ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΒΟΛΩΝ ΤΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ ΣΤΙΣ ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ
ΥΠΟΒΛΗΘΕΙΣΑ ΣΤΟ ΤΜ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΤΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΑΘΗΝΑ 1999

Νδ: 11721
ΚΘΕ: 11592

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
19 ΑΠΡ. 2000

ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΒΟΛΩΝ ΤΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ ΣΤΙΣ ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ
ΥΠΟΒΛΗΘΕΙΣΑ ΣΤΟ ΤΜ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΤΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΑΘΗΝΑ 1999

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Σκέψεις για την εκπόνηση διδακτορικής διατριβής με θέμα στο γνωστικό αντικείμενο της χωροταξίας αρχίζουν να διαμορφώνονται από την εποχή της ολοκλήρωσης του διετούς μεταπτυχιακού κύκλου σπουδών στο Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πάντειου Πανεπιστημίου Αθηνών (1990). Αφορμή και εφαλτήριο απετέλεσε η τότε επί διπλώματι εργασία, η οποία διαπραγματεύθηκε θέματα σχετικά με το φαινόμενο του τουρισμού και τη χωρική του κατανομή στην ελληνική επικράτεια.

Μετά από λίγα χρόνια, οι σκέψεις μετουσιώθηκαν σε συνειδητή επιθυμία και το Νοέμβριο 1994 κατατέθηκε σχετική αίτηση στο Τμήμα Αστικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πάντειου Πανεπιστημίου. Ένα μήνα αργότερα, μαζί με την έγκριση της αίτησης ορίστηκε η κατά νόμο τριμελής συμβουλευτική επιτροπή, η οποία συγκροτήθηκε από τους καθηγητές : Π. Λουκάκη (επιβλέπων), Π. Γετίμη και Αθ. Παπαδασκαλόπουλο. Ακολούθησε, το Φεβρουάριο 1996, ο επίσημος προσδιορισμός του θέματός της, ο οποίος έχει ως εξής : *Διερεύνηση των μεταβολών των χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές της Ελλάδος.*

Η διδακτορική διατριβή υποβλήθηκε στο -εν τω μεταξύ μετονομασθέν- Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης τον Ιούνιο 1999, από τη γενική συνέλευση ειδικής σύνθεσης του οποίου (21.6.1999) ορίστηκε η κατά νόμο επταμελής εξεταστική επιτροπή αξιολόγησή της. Η τελευταία απαρτίζεται από τα μέλη της τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής και τους : Ηλ. Σιδηρόπουλο, καθηγητή, Δ. Παπαϊωάννου, επίκ. καθηγητή, Ζ. Μαθά-Δεμαθά, λέκτορα (άπαντες του Πάντειου Πανεπιστημίου) και το Χ. Κοκκώση, καθηγητή του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

Του κυρίως κειμένου της διατριβής προηγείται εκτενής εισαγωγή, στην οποία εκτίθενται οι πιο πρόσφατες εξελίξεις καθώς και οι επικρατούσες απόψεις όσον αφορά τη ρύθμιση του χώρου και ιδιαίτερα τη διαχείριση των παράκτιων περιοχών. Επίσης, εκεί παρουσιάζεται ο επιστημονικός στόχος της διατριβής όπως και η μεθοδολογική "διαδρομή" που ακολουθήθηκε.

Το κυρίως κείμενο χωρίζεται σε 4 μέρη, τα οποία περιλαμβάνουν 19 κεφάλαια, συνολικά. Τα δύο πρώτα μέρη διαπραγματεύονται βασικές θεωρητικές έννοιες και όρους, ενώ τα άλλα δύο αφορούν αποκλειστικά τις ελληνικές παράκτιες περιοχές και τις εκεί μεταβολές των χρήσεων γης. Πιο αναλυτικά, το αντικείμενο που διαπραγματεύεται κάθε ένα από τα μέρη έχει ως εξής :

1. Στο πρώτο μέρος (4 κεφάλαια) προσεγγίζεται η έννοια των **χρήσεων γης** σε σχέση με την έννοια των πόρων και σε σαφή αντίστιξη με την έννοια της κάλυψης γης. Επιπρόσθετα παρατίθεται και σχολιάζεται πληθώρα σχετικών ταξινομήσεων. Επίσης, εξετάζεται η ένταση των χρήσεων γης, η οποία συσχετίζεται με την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης. Τέλος, προσεγγίζεται μακροσκοπικά το θέμα των μεταβολών των χρήσεων γης και των αιτίων που τις προκαλούν. Διακρίνονται φυσικά και ανθρωπογενή αίτια, αλλά το ενδιαφέρον εντοπίζεται στα δεύτερα και στη χωροταξική διάσταση της μεταβολής κάθε προϋφισταμένου πλέγματος χρήσεων γης σε μία (παράκτια) περιοχή.
2. Στο δεύτερο μέρος (ομοίως 4 κεφάλαια) εξετάζεται αναλυτικά η έννοια των **παράκτιων περιοχών**. Η παράθεση και ο σχολιασμός των σχετικών θεωρητικών και πρακτικών ορισμών και τύπων είναι λίαν εκτενής. Επίσης, εξετάζονται τα των χρήσεων γης στις παρά-

κτιες περιοχές, στα πλαίσια, μάλιστα, αυτής της χωροταξικής προσέγγισης γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στις απόψεις για την ολοκληρωμένη διαχείριση των παράκτιων περιοχών. Τέλος, εκεί **προτείνονται πρωτότυποι δείκτες εκτίμησης των γεωμετρικών χαρακτηριστικών οποιασδήποτε παράκτιας περιοχής.**

3. Στο τρίτο μέρος (5 κεφάλαια) εξετάζονται οι **παράκτιες περιοχές της Ελλάδος**. Αρχικά προσεγγίζεται η ευρύτερη περιοχή τους και στη συνέχεια καταγράφονται τα βασικότερα στοιχεία για το γεωγραφικό, το διοικητικό και το φυσικό τους χώρο. Ακολουθεί ιδιαίτερη και μακροσκελής αναφορά στη διαχρονική εξέλιξη των θεμάτων που σχετίζονται με τη ρύθμιση του χώρου (προγράμματα, μελέτες, νομοθετήματα κλπ.), για μήκος χρόνου αρκετών δεκαετιών. Τέλος, επιχειρείται μία καταγραφή των δημόσιων φορέων που εμπλέκονται με τις χρήσεις γης και γενικότερα τα χωροταξικά δρώμενα στις ελληνικές (παράκτιες) περιοχές.
4. Στο τέταρτο μέρος (6 κεφάλαια) διερευνάται ότι σχετίζεται με τη **μεταβολή των χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές της Ελλάδος**. Κατ' αρχήν αναφέρονται και σχολιάζονται οι σχετικές επίσημες εκδοχές της ΕΣΥΕ. Στη συνέχεια ανιχνεύεται η διαχρονική εξέλιξη των δημογραφικών δεδομένων, του οικιστικού δικτύου και των σχετιζομένων με τα δίκτυα μεταφορών. Επίσης, προσεγγίζονται οι μεταβολές των χρήσεων γης μέσω της εξέτασης αφ' ενός μεν των τριών τομέων της οικονομίας (με ιδιαίτερη έμφαση στον τουρισμό), αφ' ετέρου δε των περιοχών προστασίας. Τέλος, εξετάζονται αναλυτικά οι χωροταξικές επιπτώσεις από τις συγκρούσεις χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές της Ελλάδος και στα πλαίσια της διερεύνησης των σταδίων εξέλιξης των υπόψη μεταβολών ανιχνεύονται τυπολογικές ομαδοποιήσεις.

Στο τέλος καθ' ενός από τα 19 επιμέρους κεφάλαια παρατίθενται σύντομα πορίσματα, ενώ μετά το τέλος και των 4 μερών ακολουθούν γενικά συμπεράσματα και κατατίθενται προτάσεις για μελλοντικές ερευνητικές προεκτάσεις. Το όλο κείμενο ολοκληρώνεται με την παράθεση εκτενούς καταλόγου των πιο πολύ χρησιμοποιηθέντων βιβλιογραφικών πηγών.

Με την ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας θεωρώ υποχρέωση μου να ευχαριστήσω όσους συνέδραμαν την προσπάθειά μου. Μικρή ή μεγάλη, διαρκής ή στιγμιαία, η συμβολή τους ήταν ουσιαστική και καθοριστική, αφού όχι λίγες φορές με οδήγησε σε νέους "δρόμους".

Κατ' αρχήν, ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στην τριμελή συμβουλευτική επιτροπή, η οποία παρακολούθησε και κατεύθυνε τις ενέργειές μου. Ξεχωριστά θα ήθελα να αναφέρω τον κυρίως επιβλέποντα, καθηγητή **Παύλο Λουκάκη**. Από την απλή υπόδειξη βιβλιογραφικών πηγών έως τις εκτενείς και περιεκτικές συζητήσεις που είχαμε μαζί εκτείνεται μία πολύμορφη υποστηρικτική διαδικασία, για την παροχή της οποίας τον ευχαριστώ πάρα πολύ. Θεωρώ ότι με καθοδήγησε "έντεχνα", με τέτοιο δηλαδή τρόπο που χωρίς να παραβιάζεται η επιστημονική δεοντολογία μου παρασχέθηκαν πολλαπλοί βαθμοί ελευθερίας όσον αφορά τη μεθοδολογία και τις εν γένει επιλογές μου. Πιστεύω ότι δεν τον απογοήτευσα.

Ταυτόχρονα, τόσο ο καθηγητής Παναγιώτης Γετίμης, όσο και ο καθηγητής Θανάσης Παπαδασκαλόπουλος ήταν πάντοτε πρόθυμοι συμπαραστάτες και αρωγοί στην προσπάθειά μου, οι δε υποδείξεις και απόψεις τους έχουν συμβάλει στην τελική διαμόρφωση του περιεχομένου της διατριβής. Στον δεύτερο, μάλιστα, αναγνωρίζω λίαν σημαντική συμβολή στην ενθάρρυνσή μου προκειμένου να ξεκινήσω επίσημα τη διαδικασία εκπόνησης της παρούσας εργασίας. Τους ευχαριστώ πολύ.

Σύντομες αλλά λίαν επωφελείς και παραγωγικές συναντήσεις είχα με τους ιδιαιτέρως ασχολούμενους με τα θέματα των παράκτιων περιοχών Χάρη Κοκκώση, Αλεξάνδρα Μέξα και Απόστολο Παρπαΐρη. Η συνδρομή τους σε επίπεδο αξιόπιστης πληροφόρησης ή επιβεβαίωσης απόψεών μου ήταν σημαντική και τους ευχαριστώ γι αυτό.

Επίσης, ευχαριστίες πρέπουν στην Επιτροπή Εκπαίδευσης και Ερευνών του ΤΕΙ Αθήνας για την παρασχεθείσα υλική βοήθεια στα πλαίσια συγκεκριμένου προγράμματος. Παρόμοιας υφής διευκολύνσεις μου παρασχέθηκαν ποικιλότροπα και από το ίδιο το ΤΕΙ Αθήνας.

Ευχαριστίες οφείλω, ακόμη, σε στελέχη εταιριών, φορέων και οργανισμών όπως η Ε-ΕΤΑΑ (Μ. Σκολαρίκος), το ΕΚΒΥ (Ε. Παπαστεργιάδου), η ΕΤΒΑ (Α. Τσολίδη-Δαμόφλη) και το ΙΤΕΠ (Σ. Πανούση), αλλά και στους υπευθύνους των βιβλιοθηκών ΕΣΥΕ (Μ. Σαραντουλάκης), MAP/UNEP (Α. Δαβάκη), ΟΗΕ (Γ. Φέλιου) και ΥΠΕΘΟ (Δ. Μιχαλολιάκου).

Επίσης, σε επιμέρους στάδια της παρούσας εργασίας συνέβαλαν (κυρίως με τη διάθεση στοιχείων και βιβλιογραφικών πηγών) οι κυρίες Β. Δεληθέου, Ρ. Ζαχαριάδου, Α. Θανασούλη, Φ. Θειακού, Γ. Θεοδωρά, Ε. Καλογεράκου, Λ. Κάρκα, Ξ. Λιανοπούλου, Λ. Παναγιωτοπούλου, Α. Παυλοπούλου, Κ. Ρωμαΐδου, Λ. Στάμου, Γ. Φιλιπποπούλου, Χ. Φραντζεσκάκη, οι κυρίοι Ι. Κάτσιος, Δ. Σαλαμαστράκης και ιδιαιτέρως ο Γιώργος Κιουσόπουλος.

Εκτενείς συζητήσεις για τα θέματα της αρμοδιότητά της είχα με τη φιλόλογο Γεωργία Παδουβά, από τις οποίες προέκυψαν πάμπολλες βελτιώσεις του κειμένου.

Πολύ ουσιαστική υποστήριξη μου παρείχαν η αρχιτέκτων-περιβαλλοντολόγος Ελένη Σταματίου και ο τοπογράφος-χαρτογράφος Ανδρέας Τσάτσαρης. Και οι δύο με ενθάρρυναν και μου συμπαραστάθηκαν ποικιλόμορφα καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησης της παρούσας εργασίας. Ανάλογη υποστήριξη μου παρείχε και η τοπογράφος-συγκοινωνιολόγος Διαμάντω Μάτσα, η οποία επιπλέον διάβασε και σχολίασε τα κεφάλαια της παρούσας εργασίας που εμπίπτουν στα ιδιαίτερα ενδιαφέροντά της.

Το πλήρες κείμενο της διδακτορικής διατριβής διάβασε η περιφερειολόγος Πολυξένη Ηλιοπούλου. Η μακρά της εμπειρία προσδίδει ξεχωριστό βάρος τόσο στα επιμέρους όσο και στα γενικά σχόλια και υποδείξεις που μου έκανε. Την ευχαριστώ ιδιαίτερα για τη συμβολή της.

Θα ήταν, τέλος, μεγάλη παράλειψη αν δεν αναφερόμουν στην πολυδιάστατη και διαρκή υποστήριξη που μου παρείχε η αρχιτέκτων Ελένη Παπαμιλτιάδου. Η από τα φοιτητικά χρόνια αλληλοεκτίμησή μας δεν χρειαζόταν ασφαλώς την παρούσα εργασία για να επιβεβαιωθεί, δεν μπορώ όμως να μην αναφέρω ότι καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησής της ήταν πρόθυμος αρωγός σε κάθε αίτημά μου για πληροφόρηση με επίσημα στοιχεία και έγκυρο σχολιασμό τους. Την ευχαριστώ ξεχωριστά.

Εν κατακλείδι -και αφού ζητήσω συγνώμη από όσους πιθανόν λησμόνησα- θα ήθελα να αναφέρω τους Δημήτρη Παραδείση και Σπύρο Ζούγρη. Δεν το γνωρίζουν, μα έχουν συμβάλλει καθοριστικά, με τις ενέργειες ή τη στάση τους, σε ανύποπτο χρόνο.

Πέραν όλων των παραπάνω συνδρομών -οι οποίες βέβαια δεν περιορίζουν ούτε κατ' ελάχιστον την δική μου πλήρη και αποκλειστική ευθύνη για το τελικώς παραχθέν πόνημα, ακόμα και σε επίπεδο στοιχειοθεσίας και αισθητικής εμφάνισης- δεν χωρά αμφιβολία ότι η παρούσα εργασία ολοκληρώθηκε χάρις και στη συμπαράσταση προσφιλών προσώπων, τουλάχιστον πέντε εξ αυτών. Κυρίως με τη στάση ανοχής των, μου παρείχαν αυξημένες δυνατότητες απρόσκοπτης επιστημονικής ενασχόλησης. Τους ευχαριστώ όλους από καρδιάς, όπως επίσης και το "Στρατηγό", στον οποίο χρωστώ ευγνωμοσύνη για τις ποικίλες παρακαταθήκες του.

Ι. Κ.

Ιούνιος 1999

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ iii
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ vii
ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ ΠΙΝΑΚΩΝ - ΣΧΗΜΑΤΩΝ - ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ - ΧΑΡΤΩΝ x
ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ ΑΡΚΤΙΚΟΛΕΞΩΝ - ΑΚΡΩΝΥΜΙΩΝ - ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΩΝ xiii

ΕΙΣΑΓΩΓΗ **1**
ερευνητικό αντικείμενο και σχετικές τρέχουσες εξελίξεις 1
επιστημονικός στόχος και αναφορά στη μεθοδολογία 5

1. ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ **9**
1.1 ΜΑΚΡΟΣΚΟΠΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ 11
1.1.1 (απώτερο) παρελθόν 11
1.1.2 (σύγχρονες) δημογραφικές εξελίξεις 13
1.1.3 οι πόροι (και η σπανιότητά τους) 15
1.2 ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΚΑΙ ΕΙΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΕΙΣ 18
1.2.1 κάλυψη - χρήση γης 18
1.2.2 ανάλυση ονοματολογιών για την κάλυψη και τη χρήση γης 21
1.2.3 ανάλυση ονοματολογιών για τη χρήση γης στις παράκτιες περιοχές 28
1.3 Η ΕΝΤΑΣΗ ΤΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ 34
1.3.1 βιώσιμη ανάπτυξη και συναφείς έννοιες 34
1.3.2 διαβάθμιση της χρήσης 38
1.3.3 δείκτες έντασης χρήσεων γης 42
1.4 ΟΙ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΤΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ 49
1.4.1 γενική επισκόπηση 49
1.4.2 φυσικά αίτια 51
1.4.3 ανθρωπογενή αίτια 54
1.4.4 χωροταξική διάσταση των μεταβολών χρήσεων γης 58
1.4.5 αποτίμηση και καταγραφή 64

2. ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ **67**
2.1 ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ 69
2.2 ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΙΑΣΑΦΗΝΙΣΕΙΣ 72
2.2.1 ακτή 72
2.2.2 παράκτια περιοχή 75
2.2.3 επιχειρησιακοί ορισμοί 79
2.2.4 σχόλια και επικρατούσα θεώρηση 84
2.3 ΤΥΠΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΝΙΧΝΕΥΣΕΙΣ 89
2.3.1 γεωλογικοί και άλλοι τύποι 89

2.3.2 γεωμετρικά χαρακτηριστικά των παράκτιων περιοχών 92
2.3.3 προτεινόμενοι δείκτες εκτίμησης γεωμετρικών χαρακτηριστικών 93
2.4 ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΧΡΗΣΕΙΣ ΓΗΣ 98
2.4.1 πόροι και κυριαρχούσες χρήσεις 98
2.4.2 συγκρούσεις και μεταβολές χρήσεων γης 102
2.4.3 χωροταξική προσέγγιση των μεταβολών 106
2.4.4 ολιστική προσέγγιση 109

3. ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ 113
3.1 Η ΕΥΡΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΧΗ 115
3.1.1 ευρώπη 115
3.1.2 μεσόγειος 118
3.2 ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ 123
3.2.1 ο γεωγραφικός χώρος 123
3.2.2 η ακτογραμμή και το (κυμαινόμενο) μήκος της 126
3.2.3 ο διοικητικός χώρος 129
3.3 ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΦΥΣΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ 137
3.3.1 το αβιοτικό περιβάλλον στην ξηρά 137
3.3.2 το αβιοτικό περιβάλλον στη θάλασσα 140
3.3.3 το βιοτικό περιβάλλον 142
3.4 ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΑ ΔΡΩΜΕΝΑ 146
3.4.1 αναδρομή στη μέχρι τη μεταπολίτευση περίοδο 146
3.4.2 το "εθνικό πρόγραμμα διαχειρίσεως ακτών" και η εποχή του 153
3.4.3 η δεκαετία του '80, οι ΖΟΕ και οι ΕΧΜ 160
3.4.4 η δεκαετία του '90 και οι πρόσφατες εξελίξεις 169
3.5 ΕΜΠΛΕΚΟΜΕΝΟΙ ΔΗΜΟΣΙΟΙ ΦΟΡΕΙΣ 178
3.5.1 γενική ιστορική καταγραφή των σχετικών εξελίξεων 178
3.5.2 υφιστάμενο καθεστώς, ιδιαίτερα στις παράκτιες περιοχές 181

4. ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΜΕΤΑΒΟΛΩΝ ΤΟΥΣ ΣΤΙΣ ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ 187
4.1 ΕΠΙΣΗΜΕΣ ΕΚΔΟΧΕΣ 189
4.1.1 γενική θεώρηση 189
4.1.2 επεξεργασία στατιστικών δεδομένων της εσυε 190
4.2 ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ 197
4.2.1 πληθυσμός 197
4.2.2 ενεργός πληθυσμός 201
4.3 ΟΙΚΙΣΤΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ 204
4.3.1 ιστορική ανασκόπηση 204
4.3.2 παράκτια αστικά κέντρα 206
4.3.3 παράκτιοι οικισμοί 214
4.4 ΚΟΜΒΟΙ ΚΑΙ ΔΙΚΤΥΑ ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ 219
4.4.1 συνολική θεώρηση 219
4.4.2 διαχρονική ανάπτυξη δικτύων 222

4.5 ΤΟΜΕΑΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ 228
4.5.1 πρωτογενείς και δευτερογενείς δραστηριότητες 228
4.5.2 τουριστική ανάπτυξη και πολιτική 232
4.5.3 χωρική διασπορά τουριστικών δραστηριοτήτων 235
4.5.4 περιοχές προστασίας 240
4.6 ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΤΟΥ ΠΛΕΓΜΑΤΟΣ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ 245
4.6.1 συνολικές χωροταξικές επιπτώσεις και συγκρούσεις χρήσεων γης ή η γενικότερη μετεξέλιξη του εξωαστικού (παράκτιου) χώρου 245
4.6.2 δυσχέρειες αποτίμησης των μεταβαλλόμενων χρήσεων γης ή το πρόβλημα των στατιστικών δεδομένων 249
4.6.3 τυπολογικές αναζητήσεις ή στάδια εξέλιξης των μεταβολών 252

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ 257

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 261

ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ

ΠΙΝΑΚΩΝ - ΣΧΗΜΑΤΩΝ - ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ - ΧΑΡΤΩΝ

ΠΙΝΑΚΕΣ

0.1	ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΠΗΓΩΝ ΠΡΟΣΠΟΡΙΣΜΟΥ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ ΓΙΑ ΤΙΣ ΕΚΑΣΤΟΤΕ, ΚΑΤΑ ΤΟΠΟΥΣ, ΧΡΗΣΕΙΣ ΓΗΣ	6
1.1	ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ.	13
1.2	ΧΡΗΣΕΙΣ ΓΗΣ ΣΕ ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ.	29
1.3	ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗΣ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ.	30
1.4	ΔΥΟ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗΣ ΤΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ ΣΤΑ ΠΑΡΑΚΤΙΑ ΥΔΑΤΑ.	32
1.5	ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΑΝΑΛΟΓΑ ΜΕ ΤΗ ΧΡΗΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑ	39
1.6	ΔΕΙΚΤΕΣ ΕΝΤΑΣΗΣ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ ΣΧΕΤΙΚΩΝ ΜΕ ΤΙΣ ΥΠΟΔΟΜΕΣ.	47
1.7	ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΚΑΙ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ ΣΤΗΝ ΞΗΡΑ.	50
1.8	ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΒΟΛΩΝ ΣΤΙΣ ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΑΠΟ ΤΗ ΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ.	53
2.1	ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΩΝ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΚΑΙ ΜΗ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ.	71
2.2	ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΚΑΙ ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΙ ΠΟΥ ΕΜΠΛΕΚΟΝΤΑΙ ΣΤΟΥΣ ΟΡΙΣΜΟΥΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ.	77
2.3	ΤΙΜΕΣ ΤΟΥ ΔΕΙΚΤΗ ΕΠΙΜΗΚΥΝΣΗΣ ΣΕ ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΝΗΣΙΩΝ.	94
2.4	ΤΙΜΕΣ ΤΟΥ ΒΑΘΟΥΣ ΓΙΑ ΤΑ ΠΑΡΑΚΤΙΑ ΚΡΑΤΗ ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΤΗΣ ΑΔΡΙΑΤΙΚΗΣ.	96
3.1	ΒΑΘΟΣ ΤΟΥ ΧΕΡΣΑΙΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ (ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΕΚΔΟΧΕΣ).	128
3.2	ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΩΝ (NUTS II) ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΙΣ ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΤΩΝ.	129
3.3	ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΝΟΜΩΝ (NUTS III) ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΙΣ ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΤΩΝ.	131
3.4	ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΟΤΑ ΑΝΑΛΟΓΑ ΜΕ ΤΗ ΣΧΕΣΗ ΤΟΥΣ ΜΕ ΤΗ ΘΑΛΑΣΣΑ.	134
3.5	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΞΥ 1952-1974 ΜΕΓΑΛΩΝ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ - ΚΑΙ ΟΧΙ ΜΟΝΟΝ- ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	148
3.6	ΘΕΣΜΟΘΕΤΗΜΕΝΗ (ΒΑΣΙΚΗ) ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΥΠΟΥΡΓΕΙΩΝ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΑ ΘΕΜΑΤΑ ΤΩΝ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ.	182
3.7	ΕΚΤΙΜΩΜΕΝΟΣ ΒΑΘΜΟΣ ΕΜΠΛΟΚΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΥΠΟΥΡΓΕΙΩΝ ΣΕ ΘΕΜΑΤΑ ΡΥΘΜΙΣΗΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΣΤΙΣ ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ	183
4.1	ΚΑΤΑΝΟΜΕΣ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΕΣΥΕ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ, ΤΟ 1991, ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΚΑΙ ΣΕ ΚΑΤΑΛΛΗΛΕΣ ΥΠΟΔΙΑΙΡΕΣΕΙΣ ΤΗΣ.	191
4.2	ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΕΣΥΕ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ, ΑΠΟ ΤΟ 1971 ΕΩΣ ΤΟ 1991, ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ.	192
4.3	ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΕΣΥΕ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ, ΤΟ 1991, ΓΙΑ ΚΑΘΕ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΝΟΜΟ ΜΕ ΒΑΘΟΣ $\beta < 10$ km.	193

4.4 ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ, ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1971 - 1981 - 1991, ΤΗΣ ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑΣ ΚΑΤΑΝΟΜΗΣ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΕΣΥΕ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ, ΓΙΑ ΚΑΘΕ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΝΟΜΟ ΜΕ ΒΑΘΟΣ $\beta < 5$ km. 195

4.5 ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΑΙ ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΕΣ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΤΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. 197

4.6 ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΝΕΡΓΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ, ΜΕΤΑΞΥ 1961-1991, ΓΙΑ ΚΑΘΕ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΝΟΜΟ ΜΕ ΒΑΘΟΣ $\beta < 10$ km. 202

4.7 ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΠΛΗΘΥΣΜΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ ΔΗ ΤΟΝ ΚΑΤΟΙΚΟΥΝΤΑ ΣΤΙΣ ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ. 207

4.8 ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΑΣΤΙΚΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ. 209

4.9 ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΑΝΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΤΩΝ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΑΣΤΙΚΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ. 210

4.10 ΒΑΣΙΚΑ ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΑΣΤΙΚΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ. 211

4.11 ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΑΝΑ ΝΟΜΟ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΟΤΑ ΜΕ ΓΕΙΤΝΙΑΣΗ Γ=1 ΚΑΙ ΠΑΡΑΛΙΑΚΗ ΕΔΡΑ. 216

4.12 ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΚΑΤΑ ΜΕΤΑΦΟΡΙΚΟ ΜΕΣΟ ΤΩΝ ΑΦΙΚΝΟΥΜΕΝΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΑΛΛΟΔΑΠΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ ΤΩΝ ΕΙΣΑΓΩΓΩΝ-ΕΞΑΓΩΓΩΝ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ. 221

4.13 "ΝΕΕΣ" ΟΔΟΙ, Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥΣ ΜΕ ΤΟΝ ΤΟΥΡΙΣΜΟ ΚΑΙ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΧΡΟΝΟ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ Ή ΑΝΑΒΑΘΜΙΣΗΣ ΤΩΝ. 223

4.14 ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑΣ ΚΑΤΑΝΟΜΗΣ ΤΟΥ ΑΕΠ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟΜΕΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ. 228

4.15 ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ (1950-1997) ΤΟΥ ΠΛΗΘΟΥΣ ΤΩΝ ΑΦΙΚΝΟΥΜΕΝΩΝ ΤΟΥΡΙΣΤΩΝ. 233

4.16 ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑΣ ΚΑΤΑΝΟΜΗΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΗΜΩΣ ΠΡΟΣΦΕΡΟΜΕΝΩΝ ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑΚΩΝ ΚΛΙΝΩΝ 237

4.17 ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΚΑΤΑΝΟΜΗ (ΤΟ 1972 & ΤΟ 1997) ΤΩΝ ΕΠΙΒΑΤΩΝ ΠΤΗΣΕΩΝ CHARTERS ΣΤΑ ΕΚΑΣΤΟΤΕ ΠΙΟ ΠΟΛΥ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΟΥΜΕΝΑ ΑΕΡΟΔΡΟΜΙΑ. 239

ΣΧΗΜΑΤΑ

1.1 ΣΧΗΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΞΙ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΧΩΡΙΚΩΝ ΕΝΟΤΗΤΩΝ. 21

1.2 ΣΧΗΜΑΤΙΚΗ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΤΗΣ ΦΕΡΟΥΣΑΣ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑΣ ΩΣ ΣΥΝΑΡΤΗΣΗΣ. 36

1.3 ΣΧΗΜΑΤΙΚΗ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΟΥ ΚΥΚΛΟΥ ΖΩΗΣ 37

1.4 ΣΧΗΜΑΤΙΚΗ ΤΟΜΗ ΠΑΡΑΚΤΙΑΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΜΕ 3 ΠΙΘΑΝΕΣ ΚΑΤΑΝΟΜΕΣ ΕΝΤΑΣΕΩΝ ΧΡΗΣΕΙΣ ΓΗΣ. 41

1.5 ΣΧΗΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΚΑΤΑ PROSSER ΤΕΣΣΑΡΩΝ ΤΥΠΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ. 59

1.6 Ο (ΥΠΕΡ)ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ, Η ΕΥΗΜΕΡΙΑ ΚΑΙ Η ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΩΣ ΑΦΕΤΗΡΙΑΚΑ ΑΙΤΙΑ ΠΟΥ ΔΙΑΜΟΡΦΩΝΟΥΝ ΤΟ ΕΚΑΣΤΟΤΕ ΠΛΕΓΜΑ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ. 62

2.1 ΣΧΗΜΑΤΙΚΗ ΤΟΜΗ ΑΚΤΗΣ. 73

2.2 ΚΑΤ' ΑΡΧΗΝ ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ. 85

2.3 ΣΧΗΜΑΤΙΚΕΣ ΤΟΜΕΣ ΤΩΝ ΖΩΝΩΝ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ. 86

3.1 ΣΧΗΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ ΣΤΙΣ ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΤΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ. 121

4.1 ΣΧΗΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΤΡΟΠΟΥ ΕΠΕΚΤΑΣΗΣ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΝΩΝ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ ΣΤΙΣ ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ. 255

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ

4.1	ΑΝΑ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΕΣ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΤΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.	198
4.2	ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΣΤΟΥΣ ΝΟΜΟΥΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.	200
4.3	ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΣΤΟΝ ΚΑΤΑΛΟΓΟ ΤΩΝ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.	208
4.4	ΧΡΟΝΟΣ ΕΝΑΡΞΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΣΤΑΘΜΩΝ ΔΙΟΔΙΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΟΔΩΝ.	222
4.5	ΣΧΕΣΗ ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑΣ ΑΝΑΛΟΓΙΑΣ ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑΚΩΝ ΚΛΙΝΩΝ (1998) ΚΑΙ ΒΑΘΟΥΣ ΧΕΡΣΑΙΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΣΤΙΣ ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ.	236
4.6	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΕΝΑΡΞΗΣ ΠΤΗΣΕΩΝ CHARTERS ΣΕ ΚΑΘΕ ΑΕΡΟΔΡΟΜΙΟ.	239
4.7	ΣΗΜΑΝΤΙΚΕΣ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.	241

ΧΑΡΤΕΣ

0.1	ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΑΚΤΟΓΡΑΜΜΕΣ.	5
3.1Α	ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΚΑΙ Η ΕΥΡΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥΣ. ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ (EUROSTAT) ΜΕ ΚΕΝΤΡΟ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ.	117
3.1Β	ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΚΑΙ Η ΕΥΡΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥΣ. ΑΡΧΑΙΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ (ΕΚΑΤΑΙΟΣ, ~500 π.Χ.) ΜΕ ΚΕΝΤΡΟ ΤΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ.	119
3.2	Η ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΕΞΑΠΛΩΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ.	124
3.3	ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΝΟΜΩΝ ΜΕ ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΤΗ ΓΕΙΤΝΙΑΣΗ.	130
3.4	ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΝΟΜΩΝ ΜΕ ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΤΟ ΒΑΘΟΣ.	132

ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ

ΑΡΚΤΙΚΟΛΕΞΩΝ – ΑΚΡΩΝΥΜΙΩΝ – ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΩΝ

ΑΡΚΤΙΚΟΛΕΞΑ & ΑΚΡΩΝΥΜΙΑ

CRPM	Conference des Regions Perpheriques Maritimes (de la EEC).
CSD	Committee of Sustainable Development (of the UN).
CZM	Coastal Zone Management.
DoE(/WO)	Department of Environment (/Welsh Office).
E.C.	European Commission (of the European Union).
ECE	Economic Commission for Europe (of the UN).
EEA	European Environment Agency.
EEC	European Economic Community.
FAO	Food and Agriculture Organization (of the UN)
FYROM	(the) Former Yogoslavian Republic of Macedonia.
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade.
GEMS	Global Environment Monitoring System.
GIS	Geographic Information Systems
HMSO	Her Majesty Stationery Office.
HWM	High Water Mark.
ICZM	Integrated Coastal Zone Management.
IPCC	Intergovernmental Panel on Climate Change.
ISIC	International Standard Industrial Classification (of all economic activities).
IUCN	International Union for Conservation of Nature (and Natural Resources).
JRC	Joint Research Centre (of the E.C.).
LCA	Life-Cycle Analysis.
LWM	Low Water Mark.
MAP	Mediterranean Action Plan.
MEPPPW	Ministry for the Environment Physical Planning and Public Works (of Greece).
MINVENW	(Υπουργείο Μεταφορών, Δημόσιων Έργων και Διαχείρισης Υδάτων της Ολλανδίας).
MLWM	Mean Low Water Mark.
NACE	(General classification of economic activities for the European Union).
NAGREF	National Agricultural Research Foundation (of Greece).
NOAA	National Oceanic and Atmospheric Administration (of the US).
NUTS	Nomenclature of Territorial Units for Statistics.
OCDE	Organisation de Coopération et de Développement Économiques.
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development.
PAP	Priority Action Plan.
RAC	Regional Activity Centre.
SAI	Space Application Institute (of the JRC).
UBM	Universitaire Beroepsopleiding Milieukunde.
UN	United Nations.
UNCED	United Nations Conference on Environment and Development.
UNCLOS	United Nations Convention on the Law of the Sea.
UNDP	United Nations Development Programme.

UNEP	United Nations Environment Programme.
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
UNFRA	United Nations Fund for Population Activities.
US(A)	United States (of America).
USGS	United States Geological Survey.
WCED	the World Commission on Environment and Development.
WRI	World Resources Institute.
WTO	World Tourism Organization.
WWF	World Wildlife Fund.
ΑΕΠ	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν.
ΑΠΘ	Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
ΓΠΣ	Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο.
ΓΧΠ	Γραμματεία (του Εθνικού Συμβουλίου) Χωροταξίας και Περιβάλλοντος.
ΒΙΠΕ	Βιομηχανική Περιοχή.
ΒΕΠΕ	Βιομηχανική & Επιχειρηματική Περιοχή.
ΓΥΣ	Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού.
ΔΕΠΟΣ	Δημόσια Επιχείρησις Πολεοδομήσεως, Οικισμού και Στεγάσεως.
ΔΠΠΠ	(Μόνιμη) Διάσκεψη Περιφερειακών Παράκτιων Περιοχών (της ΕΟΚ).
Ε.Ε.	Ευρωπαϊκή Επιτροπή (της ΕΕ).
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση.
ΕΕΤΑΑ	Ελληνική Εταιρία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης.
ΕΚΒΥ	Ελληνικό Κέντρο Βιοτόπων – Υγροτόπων.
ΕΚΘΕ	Εθνικό Κέντρο Θαλασσίων Ερευνών
ΕΚΚΕ	Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
ΕΛΚΕΠΑ	Ελληνικό Κέντρο Παραγωγικότητας.
ΕΜΠ	Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.
ΕΟΚ	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα.
ΕΟΠ	Ευρωπαϊκός Οργανισμός Περιβάλλοντος.
ΕΟΤ	Εθνικός Οργανισμός Τουρισμού.
ΕΠΔΑ	Εθνικό Πρόγραμμα Διαχειρίσεως Ακτών.
ΕΣΥΕ	Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος.
ΕΣΧΠ	Εθνικό Συμβούλιο Χωροταξίας και Περιβάλλοντος.
ΕΤΒΑ	Ελληνική Τράπεζα Βιομηχανικής Αναπτύξεως.
ΕΤΠΑ	Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Αναπτύξεως.
ΕΧΜ	Ειδική Χωροταξική Μελέτη.
ΖΟΕ	Ζώνη Οικιστικού Ελέγχου.
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής.
ΙΤΕΠ	Ινστιτούτο Τουριστικών Ερευνών και Προβλέψεων.
ΚΑΠ	Κοινή Αγροτική Πολιτική (της ΕΟΚ).
ΚΕΠΑ	Κέντρο Εντατικών Προγραμμάτων Αναπτύξεως.
ΚΕΠΕ	Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.
ΚΠΣ	Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης.
ΚΥΑ	Κοινή Υπουργική Απόφαση.
ΜΟΠ	Μεσογειακό Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα.
ΜΠΕ	Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων.
ΝΑΒΙΠΕ	Ναυτιλιακή Βιομηχανική Περιοχή.
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών.
ΟΚΧΕ	Οργανισμός Κτηματολογίου και Χαρτογραφήσεων Ελλάδας.
ΟΟΣΑ	Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης.
ΟΣΕ	Οργανισμός Σιδηροδρόμων Ελλάδος.
ΟΤΑ	Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης.

ΠΑΔ	Πρότυπο Αγοραστικής Δύναμης.
ΠΑΘΕ	(αυτοκινητόδρομος) Πατρών-Αθηνών-Θεσσαλονίκης-Ευζώνων.
ΠΔΕ	Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων.
ΠΕΠ	Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα.
ΠΕΡΠΑ	Πρόγραμμα Ελέγχου Ρυπάνσεως Περιοχής Αθηνών.
ΠΕΡΠΟ	Περιοχή Ειδικά Ρυθμιζόμενης Πολεοδόμησης.
ΠΟΕ	Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου.
ΠΟΤ	Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού.
ΠΟΤΑ	Περιοχή Ολοκληρωμένης Τουριστικής Ανάπτυξης.
ΠΣΑΤΔΜ	Πανελλήνιος Σύλλογος Αγρονόμων Τοπογράφων Διπλωματούχων Μηχανικών.
ΣΑΚΧ	Σχέδιο Ανάπτυξης Κοινοτικού Χώρου.
ΣΕΠ	Σύνδεσμος Ελλήνων Περιφερειολόγων.
ΣΕΠΟΧ	Σύλλογος Ελλήνων Πολεοδόμων και Χωροτακτών.
ΣΕΤΕ	Σύνδεσμος Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων.
ΣΕΘ	Σύνδεσμος Ελλήνων Θαλασσοκαλλιεργητών.
ΣΠΑ	Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης.
ΣΤΑΚΟΔ	Στατιστική Ταξινόμηση των Κλάδων Οικονομικής Δραστηριότητας.
ΣτΕ	Συμβούλιο της Επικρατείας.
ΣΧΑΠ	Σχέδιο Ανάπτυξης Περιοχών δεύτερης κατοικίας.
ΤΑΠ	Τοπικό Αναπτυξιακό Πρόγραμμα.
ΤΕΕ	Τεχνικό Επιμελητήριο της Ελλάδας.
ΤΕΙ(/Α)	Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα (Αθήνας).
ΥΔΕ	Υπουργείο Δημοσίων Έργων.
ΥΕΘΑ	Υπουργείο Εθνικής Άμυνας
ΥΕΝ	Υπουργείο Εμπορικής Ναυτιλίας.
ΥΠΑ	Υπηρεσία Περιφερειακής Αναπτύξεως.
ΥΠΑ	Υπηρεσία Πολιτικής Αεροπορίας.
ΥΠΑΝ	Υπουργείο Ανάπτυξης.
ΥΠΕΘΟ	Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας.
ΥΠΕΞ	Υπουργείο Εξωτερικών.
ΥΠΕΣΔΔΑ	Υπουργείο Εσωτερικών Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης.
ΥΠΕΧΩΔΕ	Υπουργείο Περιβάλλοντος Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων.
ΥΠΠΟ	Υπουργείο Πολιτισμού.
ΥΥ	Υδρογραφική Υπηρεσία (του Γεν. Επιτελείου Ναυτικού της Ελλάδος).
ΥΧΟΠ	Υπουργείο Χωροταξίας Οικισμού και Περιβάλλοντος.
ΦΕΚ	Φύλλο Εφημερίδος της Κυβερνήσεως.
ΧΕΕ	(ναυτικός) Χάρτης Ελληνικής Εκδόσεως.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ κλπ.

α / α*	Πραγματικό μήκος ακτογραμμής / "ιδεατό μήκος" ακτογραμμής.
Α.Ν.	Αναγκαστικός Νόμος.
αρ.	Αριθμός.
β	**Βάθος χερσαίου τμήματος παράκτιας περιοχής.**
βλ.	Βλέπε.
Γ	**Γειτνίαση παράκτιας περιοχής.**
Δ	Δήμος.
Δνση	Διεύθυνση.

ε	**Δείκτης επιμήκυνσης ακτογραμμής.**
Ε	Εμβαδόν.
et al.	Και άλλοι.
ed.	Έκδοση.
ed. / eds.	Επιμελητής/ές.
επιμ.	**Επιμελητής/ές.**
Κ	Κοινότητα.
κ.ά.	Και άλλος/η/ο/οι/α.
κεφ.	Κεφάλαιο.
κλπ.	Και λοιπά.
κοκ.	Και ούτω καθεξής.
λ.	Λήμμα.
Μ.Ο.	**Μέσος όρος.**
mimeo	Πολυγραφημένη έκδοση.
Ν.	Νόμος / Νομός.
Ν.Δ.	Νομοθετικό Διάταγμα.
ό.π.	Όπως παραπάνω.
Παν.	Πανεπιστήμιο.
παρ.	Παράγραφος.
Π.Δ.	Προεδρικό Διάταγμα.
Περ.	**Περιφέρεια.**
π.χ.	Παραδείγματος χάριν.
π.Χ.	Προ Χριστού.
τμ.	Τόμος.
τχ.	Τεύχος.
Y_{Θ}	**Δείκτης συμμετοχής του θαλάσσιου τμήματος παράκτιας περιοχής.**
Υπ.	Υπουργείο.
vol.	Τόμος.

[ ]	Περιλαμβάνουν βιβλιογραφικές παραπομπές.
{ }	Περιλαμβάνουν παραπομπές εντός του παρόντος κειμένου.
« »	Εμπεριέχουν πιστή μεταφορά ή μετάφραση κειμένου.
" "	Εμπεριέχουν συγκεκριμένο όρο είτε εναλλακτική ή αμφιλεγόμενη ή αδόκιμη έκφρασή του.
italics	Τρόπος αναγραφής τίτλου βιβλίου, μελέτης, προγράμματος κλπ. Επίσης, τρόπος αναγραφής των σύντομων ορισμάτων στο τέλος κάθε κεφαλαίου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ερευνητικό αντικείμενο και σχετικές τρέχουσες εξελίξεις

Ο Peter Haggett επιλέγει να αρχίσει το κλασικό του σύγγραμμα για τη γεωγραφία [1983] με την εξέταση των δρώμενων σε μία ακτή. Θέλοντας μάλιστα να δώσει την έννοια της κλίμακας, απομακρύνεται ολίγον κατ' ολίγον από την ακτογραμμή, αυξάνοντας σταδιακά το οπτικό του πεδίο, παρέχοντας έτσι εμμέσως την έννοια της (κυμαινόμενου μεγέθους) **παράκτιας περιοχής**. Και βέβαια, δεν ξεχνά να παρέξει την έννοια του χρόνου, εξετάζοντας την πυκνότητα των λουομένων (ή την ένταση της χρήσης της ακτής) σε διαφορετικές ώρες της ημέρας.

Αυτή η επιλογή ίσως να μην είναι εντελώς τυχαία, αφού οι παράκτιες περιοχές αποτελούν για τον άνθρωπο προνομιακό χώρο ανάπτυξης δραστηριοτήτων. Πράγματι, πέραν των κατ' αρχήν ευνοϊκών συνθηκών για μόνιμη ή παραθεριστική κατοικία (ιδιαίτερα στις παράκτιες περιοχές της εύκρατης ζώνης), όλες σχεδόν οι οικονομικές δραστηριότητες επιδιώκουν να ευνοηθούν από τα πλεονεκτήματα των παράκτιων περιοχών. Ενδεικτικά αναφέρεται το δίδυμο τουρισμός/αναψυχή, η βιομηχανία και οι μεταφορές, η γεωργία, η αλιεία και οι υδατοκαλλιέργειες.

Η ελκυστικότητα αυτή οφείλεται στην ιδιαιτερότητα των πόρων που ευρίσκονται πέριξ της ακτογραμμής, ασφαλώς δε και στη μοναδικότητα της εκεί ταυτόχρονης παρουσίας λιθόσφαιρας, υδρόσφαιρας και ατμόσφαιρας. Από χωροταξικής πλευράς, το αποτέλεσμα της προαναφερθείσας πολύπλευρης προτίμησης είναι να μετατρέπονται οι παράκτιες περιοχές σε πεδίο έντονων συγκρούσεων μεταξύ διαφορετικών χρήσεων γης (οικονομικών δραστηριοτήτων) που ανταγωνίζονται για την εκμετάλλευση των πόρων τους. Παράλληλα, ανταγωνισμοί αναδύονται και μεταξύ συγγενών ή ακόμα και της ίδιας χρήσης, όταν διαφέρουν τα επιθυμητά επίπεδα έντασης της οικονομικής εκμετάλλευσης των παράκτιων πόρων.

Βέβαια, τα εκεί καταγραφόμενα προβλήματα και συγκρούσεις χρήσεων γης δεν μπορούν παρά να ενταχθούν στο γενικότερο πλαίσιο του (διεθνούς) ανταγωνισμού μεταξύ περιοχών για την έλξη δραστηριοτήτων. Στο πλαίσιο αυτό, όμως, ο ρόλος των μεταφορικών και άλλων δικτύων αναδεικνύεται κυρίαρχος, επομένως **οι παράκτιες περιοχές πλεονεκτούν καθ' ότι προσφέρουν περισσότερες δυνατότητες διασύνδεσης**. Πρόκειται για ιστορικά αποδεδειγμένο συγκριτικό πλεονέκτημα, το οποίο στις μέρες μας οδηγεί σε αύξηση ή επέκταση των σημειακών συγκεντρώσεων δραστηριοτήτων και κατά συνέπεια σε περαιτέρω εντά-

σεις και συγκρούσεις χρήσεων γης κατά μήκος των παράκτιων περιοχών.

Ταυτόχρονα όμως, στις παράκτιες περιοχές ευρίσκονται μερικά από τα πιο ευαίσθητα οικοσυστήματα, με μεγάλη βιολογική παραγωγικότητα. Εκεί διαβιούν πάμπολλα είδη πανίδας και χλωρίδας, τα οποία όχι μόνο αναδεικνύουν τη μεγάλη οικολογική σημασία των παράκτιων περιοχών, αλλά επιπλέον -και κατά κανόνα- συμβάλλουν στη διαμόρφωση τοπίων εξαιρετικού κάλλους.

Αν και ο φυσικός χώρος των απανταχού του κόσμου παράκτιων περιοχών εμφανίζει μεγάλη ποικιλία, εντούτοις τα περιβαλλοντικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν είναι σε μεγάλο βαθμό κοινά. Η απώλεια των βιοτόπων και η παρεπόμενη μείωση της βιοποικιλότητας, οι σημαντικές μεταβολές που θα προκύψουν από ενδεχόμενη μεγάλη ανύψωση της στάθμης της θάλασσας, η μείωση των παράκτιων δασών αλλά και τα προβλήματα από τη μείωση των αποθεμάτων νερού, η διάβρωση των ακτών και φυσικά η ρύπανση του χερσαίου και κυρίως του θαλάσσιου τμήματος των παράκτιων περιοχών αποτελούν τα κυριότερα από αυτά. Όλα τους απαιτούν ενέργειες ανάδρασης και αποτελεσματικά μέτρα για την άμβλυνση των δυσμενών τους επιπτώσεων στις παράκτιες περιοχές.

Στο προ τεσσαρακονταετίας συμπόσιο με θέμα "*Man's role in changing the face of the earth*" (1955, Princeton) ο J. Davis, εντρυφώντας στα αίτια μεταβολής της θέσης της ακτογραμμής, εστίασε το ενδιαφέρον του στις έμμεσες επιπτώσεις που ενδεχομένως πηγάζουν από δραστηριότητες πολύ μακριά από την ακτή, και όχι στις άμεσες επ' αυτής δράσεις (για παράδειγμα τα λιμενικά έργα). Προέβλεψε δε από τότε ότι μερικές ανθρωπογενείς δραστηριότητες όπως «η μόλυνση και οι καλλιέργειες στα παράκτια έλη μπορεί στο μέλλον να αυξήσουν την επιρροή τους» επί των ακτογραμμών. [Thomas 1956: 519].

Στο πολύ μεταγενέστερο συμπόσιο με ανάλογο θέμα και χρονική αναφορά στα 300 τελευταία χρόνια (1987, Worcester, Massachusetts, "*The earth as transformed by human action*" [Turner et al. 1990]) ο J. Walker εξετάζει τις παράκτιες περιοχές και αποφαίνεται ότι οι πόροι τους είναι περιορισμένοι και «καταστρέφονται ή μεταβάλλονται με έναν ανησυχητικό ρυθμό». [Walker 1987: 292].

Στη (δεύτερη) αξιολόγηση της κατάστασης του περιβάλλοντος στην Ευρώπη από τον Ευρωπαϊκού Οργανισμού Περιβάλλοντος επισημαίνεται ότι «η υγεία του ανθρώπου κινδυνεύει από τις υψηλές συγκεντρώσεις νιτρικών αλάτων που χρησιμοποιούνται στη γεωργία» και ότι το πρόβλημα του ευτροφισμού σε ποταμούς, λίμνες, ταμιευτήρες καθώς και στα παράκτια νερά παραμένει πάντα στα επίπεδα που είχαν καταγραφεί στην αξιολόγηση του Dobříš». [EEA 1998]. Στο ίδιο κείμενο αναφέρεται, επίσης, ότι η Μεσόγειος απειλείται σοβαρά από τις κατά τόπους υψηλές συγκεντρώσεις θρεπτικών ουσιών, από μεγάλη πίεση χρηστών στις ακτές και από υπεραλίευση της ιχθυοπανίδας.

Τέλος, άμεσα σχετιζόμενη με τις παράκτιες περιοχές και το φυσικό τους χώρο είναι η πρόσφατη χωρική διεύρυνση προς την ξηρά του προγράμματος δράσης για τη Μεσόγειο (ΜΑΡ), το οποίο υλοποιείται στα πλαίσια του γενικότερου προγράμματος του ΟΗΕ για το περιβάλλον (UNEP). Πράγματι, το 1995 αναθεωρήθηκε το σχετικό θεσμικό πλαίσιο (Σύμβαση της Βαρκελώνης) έτσι ώστε το αρχικό αντικείμενο της σύμβασης (πρόληψη, ελάττωση και καταπολέμηση της θαλάσσιας ρύπανσης) να συνδεθεί με τις πηγές των προβλημάτων στο χερσαίο τμήμα των παράκτιων περιοχών. Από χωροταξική οπτική γωνία θεώρησης, η αλλαγή αυτή είναι πολύ ενδιαφέρουσα, αφού συνοδεύεται με την απομάκρυνση από μία τομεακή αντιμετώπιση της μόλυνσης και σηματοδοτεί την **προσέγγιση μίας ολοκληρωμένης θεώρησης σχεδιασμού και διαχείρισης**, όσον αφορά τους φυσικούς πόρους και τις παράκτιες περιοχές.

Με την εισαγωγή και ευρεία καθιέρωση στη διεθνή ορολογία της έννοιας της **βιώσιμης ανάπτυξης** [WCED 1987], το ενδιαφέρον ειδημόνων και ευαισθητοποιημένου κοινού

εστιάζεται (ή επανεστιάζεται) σε δημογραφικά θέματα, σε θέματα διατροφής του παγκόσμιου πληθυσμού, πόρων και βιοποικιλότητας, βιομηχανίας και ενέργειας, στους ανθρώπινους οικισμούς κ.ά. Όλα τα παραπάνω προσεγγίζονται σε παγκόσμια βάση, κάτι που ευνοείται και από τον κεντρικό χειρισμό τους από τον ΟΗΕ (βλ. διεθνείς συσκέψεις για τον υπερπληθυσμό, το κλίμα, τους οικισμούς κλπ.), ενώ, παράλληλα, οι προτεινόμενοι δείκτες αποτίμησης της βιώσιμης ανάπτυξης έχουν ως συνήθη χωρική μονάδα αναφοράς την επικράτεια των κρατών. [UN 1996].

Η υιοθέτηση των αρχών της βιώσιμης ανάπτυξης στις παράκτιες περιοχές, στα πλαίσια ολοκληρωμένων προγραμμάτων διαχείρισής των, δείχνει να αποτελεί την κυρίαρχη επιλογή, για όλους τους ασχολούμενους με τα σχετικά προβλήματα. [Clark 1995, Coccossis 1996, European Commission 1997a]. Αλλά ενώ σε παγκόσμια και εθνική κλίμακα προσέγγισης δεν αντιμετωπίζονται προβλήματα κατ' αρχήν αποδοχής αυτής της άποψης, η εξειδίκευσή της σε μικρότερο χωρικό επίπεδο φαίνεται ότι αντιμετωπίζει σημαντικές δυσκολίες εφαρμογής.

Ιδιαίτερα για τις παράκτιες περιοχές της Ευρώπης, κατά τα τελευταία χρόνια έχουν προταθεί και υλοποιηθεί πολλά ειδικά προγράμματα και δράσεις καθώς και εκστρατείες ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης. Παρ' όλο όμως που έχουν επιτευχθεί επιμέρους στόχοι, είναι εμφανής «η έλλειψη του απαραίτητου συντονισμού μεταξύ της πληθώρας των επιμέρους πρωτοβουλιών». [European Commission 1998a: 95]. Επιπλέον, έχει καταστεί πλέον κοινή πεποίθηση ότι μερικά από τα σημαντικότερα εμπόδια για την εφαρμογή μέτρων προστασίας και ρύθμισης του χώρου σε παράκτιες περιοχές πηγάζουν και από το γεγονός της εμπλοκής μεγάλου αριθμού χρηστών και ενδιαφερομένων φορέων (ιδιωτικών και δημόσιων).

Στο πλαίσιο, λοιπόν, μίας ακόμα προσπάθειας ανίχνευσης και άμβλυνσης των προβλημάτων συντονισμού και εύρυθμης λειτουργίας των εμπλεκομένων στη χρήση και διαχείριση των παράκτιων περιοχών, η Ευρωπαϊκή Ένωση υλοποιεί από το 1996 ένα "*Πρόγραμμα επίδειξης για την ολοκληρωμένη διαχείριση παράκτιων περιοχών*". Συμμετέχουν πάνω από 30 παράκτιες περιοχές της Ευρώπης, οι οποίες εντάχθηκαν είτε στο χρηματοδοτικό μηχανισμό LIFE είτε στο πρόγραμμα TERRA. Στην περιοχή της κεντρικής και ανατολικής Μεσογείου και ιδιαίτερα στην Ελλάδα καταγράφονται 6 περιπτώσεις σχετικών Προγραμμάτων, με τις κωδικές ονομασίες *Αθήνα*, *Ήπειρος*, *Κυκλάδες*, *Μαγνησία*, *Στρυμωνικός* και *Καβάλα*.

Σε όλες τις περιπτώσεις, η μεθοδολογία προσέγγισης ακολουθεί την παραδοσιακή διαδικασία ανάλυσης της υφισταμένης κατάστασης, σχεδιασμού και παρακολούθησης της εφαρμογής του τελευταίου, ενώ η **δημιουργία δικτύων ενημέρωσης και εγρήγορσης των τοπικών παραγόντων φαίνεται ότι αποτελεί τον κυρίαρχο στόχο**. Το όλο πρόγραμμα αναμένεται να ολοκληρωθεί μέχρι το τέλος του 1999. [European Commission 1997a].

Σύμφωνα, πάντως, με το κατά τα μέσα του 1999 εν εξελίξει χρονοδιάγραμμα ενεργειών [http://europa.eu.int/comm/dg11/iczm/workplan.htm : *Workplan for the upcoming months*], μέχρι το φθινόπωρο 1999 θα ολοκληρωθούν οι απολογιστικές συναντήσεις σε περιφερειακό επίπεδο και ταυτόχρονα θα λήξει η περίοδος εισηγήσεων για την αναθεώρηση του κειμένου εργασίας με τίτλο: *Towards a European strategy for integrated coastal zone management: General principles and policy options*, το οποίο συνοδεύεται από το τεχνικό εγχειρίδιο με τίτλο: *Lessons from the European Commission's demonstration programme on integrated coastal zone management (ICZM)*. [European Commission 1999a, European Commission 1999b].

Στον ελληνικό χώρο -και ανεξάρτητα του παράκτιου ή μη χαρακτήρα μίας περιοχής- παντοθομολογείται η απουσία εφαρμογής ολοκληρωμένης πολεοδομικής και χωροταξικής πολιτικής. Η ένδεια αυτή έχει ως αποτέλεσμα τη συσσώρευση προβλημάτων που εμποδίζουν την ισόρροπη ανάπτυξη και ταυτόχρονα αποτελούν τροχοπέδη για την προστασία της φύσης, των παράκτιων περιοχών συμπεριλαμβανομένων. [ενδεικτικά βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή 1994β: 21, ΥΠΕΧΩΔΕ 1999: 18].

Από την άλλη πλευρά, αν και από το αρμόδιο ελληνικό υπουργείο υιοθετούνται τα περί βιώσιμης ανάπτυξης, εντούτοις διαφαίνεται -και συχνά ομολογείται- η άγνοια για το ακριβές περιεχόμενό της. Επιπλέον, σε κείμενα που άπτονται του εθνικού χωροταξικού σχεδιασμού παρέχονται γενικές κατευθύνσεις, αλλά ο ενδεικτικός χαρακτήρας των δεν είναι δυνατόν να προδιαγράψει με ασφάλεια την τοπικά εξειδικευμένη διαδικασία εφαρμογής των, ιδιαίτερα στη σημερινή εποχή, όπου η τάση για τμηματική, ρευστή και κατά τόπους διαφοροποιημένη ρύθμιση του (παράκτιου) χώρου ευρίσκεται στο ζενίθ της αποδοχής της.

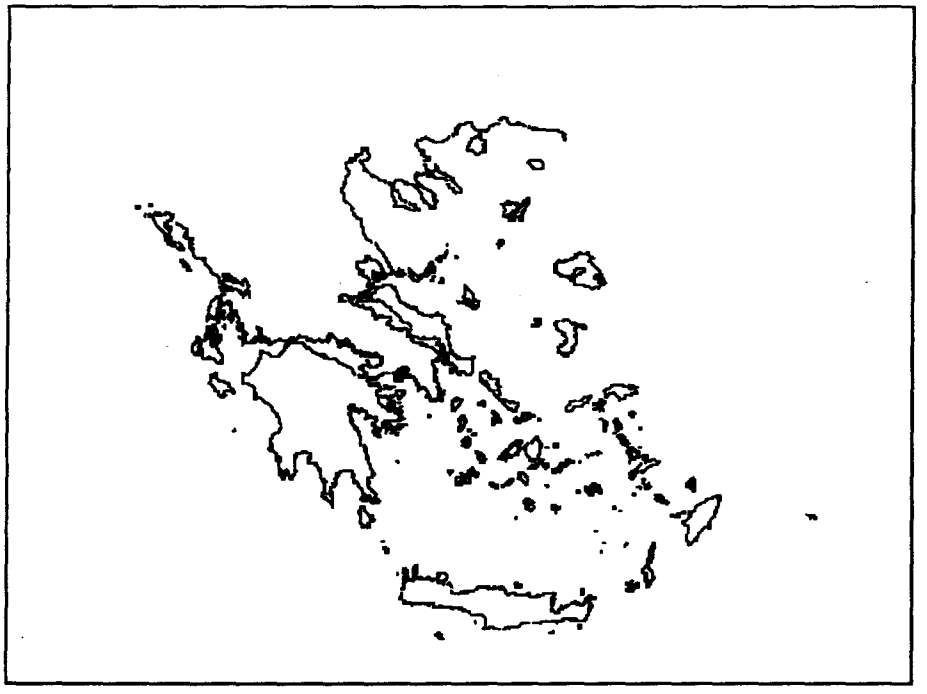
Ταυτόχρονα, οι όποιοι τοπικού επιπέδου σχεδιασμοί, όσον αφορά τις χρήσεις γης, δεν καλύπτουν το σύνολο της χώρας, ενώ σε κάθε περίπτωση είναι ισχνός όχι μόνο ο οριζόντιος και ο κάθετος συντονισμός, αλλά απουσιάζουν και οι ανάλογες εισροές. [ΥΠΕΧΩΔΕ 1997α: 2]. Τέλος, πρόσφατα μεν θεσμοθετήθηκαν οι αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης σε επίπεδο πολεοδομικού σχεδιασμού [Ν. 2508/1997 για τη "*βιώσιμη οικιστική ανάπτυξη των πόλεων και οικισμών της χώρας και άλλες διατάξεις*"], χωρίς φυσικά να έχουν προλάβει να φανούν αποτελέσματα, αλλά πρόκειται, βέβαια, για σχεδιασμό στα όρια των ενδιαφερόντων της χωροταξίας.

Προβλήματα χωροθέτησης συγκεκριμένων χρήσεων, όπως μεγάλες βιομηχανικές μονάδες ή μεταλλεία, χώροι ταφής απορριμμάτων, υπερτοπικοί άξονες κυκλοφορίας κ.ά. αποτελούν γνωστά παραδείγματα (τοπικών) προβλημάτων ρύθμισης του ελληνικού χώρου που ταλανίζουν πολίτες και αρμοδίους με ιδιαίτερη ένταση κατά την τελευταία εικοσιπενταετία, τουλάχιστον. **Τα περισσότερα από αυτά χωροθετούνται στις παράκτιες περιοχές.** Και ενώ με την πάροδο του χρόνου τα χωροταξικά προβλήματα οξύνονται, ταυτόχρονα διαιωνίζονται οι συζητήσεις: α) για τη θεσμική κατοχύρωση των πιο πρόσφατων απόψεων για το χωροταξικό σχεδιασμό (το σχετικό νομοσχέδιο συζητείται τουλάχιστον από το 1993) και β) για την έκδοση "*Οδηγίας*" *για τη βιώσιμη ανάπτυξη των ελληνικών ακτών* (το σχετικό σχέδιο συζητείται από το 1997).

Εκτός των οποιοδήποτε άλλων ερμηνειών, η παρατηρούμενη δυστοκία -και στις δύο παραπάνω περιπτώσεις- αναδεικνύει το ερώτημα για το **κατά πόσο είναι δυνατόν να δρομολογηθεί άνευ αντιδράσεων και να υλοποιηθεί εύκολα το σύστημα των αρχών της βιώσιμης ανάπτυξης**, και ειδικότερα πως είναι δυνατόν **να αποφασιστεί και θα εφαρμοστεί πλήρως μία κοινά αποδεκτή διαδικασία ολοκληρωμένης διαχείρισης του χώρου, ιδιαίτερα σε τοπικό επίπεδο**. Στις μέρες μας, το ζήτημα αυτό αφορά πρωτίστως τις παράκτιες περιοχές, αφού οι εκεί πόροι αποτελούν τους πλέον ζητούμενους για οικονομική εκμετάλλευση, ενώ ταυτόχρονα οι (φυσικοί κυρίως) παράκτιοι πόροι παραμένουν -εν πολλοίς- μη πλήρως και αξιόπιστα καταγεγραμμένοι, ούτε αξιολογικά καταξιωμένοι στην συνείδηση του κοινού.

Οι παράκτιες περιοχές της Ελλάδος απετέλεσαν αντικείμενο συστηματικής χωροταξικής προσέγγισης, για πρώτη φορά, γύρω στο 1980. [Υπ. Συντονισμού 1981]. Το ενδιαφέρον αναθερμάνθηκε κατά το πρώτο μισό της δεκαετίας του '90 [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1995], σχεδόν ταυτόχρονα με ανάλογες διεθνείς δράσεις [OECD 1993a] ή την κινητικότητα για τη ρύθμιση του χώρου σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης [European Commission 1991a, Ευρωπαϊκή Ένωση 1995α].

Ανεξάρτητα πάντως του πρόσφατα αναδυθέντος ενδιαφέροντος για τη ρύθμιση του παράκτιου χώρου, οι ελληνικές παράκτιες περιοχές είναι ιστορικά συνδεδεμένες με τον πολιτισμό, την ψυχοσύνθεση και τις δραστηριότητες των κατοίκων τους. Η ποικιλία και η ομορφιά του τοπίου τους είναι αναγνωρισμένα διεθνώς, ενώ είναι αναμφισβήτητη η έλξη που ασκούν οι παράκτιες περιοχές στους σύγχρονους Έλληνες. [Χατζημιχάλης 1994]. Σχετικό και σημειολογικά αξιοπρόσεκτο είναι, τέλος, το γεγονός ότι **και μόνο με τις ακτογραμμές είναι δυνατόν να δοθεί επαρκέστατη εικόνα για το μέγεθος και το σχήμα της ελληνικής επικράτειας**. {χάρτης 0.1}.

ΧΑΡΤΗΣ 0.1

ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΑΚΤΟΓΡΑΜΜΕΣ
ΚΛΙΜΑΚΑ 1:10.000.000

ΠΗΓΗ : ψηφιακή επεξεργασία από ΟΚΧΕ 1999.

επιστημονικός στόχος και αναφορά στη μεθοδολογία

Α παράβατο δεδομένο της παρούσας εργασίας απετέλεσε η ανάγκη για **συστηματική ενασχόληση με τις έννοιες της χρήσης γης και της παράκτιας περιοχής**. Πέραν αυτής της αυτονόητης αναδίφησης σε βιβλιογραφικές πηγές, οι στόχοι της παλινδρόμησαν μεταξύ ποικίλων στοχοθετήσεων, όσον αφορά τη διερεύνηση των μεταβολών των χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές της Ελλάδος. Τελικά, το ενδιαφέρον εστιάστηκε στην κατά το δυνατόν πλήρη καταγραφή και πολύπλευρη ερμηνεία των χωροταξικών δρώμενων στις ελληνικές παράκτιες περιοχές και -μέσω αυτής της προσέγγισης- στην επιδίωξη να δοθεί απάντηση στα ακόλουθα ερωτήματα :

1. Η μεταβολή των χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές της Ελλάδος ακολουθεί το γενικό μοντέλο μεταβολών στις παράκτιες περιοχές της ευρύτερης περιοχής της, της Μεσογείου;
2. Ποια είναι τα θεμελιακά αίτια στα οποία οφείλονται οι επισκοπούμενες μεταβολές; Επιπλέον, υπάρχει ταύτιση των εν Ελλάδι καταγραφομένων αιτίων με τα αντίστοιχα αλλαχού;

Η διαμόρφωση ενός γενικότερου μοντέλου μεταβολών, η αναγνώριση τύπων μεταβολών και η διαμόρφωση κατάλληλων δεικτών απετέλεσαν μη δεσμευτικούς αλλά πάντως όχι αμελητέους επιμέρους στόχους της παρούσας εργασίας.

Σ το πλαίσιο της αναζήτησης της βέλτιστης μεθοδολογικής διαδικασίας για την εκπόνηση της παρούσας εργασίας, καταγράφηκαν και αξιολογήθηκαν αρκετές πηγές προέλευσης στοιχείων σχετικών με τα εκάστοτε ισχύοντα πλέγματα χρήσεων γης. Ο κατάλογος δεκατεσ-

σάρων από αυτές παρατίθενται στον πίνακα 0.1.

Οι υπ' αρ. 12-14 πηγές προσπορισμού πληροφοριών θα είχαν μεγάλη χρησιμότητα σε περίπτωση ενασχόλησης με εξειδικευμένη μελέτη περίπτωσης. Από την άλλη πλευρά, η οικεία στο γράφοντα ερμηνεία αεροφωτογραφιών τον απασχόλησε για μεγάλο χρονικό διάστημα (μελετήθηκαν αεροφωτογραφίες των παράκτιων περιοχών του νομού Πρεβέζης των ετών 1960 και 1981), αλλά από αυτή την πιλοτικού χαρακτήρα ενέργεια δεν προέκυψαν ενθαρρυντικά αποτελέσματα. Επομένως, ούτε η υπ' αρ. 11 πηγή αξιοποιήθηκε τελικά, ενώ η συγγενής μεθοδολογία επεξεργασίας δορυφορικών εικόνων (υπ' αρ. 10 πηγή) απορρίφθηκε εξ αρχής ως μη εντασσόμενη στο ύφος της παρούσας εργασίας. Εξάλλου, ας μη ξεχνά κανείς ότι οι δορυφορικές εικόνες είναι χρήσιμες περισσότερο για τη μελέτη των καλύψεων και όχι των χρήσεων γης {κεφάλαιο 1.2.1}.

ΠΙΝΑΚΑΣ 0.1 **ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΠΗΓΩΝ ΠΡΟΣΠΟΡΙΣΜΟΥ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ ΓΙΑ ΤΙΣ ΕΚΑΣΤΟΤΕ, ΚΑΤΑ ΤΟΠΟΥΣ, ΧΡΗΣΕΙΣ ΓΗΣ**

ΠΗΓΕΣ	ΚΡΙΤΗΡΙΑ				
	Αξιοπιστία (μεγάλη)	Πληρότητα (μεγάλη)	Διαθεσιμότητα (μεγάλη)	Επεξεργασία (εύκολη)	Κόστος (χαμηλό)
1. Επιστημονικά συγγράμματα	* * *	* *	* *	* * *	* * *
2. Επίσημα κείμενα	* *	* *	* * *	* * *	* * *
3. Κείμενα μελετών	* *	* *	* *	* *	* * *
4. Ιστορικά κείμενα	* *	*	*	*	* * *
5. Λοιπά κείμενα	*	*	* * *	*	* * *
6. Χάρτες κοινοί	*	*	* *	* *	* * *
7. Χάρτες μελετών	* *	* *	* *	* * *	* * *
8. Χάρτες επίσημοι	* * *	*	* * *	* * *	* * *
9. Στατιστικές σειρές	* *	* *	* * *	* * *	* * *
10. Δορυφορικές εικόνες	* * *	* * *	*	*	*
11. Αεροφωτογραφίες	* * *	* * *	* *	* *	* * *
12. Επίγεια αναγνώριση	* * *	* * *	* *	* *	* *
13. Συνεντεύξεις	*	*	*	* *	* * *
14. Ερωτηματολόγια	* * *	* *	*	* * *	* *

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΙ * * *, * *, * : υψηλότερη, ενδιάμεση και χαμηλότερη βαθμίδα αξιολόγησης, αντίστοιχα, για κάθε αναφερόμενη πηγή σε σχέση με κάθε κριτήριο.

Οι υπόλοιπες πηγές του πίνακα 0.1 προδιαγράφηκε να λειτουργήσουν συμπληρωματικά η μία της άλλης, ανάλογα με την περίπτωση και τα πλεονεκτήματα που προκύπτουν από τα κριτήρια αξιολόγησης. Πιο αναλυτικά, στο θεωρητικό τμήμα της παρούσας εργασίας {κεφάλαια 1 και 2} προβάδισμα δόθηκε στην υπ' αρ. 1 πηγή (επιστημονικά συγγράμματα), ενώ κατά την πιο πρακτική ενασχόληση με τις παράκτιες περιοχές της Ελλάδος {κεφάλαια 3 και 4} χρησιμοποιήθηκαν κυρίως οι υπ' αρ. 2, 3, 7, 8, και 9 πηγές προσπορισμού πληροφοριών (επίσημα κείμενα, κείμενα μελετών, χάρτες μελετών, χάρτες επίσημοι και στατιστικές σειρές) χωρίς να αγνοηθούν πλήρως οι υπόλοιπες.

Εκτός της εκ των ων ουκ άνευ πληροφορίας για τη χρήση γης, τα στοιχεία από οποιαδήποτε πηγή αναφέρονται σε συγκεκριμένο χρόνο. Επομένως, ήταν απαραίτητος ο προσδιορισμός της **χρονικής περιόδου**, εντός της οποίας θα εκτείνετο η διερεύνηση της μεταβολής των χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές της Ελλάδος.

Χωρίς να παραβλέπονται οι σύγχρονες συνέπειες πολύ παλαιότερων επιλογών και δράσεων, εκτιμήθηκε ότι η μέγιστη χρονική επέκταση προς το παρελθόν δεν θα ήταν λογικό και

σκόπιμο να ξεπεράσει τις αρχές του δεύτερου μισού του 20ου αιώνα. Επομένως, η υιοθέτηση της χρονιάς του **1951**, ως του απώτερου προς το παρελθόν χρονικού ορίου αναζήτησης μεταβολών χρήσεων γης, φαίνεται να αποτελεί ορθή επιλογή, με το επιπλέον επιχείρημα ότι συμπίπτει με την πρώτη από τις μετέπειτα τακτικές ανά δεκαετία απογραφές πληθυσμού στην Ελλάδα.

Υπενθυμίζεται, σχετικά, ότι μετά την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου στο ελληνικό κράτος (1948), το τελευταίο παραμένει μέχρι σήμερα με τα ίδια σύνορα και έκταση. Το γεγονός αυτό επιτρέπει την από τότε -κατ' αρχήν- ύπαρξη και στη συνέχεια τη συγκρισιμότητα επαρκών στατιστικών στοιχείων για το σύνολο της χώρας. Από την άλλη πλευρά όμως, είναι γνωστό ότι το πλήθος, η αξιοπιστία, η πληρότητα, η διαθεσιμότητα ακόμα και η χωρική διεισδυτικότητα των στατιστικών ή άλλων στοιχείων -κατά κανόνα- μειώνονται όσο οι τιμές απομακρύνονται χρονικά από το παρόν. Άρα, η πρακτική σημασία του τεθέντος απώτερου χρονικού ορίου είναι περιορισμένη και ίσως εντοπισμένη μόνο στα στοιχεία της τότε απογραφής.

Ταυτόχρονα, επειδή η παράμετρος του χρόνου αφορά το χρόνο έναρξης μιας συγκεκριμένης χρήσης γης σε μία παράκτια περιοχή και τον αντίστοιχο χρόνο λήξης (ή -κατ' οικονομία- το μέσον των δυο προηγούμενων χρονικών "στιγμών"), έπρεπε να αποφασιστεί το **βήμα χρόνου** για τη μελέτη των μεταβολών των χρήσεων γης. Στις περισσότερες των περιπτώσεων, λοιπόν, αυτό επιλέχθηκε να είναι η δεκαετία και τα όριά του ταυτίστηκαν με τα έτη απογραφής πληθυσμού (1951, 1961 κλπ.).

Τέλος, παρούσα κατά τη μελέτη των μεταβολών των χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές της Ελλάδος ήταν και η απαίτηση για τον καθορισμό της **ελάχιστης χωρικής μονάδας αναφοράς**. Η σχετική επιλογή προσδιορίστηκε (και περιορίστηκε τελικά) από την αντίστοιχη δομή των διαθέσιμων πηγών κάθε είδους, αλλά κυρίως των στατιστικών στοιχείων. Το θέμα αυτό, πάντως, σχετίζεται άμεσα και καταλυτικά με το ζήτημα της εφαρμογής των αρχών της βιώσιμης ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο, στο πλαίσιο δε αυτό επανέρχεται διαρκώς και σχολιάζεται εκτενώς στην παρούσα εργασία.

1. ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ

Οι Ταμίλ της νοτιανατολικής Ινδίας διακρίνουν την περιοχής τους στις ακόλουθες πέντε κατηγορίες, κάθε μία από τις οποίες τη συσχετίζουν με συγκεκριμένους χρήστες και χρήσεις γης :

1. *ορεινές περιοχές, χρησιμοποιούμενες από τους κυνηγούς,*
2. *δασικές εκτάσεις, χρησιμοποιούμενες από τους κτηνοτρόφους,*
3. *εύφορες πεδιάδες, χρησιμοποιούμενες από τους γεωργούς,*
4. *ακτές, χρησιμοποιούμενες από τους ψαράδες, τους δύτες και τους πειρατές, και τέλος*
5. *έρημοι, χρησιμοποιούμενες από τους πολεμιστές.*

[Levinson 1995: 64]

1.1 ΜΑΚΡΟΣΚΟΠΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ

1.1.1 *(απώτερο) παρελθόν*

Η ξεχωριστή σημασία κάθε συγκεκριμένου τόπου γίνεται κατανοητή ήδη από την εποχή των πρώιμων μορφών του ανθρώπινου είδους. Ο τότε έντονα νομαδικός τρόπος ζωής φανερώνει μία συνεχή αναζήτηση περιοχών με συγκριτικά πλεονεκτήματα, κυρίως στους τομείς της ασφάλειας και της διατροφής. Όταν η χρησιμότητα της γης στην εκάστοτε προηγούμενη έδρα του καταυλισμού παύει να παρέχει τα στοιχειώδη για την επιβίωση, ο πρωτόγονος άνθρωπος ακολουθεί το ένστικτό του και αλλάζει τόπο διαμονής.

Με την πάροδο των χιλιετιών βελτιώνονται οι ανθρώπινες δεξιότητες, εξελίσσονται τα όπλα και τα εργαλεία, εξημερώνονται τα ζώα και τέλος, η συλλογή αυτοφυών καρπών συμπληρώνεται με την παραγωγή της δειλά αναδυόμενης καλλιέργειας της γης. Αυτές οι πρόοδοι συντέλεσαν καθοριστικά στο σταδιακό περιορισμό των μετακινήσεων και στην επιμήκυνση του χρόνου παραμονής στο ίδιο μέρος. [ενδεικτικά βλ. Χόουκς & Γούλλεϋ 1963].

Γύρω στο 10.000 π.Χ. (μετά την ολοκλήρωση της τελευταίας φάσης της Εποχής των Παγετώνων και την έναρξη της Ολόκαινης Εποχής), διαμορφώνονται κλιματολογικές συνθήκες παρόμοιες με τις σημερινές, ενώ ο εποικισμός του πλανήτη φθάνει μέχρι τις παρυφές των πόλων και των ερήμων. Λίγο αργότερα η πέτρα παραδίδει τα σκήπτρα του κυρίαρχου υλικού στα μέταλλα και ανακαλύπτεται ο τροχός. Με την πάροδο των αιώνων η αρχικά ασήμαντη παραγωγικότητα του εδάφους μεγαλώνει, με την τότε περιορισμένης εμβέλειας εντατικοποίηση της γεωργίας και των λοιπών μορφών πρωτογενούς παραγωγής. [Mumford 1961, Ντερυώ 1976, Σαρηγιάννης 1987, Goudie 1993a].

Πρόκειται για τη χρονική περίοδο, που από πολλούς ονομάζεται "πρώτη αγροτική επανάσταση", κατά τη διάρκεια της οποίας ο κύριος στόχος ήταν η επιβίωση των μελών της στοιχειώδους κοινωνικής συσσωμάτωσης, της οικογένειας. [Stutz & de Souza 1998: 230]. Κατά τη διάρκειά της, η γεωργική παραγωγή έδρασε καταλυτικά στη **σύνδεση των ανθρώπινων κοινωνιών με συγκεκριμένους τόπους**, για χρονικά διαστήματα τα οποία ξεπερνούν κατά πολύ τον ετήσιο κύκλο της φύσης. Διαμορφώθηκαν έτσι συνθήκες που ευνόησαν τη δόμηση μόνιμων κατοικιών και γενικότερα τεχνητού/ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, ο βαθμός διαφοροποίησης του οποίου από το προγενέστερο (φυσικό) περιβάλλον ποικίλει ευρύτατα, ανάλογα με τον τόπο και τη χρονική περίοδο της ιστορίας.

Η έκτοτε συνεχώς εντεινόμενη εκμετάλλευση της επιφάνειας της γης (η οποία τα τελευταία 7.000 χρόνια συνοδεύεται από την ίδρυση πόλεων) συνιστά σημαντική επέμβαση του ανθρώπου στο περιβάλλον,[1] στα πλαίσια της οποίας αλλάζει αρχικά η κάλυψη και στη

---

[1] Στην παρούσα εργασία η έννοια του περιβάλλοντος δεν είναι γενική και ευρεία, αλλά με περιορισμένη συμμετοχή του κοινωνικού περίγυρου. Έτσι, αντί ορισμών όπως : «σύνολο φυσικών και κοινωνικών συνθηκών και παραγόντων που επιδρούν πάνω στους ζωντανούς οργανισμούς και τις ανθρώπινες δραστηριότητες» [Εμμ. Κριαράς 1995 : *Νέο Ελληνικό Λεξικό*, λ. περιβάλλον] και «οι φυσικές, τεχνητές ή/και κοινωνικές συνθήκες μέσα στις οποίες ζει και αναπτύσσεται κανείς ή απλώς υπάρχει (κάτι)» [Γ. Μπαμπινιώτης 1998 : *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, λ. περιβάλλον] προτιμάται αυτός του άρθρου 2 του νόμου "για την προστασία του περιβάλλοντος" [Ν. 1650/1986, ΦΕΚ Α'160/16.10.86]. Σύμφωνα με τον τελευταίο, **περιβάλλον** είναι «το σύνολο των φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων και στοιχείων που βρίσκονται σε αλληλεπίδραση και επηρεάζουν την οικολογική ισορροπία, την ποιότητα ζωής, την υγεία των κατοίκων, την

συνέχεια η χρήση περιοχών της ξηράς. Κατά τις τελευταίες χιλιετίες (και ιδιαίτερα κατά τους τελευταίους πέντε αιώνες) μεγιστοποιήθηκε ο ρυθμός χωρικής επέκτασης των ανθρώπινων δραστηριοτήτων, στα πλαίσια της αέναης προσπάθειας για ευημερία του συνεχώς αυξανόμενου πληθυσμού της γης.[2]

Η τάση χωρικής επέκτασης και επεμβάσεων στο φυσικό περιβάλλον δεν περιορίστηκε ούτε με την ανακάλυψη της κινητήριας δύναμης του ατμού από τον Watt (1769), ανακάλυψη που έθεσε τα θεμέλια της Βιομηχανικής Επανάστασης. Από την άλλη πλευρά όμως, τα αποτελέσματα της τελευταίας περιόρισαν τη σημασία του πλέγματος της πρωτογενούς παραγωγής, από πρωταρχικό και θεμελιώδες σε ένα μόνο από τους παραγωγικούς τομείς και μάλιστα με : αφ' ενός μεν σταδιακά μειούμενο μερίδιο επί των συνολικώς παραγομένων αγαθών, αφ' ετέρου δε συνεχή συρρίκνωση του αριθμού των άμεσα απασχολουμένων με τη γη.

Παράλληλα, οι μεγάλες μετακινήσεις πληθυσμών δεν παύουν ποτέ.[3] Τα αίτια των μεταναστεύσεων φαίνεται ότι πηγάζουν από την ελλειμματική παραγωγή μίας περιοχής ή από τον τρόπο διανομής των ωφελημάτων από την εκμετάλλευση συγκεκριμένων εδαφικών περιοχών. Συνδέονται δηλαδή με τη χρήση ή τη δυνατότητα χρήσης των γήινων εδαφών καθώς και με τις δομές εξουσίας που μεταξύ των άλλων αποφασίζουν και για τον τρόπο χρησιμοποίησης της γης. [Ντερυώ ό.π.: 128-140, Stutz & de Souza ό.π.: 67-75].

Από την άλλη πλευρά, οι μαζικές ανθρωποκτόνες συγκρούσεις -αίτιο και αιτιατό των μεταναστεύσεων, και όχι μόνο- συνεχίζουν να λαμβάνουν χώρα με αντικείμενο διαμάχης μικρά ή μεγάλα τμήματα του πλανήτη, από την κατοχή ή τη νομή των οποίων προκύπτουν ή προσδοκάται ότι θα προκύψουν συγκριτικά πλεονεκτήματα για το νικητή από τα εκάστοτε αντίπαλα μέρη -συνήθως ανεξάρτητα κράτη. Ένα από τα παρεπόμενα των αδυσώπητων (πολεμικών ή διπλωματικών) διεκδικήσεων εδαφών για κατοχή και χρήση είναι η άνιση κατανομή του πλούτου μεταξύ των πολιτών των διαφόρων κρατών της γης, όπως αυτή περιγράφεται με τον δείκτη του ετήσιου μέσου κατά κεφαλή εισοδήματος. Παρά τις επιμέρους αμφισβητήσεις για την αξιοπιστία του, ο δείκτης αυτός αποδεικνύει την κατακόρυφη αύξηση των διαβιούντων κάτω από το όριο φτώχειας,[4] αν και η παγκόσμια οικονομική δραστηριότητα αυξά-

---

ιστορική και πολιτιστική παράδοση και τις αισθητικές αξίες».

Υπενθυμίζεται ότι σύμφωνα με το νόμο περί "χωροταξίας και περιβάλλοντος" [Ν. 360/1976, ΦΕΚ Α'151/22.6.76] το περιβάλλον αντιμετωπίζεται διττά, αφ' ενός ως φυσικό («ο περιβάλλων τον άνθρωπον χερσαίος, θαλάσσιος και εναέριος χώρος, μετά των εν αυτώ χλωρίδος, πανίδος και φυσικών πόρων»), αφ' ετέρου ως πολιτιστικό («τα ανθρωπογενή στοιχεία πολιτισμού και χαρακτηριστικά, ως ταύτα διεμορφώθησαν εκ της παρεμβάσεως και των σχέσεων του ανθρώπου μετά του φυσικού περιβάλλοντος, περιλαμβανομένων των ιστορικών χώρων ως και της καλλιτεχνικής και πολιτιστικής εν γένει κληρονομίας της Χώρας»). Από την άλλη πλευρά, η προσέγγιση του περιβάλλοντος από τον ΟΗΕ -σε κείμενο που διαπνέεται από τη λογική των στατιστικών- είναι πολύ πιο αφαιρετική, και το περιβάλλον ορίζεται ως «το σύνολο των εξωτερικών παραγόντων που επιδρούν στη ζωή, την ανάπτυξη και στην επιβίωση ενός οργανισμού». [UN 1997a].

2 Σ' αυτή την εξέλιξη συνέβαλαν σημαντικά οι -κατά την ευρωποκεντρική θεώρηση της ιστορίας- "Νέοι Κόσμοι", οι οποίοι ανακαλύφθηκαν κατόπιν των υπερπόντιων ναυτικών πλόων που άρχισαν το 15ο αιώνα.

3 Σύμφωνα με σχετικά πρόσφατη έκδοση του ΟΗΕ, ο αριθμός των διαβιούντων σε χώρα διαφορετική από αυτή που έχουν γεννηθεί (συμπεριλαμβανομένων των προσφύγων και των μη καταγεγραμμένων μεταναστών) εκτιμάται ότι είναι 125 εκατομμύρια, δηλαδή περίπου το 2% του παγκόσμιου πληθυσμού. [UNFPA 1997: 14]. Αντίθετα, ο αριθμός των ατόμων που ικανοποιούν την έννοια του **πρόσφυγα** (σύμφωνα με την οποία εξετάζεται αν ο φόβος διώξεων είναι το βασικό κριτήριο μη επανόδου στη χώρα γέννησης) είναι μικρότερος, 13,2 εκατομμύρια άτομα, πάλι με στοιχεία του ΟΗΕ. [Brown et al. 1997: 82].

4 Γι αυτό το θέμα υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία, από την οποία ενδεικτικά βλ. World Bank [1998] και Ρίφκιν [1995] ή για πιο εύληπτα στοιχεία UN [1994b: 17-29]. Όσον αφορά την έννοια της **φτώχειας** από στατιστικής πλευράς και πέραν του εξαιρετικά αφαιρετικού προσδιορισμού του ορίου της στο μισό του μέσου κατά κεφαλή εισοδήματος του εκάστοτε εξεταζόμενου πληθυσμού, για πιο σύνθετους τρόπους υπολογισμού του βλ. UNEP [1995: 17-24]. Σχετικός είναι και ο όρος "τέταρτος κόσμος" (ως υποσύνολο του λεγόμενου "τρίτου κόσμου"), ο οποίος περιλαμβάνει κράτη με ετήσιο μέσο κατά κεφαλή εισόδημα μικρότερο των

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

νεται συνεχώς [Κένεντι 1993: 188].

1.1.2 (σύγχρονες) δημογραφικές εξελίξεις

Από την προηγηθείσα εξαιρετικά ελλειπτική ιστορική αναδρομή διαφαίνεται ότι η ανταγωνιστικότητα για την κατοχή εδαφών και τον προσπορισμό ωφελειών από την κάθε είδους χρήση των δεν είναι ένα ζήτημα που αναδύθηκε πρόσφατα. Αντίθετα, η κυριαρχία επί της γης - καθώς και η συνεπαγόμενη δυνατότητα λήψης αποφάσεων για τον τρόπο με τον οποίο αυτή θα χρησιμοποιηθεί- αποτελεί συνεχή επιδίωξη φύλων και φυλών, εθνών και κρατών, ηγετικών ομάδων και μεμονωμένων ατόμων, τουλάχιστον από τη στιγμή που διαπιστώνουν την παραγωγική της δυνατότητα. Αυτό που ασφαλώς άλλαξε με την πάροδο του χρόνου είναι ο αριθμός των κατοίκων της γης, η αύξηση του οποίου οδήγησε στη χωρική εξάπλωση των οικιστικών, παραγωγικών και άλλων μορφών ανθρωπογενούς περιβάλλοντος. Συνέπειες αυτού του γεγονότος είναι : **αφ' ενός ο περιορισμός των διαθέσιμων εδαφών και αφ' ετέρου η εντατικοποίηση της χρήσης των ήδη χρησιμοποιούμενων.**

Εκτός από την αύξηση του παγκόσμιου πληθυσμού ως απόλυτου μεγέθους, κατά το πρόσφατο παρελθόν αυξήθηκε ραγδαία και ο **ρυθμός μεταβολής** του. Πράγματι, ενώ χρειάστηκε να παρέλθει μία και μισή χιλιετία για να διπλασιαστεί ο πληθυσμός που κατοικούσε στον πλανήτη κατά την εποχή του Χριστού, οι μετέπειτα τρεις διπλασιασμοί του γήινου πληθυσμού έλαβαν χώρα διαδοχικά : σε λιγότερο από 200 χρόνια, σε έναν αιώνα και σε λιγότερο από 50 χρόνια. {πίνακας 1.1}.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.1 **ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ**

Εποχή του Χριστού	200	εκατ.	άτομα.
1650 μ.Χ.	500	"	".
1750 μ.Χ.	750	"	".
1850 μ.Χ.	1.200	"	".
1950 μ.Χ.	2.500	"	".
2000 μ.Χ.	6.000	"	".

ΠΗΓΗ : [5]

Η επιτάχυνση του ρυθμού αύξησης του παγκόσμιου πληθυσμού κατά τα τέλη του 18ου αιώνα έδωσε αφορμή να διατυπωθούν αμφισβητήσεις για τη δυνατότητα επιβίωσης του ανθρώπινου γένους. Η διεθνής βιβλιογραφία έχει πιστώσει τον Thomas Malthus με την πατρότητα αυτού του είδους των αμφιβολιών, οι οποίες όμως δεν επιβεβαιώθηκαν και γρήγορα ξεχάστηκαν.[6] Κι αυτό γιατί οι μετέπειτα τεχνολογικές καινοτομίες -που δεν είναι άσχετες με

$150. [Stutz & de Souza 1998: 32].

[5] Οι τιμές για το μακρινό παρελθόν έχουν ληφθεί από την Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια [1993 : *Γεωγραφία*, (τ.17), 78] και από τους Tivy & O'Hare [1981: 49], ενώ για τον 20ο αιώνα από τις σχετικές εκδόσεις του ΟΗΕ. Με αφορμή το γεγονός ότι δεν συμπίπτουν οι τιμές σε όλες τις πηγές, υπενθυμίζεται ότι οι δημογραφικές στατιστικές με τη σημερινή τους αντικειμενικότητα και οικουμενικότητα είναι προϊόν του τελευταίου αιώνα. Επομένως, κάθε αναφορά πληθυσμιακού μεγέθους για παλαιότερες εποχές δεν αποτελεί παρά αποδεκτή ένδειξη για την τάξη μεγέθους του εκάστοτε πληθυσμού της γης.

[6] Ενδεικτικά βλ. Ντερυώ [ό.π.: 108], Haggett [1983: 148], Τσαούσης [1986; 169], Λαμπριανίδης [1992: 147].

την Βιομηχανική Επανάσταση- είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση των παραγόμενων αγαθών, τη βελτίωση των συνθηκών υγιεινής και διατροφής και άλλες θετικές εξελίξεις. [Κένεντι 1993: 57].

Κυριάρχησε, λοιπόν, κατά το μεγαλύτερο τμήμα των δύο τελευταίων αιώνων η (αντιΜαλθουσιανή) άποψη, σύμφωνα με την οποία οι οποιεσδήποτε ανθρώπινες δραστηριότητες δεν μπορούν να αποβούν μοιραίες και οι αρνητικές συνέπειές των επί του πλανήτη είναι σε κάθε περίπτωση αντιστρέψιμες. Η επικράτηση αυτών των απόψεων είχε ως αποτέλεσμα να οικοδομηθεί μία **αισιόδοξη πεποίθηση**, η οποία συμπυκνώνεται στην ακόλουθη διττή πρόταση. Αφ' ενός μεν τα αβιοτικά συστατικά της γης σε στεριά, θάλασσα και αέρα είναι επαρκή για την κάλυψη των στοιχειωδών αναγκών διαβίωσης στο διηνεκές, αφ' ετέρου δε το γήινο οικοσύστημα έχει την ικανότητα της αφ' εαυτού αέναης αναδόμησης των βιοτικών συστατικών του. {για την εκ νέου αμφισβήτηση αυτής της πεποίθησης βλ. κεφάλαιο 1.3.1}.

Κι ενώ η κάλυψη και η χρήση της γης μεταβάλλονται με μάλλον απρογραμμάτιστο για τις παγκόσμιες ανάγκες (αλλά πάντως ραγδαία εξελισσόμενο) τρόπο,[7] η επιφάνεια της γης αναμένεται να εμφανίσει στο ορατό μέλλον μία συνεχώς αυξανόμενη ζήτηση. Μία από τις αιτίες, που σχετίζεται με τα παγκόσμια δημογραφικά και οικονομικά δεδομένα, είναι το φαινόμενο της ταχύτατα ογκούμενης **αστικοποίησης**. Πράγματι, το ποσοστό του παγκόσμιου πληθυσμού που κατοικούσε σε αστικές περιοχές ήταν 29% το 1950, 37% το 1970, 41% το 1985 και 45% το 1996, ενώ αναμένεται να είναι 50% το 2000 [Stutz & de Souza ό.π.: 56] και σύμφωνα με πηγές του ΟΗΕ θα ξεπεράσει το 60% το έτος 2025 [UNFPA 1997]. Επιβεβαιωτικό αυτής της αυξητικής τάσης είναι το γεγονός ότι μόνο το 37% των κατοίκων των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών ζει σε αστικές περιοχές, ενώ στις περισσότερο αναπτυγμένες χώρες (οι οποίες εν γένει αποτελούν όραμα-στόχο για τις πρώτες) το ποσοστό αυτό είναι ήδη 73%. [Pickering & Owen 1997: 391].

Η αστικοποίηση σχετίζεται άμεσα με το υπό εξέταση θέμα των μεταβολών των χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές, αφού οι περισσότερες από τις πολυάνθρωπες πόλεις είναι κτισμένες σε παραθαλάσσιες ή παραποτάμιες περιοχές [Angotti 1993: 27], γεγονός που παρατηρείται και στο χώρο της Μεσογείου [Coccossis 1996: 32]. Εξάλλου, σύμφωνα με σχετικά πρόσφατα στοιχεία του ΟΗΕ, οι 16 από τις 23 πόλεις με πληθυσμό άνω των 2,5 εκατομμυρίων είναι παράκτιες. [UNESCO 1996].

Η δεδομένη, λοιπόν, τάση εγκατάλειψης των μικρών οικισμών και συγκέντρωσης μεγάλων πληθυσμών σε παράκτιες πόλεις και μητροπόλεις επιδρά στο περιβάλλον των παράκτιων περιοχών με τους ακόλουθους τρόπους :

- Απαιτεί μεγάλες (παράκτιες) εκτάσεις γης, οι οποίες αφαιρούνται από άλλες υφιστάμενες ή δυνητικές χρήσεις.
- Επιταχύνει τους ρυθμούς κατανάλωσης των φυσικών πόρων στις παράκτιες περιοχές (και όχι μόνο), με τελικό αποτέλεσμα τη μείωση της εκεί βιοποικιλότητας.
- Αυξάνει τον όγκο των κάθε είδους αποβλήτων, ιδιαίτερα των υγρών που ρέουν προς τα κατάντη και καταλήγουν στο θαλάσσιο τμήμα των παράκτιων περιοχών.[8]
- Επιχειρεί να τροποποιήσει τις προαιώνιες φυσικές διεργασίες διάβρωσης και απόθεσης στις παράκτιες περιοχές, μέσω των τεχνικών έργων, ιδίως των λιμενικών. [Harris et al. 1996: 225].

---

[7] Ενδεικτικές γι' αυτό το θέμα είναι οι σχετικές στατιστικές σειρές που δημοσιεύονται στις περιοδικές εκδόσεις του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών για τα Τρόφιμα και τη Γεωργία [*FAO, Production yearbook*], του Ινστιτούτου για τους Πόρους της Γης [*World Resources, A guide to the global environment*].

[8] Το γεγονός αυτό επιτρέπει στον Clark να σημειώνει επιγραμματικά ότι «οι παράκτιες περιοχές είναι ο 'νεροχύτης' των ηπειρωτικών περιοχών». [Clark 1992: 32].

1.1.3 οι πόροι (και η σπανιότητά τους)

Άρρηκτα συνδεδεμένη με το εξεταζόμενο θέμα των χρήσεων γης είναι η έννοια των **φυσικών πόρων** (natural resources). Σε κάθε (παράκτια) περιοχή «αποτελούν τη φυσική υποδομή και προδιαγράφουν τις δυνατότητες» των εκεί παραγωγικών δραστηριοτήτων. Ταυτόχρονα όμως, αν και δίνουν την εντύπωση στατικών χαρακτηριστικών, συμβάλλουν στη δυναμική ανάπτυξη, εξέλιξη και μεταβολή των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών παραγωγής. [Λουκάκης 1995: 20].

Σε πρώτη εννοιολογική προσέγγιση πρόκειται για κάθε τι που είναι χρήσιμο στο ανθρώπινο γένος (ή γενικότερα σε κάθε οργανισμό επί της γης). [Tivy & O'Hare 1981: 170, Πυροβέτση 1993]. Ενδεικτικά αναφέρονται : οι υγροί υδρογονάνθρακες και οι λοιποί ενεργειακοί πόροι, τα μέταλλα και τ' άλλα ορυκτά, το νερό κ.ά. Μία πιο εμπεριστατωμένη ανάλυση της έννοιάς των οδηγεί σε συνθετότερες περιγραφές, σύμφωνα με τις οποίες εκτός από τα αυθύπαρκτα υλικά σώματα συμπεριλαμβάνονται στους φυσικούς πόρους ακόμα και άυλες μορφές (όπως η ηλιακή ενέργεια και το τοπίο) ή ομάδες αυτών (όπως τα οικοσυστήματα). Παράλληλα, αναδύεται και η βασική διάκριση σε ανανεώσιμους και μη ανανεώσιμους φυσικούς πόρους. [Mackenzie & Mackenzie 1995: 141-142].

Πέραν της τελευταίας διάκρισης, οι φυσικοί πόροι επιδέχονται ποικίλες άλλες ομαδοποιήσεις που συνήθως αντικατοπτρίζουν τα ιδιαίτερα ενδιαφέροντα των εισηγητών των σχετικών προτάσεων. Για παράδειγμα, οι φυσικοί πόροι ταξινομούνται σε : σχετιζόμενους με τη διατροφή, ενεργειακούς και ορυκτούς [Ντερυώ ό.π.: 113] ή μόνο σε ορυκτούς και ενεργειακούς [Skinner & Porter 1995: 445], σε αμιγώς φυσικούς (υλικούς) και σε περιβαλλοντικούς (συχνά άυλους) [Mather & Chapman 1995: 1], σε ρέοντες, σε αποθεματικούς και σε συνεχείς πόρους [Λαμπριανίδης ό.π.: 185] κλπ. Ειδικά για τους πόρους με υλική υπόσταση εξαιρετικά κατατοπιστική είναι η τριμερής διάκριση του Peter Haggett, σε συνολικά υπάρχουσα ποσότητα ενός υλικού πόρου (stock), σε δυνάμενη να φανεί χρήσιμη στον άνθρωπο (resource) και σε χρησιμοποιούμενη με τις επικρατούσες τεχνολογικές δυνατότητες και κοινωνικοοικονομικές συνθήκες (reserve, άμεσα διαθέσιμο απόθεμα[9]). [Haggett 1983: 198].

Πέραν των φυσικών πόρων, σε χρήση υπόκεινται και οι τεχνητοί ή **ανθρωπογενείς πόροι**. Η έννοιά τους είναι επίσης ευρεία και μπορεί να περιλάβει απειρία ανθρώπινων δημιουργημάτων, μεμονωμένων ή αθροισμάτων επιμέρους μερών, από ένα μικροσκοπικό σκεύος έως το σύνολο του δομημένου περιβάλλοντος. Πέραν των ακραίων αυτών περιπτώσεων (και στο πλαίσιο του χωροταξικού προσανατολισμού της παρούσας εργασίας), τα μνημεία του παρελθόντος και το εν χρήσει δομημένο περιβάλλον -με ιδιαίτερη έμφαση στα δίκτυα μεταφορών και επικοινωνιών- αναφέρονται ως κλασικά παραδείγματα ανθρωπογενών πόρων. Επίσης, η εργασία και το κεφάλαιο, δηλαδή οι δύο (εκτός από το έδαφος) συντελεστές της παραγωγής κατά την κλασική τριμερή προσέγγιση της οικονομίας, αποτελούν ανθρωπογενείς πόρους [Tivy & O'Hare ό.π.], ενώ για πολλούς ο άνθρωπος είναι ο βασικός, ο απόλυτος πόρος [WCED 1987: 95]. Τέλος, σημειώνεται ότι οι ανθρωπογενείς πόροι μπορεί να είναι ακόμα και άυλοι, με εναργέστερο παράδειγμα τους θεσμούς που δημιουργούν και αποδέχονται οι ανθρώπινες κοινωνίες.

Μία διάκριση των (φυσικών ή ανθρωπογενών) πόρων, που ενδιαφέρει ιδιαίτερα την παρούσα εργασία, πηγάζει από το εάν δύνανται να αποτελούν αντικείμενο **ατομικής ιδιοκτησίας**. Πράγματι, υπάρχουν εθιμικοί ή άλλοι λόγοι, για τους οποίους δεν είναι επιτρεπτή ή

---

[9] Με αυτή την υποκατηγορία φαίνεται ότι συγγενεύει ο προταθείς από τον καθηγητή Δ. Ρόκο όρος "φυσικά διαθέσιμα" στο κλασικό στην ελληνική γλώσσα σύγγραμμά του : *Φυσικά Διαθέσιμα, Κτηματολόγιο και Ολοκληρωμένες Αποδόσεις*. [Ρόκος 1979]. Για το ίδιο θέμα βλ. επιπλέον Stutz & de Souza [ό.π.: 112] και Κουτσόπουλος [1990: 128-129].

δεν είναι δυνατή η κυριότητα επί των πόρων από μεμονωμένα φυσικά πρόσωπα. Ως πρώτος λόγος αναφέρεται το δίκαιο (τουλάχιστον από την εποχή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας) το οποίο, για παράδειγμα, θεωρεί κοινόχρηστα αγαθά τη θάλασσα, τον αιγιαλό και γενικότερα ό,τι έχει σχέση με τα επιφανειακά νερά. [Δαγρές & Λάμπρου 1982: 15 και Δωρής 1995: 33]. Οι συγκεκριμένοι πόροι ανήκουν στη δικαιοδοσία του κράτους, το οποίο οφείλει να εξασφαλίζει την προς αυτούς ελεύθερη πρόσβαση όλων των πολιτών.[10] Κατά δεύτερον, δεν υπόκεινται σε ατομική ιδιοκτησία τα εξαιρετικά μεγάλης αξίας μνημεία του παρελθόντος καθώς και οι περιοχές ιδιαίτερου φυσικού κάλλους, τα οποία κατά κανόνα αποτελούν αντικείμενο εθνικής κληρονομιάς και προστασίας κάθε κράτους. Τέλος, για πραγματικούς λόγους δεν μπορούν να κατέχονται οι άυλοι περιβαλλοντικοί ή ανθρωπογενείς πόροι.[11]

Όλες οι προηγούμενες επεξηγηματικές ταξινομήσεις οδηγούν τελικά στη διεύρυνση τόσο του πλήθους όσο και της θεωρητικά διαθέσιμης ποσότητας καθ' ενός από τους φυσικούς, κυρίως, πόρους [Carr 1987: 173]. Επίσης συμβάλλουν στην κατανόηση του γεγονότος ότι η χρησιμοποίηση των φυσικών πόρων εξαρτάται κατά κύριο λόγο από τα αποθεμάτά τους και τις τιμές των πόρων που μπορούν να υποκαταστήσουν άλλους [ενδεικτικά βλ. WCED ό.π.: 174] αλλά και από τις εκάστοτε επικρατούσες τεχνολογικές και γενικότερα πολιτιστικές συνθήκες. Πράγματι, τα διαθέσιμα αποθέματα είναι δυνατόν να αυξηθούν με ποσότητες που στο παρελθόν ήσαν άγνωστες ή μη εκμεταλλεύσιμες ή μη ζητούμενες προς χρήση. Επομένως, η κατά τον οποιοδήποτε τρόπο μέτρηση των αποθεμάτων ενός φυσικού πόρου δεν αποτελεί στατική αλλά **δυναμικά μεταβαλλόμενη διαδικασία αποτίμησης**, με την οποία κάθε (φυσικός κυρίως) πόρος κατατάσσεται σ' αυτούς που διατίθενται εν αφθονία ή σ' αυτούς που ευρίσκονται σε ανεπάρκεια, σε κάθε δεδομένη χρονική περίοδο.

Το παραπάνω θέμα αφορά ιδιαίτερα τους πόρους που είναι κρίσιμοι για την επιβίωση της ανθρωπότητας, όπως οι ενεργειακοί, τα παγκόσμια αποθέματα των οποίων αυξήθηκαν μεταξύ 1973 και 1993, παρά την ταυτόχρονη αύξηση της κατανάλωσής τους. Πιο αναλυτικά, οι ποσότητες πετρελαίου που αποδεδειγμένα μπορούν να αντληθούν αυξήθηκαν κατά 60% κατά τη διάρκεια της ανωτέρω εικοσαετίας, ενώ η αντίστοιχη αύξηση στην περίπτωση του φυσικού αερίου ήταν 140%. Ταυτόχρονα, σύμφωνα με τα σημερινά δεδομένα των παγκόσμιων αναγκών, το πετρέλαιο επαρκεί για τα 40 επόμενα έτη, το φυσικό αέριο για τα επόμενα 60 έτη και το κάρβουνο για τα επόμενα 200 έτη. [WRI et al. 1996: 275]. Η ίδια πηγή υποστηρίζει (με έτος υπολογισμού το 1994) ότι τα παγκόσμια αποθέματα αλουμινίου επαρκούν για 252 έτη, του σιδήρου για 233 έτη, του νικελίου για 137 έτη, του χαλκού για 62 έτη, του κασσίτερου 59 έτη, του ψευδάργυρου 48 έτη και του μολύβδου για 47 έτη. [ό.π.: 290-291].

Ιδιαίτερης κρισιμότητας είναι η περίπτωση του (γλυκού) **νερού**, ως φυσικού πόρου. Μεταξύ 1940 και 1990 υπερτετραπλασιάστηκε η ποσότητα νερού που χρησιμοποιείται παγκοσμίως, κυρίως για αρδευτικούς και βιομηχανικούς σκοπούς. Ταυτόχρονα, η μόλυνση υποβάθμισε την ποιότητα του νερού σε πολλά ποτάμια, λίμνες και υπόγειες συσσωρεύσεις, με αποτέλεσμα να μειώνεται η συνολικά προσφερόμενη ποσότητά του. Υπό αυτές τις συνθήκες, εκτιμάται ότι η έλλειψη νερού μπορεί να αποτελέσει κρίσιμο θέμα στο μέλλον, σε αρκετές περιοχές του πλανήτη [ό.π.: 301], ενώ ό,τι έχει σχέση με τη διαχείριση του νερού (ύδρευση, άρδευση, αποχέτευση, συγκράτηση κ.ά.) είναι ήδη συνώνυμο με έννοιες όπως ανεπάρκεια

---

[10] Ευρύτερη της κρατικής είναι η δικαιοδοσία επί των πόρων στο «θαλάσσιο και ωκεάνειο βυθό και το υπέδαφός τους» την οποία επιβάλλει η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο της Θάλασσας. [*UNCLOS 1982* : μέρος XI, άρθρα 133-191 (N. 2321/1995, ΦΕΚ Α΄136/23.6.95)].

[11] Ιδιαίτερη κατηγορία φυσικών πόρων που κατά κανόνα δεν επιδέχονται ατομική ιδιοκτησία είναι οι λεγόμενοι **τουριστικοί πόροι**. Αν και ο προσδιορισμός των τελευταίων είναι υποκειμενικός (εξαρτώμενος από το μορφωτικό επίπεδο, τις αισθητικές απόψεις, τις οικονομικές δυνατότητες, τους ιδιαίτερους δεσμούς με έναν τόπο κλπ.), συνήθως περιλαμβάνονται σ' αυτούς η καθαρή θάλασσα, οι αμμώδεις ακτές, το εύκρατο κλίμα, τα μνημεία της φύσης κ.ά.

και πρόβλημα.[12]

Η **επιφάνεια της γης** αποτελεί ξεχωριστή περίπτωση πολύτιμου φυσικού πόρου με πολυδιάστατο περιεχόμενο, αφού : α) εμπλέκεται στις διαδικασίες της πρωτογενούς παραγωγής, αποτελώντας έναν από τους συντελεστές της παραγωγής (στην περίπτωση αυτή ονομάζεται έδαφος), β) αποτελεί το εξωτερικό κέλυφος των φυσικών πόρων του υπεδάφους καθώς και των αποθεμάτων νερού και τέλος γ) προσφέρει τη βάση για το υπερκείμενο δομημένο περιβάλλον και γενικότερα για τη χωροθέτηση των ανθρώπινων δραστηριοτήτων. [Harris et al. 1996: 3]. Στα πλαίσια της τελευταίας περίπτωσης, ενδιαφέρουσα είναι η θεώρηση της επιφάνειας της γης ως υπόβαθρου των **δικτύων μεταφορών** και επικοινωνιών. [Kindleberger & Herrick 1997: τμ.Α΄, 101].

Η δυνατότητα πολλαπλής προσέγγισης της επιφάνειας της γης ως πόρου της προσδίδει μεγάλη σημασία, τόσο από οικονομική όσο και από περιβαλλοντική άποψη. Πράγματι, ως έδαφος έχει φυσικά και βιολογικά χαρακτηριστικά, τα οποία «αποτελούν καθοριστικές παραμέτρους της παραγωγικότητάς του και συνεπώς προσδιορίζουν της σημασία της γης ως φυσικού πόρου του πρωτογενούς τομέα». Ταυτόχρονα, το έδαφος αποτελεί ανοικτό «οικοσύστημα υπό διαχείριση» λόγω των άφθονων ανθρωπογενούς προέλευσης εισροών σ' αυτό. Τέλος, υποκειμενικοί ψυχολογικοί και αισθητικοί παράγοντες δίνουν υπόσταση στη θεώρηση της (επιφάνειας της) γης ως **τοπίου**[13]. [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Θεσσαλίας 1994: 0.1-0.3]. Σε κάθε περίπτωση, η επιφάνεια της γης χαρακτηρίζεται από αμιγώς ποσοτικές παραμέτρους, όπως μέγεθος (και σχήμα), ενώ η θέση της προσδιορίζεται από την απόστασή της από άλλα σημεία του χώρου.

Προέκταση της έννοιας της επιφάνειας της γης αποτελεί η έννοια του φυσικού **χώρου** όπως τον εννοεί η χωροταξία ή του ενδιαιτήματος ενός οικοσυστήματος όπως το εννοεί η οικολογία. Ο (φυσικός) χώρος έχει αυτοτελή (φυσικά) χαρακτηριστικά, αλλά ταυτόχρονα διαπλέκεται με οικονομικές σχέσεις και ροές, με την υλοποίηση κοινωνικών, πολιτιστικών και άλλων πεποιθήσεων και τέλος με διοικητικές δομές ή ποικίλους θεσμούς, τα οποία δίνουν γένεση σε "παράλληλες" έννοιες (οικονομικός χώρος, διοικητικός χώρος κλπ). [Λουκάκης 1995]. Παράλληλα, βασική ιδιότητα τόσο της επιφάνειας της γης όσο και του φυσικού χώρου είναι ότι έχουν πεπερασμένες διαστάσεις. [Mather 1986: 14]. Επομένως, δεν υπόκεινται (κατ' αρχήν) σε ποσοτική μεταβολή, ενώ από την άλλη πλευρά, ο σύνθετος χαρακτήρας αμφοτέρων συνηγορεί υπέρ της **αναγκαιότητας για ολοκληρωμένη θεώρηση των θεμάτων που σχετίζονται μ' αυτούς**.

Συμπερασματικά, στο πλαίσιο του υφισταμένου καθεστώτος ελλειμματικότητας των πόρων, η χρησιμοποίηση της γης -προκειμένου να καλυφθούν οι συνεχώς διευρυνόμενες ανάγκες του παγκόσμιου πληθυσμού για αγαθά (όπως τρόφιμα, νερό, ενέργεια, κατοικία κ.ά.) αλλά και υπηρεσίες (αναψυχής, για παράδειγμα)- παραμένει ένα κρίσιμο πρόβλημα που ζητά ορθολογική λύση.

---

[12] Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί το υπόγειο νερό, το οποίο χρησιμοποιείται σε αρδεύσεις αλλά και ως πόσιμο από 1,5 δισεκατομμύρια ανθρώπους. Σε περιοχές με λίγες βροχοπτώσεις και γενικότερα σε άνυδρες περιοχές αποτελεί καταλυτικό παράγοντα επιβίωσης. [UNEP 1996].

[13] Υπενθυμίζεται ότι σύμφωνα με τον ελληνικό νόμο "για την προστασία του περιβάλλοντος" τοπίο είναι «κάθε δυναμικό σύνολο βιοτικών και μη βιοτικών παραγόντων και στοιχείων του περιβάλλοντος που μεμονωμένα ή αλληλεπιδρώντας σε συγκεκριμένο χώρο συνθέτουν μία οπτική εμπειρία». [άρθρο 2 του Ν. 1650/1986, ΦΕΚ Α΄160/16.10.86]. {για την έννοια του τοπίου βλ. και κεφάλαιο 2.4.1}.

1.2 ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΚΑΙ ΕΙΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΕΙΣ

1.2.1 κάλυψη - χρήση γης

Η έννοια της **κάλυψης** (land cover) αφορά αποκλειστικά την επιφάνεια της γης και χαρακτηρίζει την εικόνα της εξωτερικής της εμφάνισης. [Meyer & Turner II 1994: 5, Mather 1986, 99]. Μία μορφή κάλυψης είναι, κατ' αρχήν, προϊόν μακροχρόνιων φυσικών διεργασιών, όπως συμβαίνει στις περιπτώσεις της θάλασσας, των ερήμων, των τροπικών δασών, των περιοχών με παγετώνες κλπ. Ταυτόχρονα όμως, και η δράση του ανθρώπου δημιουργεί μορφές κάλυψης (οικισμοί, ορυζώνες, λιμενικές εγκαταστάσεις κλπ.), με τροποποίηση της κάθε φορά προγενέστερης -φυσικής ή ανθρωπογενούς προέλευσης- κάλυψης της επιφάνειας της γης.

Από την άλλη πλευρά, η **χρήση** γης (land use) αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούνται -ή δεσμεύονται για συγκεκριμένη χρήση- οι διάφορες περιοχές του πλανήτη.[14] [ΚΕΠΕ 1980α: 12, Meyer & Turner II ό.π., Naveh & Lieberman 1994: 211].

Ο Mather [ό.π.: 11] προτείνει να αντιμετωπίζονται οι χρήσεις γης ως μία διαδικασία επιδέξιας διαχείρισης ή χειραγώγησης των φυσικών οικοσυστημάτων, με σκοπό την παραγωγή αγαθών που είναι χρήσιμα στον άνθρωπο. Πρόκειται για μία προσέγγιση που εστιάζει αποκλειστικά στη χρησιμοποίηση των στοιχείων του φυσικού περιβάλλοντος[15], ενώ αντίθετα ο ελληνικός νόμος "για τη χωροταξία και το περιβάλλον" φαίνεται να έχει ευρύτερο φάσμα εφαρμογής, αφού συμπεριλαμβάνει τη χρήση στοιχείων του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος. Πράγματι, με τον όρο "χρήση χώρου" ο προαναφερθείς νόμος προσδιορίζει τον τρόπο της «ενδεδειγμένης λειτουργικής χρησιμοποιήσεως ζώνης, περιοχής ή τμήματος του χερσαίου και θαλάσσιου χώρου, μετά των εν αυτοίς φυσικών πόρων, υδάτων, κτισμάτων και έργων υποδομής». [άρθρο 1 του Ν. 360/1976, ΦΕΚ Α΄151/22.6.76].

Έχοντας συγκεκριμένη (χωροταξική) οπτική θεώρησης των εννοιών, ο Π. Λουκάκης [1995] συσχετίζει τις χρήσεις γης με τους φυσικούς πόρους, τα πληθυσμιακά μεγέθη και τα οικονομικά μεγέθη του χώρου. Ανάλογη λογική χαρακτηρίζει και την εννοιολογική προσέγγιση των χρήσεων γης, όπως αυτή επιχειρείται σε σχετικά πρόσφατο ερευνητικό πρόγραμμα [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Θεσσαλίας 1994]. Σ' αυτό, λοιπόν, η ρύθμιση των χρήσεων γης ορίζεται ως η «συνειδητή προσπάθεια της οργανωμένης κοινωνίας να καθορίσει και ελέγξει τους σκοπούς για τους οποίους χρησιμοποιείται ο φυσικός χώρος με βάση κοινωνικοοικονομικούς, λειτουργικούς και περιβαλλοντικούς στόχους». [ό.π.: 2.1].

Ενδιαφέρουσα προέκταση αποτελεί η έννοια της δυνητικής χρήσης γης (potential land use), η οποία σχετίζεται με την καταλληλότητα μίας περιοχής να δεχθεί και να υποστηρίξει μία συγκεκριμένη χρήση, ώστε η τελευταία να επιτύχει υψηλά επίπεδα παραγωγικότητας.

---

[14] Τα χωροταξικά ενδιαφέροντα της παρούσας εργασίας προσδιορίζουν την τάξη μεγέθους των αναφερομένων περιοχών. Ο κατάλογος των δυνατών χρήσεων είναι ευρύς, αλλά πάντως δεν περιλαμβάνει τις χρήσεις σε επίπεδο πολεοδομικής προσέγγισης.

[15] Σ' αυτή τη θεώρηση ίσως να οφείλεται η σποραδική χρησιμοποίηση από πολλούς συγγραφείς [ενδεικτικά βλ. Λουκάκης 1994α, Αραβαντινός 1997] του όρου "χρήση εδάφους" (αντί του "χρήση γης"), η οποία όμως δεν έχει επικρατήσει στην περί τη χωροταξία ελληνική βιβλιογραφία.

Ουσιαστικά υπονοείται η ύπαρξη συγκριτικών πλεονεκτημάτων τα οποία συγκεκριμενοποιούνται με την αφθονία ενός ή περισσότερων πόρων. [UN 1991: 120]. Οι Harris, Birch και Palmer [1996: 18] προτείνουν τη διάκριση μεταξύ ήπιων και μη ήπιων χρήσεων (soft end-use, hard end-use), αναφερόμενοι κυρίως στις τελικές προτάσεις των χωροταξικών σχεδίων που αποσκοπούν στην επαναχρησιμοποίηση υποβαθμισμένων περιοχών. Ταυτόχρονα, εισάγουν την έννοια της χρονικής διάρκειας στις χρήσεις γης, διακρίνοντας προσωρινές και μόνιμες χρήσεις [ό.π.: 19-22], μέσα δε από αυτό το πρίσμα έχει νόημα ο όρος "μη χρησιμοποιούμενη γη" ή "εγκαταλελειμμένη γη". Πρόκειται για κατηγορία με μεγάλη χωροταξική σημασία, ιδιαίτερα στην υπαρκτή περίπτωση σχολαζουσών εκτάσεων που η ιδιοκτησία τους ανήκει σε αλλοδαπούς ή μετανάστες ή απλώς κατοίκους άλλων (συνήθως αστικών) περιοχών. [ΚΕΠΕ 1980α: 11, Mather 1986: 46].

Ανάλογα των γεωμετρικών χαρακτηριστικών της περιοχής στην οποία αναφέρονται και σε συνδυασμό με τη χωροταξική αντίληψη για τα μεγέθη στο χώρο, οι χρήσεις γης διακρίνονται σε εκτατικές (ζωνικές), γραμμικές και σημειακές. [ΥΠΕΧΩΔΕ & Πάντειο Παν. 1997]. Πρόκειται για μία ταξινόμηση ιδιαίτερα χρήσιμη στην περίπτωση μελέτης των παράκτιων περιοχών, όπου κυριαρχούν τα γραμμικά χαρακτηριστικά.

Αν μία χρήση γης υπερισχύει σε μία (παράκτια) περιοχή τότε πρόκειται για "καθαρή χρήση", ενώ όταν επικρατεί η συνύπαρξη χρήσεων τότε γίνεται λόγος για "μεικτές χρήσεις". [Λουκάκης 1994α]. Πολλές από τις χρήσεις γης σε μία περιοχή είναι συμπληρωματικές και αλληλοεξαρτώμενες, ενώ άλλες χρήσεις είναι δυνατόν απλώς να συνυπάρχουν και άλλες όχι. Σε επίπεδο σχεδιασμού είναι δυνατόν να προταθεί είτε η αυστηρή χωρική οριοθέτηση των χρήσεων γης (zoning) είτε η ανάμιξη και χωρική επικάλυψή τους (multiple use). [Clark 1995: 355].

Όλες οι χρήσεις αποσκοπούν στην εκμετάλλευση των κατά τόπους πόρων, η δε συνισταμένη της χρησιμοποίησης των τελευταίων διαμορφώνει το πλέγμα των χρήσεων γης μίας περιοχής. Το πλέγμα αυτό είναι αποτέλεσμα «μίας εξαιρετικά μακρόχρονης αλληλεπίδρασης φυσικών, ιστορικών, κοινωνικών κι οικονομικών παραγόντων, που ο βαθμός έντασης της παρέμβασης τους απογράφεται με διαφορετικό τρόπο» σε κάθε (παράκτια) περιοχή. [Ρόκος 1979: 17]. Σε κάθε περίπτωση, ως κύριος ή απώτερος χρήστης υπονοείται ο άνθρωπος, αφού οι λοιποί πιθανοί χρήστες διαβιούν κατά τρόπο ελεγχόμενο ή έστω σαφώς επηρεαζόμενο απ' αυτόν. Επομένως, **η χρήση γης αφορά αποκλειστικά τον τρόπο με τον οποίο το ανθρώπινο γένος ωφελείται από την εκμετάλλευση των κατά τόπους (φυσικών και ανθρωπογενών) πόρων της γης.**

Ένα πρώτο πόρισμα των παραπάνω εννοιολογικών προσεγγίσεων αποτελεί η διαπίστωση ότι η κάλυψη μίας περιοχής της γης προηγείται ιστορικά της οποιασδήποτε χρήσης της, αφού εξ ορισμού μία μορφή κάλυψης δεν προϋποθέτει την παρουσία του ανθρώπου. Σχετικά σημειώνεται ότι, αφού κάθε μορφή κάλυψης συναρτάται με συγκεκριμένους (φυσικούς και αυθύπαρκτους, κατ' αρχήν) πόρους, τότε σε κάθε περιοχή είναι δυνατόν να υποστηριχθεί περιορισμένος αριθμός και πάντως όχι όλες οι χρήσεις γης. Παράλληλα, κάθε χρήση γης δεν δύναται να ευδοκιμήσει σε όλες τις καλύψεις γης (λόγω της ανεπάρκειας ή απουσίας των κατάλληλων φυσικών πόρων), έστω κι αν προς τούτο διατεθούν άφθονοι ανθρωπογενείς πόροι (κεφάλαιο και εργασία). Ο αριθμός των δυνατών χρήσεων συρρικνώνεται περαιτέρω, εάν αποτελεί προϋπόθεση η πλήρης ή μερική διατήρηση της υφιστάμενης κάλυψης, ουσιαστικά των υφισταμένων αποθεμάτων των πόρων. {βλ. κεφάλαιο 1.3.1}. Αντίθετα, η επίμονη προσπάθεια εφαρμογής μίας "μη συμβατής χρήσης" έχει ως αποτέλεσμα τη ριζική αλλοίωση της εξωτερικής εικόνας της επιφάνειας της γης, δηλαδή της κάλυψής της. Αλλά και γενικότερα, επειδή οι ανθρώπινες δραστηριότητες συνοδεύονται από τη δημιουργία τεχνητού περιβάλλοντος το οποίο (κατά κανόνα) μεταβάλλει την προγενέστερη εικόνα της επιφάνειας της γης, **κάθε νέα χρήση γης τείνει να τροποποιήσει την προϋπάρχουσα κάλυψη γης.**

Η κάλυψη ενδιαφέρει κυρίως τους ασχολούμενους με τις φυσικές επιστήμες, αφού συνδέεται στενά με γνωστικά αντικείμενα όπως η χλωρίδα, το έδαφος, τα νερά, οι φυσικοί πόροι, το τοπίο κ.ά. Από την άλλη πλευρά, οικονομολόγοι, χωροτάκτες, επιχειρηματίες και επενδυτές είναι μερικοί από αυτούς που ενδιαφέρονται πρωτίστως για τις χρήσεις του εδάφους. Σε κάθε περίπτωση πάντως, δεν νοείται αδιαφορία των μεν για το αντικείμενο των δε και τανάπαλιν. Εξάλλου, πολλές επιστημονικές περιοχές (γεωγραφία, χαρτογραφία κλπ.) αλλά και χρήστες (οι τουρίστες, για παράδειγμα) ενδιαφέρονται εξίσου για αμφότερα, την κάλυψη και τη χρήση της γης.

Γενικότερα, υφίσταται ένας ισχυρός δεσμός μεταξύ των εννοιών της κάλυψης και της χρήσης της γης. Το γεγονός αυτό οδηγεί συχνά σε σύγχυση όσον αφορά το ακριβές περιεχόμενο των δύο εννοιών, οι οποίες διαφέρουν σε αρκετά σημεία, όπως τα ακόλουθα :

- Η κάλυψη αφορά μόνο την επιφάνεια του πλανήτη, ενώ η χρήση εκτείνεται και πέραν αυτής σ' όλη τη θαλάσσια μάζα, στο υπέδαφος ξηράς και θάλασσας και στην ατμόσφαιρα. {σχήμα 1.1}.
- Η κάλυψη συναρτάται περισσότερο με το φυσικό περιβάλλον και τους πόρους του, ενώ η χρήση γης με τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες παραγωγής.
- Στοιχεία για την εκάστοτε κάλυψη της επιφάνειας της γης μπορούν να αντληθούν μακρόθεν, με τηλεσκοπικές μεθόδους, ενώ για τη χρήση απαιτείται και η συνεισφορά επιτόπιων διαδικασιών άντλησης στοιχείων, ως απόρροια της εμπλοκής κοινωνικοοικονομικών παραμέτρων.[16] Παρεπόμενο αυτής της ανάγκης για πιο επισταμένη προσέγγιση είναι το γεγονός ότι η χρήση γης επιδέχεται, κατά κανόνα, περισσότερο εξειδικευμένη ανάλυση από ότι η αντίστοιχη κάλυψη -στην ίδια κλίμακα προσέγγισης.
- Στο βαθμό που μία υφιστάμενη μορφή κάλυψης μπορεί να υποστηρίξει ευρεία ποικιλία χρήσεων γης, οι τελευταίες έχουν χαρακτήρα υποσυνόλου ως προς την κάλυψη. Από την άλλη πλευρά, σε επίπεδο χαρτογραφικής αναπαράστασης συχνά παρατηρείται σύγχυση μεταξύ κάλυψης και χρήσης γης, και η προηγουμένως αναφερθείσα σχέση αντιστρέφεται. Πράγματι, σε χάρτες χρήσεων γης περιλαμβάνονται συνήθως και μορφές κάλυψης (covers) μαζί με μορφές αμιγών χρήσεων γης (activities), γεγονός που ίσως οφείλεται στην (όχι πάντα δικαιολογημένη) ταύτιση ορισμένων χρήσεων με συγκεκριμένες καλύψεις γης.

Αναφέρθηκε ήδη ότι η έννοια της χρήσης γης δεν περιορίζεται στην επιφάνεια της ξηράς. Εξάλλου, εύκολα μπορούν να αναφερθούν παραδείγματα χρήσης στην επιφάνεια της θάλασσας αλλά και στην ατμόσφαιρα πάνω από στεριά και θάλασσα.[17] Πιο εκτεταμένη είναι η αντίληψη που αποδέχεται έγκυρο τεχνικό εγχειρίδιο για στατιστικά θέματα του περιβάλλοντος [UN 1991: 39], σύμφωνα με το οποίο οι χρήσεις γης αφορούν τη «χωρική διάσταση των ανθρώπινων δραστηριοτήτων», άρα εκτείνονται οπουδήποτε μπορεί να εντοπιστεί η δράση του ανθρώπου στο χώρο. Σύμφωνα με την τελευταία προσέγγιση, το πλέον ευρύ πεδίο εφαρμογής των χρήσεων γης περιλαμβάνει τις ακόλουθες έξι χωρικές ενότητες {σχήμα 1.1} :

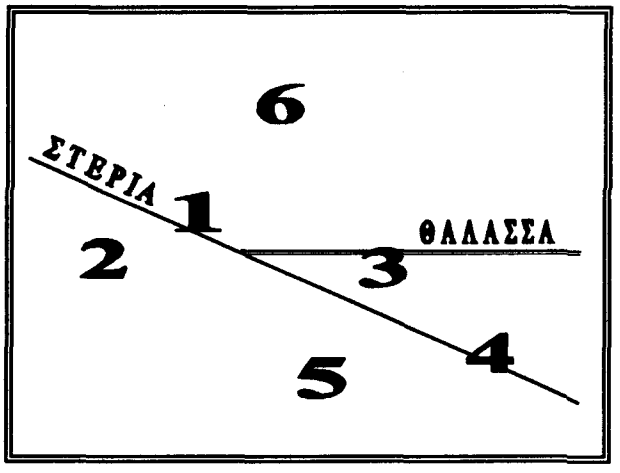
1. επιφάνεια της στεριάς,
2. υπέδαφος της στεριάς,
3. επιφάνεια και υδάτινος όγκος της θάλασσας,
4. θαλάσσιος βυθός,
5. υπέδαφος του θαλάσσιου βυθού,
6. ατμόσφαιρα της γης (και πέραν αυτής).

---

[16] Οι Naveh & Lieberman [1994: 158] αποδέχονται το όριο του 85% ως επαρκές, προκειμένου να γίνει αποδεκτή μία αναγνώριση και καταγραφή των χρήσεων γης με μεθόδους τηλεπισκόπισης.

[17] Τους χώρους αυτούς καλύπτει ο ορισμός για τη "χρήση γης" του California Council on Intergovernmental Relations (1973). [Naveh & Lieberman ό.π.].

Και οι έξι ενότητες δεν στερούνται πόρων, άρα υπόκεινται σε οικονομική εκμετάλλευση, δηλαδή σε χρήσεις "γης" καθώς και σε διαδικασίες μεταβολής των τελευταίων. Οι υπάρχουσες μάλιστα ενδείξεις από τις στρατηγικές επιλογές σε επίπεδο γεωπολιτικής οδηγούν με βεβαιότητα στο συμπέρασμα σύμφωνα με το οποίο : αυξάνεται διαρκώς το ενδιαφέρον για τη (μελλοντική) οικονομική εκμετάλλευση των έως πρόσφατα απρόσιτων περιοχών του πλανήτη, ιδιαίτερα στις τέσσερις τελευταίες από τις ανωτέρω έξι χωρικές ενότητες.[18]

ΣΧΗΜΑ 1.1

ΣΧΗΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΞΙ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΧΩΡΙΚΩΝ ΕΝΟΤΗΤΩΝ
στις οποίες μπορεί να εντοπιστεί ανθρώπινη δραστηριότητα, άρα και χρήσεις "γης".

Από την άλλη πλευρά, το σύνολο σχεδόν της ανθρωπότητας διαβιεί σε μία από τις έξι χωρικές ενότητες, την επιφάνεια της στεριάς. Η συνεχής παρουσία ανθρώπων πέραν του στερεού εδάφους της ξηράς δεν φαίνεται να είναι επιθυμητή και εν πολλοίς είναι (σήμερα) πρακτικώς αδύνατη. Επιπλέον, η κοινή αντίληψη για τις χρήσεις γης παραπέμπει σχεδόν αποκλειστικά στον τρόπο χρησιμοποίησης του στεριανού εδάφους. Το ίδιο συμβαίνει και με τη βιβλιογραφία, όπου κατά κανόνα εξετάζονται οι χρήσεις γης στην ξηρά. Ακόμα και σε εξειδικευμένα κείμενα μόνο δευτερευόντως αναφέρονται χρήσεις γης στη θάλασσα και πάντα σε υποδεέστερο βαθμό ανάλυσης από ότι στη στεριά. Η κατάσταση αυτή θεωρείται λογική αφού η χρήση γης συναρτάται με τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες παραγωγής, άρα με την παρουσία του ανθρώπου. Επομένως, εκτιμάται ως λογική και ορθή επιλογή η **επικέντρωση του ενδιαφέροντος της παρούσας εργασίας στις μεταβολές των χρήσεων γης κυρίως στην ξηρά.**

1.2.2 ανάλυση ονοματολογιών για την κάλυψη και τη χρήση γης

Στο βαθμό που οι χρήσεις γης συνδέονται με τις οικονομικές δραστηριότητες, μία πρώτη ταξινόμησή τους παραπέμπει στους τρεις τομείς της οικονομίας.[19] Κατ' αρχήν, λοιπόν, οι χρή-

[18] Ακόμα κι αν αγνοηθούν τα προγράμματα εξερεύνησης του σύμπαντος (χωρική ενότητα 6), είναι σαφής η μέριμνα και το παγκόσμιο ενδιαφέρον για τη διαχείριση των πόρων στο «θαλάσσιο και ωκεάνειο βυθό και το υπέδαφός τους» (ενότητες 4 και 5). [*UNCLOS 1982* : άρθρα 133-191 κ.ά.]. Αποκαλυπτική αυτών των προθέσεων είναι η θεσμοθέτηση της αποκλειστικής οικονομικής ζώνης (exclusive economic zone) εύρους 200 μιλίων [ό.π.: άρθρα 55-75], η οποία σαφώς συνδυάζεται με πλειάδα είτε κρατικών οντοτήτων είτε υπερπόντιων κτήσεων μεγάλων δυνάμεων, σε μάλλον ασήμαντου μεγέθους νησιωτικά συμπλέγματα κατα-μεσής των ωκεανών, ιδίως στον Ειρηνικό ωκεανό.

[19] Πρέπει να επισημανθεί με τη μεγαλύτερη δυνατή έμφαση ότι το σύστημα ταξινόμησής των χρήσεων γης δεν ταυτίζεται με τα συστήματα ταξινόμησης των οικονομικών δραστηριοτήτων (ISIC, NACE, ΣΤΑΚΟΔ)

σεις γης διακρίνονται σ' αυτές που σχετίζονται με τον πρωτογενή, με το δευτερογενή και με τον τριτογενή τομέα της οικονομίας. Στα πλαίσια μίας ευρύτερης και πιο εμπεριστατωμένης προσέγγισης, ο αριθμός των δυναμένων να επισκοπηθούν χρήσεων γης διευρύνεται, αφού εξετάζονται αναλυτικά αφ' ενός μεν όλες οι παράμετροι του φυσικού χώρου (οι οποίες βέβαια σχετίζονται περισσότερο με την κάλυψη γης), αφ' ετέρου δε όλες οι διαδικασίες παραγωγής, οι κοινωνικές δραστηριότητες και οι μεταξύ τους λειτουργικές σχέσεις. Τελικά, δομούνται ποικίλα συστήματα ταξινόμησης χρήσεων γης, τα οποία κατά κανόνα είναι ιεραρχημένα σε πολλαπλά επίπεδα, με κάθε φορά **διαφορετικό βαθμό ανάλυσης των χρήσεων γης και διαφορετικά χωρικά επίπεδα αναφοράς**.

Ένα από τα κρίσιμα θέματα είναι ο αριθμός των κατηγοριών χρήσεων γης που έχει το σύστημα ταξινόμησης. Ο μεγάλος αριθμός αυξάνει την προσφερόμενη πληροφορία, αλλά ταυτόχρονα απαιτεί μεγάλη προσπάθεια, κόστος και χρόνο για τη συλλογή και διαχείριση των σχετικών στοιχείων. Αντίθετα, ένα πιο λιτό σύστημα ταξινόμησης επιτυγχάνει να δίνει με εύκολο και εύληπτο τρόπο τη γενική εικόνα των χρήσεων γης σε μία περιοχή. [Mather 1986: 99]. Σε κάθε περίπτωση, οι κατηγορίες χρήσεων γης και ο βαθμός λεπτομέρειας μέχρι του οποίου αυτές αναλύονται διαφοροποιούνται ανάλογα με τα εκάστοτε χωροταξικά ενδιαφέροντα, όπως αυτά εκφράζονται (ενδεικτικά και ως ένα βαθμό) με τη χαρτογραφική κλίμακα αναπαράστασης των σχετικών θεμάτων.[20]

Ως αυτονόητη συνέπεια των παραπάνω παρατηρήσεων συνάγεται το συμπέρασμα ότι δεν είναι επιστημονικά ορθή και επιχειρησιακά χρήσιμη η αποδοχή μίας και μόνο μίας "ιδανικής" ταξινόμησης χρήσεων γης. Στα πλαίσια αυτής της λογικής, θα παρουσιαστούν στη συνεχεία μερικές από τις ταξινομήσεις ονοματολογιών (nomenclatures) που έχουν ήδη προταθεί ή χρησιμοποιηθεί διεθνώς. Από τη συγκριτική τους θεώρηση προσδοκάται ότι θα υποβοηθηθεί η κατοπινή επισκόπηση των μεταβολών των χρήσεων γης. {Στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο 1.2.3 θα εξεταστεί η εξειδίκευση των ταξινομήσεων των χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές}.

Σύμφωνα με το κοινοτικό πρόγραμμα **CORINE**, που υλοποιήθηκε με γενικό σκοπό να ομογενοποιήσει και να συντονίσει τις πληροφορίες για το περιβάλλον των χωρών-μελών της ΕΕ,[21] οι κατηγορίες κάλυψης του εδάφους αναλύονται σε τρία επίπεδα. Το πρώτο περι-

---

όπως τα τελευταία έχουν προταθεί και χρησιμοποιούνται από τις διάφορες στατιστικές υπηρεσίες. [ενδεικτικά βλ. European Commission 1995c: 444-450, ΕΣΥΕ 1993].

[20] Χωρίς η παρακάτω ταξινόμηση να αποτελεί θέσφατο, η συνήθης διάκριση των επιπέδων χωροταξικής προσέγγισης (και οι αντίστοιχες κλίμακες) είναι τετραμερής, ως εξής : α) υπερεθνικό επίπεδο (κλίμακες μικρότερες της 1:1.000.000), β) εθνικό (κλίμακες γύρω στο 1:1.000.000), γ) περιφερειακό (κλίμακες γύρω στο 1:200.000) και δ) τοπικό (κλίμακες γύρω στο 1:20.000). [Αραβαντινός 1997: 27]. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε κάθε μία από τις αναφερθείσες προσεγγίσεις αλλάζει το περιεχόμενο και η ορολογία που χρησιμοποιείται για τις χρήσεις γης. Για παράδειγμα, σε τοπικό ή περιφερειακό επίπεδο διακρίνονται τα δάση βελανιδιάς από τα δάση πεύκων και πιθανόν καταγράφονται ξεχωριστά οι ποικιλίες πεύκων. Σε εθνικό επίπεδο κατά κανόνα όλα τα δάση ομαδοποιούνται συλλήβδην, ενώ σε υπερεθνική κλίμακα δυνατόν να αντιμετωπίζονται (τα δάση) ως φυσικό περιβάλλον μαζί με άλλες προστατευόμενες περιοχές ακόμα και με τις καλλιεργούμενες εκτάσεις. [ενδεικτικά βλ. Naveh & Lieberman ό.π.: 161].

[21] Αντικείμενο μελέτης του CORINE (COoRdination of INformation on the Environment) απετέλεσε η κάλυψη της επιφάνειας της γης, αλλά οι στόχοι του σχετίζονται με τις χρήσεις γης, αφού εκτός από τη συγγένεια των όρων (κάλυψη και χρήση γης), το πρόγραμμα παρέχει πληροφορίες για το γήινο ανάγλυφο, τα συστήματα απορροής κ.ά. [Απόφαση του Συμβουλίου (27.6.1985), Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (85/L 176, 6.7.1985)].
Από τα μέσα της δεκαετίας του '90 υπήρξε επέκταση του προγράμματος CORINE, με την κωδική ονομασία **LACOAST** (LAnd cover changes in COASTal zones) και επικέντρωση του ενδιαφέροντος στις παράκτιες περιοχές. Απώτερος σκοπός του τελευταίου είναι η «ποσοτική εκτίμηση των αλλαγών στις καλύψεις γης και/ή στις χρήσεις γης στην ευρωπαϊκή παράκτια περιοχή, κυρίως δε αυτών που οφείλονται στις ανθρώπινες δραστηριότητες», για το χρονικό διάστημα από το 1955 και μετά. Η εξεταζόμενη ζώνη είναι πλά-

λαμβάνει 5 γενικές κατηγορίες καλύψεων εδάφους, οι οποίες σε δεύτερο επίπεδο διακρίνονται σε 15 ομάδες και σε τρίτο επίπεδο σε 44 επιμέρους τύπους κάλυψης εδαφών. Οι πέντε γενικές κατηγορίες είναι : α) τεχνητές επιφάνειες (artificial surfaces), β) αγροτικές περιοχές (agricultural areas), γ) δάση και ημιφυσικές εκτάσεις (forests and semi-natural areas), δ) υγρότοποι (wetlands) και ε) συγκεντρώσεις νερού (water bodies), ενώ οι 44 τύποι του τρίτου επιπέδου ανάλυσης έχουν ως εξής [European Commission 1994a (ελληνική ορολογία όπως χρησιμοποιείται από τον ΟΚΧΕ)] :

1.1.1 Συνεχής αστική οικοδόμηση.
1.1.2 Διακεκομμένη αστική οικοδόμηση.
1.2.1 Βιομηχανικές ή εμπορικές ζώνες.
1.2.2 Οδικά - σιδηροδρομικά δίκτυα και γειτνιάζουσα γη.
1.2.3 Ζώνες λιμένων.
1.2.4 Αεροδρόμια.
1.3.1 Χώροι εξορύξεως ορυκτών.
1.3.2 Χώροι απορρίψεως απορριμμάτων.
1.3.3 Χώροι οικοδόμησης.
1.4.1 Περιοχές αστικού πράσινου.
1.4.2 Εγκαταστάσεις αθλητισμού και αναψυχής.
1.4.3 Αρχαιολογικοί χώροι.
2.1.1 Μη αρδεύσιμη αρόσιμη γη.
2.1.2 Μόνιμα αρδευόμενη γη.
2.1.3 Ορυζώνες.
2.2.1 Αμπελώνες.
2.2.2 Οπωροφόρα δένδρα και φυτείες με σαρκώδεις καρπούς.
2.2.3 Ελαιώνες.
2.3.1 Λιβάδια.
2.4.1 Ετήσιες καλλιέργειες που συνοδεύονται με μόνιμες καλλιέργειες.
2.4.2 Σύνθετα συστήματα καλλιέργειας.
2.4.3 Γη που καλύπτεται κυρίως από γεωργία με σημαντικές εκτάσεις φυσικής βλάστησης.
2.4.4 Αγροτικές δασικές περιοχές.
3.1.1 Δάσος πλατυφύλλων.
3.1.2 Δάσος κωνοφόρων.
3.1.3 Μικτό δάσος.
3.2.1 Φυσικοί βοσκότοποι.
3.2.2 Θάμνοι και χερσότοποι.
3.2.3 Σκληροφυλλική βλάστηση.
3.2.4 Μεταβατικές δασώδεις - θαμνώδεις εκτάσεις.
3.3.1 Παραλίες - αμμόλοφοι - αμμουδιές.
3.3.2 Απογυμνωμένοι βράχοι.
3.3.3 Εκτάσεις με αραιή βλάστηση.
3.3.4 Αποτεφρωμένες εκτάσεις.
3.3.5 Παγετώνες και αιώνιο χιόνι.
4.1.1 Βάλτοι στην ενδοχώρα.

τους 10 χιλιομέτρων και η εργασία υλοποιείται σε κλίμακα 1:100.000 και στο τρίτο επίπεδο των 44 τύπων κάλυψης του CORINE. Η πρώτη φάση, της σύγκρισης δορυφορικών εικόνων του 1975 με το υλικό του CORINE (το οποίο για την Ελλάδα αντιστοιχεί στο έτος 1987, περίπου) και η δεύτερη φάση («λεπτομερής μελέτη για 3 επιλεγμένες περιοχές ιδιαίτερου ενδιαφέροντος, με σύγκριση δεδομένων χρήσεων γης σε 4ο, 5ο και 6ο επίπεδο και για 4 ημερομηνίες -1955, 1975, 1985 και 1995- χρησιμοποιώντας δορυφορικά δεδομένα SPOT, Landsat TM, Landsat MSS και αεροφωτογραφίες») είχαν προγραμματιστεί να ολοκληρωθούν στα τέλη του 1998. [Παναγιωτοπούλου 1998, E.C./JRC/SAI 1996]. Ήδη από τα μέσα του 1998 έχουν δει το φως της δημοσιότητας προκαταρκτικά συμπεράσματα, τα οποία αφορούν είτε εμπειρίες από την ακολουθούμενη μεθοδολογία («η συγκριτική επεξεργασία δορυφορικών εικόνων είναι εφικτή, αλλά μόνο με τη βοήθεια συμπληρωματικών δεδομένων, όπως αεροφωτογραφίες και τοπογραφικοί χάρτες», ιδιαίτερα όταν πρόκειται για καταγραφή χρήσεων γης σε επίπεδο αναλυτικότερο αυτού των 44 τύπων του CORINE [E.C./JRC/SAI ό.π.]) είτε συγκεκριμένες χαρτογραφικές καταγραφές συνοδευόμενες από ποσοτικά στοιχεία για τις αλλαγές χρήσεων γης σε παράκτια περιοχή του Βελγίου, η οποία αποτελούσε αντικείμενο μελέτης της δεύτερης φάσης [E.C./JRC/SAI 1998].

4.1.2 Τυρφώνες.
4.2.1 Παραθαλάσσιοι βάλτοι.
4.2.2 Αλυκές.
4.2.3 Παλιρροιακά επίπεδα.
5.1.1 Ροές υδάτων.
5.1.2 Συλλογές υδάτων.
5.2.1 Παράκτιες λιμνοθάλασσες.
5.2.2 Εκβολές ποταμών.
5.2.3 Θάλασσα και ωκεανός.

Σημειώνεται ότι και οι πέντε γενικές κατηγορίες κάλυψης γης μπορούν να εντοπιστούν στις παράκτιες περιοχές και δη στο χερσαίο τους τμήμα, ενώ μόνο η τελευταία δείχνει να αφορά το θαλάσσιο τμήμα τους. Σύμφωνα με άλλη οπτική γωνία, παρατηρείται ότι τρεις έως τέσσερις από τις πέντε κατηγορίες (αγροτικές περιοχές, δάση και ημιφυσικές εκτάσεις, υγρότοποι και πιθανόν οι συγκεντρώσεις νερού) σχετίζονται κυρίως με τον πρωτογενή τομέα της οἰκονομίας, ενώ μία μόνο κατηγορία (τεχνητές επιφάνειες) εκπροσωπεί τους άλλους δύο τομείς της οικονομίας, δευτερογενή και τριτογενή.

Η επικέντρωση στην πρωτογενή παραγωγή προκύπτει ως συμπέρασμα και από τη μελέτη της αναλυτικής ταξινόμησης του προγράμματος CORINE, δηλαδή και των 44 τύπων κάλυψης εδάφους (τρίτο επίπεδο ανάλυσης). Πράγματι, εκεί αντιμετωπίζονται ξεχωριστά οι ορυζώνες, οι αμπελώνες, οι ελαιώνες κ.ά., ενώ αντίθετα σε ενιαίο τύπο ταξινομούνται τα οδικά και τα σιδηροδρομικά δίκτυα, ενώ επίσης δεν αναγνωρίζονται αυτοτελώς οι τουριστικές περιοχές, οι περιοχές παραθεριστικής κατοικίας κλπ. Παρατηρείται, δηλαδή, μία **προτίμηση προς την εξέταση των καλύψεων γης που σχετίζονται με τους φυσικούς πόρους**, όπως : γη-έδαφος, νερό, κλίμα και χλωρίδα.[22]

Προς την ίδια κατεύθυνση, του έντονου προσανατολισμού προς την πρωτογενή παραγωγή, κινούνται και τα στατιστικά στοιχεία του φορέα του ΟΗΕ που είναι αρμόδιος για τα τρόφιμα και τη γεωργία (**FAO**). Πρόκειται για μία εξαιρετικά αφαιρετική ταξινόμηση, για την οποία σημειώνεται επιπρόσθετα ότι έχει ως ελάχιστη μονάδα αναφοράς τα κράτη-μέλη του ΟΗΕ. Πιο αναλυτικά, ο FAO ταξινομεί τις χρήσεις γης της στεριάς και μόνο αυτής (εξαιρουμένων ακόμα και των στεριανών επιφανειών που καλύπτονται από ύδατα, όπως οι λίμνες και οι ποταμοί) ως ακολούθως [*FAO. Production yearbook*] :

- Αρόσιμη γη (arable land), η οποία υποδιαιρείται περαιτέρω σε μόνιμες καλλιέργειες και αγραναπαύσεις.
- Βοσκότοποι (permanent meadows and pastures).
- Δάση (Forests and woodland).
- Λοιπές εκτάσεις, στις οποίες περιλαμβάνονται οικισμοί, δρόμοι, άγονες εκτάσεις κλπ.

---

[22] Το χαρτογραφικό προϊόν που παρήχθη από το πρόγραμμα CORINE δεν χρησιμοποιείται ευρύτατα στον ελληνικό χώρο, είτε λόγω έλλειψης ενημέρωσης είτε λόγω παλαιότητας των στοιχείων (1987), ενώ και η αξιοπιστία του δεν είναι αδιαφιλονίκητη. Ένα τέτοιο προϊόν, όμως, με αξιόπιστη και συνεχή ενημέρωση θα έπρεπε να αποτελεί διαρκή στόχο για τους αρμόδιους ελληνικούς χαρτογραφικούς οργανισμούς. Στην περίπτωση αυτή οι ακολουθούμενες ταξινομήσεις χρήσεων γης θα είχαν τα χαρακτηριστικά του σταθερότυπου. Υπενθυμίζεται σχετικά ότι οι χάρτες "γενικής χρήσεως" της **ΓΥΣ** παρουσιάζουν ισχνότατη ποικιλία εκτατικών χρήσεων/καλύψεων γης. Στις κλίμακες 1:50.000 και 1:100.000 καταγράφονται μόνον οι αστικές περιοχές (διαφοροποιούμενες σε πυκνοκατοικημένες και αραιοκατοικημένες), τα έλη και τα τέλματα (μόνιμα και πρόσκαιρα), το υγρό έδαφος, οι ακτές (αμμώδεις και βραχώδεις), τα δάση, οι δενδρώνες, οι ορυζώνες, οι αμπελώνες, οι θάμνοι και τα υδρόβια φυτά. Στις μικρότερες κλίμακες η αναπαράσταση των χρήσεων είναι ακόμα πιο ελλειπτική, αλλά και άνισης ανάλυσης. Πιο αναλυτικά, στην κλίμακα 1:250.000 οι περιλαμβανόμενες στο υπόμνημα εκτατικές χρήσεις/καλύψεις είναι : οι άνω των 100.000 κατοίκων πόλεις, οι αμμουδιές, «έδαφος εκτεθειμένον εις πλημμύρας», ορυζώνες, δάσος-θάμνοι, οπωροφόρα-αμπελώνες, «ξηρά λίμνη», αλυκή και έλος-τέλμα. Στη κλίμακα 1:500.000 είναι παρόντα μόνο τα δάση και πιθανόν οι αμμουδιές και τα έλη-τέλματα, ενώ στην κλίμακα 1:1.000.000 καταγράφονται μόνο τα έλη-τέλματα.

Από τις τέσσερις πιο πάνω κατηγορίες, οι τρεις αφορούν το φυσικό περιβάλλον και η μία το δομημένο ανθρωπογενές περιβάλλον. Το τελευταίο είναι ομολογουμένως μικρότερο σε έκταση, αλλά επειδή διαθέτει μεγαλύτερη ποικιλία δραστηριοτήτων θα ανέμενε κανείς πιο ενδελεχή ταξινόμηση. Η ίδια παρατήρηση ισχύει και για την ταξινόμηση που ακολουθούν τα στατιστικά στοιχεία της **ΕΣΥΕ**, τα οποία τηρούνται υπό τον τίτλο : "*Κατανομή της Εκτάσεως της Χώρας κατά Βασικές Κατηγορίες Χρήσεων Γης*". Σύμφωνα μ' αυτά, οι βασικές χρήσεις γης στον ελληνικό χώρο είναι οι ακόλουθες :

- Καλλιεργούμενες εκτάσεις.
- Βοσκότοποι.
- Δάση.
- Εκτάσεις καλυπτόμενες από νερά.
- Οικισμοί.
- Λοιπές εκτάσεις.

Παρά τον έντονο προσανατολισμό προς το φυσικό περιβάλλον και την πρωτογενή παραγωγή, η ταξινόμηση της ΕΣΥΕ δεν είναι απορριπτέα για χωροταξικές προσεγγίσεις. Κύριο πλεονέκτημά της (και ο λόγος για τον οποίο γίνεται αποδεκτή και χρησιμοποιείται ως βασικό απογραφικό υλικό στον ελληνικό χώρο) είναι η τήρηση στατιστικών σειρών από τον ίδιο φορέα (τη στατιστική υπηρεσία του Υπ. Γεωργίας), με σχεδόν τις ίδιες προδιαγραφές από το 1961 μέχρι το 1991, ανά δεκαετία και μάλιστα με την ίδια ελάχιστη χωρική μονάδα αναφοράς, το μέχρι το 1998 ισχύοντα στην Ελλάδα πρωτοβάθμιο οργανισμό τοπικής αυτοδιοίκησης. Από την άλλη πλευρά, σημαντικό της μειονέκτημα είναι η απουσία χρήσεων όπως : οι βιομηχανικές περιοχές, οι τουριστικές περιοχές, οι περιοχές που έχουν αποδοθεί στην κυκλοφορία, οι προστατευόμενες περιοχές κ.ά. Παράλληλα, η όλη διαδικασία συλλογής πρωτογενών στοιχείων δεν είναι απαλλαγμένη ενστάσεων όσον αφορά την αξιοπιστία της, αφού φέρεται σε πέρας από άτομα χωρίς εξειδικευμένες γνώσεις.[23]

Για αμφότερες τις ταξινομήσεις του FAO και της ΕΣΥΕ μπορεί να λεχθεί ότι έχουν προφανή και αναμενόμενο προσανατολισμό καθώς και χωρικές μονάδες αναφοράς.[24] Πέραν αυτού, είναι εμφανής η σύγχυση μεταξύ χρήσεων και καλύψεων, με εναργέστερο παράδειγμα την περίπτωση των δασών. Επομένως, αν και κατ' όνομα είναι ταξινομήσεις χρήσεων γης, δύνανται να θεωρηθούν και ως ταξινομήσεις καλύψεων γης ή έστω ότι περιλαμβάνουν και χρήσεις και καλύψεις. Τέλος, σημαντικό (αρνητικό) χαρακτηριστικό τους είναι ότι δεν ασχολούνται με τις χρήσεις στη θάλασσα, άρα ούτε και με το θαλάσσιο τμήμα των παρακτίων περιοχών.

Πιο "ειλικρινής" στο θέμα της επικάλυψης του περιεχομένου των εννοιών χρήση και κάλυψη γης είναι η αρμόδια χαρτογραφική υπηρεσία των ΗΠΑ (**USGS**). Πράγματι, θεωρεί ότι το σύστημα ταξινόμησης που προτείνει αφορά τόσο τις χρήσεις όσο και τις καλύψεις γης. Η συγκεκριμένη ταξινόμηση περιλαμβάνει 9 κατηγορίες σε πρώτο επίπεδο και 37 υποδιαιρέσεις τους σε δεύτερη προσέγγιση. [USGS 1998, Harris et al. 1996: 51]. Οι εννέα πρώτες κατηγορίες χρήσεων/κάλυψης γης είναι :

---

[23] Ενδεικτική είναι η σύνθεση των "δημοτικών και κοινοτικών ομάδων εργασίας" που είναι αρμόδιες για την in situ συμπλήρωση των απογραφικών δελτίων με τις εκτάσεις ανά χρήση γης και οργανισμό τοπικής αυτοδιοίκησης. [ΕΣΥΕ 1986: 6]. Εξάλλου, ο τρόπος συλλογής των στοιχείων αποκλείει τη χαρτογραφική απεικόνισή τους. Έτσι, οι χάρτες κλίμακας 1:200.000 που εκδίδει η ΕΣΥΕ δεν περιλαμβάνουν τις χρήσεις γης του συστήματος ταξινόμησης που η ίδια τηρεί.

[24] Πολύ μικρότερη μονάδα αναφοράς (μεγάλο αγροτεμάχιο ή ομάδα γειτονικών με ενιαία κάλυψη) αλλά ομοίως περιορισμένο (γεωργικό) προσανατολισμό έχει το σύστημα αναγνώρισης και χαρτογράφησης αγροτεμαχίων, το οποίο υλοποιείται στα πλαίσια του Ολοκληρωμένου συστήματος διαχείρισης και ελέγχου για τον προσδιορισμό των καλλιεργειών και των χρηματοδοτήσεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση. [Κανονισμός Ε-ΟΚ 3508/92].

- Αστική ή δομημένη περιοχή (urban or built-up land), 7 υποομάδες,
- Γεωργική περιοχή (agricultural land), 4 υποομάδες,
- Κτηνοτροφική περιοχή (rangeland), 3 υποομάδες,
- Δασική περιοχή (forest land), 3 υποομάδες,
- Ύδατα (water), 4 υποομάδες,
- Υγρότοπος (wetland), 2 υποομάδες,
- Άγονη περιοχή (barren land), 7 υποομάδες,
- Τούνδρα (tundra), 5 υποομάδες και
- Μόνιμα χιονοσκεπής περιοχή (perennial snow and ice), 2 υποομάδες.

Η ανωτέρω πρόταση επιχειρεί να συνδυάσει τα γεωλογικά ενδιαφέροντα με την διάκριση των χρήσεων που σχετίζονται με την πρωτογενή παραγωγή (με απουσία όμως της αλιείας, αφού δεν ασχολείται με θαλάσσιες περιοχές). Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, ενδιαφέρουσα είναι η διάκριση των περιοχών που καλύπτονται από νερά και των περιοχών που χαρακτηρίζονται ως άγονες. Από την άλλη πλευρά, μόνο μία από τις 9 βασικές κατηγορίες ασχολείται με το δομημένο περιβάλλον.

Εξίσου ευρεία είναι η ταξινόμηση των χρήσεων γης που έχει προταθεί από την Οικονομική Επιτροπή για την Ευρώπη (**ECE**) του ΟΗΕ. Περιλαμβάνει τρία επίπεδα ανάλυσης, εκ των οποίων το πρώτο διακρίνεται σε επτά κατηγορίες και το δεύτερο σε 31 ομάδες χρήσεων γης, οι οποίες έχουν ως ακολούθως [UN 1991: 141-144] :

1. Γεωργική γη (agricultural land).
   1.1 Καλλιεργούμενη γη.
   1.2 Μόνιμες καλλιέργειες.
   1.3 Μόνιμα βοσκούμενες εκτάσεις.
   1.4 Λοιπές γεωργικές γαίες.
   1.5 Χέρσες εκτάσεις.
2. Δάση (forest and other wooden land).
   2.1 Δάση με εξωτικά είδη.
   2.2 Δάση κωνοφόρων.
   2.3 Δάση μη κωνοφόρων.
   2.4 Μικτά δάση.
   2.5 Λοιπές δασικές εκτάσεις.
3. Δομημένες και παρεμφερείς εκτάσεις, εξαιρουμένων των διασκορπισμένων αγροτικών κτηρίων (built-up and related land, excluding scattered farm building).
   3.1 Περιοχές κατοικίας.
   3.2 Βιομηχανικές περιοχές.
   3.3 Λατομεία, ορυχεία κλπ.
   3.4 Περιοχές εμπορίου.
   3.5 (Κοινόχρηστοι) χώροι για την παροχή δημόσιων υπηρεσιών, εξαιρουμένων των επόμενων.
   3.6 Μικτές χρήσεις.
   3.7 Μεταφορές και επικοινωνίες.
   3.8 Τεχνικές υποδομές.
   3.9 Ανοικτοί χώροι αναψυχής.
4. Υγρότοποι (wet open land).
   4.1 Βάλτοι.
   4.2 Τούνδρα.
   4.3 Λοιποί υγρότοποι.
5. Ξηρές επιφάνειες με ιδιαίτερη βλάστηση (dry open land with special vegetation cover).
   5.1 Heatland.
   5.2 Στεγνή τούνδρα.
   5.3 Ορεινοί βοσκότοποι.
   5.4 Λοιπές περιοχές.
6. Επιφάνειες γυμνές ή με μηδαμινή βλάστηση (open land without, or with insignificant vegetation cover).
   6.1 Απογυμνωμένοι βράχοι.
   6.2 Παραλίες, αμμόλοφοι κλπ.
   6.3 Λοιπές περιοχές.

7. Υδάτινες επιφάνειες (waters).
   7.1 Εσωτερικά ύδατα.
   7.2 Περιοχές που καλύπτονται από τα νερά της παλίρροιας.

Η ταξινόμηση της ECE έχει σχεδιαστεί για στατιστικούς σκοπούς και ιδιαίτερα για βιομηχανικές χώρες σε εύκρατα κλίματα.[25] Είναι αρκούντως αναλυτική, ιδιαίτερα στην κατηγορία των δομημένων και παρεμφερών εκτάσεων, όπου άλλες ταξινομήσεις δεν είναι τόσο διεισδυτικές. Συνολικά κρινόμενη αξιολογείται ως επαρκής και για χωροταξικές προσεγγίσεις.

Περισσότερο προσαρμοσμένη στην ελληνική πραγματικότητα και πιο συναφής με τα χωροταξικά ενδιαφέροντα της παρούσας εργασίας είναι η ταξινόμηση των χρήσεων γης που υπονοείται στις συνταχθείσες το 1984 -από τη Διεύθυνση Χωροταξίας του τότε ΥΧΟΠ (νυν ΥΠΕΧΩΔΕ)- "***Προτάσεις Χωροταξικής Οργάνωσης*** *(συνοπτικό σχέδιο δομικών παρεμβάσεων)*". [ΥΧΟΠ 1984β]. Από τη δομή των περιεχομένων τους και τη συνημμένη χαρτογραφική καταγραφή προκύπτουν οι ακόλουθες πέντε γενικές κατηγορίες χρήσεων :

- Αγροτικές παραγωγικές δραστηριότητες (γεωργία, κτηνοτροφία, δασοπονία και αλιεία).
- Μη αγροτικές παραγωγικές δραστηριότητες (βιομηχανία, εξόρυξη, τουρισμός καθώς και προβληματικές ζώνες).
- Δίκτυα μεταφορών (οδικό δίκτυο, σιδηροδρομικό δίκτυο, θαλάσσιες συγκοινωνίες και αεροπορικές συγκοινωνίες).
- Δίκτυο οικισμών (με διάκρισή τους κατά μέγεθος).
- Προστατευόμενες περιοχές (ζώνες ειδικής προστασίας/ελέγχου/σχεδιασμού και περιοχές ειδικών προβλημάτων).

Πέραν της αρχικής πενταμερούς προσέγγισης και της σε δεύτερο βαθμό ανάλυσης (όπως φαίνεται πιο πάνω, σε παρένθεση), οι χρήσεις γης αναλύονται και σε τρίτο επίπεδο. Το τελευταίο όεν χαρακτηρίζεται για την πληρότητά του, αφού είναι φανερές οι ελλείψεις στην ειδολογική διάκριση των οικιστικών μονάδων (πρώτη κατοικία, παραθεριστική κατοικία, τουριστικός οικισμός κλπ.), η απουσία των δικτύων επικοινωνιών και των άλλων τεχνικών υποδομών χωροταξικής κλίμακας, η ισχνή αντιμετώπιση των χρήσεων γης στη θάλασσα κ.ά. Ίσως αυτά τα μειονεκτήματα να οφείλονται στο μέγεθος της μονάδας αναφοράς, η οποία είναι ολόκληρη η ελληνική επικράτεια -παρά το γεγονός ότι η παρουσίαση γίνεται ανά νομό.

Χωροταξικό ενδιαφέρον έχει, επίσης, η διττή ταξινόμηση των χρήσεων γης που προτάθηκε από σχετική ομάδα εργασίας του **ΚΕΠΕ**, στα πλαίσια του Προγράμματος περιφερειακής ανάπτυξης 1981-1991. [1980α: 13]. Σύμφωνα λοιπόν μ' αυτή, σε εθνική και περιφερειακή κλίμακα οφείλουν να εξετάζονται οι ακόλουθες κατηγορίες χρήσεων γης : γεωργική, δασική, βοσκότοποι, βιομηχανική-εξορυκτική, οικιστική και αναψυχής. Παράλληλα, όμως, αναφέρονται και οι ακόλουθες τέσσερις κατηγορίες χώρου : α) αστικές περιοχές, β) άξονες και ζώνες γραμμικής αναπτύξεως, περιοχές δυναμικής αναπτύξεως, γ) προβληματικές περιοχές και δ) ζώνες προστασίας.

Τέλος, σαφές χωροταξικό περιεχόμενο έχει η και ταξινόμηση των χρήσεων γης στον εξωαστικό χώρο, η οποία προτείνεται από πρόσφατο ερευνητικό πρόγραμμα. [**ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Θεσσαλίας** 1994: 4.9-4.16]. Ο συγκεκριμένου στόχου ερευνητικός χαρακτήρας αυτής της πρότασης περιορίζει την εμβέλεια εφαρμογής της στις μέλλουσες να θεσμοθετηθούν χρήσεις γης, σχεδόν αποκλείοντας τις υπάρχουσες (απογραφικές) χρήσεις. Παρά το μειονέκτημα αυτό η όλη πρόταση κρίνεται ως λίαν ενδιαφέρουσα, στο βαθμό που εξετάζει σφαιρικά τα θέματα των χρήσεων γης (γίνεται αναφορά στο πρόγραμμα CORINE, στα στοιχεία της ΕΣΥΕ, ενώ εξετάζεται και το θέμα της επικάλυψης των όρων κάλυψη και χρήση γης).

---

[25] Για άλλα συστήματα ταξινόμησης χρήσεων γης, που είναι κατάλληλα για παρεμφερείς περιοχές (ιδιαίτερα για τη Μ. Βρετανία), βλ. Mather 1986: 100-104.

Όσον αφορά το κυρίως θέμα, η πρόταση διακρίνει δύο επίπεδα χρήσεων, τα οποία «αφορούν τόσο τη μεθοδολογική προσέγγιση όσο και τη χωρική κλίμακα θεσμοθέτησης». Το ένα αναφέρεται στις "τοπικές χρήσεις γης" και αναλογεί στο υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο για τον πολεοδομικό σχεδιασμό[26], αν και σημειώνεται ότι το τελευταίο χρήζει εκσυγχρονισμού. Το άλλο (και ιεραρχικά ανώτερο) επίπεδο εξωαστικών χρήσεων γης αναφέρεται στην αμιγώς χωροταξικού ενδιαφέροντος «στρατηγική ρύθμιση των χρήσεων γης» και αφορά τα περιφερειακά και τα νομαρχιακά χωροταξικά σχέδια (κλίμακας 1:25.000 ή μικρότερης). Στο επίπεδο αυτό προτείνονται οι ακόλουθες 7 «κατηγορίες χώρου στρατηγικού σχεδιασμού» :

- Οικιστική χρήση.
- Λοιπές περιοχές με έντονη δόμηση.
- Ζώνες αναζήτησης για χωροθέτηση νέων δραστηριοτήτων με έντονη δόμηση.
- Ζώνες αγροτικής προτεραιότητας.
- Λοιπές αγροτικές περιοχές.
- Περιοχές υψηλής προστασίας.
- Παράκτια ζώνη.

Οι κατηγορίες αυτές αποβλέπουν στο να φανούν χρήσιμες στα πλαίσια προώθησης μεταρρυθμιστικών πολιτικών για τη γη στον ελληνικό χώρο. Γι αυτό το λόγο προτείνεται να μην υπακούουν σε μία δεσμευτική «αμφιμονοσήμαντη σχέση μεταξύ ενός χώρου και μίας δραστηριότητας» (ούτε να ορίζονται με «κτηματολογική ακρίβεια»), αλλά να αντιμετωπίζονται ως μεικτές και ενδεχομένως ως επικαλυπτόμενες χρήσεις, οι οποίες κατά ένα σημαντικό τμήμα τους «προσδιορίζονται με βάση άλλες παραμέτρους της γης (π.χ. με όρους τοπίου, φυσικής καταλληλότητας κλπ.)».

1.2.3 ανάλυση ονοματολογιών για τη χρήση γης στις παράκτιες περιοχές

Σύμφωνα με τους **Viles & Spencer** [1995, *Coastal Problems*], όλες οι βασικές χρήσεις γης που συναντώνται στην ξηρά είναι παρούσες και στις παράκτιες περιοχές. Ταυτόχρονα όμως παρατηρούν ότι υφίστανται διαφορετικές χρήσεις στο αμιγώς θαλάσσιο τμήμα, στη ζώνη της ακτής και στο αμιγώς χερσαίο τμήμα της παράκτιας περιοχής. {πίνακας 1.2}. Επιπλέον, σε δεύτερο επίπεδο διαφοροποιούν τις χρήσεις ανάλογα με τον τύπο και τα φυσικά χαρακτηριστικά της ακτής (κοραλλιογενείς ακτές, εκβολές ποταμών, υγρότοποι, αμμώδεις παραλίες κλπ.), με δεδομένο όμως ότι ασχολούνται με μάλλον μικρού πλάτους παράκτια περιοχή.

Μία σημαντική παρατήρηση γι' αυτή την ταξινόμηση είναι ότι περιλαμβάνει χρήσεις άνισης χωρικής εξάπλωσης (θέσεις αμμοληψίας, σε σύγκριση με τους οικισμούς) αλλά και διαφορετικού βαθμού ανάλυσης (γκολφ, ξεχωριστά από τη χρήση τουρισμός και αναψυχή). Από την άλλη πλευρά, θετικό θεωρείται ότι διευρύνει την έννοια των χρήσεων γης ώστε να συμπεριλάβει προστατευόμενες περιοχές, θέσεις τεχνικών έργων καθώς και ροές και θέσεις εκροής αποβλήτων.

Ένας άλλος κατάλογος χρήσεων γης περιλαμβάνεται στο τεχνικό εγχειρίδιο του FAO το οποίο διαπραγματεύεται την ολοκληρωμένη διαχείριση των παράκτιων περιοχών και έχει γραφτεί από τον John **Clark** [1992]. Σ' αυτό εξετάζονται οι ακόλουθες δεκαπέντε (15)

---

[26] Πρόκειται για τις χρήσεις γης που έχουν θεσμοθετηθεί με το Π.Δ. της 23.2.1987 [ΦΕΚ Δ'166/6.3.87], οι οποίες διακρίνονται ανάλογα με τη γενική ή ειδική πολεοδομική λειτουργία τους. [Αραβαντινός 1997, 141-144].

χρήσεις γης : οικισμοί, βιομηχανικές περιοχές, θέσεις απόρριψης αποβλήτων, έργα προστασίας ακτών, λιμάνια και μαρίνες, χερσαία δίκτυα μεταφορών, εγγειοβελτιωτικά έργα, αλιεία, υδατοκαλλιέργειες, βιομηχανίες που σχετίζονται με παράκτια δάση, παράκτια γεωργία, εξόρυξη ορυκτών και αμμοληψία, τουρισμός και αναψυχή, στρατιωτικές εγκαταστάσεις και τέλος λιμνοθάλασσες και εκβολές.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.2 **ΧΡΗΣΕΙΣ ΓΗΣ ΣΕ ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ**

ΧΡΗΣΗ	ΑΜΙΓΩΣ ΧΕΡΣΑΙΟ ΤΜΗΜΑ (onshore zone)	ΧΕΡΣΑΙΟ ΤΜΗΜΑ ΑΚΤΗΣ (backshore)	ΘΑΛΑΣΣΙΟ ΤΜΗΜΑ ΑΚΤΗΣ (intertidal, nearshore)	ΑΜΙΓΩΣ ΘΑΛΑΣΣΙΟ ΤΜΗΜΑ (subtidal, offshore)
Αλιεία				ΝΑΙ
Υδατοκαλλιέργειες			ΝΑΙ	
Συλλογή-ψάρεμα θαλασσινών			ΝΑΙ	
Εξόρυξη ορυκτών, πετρελαίου		ΝΑΙ		ΝΑΙ
Αμμοληψία			ΝΑΙ	ΝΑΙ
Υδροληψία		ΝΑΙ		
Απόρριψη αποβλήτων				ΝΑΙ
Προστασία από παλίρροιες κλπ		ΝΑΙ	ΝΑΙ	ΝΑΙ
Εγγειοβελτιωτικά έργα			ΝΑΙ	
Ανοικτοί και κλειστοί αγωγοί			ΝΑΙ	
Προστατευόμενες περιοχές	ΝΑΙ	ΝΑΙ	ΝΑΙ	
Τουρισμός και αναψυχή	ΝΑΙ	ΝΑΙ	ΝΑΙ	ΝΑΙ
Γκολφ		ΝΑΙ		
Λιμενίσκοι αναψυχής	ΝΑΙ			
Λιμενικές εγκαταστάσεις	ΝΑΙ			
Βιομηχανία	ΝΑΙ			
Γεωργία	ΝΑΙ			
Grazing			ΝΑΙ	
Παραγωγή καλαμιών κλπ.			ΝΑΙ	
Στρατιωτικά γυμνάσια		ΝΑΙ		
Οικισμοί	ΝΑΙ	ΝΑΙ	ΝΑΙ	

ΠΗΓΗ : Viles & Spencer 1995.

Πέραν του προηγουμένως αναφερθέντος καταλόγου, στην εισαγωγή του ίδιου εγχειριδίου καταγράφονται και εικονογραφούνται πενήντα μία δραστηριότητες στις παράκτιες περιοχές, ειλημμένες από παλαιότερο κείμενο των Joliffe & Patman. Η καταγραφή αυτή είναι αρκετά πλήρης και αντιπροσωπευτική, επειδή λαμβάνει υπόψη της μία ευρεία ερμηνεία της έννοιας της παράκτιας περιοχής, γι' αυτό κρίνεται σκόπιμο να παρουσιαστεί αυτούσια στη συνέχεια. (Σημειώνεται ότι αν και δεν υπάρχει σαφής χωροθέτηση των χρήσεων στα επιμέρους τμήματα της παράκτιας περιοχής, η σειρά καταγραφής ακολουθεί μία γενική κατεύθυνση από την ξηρά προς τη θάλασσα).

1. Φράγματα ποταμών (μακριά από τη θάλασσα).
2. Ενεργειακά δίκτυα.
3. Αποξήρανση λιμνών.
4. Εθνικά πάρκα, προστατευόμενες περιοχές.
5. Απόρριψη αποβλήτων.
6. Αποψίλωση δασών.
7. Περιοχές που προμηθεύουν υδάτινους όγκους.
8. Παράκτια βιομηχανία, ενεργειακοί σταθμοί.
9. Εποικισμός σε εκβολές ποταμών.
10. Αποχέτευση, άρδευση.
11. Δίκτυα μεταφορών.
12. Αποβάθρες.
13. Παράκτια αεροδρόμια.
14. Προστασία υγροτόπων.
15. Εγγειοβελτιωτικά έργα σε εκβολές ποταμών.
16. Υδατοκαλλιέργειες.
17. Λιμάνια για ψαράδες.
18. Στάθμευση τροχόσπιτων.
19. Παράκτιοι οικισμοί.
20. Υποχωρούσες (λόγω διάβρωσης) ακτές.

21. Λιμενίσκοι αναψυχής.
22. Προστατευόμενοι αμμόλοφοι.
23. Υδάτινες συγκεντρώσεις στη στεριά.
24. Λιμένες υδροπτέρυγων.
25. Εκβαθυμένοι δίαυλοι προσέγγισης.
26. Αμμώδεις ξέρες.
27. Θαλάσσια περιοχή για πολλαπλές χρήσεις.
28. Περιοχές με επιστημονικό ενδιαφέρον.
29. Σημαδούρες για αθλήματα κλπ.
30. Τεχνητοί σκόπελοι (κυματοθραύστες).
31. Λιμενοβραχίονες.
32. Τεχνητές ακτές.
33. Ξενοδοχειακές εγκαταστάσεις.
34. Ομάδες κυματοθραυστών σε αμμώδεις ακτές.
35. Σταθμός μεγάλων πετρελαιοφόρων.
36. Αμμοληψία.
37. Σημαδούρες ναυσιπλοΐας.
38. Παράκτιο εμπόριο.
39. Αγωγοί προς την ανοικτή θάλασσα.
40. Βυθοκορήσεις.
41. Τεχνητά νησιά.
42. Φάροι.
43. Ακτοπλοΐα.
44. Επιπλέοντα ή βυθισμένα δοχεία αποθήκευσης.
45. Ναυάγια.
46. Πετρελαιοκηλίδες.
47. Ναυσιπλοΐα ανοικτής θάλασσας.
48. Άντληση και υποθαλάσσια μεταφορά πετρελαίου και φυσικού αερίου.
49. Διεθνές εμπόριο δια θαλάσσης.
50. Ταφή τοξικών αποβλήτων.
51. Στρατιωτικές δραστηριότητες.

Πιο προσαρμοσμένος στην ελληνική πραγματικότητα είναι ο κατάλογος των έντεκα (11) χρήσεων γης (οικονομικών δραστηριοτήτων) που περιλαμβάνεται σε πρόσφατη έκδοση του Προγράμματος των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον [UNEP/MAP 1996a, *State of the marine and coastal environment in the Mediterranean region*]. Σ' αυτό το κείμενο είναι σαφής η τάση περιορισμού των χρήσεων που επισκοπούνται, σε σύγκριση με την δεκαπενταμερή προσέγγιση του Clark.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.3 **ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗΣ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ**

BLUE PLAN (1989)	CLARK (1992)	DOBŘÍŠ ASSESSMENT (1995)	UNEP/MAP (1996)
Γεωργία, αλιεία.	Αστικές συγκεντρώσεις.	Αστικοποίηση, μεταφορές.	Αστικοποίηση.
Βιομηχανία.	Βιομηχανικές περιοχές.	Γεωργία.	Βιομηχανία.
Παραγωγή ενέργειας.	Θέσεις απόρριψης αποβλήτων	Τουρισμός, αναψυχή και κυνήγι.	Μεταφορές.
Τουρισμός.	Έργα προστασίας ακτών.	Αλιεία και υδατοκαλλιέργειες	Τουρισμός και αναψυχή.
Μεταφορές.	Λιμάνια και μαρίνες.	Βιομηχανία (και παραγωγή ενέργειας).	Αλιεία και υδατοκαλλιέργειες.
Αστικοποίηση.	Δίκτυα μεταφορών (ξηρά).		Γεωργία.
	Εγγειοβελτιωτικά έργα.		Δασοπονία.
	Αλιεία.		Διαχείριση υδάτων.
	Υδατοκαλλιέργειες.		Πετρέλαιο, φυσικό αέριο.
	Δασικές βιομηχανικές μονάδες.		Παραγωγή-κατανάλωση ενέργειας.
	Παράκτια γεωργία.		Εξόρυξη ορυκτών.
	Εξόρυξη ορυκτών, αμμοληψία		
	Τουρισμός και αναψυχή.		
	Στρατιωτικές εγκαταστάσεις.		
	Λιμνοθάλασσες, εκβολές.		

ΠΗΓΕΣ : Grenon & Batisse 1989, Clark 1992, Stanners & Bourdeau 1995 και UNEP/MAP 1996a.

Ακόμα πιο μικρός (6) είναι ο αριθμός των οικονομικών δραστηριοτήτων που εξετάζονται σε κλασικό κείμενο του 1989 για τη Μεσόγειο [Grenon & Batisse 1989, *Futures for the Mediterranean basin, The Blue Plan*]. Τέλος, σε σχετικά πρόσφατη μελέτη για το ευρωπαϊκό περιβάλλον, η πίεση που υφίστανται οι ακτές καταγράφεται με αναφορά σε πέντε (5) μόνο ανθρώπινες δραστηριότητες. [Stanners & Bourdeau 1995, *Europe's Environment, The Dobříš*

Assessment : 570]. {πίνακας 1.3}.

Είναι προφανές ότι τα τέσσερα συστήματα ταξινόμησης του πίνακα 1.3 δεν αντιτίθενται μεταξύ τους, όσο κι αν διαφέρουν ως προς το πλήθος των προτεινομένων χρήσεων γης. Απλώς, οι πολυπληθέστερες ταξινομήσεις επιδιώκουν να δώσουν έμφαση σε ορισμένες υποκατηγορίες χρήσεων γης (διαχωρισμός λιμενικών εγκαταστάσεων από τα λοιπά χερσαία δίκτυα μεταφοράς, της αλιείας από τις υδατοκαλλιέργειες κ.ά.). Σε κάθε περίπτωση, όλες οι επιμέρους αναλυτικές κατηγορίες χρήσεων γης συμπεριλαμβάνονται στις πιο κλασικές (τομεακές) προσεγγίσεις, τις οποίες ακολουθούν οι ταξινομήσεις με το μικρότερο αριθμό χρήσεων.[27]

Ομοίως ελλειπτική φιλοσοφία υιοθετείται και σε πρόσφατο ερευνητικό πρόγραμμα "*Για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη των Ελληνικών Ακτών και Νησιών*" [**ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου** 1997: τχ.Γ', 27]. Σ' αυτό προτείνεται να αντιμετωπίζονται μόνο 4 (θεσμοθετημένες ή κυρίαρχες ή συνιστώμενες) χρήσεις γης, με μονάδα αναφοράς τον πρωτοβάθμιο οργανισμό τοπικής αυτοδιοίκησης, ενώ επιπλέον να διακρίνονται οι περιοχές προστασίας. Επομένως, η συνολική δομή της συγκεκριμένης πρότασης περιλαμβάνει πέντε κατηγορίες και έχει ως εξής :

- Γεωργική χρήση.
- Βιομηχανική χρήση.
- Τουριστική χρήση.
- Οικιστική χρήση.
- Προστασία οικοσυστημάτων.

Σχετική με το εξεταζόμενο αντικείμενο της μεταβολής των χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές είναι και η ταξινόμηση που προτείνεται από τις προδιαγραφές των **Ειδικών Χωροταξικών Μελετών**, οι οποίες συντάχθηκαν στα πλαίσια υλοποίησης του κοινοτικού προγράμματος ENVIREG. Αυτές επιβάλλουν την προσέγγιση των ακολούθων (υφισταμένων) χρήσεων γης [ΥΠΕΧΩΔΕ 1992: 31-32] :

1. Οικιστική χρήση.
2. Γεωργική γη (υψηλής παραγωγικότητας, παραδοσιακές καλλιέργειες, αρδευόμενες ή μη).
3. Δασικές, αναδασωτέες εκτάσεις.
4. Βοσκότοποι.
5. Χέρσες και άγονες εκτάσεις.
6. Βιομηχανία και βιοτεχνία.
7. Εξόρυξη (λατομεία και μεταλλεία).
8. Χωματερές.
9. Δίκτυα τεχνικής υποδομής (ύδρευση, αποχέτευση, ενέργεια, τηλεπικοινωνίες βιολογικοί καθαρισμοί).
10. Δίκτυα μεταφορών (οδικό δίκτυο, σταθμοί λεωφορείων, λιμάνια, αεροδρόμια και ελικοδρόμιο).
11. Ιδιαίτερες χρήσεις (στρατός, νεκροταφεία κλπ.).
12. Ειδικές περιοχές προστασίας (υγροβιότοποι, εθνικοί δρυμοί, αμμοθίνες κλπ.).
13. Τουρισμός (ξενοδοχεία, campings χιονοδρομικά κέντρα, ιαματικές πηγές, σπήλαια, γήπεδα golf, μαρίνες).
14. Τουριστικοί πόροι (αρχαιολογικοί πόροι, τοπία ιδιαίτερου κάλλους κλπ.).
15. Χρήσεις ακτών, παράκτιων υδάτων, ποταμών, λιμνών και υπογείων υδάτων.

Παραπλήσια είναι η ταξινόμηση σε πρόσφατο ερευνητικό πρόγραμμα με ανάλογο περιεχόμενο και τίτλο : "*Κατευθύνσεις και Πλαίσιο Προδιαγραφών Ειδικών Χωροταξικών Μελετών (Παράκτιες Περιοχές)*". [ΥΠΕΧΩΔΕ & Πάντειο Παν. 1996, 47-48]. Η καταγραφή των χρήσεων γης σ' αυτό προτείνεται να έχει την ακόλουθη δομή :

---

[27] Στις αφαιρετικές προσεγγίσεις, όσον αφορά τον αριθμό των εξεταζομένων χρήσεων γης, κατατάσσεται και αυτή που υπονοείται σε πρόσφατη διδακτορική διατριβή για τη διαχείριση του περιβάλλοντος στο χώρο της Μεσογείου. [Σταματίου 1997]. Σύμφωνα μ' αυτή, αντικείμενο έρευνας κατά μήκος των ακτών είκοσι μεσογειακών χωρών αποτελούν οι ακόλουθες πέντε κατηγορίες χρήσεων γης : αστικές περιοχές, γεωργία, αλιεία, βιομηχανία και τουρισμός. Επιπλέον αυτών, σε περιορισμένο αριθμό κρατών εξετάζονται : το εμπόριο, οι στρατιωτικές εγκαταστάσεις και η χρήση του υπεδάφους των παράκτιων περιοχών.

1. Οικιστική χρήση.
2. Γεωργική γη.
3. Βοσκότοποι, δασικές, αναδασωτέες εκτάσεις.
4. Χέρσες και άγονες εκτάσεις.
5. Δίκτυα μεταφορών (οδικό δίκτυο, σιδηροδρομικό δίκτυο, σταθμοί λεωφορείων, σιδηροδρομικοί σταθμοί, λιμάνια, αεροδρόμια και ελικοδρόμιο).
6. Χωματερές και βιολογικοί καθαρισμοί.
7. Τουριστική χρήση.
8. ΒΙΠΕ, ΒΙΠΑ, τεχνολογικά πάρκα, τεχνοπόλεις.
9. Αρχαιολογικοί χώροι
10. Τοπία ιδιαίτερου φυσικού κάλλους
11. Ιδιαίτερες χρήσεις (στρατός, νεκροταφεία κλπ.).
12. Ειδικές περιοχές προστασίας (βιότοποι, εθνικοί δρυμοί).
13. Εξόρυξη (λατομεία και μεταλλεία).

Η συγκριτική μελέτη των δύο τελευταίων κειμένων προδιαγραφών οδηγεί στον εντοπισμό αρκετών διαφοροποιήσεων, ήσσονος όμως σημασίας. Πράγματι, στο χρονικά μεταγενέστερο κείμενο (ερευνητικό πρόγραμμα) παρατηρείται η συγχώνευση των βοσκοτόπων και των δασικών εκτάσεων, η απουσία των δικτύων τεχνικής υποδομής, η ομαδοποίηση των χωματερών με τους βιολογικούς καθαρισμούς, η εξειδίκευση της βιομηχανίας, ο διαχωρισμός των αρχαιολογικών χώρων από τα τοπία (αμφότερα δεν θεωρούνται πλέον -στενά- τουριστικοί πόροι) και τέλος η εξάλειψη της κατηγορίας των χρήσεων ακτών, παράκτιων υδάτων, ποταμών, λιμνών και υπογείων υδάτων.

Επιπλέον, στις πιο πρόσφατες προδιαγραφές αναφέρονται ιδιαιτέρως οι χρήσεις γης στο στεριανό τμήμα των παράκτιων περιοχών που εκτιμάται ότι έχουν αρνητικές επιπτώσεις στα παράκτια ύδατα. Κυρίως υπονοείται η μόλυνση των τελευταίων από τις χρήσεις : α) αστικοποίηση και εκβιομηχάνιση, β) αναψυχή (ξενοδοχεία, παραθεριστικές εγκαταστάσεις κ.ά.), γ) γεωργικές καλλιέργειες και δ) κτηνοτροφία, τα προϊόντα των οποίων μεταφέρονται στο θαλάσσιο τμήμα των παράκτιων περιοχών μέσω ατμοσφαιρικών κατακρημνισμάτων, με τα υπόγεια ύδατα και με την κατ' ευθείαν απόρριψη ρυπαντών. [ό.π.: 83-85].

Από την άλλη πλευρά, σε παραρτήματα και των δύο κειμένων προδιαγραφών αντιμετωπίζονται ξεχωριστά οι χρήσεις στα "παράκτια ύδατα", δηλαδή στο αβαθές θαλάσσιο τμήμα των παράκτιων περιοχών. Πιο αναλυτική και πιο εμπεριστατωμένη (σε σχέση με την ομόλογη προσέγγιση των προδιαγραφών του 1992) είναι η οκταμερής ταξινόμηση του πιο πρόσφατου κειμένου (ερευνητικό πρόγραμμα). {πίνακας 1.4}.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.4 **ΔΥΟ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗΣ ΤΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ ΣΤΑ ΠΑΡΑΚΤΙΑ ΥΔΑΤΑ**

ΥΠΕΧΩΔΕ	ΥΠΕΧΩΔΕ & ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝ.
Καθορισμένες, πολυσύχναστες ακτές κολύμβησης.	Καλλιέργεια οστρακοειδών.
Δύσκολα προσπελάσιμες ακτές κολύμβησης.	Ιχθυοκαλλιέργεια.
Καθορισμένες θέσεις καλλιέργειας οστρακόδερμων.	Κολύμβηση και άλλα σπορ.
Παράτυπη καλλιέργεια οστρακόδερμων.	Εξόρυξη αβιοτικών πόρων.
Ιχθυοκαλλιέργεια.	Ναυτιλία.
Ναυτιλία.	Αλιεία.
	Θαλάσσια πάρκα.
	Εκβολές ποταμών, ρεμάτων και αγωγών.

ΠΗΓΕΣ : ΥΠΕΧΩΔΕ 1992, ΥΠΕΧΩΔΕ & Πάντειο Παν. 1996.

Συμπερασματικά, υφίσταται πράγματι μεγάλη ποικιλία προτάσεων όσον αφορά τις ταξινομήσεις των χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές. Οι περισσό-

τερες από αυτές δύνανται να προσφέρουν ικανοποιητική εικόνα του χώρου, υπό την αίρεση της διαθεσιμότητας των σχετικών στοιχείων.

Μεταξύ όλων αυτών, αυτή που προτείνεται ως η βέλτιστη επιλογή προκειμένου να μελετηθούν (σε πρώτη προσέγγιση, δηλαδή σε εθνικό επίπεδο) οι μεταβολές χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές της Ελλάδος συγκροτείται από τις ακόλουθες επτά ομάδες χρήσεων :

1. *γεωργία (και λοιπές μορφές πρωτογενούς παραγωγής στην ξηρά),*
2. *αλιεία κάθε μορφής,*
3. *βιομηχανία (συμπεριλαμβανόμενης της παραγωγής ενέργειας και της εξόρυξης ορυκτών),*
4. *δίκτυα μεταφορών,*
5. *τουρισμός και αναψυχή,*
6. *οικισμοί και*
7. *προστατευόμενες περιοχές και ιδιαίτερες χρήσεις.*

1.3 Η ΕΝΤΑΣΗ ΤΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ

1.3.1 βιώσιμη ανάπτυξη και συναφείς έννοιες

Θεωρείται ευρέως αποδεκτό και αυταπόδεικτο ότι η υπηρέτηση του στενά οικονομικού στόχου της μεγέθυνσης, σε αντίθεση με τον ευρύτερο της ανάπτυξης, οδηγεί σε εξαντλητική χρήση των διατιθέμενων πόρων μίας (παράκτιας) περιοχής. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τη γενικότερη σπανιότητα των πόρων, έχει ως αποτέλεσμα την (πλήρη ή μερική) εξάντληση ή την υποβάθμιση αυτών των ίδιων των υπέρμετρα χρησιμοποιούμενων πόρων αλλά και άλλων του ίδιου οικοσυστήματος. Πέραν, λοιπόν, της οικονομικής απαξίωσης που συνεπάγεται η μείωση των διαθέσιμων πόρων, ταυτόχρονα υποβαθμίζεται και το περιβάλλον της έντονα χρησιμοποιούμενης περιοχής, τα δε εκεί οικοσυστήματα οδηγούνται σε ολοένα φτωχότερους συνδυασμούς βιοτικών και μη βιοτικών παραγόντων.[28]

Οι αποδεδειγμένες αλλά και οι διαφαινόμενες αρνητικές επιπτώσεις από την υπερβολική εκμετάλλευση (χρήση) των πόρων κατά το πρόσφατο παρελθόν είχαν ως αποτέλεσμα τη σταδιακή ευαισθητοποίηση της παγκόσμιας κοινής γνώμης για το περιβάλλον και την προστασία του. Κορύφωση αυτής της διαδικασίας ευαισθητοποίησης αποτέλεσε η προβολή της ιδέας της **βιώσιμης ή αειφόρου ανάπτυξης** (sustainable development), στα μέσα της δεκαετίας του '80. Το περιεχόμενό της προσδιορίζεται από την αρχή της εξασφάλισης των αναγκών του παρόντος «χωρίς να διακυβεύεται η ικανότητα των μελλοντικών γενεών να καλύψουν τις δικές τους ανάγκες». [WCED 1987: 43].[29]

Πρόκειται ουσιαστικά για την επανεμφάνιση παλαιότερων απόψεων {βλ. κεφάλαιο 1.1.2}, οι οποίες όμως δεν έχουν πλέον τη μορφή εκφοβιστικών απειλών γι αυτή καθ' εαυτή τη δυνατότητα ύπαρξης της ανθρωπότητας, αλλά αντίθετα αποτελούν μακρόπνοες πρωτοβουλίες και προσπάθειες που αποσκοπούν στην «προώθηση της αρμονίας μεταξύ των ανθρώπων και μεταξύ ανθρώπων και φύσης» [ό.π.: 65]. Αυτή η αρμονία προσδοκάται ότι θα οδηγήσει στη βελτίωση και την ανάπτυξη της ποιότητας ζωής, ενώ ταυτόχρονα θα διατηρούνται η δομή, οι λειτουργίες και η ποικιλία των συστημάτων που υποστηρίζουν τη ζωή.

Η λογική της βιώσιμης ανάπτυξης έρχεται να προσθέσει μία νέα παράμετρο στο υφιστάμενο δίλημμα, το οποίο συνίσταται αφ' ενός μεν από τις αρχές για κοινωνική δικαιοσύνη και ισότητα αφ' ετέρου δε από την επιθυμία για οικονομική αποτελεσματικότητα. Πρόκειται για παράμετρο πολύ σημαντική που ουσιαστικά συγκροτεί μαζί με τα δύο προηγούμενα τον τρίτο πόλο των σχετικών αναπτυξιακών πολιτικών. [Κοκκώσης 1994β]. Στα πλαίσια αυτών των πολιτικών αποφασίζονται στρατηγικοί στόχοι που επιδιώκουν συνεχή οικονομική

---

[28] Υπενθυμίζεται ότι σύμφωνα με το άρθρο 2 του ελληνικού νόμου για "την προστασία του περιβάλλοντος" [Ν. 1650/1986] οικοσύστημα είναι «κάθε σύνολο βιοτικών και μη βιοτικών παραγόντων και στοιχείων του περιβάλλοντος που δρουν σε ορισμένο χώρο και βρίσκονται σε αλληλεπίδραση μεταξύ τους».

[29] Ιστορικά στοιχεία για την πορεία προς την καθιέρωση του όρου βιώσιμη ανάπτυξη αλλά και για τις σχετικές μεταγενέστερες εξελίξεις βρίσκει κανείς στον πρόλογο του *Brundtland Report* [WCED 1987: ix-xv], στο *Europe's Environment, The Dobříš Assessment* [Stanners & Bourdeau 1995: 15], στο *Sustainable Development, The UK Strategy* [DoE 1994: 27], στο *Environmental Resources* [Mather & Chapman 1995: 245-260], στο *An Introduction to Global Environmental Issues* [Pickering & Owen 1997: 431], στο άρθρο των S. Hardy & G. Lloyd [1994] στο *Regional Studies* και σε πολλές άλλες πηγές.

και κοινωνική ανάπτυξη, η οποία δεν οδηγεί στην καταστροφή του περιβάλλοντος και των φυσικών πόρων από τους οποίους εξαρτώνται οι ανθρώπινες δραστηριότητες.

Επειδή όλα τα προηγούμενα κατατείνουν στην ορθολογικότερη χρησιμοποίηση των πόρων, συνάγεται ότι **η βιώσιμη ανάπτυξη συνδέεται άρρηκτα με το πλέγμα των χρήσεων γης**. Χαρακτηριστικά σημειώνεται ότι από τα επτά μέτρα που προτείνει ο Θ. Παπαγιάννης [1990: 88] προς την κατεύθυνση της υλοποίησης της βιώσιμης ανάπτυξης, το ένα αφορά την απογραφή της υπάρχουσας κατάστασης, ένα άλλο οργανωτικά θέματα διαχείρισης, ενώ στα υπόλοιπα πέντε είναι παρούσα η έννοια της χρήσης γης, όπως φαίνεται στην ακόλουθη καταγραφή των επτά μέτρων :

1. Απογραφή του φυσικού και πολιτιστικού πλούτου.
2. Προσεκτική εκτίμηση των πραγματικών κοινωνικών αναγκών στη χρήση του χώρου και περιορισμός της εμπορευματικής του «κατανάλωσης» με καθαρά κερδοσκοπικούς στόχους.
3. Προληπτικός χωροταξικός σχεδιασμός του χώρου (χρήσεις γης, δίκτυα, οικισμοί έργα).
4. Καθορισμός και έλεγχος των χρήσεων γης με αναπτυξιακά και περιβαλλοντικά κριτήρια.
5. Καταστολή της αυθαιρεσίας στη χρήση γης και στη δόμηση και αποτελεσματική αποθάρρυνση των παρανομιών στη χρήση και κατοχή του χώρου, με ποινικά θεσμικά και φορολογικά μέσα.
6. Δημιουργία οργανωτικών μορφών περιφερειακής και τοπικής αυτοδιοίκησης.
7. Σύμμετρη φορολογική επιβάρυνση της ιδιοκτησίας ανάλογα με τη χρήση της και κυρίως δίκαιη φορολόγηση της υπεραξίας κατά τις αγοραπωλησίες.

Στην πράξη, λοιπόν, η συσχέτιση της βιώσιμης ανάπτυξης με τις χρήσεις γης υλοποιείται με τη θέσπιση ορίων στη χρήση (εκμετάλλευση) των διαφόρων (παράκτιων, και όχι μόνο) περιοχών του πλανήτη. Με το ίδιο θέμα, των οριακών δυνατοτήτων μίας περιοχής να υποστηρίξει συγκεκριμένες χρήσεις, συνδέεται η έννοια της **φέρουσας ικανότητας** (carrying capacity). Αυτή ορίζεται ως η θεωρητικώς μέγιστη πυκνότητα (μεμονωμένων ειδών, ομάδων πληθυσμών ή βιομάζας) που μπορεί να υποστηρίξει ένα σύστημα, για παράδειγμα η γη ή ένα υποσύνολό της. [Harris et al. 1996: 7]. Σύμφωνα με άλλη προσέγγιση, η φέρουσα ικανότητα είναι ο αριθμός των ειδών που είναι δυνατόν να συνυπάρχουν μία δεδομένη χρονική περίοδο και να καταναλώνουν φυσικούς πόρους, ενώ ταυτόχρονα συντηρούν δυναμικά ή έστω δεν υποβαθμίζουν τη γη (ecosphere). [Mackenzie & Mackenzie 1995: 174].

Πιο εξειδικευμένος είναι ο στατιστικού χαρακτήρα ορισμός του ΟΗΕ [UN 1997a], σύμφωνα με τον οποίο η φέρουσα ικανότητα προσδιορίζεται ως «ο μέγιστος αριθμός των έμβιων όντων, ενός ή περισσότερων ειδών, ο οποίος μπορεί να υποστηριχθεί από ένα συγκεκριμένο ενδιαίτημα ή περιοχή, κατά τη διάρκεια της πιο δυσμενούς χρονικής περιόδου ενός έτους». Στα πλαίσια αυτού του ορισμού, η φέρουσα ικανότητα είναι διαφορετική για κάθε είδος -σε κάθε περιοχή-, ως αποτέλεσμα των διαφορετικών απαιτήσεων διατροφής, διαμονής και άλλων αναγκών κάθε είδους, ως και του μεταξύ τους ανταγωνισμού.

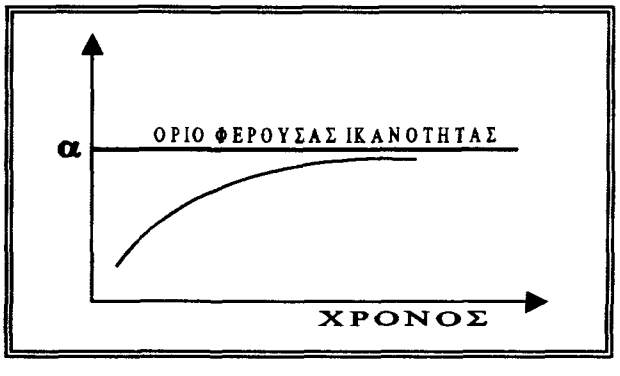
Οι Pickering & Owen [1997: 490] ορίζουν τη φέρουσα ικανότητα ως «το μέγιστο πληθυσμό που μπορεί να συντηρηθεί σε ένα ενδιαίτημα (habitat) ή από ένα οικοσύστημα (ecosystem) χωρίς υποβάθμιση της ικανότητας ενδιαιτήματος και οικοσυστήματος να συντηρήσει αυτόν τον πληθυσμό στο μέλλον». Ειδικότερα για τον ανθρώπινο πληθυσμό, η φέρουσα ικανότητα αντικατοπτρίζει το μέγιστο ρυθμό κατανάλωσης πόρων αλλά και παραγωγής αποβλήτων που μπορεί να υποστηριχθεί μακροχρόνια, είτε παγκοσμίως είτε σε περιφερειακή βάση, χωρίς να διαταραχθεί η οικολογική ακεραιότητα και παραγωγικότητα. [Stanners & Bourdeau ό.π.: 13].

Είναι φανερό ότι όλοι οι ορισμοί αναγνωρίζουν την ύπαρξη ενός κρίσιμου κατωφλίου, για τον προσδιορισμό του οποίου επιχειρούν να προμηθεύσουν μία "αντικειμενική" περιγραφή. Στα πλαίσια αυτά αποδίδεται (κατ' αρχήν) στη φέρουσα ικανότητα μία αποκλειστικά φυ-

σική διάσταση (μέγιστος πληθυσμός, μέγιστη πληθυσμιακή πυκνότητα, μέγιστο πλήθος δραστηριοτήτων που μπορεί να υποστηριχθεί κλπ.). Σ' αυτή την περίπτωση αποτιμώνται αμιγώς ποσοτικές μεταβλητές (αριθμός κατοίκων, έκταση, απόσταση από συγκεκριμένα κέντρα, μέσο υψόμετρο, ενυπάρχων αριθμός σαφώς προδιαγεγραμμένων παραγωγικών ή άλλων μονάδων κλπ.). Επομένως, τα υπονοούμενα από τους ορισμούς φυσικά όρια επιδέχονται τελικά μία (λιγότερο ή περισσότερο εύκολο να προσδιοριστεί) μονοσήμαντα ορισμένη τιμή.

Από την άλλη πλευρά, η συσχέτιση της φέρουσας ικανότητας με μία συγκεκριμένη περιοχή της προσδίδει έναν οικολογικό χαρακτήρα. [Carr ό.π.: 17]. Τούτο καθίσταται ιδιαίτερα σαφές όταν η φέρουσα ικανότητα ορίζεται ως «η ικανότητα του περιβάλλοντος να απορροφήσει τη μόλυνση και τα παραγόμενα απόβλητα». [DoE 1994: 33]. Αν μάλιστα οι περιβαλλοντικές και πολιτιστικές αξίες της περιοχής μελέτης είναι αυτές που κυρίως αποτιμώνται, τότε ο υπολογισμός της φέρουσας ικανότητας γίνεται ιδιαίτερα σύνθετος. [Levinson 1995: 39, από McCoid 1984]. Γενικότερα, ο προσδιορισμός της φέρουσας ικανότητας δυσχεραίνεται όταν υπεισέλθει η απαίτηση αξιολόγησης ποιοτικών παραμέτρων συγκεκριμένων (παράκτιων) περιοχών. Πράγματι, όταν αναφέρεται κανείς στην ικανότητα της γης να ικανοποιήσει τον άνθρωπο και τις ευρύτερες ανάγκες του, τότε εκτός των φυσικών τίθενται και άλλες παράμετροι, όπως περιβαλλοντικές, πολιτικές, πολιτιστικών αξιών κ.ά. [Pickering & Owen 1997: 409]. Κατ' επέκταση, λοιπόν, η φέρουσα ικανότητα αποκτά : ψυχολογική, οικονομική, πολιτιστική και άλλες διαστάσεις.

Η φέρουσα ικανότητα αντιμετωπίζεται στην πράξη ως εργαλείο εκτίμησης των περιθωρίων ανάπτυξης δραστηριοτήτων (χρήσεων) σε μια περιοχή.[30] Με μαθηματικούς όρους η φέρουσα ικανότητα ορίζεται ως η συνάρτηση (στην απλούστερη περίπτωση πρωτοβάθμια, της μορφής y=α) προς την οποία τείνουν ασύμπτωτα οι πληθυσμοί, οι δραστηριότητες ή κάθε άλλη εξεταζόμενη παράμετρος. {σχήμα 1.2}. Αξίζει να σημειωθεί ότι το υπαινισσόμενο όριο ευρίσκεται σε αλληλεπίδραση με τα πραγματικά δεδομένα κάθε χρονικής περιόδου και γι αυτό μεταβάλλεται δυναμικά λόγω αυξομειώσεων στα διαθέσιμα αποθέματα πόρων, διαφορετικών διαχειριστικών πρακτικών, διαφοροποίησης των χαρακτηριστικών των χρηστών κλπ. [Mather & Chapman 1995: 239, PAP/RAC 1994: 52].

ΣΧΗΜΑ 1.2

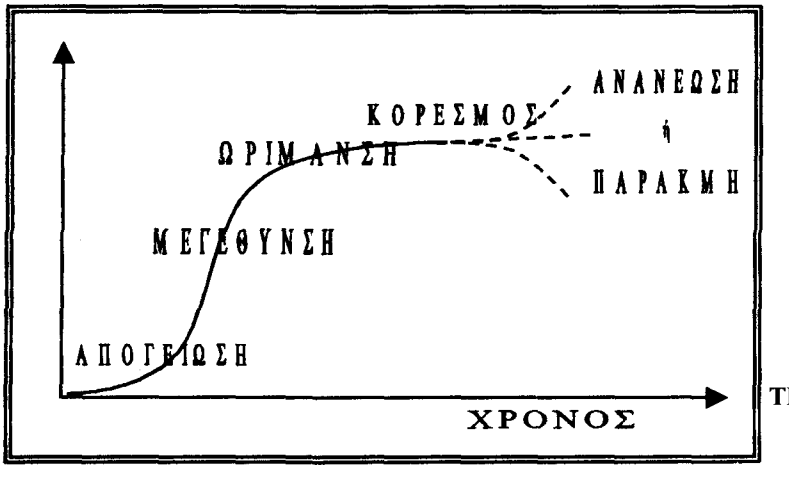
ΣΧΗΜΑΤΙΚΗ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΤΗΣ ΦΕΡΟΥΣΑΣ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑΣ ΩΣ ΣΥΝΑΡΤΗΣΗΣ
(απλή περίπτωση με σταθερό όριο).

Κλασική περίπτωση χρήσης γης, για την οποία η έννοια της φέρουσας ικανότητας αποτελεί βασικό μεθοδολογικό εργαλείο που συμβάλλει καθοριστικά προς την κατεύθυνση της βιώσιμης ανάπτυξής της, είναι ο **τουρισμός**, ο οποίος υπενθυμίζεται ότι ευδοκιμεί ιδιαιτέρως

[30] Σύμφωνα με τον Clark [1992: 147], η φέρουσα ικανότητα (ως μέθοδος αυστηρού υπολογισμού των ορίων της ανάπτυξης) δεν πέτυχε να επηρεάσει τις κυβερνητικές πολιτικές (από τη δεκαετία του '60, όταν πρωτοεμφανίστηκε) λόγω «της πολυπλοκότητας των παραμέτρων, και επειδή οι πολιτικοί και τα στελέχη της διοίκησης είναι απρόθυμα να αποδεχθούν τον προκαθορισμό των αποφάσεών του από έναν computer». Ο ίδιος σημειώνει, πάντως, ότι το συγκεκριμένο αναλυτικό εργαλείο εξακολουθεί να εφαρμόζεται σε περιπτώσεις τουριστικής ανάπτυξης.

στις μεσογειακές παράκτιες περιοχές.[31] Για την περίπτωσή του, οι Mathieson & Wall όρισαν την φέρουσα ικανότητα ως «το μέγιστο αριθμό ανθρώπων που μπορούν να κάνουν χρήση μίας περιοχής, χωρίς ανεπιθύμητη μείωση της ποιότητας των εμπειριών που αποκομίζουν οι επισκέπτες της», ενώ ο Inskeep [1991: 144] προσθέτει στον παραπάνω ορισμό ότι το πληθυσμιακό αυτό μέγεθος «δεν πρέπει να έχει ανεπιθύμητες επιπτώσεις στην κοινωνία, στην οικονομία και στον πολιτισμό του τουριστικού προορισμού».[32] Όπως και στη γενική περίπτωση, έτσι και στην περίπτωση του τουρισμού, αναγνωρίζονται ποικίλες διαστάσεις της φέρουσας ικανότητας, όπως περιβαλλοντική, οικονομική, κοινωνικοπολιτιστική, υποδομών, οργανωτικών δυνατοτήτων κ.ά.[33]

Με την προσέγγιση της φέρουσας ικανότητας ως μεθοδολογικού εργαλείου συνδέεται και η τεχνική της ανάλυσης του **κύκλου ζωής** (LCA, life-cycle analysis) ενός προϊόντος.[34] Στην περίπτωση της χωροταξίας ως προϊόντα μπορούν να θεωρηθούν οι χρήσεις γης σε μια περιοχή, και η όλη τεχνική παραπέμπει στη λογική της θεωρίας των σταδίων οικονομικής ανάπτυξης των Rostow, Friedmann κ.ά.[35] Αν και η ορολογία για τα στάδια εξέλιξης του κύκλου ζωής συχνά διαφέρει, η ουσία της τεχνικής σχηματοποιείται με το διάγραμμα του σχήματος 1.3.

ΣΧΗΜΑ 1.3

ΣΧΗΜΑΤΙΚΗ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΟΥ ΚΥΚΛΟΥ ΖΩΗΣ

---

[31] Σε (παλαιότερες) χωροταξικές μελέτες για τον ελληνικό τουρισμό η φέρουσα ικανότητα έχει πιο περιορισμένο περιεχόμενο και ονομάζεται "χωρητικότητα" [Βλασόπουλος κ.ά. 1978, *Τουριστική Χωρητικότητα*, Μπαζού κ.ά. 1985, *Ειδική Χωροταξική Μελέτη Νήσου Πάρου*]. Παράλληλα, η ελληνική νομοθεσία προκειμένου να σηματοδοτήσει την υπέρβαση της φέρουσας ικανότητας χρησιμοποιεί τον όρο "κορεσμένη τουριστικά περιοχή" [Απόφαση 2647 ΥΠΕΘΟ 538866/ΕΙΔ. 135/ΕΟΤ, ΦΕΚ Β'797/19.11.1986 {κεφάλαιο 3.4.3}].

[32] Ήδη από το 1981 ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού είχε ορίσει τη φέρουσα ικανότητα στο χώρο του τουρισμού με ανάλογο τρόπο, ως «το μέγιστο αριθμό ανθρώπων που μπορούν να επισκεφθούν ταυτόχρονα μία περιοχή, χωρίς να προκαλέσουν καταστροφή του φυσικού, οικονομικού και κοινωνικοοικονομικού περιβάλλοντος και μία ανεπιθύμητη ποιοτική μείωση της ικανοποίησης που απολαμβάνει ο επισκέπτης». [PAP/RAC 1997: 5].

[33] Ενδεικτικά βλ. Parpairis 1998, Κοκκώσης & Παρπαΐρης 1998, Laws 1995: 74, Williams & Gill 1994, Παρπαΐρης 1993, Inskeep 1991: 144-150, O'Reilly 1991.

[34] Η έννοια της ανάλυσης του κύκλου ζωής ενός προϊόντος έχει προταθεί εδώ και αρκετές δεκαετίες. Η ευρεία διάδοσή της κατά τα τελευταία χρόνια στον ευρωπαϊκό χώρο σχετίζεται με την υποχρέωση διενέργειάς της προκειμένου να δοθεί το οικολογικό σήμα σύμφωνα με τον Κανονισμό ΕΟΚ 880/92. Σε διεθνές επίπεδο, η συγκεκριμένη μεθοδολογία "προωθείται" μέσω της ένταξής της στη σειρά προτύπων ISO (ISO 14000). [Μπούρα & Μουσιόπουλος 1998].

[35] Ενδεικτικά βλ. Κόνσολας 1997: 61-66, Λαμπριανίδης 1992: 216-223, Πετμεζίδου 1993.

Στο πλαίσιο του εξεταζομένου θέματος, οι επιπτώσεις μίας δραστηριότητας (χρήσης γης) αξιολογούνται με κριτήρια αφ' ενός μεν το άθροισμα των πόρων που απαιτείται να καταναλωθούν, αφ' ετέρου δε το άθροισμα των παραγομένων αποβλήτων κάθε είδους. Ουσιαστικά, λοιπόν, η μεθοδολογία συνίσταται στην καταγραφή των απαιτουμένων πόρων και των ανεπιθύμητων προϊόντων, για κάθε στάδιο της δραστηριότητας (χρήσης γης). Στη συνέχεια, η καταγραφή αυτή αποτιμάται καταλλήλως προκειμένου να αναληφθούν ενδεχόμενες πρωτοβουλίες ανάδρασης. Δυσκολίες για την αντικειμενική εφαρμογή της συγκεκριμένης τεχνικής αναφύονται είτε στη διαδικασία καταγραφής είτε (κυρίως) στη διαδικασία αποτίμησης. [Stanners & Bourdeau 1995: 315]. Επιμέρους κρίσιμα προβλήματα κατά την εφαρμογή της τεχνικής σε πραγματικές περιπτώσεις είναι : η αναγνώριση του σταδίου εξέλιξης στο οποίο ευρίσκεται μία δραστηριότητα (χρήση γης) σε κάθε μία χρονική στιγμή, η διαπίστωση του χρόνου αλλαγής σταδίου και της διάρκειας κάθε σταδίου, η διαδικασία γενίκευσης που απαιτείται προκειμένου να απαλειφθούν ήσσονος σημασίας ενδείξεις κ.ά.

Τέλος, στην τρέχουσα πρακτική, οι δυνητικές χρήσεις (παράκτιων) περιοχών επηρεάζονται σημαντικά από τις πρωτοβουλίες για την προστασία των φυσικών και ανθρωπογενών πόρων. Στο πλαίσιο αυτό, εξέχοντα ρόλο διαδραματίζουν οι **μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων**, οι οποίες έχουν σχεδιαστεί ώστε να αποτελούν a priori εκτιμήσεις ενδεχόμενων δυσμενών επιπτώσεων στο περιβάλλον, από την κατασκευή μεγάλων τεχνικών έργων και την υλοποίηση προγραμμάτων ανάπτυξης.

Οι ΜΠΕ θεσπίστηκαν και εφαρμόστηκαν για πρώτη φορά στις ΗΠΑ, γύρω στο 1970. [Χατζημικές 1990: 792], ενώ στην Ευρωπαϊκή Ένωση καθιερώθηκαν με την οδηγία του Συμβουλίου (85/337/ΕΟΚ της 27.6.1985) για "την εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων δημοσίων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον" [Ευρωπαϊκή Επιτροπή 1995β: 26-40]. Η θεσμική τους επιβολή στην Ελλάδα συνδέεται με το Ν. 1650/1986 "για την προστασία του περιβάλλοντος", ενώ η εφαρμογή τους άρχισε μετά το 1990. {κεφάλαιο 3.4.4}.

1.3.2 διαβάθμιση της χρήσης

Στο βαθμό που η χρησιμοποίηση της γης συνδέεται με την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών για την ικανοποίηση ανθρώπινων αναγκών, η εντατικότερη χρήση της σχετίζεται και είναι απότοκος της αύξησης των αναγκών αυτών. Πρόκειται για τις ανάγκες είτε αυτών που γεννήθηκαν ή (και) διαμένουν στην εκάστοτε εξεταζόμενη περιοχή είτε άλλων με μικρότερη σχέση μ' αυτήν (π.χ. οι τουρίστες που την επισκέπτονται). Κατά συνέπεια, ως γενική αρχή φαίνεται να είναι ορθή η άποψη σύμφωνα με την οποία : **όσο πιο πυκνή είναι η ανθρώπινη παρουσία, τόσο πιο έντονη είναι η χρήση της γης.**

Αυτή την άποψη της καθοριστικής σημασίας του ανθρώπου και του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος αποδέχεται και ο Κ. Δοξιάδης, με την πρότασή του για τη διάκριση του χώρου ανάλογα με τη χρήση του.[36] Σύμφωνα μ' αυτήν, αναγνωρίζονται -σε πρώτο επίπεδο- οι ακόλουθοι τέσσερις τύποι περιοχών :

- Περιοχές προστασίας (naturareas).
- Περιοχές πρωτογενούς παραγωγής (cultivareas).
- Περιοχές όπου ζει και δραστηριοποιείται ο άνθρωπος, δηλαδή περιοχές και πέραν των οι-

[36] Πρόκειται για πρόταση που αποτελεί τον κεντρικό άξονα του βιβλίου *Ecology and Ekistics* [1977], την έκδοση του οποίου επιμελήθηκε μετά το θάνατο του Δοξιάδη ο Gerald Dix.

κισμών, υπό τον όρο να μην ανήκουν στους άλλους τρεις τύπους (anthropareas).

- Περιοχές βιομηχανικών εγκαταστάσεων και ορυχείων (industrareas).

Η πιο πάνω τετραμερής προσέγγιση ακολουθεί τη χρονολογική σειρά επέκτασης των ανθρώπινων δραστηριοτήτων επί των αρχικά παρθένων επιφανειών του πλανήτη. Χαρακτηρίζεται δηλαδή από μία οικολογική λογική, ενώ ταυτόχρονα η συγκεκριμένη ταξινόμηση ακολουθεί μία φθίνουσα σειρά ως προς το μέγεθος της καταλαμβανόμενης επιφάνειας. Σχετικά σημειώνεται από το Δοξιάδη ότι **όσο πιο μεγάλη είναι η ένταση χρήσης από τον άνθρωπο, τόσο πιο μικρή είναι η καταλαμβανόμενη έκταση**.[37] Με κύριο κριτήριο, λοιπόν, την ένταση της παρουσίας του ανθρώπου και των δραστηριοτήτων του, οι παραπάνω τέσσερις περιοχές διακρίνονται σε δεύτερο επίπεδο σε 12 ζώνες. {πίνακας 1.5}.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.5 **ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΑΝΑΛΟΓΑ ΜΕ ΤΗ ΧΡΗΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑ**

NATURAREAS	Ζώνη 1	Σχεδόν παρθένα περιοχή.
	Ζώνη 2	Επισκέψιμη περιοχή χωρίς μόνιμες εγκαταστάσεις.
	Ζώνη 3	Είσοδος και παραμονή ανθρώπων χωρίς μηχανές.
	Ζώνη 4	Είσοδος και παραμονή ανθρώπων χωρίς μηχανές, αλλά παραμονή τους σε καταλύματα κατασκευασμένα από φυσικά υλικά.
	Ζώνη 5	Αν και παραμένει ο φυσικός χαρακτήρας της περιοχής, η είσοδος του ανθρώπου γίνεται με μηχανοκίνητα μέσα, ενώ είναι επιτρεπτή η μερική οικονομική εκμετάλλευση.
CULTIVAREAS	Ζώνη 6	Περιοχές καλλιεργούμενες με παραδοσιακό τρόπο (χωρίς θερμοκήπια, χωρίς τεχνητή διαμόρφωση κλιματικών συνθηκών κλπ).
	Ζώνη 7	Περιοχές καλλιεργούμενες με σύγχρονες μεθόδους που επιτρέπουν μεγαλύτερη εκμετάλλευση και υψηλότερη παραγωγικότητα.
ANTHROPAREAS	Ζώνη 8	Φυσικές περιοχές χρησιμοποιούμενες ως θέρετρα, για αθλητισμό κλπ.
	Ζώνη 9	Κατοικούμενη περιοχή με χαμηλή πυκνότητα οίκησης.
	Ζώνη 10	Κατοικούμενη περιοχή με μέση πυκνότητα οίκησης.
	Ζώνη 11	Κατοικούμενη περιοχή με υψηλή πυκνότητα οίκησης.
INTUSTRAREAS	Ζώνη 12	Επιτρέπεται κάθε χρήση που επιτυγχάνει αριστοποίηση του κέρδους.

ΠΗΓΗ : Doxiadis 1977.

Η όλη προσέγγιση επιχειρεί να είναι διεξοδική και πλήρης. Πράγματι, οι 12 ζώνες αντιμετωπίζονται ξεχωριστά στη λιθόσφαιρα, στην ατμόσφαιρα και στην υδρόσφαιρα, ενώ επιπλέον ξεχωριστά προσεγγίζονται αφ' ενός μεν οι επί της ξηράς υγρές επιφάνειες, αφ' ετέρου δε οι παράκτιες περιοχές. Οι τελευταίες διαφοροποιούνται επειδή κατά τον συγγραφέα αποτελούν **περιοχές με ιδιόμορφα χαρακτηριστικά, τα οποία δεν μπορούν να ενταχθούν ούτε σ' αυτά της ξηράς ούτε σ' αυτά της θάλασσας**. Ταυτόχρονα, επισημαίνονται οι κίνδυνοι μόλυνσης και υποβάθμισης των παράκτιων περιοχών από την υπερβολική χρήση τους, η οποία οφείλεται όχι μόνο στην περιβαλλοντική τους αξία αλλά και στη **γεωπολιτική τους σημασία**. [Doxiadis 1977: 35].

Η παραπάνω ταξινόμηση (η οποία αποδέχεται ως βασικό κριτήριο διαβάθμισης των χρήσεων την ανθρώπινη παρουσία) καθώς και το εύκολα διαπιστούμενο γεγονός του διαφορετικού παραγωγικού αποτελέσματος δύο περιοχών με την ίδια χρήση, βοηθούν στην κατανόηση της έννοιας της **έντασης** (intensity) μίας χρήσης γης. Εισαγωγικά σημειώνεται ότι η

[37] Με το συλλογισμό αυτό συμφωνεί και ο Mather [1986: 46], ο οποίος αποδέχεται ότι υφίσταται μία αντιστρόφως ανάλογη σχέση μεταξύ του μεγέθους μίας περιοχής και της έντασης της χρήσης της, και συνεπώς «όσο αυξάνει το μέγεθος, τόσο μειώνεται η ένταση».

χρήση (εκμετάλλευση) μίας συγκεκριμένης περιοχής με διαφορετική ένταση από ό,τι σε μία άλλη είναι δυνατόν να οφείλεται στις διαφορετικές φυσικές (αυθύπαρκτες) δυνατότητες κάθε περιοχής (πόροι, διαθέσιμοι συντελεστές παραγωγής, λοιπά συγκριτικά πλεονεκτήματα). Σε δεύτερη προσέγγιση είναι δυνατόν να σημαίνει ότι κατόπιν σχεδιασμού λαμβάνει χώρα διαφορετικός βαθμός εκμετάλλευσης των πόρων σε κάθε περιοχή.[38]

Σε κάθε περίπτωση, η εντατικότερη εκμετάλλευση μίας περιοχής είναι αποτέλεσμα αυξημένης ζήτησης και έχει ως στόχο την αύξηση του (οικονομικού) αποτελέσματος. Οικονομικά κριτήρια φαίνεται ότι κυριαρχούν και στη σκέψη του Mather [1986: 22], ο οποίος ορίζει την ένταση μιας χρήσης γης ως «**το άθροισμα των εισροών κεφαλαίου και εργασίας ανά μονάδα έκτασης**». Πρόκειται για έναν ορισμό ο οποίος προσπαθεί να συμπεριλάβει με απλό τρόπο και τους τρεις συντελεστές της παραγωγής, ενώ φέρνει στο νου τη διάκριση των επενδύσεων σε "έντασης κεφαλαίου" και "έντασης εργασίας". Χωρίς να είναι εντελώς απορριπτέα ως αρχική προσέγγιση, η φιλοσοφία του συγκεκριμένου ορισμού ως μάλλον απλουστευτική κρίνεται από το γράφοντα, για τους ακόλουθους λόγους :

- Δεν είναι επιτυχής η αναγωγή των εισροών στη μονάδα επιφανείας, χωρίς περαιτέρω ποιοτικές διαβαθμίσεις, αφού η επιφάνεια της γης δεν έχει παντού τα ίδια βιοτικά και αβιοτικά χαρακτηριστικά (φυσικούς πόρους). Για παράδειγμα στην περίπτωση των γεωργικών χρήσεων, το ίδιο ποσό εισροών δεν δίνει τα ίδια αποτελέσματα σε όλα τα εδάφη. Το ίδιο ισχύει στην περίπτωση τουριστικών χρήσεων σε ακτές (ανάλογα με το εάν οι τελευταίες είναι αμμώδεις ή όχι) και σε άλλες περιπτώσεις.
- Η αποτίμηση των εισροών δεν είναι καθόλου εύκολη, ιδίως όταν υπεισέρχονται ποιοτικές παράμετροι αξιολόγησής των (όπως η αποτίμηση περιβαλλοντικών φυσικών πόρων ή της επιχειρηματικότητας), ή όταν η εισροή είναι αφανής (όπως στην περίπτωση των οικογενειακών γεωργικών ή άλλων εκμεταλλεύσεων).
- Απουσιάζουν από τον ορισμό οι εκροές μετά τη χρήση της γης. Οι τελευταίες μπορεί να αφορούν είτε το επιθυμητό παραγωγικό αποτέλεσμα της χρήσης (όπως : όγκος προϊόντων, αριθμός ωφελουμένων ατόμων κλπ.) είτε ανεπιθύμητα προϊόντα, όπως οι ρύποι κάθε μορφής.
- Στην πράξη χρησιμοποιούνται διαφορετικοί δείκτες έντασης για κάθε χρήση γης. Αποδεικνύεται, δηλαδή, μ' αυτό τον έμμεσο τρόπο ότι η ένταση πρέπει να ορίζεται με διαφορετικό τρόπο, για κάθε μία χρήση ξεχωριστά. {βλ. επόμενο κεφάλαιο 1.3.3}.

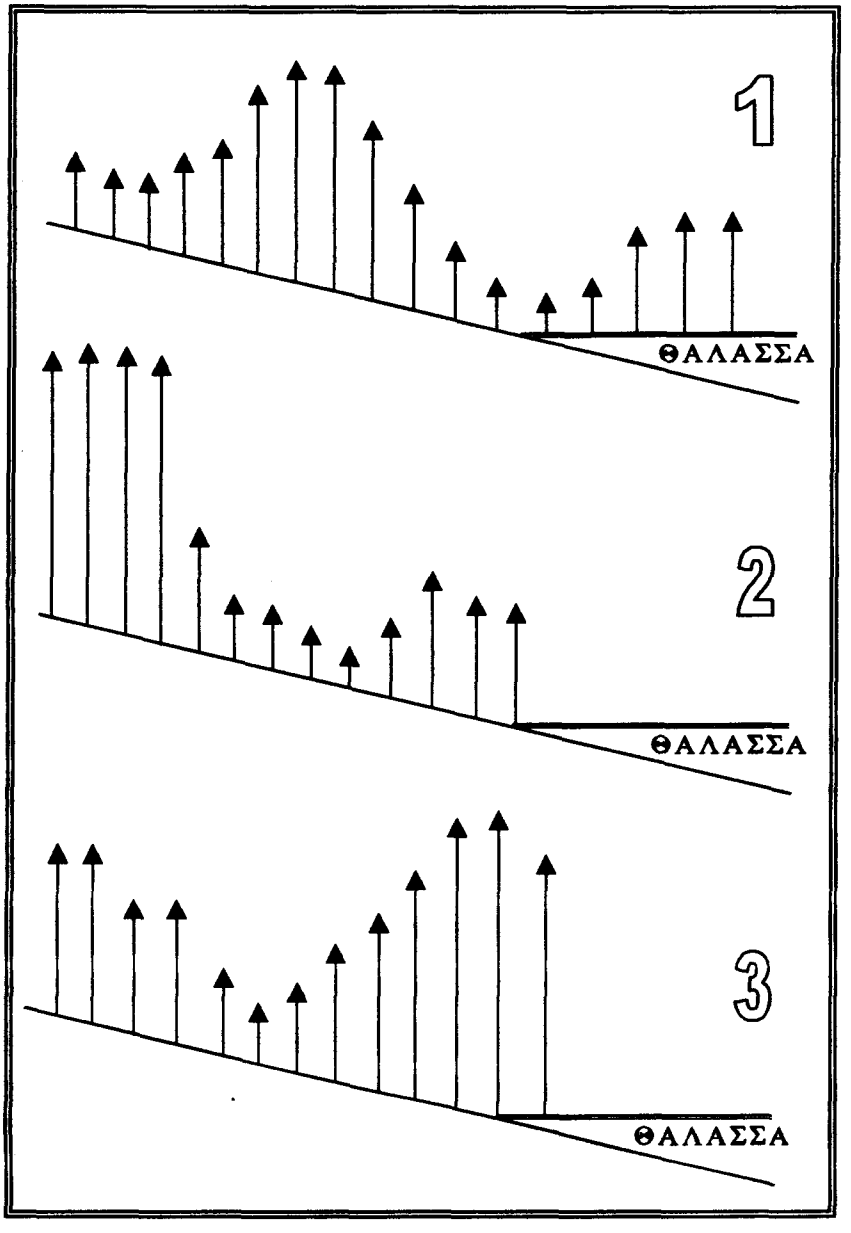
Από χωροταξική άποψη, η έννοια της έντασης της χρησιμοποίησης της γης σχετίζεται - κατ' αρχήν- με το μέγεθος της έκτασης που καταλαμβάνει κάθε χρήση γης. Τελικά όμως, η κατά τόπους διαφοροποίηση της έντασης αναδεικνύει σημεία στο χώρο και συνιστά μία ποιοτική διαβάθμιση. Ο καθηγητής Π. Λουκάκης, θέλοντας να εξηγήσει αυτήν ακριβώς την ποιοτική διάσταση της έντασης των χρήσεων γης, προτείνει ένα μοντέλο το οποίο περιλαμβάνει αφ' ενός μεν την επίπεδη χαρτογραφική καταγραφή μίας χρήσης γης, αφ' ετέρου δε ραδινές εξάρσεις (γραμμές, κύλινδροι, κώνοι κλπ.) που υψώνονται μέχρι ύψους ανάλογου προς την κατά τόπους ένταση της χρήσης γης. [Λουκάκης 1994α]. Παραπέμπει, δηλαδή, στην προσιτή και εύκολα κατανοητή έννοια ενός τρισδιάστατου υψομετρικού μοντέλου εδάφους, μόνο που -αντί του υψομέτρου- χρησιμοποιεί ως τρίτη διάσταση την ένταση της κάθε φορά επισκοπούμενης χρήσης.

Με την παραπάνω προσέγγιση υπεισέρχεται η έννοια του γεωγραφικού/φυσικού χώρου, ως αθροίσματος επιμέρους περιοχών με διαφορετική ένταση για κάθε μία συγκεκριμένη χρήση γης. Ταυτόχρονα, μπορούν να γίνουν δύο παρατηρήσεις. Πρώτον, το μοντέλο δεν είναι εύκολο να επεκταθεί σε περισσότερες χρήσεις ταυτόχρονα, διότι οι δείκτες έντασης είναι

---

[38] Υπενθυμίζεται ότι η παραγωγική διαδικασία δεν εξαρτάται αποκλειστικά από τους in situ φυσικούς και ανθρωπογενείς πόρους αλλά και από αυτούς που μεταφέρονται από αλλού.

(κατ' αρχήν) διαφορετικοί για κάθε χρήση γης, επομένως δεν θα μπορούν να είναι συγκρίσιμες οι όποιες ραδινές εξάρσεις.[39] Δεύτερον, ακόμα και για κάθε μία χρήση γης υπάρχουν πολλές διαφορετικές εκδοχές του τρισδιάστατου μοντέλου, ανάλογα με τον κατά περίπτωση χρησιμοποιούμενο δείκτη έντασης της χρήσης γης. {σχήμα 1.4}.

ΣΧΗΜΑ 1.4

ΣΧΗΜΑΤΙΚΗ ΤΟΜΗ ΠΑΡΑΚΤΙΑΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΜΕ 3 ΠΙΘΑΝΕΣ ΚΑΤΑΝΟΜΕΣ ΕΝΤΑΣΕΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ

ΑΝΩ (1)
Ένταση χρήσεων πρωτογενούς τομέα (γεωργία, αλιεία).

ΜΕΣΗ (2)
Ένταση αστικών χρήσεων, με δείκτη την πληθυσμιακή πυκνότητα των οικισμών.

ΚΑΤΩ (3)
Ένταση αστικών χρήσεων, με δείκτη το παραγόμενο προϊόν (που εμφανίζει μέγιστο στο χώρο του λιμανιού).

Σύμφωνα με το προηγούμενο σκεπτικό, η έννοια της έντασης μπορεί να ενταχθεί στο πλαίσιο μίας προσπάθειας για πιο αναλυτική αντιμετώπιση των χρήσεων γης. Πράγματι, η προσθήκη της παραμέτρου της έντασης σε μία υπάρχουσα κατανομή χρήσεων γης παρέχει τη δυνατότητα για διεξοδικότερη ταξινόμηση των χρήσεων, σε ένα αναλυτικότερο επίπεδο προσέγγισης. Για παράδειγμα, η διαβάθμιση της γεωργικής γης σε αρδευόμενη ή μη, σε υψηλής παραγωγικότητας ή μη και οι επτά κλάσεις του δείκτη της παραγωγικής ικανότητας του εδάφους που προτείνουν οι Harris, Birch και Palmer [1996: 46-49] δεν είναι παρά αναλυτικότερες ταξινομήσεις της ίδιας χρήσης γης, οι οποίες διαφοροποιούνται μεταξύ τους με ποιοτικά κριτήρια. Επομένως, η διαφορετική ένταση (της ίδιας χρήσης γης) είναι δυνατόν να αντι-

[39] Μόνο στην περίπτωση λίαν απλοποιημένων επιλογών μπορούν οι δείκτες έντασης να είναι ενιαίοι σε περισσότερες από μία χρήσεις γης (βλ. και προηγουμένως αναφερθείσα άποψη του Mather).

μετωπιστεί ως διαφορετική χρήση γης, και εν κατακλείδι **η διακύμανση της έντασης μιας χρήσης γης μπορεί να αντιμετωπιστεί ως μεταβολή χρήσεων γης.**

Από όλα τα παραπάνω προκύπτει ότι η χρησιμότητα της έννοιας της έντασης των χρήσεων γης στον χωροταξικό σχεδιασμό εντοπίζεται στον εμπλουτισμό, με πιο διεισδυτικά εργαλεία ανάλυσης, της αναγνώρισης της υπάρχουσας κατάστασης μίας περιοχής. [ΕΕ 1997, *ΣΑΚΧ* : 49]. Στο βαθμό, όμως, που η ανάλυση αυτή οφείλει να είναι μία συνθετική -και όχι μηχανιστική και παραθετική διαδικασία- δεν πρέπει να υπερεκτιμάται η αξία της έντασης ως καθοριστικού και πλήρως αντιπροσωπευτικού «εργαλείου ερμηνείας των φαινομένων». [OECD 1994a: 13, ΥΠΕΧΩΔΕ & Πάντειο Παν. 1997: 93].

1.3.3 δείκτες έντασης χρήσεων γης

Σύμφωνα με τα προαναφερθέντα, η επιλογή των δεικτών έντασης χρήσεων γης δεν αποτελεί ένα στενά τεχνικό θέμα, αλλά οφείλει να είναι το έλλογο αποτέλεσμα συγκεκριμένων αναγκών χωροταξικής ανάλυσης.[40] Για το λόγο αυτό προαπαιτείται ο καθορισμός κριτηρίων-στόχων, τα οποία θα αποτελέσουν τη βάση για την επιλογή των δεικτών που θα είναι κατάλληλοι για τις μετέπειτα συγκριτικές μελέτες και την εξαγωγή συμπερασμάτων. Η απαίτηση αυτή λειτουργεί και ως φίλτρο για την επιλογή και επιχειρησιακή χρησιμοποίηση του μικρότερου δυνατού αριθμού από την πληθώρα των δεικτών που έχουν ήδη προταθεί ή δύναται να επινοηθούν.[41]

Τέτοια κριτήρια-στόχοι, στα πλαίσια των οποίων είναι δυνατόν να επιδιωχθεί η αρχική επιλογή δεικτών για την εκτίμηση της έντασης των χρήσεων γης, είναι και τα ακόλουθα :

- Άνθρωπος, όπως περιγράφεται μέσω των δημογραφικών στοιχείων και άλλων δεδομένων για τις ανάγκες του σε αγαθά και υπηρεσίες, οι οποίες συνεπάγονται συγκεκριμένες χρήσεις γης.
- Περιβάλλον, ως φορέας φυσικών και ανθρωπογενών πόρων, σε συνάρτηση με τη φέρου-

---

[40] Υπενθυμίζεται ότι οι δείκτες χρησιμοποιούνται προκειμένου να εκτιμηθούν εμπειρικά οι παράμετροι ενός μεγέθους το οποίο δεν μπορεί να μετρηθεί άμεσα [Μπριασούλη 1997], είτε για να μειωθούν οι προς μέτρηση παράμετροι και να καταστεί πιο εύκολα αντιληπτή η εικόνα μίας περιοχής [OECD 1994a]. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, ως μέτρα καταλληλότητας των εκάστοτε επιλεγόμενων δεικτών έντασης θεωρούνται : η συνάφειά τους με το μετρούμενο μέγεθος (μεταβολές χρήσεων γης για την παρούσα εργασία) και μάλιστα στο επιθυμητό επίπεδο εξειδίκευσης, η αναλυτική πληρότητά τους, η συσχέτισή τους με τις ακολουθούμενες εθνικές ή άλλες πολιτικές, η προσαρμογή τους στα υφιστάμενα στατιστικά δεδομένα ή έστω ο εύκολος τρόπος πρωτογενούς υπολογισμού των, η δυνατότητα γενικής εφαρμογής των (όσον αφορά το χώρο και το χρόνο) αλλά και η ευελιξία αναπροσαρμογής των κ.ά. [OECD ό.π., OECD 1997a και Izzo 1997].

[41] Κατά γενικό κανόνα, οι δείκτες αποτελούνται από μία μόνο παράμετρο ή από περισσότερες (απλοί και σύνθετοι δείκτες, αντίστοιχα), ενώ εκφράζονται με απόλυτες ή σχετικές τιμές. Οι σχετικές τιμές έχουν ως βάση αναφοράς την αντίστοιχη τιμή του δείκτη σε μία ευρύτερη περιφέρεια (έμφαση στη χωρική διάσταση) ή την τιμή του δείκτη στην ίδια περιφέρεια αλλά σε προγενέστερο χρόνο (έμφαση στη χρονική διάσταση). Ανάλογα με τις εμπλεκόμενες παραμέτρους οι δείκτες έντασης μίας χρήσης είναι δυνατόν να είναι ποσοτικοί ή ποιοτικοί ή να περιλαμβάνουν παραμέτρους και των δύο ειδών. Εν γένει επιδιώκεται η χρησιμοποίηση αμιγώς ποσοτικών δεικτών, γιατί μ' αυτούς επιτυγχάνεται επακριβής περιγραφή της χωρικής μονάδας και επιπλέον επιδέχονται μαθηματική επεξεργασία. [UN 1991: 1, ΥΠΕΧΩΔΕ & Πάντειο Παν. 1997: 96]. Όμως, δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που είναι επιθυμητή ή καθίσταται υποχρεωτική (λόγω ανυπαρξίας χωρικής ομοιογένειας) η χρησιμοποίηση ποιοτικών δεικτών. Τέλος, στο βαθμό που οι δείκτες έντασης χρήσεων γης επιχειρούν να μετρήσουν διαφορές μεταξύ δύο περιοχών μπορούν να χρησιμοποιηθούν οι δείκτες γεωγραφικής ανάλυσης, αυτούσιοι ή ως λογική δόμησής των. [ενδεικτικά βλ. Παπαδασκαλόπουλος 1995α, Ηλιοπούλου 1994].

σα ικανότητά του.

- Οικονομία, όπως μπορεί να σκιαγραφηθεί με μεγέθη που σχετίζονται με τις απαιτούμενες εισροές -αλλά και υποδομές- για κάθε χρήση.
- Διοίκηση και θεσμοί, όπως σκιαγραφούνται από τα λαμβανόμενα μέτρα και πολιτικές που ορίζουν, ελέγχουν ή δεν ελέγχουν τις χρήσεις γης.

Ταυτόχρονα, είναι δεδομένο ότι η εντατικότερη χρησιμοποίηση της γης γίνεται πρακτικά αντιληπτή με τη βοήθεια φαινομένων όπως η αυξημένη παραγωγή (γεωργική, κτηνοτροφική, βιομηχανική κλπ.), η αλλαγή της μορφολογίας του εδάφους (ιδιαίτερα δε η τροποποίηση του δικτύου απορροής υδάτων), η αύξηση του δομημένου όγκου πάνω στη φυσική επιφάνεια του εδάφους, η αύξηση της κυκλοφορίας, κ.ά. Παράλληλα, λαμβάνει χώρα **μετατόπιση των ορίων μεταξύ φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος**, εις βάρος του πρώτου. [Richards 1987: 166, Mather 1986: 178, European Commission 1994c: 18]. Μέσα από αυτό το πρίσμα της επισκόπησης των αποτελεσμάτων, τα κριτήρια-στόχοι για την επιλογή δεικτών που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν (συμπληρωματικά με τα προηγούμενα), για τη χωροταξική προσέγγιση των παρακτίων περιοχών και των εκεί μεταβολών χρήσεων γης, είναι τα ακόλουθα :

- Άνθρωπος, όπως σκιαγραφείται με τις δημογραφικές εξελίξεις και τους δείκτες ευημερίας.
- Οικονομία, από την πλευρά του παραγόμενου οικονομικού αποτελέσματος.
- Περιβάλλον, ως οικοσύστημα πληττόμενο από τα παραγόμενα ανεπιθύμητα προϊόντα.
- Χρόνος, ως εκφραστής της ταχύτητας πραγματοποιούμενων μεταβολών χρήσεων γης.

Σε τεχνικό επίπεδο, η χρησιμοποίηση ενός δείκτη έντασης χρήσεων γης προϋποθέτει ότι έχουν επιλεγεί οι χωρικές μονάδες αναφοράς, στις οποίες θα εφαρμοστεί. Συνήθως πρόκειται για υποσύνολα ή γι αυτή την ίδια την εκάστοτε περιοχή μελέτης. Είναι προφανές ότι η υιοθέτηση όσο το δυνατόν μικρότερης χωρικής μονάδας αναφοράς είναι επιθυμητή και επιδιώκεται προκειμένου να εξασφαλιστεί η χωρική ομοιογένεια.[42]

Οι δείκτες έντασης μπορεί να είναι έως και απλοϊκοί στη σύλληψή τους (γεγονός που συνήθως αντισταθμίζεται με τη δυσκολία στη μέτρησή τους[43]) ή πιο σύνθετοι με το συνδυασμό πολλών παραμέτρων. Στην πράξη, για την εκτίμηση της έντασης χρήσεων γης σε μία (παράκτια) περιοχή, η βασική παράμετρος που χρησιμοποιείται (ακόμα και ως αυτοτελής δείκτης έντασης) είναι η **έκταση** της επιφάνειας επί της οποίας λαμβάνει χώρα η συγκεκριμένη χρήση. Συνήθως, ανάγεται στο σύνολο της περιοχής μελέτης και εκφράζεται ως ποσοστό επί τοις εκατό, αλλά δεν αποκλείεται η παραγωγή πιο πολύπλοκων δεικτών, σε συνδυασμό με άλλες παραμέτρους. Για παράδειγμα ο υπολογισμός λόγων, με διαιρέτη (παρανομαστή) την καταλαμβανόμενη έκταση, οδηγεί στις κάθε είδους πυκνότητες. Η εμπλοκή της έκτασης σε δείκτες πυκνοτήτων έχει το προσόν της συμφωνίας με το αξίωμα για την αντιστρόφως ανάλογη σχέση μεταξύ έντασης και έκτασης. {βλ. προηγούμενο κεφάλαιο 1.3.2}. Σε κάθε περίπτωση πάντως, με την παράμετρο της έκτασης σηματοδοτείται η **χωρική διάσταση** της έντασης των χρήσεων γης.

Παράλληλα, ο εμπλεκόμενος **πληθυσμός** (εργαζόμενοι, χρήστες, ωφελούμενοι κλπ.) αποτελεί, επίσης, έναν αρχικό δείκτη έντασης, ο οποίος συμμετέχει και σε σύνθετους δεί-

---

[42] Η ελάχιστη χωρική μονάδα αναφοράς δεν είναι απαραίτητο να είναι ίση προς εαυτή, ιδιαίτερα όταν χρησιμοποιούνται οι υφιστάμενες διοικητικές διαιρέσεις, οι οποίες παρέχουν άνισες μεν, αλλά πλούσιες σε στατιστικά δεδομένα χωρικές "μονάδες".

[43] Μία τέτοια περίπτωση είναι ο δείκτης έντασης αστικών χρήσεων που προτείνεται να μετριέται με το πόσο πολύ φωτισμένη φαίνεται η περιοχή από μακριά (τη νύκτα) ή το πόσο αργά υποχρεώνεται να μετακινείται κανείς εντός μίας τέτοιας περιοχής. [Doxiadis 1977: 26]. Αξίζει μάλιστα να σημειωθεί ότι με τις σύγχρονες τεχνολογικές δυνατότητες λήψης δορυφορικών εικόνων, είναι εύκολη η εκτίμηση της πυκνότητας (άρα της έντασης) των οικιστικών συγκεντρώσεων, από τη χωρική κατανομή των φωτισμένων (ή των θερμότερων) περιοχών του πλανήτη.

κτες.[44] Τέλος, είναι δυνατόν να μετρηθεί η **διάρκεια** της εξεταζόμενης χρήσης γης (με συνήθη μονάδα χρόνου το έτος), από την οποία προκύπτει ο αντίστοιχος δείκτης. Σχετικοί είναι και οι δείκτες ταχύτητας μεταβολών, που αντιπροσωπεύουν τους ρυθμούς μετατροπής χρήσεων γης. [Brown et al. 1997: 96-99]. Η έννοια του χρόνου υπεισέρχεται στα θέματα των χρήσεων γης και μέσω του χρονικού ορίζοντα του κατά περίπτωση χωροταξικού σχεδιασμού (βραχυχρόνιος, μεσοπρόθεσμος ή μακροχρόνιος), ενώ υπενθυμίζεται ότι η επίτευξη των στόχων της βιώσιμης ανάπτυξης προϋποθέτει τη χειραγώγηση κάθε χρήσης γης, τόσο κατά μέγεθος όσο και σε μήκος χρόνου. [Harris et al. 1996: 4]. Όλες οι αμέσως προηγούμενες παρατηρήσεις υποδηλώνουν τη **χρονική διάσταση** της έντασης των χρήσεων γης.[45]

Η διεθνής βιβλιογραφία για το περιβάλλον (και τη βιώσιμη ανάπτυξη ειδικότερα) περιλαμβάνει πάμπολλους δείκτες, αν και η σχετική έρευνα έχει ξεκινήσει σχετικά πρόσφατα.[46] Σε κλασικό κείμενο των αρχών του '90 [IUCN et al. 1991, ***Caring for the Earth**, A Strategy for Sustainable Living* : 198] διακρίνονται τρεις ομάδες τέτοιων δεικτών : α) για τη βιοποικιλότητα, β) για τη χρήση των πόρων και γ) για τη φέρουσα ικανότητα των οικοσυστημάτων. Ειδικά για την πρώτη ομάδα, οι δείκτες διακρίνονται περαιτέρω, ανάλογα με το εάν αφορούν την υφιστάμενη κατάσταση του περιβάλλοντος, τις ανθρωπογενείς επιπτώσεις σ' αυτό και τέλος τις προσπάθειες για τη μείωση των προηγούμενων επιπτώσεων. Από όλους τους παραπάνω δείκτες, το μεγαλύτερο (χωροταξικό) ενδιαφέρον έχουν οι ακόλουθοι :

- Ποσοστιαία αναλογία της γης που είναι σε φυσική κατάσταση, καλλιεργείται ή είναι χτισμένη. Επίσης, ποσοστιαία αναλογία υποβαθμισμένου (degraded) εδάφους ή εδάφους που άλλαξε χρήση.
- Αναλογία προστατευόμενων περιοχών στο σύνολο.
- Χρηματική αποτίμηση των μεταβολών στα αποθέματα φυσικών πόρων.
- Κατά κεφαλή κατανάλωση πόρων.
- Ποσοστό καταναλισκόμενων πόρων που πληρώνεται από τους χρήστες.
- Αξία παραγομένων προϊόντων.
- Παραγωγή αποβλήτων (αστικών, βιομηχανικών και πυρηνικών) κατά κεφαλή και κατά μονάδα του ακαθάριστου προϊόντος.
- Δημογραφικοί δείκτες και πληθυσμιακή πυκνότητα.

Σε κείμενο της Επιτροπής του ΟΗΕ για τη βιώσιμη ανάπτυξη (CSD) καταγράφονται περίπου 130 δείκτες, που αντιστοιχίζονται κατ' άρθρο με το περιεχόμενο της **Agenda 21**[47]. [UN 1996]. Ταξινομούνται σε δείκτες των ανθρώπινων δραστηριοτήτων (driving force indicators), δείκτες της υφιστάμενης κατάστασης (state indicators) και σε δείκτες ανταπόκρισης στις περιβαλλοντικές αλλαγές μέσω των εφαρμοζόμενων πολιτικών ή άλλων μορφών κοινωνικής αντίδρασης (response indicators). Τέλος, κατανέμονται σε δείκτες με κοινωνική,

---

[44] Ενδεικτικά βλ. Republic of Tunisia [1996: 21], όπου η καλλιεργούμενη έκταση και η έκταση των εκεί δασών ανάγεται στους 100 κατοίκους.

[45] Σύμφωνα με μία συνολικότερη θεώρηση : **η ένταση, η χωρική εξάπλωση (έκταση) και η χρονική διάρκεια αποτελούν τα τρία βασικά χαρακτηριστικά των χρήσεων γης**. [Skole 1991: 438].

[46] Εκτός από τους εδώ αναφερόμενους δείκτες και πηγές, για μία ευρύτατη συλλογή περιβαλλοντικών δεικτών βλ. τον κατάλογο που συνέταξε η S. Murcott [1997], Massachusetts Institute of Technology, ο οποίος στηρίζεται σε 29 πηγές, που κατανέμονται χρονικά από το έτος 1972 μέχρι το 1997.

[47] Υπενθυμίζεται ότι η Agenda 21 αποτελεί τη μία από τις τρεις συμβάσεις-πλαίσια που υιοθετήθηκαν το 1992 στο Ρίο ντε Τζανέιρο της Βραζιλίας, κατά τη διάρκεια της Διάσκεψης Κορυφής του ΟΗΕ για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη. Είναι ένα ολοκληρωμένο και μακροπρόθεσμο πρόγραμμα παγκόσμιας δράσης για όλους τους τομείς που σχετίζονται με τη βιώσιμη ανάπτυξη. Περιλαμβάνει 40 άρθρα, η εφαρμογή των οποίων ενθαρρύνεται από αρμόδια Επιτροπή του ΟΗΕ, αλλά η πρακτική και ουσιαστική εφαρμογή της Agenda 21 είναι ευθύνη κυρίως των συμβαλλομένων κυβερνήσεων. [ενδεικτικά βλ. UN 1998, Pickering & Owen 1997: 461-464].

οικονομική, περιβαλλοντική και θεσμική διάσταση, ενώ σε κάθε περίπτωση χωρική μονάδα αναφοράς προτείνεται να είναι οι κρατικές οντότητες, γεγονός που εξηγεί και τη γενικότητά τους.

Μέγα ενδιαφέρον για την παρούσα εργασία παρουσιάζει ο δείκτης που ονομάζεται "μεταβολή χρήσεων γης" (land use change), ο οποίος ανήκει στους δείκτες των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και προτείνεται να μετριέται ως ποσοστό μεταβολής κάθε χρήσης γης σε κάθε άλλη, ανά μονάδα χρόνου. [ό.π.: 245-247]. Στόχος του είναι να φέρει στην επιφάνεια αλλαγές σε παραγωγικές χρήσεις ή σε περιοχές προστασίας, ώστε να διευκολυνθεί ο σχεδιασμός και οι κατάλληλες πολιτικές ανάδρασης. Ομολογείται, όμως, ότι η ερμηνεία του βελτιώνεται κατά πολύ εάν συνδυαστεί με δεδομένα για την ποιότητα του εδάφους και άλλους δείκτες όπως ο ρυθμός πληθυσμιακής αύξησης, η κατά κεφαλή καλλιεργήσιμη γη, οι προστατευόμενες περιοχές ως ποσοστό του συνόλου της χωρικής μονάδας αναφοράς κ.ά.

Τέλος, με την παρούσα εργασία σχετίζονται και οι δείκτες που αναφέρονται στο άρθρο 17 της Agenda 21 ("προστασία των ωκεανών, όλων των ειδών των θαλασσών και των παράκτιων περιοχών"), οι οποίοι όμως βρίσκονται ακόμα σε προκαταρκτικό στάδιο διαμόρφωσής των. [ό.π.: 233-244].

Εξειδικευμένη μελέτη για τους περιβαλλοντικούς δείκτες έχει εκδώσει και ο **OECD** [1994a]. Οι δείκτες ταξινομούνται όπως και στην προηγουμένως αναφερθείσα πηγή, με ελαφρά μόνο διαφοροποιημένη ορολογία. Πράγματι, προτείνεται ένα ομοίως τριμερές πλαίσιο δεικτών : πίεσης, υφιστάμενης κατάστασης και κοινωνικής αντίδρασης (pressure – state – response). Στη συνέχεια οι δείκτες κατανέμονται σε θέματα και αξιολογείται η επάρκεια των διαθέσιμων από το παρελθόν στατιστικών στοιχείων, για κάθε έναν από αυτούς. Στο θέμα "υποβάθμιση εδάφους" ανήκει ο δείκτης "μεταβολή χρήσεων γης", ο οποίος είναι δείκτης πίεσης στο περιβάλλον από ανθρωπογενείς δραστηριότητες. Στηρίζεται στα δεδομένα και στην ταξινόμηση των χρήσεων γης του FAO, άρα και των αντίστοιχων δεδομένων της ΕΣΥΕ {κεφάλαιο 1.2.2}.

Σε πρόσφατη μελέτη της **Μπριασούλη** [1997] εξετάζεται μία πληθώρα δεικτών που σχετίζονται με την αειφόρο ανάπτυξη, οι οποίοι ταξινομούνται σε τέσσερις ομάδες. Πιο αναλυτικά διακρίνονται δείκτες : α) περιβαλλοντικής αειφορίας (στους οποίους περιλαμβάνονται και όσοι έχουν σχέση με τις χρήσεις γης), β) οικονομικής αειφορίας, γ) κοινωνικής αειφορίας και δ) ολοκληρωμένοι δείκτες αειφορίας. Ειδικότερα για τους δείκτες περιβαλλοντικής αειφορίας σημειώνεται ότι «οι περισσότεροι δείκτες είναι μονοδιάστατοι» και ότι έχουν περιορισμένη εφαρμογή διότι απαιτούν μακρόχρονη, συστηματικά συλλεγόμενη και εξειδικευμένη πληροφορία, ενώ δεν λείπουν και οι επιστημονικές διαφωνίες, κυρίως σε θέματα ορισμών.

Η παραπάνω συλλογή δεικτών είναι εξαιρετικά ευρεία, αλλά δεν είναι ιδιαίτερα εξονυχιστική όσον αφορά τις μεταβολές των χρήσεων γης. Οι δείκτες που είναι πιο σχετικοί με το εδώ εξεταζόμενο θέμα είναι :

- Αριθμός παράκτιων προστατευόμενων περιοχών.
- Απώλειες επιφανειακού εδάφους και γεωργικής γης.
- Πληθυσμός που επηρεάζεται από τις φυσικές καταστροφές.

Στα πλαίσια του ερευνητικού προγράμματος με τίτλο : *Οργάνωση **Παρατηρητηρίου Χωροταξίας*** καταγράφηκε μεγάλο πλήθος αμιγώς χωροταξικών δεικτών. [ΥΠΕΧΩΔΕ & Πάντειο Παν. 1997]. Σ' αυτούς αποδίδονται συγκεκριμένες : α) δυνατότητες συνδυασμένης χρήσης σε χωρικές ζώνες, πληθυσμιακές κατηγορίες, τομείς παραγωγής κλπ., β) δεσμεύσεις για την ένταξή τους σε όλα τα επίπεδα του χωροταξικού σχεδιασμού και γ) απαιτήσεις για την έκφραση της χωροταξικής πολιτικής και για το συνδυασμό τους με άλλους δείκτες. [ό.π.: 96-97]. Οι χωροταξικοί δείκτες του Παρατηρητηρίου Χωροταξίας κατατάσσονται αρχικά σε αυτούς που αφορούν : α) τους οικισμούς, β) την παραγωγική διαδικασία, γ) τις υποδομές και

δ) τις ειδικές υποδομές προστασίας του περιβάλλοντος. Σε δεύτερο επίπεδο ανάλυσης διακρίνονται στις ακόλουθες δέκα κατηγορίες :

1. Οικιστικό δίκτυο.
2. Πληθυσμός.
3. Μεταφορές.
4. Τεχνική υποδομή.
5. Τηλεπικοινωνίες.
6. Διαχείριση στερεών και υγρών αποβλήτων.
7. Παραγωγικό σύστημα και σχετική υποδομή.
8. Κοινωνικός εξοπλισμός.
9. Περιβάλλον.
10. Χρήσεις γης.

Ιδιαίτερα όσον αφορά την κατηγορία "χρήσεις γης" διακρίθηκαν τρεις υποκατηγορίες δεικτών, οι οποίες αναφέρονται σε :

- Χρήσεις γης ζωνικού τύπου.
- Χρήσεις γης γραμμικού τύπου.
- Χρήσεις γης σημειακού τύπου, στις οποίες περιλαμβάνονται και οι «μεμονωμένες μεγάλες μονάδες».

Και στις τρεις υποκατηγορίες δεν επιδιώκεται η δημιουργία πολύπλοκων δεικτών. Ο γενικός κανόνας είναι η μέτρηση της καταλαμβανόμενης έκτασης είτε ως απόλυτο μέγεθος, είτε ως ποσοστό επί του συνόλου της περιοχής μελέτης. Ειδικά στην περίπτωση των χρήσεων γραμμικού τύπου εμφανίζεται η παραλλαγή της μέτρησης του μήκους των και της αναγωγής του στην συνολική επιφάνεια της περιοχής μελέτης. Τέλος, στις περιπτώσεις δικτύων συγκοινωνιών (θαλάσσια και εναέρια) μετριέται ως απόλυτο μέγεθος ο αριθμός των κόμβων τους. [ό.π.: 303-307].

Αξιομνημόνευτοι είναι επίσης οι 21 δείκτες που προτείνονται από επιστημονική ομάδα εργασίας που εξέτασε την τυπολογία των μεταβολών των χρήσεων γης. [**McNeill** 1995]. Εκτός από το γεγονός ότι είναι προσαρμοσμένοι στο εδώ εξεταζόμενο θέμα, επιπλέον συσχετίζονται με τα αίτια των μεταβολών. Από τη συνολική θεώρησή τους προκύπτει ότι **οι περισσότεροι αφορούν την πρωτογενή παραγωγή**, γεγονός που ερμηνεύεται εύκολα με τη μεγάλη έκταση γης που καταλαμβάνουν οι σχετικές δραστηριότητες. Σε κάθε περίπτωση, το χωροταξικό ενδιαφέρον τους είναι μεγάλο, παρόλο που αρκετοί από αυτούς δεν περιγράφονται με ακρίβεια, ώστε να είναι δυνατόν να αξιολογηθεί επακριβώς η επάρκειά τους. Οι πιο χαρακτηριστικοί από αυτούς είναι :

- Αναλογία δημόσιας γης στο σύνολο της έκτασης.
- Αναλογία καλλιεργούμενης επιφάνειας ως προς τη δυνάμενη να καλλιεργηθεί.
- Αναλογία ενεργού πληθυσμού με απασχόληση στον πρωτογενή τομέα ως προς το σύνολο του ενεργού πληθυσμού.
- Αναλογία εξαγωγών πρωτογενούς τομέα στο σύνολο των εξαγωγών.
- Κατά κεφαλή καταναλισκόμενη ενέργεια.
- Αναλογία φτωχών στο σύνολο του πληθυσμού.
- Μεταβολές πληθυσμιακών πυκνοτήτων.

Οι δείκτες έντασης χρήσεων γης είναι πιο διεξοδικοί και πιο κατατοπιστικοί όταν είναι αποτέλεσμα επιμέρους κλαδικών προσεγγίσεων.[48] Για παράδειγμα, ο Σκάγιαννης [1994:

[48] Τη διαβάθμιση και την αξιολόγηση των (τεχνικών και κοινωνικών) υποδομών με τη χρήση δεικτών, αλλά και τους γενικότερους δείκτες ευημερίας έχουν ως αντικείμενό τους οι μελέτες των Κούρος κ.ά. [1984], Λουκάκης κ.ά. [1987], Λουκάκης κ.ά. [1991]. Παρεμφερές είναι το φάσμα δεικτών που προτείνουν άλλοι μελετητές [ενδεικτικά βλ. Θεοδωρή-Μαρκογιαννάκη κ.ά. 1986, Καββαδίας 1992] ή εκδόσεις διακρατικών φορέων [ενδεικτικά βλ. UNDP 1996, *Human Development Report*, World Bank 1998, *World Development Indicators*, European Commission 1995, *Europe in Figures*, 4th ed.] ή ακόμα και εκδόσεις του περιοδικού τύπου [ALL MEDIA 1999].

Στη βιβλιογραφία αναφέρονται επίσης μεμονωμένες περιπτώσεις δεικτών, στα πλαίσια συγκεκριμένων χωροταξικών προσεγγίσεων, όπως ο "αριθμός λιμανιών ανά 1000 χιλιόμετρα ακτογραμμής" σε μελέτη των παράκτιων περιοχών της Κίνας. [Clark 1995: 508]. Επιπλέον, κατά περίπτωση είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθούν για χωροταξικούς σκοπούς και ποικίλοι άλλοι δείκτες, όπως αυτοί που υποδεικνύονται στα πλαί-

94-104], έχοντας εστιάσει το ενδιαφέρον του στις **υποδομές**, διακρίνει τέσσερις ομάδες δεικτών : οικονομικούς, φυσικούς, χρήσης (λειτουργικοί) και χωρικούς δείκτες υποδομών. Στους τελευταίους περιλαμβάνει τους κλασικούς δείκτες ποσοτικής γεωγραφικής (περιφερειακής) ανάλυσης, όπως ο συντελεστής συμμετοχής (location quotient).

Εξαιρετικό ενδιαφέρον για το εδώ εξεταζόμενο θέμα των μεταβολών των χρήσεων γης παρουσιάζουν οι φυσικοί και λειτουργικοί δείκτες. Ουσιαστικά πρόκειται για δείκτες προσφοράς και ζήτησης υπηρεσιών, αντίστοιχα. Μερικοί από αυτούς παρουσιάζονται στον πίνακα 1.6.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.6 **ΔΕΙΚΤΕΣ ΕΝΤΑΣΗΣ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ ΣΧΕΤΙΚΩΝ ΜΕ ΤΙΣ ΥΠΟΔΟΜΕΣ**

ΦΥΣΙΚΟΙ (ΠΡΟΣΦΟΡΑΣ)	ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΙ (ΖΗΤΗΣΗΣ)
ΚΑΤΟΙΚΙΑ	
Όγκος οικοδομών ανά κάτοικο.	
ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ	
Μήκος οδών ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο. Μήκος σιδηροδρομικού δικτύου ανά τετρ. χιλιόμ. Μήκος νέων χαράξεων και διαπλατύνσεων. Εμβαδόν κρηπιδωμάτων και προβλητών και χωρητικότητα λιμένων.	Αριθμός επιβατηγών και εμπορικών δρομολογίων. Αριθμός επιβιβασθέντων και αποβιβασθέντων επιβατών. Μέση ετήσια πληρότητα συγκοινωνιακών μέσων ανά δρομολόγιο. Ετήσιοι όγκοι φορτωθέντων και εκφορτωθέντων εμπορευμάτων. Αριθμός επιβατοχιλιομέτρων και τονοχιλιομέτρων.
ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ	
Τηλέφωνα ανά 100 κατοίκους. Συνολική χωρητικότητα ανά ένα εκατομ. κατοίκους Μήκη εναέριων και υπογείων δικτύων. Ποσοστό συντηρηθέντος δικτύου.	Αριθμός κλήσεων ανά κάτοικο. Αριθμός αποτυχημένων κλήσεων ανά γραμμή. Αριθμός βλαβών. Μέσος χρόνος αναμονής τηλεφωνικής σύνδεσης.
ΕΝΕΡΓΕΙΑ	
Εγκατεστημένη ισχύς. Μήκος και ποσοστό συντηρηθέντος δικτύου.	Ετήσια κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας κατά χρήση.
ΥΠΟΔΟΜΗ ΥΔΡΕΥΣΗΣ – ΑΠΟΧΕΤΕΥΣΗΣ	
Μήκος δικτύων. Ποσοστό πληθυσμού με καλή ύδρευση. Ποσοστό βιολογικώς καθαριζομένων λυμάτων.	
ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ – ΑΝΑΨΥΧΗ	
Ξενοδοχειακές κλίνες ανά 1000 κατοίκους. Αθλητικές εγκαταστάσεις ανά 10.000 κατοίκους.	
ΥΓΕΙΑ – ΠΡΟΝΟΙΑ	
Νοσοκομειακές κλίνες ανά 1000 κατοίκους. Κέντρα υγείας ανά 10.000 κατοίκους.	
ΠΑΙΔΕΙΑ	
Εκπαιδευτικές μονάδες ανά γεωγραφική περιοχή. Εμβαδόν εκπαιδευτικών χώρων ανά μαθητή.	Αριθμός μαθητών ανά αίθουσα, εκπαιδευτική βαθμίδα.

ΠΗΓΗ : Σκάγιαννης 1994.

Για τον **τουρισμό** έχει, επίσης, προταθεί μία πληθώρα δεικτών, οι οποίοι μάλιστα μπορούν να ταξινομηθούν σε υποκατηγορίες, αναλόγως του εάν αφορούν την προσφορά, τη ζήτηση ή τη διακίνηση τουριστών.[49] Επίσης, υποδεικνύονται δείκτες επιπτώσεων, ιδιαίτερα στο

σια αποκατάστασης εδαφών που παλαιότερα ήταν ορυχεία ή μεταλλεία ("βάθος εκσκαφών", "διαμορφωμένες κλίσεις πρανών" κ.ά.). [Harris et al. 1996: 45, από Krabbenhoft et al. 1993].

[49] Ως δείκτες μπορούν να αντιμετωπιστούν και τα standards των κάθε είδους τουριστικών εγκαταστάσεων [ενδεικτικά βλ. Απόφαση 530992/28.9.1987, ΦΕΚ Β΄557/23.10.87 για τις "τεχνικές προδιαγραφές τουρι-

θαλάσσιο περιβάλλον. Οι πιο γνωστοί από αυτούς είναι [Smith 1989, ΥΠΕΧΩΔΕ 1992: 67, Παρπαΐρης 1993, ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1995, Coccossis & Parpairis 1996] :

- Τουριστική χωρητικότητα.
- Τουριστική πυκνότητα.
- Δείκτης τουριστικής έντασης (Defert)
- Δείκτης διανυκτερεύσεων.
- Δείκτης αναψυχής.
- Δείκτης συγκεντρωτικότητας.
- Δείκτης ανέσεως που αναφέρεται στην ποιότητα των προσφερομένων υπηρεσιών, αλλά και δείκτης συμφόρησης και μετακίνησης, που αφορά την ευκολία μετακίνησης των τουριστών.
- Δείκτης προσελκυστικότητας.
- Δείκτης προσπελασιμότητας, αλλά και δείκτης τουριστικών διαδρομών.
- Δείκτης πυκνότητας χρηστών, με εξειδίκευση ανά τουριστική δραστηριότητα.
- Δείκτης δόμησης εγκαταστάσεων.

Συμπερασματικά, η έννοια της έντασης αποτελεί ουσιώδη προέκταση της έννοιας της χρήσης γης. Επιτρέπει την ποιοτική διαβάθμιση των χρήσεων γης και στο πλαίσιο αυτό συμβάλει στην πιο διεισδυτική καταγραφή της υφιστάμενης κατάστασης του χώρου.

Η ένταση δύναται να αποτιμηθεί με ποικίλους δείκτες. Αρκετοί από αυτούς περιορίζονται να μετρούν πυκνότητες, ενώ άλλοι επιδιώκουν πιο σύνθετους στόχους. Σε κάθε περίπτωση, κρίσιμο ζήτημα παραμένει η κατασκευή του δείκτη, έτσι ώστε να ανταποκρίνεται στις ακόλουθες (τουλάχιστον) προδιαγραφές : α) παροχή εύκολα μετρήσιμων και αξιόπιστων τιμών, ει δυνατόν και για το παρελθόν και β) προσαρμογή στις ακολουθούμενες πολιτικές και γενικότερα στις τρέχουσες δυνατότητες δράσης και ανάδρασης.

στικών εγκαταστάσεων", καθώς και Λουκάκης 1999], τα οποία όμως, κατά κανόνα, δεν εμπίπτουν στα ενδιαφέροντα της χωροταξίας.

1.4 ΟΙ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΤΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ

1.4.1 γενική επισκόπηση

Δεν χωρεί αμφιβολία ότι οι μεταβολές των χρήσεων γης λαμβάνουν χώρα παράλληλα με αλλαγές της κάλυψης στην επιφάνεια της γης. {κεφάλαιο 1.2.1}. Οι τελευταίες εντάσσονται σε ένα γενικότερο πλαίσιο περιβαλλοντικών μεταβολών, οι οποίες πηγάζουν τόσο από φυσικά όσο και από ανθρωπογενή αίτια. Σε παλαιότερους καιρούς, όταν αποτελούσε πεποίθηση ότι η τροποποιητική (καταστροφική) ισχύς των φυσικών δυνάμεων ήταν πολύ μεγαλύτερη από αυτή του ανθρώπου, ήταν αποδεκτή η αδιαμφισβήτητη υπεροχή των φυσικών έναντι των ανθρωπογενών αιτίων μεταβολής.[50]

Χωρίς η προηγούμενη άποψη να είναι απολύτως λανθασμένη, όλες οι σύγχρονες βιβλιογραφικές πηγές συμφωνούν ότι οι δραστηριότητες του ανθρώπου είχαν ανέκαθεν σημαντικές επιπτώσεις στην επιφάνεια της γης. Ταυτόχρονα, η άποψη περί της οικολογικής συνείδησης των (πρωτόγονων) προγόνων μας, σε αντίθεση με τη μη οικολογική των σύγχρονων κοινωνιών, δεν επιβεβαιώνεται πλήρως και ίσως να αποτελεί μύθο.[51] Ενδεικτική αυτής της διαρκούς δράσης του ανθρώπου είναι η οπτική των Tivy & O'Hare [1981: 32-59], οι οποίοι θέλοντας να προσδιορίσουν όλες τις πτυχές των ανθρωπογενούς προέλευσης μεταβολών στο περιβάλλον εξετάζουν τον άνθρωπο : ως το οικολογικά ισχυρότερο είδος επί της γης, ως κατασκευαστή εργαλείων, ως ληστεύοντα τα οικοσυστήματα, ως καινοτόμο και εκσυγχρονιστή, ως ρυπαίνοντα και τέλος ως διαρκώς αυξανόμενο είδος.

Από την άλλη πλευρά, η σαφής ποσοτική και ποιοτική αύξηση των περιβαλλοντικών μεταβολών που οφείλονται στις ανθρώπινες δραστηριότητες κατά το εντελώς πρόσφατο παρελθόν αποτελεί αδιαμφισβήτητο γεγονός. [Meyer & Turner II 1994: 3, Stanners & Bourdeau 1995: 9]. Ίσως δε, η ικανότητα του ανθρώπου να τροποποιεί το φυσικό περιβάλλον σε τοπική και περιφερειακή κλίμακα να "αναβαθμίστηκε" προσφάτως και να απόκτησε παγκόσμιο βεληνεκές. [Reyner et al. 1991, Goudie 1993b: 125].

Οι Kates , Turner II & Clark [1987] επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους στους τρεις τελευταίους αιώνες και συμφωνούν ότι κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου η μεταβολή του περιβάλλοντος από τον άνθρωπο έλαβε μεγάλες διαστάσεις και ταυτόχρονα διαφοροποιήθηκε από άποψη κλίμακας, ρυθμού και είδους μεταβολών. [ενδεικτικά βλ. Turner II et al. 1990: πίνακας 1-3: 7]. Επιπλέον, σημειώνουν ότι στη σύγχρονη εποχή της ραγδαίας πληθυσμιακής αύξησης και της οικονομικής ανάπτυξης, που στηρίζεται σε συγκεκριμένου είδους ενεργειακούς πόρους (ορυκτοί υδρογονάνθρακες), οι πιο χαρακτηριστικές συνέπειες των ανθρωπογενών δραστηριοτήτων είναι οι ακόλουθες :

1. Τα τελευταία 300 χρόνια έχουν χαθεί τα τρία τέταρτα από τα 8 εκατομμύρια τετραγωνικά

---

[50] Προς την κατεύθυνση αυτή φαίνεται ότι λειτούργησαν και τα κάθε είδους θεοκρατικά δόγματα και καθεστώτα, τα οποία επεδίωξαν να ερμηνεύσουν τα τεκτονικά, μετεωρολογικά ή άλλης μορφής φαινόμενα που μεταβάλλουν την επιφάνεια της γης, ως τιμωρία του περιορισμένων δυνατοτήτων ανθρώπινου γένους από μεταφυσικές δυνάμεις.

[51] Για τις διαχρονικές (και πανάρχαιες) ανθρωπογενείς μεταβολές της επιφάνειας της γης ενδεικτικά βλ. Thomas 1956, Mather 1986, WCED 1987, Turner II et al. 1990, Goudie 1993a, Goudie 1993b, Pickering & Owen 1997 κλπ.

χιλιόμετρα δασών που έχουν αλλάξει χρήση από τότε που άρχισε η καλλιέργεια της γης.
2. Στη σημερινή εποχή εκλύεται ετησίως ποσότητα θείου 150 εκατομμυρίων τόνων[52], ενώ στις αρχές του 20ου αιώνα η ποσότητα αυτή ήταν αμελητέα.
3. Η ποσότητα νερού που χρησιμοποιείται ετησίως είναι 3.600 κυβικά χιλιόμετρα[53], ενώ πριν 300 χρόνια ήταν 100 κυβικά χιλιόμετρα.

Σύμφωνα με στοιχεία του FAO, υπάρχει ελάχιστη βιολογική δραστηριότητα περίπου στο ένα τρίτο της επιφάνειας της λιθόσφαιρας, αφού πρόκειται για ερήμους, οικοδομημένες περιοχές κλπ. Ένα ακόμα τρίτο του εδάφους της γης καταλαμβάνεται από δάση και σαβάνες και μόνο το υπόλοιπο είναι καλλιεργήσιμες εκτάσεις (11%) και βοσκότοποι (26%).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.7 **ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΚΑΙ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ ΣΤΗΝ ΞΗΡΑ**

	1970	1980	1990	1994
Καλλιέργειες	10,8%	11,1%	11,0%	11,1%
Βοσκότοποι	24,3%	24,3%	26,0%	26,0%
Δάση	32,0%	31,4%	30,8%	31,7%
Λοιπές εκτάσεις	32,9%	33,2%	32,2%	31,2%

ΠΗΓΗ : επεξεργασία στοιχείων από *FAO, Production yearbook*, vol. 40 & vol. 49.

Η διαχρονική εξέταση των σχετικά πρόσφατων στατιστικών στοιχείων δείχνει μία τάση μείωσης των δασών, με παράλληλη αύξηση των καλλιεργειών και των βοσκοτόπων. {πίνακας 1.7}. Παράλληλα, το πιο αποδεκτό συνολικό μοντέλο μεταβολών σε παγκόσμια κλίμακα περιλαμβάνει την **αντικατάσταση των δασών από βοσκότοπους ή καλλιεργούμενες εκτάσεις και στη συνέχεια την επέκταση των αστικών περιοχών, οι οποίες "εισχωρούν" στις καλλιεργούμενες εκτάσεις και στους βοσκότοπους**. [Mather 1986: 147].

Αναφερόμενος στους τρεις τελευταίους αιώνες, ο Richards [1987] σημειώνει ότι έχει χαθεί το 19% των δασών και το 8% των βοσκότοπων, ενώ οι καλλιεργούμενες εκτάσεις έχουν αυξηθεί κατά 466%. Αξίζει, όμως, να τονιστεί ότι οι παραπάνω μεταβολές δεν κατανέμονται ισομερώς όσον αφορά το χρόνο, αλλά ο ρυθμός μεταβολής επιταχύνεται κατά το πρόσφατο παρελθόν, ιδίως μετά το 1950. Ταυτόχρονα, τονίζεται ότι οι αναφερθείσες παγκόσμιες εξελίξεις δεν επαναλαμβάνονται πανομοιότυπα σε όλες τις επιμέρους περιοχές του πλανήτη. Τα μεγέθη -και ίσως η κατεύθυνση μεταβολών- διαφοροποιούνται σε σημαντικό βαθμό από ήπειρο σε ήπειρο, από κράτος σε κράτος, κι ακόμα μεταξύ των περισσότερο αναπτυγμένων κρατών από τη μία πλευρά και των λιγότερο αναπτυγμένων από την άλλη. [ό.π.: πίνακας 10-1].

Για το ίδιο θέμα ο Mather [1986: 109] σημειώνει ότι η κυρίαρχη τάση της επέκτασης των καλλιεργειών (που σε μερικές χώρες έφτασε το 10% κατά τη δεκαετία του '70) δεν παρατηρείται στην Ευρώπη κατά την ίδια περίοδο. Η ερμηνεία του φαινομένου αυτού ασφαλώς οφείλεται στο γεγονός ότι στην ευρωπαϊκή ήπειρο καλλιεργείται ήδη μεγάλο ποσοστό της γης (30%)[54], πολύ υψηλότερο του παγκόσμιου μέσου όρου (11%).

Επισκοπώντας το διάστημα 1969-1983 ο Lee [1991] παρατηρεί ότι στην Ευρώπη μειώ-

[52] Σύμφωνα με τους Brown et al. [1997: 61] η ποσότητα αυτή είναι της τάξης των 70 εκατομμυρίων τόνων [βλ. και Goudie 1993a: 341].

[53] Γι αυτό το επίπεδο κατανάλωσης (επί συνολικώς διαθεσίμων ποσοτήτων 8.000-9.000 κυβικών χιλιομέτρων πόσιμου νερού) συμφωνεί και ο P. Rogers. [Meyer & Turner II 1994: 225].

[54] Το 1993 η καλλιεργήσιμη γη της ΕΕ12 ήταν το 29,7%, ενώ της ΕΕ15 το 21,9% των αντιστοίχων συνολικών εκτάσεων των κρατών-μελών. [European Commission 1995b: 103].

θηκε η καλλιεργήσιμη γη και οι βοσκότοποι, ενώ αυξήθηκαν τα δάση (κατά ποσοστά 3,65%, 3,33% και 3,49%, αντίστοιχα). Αν μάλιστα απομονωθούν τα κράτη-μέλη της ΕΕ12, τότε οι ποσοστιαίες μεταβολές διατηρούν την ίδια κατεύθυνση και επιπλέον είναι μεγαλύτερες (4,86%, 4,53% και 5,04%, αντίστοιχα). Από την άλλη πλευρά, για το χρονικό διάστημα 1986-2000 ο ίδιος [ό.π.: 15] έχει προβλέψει (από το 1986) τη μείωση των βοσκοτόπων κατά 5,3 εκατομμύρια ha, τη μείωση των καλλιεργειών με δημητριακά κατά 6,7-10,3 εκατομμύρια ha και ταυτόχρονα την αύξηση των πρωτεϊνούχων καλλιεργειών (ενδεχομένως κατά 4-5 εκατομμύρια ha), την αύξηση των δασών (με οροφή τα 4 εκατομμύρια ha) και τέλος την αύξηση των αστικών περιοχών κατά 0,8 εκατομμύρια ha (τα μεγέθη των προβλέψεων αναφέρονται στα 177 εκατομμύρια ha που καταλάμβανε η ΕΕ10).

Έχοντας μεγαλύτερο χρονικό ορίζοντα προβλέψεων, οι Brouwer & Chadwick [1991] εξετάζουν σενάρια για το γήινο πληθυσμό στα μέσα του 21ου αιώνα και εκτιμούν ότι μέχρι το έτος 2030 περίπου 40 εκατομμύρια ha καλλιεργήσιμων ευρωπαϊκών εδαφών θα παύσουν να καλλιεργούνται, εάν συνεχιστούν οι σημερινές τάσεις αύξησης της παραγωγικότητας της γης. Πιστεύουν, επίσης, ότι η έρευνα στον τομέα της βιοτεχνολογίας θα οδηγήσει σε παραγωγή νέων προϊόντων, τα οποία : α) θα καταπολεμήσουν τις γεωργικές ασθένειες, β) θα επιτρέψουν την εκμετάλλευση εκτάσεων που σήμερα θεωρούνται άγονες και γ) θα τροποποιήσουν τις συνθήκες διατροφής. Τέλος, στα πλαίσια της μεγάλης σημασίας που δίνουν στις επιπτώσεις των ενδεχόμενων κλιματικών αλλαγών, σημειώνουν ότι «οι καλλιεργούμενες εκτάσεις και τα δάση είναι ευάλωτα στην αλλαγή του κλίματος». [ό.π.: 67].

1.4.2 φυσικά αίτια

Στα φυσικά αίτια περιβαλλοντικών μεταβολών (οι οποίες οδηγούν σε διαφοροποίηση των δυνητικών χρήσεων γης) περιλαμβάνονται αφ' ενός μεν τα αενάως επαναλαμβανόμενα φαινόμενα, αφ' ετέρου δε τα έκτακτα συμβάντα.

Στα πρώτα ανήκουν τα **συνεχούς δράσης** κυκλικά φαινόμενα, τα οποία οφείλουν την ύπαρξή τους στις περιοδικές κινήσεις της γης. Τη μεγαλύτερη σχέση με το εξεταζόμενο θέμα των μεταβολών των χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές έχει ο κύκλος του νερού στη φύση, κύριο παρεπόμενο του οποίου είναι το καταλυτικής σημασίας δίδυμο φαινόμενο της **διάβρωσης** των εδαφών και της παρεπόμενης απόθεσης. Αν και κατά κανόνα προκαλεί αργόσυρτες μεταβολές των γεωμορφών, στις περιπτώσεις των παρακτίων περιοχών το παραπάνω δίδυμο έχει μεγαλύτερη επίδραση γιατί συνεπικουρείται από τη δράση του ανέμου και των κυμάτων. [ενδεικτικά βλ. Pethick 1984: 67]. Γενικότερα, η διάβρωση θεωρείται ο κύριος παράγοντας υποβάθμισης του εδάφους (άρα και των δυνητικών χρήσεων γης), αφού κάθε χρόνο 70.000 km^2 γεωργικής γης εγκαταλείπονται λόγω απογύμνωσής τους, ενώ 200.000 km^2 παρουσιάζουν προβλήματα μειωμένης παραγωγικότητας για τον ίδιο λόγο. [UN 1994: 7].

Από την άλλη πλευρά, στα **έκτακτα** (μη περιοδικά) φυσικά φαινόμενα τα οποία προκαλούν περιβαλλοντικές μεταβολές περιλαμβάνονται "στιγμιαία" καταστροφικά πλήγματα, τα οποία συνήθως συνοδεύονται από μεγάλη και απότομη έκλυση ενέργειας.[55] [UN 1991: 52-54, Pickering & Owen 1997: 299-347]. Μπορούν να διακριθούν οι ακόλουθες τρεις κατηγορίες τέτοιων έκτατων φυσικών φαινομένων :

- **Γεωλογικά** φαινόμενα, όπως οι σεισμοί και οι εκρήξεις ηφαιστείων, τα παλιρροιακά κύ-

[55] Όχι σπάνια, τα φαινόμενα αυτά έχουν και μη αρνητικές επιπτώσεις, όπως ο εμπλουτισμός των εδαφών μετά από πλημμύρες, η δημιουργία νέων επιφανειών στεριάς μετά από εκρήξεις ηφαιστείων κλπ.

ματα (tsounamis), κατολισθήσεις κ.ά. Πρόκειται για διαταραχές, οι οποίες προκαλούν αλλαγές του γήινου ανάγλυφου ή της δομής του εδάφους.

- **Ατμοσφαιρικές** διαταραχές που οφείλονται σε αποκλίσεις μετεωρολογικών και κλιματολογικών παραμέτρων (π.χ. της θερμοκρασίας και των βροχοπτώσεων) από τις μέσες τιμές τους ανά εποχή και ανά τόπο. Τα συνήθη επακόλουθα είναι η έξαρση της έντασης των ανέμων, οι πλημμύρες, οι παρατεταμένες περίοδοι ξηρασίας κ.ά.
- **Βιολογικοί** κίνδυνοι. Προκαλούνται από επιδημίες ασθενειών, επιδρομές εντόμων κ.ά.

Σύμφωνα με άλλο κριτήριο και υπό το πρίσμα των νυν δυνατοτήτων του ανθρώπου να επηρεάζει το περιβάλλον, οι μη ανθρωπογενείς μεταβολές που επηρεάζουν τις καλύψεις και τις δυνητικές χρήσεις γης σε παγκόσμιο επίπεδο, μπορούν να διακριθούν στις ακόλουθες δύο ομάδες, ανάλογα της συμβολής ή όχι του ανθρώπινου παράγοντα {βλ. και πίνακα 1.8} :

1. Στην πρώτη ομάδα ανήκουν οι μεταβολές που οφείλονται σε **αμιγώς φυσικά αίτια**, τα οποία κατά κανόνα είναι γεωλογικής προέλευσης. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν : α) η συνεχής κίνηση των τεκτονικών πλακών η οποία καταλήγει σε σεισμική δραστηριότητα, β) η σταδιακή διάτρηση του γήινου φλοιού λόγω υψηλών θερμοκρασιών στο εσωτερικό της γης, με τελικό αποτέλεσμα τη δραστηριοποίηση ενός ηφαιστείου, γ) η διάβρωση των εδαφών ως αποτέλεσμα της δράσης του αέρα, των υδάτων (και των κυμάτων) κ.ά.
2. Στη δεύτερη ομάδα μεταβολών ανήκουν φαινόμενα για την εκδήλωση των οποίων **οι ανθρώπινες δραστηριότητες έχουν καταλυτική συμμετοχή**. Πρόκειται για αλλαγές στις ροές ύλης και ενέργειας των βιοχημικών κύκλων, οι οποίες τροποποιούν τις συνθήκες διαβίωσης του ανθρώπου αλλά και τα χαρακτηριστικά της επιφάνειας της γης. Η παρέμβαση του ανθρώπου έγκειται στη μερική απορρύθμιση των ισοζυγίων αρκετών από τους βιοχημικούς κύκλους στοιχείων και ενώσεων, οι οποίοι απομακρύνονται από τα προγενέστερα ιστορικά επίπεδα διακύμανσής των και αναζητούν νέα επίπεδα ισορροπίας.

Η υπ' αρ. 2 από τις πιο πάνω ομάδες φυσικών μεταβολών (αυτή με την έμμεση ανθρώπινη συμμετοχή) έχει σχετικά μικρή ιστορική διαδρομή, αλλά παρ' όλα αυτά περιλαμβάνει τα σημαντικότερα σύγχρονα περιβαλλοντικά προβλήματα. Στον πυρήνα αυτών των μεταβολών ευρίσκονται οι κλιματικές αλλαγές.[56] Αν και δεν είναι πλήρως τεκμηριωμένο, πιστεύεται ότι αυτές οφείλονται στις αυξημένες καύσεις και γενικότερα στην κατανάλωση ενέργειας, που προκαλεί αύξηση της ποσότητας CO_2 στην ατμόσφαιρα. Προς την ίδια κατεύθυνση συμβάλλει και η αποψίλωση των δασών, που έχει ως αποτέλεσμα τη μεταβολή της αντανακλαστικότητας της επιφάνεια της γης, η οποία συνεπάγεται μεταβολές στο κύκλο του διοξειδίου του άνθρακα στη φύση. Από την εποχή της Βιομηχανικής Επανάστασης η ποσότητα του CO_2 στην ατμόσφαιρα αυξήθηκε, από μία εκτιμώμενη συγκέντρωση 280 ppm σε 362 ppm. Τελικό αποτέλεσμα είναι η αύξηση της μέσης θερμοκρασίας της γήινης ατμόσφαιρας[57], ενώ εκτιμάται πλέον ως βάσιμη η άποψη σύμφωνα με την οποία «οι ανθρώπινες δραστηριότητες πράγματι αλλάζουν το κλίμα της γης». [Brown et al. 1997: 17].

---

[56] Οι σχετικές βιβλιογραφικές πηγές είναι πάμπολλες, για ενδεικτική πάντως ενημέρωση βλ. UNEP/GEMS 1992, Adger & Brown 1994, Stanners & Bourdeau 1995, Pickering & Owen 1997, United Nations 1998 καθώς και το κείμενο της Συνθήκης για την Κλιματική Μεταβολή που συμφωνήθηκε λίγο πριν από τη Διάσκεψης Κορυφής του ΟΗΕ για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, στο Ρίο ντε Τζανέιρο της Βραζιλίας τον Ιούνιο 1992, και τέθηκε σε ισχύ στις 21.3.1994.

[57] Πρόκειται για το **φαινόμενο του θερμοκηπίου** (greenhouse effect), το οποίο συνίσταται στην ανύψωση της θερμοκρασίας της ατμόσφαιρας είτε λόγω της αυξημένης απορρόφησης ηλιακής ακτινοβολίας είτε λόγω της συγκράτησης της ακτινοβολίας που εκπέμπεται από τη γη προς την ατμόσφαιρα. Τα αέρια που συμβάλλουν με τη μεγάλη συγκέντρωσή τους στο φαινόμενο ονομάζονται αέρια θερμοκηπίου και σ' αυτά συμμετέχει κατά 50% το διοξείδιο του άνθρακα. Άλλα αέρια θερμοκηπίου είναι το μεθάνιο, το υποξείδιο του αζώτου, το όζον της τροπόσφαιρας, οι χλωροφθοράνθακες κλπ. [Pickering & Owen 1997, Μποναζούντας 1995, Brouwer et al. 1991 κ.ά., και ενδεικτικά Ευρωπαϊκή Επιτροπή 1996: 71].

Μεταξύ 1950 και 1995, η μέση παγκόσμια θερμοκρασία αυξήθηκε κατά 0,54 °C, από 14,86 °C σε 15,40 °C [ό.π.: 63], ενώ τα τελευταία 100 χρόνια η αύξηση της μέσης θερμοκρασίας υπολογίζεται ότι ήταν 0,4-1,1 °C. Ταυτόχρονα, εκτιμάται ότι τα επόμενα 20 έως 30 χρόνια η αύξηση μπορεί να φθάσει και τους 4,0 °C. [PAP/RAC 1994: 13].

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.8 **ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΒΟΛΩΝ ΣΤΙΣ ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΑΠΟ ΤΗ ΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ**

ΚΛΙΜΑΚΑ ΧΡΟΝΟΥ	ΑΙΤΙΑ	ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	
		ΑΚΤΗ	ΠΑΡΑΚΤΙΑ ΠΕΡΙΟΧΗ
Δευτερόλεπτα Λεπτά Ώρες Ημέρες	Αέρας – κύμα Παλίρροια Ατμοσφαιρικές συνθήκες	Παλινδρόμηση ακτογραμμής. Παλινδρόμηση ακτογραμμής. Μετακίνηση ακτογραμμής	 Μετεωρολογικές μεταβολές.
Εβδομάδες Μήνες	Περιοδικότητα ηλιακού συστήματος	Περιοδική μετακίνηση ακτογραμμής.	Ολοκληρωμένος κύκλος ετήσιων καιρικών μεταβολών.
	ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΝΗ	Προσωρινές αλλαγές χρήσης. Ρύπανση	Έναρξη διαδικασιών μόνιμης μεταβολής χρήσεων γης.
Έτη *[ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ]*	Περιοδικά φυσικά φαινόμενα Φυσικές καταστροφές	Διάβρωση. Μετακίνηση, δημιουργία ή εξαφάνιση ακτογραμμής.	Εδαφολογικές μεταβολές. Ρήγματα και λοιπές γεωμορφολογικές αλλαγές.
	ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΝΗ	Βίαιη μετατόπιση ακτογραμμής. Αλλαγές χρήσεων, ρύπανση και αρχή αλλοίωσης τοπίου.	Μόνιμες μεταβολές χρήσεων. Διάσπαρτες εστίες ρύπανσης.
Δεκαετίες *[ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΖΩΗ]*	Φυσικά φαινόμενα ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΝΗ	Αθροιστικές μεταβολές (διάβρωση, μετακίνηση κλπ). Πάγια καθιέρωση και αποδοχή νέων χρήσεων γης. Αλλοίωση του τοπίου. Δύσκολα αναιρούμενη ρύπανση.	Αλλαγές στην κάλυψη γης. Ολοκληρωμένος κύκλος μεταβολών κάλυψης και χρήσης γης σε συνδυασμό με γενικότερη περιβαλλοντική υποβάθμιση.
	Φυσικά φαινόμενα (δευτερογενή, από ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΝΕΙΣ ΔΡΑΣΕΙΣ).	Μετακίνηση ακτογραμμής (π.χ. από μεταβολή της μέσης στάθμης της θάλασσας).	Μείωση εύρους παράκτιων περιοχών. Κλιματολογικές μεταβολές.
Αιώνες, Χιλιετίες *[ΓΕΩΛΟΓΙΚΟΣ ΧΡΟΝΟΣ]*	Φυσικά φαινόμενα.	Πολύ μεγάλες μεταβολές.	Πολύ μεγάλες μεταβολές.

Η αύξηση της μέσης θερμοκρασίας προκαλεί αλυσιδωτά τήξη των παγετώνων και άνοδο της μέσης στάθμης της θάλασσας. Σύμφωνα με υπολογισμούς, η θερμοκρασιακή μεταβολή συνεπάγεται την ανύψωση της μέσης στάθμης της θάλασσας κατά 20 εκατοστά του μέτρου για κάθε βαθμό Κελσίου [Turner II et. al. 1990: 291] ή κατά 0,5-1,5 cm το χρόνο ή κατά 13-39 cm μέχρι το 2025 ή κατά 24-52 cm μέχρι το 2050. [PAP/RAC ό.π.].[58] Είναι προφα-

[58] Υπολογίζεται ότι εάν λιώσουν οι παγετώνες της Γροιλανδίας (περίπου 2,8 εκατομμύρια κυβικά μέτρα πάγου), τότε η στάθμη της θάλασσας θα ανυψωθεί κατά 6 μέτρα. Αν λιώσουν όλοι οι παγετώνες της Ανταρκτικής, τότε η ανύψωση θα είναι δεκαπλάσια, 60 μέτρα. [Pickering & Owen 1997: 49].

νές ότι ανεξάρτητα του κυμαινομένου μεγέθους των, **όλες οι εκδοχές για την άνοδο της στάθμης της θάλασσας προκαλούν μετακίνηση της ακτογραμμής προς τα ανάντη**, κατά απόσταση που εξαρτάται και από τις κατά τόπους κλίσεις των παράκτιων εδαφών. Σε κάθε περίπτωση, μειώνεται η επιφάνεια της ξηράς, ενώ αναπόφευκτα προκαλείται μεταβολή του πλέγματος των παράκτιων χρήσεων γης.[59]

1.4.3 ανθρωπογενή αίτια

Είναι δεδομένο ότι ο πληθυσμός της γης αυξάνεται με επιταχυνόμενο ρυθμό. {κεφάλαιο 1.1.2}. Επομένως, έστω κι αν αμφισβητήσει κανείς την άποψη ότι «οι κύριοι λόγοι που οι αναπτυσσόμενες κοινωνίες δεν μπορούν να υιοθετήσουν ξαφνικά 'πράσινες' πολιτικές είναι οικονομικοί και δημογραφικοί» [Κένεντι 1993: 197], θα είναι δύσκολο να διαφωνήσει στο ότι ο τρόπος με τον οποίο η διεθνής κοινότητα χρησιμοποιεί τις διάφορες περιοχές του πλανήτη σχετίζεται με τις προσπάθειες άμβλυνσης των επιπτώσεων του παγκόσμιου δημογραφικού προβλήματος.[60]

Στο πλαίσιο αυτών των προσπαθειών εντάσσεται και ο ρόλος της **τεχνολογίας**. Οι τεχνολογικές καινοτομίες "διεισδύουν" στο κοινωνικοοικονομικό σύστημα παραγωγής και χρήσης αγαθών, και επιδιώκουν να ικανοποιήσουν προαιώνιες επιδιώξεις του ανθρώπου, όπως η επιθυμία υπερνίκησης των φυσικών εμποδίων (γρηγορότερη μετακίνηση, φωτισμός και λοιπές μορφές ενέργειας, αύξηση των εκμεταλλεύσιμων αποθεμάτων φυσικών πόρων, λιγότερο κοπιώδης εργασία, μακροβιότερη παρουσία επί της γης κ.ά.) και η επιθυμία για εξουσία που μετουσιώνεται σε κατασκευή όπλων, αποτελεσματικότερων συστημάτων ελέγχου ή πρωτότυπων προϊόντων. Συχνά, η τεχνολογική πρόοδος ταυτίζεται με στενά οικονομικούς στόχους, όπως η μείωση του κόστους παραγωγής και η αύξηση των παραγομένων προϊόντων, ενώ αποτελεί κοινό τόπο ότι «οι φυσικοί πόροι αποκτούν οικονομική σημασία σε συνάρτηση με δεδομένο επίπεδο τεχνικής». [Κανελλόπουλος: 166, Kindleberger & Herrick 1977: τμ.Α΄, 94-100].

Κι ενώ αυτοί οι στόχοι δεν φαίνεται να άλλαξαν, με την πάροδο του χρόνου αλλάζει ο ρυθμός μεταβολής των τεχνολογικών εξελίξεων, ο οποίος έγινε καταιγιστικός ακολουθώντας τις αντίστοιχες δημογραφικές εξελίξεις.[61] Η πιο "εμφανής" παρενέργεια αυτών των εξελίξεων είναι η **ρύπανση** του φυσικού περιβάλλοντος[62], από τα κάθε είδους απόβλητα της

---

[59] Εκτός του ότι υφίστανται ακόμα σοβαρές επιφυλάξεις για το κατά πόσο αυξάνει η θερμοκρασία της γης, πρέπει να σημειωθεί με έμφαση ότι η ενδεχόμενη ανύψωση της μέσης στάθμης της θάλασσας «δεν θα είναι υποχρεωτικά η ίδια σε όλες της περιοχές του πλανήτη, λόγω του γεωειδούς και της επίδρασης της παλίρροιας, ενώ η αποθήκευση του νερού στο υπέδαφος μπορεί να επιβραδύνει το ρυθμό ανόδου.» [Goudie, 1993b: 129].

[60] Σημειώνεται ότι το κυρίαρχο ον της βιόσφαιρας, ο άνθρωπος, δεν τροποποιεί πλέον μόνο την επιφάνεια της γης, αλλά επιδρά σε μετρήσιμο μέγεθος και στο υπέδαφός της, για παράδειγμα μέσω της εντατικής εξόρυξης υδρογονανθράκων ή της μόλυνσης των υδροφόρων οριζόντων. Τροποποιεί δηλαδή τις χαρακτηριστικές ιδιότητες στο σύνολο της λιθόσφαιρας, ενώ ταυτόχρονα μετρήσιμη είναι και η επίδραση του και στα δύο άλλα υποσύνολα του γήινου οικοσυστήματος, την ατμόσφαιρα και την υδρόσφαιρα. {σχήμα 1.1}. Τα τελευταία παρουσιάζουν ολοένα μεγαλύτερη ελκυστικότητα και μάλιστα για το σύνολο του όγκου των.

[61] Είναι αξιοπαρατήρητο ότι όχι μόνο το ευρύ κοινό αλλά και οι ίδιοι οι δημιουργοί/εφευρέτες συχνά δεν αντιλαμβάνονται έγκαιρα το σύνολο των συνεπειών των κάθε είδους προϊόντων της σκέψης τους. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί ο εκ των υστέρων σκεπτικισμός του Οπενχάιμερ για την ατομική βόμβα.

[62] Σύμφωνα με πηγές της Παγκόσμιας Τράπεζας : ένα δισεκατομμύριο άνθρωποι δεν τροφοδοτούνται με κα-

έντονης εκβιομηχάνισης αλλά και της ολοένα εντατικοποιούμενης γεωργίας. Το θέμα είναι τεράστιο και συνδέεται με όρους όπως εκπομπές βλαβερών αερίων, μόλυνση των υδάτων, αστικά απόβλητα, επικίνδυνα απόβλητα κ.ά., η ανάλυση των οποίων δεν εμπίπτει στο αντικείμενο της παρούσας εργασίας.[63] Ενδιαφέρουν όμως οι τελικές συνέπειές των (απαξίωση πόρων, ανάγκη αποκατάστασης εδαφών κλπ.), διότι ουσιαστικά τροποποιούν τις δυνητικές χρήσεις γης σε μία (παράκτια) περιοχή.

Στην υπηρεσία των αναγκών του υπερπληθυσμού έχει τεθεί και η κτηνοτροφία, οι απαιτήσεις της οποίας για βοσκοτόπους αποτελούν σημαντικό παράγοντα προς την κατεύθυνση της μείωσης των δασών. Ο διπλασιασμός της παραγωγής τροφίμων κατά την παρελθούσα εικοσιπενταετία είχε ως συνέπεια την μείωση των καλλιεργούμενων ειδών, την απώλεια φυσικών οικοσυστημάτων κι ακόμα την αποψίλωση του ενός εβδόμου των τροπικών δασών. [World Bank 1997: 18, Skinner & Porter 1995: 476].[64] Επίσης, η εντατικοποίηση της χρήσης του εδάφους οδήγησε στην τροποποίηση των αποθεμάτων υπόγειου νερού και την αλλαγή της δομής καθώς και της γονιμότητας του εδάφους. [WCED 1987: 125-128, Harris et al. 1996: 72, PAP/RAC 1997b].

Με τη μέσω τεχνολογίας εντατικοποίηση των χρήσεων γης σχετίζονται φαινόμενα όπως η ταχεία ερημοποίηση περιοχών, η εγκατάλειψη της (περιορισμένης γονιμότητας) αγροτικής γης, η αποξήρανση των υγροτόπων κ.ά. [European Commission 1994a: 15, Bilsborrow 1992]. Ο Κένεντι [1993: 188] διαπιστώνει ότι «σε πολλές από τις αναπτυσσόμενες χώρες οι μεικτές και ισορροπημένες καλλιέργειες αντικαταστάθηκαν από τεράστιες εκτάσεις μονοκαλλιεργειών». Επίσης, μεγάλες επιφάνειες εδάφους καταλαμβάνει άλλη μία ανθρώπινη δραστηριότητα, η εξόρυξη ορυκτών [ενδεικτικά βλ. Pickering & Owen 1997: 383, Adger & Brown 1994: 142]. Σημαντική παράμετρος αυτής της χρήσης αποτελεί το γεγονός ότι στη συνέχεια απαιτούνται νέες μεγάλης έκτασης επεμβάσεις αποκατάστασης,[65] με τελικό αποτέλεσμα να προστίθεται μία επιπλέον παράμετρος στο χωροταξικό (ανα)σχεδιασμό των χρήσεων γης. [Κάρκα 1997].

Άμεσα σχετιζόμενα με την τεχνολογία και το υπό μελέτη θέμα (της μεταβολής των χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές) είναι, ακόμα, η τεχνητή δημιουργία στεριανών εκτάσεων εις βάρος της θάλασσας, η αποξήρανση ελών και άλλων υγροτόπων και γενικώς τα παράκτια εγγειοβελτιωτικά έργα κάθε είδους. Ειδικά για τη Μεσόγειο ο J. Thornes υποστηρίζει ότι από το 1950 και μετά γεγονότα όπως : η εγκατάλειψη των αγροτικών περιοχών, η εντατικοποίηση της γεωργίας και η αυξημένη ζήτηση νερού οδήγησαν σε επιτάχυνση της διάβρωσης και γενικότερα σε αυξημένα προβλήματα διαχείρισης των εδαφών. Οι εξελίξεις αυτές στις χρήσεις γης συνδέονται με τις οικονομίες των μεσογειακών κρατών, ενώ δεν απουσιάζουν προβλήματα σύγκρουσης χρήσεων γης. [European Commission & NAGREF 1996].[66]

θαρό (πόσιμο) νερό, δύο δισεκατομμύρια ζουν σε ανεπαρκείς συνθήκες υγιεινής, ενώ 1,5 δισεκατομμύρια κάτοικοι του πλανήτη είναι εκτεθειμένα σε επικίνδυνα επίπεδα ατμοσφαιρικής ρύπανσης. [World Bank 1997: 18]

[63] Οι βιβλιογραφικές πηγές είναι πάρα πολλές, ενδεικτικά βλ. Katsifarakis et al. 1998, Stanners & Bourdeau 1995.

[64] Σε τοπικό επίπεδο, η αποψίλωση των δασών συνεπάγεται μεταβολές στον κύκλο του νερού στη φύση και στο ρυθμό διάβρωσης, εξελίξεις που κατά κανόνα οδηγούν στην δημιουργία ορμητικών ρευμάτων και πλημμυρών. Αλλά και σε παγκόσμιο επίπεδο υφίστανται συνέπειες λόγω της μεταβολής της αντανακλαστικότητας της επιφάνειας της γης, η οποία οδηγεί σε αύξηση της συγκέντρωσης του CO_2 στην ατμόσφαιρα και εκείθεν στην πιθανή μεταβολή του κλίματος. [Mather 1986: 147].

[65] Αντιπροσωπευτική περίπτωση για τον ελληνικό χώρο αποτελεί το έργο για την αποκατάσταση του εδάφους γύρω από την πόλη του Λαυρίου, μετά την εκεί εντατική εξορυκτική και μεταλλουργική δραστηριότητα κατά το παρελθόν (υλοποίηση στα πλαίσια του προγράμματος LIFE, κωδικός GR/93/4576, ανάδοχος ο δήμος Λαυρίου, συνολικό κόστος 1,26 εκατομμύρια ECU).

[66] Οι διαπιστώσεις για την **ερημοποίηση** (όρος που απουσιάζει από τα περισσότερα ελληνικά λεξικά, αλλά

Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι οι εκτιμήσεις για την εξέλιξη των χρήσεων γης σε παγκόσμιο επίπεδο δεν συμπίπτουν ως προς το πιθανότερο μελλοντικό ενδεχόμενο. Πράγματι, από τη μία πλευρά, ο FAO υπολογίζει ότι μέχρι το 2010 στις αναπτυσσόμενες χώρες (με εξαίρεση την Κίνα) «σχεδόν τα μισά από τα 90 εκατομμύρια εκτάρια που θα αποτελέσουν νέες καλλιεργούμενες εκτάσεις είναι σήμερα δάση». [WRI et al. 1996: 232]. Από την άλλη πλευρά όμως, ίσως να μην απαιτηθεί η προηγούμενη μεταβολή χρήσεων γης (τουλάχιστον ως ένα βαθμό), αφού η εφαρμογή της βιοτεχνολογίας στην αγροτική παραγωγή αυξάνει την αποδοτικότητα της τελευταίας κι έτσι είναι δυνατόν να απελευθερωθούν μεγάλες εκτάσεις [Ρίφκιν 1995], χωρίς βέβαια να παύει να ελλοχεύει ο κίνδυνος υποβάθμισης των εντόνως χρησιμοποιούμενων εδαφών [Johnsson 1992: 37-41]. Πάντως, ανεξάρτητα του ποια εκδοχή θα επαληθευτεί και σε ποιο βαθμό, οι ανθρώπινες δραστηριότητες επί της γης έχουν εμφανείς χωρικές ανισότητες[67] και κοινωνικές ή άλλες επιπτώσεις[68].

Ταυτόχρονα, οι ανθρωπογενούς νοημοσύνης τεχνολογικές εξελίξεις έχουν και αναμφισβήτητες θετικές συνέπειες. Για παράδειγμα, κατά την τελευταία εικοσιπενταετία οι συνθήκες διαβίωσης έχουν βελτιωθεί παγκοσμίως, όσον αφορά την υγεία, την εκπαίδευση και την διατροφή. [World Bank 1997: 8]. Πέραν, δηλαδή, της αυξημένης πιθανότητας επιβίωσης, αποτέλεσμα των τεχνολογικών καινοτομιών είναι και η σταδιακή **βελτίωση του επιπέδου διαβίωσης**[69], άλλωστε, «πουθενά στον κόσμο οι άνθρωποι δεν ικανοποιούνται έχοντας εξασφαλίσει απλά και μόνο το φαγητό τους» [Mather & Chapman 1995: 238].

Εκτός, λοιπόν, από τη χρησιμοποίηση τους εδάφους της γης για την ικανοποίηση των εντελώς απαραίτητων αναγκών του ανθρώπου προκύπτουν και απαιτήσεις ποιοτικού χαρακτήρα, ως αποτέλεσμα του συνεχώς ανερχόμενου επιπέδου ζωής. Το γεγονός αυτό έχει ως αποτέλεσμα να **αυξάνονται οι ανάγκες κάθε κοινωνίας, ακόμα κι αν μειώνεται ο πληθυσμός της**. [National Research Council 1992]. Αυτές οι ανάγκες συνδέονται στενά με τη χρή-

---

που μάλλον πρέπει να θεωρηθεί δόκιμη μετάφραση του αγγλικού desertification) μεγάλων περιοχών του πλανήτη δεν είναι εντελώς πρόσφατες. Αντίθετα τρέχοντα και εν εξελίξει είναι τα (συνήθως υπερεθνικά) προγράμματα που στοχεύουν στην τεκμηρίωση του φαινομένου και στην διαχρονική καταγραφή του. Σ' αυτή την αποτύπωση της υπάρχουσας κατάστασης και την καταγραφή της διαχρονικής της εξέλιξης κυρίαρχη τεχνική αποτελεί η επεξεργασία δορυφορικών εικόνων για τη διαρκή ενημέρωση συστημάτων γεωγραφικών πληροφοριών (GIS).

67 Για την άνιση χωρική κατανομή της χρήσης των πόρων γενικώς, και τα διαφορετικά επίπεδα διατροφής και κατανάλωσης ενέργειας ειδικότερα, βλ. World Bank 1997, World Bank 1998, WRI et al. 1996, WRI et al. 1998, Brown et al. 1997, Pickering & Owen 1997, Instituto del Tercel Mundo 1997, Sage 1991 κ.ά. Επίσης, αξιομνημόνευτο είναι ότι σύμφωνα με πηγές της ΕΕ, κάθε νέος πολίτης της θα καταναλώσει κατά μέσο όρο στη ζωή του τους μισούς φυσικούς πόρους από ότι ένα πολίτης των ΗΠΑ, ποσότητα όμως που ταυτόχρονα θα είναι εικοσαπλάσια αυτής που θα αξιωθεί να κάνει χρήση κάθε πολίτης των περισσοτέρων από τις αναπτυσσόμενες χώρες. [Ψήφισμα του Συμβουλίου (1.2.1993) σχετικά με ένα κοινοτικό πρόγραμμα πολιτικής και δράσεως για το περιβάλλον και την αειφόρο ανάπτυξη, Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (93/C 138, 17.5.1993)].

68 Η εξαιρετικού βαθμού εξειδίκευση που προκαλούν οι τεχνολογικές αλλαγές και η σταδιακή παγκοσμιοποίηση των προτύπων διαβίωσης οδηγούν στην απώλεια της γενικότερης επαφής του ανθρώπου με το κατά τόπους φυσικό περιβάλλον, που αποτελούσε εκ των ων ουκ άνευ καθεστώς σε παλαιότερες αγροτικές κοινωνίες. Ταυτόχρονα, φαίνεται ότι αυξάνεται η (συγγνωστή ή ασύγγνωστη) αδιαφορία για τη χρησιμότητα του εδάφους και των επ' αυτού οικοσυστημάτων, ενώ οι κάθε είδους κατασκευές απομακρύνονται από την ανθρώπινη κλίμακα. Επίσης, με την παραγωγή και κατανάλωση των τελικά "απειραρίθμων" προϊόντων εγκαθιδρύεται μία στενά μονοσήμαντη σχέση "ανάγκη - προϊόν", από την οποία κατά κανόνα απουσιάζει η ευρύτερη, μακροχρόνια θεώρηση των επιπτώσεων επί της γης, άρα και επί των δυνητικών χρήσεών της. [Headrick 1987: 55]. Τέλος, απλώς αναφέρεται ένα ακόμα θέμα, αυτό της σχέσης των τεχνολογικών εξελίξεων και των επιπτώσεών τους στην αγορά εργασίας σε παγκόσμιο επίπεδο, θέμα για το οποίο βλ. και τη σχετικά δυσοίωνη τοποθέτηση του Ρίφκιν [1995].

69 Για την ευνοϊκή εξέλιξη των σχετικών δεικτών βλ. τις ετήσιες εκδόσεις του Προγράμματος των Ηνωμένων Εθνών για την Ανάπτυξη (UNDP) με τίτλο : *Human Development Report.*

ση εκτεταμένων εκτάσεων για την παραγωγή αγαθών ή την παροχή υπηρεσιών (αναψυχής, τουρισμού, δεύτερης κατοικίας κλπ.). Ιδιαίτερα στην περίπτωση της παροχής τουριστικών υπηρεσιών, συνήθως πρόκειται για χρήσεις που απαιτούν **μεγάλης κλίμακας επεμβάσεις κατά μήκος των ακτών.**[70]

Ειδικότερα, με τη χρήση του εδάφους της γης που συνδέεται με όρους όπως : ευμάρεια, ελεύθερος χρόνος, αναψυχή, τουρισμός, πολιτισμός, κ.ά., σχετίζεται ένα ευρύτατο πλέγμα οικονομικών σχέσεων, το οποίο επιτρέπει στον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού (WTO) να επαίρεται ότι «ο τουρισμός αποτελεί μία από τις μεγαλύτερες βιομηχανίες σε παγκόσμιο επίπεδο».[71] Ταυτόχρονα όμως, η έντονη τουριστική ανάπτυξη περιοχών που στηρίζουν την ελκυστικότητά τους στο (φυσικό) περιβάλλον έχει ως συνέπεια την "κατανάλωση" του τελευταίου, συχνά με μη αντιστρέψιμο τρόπο. Κι αυτό συνεχίζει να συμβαίνει, παρόλο που τα ιστορικά παραδείγματα παραπέμπουν με σαφήνεια σε ορατούς κινδύνους για την απαξίωση ενός τουριστικού προορισμού, εάν υποστούν βλάβη οι περιβαλλοντικοί πόροι στους οποίους στηρίζεται η ανάπτυξή του. [AMBER 1994, Γκόλφη κ.ά. 1993, Παρπαΐρης 1993, Ryan 1991].

Τέλος, υπενθυμίζεται ότι με τη βελτίωση του επιπέδου διαβίωσης σχετίζεται η μείωση του τυπικού χρόνου καθημερινής εργασίας καθώς και η ταυτόχρονη αύξηση των περιόδων αδείας των εργαζομένων.[72] Και ενώ προοιωνίζεται συνεχής διεύρυνση αυτών των τάσεων που σχετίζονται με τις εργασιακές σχέσεις, η μετακίνηση με ιδιωτικής χρήσης μεταφορικά μέσα έχει διευκολυνθεί σε πολύ μεγάλο βαθμό. Ο κυκλοφοριακός φόρτος στις οδούς μεταξύ των πόλεων (τόπων εργασίας) και της υπαίθρου (τόπος αναψυχής) λαμβάνει μεγάλες τιμές στις περισσότερο αναπτυγμένες κοινωνίες, έστω και επ' ευκαιρία ολιγοήμερων ή ακόμα και ολιγόωρων εκδρομών.

Από τα αμέσως παραπάνω προκύπτουν ανάγκες για μεγάλες εκτάσεις γης που θα χρησιμοποιηθούν αφ' ενός μεν ως χώροι αναψυχής, αφ' ετέρου δε για συγκοινωνιακά δίκτυα προς εξυπηρέτηση των κάθε είδους μετακινουμένων (επαγγελματιών, εκδρομέων, τουριστών κλπ.).[73] Ο ρόλος πάντως των δικτύων είναι γενικότερος, αφού ανεξάρτητα του μεγέθους των σχετικών γραμμών και κόμβων «αφήνουν ίχνη στο τοπίο». Ο Ντερυώ [1976: 449] σημειώνει χαρακτηριστικά ότι «η διαδοχή των πολιτισμών ή των τεχνικών μεθόδων δημιουργεί ένα παλίμψηστο από συγκοινωνιακές γραμμές» και προσθέτει : «**Οι τεχνολογικές μεταβολές αλλάζουν τον τρόπο με τον οποίο τα μέσα μεταφορών καταλαμβάνουν το έδαφος**. Η σημερινή τάση είναι η αύξηση των χρησιμοποιουμένων επιφανειών: επέκταση των διαδρόμων των αεροδρομίων, διαπλάτυνση των δρόμων, επέκταση των κόμβων. Η τάση, όμως, αυτή μπορεί να αναστραφεί, αν, π.χ. γενικευτεί η χρήση του αεροπλάνου κάθετης απογείωσης.».

---

[70] Υπενθυμίζεται αφ' ενός μεν ότι ο τουρισμός διακοπών ανθεί παγκοσμίως κυρίως παρά θιν αλός [ενδεικτικά βλ. Boniface & Cooper 1987], αφ' ετέρου δε ότι στις παράκτιες περιοχές εφαρμόζονται συχνά μεγάλα προγράμματα αναδιάρθρωσης των χρήσεων γης, όπως για παράδειγμα στο γαλλικό νότο για τουριστικές χρήσεις (Languedoc-Roussillon) και στις όχθες του Τάμεση για ευρύτερες τριτογενείς δραστηριότητες (Docklands). Τέλος, παράκτιες προβλέπεται ότι θα είναι και οι σχεδιαζόμενες στην Ελλάδα Περιοχές Ολοκληρωμένης Τουριστικής Ανάπτυξης (ΠΟΤΑ) του Ν. 2234/1994 [ΦΕΚ Α'142/31.8.94].

[71] Πρόκειται για διαπίστωση που επαναλαμβάνεται συχνά, με πιθανή πρώτη αναφορά το 1990 από τον Antonio Enriquez Savignac, τότε γεν. γραμματέα του WTO, κατά την τελετή έναρξης της Διεθνούς Έκθεσης Τουρισμού του Βερολίνου.

[72] Ενδεικτικά βλ. Στεφάνου & Αυγεροπούλου 1977, Burkart & Medlik 1981: 50, Gratton & Taylor 1988: 49 και European Commission 1995b: 190, Τακούδης 1996.

[73] Ενδεικτικά αναφέρεται ότι για κάθε χιλιόμετρο νέου αυτοκινητόδρομου που διασχίζει καλλιεργούμενες εκτάσεις απαιτείται η αλλαγή χρήσης 12,65 ha γεωργικής γης, άρα αντίστοιχη απώλεια για την πρωτογενή παραγωγή. [Λαμπριανίδης 1992: 196].

1.4.4 χωροταξική διάσταση των μεταβολών χρήσεων γης

Από την προηγηθείσα ανασκόπηση των θεμάτων που σχετίζονται με τις μεταβολές των χρήσεων γης συνάγεται ότι τα αίτια που διαμορφώνουν το εκάστοτε πλέγμα των χρήσεων γης σε κάθε (παράκτια) περιοχή πηγάζουν από τη δυναμική συνύπαρξη τόσο φυσικών δυνάμεων όσο και ανθρωπογενών διεργασιών, με υπόβαθρο το φυσικό χώρο και τους πόρους του. Με μεγάλη δόση αφαίρεσης και γενικότητας μπορεί να λεχθεί ότι οι μεταβολές οφείλονται σε τρεις ομάδες αιτίων, τις φυσικές διαδικασίες, τις κλιματολογικές αλλαγές και τις αλλαγές της ζήτησης. [IPCC 1994: 28]. Κάθε τροποποίηση της προγενέστερης σχέσης -με την οποία τα αίτια αυτά διαπλέκονται- τείνει να μεταβάλει το προϋπάρχον πλέγμα χρήσεων γης και να δημιουργήσει νέο.

Ως πόρισμα προκύπτει ότι **κάθε μεταβολή πηγάζει από τα ίδια φυσικά και ανθρωπογενή αίτια που παρήγαγαν και τα προηγούμενα πλέγματα χρήσεων γης**. Αυτό που αλλάζει είναι η αναλογία με την οποία συμβάλλει κάθε γενεσιουργό αίτιο. Αναδύεται επομένως η ανάγκη αφ' ενός μεν της αναγνώρισης της ταυτότητας των αιτίων που προκαλούν μεταβολές των χρήσεων γης, αφ' ετέρου δε της διακρίβωσης της συμβολής καθ' ενός από αυτά. Η διαδικασία αυτή δεν είναι εύκολο να καταλήξει σε αδιαμφισβήτητης ορθότητας και πλήρους τεκμηρίωσης συμπεράσματα, ιδίως από τότε που οι ανθρώπινες δραστηριότητες απόκτησαν τέτοιες δυνατότητες ώστε να θεωρείται ότι μπορούν να μεταβάλουν τις χρήσεις γης δευτερογενώς, μέσω του (μερικού, έστω) επηρεασμού των φυσικών διεργασιών.[74] Πρόκειται, πάντως, για ένα ζήτημα το οποίο αποτελεί τον πυρήνα κάθε έλλογης και ουσιαστικής διαδικασίας (χωροταξικής) ανάλυσης της υπάρχουσας κατάστασης σε μία περιοχή.

Σημειώνεται ότι τα αίτια που δύνανται να θεωρηθούν ως αμιγώς φυσικά, έχουν χρονικούς ρυθμούς δράσης που δεν συμπορεύονται με τους αντίστοιχους χωροταξικούς. Πράγματι, οι γεωλογικής προέλευσης γεωμορφολογικές μεταβολές εκτείνονται σε μεγάλο μήκος χρόνου και συνήθως δεν γίνονται αντιληπτές κατά τη διάρκεια του χρονικού ορίζοντα μίας χωροταξικής προσέγγισης. Παράλληλα, τα αποτελέσματα των σύντομης διάρκειας φυσικών καταστροφών είναι μεν άμεσα αντιληπτά αλλά δεν υπόκεινται σε σχεδιασμό, ως απρόβλεπτα. Σε κάθε περίπτωση, όμως, **τα φυσικά αίτια μεταβολών είναι διαρκώς παρόντα, ως γίγνεσθαι και ως ιστορική διαδρομή καταγεγραμμένη στο φυσικό χώρο** (ποιότητα εδάφους, κλιματικές συνθήκες και λοιποί φυσικοί πόροι κλπ.).

Επομένως, με αφετηρία την παράμετρο του **χρόνου** και σε συνδυασμό με χωροταξικά κριτήρια, η διερεύνηση από την παρούσα εργασία των αιτίων μεταβολής των χρήσεων γης επικεντρώνεται στα ανθρωπογενή αίτια (πρωτογενή και δευτερογενή) που αναφέρονται σε χρονικό διάστημα μερικών ετών. Επίσης, ενδιαφέρει η αμέσως μεγαλύτερη χρονική περίοδος (μερικές δεκαετίες), η οποία συνδέεται με τις μνήμες ενός ανθρώπου και είναι της ίδιας τάξης μεγέθους με τη διάρκεια της παραγωγικής ηλικίας του -ενώ αποτελεί και το μέγιστο (αν και μάλλον εξωπραγματικό) χρονικό ορίζοντα πρόβλεψης των πιο μακροχρόνιων χωροταξικών σχεδίων. {βλ. και πίνακα 1.8}.

Όσον αφορά, λοιπόν, τα ανθρωπογενή αίτια που προωθούν τη διαδικασία μεταβολών των χρήσεων γης, όλοι οι μελετητές αναγνωρίζουν (όπως είναι προφανές και αναμενόμενο) κοινωνικές και οικονομικές συνιστώσες. Ο McNeill [1991] συνοψίζοντας τα πορίσματα σχετικής ομάδας εργασίας αναφέρει τις ακόλουθες τέσσερις ομάδες αιτίων :

- Πολιτικά. Σ' αυτά περιλαμβάνει παραμέτρους όπως τη διαδικασία λήψης αποφάσεων και την ισχύ του κεντρικού κράτους.

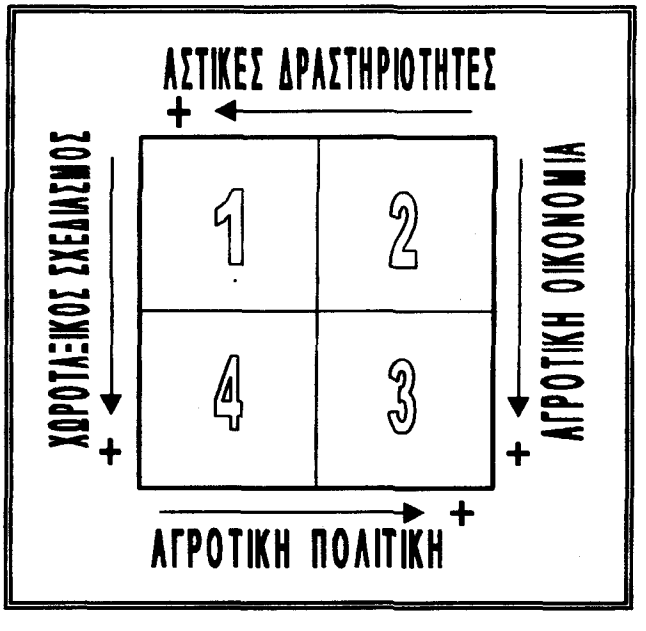
---

[74] Ο Manning [1991: 510] σημειώνει ότι η επιδίωξη της πλήρους εξακρίβωσης των παραγόντων που επηρεάζουν τις χρήσεις γης μοιάζει «με μία προσπάθεια να δει κανείς κάτι αόρατο».

- Οικονομικά. Υπονοούνται παράμετροι όπως ο βαθμός εξάρτησης από ξένες οικονομίες, το εάν η αγορά είναι ανοικτή ή όχι καθώς και το από ποιους ελέγχεται, ο βαθμός τεχνολογικής διείσδυσης στην παραγωγική διαδικασία, το επίπεδο κοινωνικής ευημερίας κ.ά.
- Δημογραφικά, όπου εξετάζεται το μέγεθος του πληθυσμού και λοιπά σχετικά στοιχεία.
- Περιβαλλοντικά. Περιλαμβάνεται ό,τι έχει σχέση με τα αποθέματα ή τη σπανιότητα των πόρων.

Οι Brouwer & Chadwick [1991] δέχονται ως βαθύτερες (και αλληλεπιδρούσες) αιτίες μεταβολών των χρήσεων γης στον ευρωπαϊκό χώρο: α) τις κοινωνικοοικονομικές και ιστορικές αλλαγές, β) τις πολιτικές αποφάσεις και γ) τις περιβαλλοντικές συνθήκες. Με τις πρώτες υπονοούν το ιδιοκτησιακό καθεστώς, την πληθυσμιακή αύξηση, την αστικοποίηση, την εκβιομηχάνιση, την τεχνολογική πρόοδο και την ίδρυση δικτύων μεταφοράς και επικοινωνιών. Με τον όρο πολιτικές αποφάσεις εννοούν τις εθνικές φορολογικές πολιτικές επί της γης αλλά και ευρύτερους θεσμούς όπως την κοινή αγροτική πολιτική (ΚΑΠ) της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τέλος στις περιβαλλοντικές συνθήκες περιλαμβάνουν ό,τι έχει σχέση με τις κλιματολογικές αλλαγές.

Ο Prosser [1992: 37] προτείνει μια άλλη, λίαν ενδιαφέρουσα προσέγγιση. Υπονοώντας προφανώς ότι η γη χρησιμοποιείται αποκλειστικά είτε για τις ανάγκες της πρωτογενούς παραγωγής είτε για αστικές χρήσεις (άποψη που παραπέμπει στο δίπολο υπαίθρου-πόλης), αποδέχεται ταυτόχρονα τέσσερις παράγοντες ως θεμελιώδη αίτια της διαδικασίας εξέλιξης των χρήσεων γης. Πρόκειται για : α) τις οικονομικές δραστηριότητες που σχετίζονται με τις αστικές περιοχές, β) τις οικονομικές δραστηριότητες στα πλαίσια του πρωτογενούς τομέα, γ) την ακολουθούμενη αγροτική πολιτική και δ) τον υφιστάμενο χωροταξικό σχεδιασμό. Επιπλέον, θεωρεί ότι η συμβολή κάθε ενός από τα αίτια μεταβάλλεται από μία χαμηλή σε μία υψηλή τιμή και τελικά η διαπλοκή αυτών των δεδομένων έχει ως αποτέλεσμα τον προσδιορισμό των ακολούθων τεσσάρων αντιπροσωπευτικών περιοχών {σχήμα 1.5} :

ΣΧΗΜΑ 1.5

ΣΧΗΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΚΑΤΑ PROSSER ΤΕΣΣΑΡΩΝ ΤΥΠΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ

Προκύπτουν ως αποτέλεσμα συνδυασμένης δράσης τεσσάρων θεμελιωδών αιτίων (αστικές δραστηριότητες, αγροτικές δραστηριότητες, αγροτική πολιτική και χωροταξικός σχεδιασμός).

1. Έντονες αστικές δραστηριότητες, υποτυπώδης σχεδιασμός και ασθενής παρουσία δραστηριοτήτων του πρωτογενούς τομέα επιτρέπουν την κυριαρχία στις δυνάμεις που ωθούν προς την αστικοποίηση. Οι ευνοούμενες χρήσεις γης (προς τις οποίες παρατηρείται αυξημένη τάση μεταβολών, με εγκατάλειψη άλλων χρήσεων) είναι : αστικές, βιομηχανικές, κυκλοφοριακά δίκτυα, απόρριψη αποβλήτων, αναψυχή κ.ά.
2. Περιορισμένες αστικές και αγροτικές δραστηριότητες, σε συνδυασμό με σχετική απουσία

χωροταξικού σχεδιασμού, οδηγούν σε (αγροτικές) περιοχές με υποβαθμισμένο περιβάλλον. Στην προκειμένη περίπτωση οι αστικές συγκεντρώσεις φθίνουν, οι επενδύσεις μειώνονται, η ζήτηση και οι αγορές συρρικνώνονται.

3. Ισχυρή αγροτική οικονομία που συνοδεύεται από ανάλογες πολιτικές και σχεδιασμό δίνουν γένεση σε αγροτικά τοπία που χαρακτηρίζονται από απλή δομή, εντατική χρήση και υψηλή παραγωγικότητα του πρωτογενούς τομέα. Κυριαρχούν οι μονοκαλλιέργειες, οι σύγχρονες αγροτοβιομηχανικές μονάδες και άλλα παρεμφερή.
4. Αξιόλογες περιοχές που προστατεύονται ενεργά, χωρίς να αποκλείονται τόσο οι αστικές όσο και αγροτικές χρήσεις. Οι επικρατούσες χρήσεις συνδέονται με τη μη εντατικοποιημένη πρωτογενή παραγωγή, τις περιορισμένου μεγέθους οικιστικές συγκεντρώσεις, τις ζώνες προστασίας και τη μη μαζική αναψυχή.

Από την αδρή ανασκόπηση των ανωτέρω απόψεων προκύπτει ότι όλοι οι μελετητές αποδέχονται ρητώς -ή υπονοούν με σαφήνεια- ότι ο ραγδαία αυξανόμενος ανθρώπινος πληθυσμός αποτελεί την εκ των ων ουκ άνευ συνιστώσα στη διαδικασία των μεταβολών των χρήσεων γης. Κι αυτό γιατί πρόκειται για έναν πληθυσμό που ζητά τροφή, ένδυση και διαμονή (αιτήματα που συνεπάγονται επέκταση των καλλιεργούμενων εκτάσεων και των αστικών περιοχών), έχει νέες απαιτήσεις (πολιτιστικές, τουριστικές κ.ά.) αλλά και μεγαλύτερες από ότι παλαιότερα δυνατότητες εκκαθάρισης, αποστράγγισης και γενικότερης διαμόρφωσης του γήινου ανάγλυφου με μηχανικά μέσα. Οι παραπάνω απαιτήσεις και δυνατότητες συνοψίζονται στο τρίπτυχο : **(υπερ)πληθυσμός, ευημερία** και **τεχνολογικές εξελίξεις**.

Στην αγγλόφωνη βιβλιογραφία το τρίπτυχο αυτό αναπαρίσταται συμβολικά με την εξίσωση **I = PAT**. Μ' αυτήν υποδηλώνεται η εξάρτηση των επιπτώσεων στο περιβάλλον (I, impacts) -άρα και στις δυνητικές χρήσεις γης- από την αύξηση του πληθυσμού (P, population), την αύξηση της κατά κεφαλή κατανάλωσης αγαθών και υπηρεσιών (A, affluence) και την τεχνολογική πρόοδο (T, technology). [UN 1994, Grübler 1991, Sage 1991]. Η σχέση μεταξύ αυτών των τριών κινητηριων δυνάμεων και αποτελέσματος (μεταβολή χρήσεων γης) είναι, εν γένει, ευθέως ανάλογη. Δηλαδή, όσο μεγαλώνει το μέγεθος του πληθυσμού ή διευρύνεται ο αριθμός των ευημερούντων ή αυξάνονται οι τεχνολογικές δυνατότητες, τόσο περισσότερο μεγεθύνονται οι επιπτώσεις στο περιβάλλον, άρα και οι τάσεις μεταβολής των προγενέστερων χρήσεων γης.

$$\text{ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ} = f\ (\text{πληθυσμός, ευημερία, τεχνολογία})$$

Σχετικά με την παραπάνω σχηματοποιημένη εξίσωση, είναι απαραίτητες ορισμένες διευκρινιστικές παρατηρήσεις. Πρώτον, όσον αφορά τον **πληθυσμό**, η έννοιά του εμπεριέχει την έννοια των χρηστών. Άρα δεν περιορίζεται μόνο στους μόνιμους κατοίκους της περιοχής στην οποία εξετάζεται η μεταβολή των χρήσεων γης. Κατά περίπτωση επεκτείνεται στους προσωρινούς κατοίκους (απλούστερη μορφή αποτελούν οι εκδρομείς και οι τουρίστες) αλλά και γενικότερα στους καταναλωτές της υφηλίου, οι οποίοι πιθανόν να μην γνωρίζουν καν την περιοχή, με τους πόρους της οποίας παράγεται το προϊόν που χρησιμοποιούν.

Δεύτερον, αν η έννοια της **ευημερίας** ερμηνευτεί ως αφθονία των παραγομένων και καταναλισκομένων αγαθών και υπηρεσιών, τότε αναδύεται ως κρίσιμο θέμα η διάκριση των σκοπών για τους οποίους χρησιμοποιείται η γη. Πράγματι, ανεξάρτητα από το μέγεθος των ανθρωπογενών επεμβάσεων στη γη και στους πόρους της, άλλες από αυτές λαμβάνουν χώρα για την κάλυψη στοιχειωδών αναγκών επιβίωσης κι άλλες για την περαιτέρω βελτίωση του επιπέδου διαβίωσης ευημερουσών κοινωνιών, χωρίς να απουσιάζουν όλες οι ενδιάμεσες μεικτές περιπτώσεις. Οι Munton, Lowe και Marsden [1992] κάνουν σαφή διάκριση μεταξύ πα-

ραγωγικών και καταναλωτικών χρήσεων γης.[75]

Όσον αφορά την **τεχνολογία**, αν και κατά κανόνα δρα ως παράγων που απαιτεί την "κατανάλωση" εκτάσεων (άρα μεταβάλει το προϋπάρχον πλέγμα χρήσεων γης προς την κατεύθυνση της αύξησης της έντασης των χρήσεων γης), σε άλλες περιπτώσεις η συμβολή της είναι προς την αντίθετη κατεύθυνση, της απελευθέρωσης εδαφών από την προηγούμενη χρήση. Συνήθως οι περιπτώσεις αυτές σχετίζονται με όρους όπως "υποκατάσταση προϊόντων", "εξέλιξη της βιοτεχνολογίας" αλλά και "υποβάθμιση της γονιμότητας των εδαφών".[76]

Πρέπει, τέλος, να σημειωθεί με έμφαση ότι η συμβολή κάθε ενός από τα αίτια που δρουν ως κινητήριες δυνάμεις μεταβολής των χρήσεων γης **διαφοροποιούνται ανάλογα με το μέγεθος της περιοχής μελέτης**. Έτσι ενώ σε παγκόσμιο επίπεδο η δημογραφική έκρηξη αποτελεί την κρίσιμο κινητήρια δύναμη για τις μεταβολές των χρήσεων γης, σε τοπικό επίπεδο υπερισχύουν οι δυνάμεις που σχετίζονται με την ευημερία ή την τοπική εφαρμογή προηγμένων τεχνολογιών. Αποδεχόμενος αυτό το πλαίσιο σκέψης, ο Reyner [1991: 16] αναφέρει έξι κατηγορίες ανθρώπινων αναγκών και επιθυμιών που διαμορφώνουν τις χρήσεις γης σε τοπικό επίπεδο : α) **διατροφή**, β) **διαμονή**, γ) **γόητρο** δ) **ασφάλεια**, ε) **αναψυχή** και στ) **πνευματικές αναζητήσεις**.

Σε κάθε περίπτωση, οι προαναφερθείσες τρεις κινητήριες δυνάμεις (θεμελιακά αίτια μεταβολής των χρήσεων γης) φιλτράρονται μέσα από τις εκάστοτε επικρατούσες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, σε κάθε περιοχή, οι οποίες συνυπάρχουν με ένα δυναμικά διαμορφούμενο διοικητικό και θεσμικό πλαίσιο. Επομένως, πέραν των βιοτικών και αβιοτικών χαρακτηριστικών καθώς και των φυσικών και ανθρωπογενών πόρων, οι πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές, πολιτιστικές ή όποιες άλλες υπαρκτές συνιστώσες του χώρου, συνδιαμορφώνουν μαζί με τις αναφερθείσες ως κινητήριες δυνάμεις την τελική μορφή του πλέγματος των χρήσεων γης. {σχήμα 1.6}.

Στο πλαίσιο αυτό, ο χωροταξικός **σχεδιασμός** αποσκοπεί αφ' ενός μεν να αποτελέσει το όχημα για την ανάπτυξη επιθυμητών δραστηριοτήτων, αφ' ετέρου δε να ελέγξει ανεπιθύμητες εξελίξεις στο χώρο.[77] Επομένως, οι μεταβολές των χρήσεων γης μπορεί να είναι αποτέλεσμα επιτυχημένης εφαρμογής έλλογου χωροταξικού σχεδιασμού (επιδιωκόμενα πλέγματα χρήσεων γης) ή απόρροια ανεξέλεγκτης δράσης ατόμων ή ομάδων ατόμων (προκύπτοντα και ενδεχομένως ανεπιθύμητα πλέγματα χρήσεων γης).

Από την άλλη πλευρά, κάθε πίεση για μεταβολή των χρήσεων γης μπορεί να ερμηνευτεί με οικονομικούς όρους ως **διαφοροποίηση της ζήτησης**. Το κυρίως ζητούμενο αγαθό είναι η επιφάνεια της γης ή άλλα τμήματα του πλανήτη {σχήμα 1.1}, τα οποία ως ποσοτικά μεγέθη αποτελούν αντικείμενο ανταγωνιστικής ζήτησης για διάφορες χρήσεις. Εκτός από το μέγεθος, άλλοι σημαντικοί παράγοντες αξιολόγησής των είναι η ποιότητα και γενικότερα τα χαρακτηριστικά του εδάφους, η σχετική της θέση, οι υφιστάμενες υποδομές κ.ά.

Τελικά, η εμπλοκή οικονομικών και κοινωνικών παραμέτρων οδηγεί αναπόφευκτα σε ερωτήματα όπως : "ποιος ελέγχει τη μεταβολή των χρήσεων γης;", "με τι κριτήρια αποφασί-

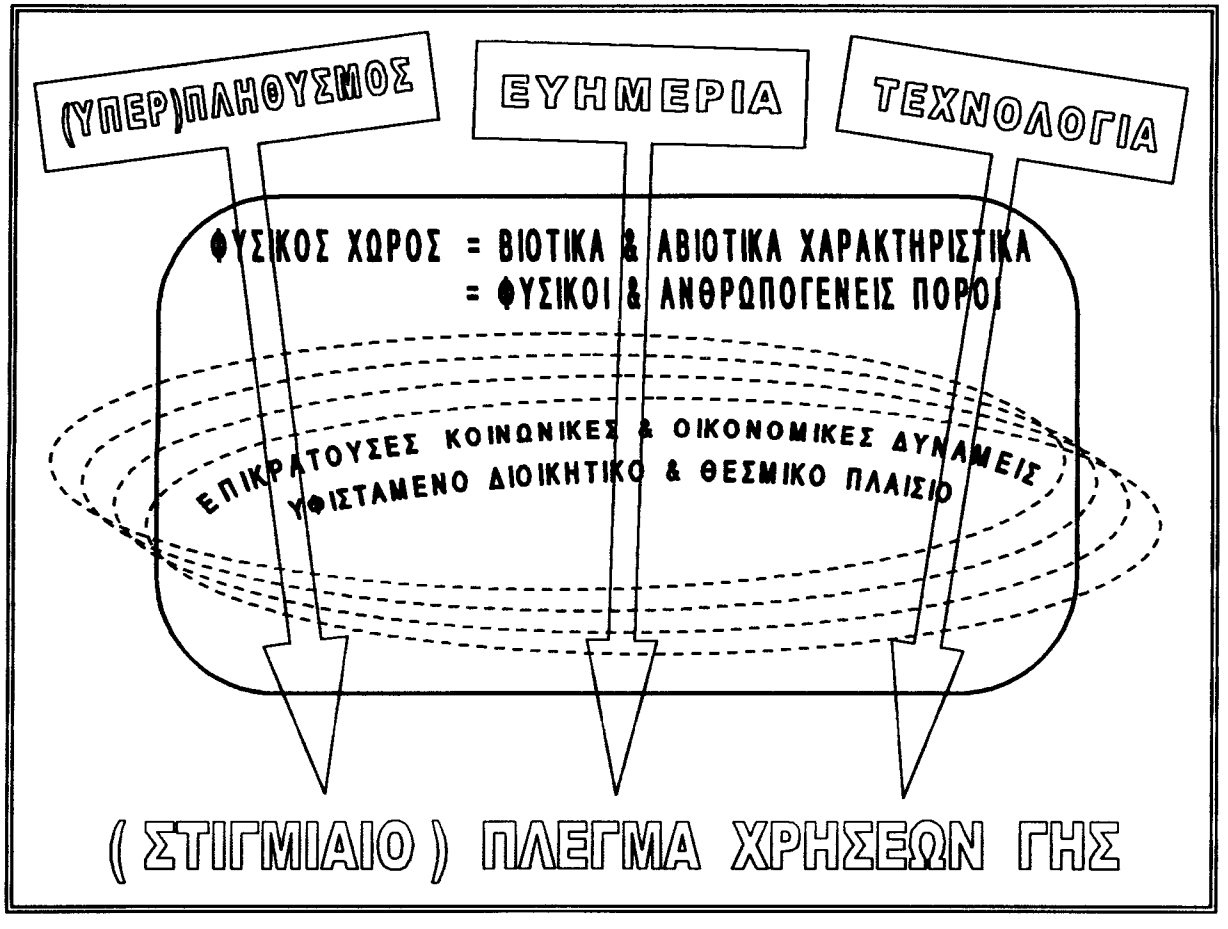
---

[75] Χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτής της διαφορετικής χρήσης είναι οι περιπτώσεις των ακτών του Bangladesh και της Μεσογείου, που συνεξετάζουν οι Viles & Spencer [1995: 293-308].

[76] Σύμφωνα με τον Falkenmark [1991] κατά τη διάρκεια της επόμενης πεντηκονταετίας **οι μεταβολές των χρήσεων γης θα προέρχονται κατά κύριο λόγο από την υποβάθμιση της γονιμότητας του εδάφους και τις κλιματολογικές αλλαγές**.

[77] Υπενθυμίζεται ότι ο καθηγητής Π. Λουκάκης συνηθίζει να ομαδοποιεί σε τέσσερις άξονες ότι έχει σχέση με την ανάλυση και την αξιολόγηση του φυσικού περιβάλλοντος, προκειμένου να ληφθούν μέτρα και παρεμβάσεις για την προστασία, τη διαχείριση και την ανάδειξή του. Πιο αναλυτικά, προτείνει την ακόλουθη τετραμερή προσέγγιση : **α) σύνθετο οικοσύστημα, β) σύνολο φυσικών πόρων, γ) υποδοχέας ανθρώπινων δραστηριοτήτων και δ) υποκείμενο νόμων και θεσμών.**

ζονται οι μεταβολές χρήσεων γης;" κ.ά. Υπεισέρχεται, δηλαδή, η έννοια του **ελέγχου** της διαδικασίας μεταβολής των χρήσεων γης. Ο Richards [1987], αφού παρατηρεί ότι η μεγιστοποίηση του παραγωγικού αποτελέσματος σε όλες τις κατηγορίες χρήσεων γης είναι το κυρίαρχο χαρακτηριστικό στις χώρες της βορειοδυτικής Ευρώπης, από τον 16ο αιώνα και μετά, σημειώνει ότι η παραγωγικότητα της γης αυξάνεται παράλληλα με την κυριαρχία του ανθρώπου επ' αυτής. «**Εντατικοποίηση των χρήσεων γης σημαίνει εντατικοποίηση του ελέγχου**» τονίζει με έμφαση, προσθέτοντας ότι το κράτος με τη σύγχρονη μορφή του είναι αυτό που επέκτεινε τον έλεγχο σε κάθε τμήμα του πλανήτη, αφού «το έδαφος, οι ορυκτοί πόροι, το επιφανειακό και υπόγειο ύδωρ ακόμα και οι ηλιακές ακτίνες που πέφτουν στη γη» ελέγχονται και ρυθμίζονται από αυτό, άμεσα ή έμμεσα.

ΣΧΗΜΑ 1.6

Ο (ΥΠΕΡ)ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ, Η ΕΥΗΜΕΡΙΑ ΚΑΙ Η ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΩΣ ΑΦΕΤΗΡΙΑΚΑ ΑΙΤΙΑ ΠΟΥ ΔΙΑΜΟΡΦΩΝΟΥΝ ΤΟ ΕΚΑΣΤΟΤΕ ΠΛΕΓΜΑ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ

Δρουν ως κινητήριες δυνάμεις σε ένα συγκεκριμένων χαρακτηριστικών φυσικό χώρο και διαμορφώνονται από τις επικρατούσες κοινωνικές και οικονομικές δυνάμεις καθώς και από το υφιστάμενο διοικητικό και θεσμικό πλαίσιο.

Άμεσα εξαρτημένη από τον έλεγχο επί των χρήσεων γης είναι, τέλος, η αντιμετώπιση των μεταβολών των χρήσεων γης από οικολογική οπτική γωνία, δηλαδή από την πλευρά των επιπτώσεων στο **περιβάλλον**. Από αυτή τη συνδυασμένη θεώρηση προκύπτει μία λίαν ενδιαφέρουσα τριμερής προσέγγιση, η οποία συνήθως ακολουθείται και για στατιστικούς λόγους. [UN 1991, OECD 1994a]. Σύμφωνα, λοιπόν, μ' αυτή τη θεώρηση που εξετάζει την κατάσταση του περιβάλλοντος προ και μετά τη χρήση, οι ανθρωπογενείς μεταβολές των χρήσεων

γης ταξινομούνται ως εξής :

- Μεταβολές που οφείλονται σε αυτή καθ' εαυτή τη **χρήση της γης** και των πόρων της, σε αντίστιξη με τη "μη μεταβολή" του φυσικού περιβάλλοντος, από τη μη χρησιμοποίηση της γης εκεί όπου οι ανθρώπινες δραστηριότητες είναι σχετικά απούσες. Πρόκειται για την κύρια περίπτωση μεταβολών των χρήσεων γης, το μέγεθος των οποίων είναι αυτό που συσχετίζεται με την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης. Ειδικά για τις παράκτιες περιοχές, σημαντική περίπτωση μεταβολής χρήσεων αυτής της κατηγορίας αποτελεί η αποξήρανση υγροτόπων ή γενικότερα η δημιουργία στεριανών εδαφών εις βάρος αντίστοιχων υδάτινων (land reclamation). [UN 1997a].
- **Παραγωγή αποβλήτων** κάθε είδους (στερεών, υγρών, αερίων, ραδιενεργών κλπ.). Συνήθως είναι αποτέλεσμα των μεγάλων πληθυσμιακών πυκνοτήτων [Mackenzie & Mackenzie 1995, 226] και γενικότερα της μεγάλης έντασης της χρήσης. Από αυτά προκύπτουν διαταράξεις των βιοχημικών κύκλων, από τις οποίες πηγάζουν δευτερογενή αίτια μεταβολής των χρήσεων γης. Σχετικοί είναι οι όροι : υποβάθμιση του εδάφους (soil degradation), εγκαταλελειμμένη γη (derelict land) και μολυσμένη περιοχή (contaminated land). [Harris et al. 1996].
- **Αποκατάσταση του τρωθέντος περιβάλλοντος**, δηλαδή εκ των υστέρων επέμβαση στο περιβάλλον, αφού θα έχει προηγηθεί μία από τις δύο προηγούμενες κατηγορίες μεταβολών. Σ' αυτή την περίπτωση εμπλέκονται όροι όπως : αναμόρφωση και επαναχρησιμοποίηση (rehabilitation), αποκατάσταση προγενέστερης χρήσης (restoration) κ.ά.[78] [ό.π.]. Πρόκειται για μία κατηγορία μεταβολών χρήσεων γης με περιορισμένο προς το παρόν αντικείμενο, το οποίο όμως ενδέχεται να διευρυνθεί ταχύτατα, και στο μέλλον ίσως αποτελέσει αδήριτη αναγκαιότητα και κύριο μέλημα των ιθυνόντων, αφού «σε μακροχρόνια βάση και σε παγκόσμια κλίμακα, επικρατεί η τάση για κάθετη μείωση της (παραγωγικής) ικανότητας κάθε μεγάλης κατηγορίας χρήσεων γης».[79] [Richards 1987: 177].

Εκτός από το χωροταξικό σχεδιασμό, με τα θέματα χρήσεων γης εμπλέκεται και ο οικονομικός προγραμματισμός. Αν και το ζητούμενο αμφοτέρων είναι η ανάπτυξη, είναι γνωστό ότι το δίπολο φυσικού και οικονομικού σχεδιασμού αντιμετωπίζει προβλήματα οριοθέτησης αρμοδιοτήτων, τόσο σε επίπεδο θεωρίας όσο και (πολιτικής) εφαρμογής. [ενδεικτικά βλ. Ανδρικοπούλου 1995].

Σημειώνεται, σχετικά, ότι ο τρόπος χρησιμοποίησης της γης, ως ενός από τους συντελεστές της παραγωγής, αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό της παραγωγικής διαδικασίας σε μία οποιαδήποτε (παράκτια) περιοχή. Ταυτόχρονα όμως, κάθε συγκεκριμένη χρήση αποτελεί αντικείμενο του χωροταξικού σχεδιασμού, στο βαθμό που καταλαμβάνει χώρο/έκταση και δημιουργεί ενδοπεριφερειακές και διαπεριφερειακές ροές. Οι τελευταίες απαιτούν χωρική οργάνωση, σε αντίθεση με την οικονομική οργάνωση που απαιτούν οι παραγωγικές διαδικασίες που συνδέονται με τις χρήσεις γης.

Επίσης, αν και πολλές θεωρίες χωροθέτησης οικονομικών δραστηριοτήτων θεωρούν αυτονόητη τη χωρική διάχυση της ανάπτυξης, εντούτοις αποτελεί πρακτικό ζήτημα προς επίλυση η εύρεση των τρόπων μέσω των οποίων θα πραγματοποιηθεί αυτή η διάχυση. Για παράδειγμα, θα είναι αποτέλεσμα ενός κατάλληλα οργανωμένου δικτύου οικισμών, μαζί με τις

---

[78] Οι ελληνικοί όροι αναφέρονται με επιφύλαξη, όχι μόνο διότι δεν είναι δόκιμοι, αλλά διότι συνεχίζονται ακόμα οι αντιπαραθέσεις μεταξύ των μελών της διεθνούς επιστημονικής κοινότητας για το ακριβές περιεχόμενο των ξενόγλωσσων όρων.

[79] Αυτή η άποψη της συνεχούς υποβάθμισης ευρίσκεται σε συμφωνία με το δεύτερο θερμοδυναμικό αξίωμα και την τάση για αύξηση της εντροπίας (διάβαζε : "αταξίας") στην περίπτωση των κλειστών συστημάτων. Επίσης, εμπλέκει την παράμετρο του **χρόνου**. Ο τελευταίος είναι βέβαια παρών στο χωροταξικό σχεδιασμό, σε δύο επίπεδα, αφ' ενός μεν με τη διάκριση μεταξύ υφιστάμενων και προγραμματιζόμενων (μελλοντικών) χρήσεων γης, αφ' ετέρου δε με τη διάκριση των χρήσεων γης σε μόνιμες και προσωρινές.

απαραίτητες υποδομές, όλων ενταγμένων σε ένα έντεχνα σχεδιασμένο πλέγμα χρήσεων γης ή όλα αυτά δεν θα είναι παρά το αποτέλεσμα εφαρμογής των κατάλληλων μέσων οικονομικού προγραμματισμού; Δηλαδή, η χωροταξία μπορεί να αναδιοργανώσει το χώρο με δικά της μεθοδολογικά εργαλεία ή πρέπει να προηγηθεί ο οικονομικός προγραμματισμός;

Ο καθηγητής Ν. Κόνσολας [1997: 162] σημειώνει ότι τα μέσα προώθησης της περιφερειακής πολιτικής (κίνητρα, αντικίνητρα, σχέδια χρήσεων γης, αποκεντρωμένη διαδικασία λήψης αποφάσεων, υποδομή κλπ.) επηρεάζουν τη χωροθέτηση δραστηριοτήτων και θετικά και αρνητικά, τοποθετούμενος εμμέσως υπέρ της πρωτοκαθεδρίας του οικονομικού προγραμματισμού. Από την άλλη πλευρά, κινούμενος κανείς υπεράνω (ενδεχομένως ανύπαρκτων) διλημμάτων δεν μπορεί παρά να συμφωνήσει ότι **όλα τα μέσα περιφερειακής πολιτικής καταλήγουν σε μεταβολές χρήσεων (και καλύψεων) γης**. Με δεδομένη την ορθότητα αυτής της άποψης, η κατανομή των χρήσεων γης σε μία (παράκτια) περιοχή αποτελεί ένα πλέγμα σχέσεων προς ρύθμιση, στα πλαίσια διαδικασιών για την επίτευξη στόχων οικονομικής μεγέθυνσης και ανάπτυξης. Οι τελευταίοι θα επιτευχθούν με την εφαρμογή οικονομικών μέτρων και παράλληλα με χωροταξικές (και ίσως πολεοδομικές) πρακτικές.

1.4.5 αποτίμηση και καταγραφή

Οι πρώτες συστηματικές προσπάθειες συλλογής και δημοσίευσης στατιστικών στοιχείων για όλο τον κόσμο πιστώνονται στην Κοινωνία των Εθνών, που ιδρύθηκε το 1919, ενώ μόλις μετά το 1945 η ροή τους είναι ικανοποιητική. [Turner II et al. 1990, 87]. Πέραν, όμως, της γενικής ένδειας δεδομένων για το παρελθόν, οι περισσότεροι μελετητές εκφράζουν αμφιβολίες για την ποιοτική επάρκεια ακόμα και των πρόσφατων στοιχείων που αφορούν τις μεταβολές των χρήσεων γης. [ενδεικτικά βλ. Adger & Brown 1994: 40, Skole 1991]. Κυρίως **αμφισβητείται η αξιοπιστία των διαδικασιών συλλογής των πρωτογενών δεδομένων, ενώ ελέγχεται και η ευστοχία με την οποία αυτά περιγράφουν την πραγματικότητα**.

Επιπλέον, υφίστανται προβλήματα κοινής γλώσσας (ορολογίας) μεταξύ των μελετητών που προέρχονται από διαφορετικά επιστημονικά πεδία, με αποτέλεσμα τη μειωμένη δυνατότητα συγκριτικών μελετών. Σχετική και αξιομνημόνευτη είναι η περίπτωση της προσέγγισης του Skole [ό.π.: 438], ο οποίος προχωρά στη διάκριση των μεταβολών των χρήσεων γης σε : πλήρη αλλαγή (conversion) και σε μερική μετατροπή (modification). Με το περιεχόμενο που δίνει στο δεύτερο όρο άλλοι θα ομιλούσαν απλώς για διαφορετική ένταση της χρήσης. Αυτό επιβεβαιώνεται και από το ότι ο ίδιος θεωρεί τις αλλεπάλληλες επιμέρους μετατροπές ως οδηγούσες σταδιακά σε πλήρη αλλαγή των χρήσεων γης. Τελικά ομολογεί ότι η διαχωριστική γραμμή μεταξύ των δύο όρων είναι δυσδιάκριτη, ενώ ταυτόχρονα συμπεραίνει ότι «ο ρυθμός αλλαγών των καλύψεων γης δεν είναι επαρκώς γνωστός» [ό.π.: 465].

Ως πόρισμα των παραπάνω επισημάνσεων συνάγεται ότι στο πλαίσιο των προσπαθειών για την αποτίμηση των μεταβολών των χρήσεων γης, **τα υφιστάμενα στατιστικά στοιχεία πρέπει να αντιμετωπίζονται με σκεπτικισμό, και φειδώ**. Παράλληλα, οι Kates et al. [1987: 5] τονίζουν μεν ότι η καταγραφή των μεταβολών «χαρακτηρίζεται ακόμα από μεγάλα κενά», ταυτόχρονα όμως παρατηρούν ότι ο διαθέσιμος όγκος πληροφοριών συχνά υπερβαίνει τις αναλυτικές ικανότητες των μελετητών. Κι αυτό γιατί η ανάπτυξη νέων τεχνολογιών για τη συλλογή και ανάλυση στατιστικών στοιχείων είναι ραγδαία, ιδιαίτερα όσον αφορά τις δορυφορικές εικόνες και τις δυνατότητες επεξεργασίας τους με τα προϊόντα της πληροφορικής.

Ανεξάρτητα της ποιότητας των διαθέσιμων πληροφοριών, ένα υφιστάμενο πλέγμα χρήσεων γης, κατά μία δεδομένη χρονική στιγμή (t), μπορεί να απεικονιστεί με έναν μονο-

διάστατο πίνακα $\mathbf{X_t}$, κάθε στοιχείο του οποίου αντιστοιχεί σε κάθε μία από τις επισκοπούμενες χρήσεις γης.

$$\mathbf{X_t} = (\alpha_1 \ \alpha_2 \ \alpha_3 \ \dots \ \alpha_v)$$

Στην πιο απλή περίπτωση, τα στοιχεία του πίνακα αναπαριστούν την καταλαμβανόμενη έκταση είτε ως απόλυτο μέγεθος είτε ως ποσοστό επί του συνόλου της περιοχής μελέτης. Εναλλακτικά, υφίσταται η δυνατότητα χρησιμοποίησης άλλης παραμέτρου ή δείκτη έντασης των χρήσεων γης.

$$\mathbf{M_{tt'}} = \begin{pmatrix} \alpha_{11} & \alpha_{12} & \alpha_{13} & \dots & \alpha_{1v} \\ \alpha_{21} & \alpha_{22} & \alpha_{23} & \dots & \alpha_{2v} \\ \alpha_{31} & \alpha_{32} & \alpha_{33} & \dots & \alpha_{3v} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ \alpha_{v1} & \alpha_{v2} & \alpha_{v3} & \dots & \alpha_{vv} \end{pmatrix}$$

Σε διαφορετική χρονική στιγμή τα στοιχεία του πίνακα $\mathbf{X_t}$ έχουν άλλες τιμές. Διαθέτοντας κανείς την καταγραφή των (ίδιων) χρήσεων γης σε δύο χρονικές στιγμές (t και t΄), έχει τη δυνατότητα να απεικονίσει τις μεταβολές χρήσεων γης -που έχουν λάβει χώρα στο μεσοδιάστημα- με έναν τετραγωνικό πίνακα $\mathbf{M_{tt'}}$, στον οποίο οι γραμμές αντιστοιχούν σε αρχικές και οι στήλες σε τελικές χρήσεις γης. Κάθε **στοιχείο $\alpha_{\kappa\lambda}$ του πίνακα υποδηλώνει τη μεταβολή από τη χρήση "κ" στη χρήση "λ"**, κατά την επισκοπούμενη περίοδο.

Είναι φανερό ότι πρόκειται για μία μορφοποίηση πίνακα, η οποία ως ιδέα παραπέμπει στους πίνακες εισροών-εκροών μίας οικονομίας. Σημειώνεται, πάντως, ότι ο πίνακας Μ οριακά θα μπορούσε να μην είναι τετραγωνικός στην περίπτωση που μία χρήση γης που υπήρχε στην αρχή, απουσιάζει ολοκληρωτικά κατά το τέλος της χρονικής περιόδου (στήλες λιγότερες από γραμμές) και στην περίπτωση που μία χρήση γης που δεν υπήρχε αρχικά εμφανίζεται κατά το τέλος της χρονικής περιόδου (στήλες περισσότερες από γραμμές). Καλόν, όμως, είναι να χρησιμοποιείται ως τετραγωνικός, με προσθήκη μηδενικών στοιχείων.

Τα στοιχεία της πρώτης διαγωνίου του πίνακα Μ αντιστοιχούν σε εκτάσεις που δεν άλλαξαν χρήση κατά το επισκοπούμενο χρονικό διάστημα. Άρα, το άθροισμά τους δηλώνει το σύνολο των περιοχών που δεν μετέβαλαν τη χρήση τους.

Από την άλλη πλευρά, το άθροισμα των εκτός πρώτης διαγωνίου στοιχείων μίας σειράς του πίνακα Μ αντιστοιχεί στις μεταβολές από συγκεκριμένη χρήση γης προς όλες τις άλλες. Αν το άθροισμα αυτό είναι μηδέν σημαίνει ότι η συγκεκριμένη χρήση δεν "συνεισέφερε" προς άλλες χρήσεις γης, χωρίς να αποκλείεται να αύξησε την έκταση (ή αναλογία της). Το τελευταίο ενδεχόμενο θα φανεί από το άθροισμα των εκτός πρώτης διαγωνίου στοιχείων της κατάλληλης στήλης του πίνακα Μ.

Στην περίπτωση που ο πίνακας περιέχει απόλυτες τιμές εμβαδού, το άθροισμα όλων των στοιχείων του πίνακα ισούται με την έκταση της περιοχής μελέτης. Στην περίπτωση που ο πίνακας περιέχει ποσοστά, το προηγούμενο άθροισμα ισούται με 100%.

Συμπερασματικά, πέραν των αποτελεσμάτων που έχουν τα φυσικά αίτια, το τρίπτυχο : (υπερ)πληθυσμός, τεχνολογικές εξελίξεις και ευημερία συμπυκνώνει, πράγματι, τα ανθρωπογενή αίτια που προκαλούν μεταβολές των χρήσεων

γης. Όσο μεγαλώνει το μέγεθος του πληθυσμού ή διευρύνεται η ευημερία ή αυξάνονται οι τεχνολογικές δυνατότητες, τόσο περισσότερο επεκτείνεται το ανθρωπογενές περιβάλλον, μεγεθύνονται οι επιπτώσεις στο φυσικό περιβάλλον και τελικά μεταβάλλεται το εκάστοτε προγενέστερο πλέγμα των χρήσεων γης.

Ταυτόχρονα, όμως, όσο κι αν είναι πασιφανή τα αίτια, εξακολουθεί να είναι δυσχερής η ακριβής αποτίμηση της συμβολής καθενός από αυτά στη διαδικασία μεταβολών των χρήσεων γης.

2. ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ

Οι παράκτιες περιοχές ... :

... ελέγχουν και ρυθμίζουν τη φυσική ισορροπία, έχοντας χαρακτηριστικά σπανιότητας και ευπάθειας.

... συμμετέχουν σε ανταλλαγές μεταξύ εθνικών και περιφερειακών οικονομιών, οι οποίες έχουν «στρατηγικό ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη και την αναδιάρθρωση της παγκόσμιας οικονομίας».

... αποτελούν χώρο για την ανάπτυξη κοινωνικών αλλά και καινοτόμων οικονομικών δραστηριοτήτων, που δημιουργούν θέσεις απασχόλησης.

... συμβάλλουν στην σωματική και πνευματική ευεξία των κατοίκων των μεσόγειων περιοχών και γενικότερα στην ποιότητα ζωής των.

[ΔΠΠΠ 1982: 2]

2.1 ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Κατά την κοινή αντίληψη, παράκτιες είναι οι περιοχές που ευρίσκονται κοντά στην ακροθαλασσιά. Χωροθετούνται, δηλαδή, στα σύνορα μεταξύ ξηράς και θάλασσας κι αποτελούν τη μεταβατική ζώνη μεταξύ λιθόσφαιρας και υδρόσφαιρας. Η ειδοποιός τους διαφορά σε σχέση με τις υπόλοιπες περιοχές του πλανήτη έγκειται στο ότι εκεί και μόνον εκεί συμβαίνει το εξαιρετικό γεγονός να συναντώνται η λιθόσφαιρα, η υδρόσφαιρα και η ατμόσφαιρα, ενώ και η βιόσφαιρα είναι έντονα παρούσα.[80] Σ' αυτό το χώρο, λοιπόν, τα φαινόμενα έντονης αλληλεπίδρασης χερσαίων και θαλάσσιων συστημάτων, με την καταλυτική συμβολή της ατμόσφαιρας, διαμορφώνουν ιδιαίτερες συνθήκες στην επιφάνεια της γης, εκεί δηλαδή όπου ζει και δραστηριοποιείται ο άνθρωπος.

Με το επίθετο "παράκτιος" υπονοείται αμιγώς χερσαία περιοχή, τόσο ετυμολογικά[81] όσο και στην καθημερινή του χρήση. Όμως, οι επιστημονικές προσεγγίσεις (για παράδειγμα από την πλευρά της οικολογίας), αλλά και οι σύγχρονες απόψεις για την έλλογη διαχείριση των θεμάτων που σχετίζονται με τις παράκτιες περιοχές αποδέχονται ότι οι τελευταίες **περιλαμβάνουν τμήματα εκατέρωθεν της ακτογραμμής**. Άλλωστε, μ' αυτό το περιεχόμενο νοούνται οι παράκτιες περιοχές και στις σχετικές βιβλιογραφικές πηγές.

Από την άλλη πλευρά, το πόσο μακριά από την ακτογραμμή διατηρούνται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των παράκτιων περιοχών παραμένει σημείο αμφιλεγόμενο και ταυτόχρονα αποτελεί την αχίλλειο πτέρνα όλων των προσπαθειών για .ο μονοσήμαντο προσδιορισμό της έννοιας των παράκτιων περιοχών. Πάντως, όπως κι αν οριστούν, οι παράκτιες περιοχές καταλαμβάνουν μία λίαν στενή και επιμήκη λωρίδα στην επιφάνεια της γης, η οποία με άξονα την ακτογραμμή περιβάλλει τις ηπείρους, τα νησιά και γενικώς ό,τι βρέχεται από το υδάτινο στοιχείο.[82]

Σε παλαιότερο κείμενο αναφέρονται τα 261.300 km ως το επισήμως αποδεκτό μήκος των ακτογραμμών της γης, αν και ταυτόχρονα διατυπώνονται σκέψεις που θεωρούν το μέγεθος αυτό ως υποεκτίμηση του πραγματικού. [Doxiadis 1977: 34]. Άλλωστε, ήδη από το 1973 υπήρχαν αναφορές που προσδιόριζαν το μήκος των ακτών στα 440.000 km, παγκοσμίως. [Walker 1987, Pethick 1984]. Στοιχεία του 1989 ανεβάζουν σε πάνω από 480.000 km το μή-

---

[80] Συνυπάρχουν δηλαδή και οι τέσσερις κλάδοι στους οποίους διαιρείται παραδοσιακά το γνωστικό αντικείμενο της Φυσικής Γεωγραφίας. [de Blij & Muller 1996, Mackenzie & Mackenzie 1995, Skinner & Porter 1995].

[81] Κατά το Σταματάκο, παράκτιος ή παρακτίδιος είναι «ο παρά την ακτή», ο «παραθαλάσσιος» ή «ο επί της ακτής κείμενος». [Ι. Σταματάκος 1949, *Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης* : 745, λ. παράκτιος]. Σύμφωνα, λοιπόν, μ' αυτές τις ερμηνείες δεν συνάγεται η συμμετοχή της υδρόσφαιρας στο εννοιολογικό περιεχόμενο του επιθέτου "παράκτιος".

[82] Σημειώνεται ότι η ωκεανογραφία, η επιστήμη που ασχολείται με την υδρόσφαιρα, δεν περιορίζει τα ενδιαφέροντά της στις θάλασσες, αλλά τα επεκτείνει και στα εσωτερικά ύδατα των ηπειρωτικών περιοχών. [Κιουσόπουλος 1993]. Σύμφωνα μ' αυτή τη λογική, παράκτιες περιοχές διαθέτουν τόσο οι λίμνες όσο και τα ποτάμια. Την άποψη αυτή αποδέχονται οι οδηγίες του UNEP για την ολοκληρωμένη διαχείριση των παράκτιων περιοχών, όπου γίνεται σαφής μνεία τουλάχιστον για τα ποτάμια υποσυστήματα [PAP/RAC 1994: 2], καθώς και τα σχετικά κείμενα του Συμβουλίου της Ευρώπης, όπου συνεξετάζονται «coastal areas, river banks and lake shores» [Council of Europe 1984]. Εξάλλου, η σχετική με τις παράκτιες περιοχές βιβλιογραφία έχει να επιδείξει πληθώρα μελετών για περιοχές που περιβάλλουν λίμνες. [ενδεικτικά βλ. OECD 1993b, Smith 1994].

κος των ακτογραμμών των τότε 124 παράκτιων κρατών και μάλιστα χωρίς να υπολογίζεται το σύνολο των νησιών τους [Couper 1989: 227], ενώ άλλες εκτιμήσεις αναφέρονται (αορίστως) σε παγκόσμιο μήκος ακτών της τάξης του ενός εκατομμυρίου χιλιομέτρων. [Walker ό.π.]. Η τελευταία εκτίμηση ενισχύεται από την πληροφορία για το μήκος που αντιστοιχεί στον Καναδά (το κράτος με τη μεγαλύτερη ακτογραμμή), το οποίο υπολογίζεται σε 244.000 km. [Clark 1995: 506].[83]

Αν θεωρηθεί ότι οι παράκτιες περιοχές εκτείνονται σε χερσαία ζώνη 100 μέτρων τότε η τελευταία καταλαμβάνει μόλις το 0,03% των χερσαίων περιοχών της γης. [Pethick ό.π.: 1]. Αν όμως αυτές εκτείνονται εκατέρωθεν της ακτογραμμής όσο οι παράκτιες πεδιάδες της ξηράς (μέχρι την ισοϋψή των 200 μέτρων) και προς τη θάλασσα μέχρι την ισοβαθή των 200 μέτρων, τότε οι παράκτιες περιοχές καταλαμβάνουν το **8%** της επιφάνειας της γης, περιορίζοντας ωκεανούς και ξηρά σε ποσοστά 65% και 27%, αντίστοιχα. [IUCN et al. 1991: 150]. Άλλες πηγές αναφέρουν παραπλήσιες εκτιμήσεις, όπως ότι οι παράκτιες περιοχές καταλαμβάνουν το 10% της συνολικής επιφάνειας της ξηράς και το 0,5% του όγκου των θαλάσσιων υδάτων. [Mackenzie & Mackenzie 1995: 224].

Όση έκταση κι αν καταλαμβάνουν οι παράκτιες περιοχές, περιλαμβάνουν μεγάλη ποικιλία φυσικών πόρων και πολλά από τα πιο παραγωγικά και πολύτιμα ενδιαιτήματα της βιόσφαιρας [IPCC 1994: 13, Clark 1995: 1], αλλά ταυτόχρονα και από τα πιο ευάλωτα (μαζί με τα τροπικά δάση), όπως προκύπτει από την έντονα δυναμική κατάσταση ισορροπίας των εκεί οικοσυστημάτων [UN 1994: 7]. Επιπλέον, σε απόσταση λίγων δεκάδων χιλιομέτρων από τις ακτές ζουν τα δύο τρίτα του παγκόσμιου πληθυσμού. [Viles & Spencer 1995: 11]. Πιο αναλυτικά, σε χερσαία ζώνη πλάτους 60 km κατοικούσε, στις αρχές της δεκαετίας του '90, το 60% των κατοίκων της γης, ποσοστό που ίσως ανέλθει σε 75% μέχρι το έτος 2005 «λόγω ενός συνδυασμού φαινομένων όπως ο υπερπληθυσμός, η μετανάστευση και η αστυφιλία». [UNESCO 1996, UNCED 1992, *Agenda 21*].[84] Επομένως, είναι φυσιολογικό και αναμενόμενο το γεγονός ότι εκεί έχει συγκεντρωθεί ο κύριος όγκος της παραγωγής τροφίμων, των οικισμών, των δικτύων επικοινωνιών και μεταφορών ακόμα και της αναψυχής, προκαλώντας αναπόφευκτες συγκρούσεις χρήσεων γης.

Το θαλάσσιο περιβάλλον επιδρά στις παρακείμενες χερσαίες περιοχές καθιστώντας το κλίμα τους πιο ήπιο, αποσπώντας ή αποθέτοντας εδάφη, κατακλύζοντας (περιοδικά ή εκτάκτως) σημαντικά τμήματά τους, ευνοώντας ιδιαίτερα είδη πανίδας και χλωρίδας, προσελκύοντας συγκεκριμένες χρήσεις (λιμάνια και αλιευτικές εγκαταστάσεις, διυλιστήρια πετρελαίου καθώς και δραστηριότητες σχετικές με το εμπόριο και την άμυνα) κ.ά. Από την άλλη πλευρά, η ξηρά και οι επ' αυτής δραστηριότητες επιδρούν στο θαλάσσιο περιβάλλον με την απόσπαση πρώτων υλών και ιδιαίτερα τροφών, ενέργειας και δομικών υλικών, με την απόρριψη αποβλήτων στη θάλασσα, με τις απαιτήσεις για μεταφορά ατόμων και εμπορευμάτων πάνω και μέσα από τη θαλάσσια μάζα κ.ά.

Άλλες από τις παραπάνω επιδράσεις εκτείνονται σε όλη την παράκτια περιοχή (οι κλιματολογικές αλλαγές, για παράδειγμα) κι άλλες έχουν μάλλον τοπική εμβέλεια (χωροθέτηση παραγωγικών μονάδων, λιμενικές εγκαταστάσεις κ.ά.). Σε κάθε περίπτωση, η αλληλεπίδραση

---

[83] Σημαντικές αποκλίσεις όσον αφορά το μήκος των παράκτιων περιοχών μπορούν να προέλθουν από τη διαφοροποίηση των προδιαγραφών μέτρησής του. Ενδεικτικά αναφέρονται οι ακόλουθοι κρίσιμοι παράμετροι : είδος χαρτογραφικής απεικόνισης, κλίμακα χάρτη ή άλλης αναπαράστασης, συνυπολογισμός ή όχι εσωτερικών υδάτων, μικρών νησιών κ.ά.

[84] Τα σχετικά στοιχεία δεν είναι πάντα συμβατά και συγκρίσιμα, αλλά πάντως οδηγούν προς την ίδια κατεύθυνση συμπερασμάτων. Σύμφωνα με τους Mackenzie & Mackenzie [1995: 225] σε λωρίδα γης πλάτους 60 km από την ακτή συγκεντρώνεται το ένα τρίτο του παγκόσμιου **αστικού** πληθυσμού. Κατά τους Stanners & Bourdeau [1995: 568] το 30% των **Ευρωπαίων** κατοικεί σε παράκτια ζώνη πλάτους 50 km, ενώ πηγές του ΟΗΕ [1994: 142] αναφέρουν ότι το 36% των **Ασιατών** ζει σε απόσταση 100 km από τις ακτές.

χερσαίων και θαλάσσιων συστημάτων προσδίδει στις παράκτιες περιοχές ένα χαρακτήρα ομοιογένειας, κι απ' αυτό το γεγονός πηγάζει η ενιαία αντιμετώπισή τους ως ιδιαίτερου συστήματος. Παρ' όλα αυτά, δεν παύουν να υπάρχουν θεμελιώδεις διαφορές μεταξύ του χερσαίου και του θαλάσσιου τμήματός των, οι οποίες κατά κύριο λόγο οφείλονται στη διαφορετική κατάσταση της ύλης των, στερεά στην ξηρά και υγρή στη θάλασσα. Μερικές από τις διαφορές αυτές είναι :

1. Η ευστάθεια της ξηράς σε σχέση με την αστάθεια της θάλασσας. Η συγκεκριμένη διαφορά φαίνεται να είναι η κύρια αιτία που οι οικισμοί και οι μόνιμες ανθρώπινες δραστηριότητες χωροθετούνται στην ξηρά.
2. Η συνεχής κινητικότητα και ανάμειξη της υγρής θαλάσσιας μάζας. Έχει ως τελικό αποτέλεσμα να τείνουν να εξισωθούν σε όλη την έκτασή της οι τιμές των ιδιοτήτων της, σε αντίθεση με την εμφάνιση ακραίων τιμών των ίδιων ιδιοτήτων στις γειτονικές περιοχές της ξηράς.
3. Η ορατότητα διαμέσου του επιφανειακού στρώματος της ξηράς είναι μηδενική, ενώ δεν συμβαίνει το ίδιο στη θάλασσα.
4. Η δυνατότητα κίνησης του ανθρώπου στο εσωτερικό της λιθόσφαιρας υπακούει σε διαφορετικούς κανόνες από ότι η αντίστοιχη στο εσωτερικό της θαλάσσιας μάζας.

Ως συνέπεια των παραπάνω θεμελιωδών διαφορών, διαφοροποιούνται τα επιμέρους χαρακτηριστικά λιθόσφαιρας και υδρόσφαιρας, τόσο μεταξύ τους, όσο και μεταξύ αυτών και των παράκτιων περιοχών. Μία γενική εικόνα αυτών των διαφοροποιήσεων δίνει ο πίνακας 2.1, από τον οποίο προκύπτουν τα συγκριτικά πλεονεκτήματα των παράκτιων περιοχών, όσο και το βασικό τους μειονέκτημα, το σχετικά περιορισμένο μέγεθός τους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1 **ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΩΝ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΚΑΙ ΜΗ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ**

	ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ	ΜΗ ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ	
		ΞΗΡΑ	ΘΑΛΑΣΣΑ
ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ	Διττός	Απλός	Απλός
ΕΚΤΑΣΗ	Μικρή	Μεγάλη	Πολύ μεγάλη
ΥΨΟΜΕΤΡΟ	Μικρό	Μικρό έως μεγάλο	Μηδενικό
ΘΕΡΜΟΚΡΑΣΙΑΚΟ ΕΥΡΟΣ	Μέτριο	Μεγάλο	Μικρό
ΥΓΡΑΣΙΑ ΑΤΜΟΣΦΑΙΡΑΣ	Μεγαλύτερη	Μικρότερη	Πολλή μεγάλη
ΟΙΚΟΣΥΣΤΗΜΑΤΑ	Πολύ σύνθετα	Σύνθετα	Λιγότερο σύνθετα
ΜΕΣΑ ΣΥΓΚΟΙΝΩΝΙΩΝ	Τέσσερα (4)	Τρία (3)	Ένα (1)
ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΑ ΓΕΩΡΓΙΑΣ	ΝΑΙ	ΝΑΙ	ΟΧΙ
ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΑ ΑΛΙΕΙΑΣ	ΝΑΙ	ΟΧΙ	ΝΑΙ
ΟΙΚΙΣΜΟΙ	ΝΑΙ	ΝΑΙ	ΟΧΙ

Συμπερασματικά, οι παράκτιες περιοχές διαθέτουν ελκυστικά φυσικά χαρακτηριστικά που λειτουργούν ως κίνητρο για την εκεί μόνιμη ή πρόσκαιρη διαμονή του ανθρώπου. Επιπλέον, οι αυξημένες δυνατότητες πρωτογενούς παραγωγής και επικοινωνίας ευνοούν την εγκατάσταση βιομηχανικών και εμπορικών μονάδων, ενώ οι περιβαλλοντικοί τους πόροι έλκουν τις δραστηριότητες αναψυχής, με τελικό αποτέλεσμα τη διεύρυνση της οικονομικής σημασίας των παράκτιων περιοχών.

2.2 ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΙΑΣΑΦΗΝΙΣΕΙΣ

2.2.1 ακτή

Η τομή της επιφάνειας της θάλασσας με την επιφάνεια της ξηράς ονομάζεται **ακτογραμμή** (shoreline). Λόγω της συνεχούς δράσης φυσικών (κατ' αρχήν) δυνάμεων η ακτογραμμή μετατοπίζεται αενάως, λαμβάνοντας άπειρες θέσεις οι οποίες σε γενικές γραμμές είναι "παράλληλες" μεταξύ τους. Συνεπώς, η ακτογραμμή μόνο στιγμιαία μπορεί να οριστεί μονοσήμαντα. Ταυτόχρονα, η αθροιστική θεώρηση των εκάστοτε θέσεών της υποβάλλει την ιδέα της μετεξέλιξης αυτού του εξ ορισμού γραμμικού μεγέθους σε επιφανειακό, άποψη που τονίζουν εμφαντικά οι Ingmanson & Wallace [1985: 265] γράφοντας : «The shoreline is the region ...».

Λαμβάνοντας υπόψη μόνο τη δράση του ανέμου, ως γενεσιουργού αιτίου των **κυμάτων**, προκύπτει ότι ο γεωμετρικός τόπος των διαδοχικών θέσεων της ακτογραμμής είναι μία εδαφική λωρίδα, την οποία διαβρέχουν οριακά τα κύματα κατά τη φάση που σβήνουν πλήρως και οριστικά (ζώνη διαβροχής, swash zone).[85] {σχήμα 2.1}. Το πλάτος της είναι γενικώς μετρήσιμο, εξαρτώμενο από την κλίση του γήινου ανάγλυφου και την ένταση του ανέμου, σε κάθε περίπτωση όμως είναι ασήμαντο για τη χωροταξία. Αυτή η εξαιρετικά στενή εδαφική λωρίδα εμφανίζει μία ετήσιας περιοδικότητας συνολική μετακίνηση, αφού κατά το χειμώνα μετατοπίζεται προς την ξηρά (και ταυτόχρονα διευρύνεται, λόγω της τότε μεγαλύτερης έντασης των ανέμων, άρα και των κυμάτων), ενώ το καλοκαίρι επανέρχεται προς τα κατάντη. [Strahler & Strahler 1987: 327, Viles & Spencer 1995: 6].

Το προς τη στεριά όριο μέχρι το οποίο φθάνουν τα κύματα κατά τις περιόδους θυελλωδών ανέμων και θαλασσοταραχής σηματοδοτείται συνήθως με την εμφάνιση κάποιας μορφής βλάστησης ή/και ενός γαιώδους πρανούς. Αυτή η (τις περισσότερες φορές στεγνή) χερσαία ζώνη, που εκτείνεται από τις συνηθισμένες θέσεις της ακτογραμμής (ζώνη διαβροχής) και προς τη στεριά μέχρι το προηγουμένως αναφερθέν όριο της οπτικά διαπιστούμενης εδαφολογικής αλλαγής, έχει επιχειρηθεί να αποδοθεί στα ελληνικά με διάφορους όρους, πλην όμως ανεπιτυχώς, ενώ ο δόκιμος αγγλικός όρος είναι **backshore**.[86] [Clark 1995: 243 & 651, Duxbury & Duxbury 1993: 171, Ingmanson & Wallace ό.π., Viles & Spencer ό.π., Waugh 1990: 112]. Πάντως, συναφής -μέχρι ταυτίσεως- είναι η έννοια του κατά την ελληνική νομοθεσία **αιγιαλού**, ο οποίος ορίζεται ως η «περιστοιχούσα τη θάλασσα χερσαία ζώνη, η βρεχομένη από τας μεγίστας πλην συνήθεις αναβάσεις των κυμάτων».[87] Σημειώνεται ότι με

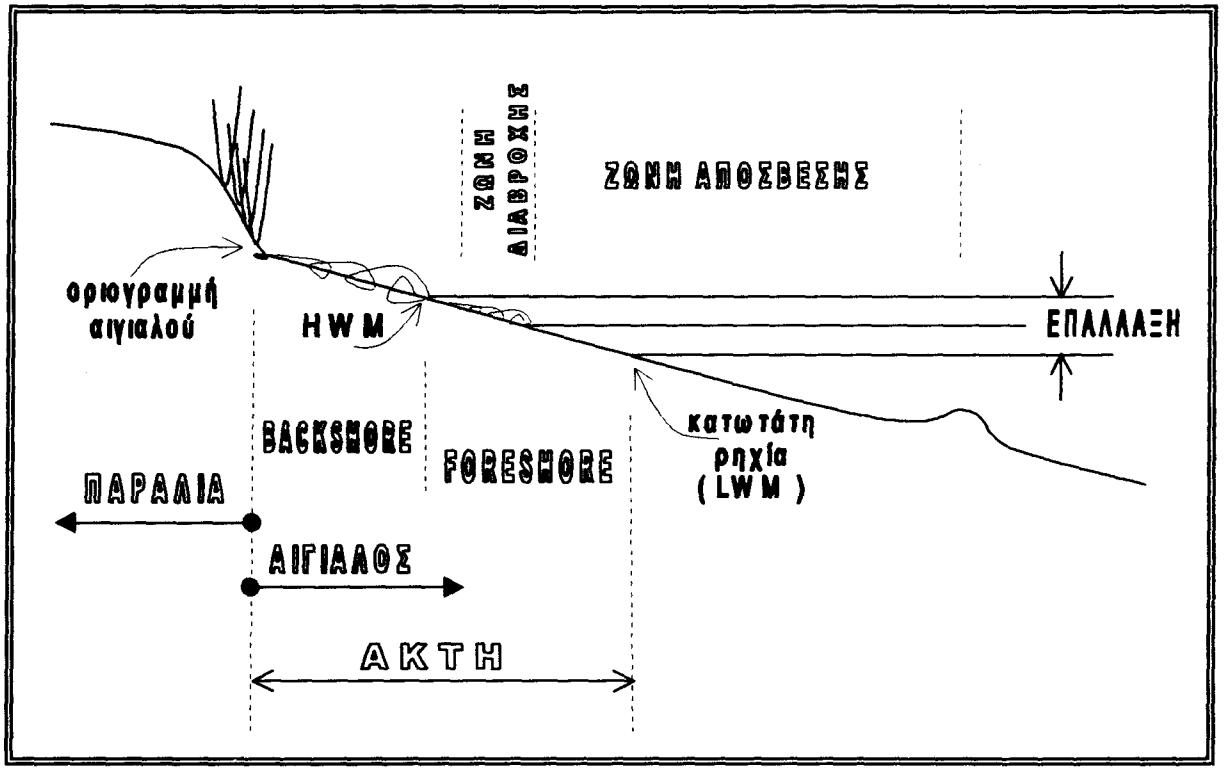
---

[85] Υπενθυμίζεται ότι τα θαλάσσια κύματα (τα οποία είναι ταλαντώσεις των μορίων του νερού με όλα τα χαρακτηριστικά των ταλαντώσεων, όπως ταχύτητα διάδοσης, μήκος κύματος κλπ.) "θραύονται" όταν συναντήσουν βάθος βυθού μικρότερο από το μισό του μήκους κύματός των. Από το θαλάσσιο αυτό όριο και προς την ξηρά εκτείνεται η **ζώνη απόσβεσης** (surf zone), εντός της οποίας τα κύματα σβήνουν σταδιακά. Η διαδικασία απόσβεσης ολοκληρώνεται πλήρως στην επί της ξηράς ζώνη διαβροχής. {σχήμα 2.1}.

[86] Ένας από αυτούς είναι "υπεραιγιαλίτιδα ζώνη" [Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάννικα 1981: τμ.5, 404, λ. ακτή, Παναγιωτιδης 1998] κι ένας άλλος "ράχη ακτής" [Κουτίτας 1994: 169].

[87] Πρόκειται για τον ορισμό που δίδεται στο άρθρο 1 του Α.Ν. 2344/1940 περί "αιγιαλού και παραλίας". [ΦΕΚ Α'154/18.5.40]. Προγενέστερη ανάλογη αναφορά υπάρχει στο άρθρο 15 του από το 21 Ιουνίου (3 Ιουλίου) 1837 νόμου "περί διακρίσεως κτημάτων" [ΦΕΚ 25/10.7.37].

την κλασική αυτή νομική έκφραση προσδιορίζεται (στην Ελλάδα) τόσο ο αιγιαλός ως επιφανειακό μέγεθος, όσο και το απώτερο προς την ξηρά όριό του, δηλαδή η οριογραμμή του αιγιαλού[88], αλλά όχι και το προς τη θάλασσα όριο του αιγιαλού. {σχήμα 2.1}.

ΣΧΗΜΑ 2.1

ΣΧΗΜΑΤΙΚΗ ΤΟΜΗ ΤΗΣ ΑΚΤΗΣ

Απεικόνιση των περί αυτήν περιοχών (ζωνών) που σχετίζονται με το κύμα και την παλίρροια.

Πέραν των κυμάτων, το έτερο σημαντικό αίτιο της συνεχούς κινητικότητας της ακτογραμμής είναι η κατακόρυφη περιοδική μεταβολή της στάθμης της θάλασσας λόγω του φαινομένου της **παλίρροιας**. Τα αποτελέσματα της παλίρροιας όσον αφορά τη μετατόπιση της ακτογραμμής εξαρτώνται τόσο από το κατά τόπους μέγεθος του φαινομένου όσο και από τη μορφολογία του εδάφους. Όταν αυτές οι δύο παράμετροι λάβουν κατάλληλες τιμές, τότε αποκτά μετρήσιμο εγκάρσιο εύρος και η εδαφική περιοχή η οποία εκτείνεται από τη θέση της ακτογραμμής όταν η στάθμη της θάλασσας ευρίσκεται σε ρηχία (low water) μέχρι την αντίστοιχη όταν ευρίσκεται σε πλήμμη (high water)[89]. [Duxbury & Duxbury ό.π., Waugh ό.π.]. {σχήμα 2.1}. Και γι αυτή την περιοχή δεν υφίσταται δόκιμος ελληνικός όρος.[90]

---

[88] Ο μάλλον ασαφής τρόπος προσδιορισμού της οριογραμμής του αιγιαλού έχει οδηγήσει σε αρκετά ερμηνευτικά προβλήματα. Κατά την επικρατούσα πάντως πρακτική, στην έννοια της "συνήθους" (ανάβασης των κυμάτων) δεν περιλαμβάνονται οι θεομηνίες και τα έκτακτα (μη περιοδικά) φυσικά γεγονότα. [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1997: τχ.Α΄, 4]. Άλλωστε και ο σχετικός νόμος του 1837 [ΦΕΚ 25/1837] εξαιρεί «τας εκτάκτους πλημμύρας».

[89] Υπενθυμίζεται ότι η υψομετρική διαφορά μεταξύ των ακραίων επιπέδων εντός των οποίων κυμαίνεται η στάθμη της επιφάνειας της θάλασσας «κατά μία χρονική περίοδο (μεγαλύτερη από 19 έτη)» ονομάζεται επάλλαξη. [Υδρογραφική Υπηρεσία 1991: 6].

[90] Η Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάννικα [ό.π.] προτείνει τον (μη καθιερωμένο) όρο "μεσοαιγιαλίτιδα ζώνη", έναντι του οποίου πιο αποδεκτός είναι ο όρος **πλησίαλο**, τον οποίο χρησιμοποιεί η

Για την τελευταία περίπτωση ένδειας της ελληνικής ορολογίας πιθανολογείται ότι αιτία είναι η μη έντονη παρουσία του φαινομένου της παλίρροιας στις ελληνικές θάλασσες. Ταυτόχρονα, είναι γεγονός ότι στην ελληνική βιβλιογραφία και πρακτική, η νομική έννοια του αιγιαλού περιλαμβάνει σιωπηρά αμφότερες τις ζώνες δράσης κυμάτων (backshore) και παλίρροιας (foreshore), αφού και η περί αιγιαλού ελληνική νομοθεσία αποσιωπά πλήρως το θέμα της παλίρροιας.

Στην παρούσα εργασία αντί του όρου αιγιαλός, επιλέγεται να χρησιμοποιηθεί ο όρος **ακτή**, προκειμένου να περιγράψει την (αποκλειστικά) χερσαία ζώνη που περιστοιχίζει τη θάλασσα και έχει το προηγουμένως αναφερθέν διττό περιεχόμενο που αποδόθηκε στον αιγιαλό.[91] Η επιλογή αυτή γίνεται αφ' ενός μεν διότι οι δύο έννοιες δεν διαφοροποιούνται εννοιολογικά,[92] αφ' ετέρου δε ο όρος ακτή παραπέμπει άμεσα στον όρο παράκτια περιοχή του τίτλου της παρούσας εργασίας. Τα πλευρικά όρια της ακτής ορίζονται έτσι ώστε να είναι προσαρμοσμένα στην εν Ελλάδι πρακτική και έχουν ως εξής : προς μεν τη θάλασσα όριο της ακτής είναι η ακτογραμμή που αντιστοιχεί στην κατωτάτη ρηχία,[93] προς δε την ξηρά η μέγιστη πλην συνήθης ανάβαση των κυμάτων, δηλαδή η οριογραμμή του αιγιαλού.

Το συνολικό πλάτος της ακτής, όπως αυτή ορίστηκε πιο πάνω, είναι συνήθως μερικά μέτρα, αλλά είναι δυνατόν να ξεπεράσει τις μερικές δεκάδες μέτρα και οριακά να φθάσει την τάξη μεγέθους χιλιομέτρου [Ingmanson & Wallace ό.π.: 238], ιδιαίτερα εκεί όπου το έδαφος της ξηράς δεν παρουσιάζει μεγάλες κλίσεις ή/και το φαινόμενο της παλίρροιας είναι έντονο. Τέτοιες περιπτώσεις εξαιρετικά μεγάλου εύρους ακτής δεν συναντώνται στον ελληνικό χώρο και επομένως δεν αναμένεται να αποτυπώνονται με δύο ξεχωριστές γραμμές τα πλευρικά ίχνη της ζώνης των ελληνικών ακτών, τουλάχιστον σε χωροταξικής κλίμακας χάρτες.[94] Το γεγονός αυτό προδιαγράφει το μέγεθος του χωροταξικού ενδιαφέροντος για τον αιγιαλό ή την ακτή.

ελληνική Υδρογραφική Υπηρεσία [1987: 1] στις χαρτογραφικές της εκδόσεις. Ο επιστημονικός όρος που χρησιμοποιείται στην αγγλική γλώσσα γι αυτή την περιοχή είναι **foreshore**, ενώ απαντάται και ο όρος intertidal zone, ο οποίος ίσως έχει περισσότερο καθημερινή χρήση αλλά τα όρια του ορίζονται με σχετική ασάφεια. [Clark 1995: 564-565]. Σε πρόσφατο ερευνητικό πρόγραμμα [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1997: τχ.Α', 67-68], ο όρος foreshore μεταφράζεται ως "προάκτια ζώνη" και "μέτωπο ακτής", όροι οι οποίοι ίσως να μην είναι απορριπτέοι, αλλά τους αποδίδεται διαφορετικό εννοιολογικό περιεχόμενο, φαινόμενο πάντως που συναντάται και διεθνώς σε σχέση μ' αυτό τον όρο.

Αξίζει να σημειωθεί ότι τα δύο πλευρικά όρια της ζώνης που περιοδικά καλύπτεται από τα νερά της πλημμυρίδας (foreshore) εμπλέκονται τόσο σε χαρτογραφικά θέματα, όσο και σε θέματα διεθνούς δικαίου. Πράγματι, το προς τη θάλασσα όριο (LWM, low water mark) είναι αυτό που αναπαρίσταται στους υδρογραφικούς χάρτες και ταυτόχρονα αποτελεί τη γραμμή βάσης (baseline) από την οποία μετρώνται τα θαλάσσια σύνορα που σχετίζονται με το Διεθνές Δίκαιο της Θάλασσας. [*UNCLOS 1982*]. Το προς τη στεριά όριο (HWM, high water mark) αποτελεί για αρκετά κράτη την αφετηρία μέτρησης των προς την ξηρά αποστάσεων από την ακτογραμμή. [OECD 1993a: 23]. {σχήμα 2.1}.

[91] Σε κάθε περίπτωση, η ακτή έχει σαφώς επιφανειακό χαρακτήρα. Κατά συνέπεια είναι λανθασμένη η χρήση του όρου αυτού ως γραμμικού στοιχείου στην παράγραφο 2 του άρθρου 23 του Ν. 1337/1983 [ΦΕΚ Α'33/14.3.83].

[92] Σύμφωνα με το Σταματάκο [ό.π.: 36 & 57], αιγιαλός είναι η περιοχή «ένθα ορμά η θάλασσα», ενώ ακτή ονομάζεται «το μέρος όπου θραύονται τα κύματα».

[93] Πρόκειται για το "ίχνος κατωτάτης ρηχίας" που αποτυπώνεται στους ελληνικής έκδοσης υδρογραφικούς χάρτες [Υδρογραφική Υπηρεσία 1991]. Αν και για χωροταξικής κλίμακας προσεγγίσεις είναι αδιάφορο, σημειώνεται ότι η κατωτάτη ρηχία δεν συμπίπτει απόλυτα ούτε με τη low water line που χρησιμοποιεί η UNCLOS ούτε με το (mean) low water mark (MLWM ή LWM) που συναντάται στη διεθνή βιβλιογραφία ως το προς τη θάλασσα όριο της foreshore. Παρ' όλα αυτά, η επίσημη μετάφραση του αγγλικού πρωτότυπου κειμένου του Διεθνούς Δικαίου για τη Θάλασσα ταυτίζει τους όρους "ίχνος κατωτάτης ρηχίας" και "low water line". [Ν. 2321/1995, ΦΕΚ Α'136/23.6.95].

[94] Εξαίρεση είναι δυνατόν να αποτελέσει η λίαν επιμελημένη χαρτογράφηση λιμνοθαλασσών ή παραθαλάσσιων υγροτόπων, και μάλιστα σε κλίμακα μεγαλύτερη της 1 : 50.000.

2.2.2 παράκτια περιοχή

Στην ακτή, τη "στενή ζώνη όπου η στεριά και η θάλασσα επικαλύπτονται και αλληλεπιδρούν άμεσα" [Waugh ό.π.: 109], κορυφώνεται η σύγκρουση μεταξύ των εκατέρωθεν της ακτογραμμής περιοχών, αλλά είναι σαφές ότι τα αποτελέσματα της σύγκρουσης δεν περιορίζονται εντός αυτής. Η ακτή αποτελεί απλώς τον πυρήνα της μεταβατικής περιοχής μεταξύ των χερσαίων και θαλάσσιων συστημάτων. Επομένως, εάν είναι επιθυμητό να μελετηθεί το σύνολο των (χωροταξικού ενδιαφέροντος) αλληλεπιδράσεων, τότε είναι αναγκαία η κατά την εγκάρσια έννοια αμφίπλευρη διεύρυνση της ζώνης της ακτής.

Από την άλλη πλευρά, από τη φύση των κατά κανόνα σταδιακά αποσβεννυομένων φαινομένων αλληλεπίδρασης μεταξύ ξηράς και θάλασσας, δεν διαφαίνονται σαφή και διακριτά πλευρικά τους πέρατα. Άρα, το μέγεθος της απαιτούμενης διαπλάτυνσης δεν προκύπτει αυτόματα, αντίθετα προσδιορίζεται δύσκολα και πάντως όχι με μονοσήμαντο και ευρέως αποδεκτό τρόπο.

Σε κάθε περίπτωση, η διεύρυνση της ζώνης της ακτής οδηγεί στην έννοια της παράκτιας ζώνης (coastal zone) ή **παράκτιας περιοχής** (coastal area). Και οι δύο όροι χρησιμοποιούνται στη διεθνή βιβλιογραφία συχνά ως ταυτόσημοι, αν και ο δεύτερος συνήθως θεωρείται ότι αποτελεί υπερσύνολο του πρώτου. [PAP/RAC 1994: 51, ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1995: 4, Clark 1995: 83]. Στην ελληνική βιβλιογραφία εμφανίζονται και οι δύο όροι χωρίς να έχει διευκρινιστεί το ακριβές περιεχόμενο τους, ενώ και η ελληνική διοίκηση πράττει ανάλογα. Εκτιμάται, πάντως, ότι **η χρησιμοποίηση του ουσιαστικού "περιοχή" αντί του ουσιαστικού "ζώνη" είναι καταλληλότερη και αρμόζει περισσότερο στο γνωστικό αντικείμενο της χωροταξίας, στο βαθμό που υπονοεί ευρέως κυμαινόμενα και ακανόνιστα όρια (κατ' αναλογία με αυτά των όρων "περιφέρεια" και "χώρος") και δεν περιορίζεται από αυστηρά παράλληλες οριογραμμές, όπως υπονοεί η ερμηνεία της λέξης "ζώνης".**[95]

Ανεξάρτητα του ποιον ακριβώς όρο χρησιμοποιούν, οι θεωρητικές προσπάθειες προσδιορισμού της έννοιας των παράκτιων περιοχών αποδέχονται **το διμερές της συγκρότησής των.** Ταυτόχρονα, επιδιώκουν να προσδιορίσουν εμμέσως τα πλευρικά όρια (ένα στην ξηρά κι ένα στη θάλασσα) μέσω της περιγραφής των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους ή των επ' αυτών δρώμενων. Σύμφωνα, λοιπόν, με μερικές από αυτές τις προσπάθειες : παράκτια ζώνη ή παράκτια περιοχή ...

I. ... είναι «το τμήμα ξηράς που επηρεάζεται από τη γειτνίασή του με τη θάλασσα, και εκείνο το τμήμα της θάλασσας που επηρεάζεται από τη γειτνίαση με την ξηρά, μέχρι του ορίου όπου οι χερσαίες δραστηριότητες του ανθρώπου έχουν μετρήσιμη επίδραση στη χημεία του θαλασσινού νερού και στα θαλάσσια οικοσυστήματα». [Stanners & Bourdeau 1995, *Europe's Environment, The Dobříš Assessment* : 568, από US Commission on Marine Science, Engineering and Resources 1969].[96]

II. ... είναι «το χερσαίο και γειτονικό θαλάσσιο τμήμα (υδάτινο και βυθός) στο οποίο οι χερσαίες διεργασίες επηρεάζουν άμεσα τις θαλάσσιες διεργασίες και χρήσεις και αντίστροφα». Είναι «ζώνη μεταβλητού εύρους που συνορεύει (περικλείει/περιβάλει) την ηπειρωτική, την νησιωτική χώρα και τις λίμνες. Λειτουργικά ορίζεται σαν τη ζώνη μετάβασης (interface) από την ξηρά στη θάλασσα, όπου η (πρωταρχική) παραγωγή, η κατανάλωση και οι διεργασίες ανταλλαγής έχουν τις υψηλότερες τιμές τους. Οικολογικά α-

---

[95] Προς την κατεύθυνση της κάλυψης αυτού του χωροταξικού περιεχομένου φαίνεται ότι στοχεύει και ο πρόσφατα προταθείς όρος : "παράκτιος χώρος". [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1997: τχ.Γ΄].

[96] Ταυτόσημος ως προς το πρώτο τμήμα του είναι ορισμός που αποδίδεται στους Sorenson & McGreary. [Clark 1995: 1].

ποτελεί περιοχή δυναμικών βιοχημικών διεργασιών με ορισμένη δυναμικότητα υποστήριξης διαφόρων μορφών ανθρώπινης ζωής». [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1995: 4, από H. Ketchum 1972].

III. ... είναι «τα παράκτια ύδατα (συμπεριλαμβανομένων των γαιών μέσα και κάτω από αυτά) και η παρακείμενη χερσαία ζώνη (συμπεριλαμβανομένων των υδάτων μέσα και κάτω από αυτή) που επηρεάζονται σημαντικά το ένα από το άλλο». [Camhis & Coccossis 1982a: 93, από Federal Coastal Zone Management Act of 1972 in the US].[97]

IV. ... είναι «ο χώρος στον οποίο το χερσαίο περιβάλλον επηρεάζει το θαλάσσιο (ή λιμναίο) περιβάλλον και αντίστροφα». Είναι «μεταβλητού εύρους που μπορεί επίσης να μεταβάλλεται με το χρόνο. Η οριοθέτηση των παράκτιων ορίων δεν είναι εύκολα δυνατή, ενώ συνήθως τα όρια αυτά προσδιορίζονται από τη μεταβολή ή αλλαγή του περιβάλλοντος». Τοπικά ορίζεται «σύμφωνα με τα φυσικά, βιολογικά και πολιτιστικά της κριτήρια. Αυτά δεν είναι απαραίτητο να αλληλοσυγκρούονται, όπως σπάνια συμβαίνει και στην πραγματικότητα». [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1995: 4, από R. Carter 1988].

V. ... «εκτείνεται εκατέρωθεν της ακτογραμμής. Τα όριά της προσδιορίζονται από τη γεωγραφική έκταση των παράκτιων φυσικών διαδικασιών και των ανθρώπινων δραστηριοτήτων που σχετίζονται με την ακτή». [Department of the Environment, Welsh Office 1992: 1]

VI. ... καλύπτει μέρος της ενδοχώρας και εμπεριέχει τα υδάτινα οικοσυστήματα και τα φυσικά δίκτυα απορροής μέχρι το μεγαλύτερο από τα ιστορικά καταγεγραμμένα βάθη από την ακτή είτε της μετανάστευσης ψαριών (προκειμένου να γεννήσουν) είτε της επίδρασης της παλίρροιας. Το προς τη θάλασσα τμήμα της μπορεί να φθάσει μέχρι το απώτερο όριο εθνικής δικαιοδοσίας. [OECD 1993a: 22].

VII. ... είναι «μία στενή λωρίδα γης και θάλασσας γύρω από την ακτογραμμή. Είναι μία περιοχή στην οποία το φυσικό περιβάλλον και οι ανθρώπινες δραστηριότητες όχι μόνο αλληλεπιδρούν, αλλά επίσης διαχωρίζουν θάλασσα και ξηρά. Είναι μία περιοχή όπου οι βιο-γεω-χημικές δραστηριότητες είναι ταυτόχρονα δυναμικές και ευαίσθητες, και στις οποίες η ανθρώπινη παραγωγή και κατανάλωση καθώς και το εμπόριο εμφανίζουν υψηλούς και αυξανόμενους ρυθμούς έντασης. Είναι μία περιοχή όπου η υπέρμετρη συγκέντρωση πληθυσμού και αναπτυξιακών δραστηριοτήτων καθώς και η καταστροφή πολύτιμων πόρων (μέσω της κακής χρήσης των) εμπέδωσε επιτέλους την άποψη για το πεπερασμένο της παράκτιας περιοχής, θεωρούμενης ως πόρου». [Taussic 1994: 5, από Centre for Coastal Zone Management, University of Portsmouth 1993].

VIII. ... είναι ένας γεωγραφικά πλήρως προσδιορισμένος χώρος που χαρακτηρίζεται από το σύνολο των αλληλεπιδρώντων παρά θιν αλός οικοσυστημάτων και των αντίστοιχων φυσικών και ανθρωπογενών συστημάτων. [MINVENW 1996].

IX. ... «είναι μία λωρίδα γης και θάλασσας με μεταβλητό πλάτος, το οποίο εξαρτάται από τα χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος και τις διαχειριστικές ανάγκες και σπανίως αντιστοιχεί στα υφιστάμενα διοικητικά ή προγραμματικά χωρικά μεγέθη. Τα φυσικά οικοσυστήματα και οι περιοχές εντός των οποίων οι ανθρωπογενείς δραστηριότητες έχουν ως συνέπεια τη χρήση των παράκτιων πόρων είναι ενδεχόμενο να επεκτείνονται πέραν των ορίων της αιγιαλίτιδας ζώνης και αρκετά χιλιόμετρα προς τη μεσογειακή ενδοχώρα». [European Commission 1997a: 6].

X. ... «εκτείνεται πέραν της ζώνης που επηρεάζεται από την παλίρροια, ώστε να συμπεριλάβει τμήματα ξηράς και θάλασσας που αλληλεπιδρούν, και όπου η (τοπική) χρήση γης

---

[97] Ο Clark [1995: 652] αναφερόμενος προφανώς στον ίδιο ορισμό (US legal definition) τον εμφανίζει πληρέστερο, συμπεριλαμβάνοντας τη φράση : «και περιλαμβάνει νησιά, μεταβατικές και περιοχές παλίρροιας, υφάλμυρα έλη, υγρότοπους και παραλίες».

έχει επιπτώσεις σε όλη την παράκτια περιοχή. Περιλαμβάνει, λοιπόν, στεριά, υδάτινο όγκο της θάλασσας, ζώνη της παλίρροιας και βυθό της θάλασσας, κάθε ένα από τα οποία προσφέρει διαφορετικές δυνατότητες χρήσεων». [Taussic 1997: 10].

XI. ... είναι «οι γαίες και τα ύδατα που γειτονεύουν με την ακτή και ασκούν επιρροή στη διαμόρφωση των χρήσεων της θάλασσας και στο περιβάλλον της ή αντίστροφα, οι χρήσεις και το περιβάλλον των οποίων επηρεάζεται από τη θάλασσα». [UN 1997a: 16].

XII. ... «εκτείνεται από το όριο της υφαλοκρηπίδας ή το προς τη θάλασσα όριο της αποκλειστικής οικονομικής ζώνης (200 ναυτικά μίλια) έως την ακτογραμμή και μέσω των ποτάμιων συστημάτων έως το όριο της επίδρασης της παλίρροιας. Περιλαμβάνονται το θαλάσσιο τμήμα, οι εκβολές, οι λεκάνες απορροής των ποταμών, οι υγρότοποι, οι περιοχές που πλημμυρίζουν, οι λιμνοθάλασσες, οι ακτές και η υπεράνω αυτών ατμόσφαιρα». [NOAA 1998b: glossary].

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.2 **ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΚΑΙ ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΙ ΠΟΥ ΕΜΠΛΕΚΟΝΤΑΙ ΣΤΟΥΣ ΟΡΙΣΜΟΥΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ**

ΟΡΙΣΜΟΣ {βλ. κείμενο}		Οικολογία χημεία	Χρήσεις γης --- Ένταση	Χρονική μεταβολή	Μεταβλητό πλάτος	Λίμνες	Υπέδαφος, βυθός	Ατμόσφαιρα	Πολιτιστικά κριτήρια	Νομικά-διοικητικά κριτήρια
I.	US Commission on ... 1969	✓	✓							
II.	Ketchum 1972	✓	✓---✓		✓	✓	✓			
III.	US CZM Act 1972	✓					✓			
IV.	Carter 1988	✓		✓	✓	✓			✓	
V	DoE/WO 1992	✓	✓							
VI.	OECD 1993	✓								✓
VII.	Centre for CZM 1993	✓	✓---✓							
VIII	MINVENW 1996	✓	✓							
IX.	European Commission 1997	✓	✓		✓					✓
X.	Taussik 1997	✓	✓				✓			
XI.	UN 1997	✓	✓							
XII.	NOAA 1998	✓						✓		✓

Ένα πρώτο πόρισμα, που εξάγεται με βεβαιότητα από τους δώδεκα προαναφερθέντες θεωρητικούς ορισμούς των παράκτιων περιοχών, είναι η έντονη εμπλοκή οικολογικών παραμέτρων. Είτε με άμεσο είτε με έμμεσο τρόπο, όλοι αποδέχονται την **ταύτιση των ορίων των παράκτιων περιοχών με αυτά των παρά την ακτή οικοσυστημάτων**. {πίνακας 2.2}. Επίσης, οι περισσότεροι δέχονται ως σημαντικό κριτήριο οριοθέτησης τις ανθρώπινες δραστηριότητες, δηλαδή, τις χρήσεις γης. Συμφωνούν, επομένως, με την άποψη ότι η οριοθέτηση των παράκτιων περιοχών εξαρτάται και από κοινωνικοοικονομικές παραμέτρους. Δύο μάλιστα από τους οκτώ ορισμούς που αναφέρονται στις ανθρώπινες δραστηριότητες δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στην ένταση των χρήσεων γης.

Εκτός από τις γενικές αυτές επισημάνσεις, σημειώνεται ότι άλλοι ορισμοί περιορίζονται σε λιτή διατύπωση και άλλοι εμπεριέχουν μία πιο σύνθετη διαδικασία προσέγγισης της έννοιας των παράκτιων περιοχών. Για παράδειγμα, ένας από τους ορισμούς αναφέρεται σε πολιτιστικά κριτήρια οριοθέτησης. Επίσης, τρεις ορισμοί κάνουν σαφή λόγο για οριοθέτηση των παράκτιων περιοχών με κατά τόπους μεταβαλλόμενα κριτήρια (κάτι που ίσως να υπονοούν όλοι οι ορισμοί) και ένας για χρονικά μεταβαλλόμενη οριοθέτηση. Πρόκειται για δύο παραμέτρους (τόπος, χρόνος) που προσιδιάζουν και εντάσσονται πλήρως στη λογική και στη μεθοδολογία αντιμετώπισης χωροταξικών προβλημάτων.

Αξιομνημόνευτη είναι η θαλασσοκεντρική προσέγγιση των Ηνωμένων Εθνών, αλλά και η καταφυγή τριών ορισμών σε όρια νομικής φύσεως, προκειμένου να ορίσουν το προς τη θάλασσα πέρας των παράκτιων περιοχών. Επίσης, εκτός από τις παραποτάμιες περιοχές που είναι παρούσες σε αρκετούς ορισμούς, δύο ορισμοί αποδέχονται την ύπαρξη παράκτιων περιοχών σε λίμνες. Τέλος, ένας ορισμός περιλαμβάνει την έννοια της ατμόσφαιρας, ενώ τρεις ορισμοί τονίζουν τη συμμετοχή του υπεδάφους και του θαλάσσιου βυθού στο γεωγραφικό περιεχόμενο της έννοιάς των. Αυτή η τελευταία **καθ' ύψος** διεύρυνση αποτελεί μία ενδιαφέρουσα προέκταση του προβλήματος οριοθέτησης μίας παράκτιας περιοχής, η οποία είναι δυνατόν να αυξήσει τις επισκοπούμενες χρήσεις γης.[98]

Πέραν των προηγουμένων επιμέρους πορισμάτων, παρεπόμενο συγκριτικής μελέτης των παρουσιασθέντων θεωρητικών ορισμών είναι ότι : ο υδροκρίτης της προς τη θάλασσα λεκάνης απορροής των υδάτων αποτελεί το προς την ξηρά απώτατο όριο μίας παράκτιας περιοχής. Η επιλογή αυτή δείχνει να ικανοποιεί, ταυτόχρονα, τις οικολογικές και τις γεωλογικές προσεγγίσεις του θέματος. Πράγματι, η μέγιστη δυνατή διεύρυνση της ακτής -άρα και η μέγιστου πλάτους παράκτια περιοχή- φαίνεται να είναι αυτή που λαμβάνει υπόψη της τις τεκτονικές πλάκες και το γήινο ανάγλυφο, οδηγώντας σε πλάτη της τάξης των 100 χιλιομέτρων [Viles & Spencer 1995: 20, Camhis & Coccossis ό.π.]. Τα πλευρικά όρια μίας τέτοιας (της **μεγαλύτερης δυνατής**) παράκτιας περιοχής είναι δυνατόν να οριστούν ως εξής :

- προς την ξηρά, η κορυφογραμμή της οροσειράς που αποτελεί τον υδροκρίτη της προς τη θάλασσα και την εξεταζόμενη ακτή απορρέουσας υδρολογικής λεκάνης.[99]
- προς τη θάλασσα, το πέρας της υφαλοκρηπίδας (με τη γεωλογική έννοια του όρου), εκεί δηλαδή όπου η αρχικώς ομαλή κλίση του θαλασσινού βυθού αυξάνει απότομα, υποδηλώνοντας την έναρξη της επόμενης περιοχής του βυθού, του υφαλοπρανούς.[100]

---

[98] Υπενθυμίζεται το σχήμα 1.1 με τις έξι χωρικές ενότητες, κάθε μία από τις οποίες διαθέτει ιδιαίτερους πόρους, άρα υπόκειται σε διαφορετικές χρήσεις, με τελικό αποτέλεσμα να ανακύπτει μεγάλη ποικιλία προβλημάτων ανταγωνισμού των (παράκτιων) χρήσεων γης.

[99] Πρόκειται για οριοθέτηση του χερσαίου τμήματος της παράκτιας περιοχής που αποδέχεται η πολιτεία Oregon των ΗΠΑ. [Camhis & Coccossis 1982a].

[100] Στον αντίποδα από άποψη μεγέθους, αλλά ομοίως με φυσικό τρόπο, προσδιορίζεται και η ελάχιστου εύρους παράκτια περιοχή, της τάξης των 100 μέτρων, δηλαδή **μηδενικού μεγέθους από χωροταξική άποψη**. Τα πλευρικά όρια αυτής της μικρότερης δυνατής παράκτιας περιοχής είναι :

- προς την ξηρά, η οριογραμμή του αιγιαλού, όπως ορίζεται νομικά. (Δηλαδή, το στεριανό τμήμα ταυτίζε-

Η αμέσως προηγουμένως περιγραφείσα πολύ μεγάλου εύρους παράκτια περιοχή δεν φαίνεται να είναι χρήσιμη σε μία χωροταξική προσέγγιση των (ελληνικών) παράκτιων περιοχών, αφού ευρίσκεται εκτός της κλίμακας της ελληνικής επικράτειας. Επιπλέον, μειονεκτεί λόγω του ότι στηρίζεται αποκλειστικά σε φυσικά όρια, δηλαδή δεν λαμβάνει καθόλου υπόψη της τα εντός αυτής οικονομικά και άλλα δρώμενα. Κρίνεται επομένως σκόπιμη η επιλογή -με συνυπολογισμό ανθρωπογενών παραμέτρων- μίας παράκτιας περιοχής με μικρότερο εύρος.

2.2.3 επιχειρησιακοί ορισμοί

Με δεδομένες τις αλυσιτελείς προσπάθειες χρηστικής οριοθέτησης των παράκτιων περιοχών με φυσικό τρόπο (ειδικότερα δε με τη βοήθεια της γεωλογίας, του γήινου ανάγλυφου αλλά και με την επίκληση των οικοσυστημάτων και των ενδιαιτημάτων τους), το πρόβλημα του προσδιορισμού των πλευρικών ορίων των παράκτιων περιοχών παραμένει. Εξάλλου, ας μην ξεχνά κανείς ότι είναι τόσοι πολλοί οι οικονομικά ενδιαφερόμενοι (οικιστές, τουρίστες, επενδυτές, αγρότες, αλιείς κ.ά.) και οι επιστημονικά ή διοικητικά ή άλλως πως εμπλεκόμενοι με τις παράκτιες περιοχές (τους ενδιαφέρει το κλίμα, η γεωλογία, η χλωρίδα, οι άνθρωποι, η περιφερειακή ανάπτυξη, η κρατική ασφάλεια, η ναυσιπλοΐα κ.ά.), που δύσκολα διαφαίνεται η δυνατότητα μεταξύ τους συμφωνίας, για ένα μονοσήμαντα ορισμένο και ευρέως αποδεκτό "αντικειμενικό" εύρος των παράκτιων περιοχών.[101]

Για τη (μερική έστω) άρση αυτής της δυστοκίας επιδιώκεται να δοθεί λύση με την υιοθέτηση υφισταμένων ορίων ή άλλων ad hoc οριογραμμών. Μία πρώτη ομάδα οριογραμμών προέρχεται από τα θεσμοθετημένα **διοικητικά σύνορα**. Προκύπτουν έτσι παράκτια και μη παράκτια κράτη, ενώ η διαβάθμιση του μεγέθους οδηγεί στην αντίστοιχη θεώρηση περιφερειών στις οποίες διαιρείται ένα κράτος ή μικρότερων οργανισμών τοπικής (αυτο)διοίκησης. Μία άλλη ομάδα ορίων είναι αυτή που σχετίζεται με τις θαλάσσιες ζώνες που ορίζει το Διεθνές **Δίκαιο της Θάλασσας**. [UNCLOS 1982]. Αυτή όμως οδηγεί σε μεγάλης κλίμακας οριοθετήσεις και μάλιστα αποκλειστικά στο θαλάσσιο τμήμα των παράκτιων περιοχών. Μία τρίτη ομάδα οριογραμμών προκύπτει από την έκταση που καταλαμβάνουν οι εγκαταστάσεις των **λιμένων**.[102] Τέλος, τοπικού χαρακτήρα οριοθετήσεις απορρέουν από κανονιστικές ρυθ-

---

ται με την ακτή, όπως αυτή ορίστηκε στην παρούσα εργασία.).

- προς τη θάλασσα, η θέση του αναχώματος (bar) που συνήθως διατρέχει το θαλάσσιο βυθό παράλληλα με την ακτογραμμή, δηλαδή εκεί όπου η εναπόθεση ιζημάτων καθιστά το βάθος του βυθού μικρότερο του ημίσεως του μήκους κύματος των κυμάτων. (Υπενθυμίζεται ότι το ύβωμα αυτό αποτελεί την οριογραμμή έναρξης της ζώνης απόσβεσης. {σχήμα 2.1}).

[101] Ο Clark [1995] παρομοιάζει όλους όσους έχουν θεμιτά συμφέροντα και εμπλέκονται στην χρήση και προστασία των παράκτιων περιοχών (άτομα, οικονομικοί τομείς, πολιτικές δυνάμεις κλπ.) με αυτούς που διαχειρίζονται ένα στοίχημα (stakeholders).

[102] Πρόκειται για αμφίπλευρες οριοθετήσεις πέριξ της ακτογραμμής, οι οποίες όμως δεν εκτείνονται καθ' όλο το μήκος της παράκτιας περιοχής, επομένως μόνο ως σημειακές διευθετήσεις μπορούν να αντιμετωπιστούν από την πλευρά της χωροταξίας. Η ορολογία για τις ζώνες που σχετίζονται με τους ελληνικούς λιμένες μπορεί να αναζητηθεί στο νόμο "περί αιγιαλού και παραλίας" [Α.Ν. 2344/1940, ΦΕΚ Α΄154/18.5.40], στο νόμο "ρυθμίσεις για τον τουρισμό και άλλες διατάξεις" [Ν. 2160/1993, ΦΕΚ Α΄118/19.7.93] και στις ενδεχόμενες τροποποιήσεις των. Το μέγεθος που προκύπτει με τη μεγαλύτερη σαφήνεια -και έχει σχέση με τη χωροταξία- είναι η τοπικά καθοριζόμενη θαλάσσια ζώνη μέγιστου πλάτους 500 μέτρων (ή εναλλακτικά : η περιοχή μέχρι την ισοβαθή των 10 μέτρων) που ορίζεται ως "θαλάσσια ζώνη τουριστικού λιμένος".
Ακόμα πιο πολύ σημειακού χαρακτήρα -για τη χωροταξία- είναι η ζώνη ασφαλείας των φάρων, η οποία εκτείνεται σε ακτίνα 200 μέτρων από αυτούς. Η έκταση αυτή αποτελεί δημόσια γη, σύμφωνα με το νόμο "περί φάρων" [παρ. 5, άρθρο 2 του Ν. 1629/1951, ΦΕΚ Α΄9/8.1.51].

μίσεις **πολεοδομικού και χωροταξικού** χαρακτήρα, στο βαθμό που αυτές σχετίζονται με τις παράκτιες περιοχές.[103]

Ο κατάλογος των ούτως ειπείν "επιχειρησιακών ορισμών" των παράκτιων περιοχών που προκύπτουν με τους παραπάνω τρόπους είναι πολύ μεγάλος. Μερικές από αυτές τις προταθείσες, θεσπισμένες, ισχύουσες ή απλώς χρησιμοποιούμενες προσεγγίσεις, όσον αφορά το εύρος των παράκτιων περιοχών, είναι οι ακόλουθες :

1. **Χερσαία ζώνη** 12 μέτρων. Λωρίδα γης κατά την οποία αυξάνεται ο αιγιαλός «έξω των αστικών κέντρων» στις περιοχές των Δωδεκανήσων όπου εφαρμόζεται το σχετικό ιταλικό κυβερνητικό διάταγμα του 1929.[104] [Σαλαμαστράκης κ.ά. 1998: 62 & 115, Δαγρές & Λάμπρου 1982: 21, ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1997: τχ.Α΄, 5].
2. Χερσαία ζώνη 20 μέτρων. Λωρίδα γης εκ της παρακείμενης στον αιγιαλό ξηράς «ήτις άρχεται από της γραμμής της μέσης στάθμης του αιγιαλού». Πρόκειται για την "παραλία", δηλαδή τη ζώνη κατά την οποία αυξάνεται ο αιγιαλός για την ικανοποίηση κοινόχρηστων σκοπών, σύμφωνα με τον παλαιότερο νομικό προσδιορισμό της. [άρθρο 5 του Α.Ν. 2344/1940, ΦΕΚ Α΄154/18.5.40].
3. Χερσαία ζώνη 50 μέτρων. Μέγιστο πλάτος «λωρίδας γης που δεν επιτρέπεται να οικοδομηθεί» (παραλία), η οποία «αρχίζει από το προς την ξηρά όριο του αιγιαλού», σύμφωνα με την προ δεκαπενταετίας τροποποίηση της θέσης και του μεγέθους της παραλίας. [παρ. 5, άρθρο 23 του Ν. 1337/1983, ΦΕΚ Α'33/14.3.83]. {σχήμα 2.1}. Άτυπα, αλλά σε συνδυασμό με τα απορρέοντα από τις διατάξεις περί απαλλοτριώσεων, η ζώνη αυτή συνήθως ορίζεται ίση με 15 μέτρα. [βλ. και παρ. 8, άρθρου 8 του Π.Δ. της 2.3.1981, ΦΕΚ Δ΄138/13.3.81 "περί των ληπτέων υπ' όψιν στοιχείων και του τρόπου καθορισμού των ορίων *των προ της 16.8.1923 υφισταμένων οικισμών* ..."].
4. Χερσαία ζώνη 50 μέτρων («από τη γραμμή του αιγιαλού»). Περιοχή εντός της οποίας δεν επιτρέπεται να τοποθετούνται «τα κτήρια των τουριστικών εγκαταστάσεων», σύμφωνα με το Π.Δ. της 20.1.1988 [ΦΕΚ Δ΄61/28.1.88].
5. Χερσαία ζώνη 80 μέτρων («από της κατά το άρθρο 6 του Α.Ν. 2344/1940 παραλίας»). Περιοχή εντός της οποίας απαγορευόταν η τοποθέτηση λυομένων οικίσκων, σύμφωνα με το Β.Δ. της 7.8.1967 "περί εγκαταστάσεων προς παραθερισμόν" [ΦΕΚ Δ΄101/67]. Το ίδιο νομοθετικό πλαίσιο (το οποίο έχει καταργηθεί με το Π.Δ. της 29.8.1996, ΦΕΚ Δ΄1032/11.9.96) επέτρεπε τη μείωση της ζώνης αυτής σε 30 μέτρα, σε ορισμένες περιοχές της χώρας και υπό προϋποθέσεις.
6. Χερσαία ζώνη 300 ποδών (90 μέτρα, περίπου). Μέγιστο πλάτος για τον καθορισμό της γραμμής οπισθοχώρησης (setback line), μέχρι την οποία απαγορεύεται ή συνιστάται να απαγορεύεται κάθε είδους αναπτυξιακή δραστηριότητα, στην Anguilla της Καραϊβικής. [UNESCO 1997].
7. Χερσαία ζώνη 100 μέτρων. Περιοχή εντός της οποίας απαγορεύεται γενικώς η δόμηση στη Γαλλία [Camhis & Coccossis 1982a, 93], στη Νορβηγία και στις αστικές και παραθεριστικές παράκτιες περιοχές της Δανίας [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1997: τχ.Γ΄, 71-73].
8. Χερσαία ζώνη 100 μέτρων. Περιοχή προστατευόμενη με πολεοδομικές ρυθμίσεις, στην Ι-

---

[103] Σ' αυτή την κατηγορία ανήκουν οι όροι και περιορισμοί χρήσεων γης που θεσμοθετούνται στις **Ζώνες Οικιστικού Ελέγχου** (ΖΟΕ). Υπενθυμίζεται ότι σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία οι ΖΟΕ μπορούν να οριστούν και «κατά μήκος ακτών ή την όχθη δημοσίων λιμνών ή ποταμών». [παρ. 2, άρθρο 29, Ν. 1337/1983].

[104] Υπενθυμίζεται ότι με τον ελληνικό Ν. 510/1947 "περί της εν Δωδεκανήσω εφαρμοστέας δικαστικής νομοθεσίας" διατηρήθηκε σε ισχύ το επί ιταλικής κατοχής εκδοθέν Κ.Δ. 132/1.9.1929 "περί της βεβαίωσης και διατήρησης των δικαιωμάτων επί των ακινήτων των νήσων του Αιγαίου". [Σαλαμαστράκης κ.ά. 1998: 16].

σπανία και στην Πορτογαλία. [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1995: 5].

9. Χερσαία ζώνη 100 μέτρων. Περιοχή («from the coastline») εντός της οποίας δεν επιτρέπονται αναπτυξιακές επεμβάσεις, σύμφωνα με τα ρυθμιστικά σχέδια στο Ισραήλ. [Brachya & Amir 1996: 3].
10. Χερσαία ζώνη 100 μέτρων. Ελάχιστο εύρος παραλίας που πρέπει να σημειωθεί στο χάρτη Α.3 ("θεσμικό πλαίσιο δόμησης-ιδιοκτησιακό καθεστώς-εκμετάλλευση γηπέδων"), «σε περίπτωση που δεν έχει καθοριστεί όριο αιγιαλού και παραλίας», σύμφωνα με τις ελληνικές προδιαγραφές εκπόνησης πολεοδομικής μελέτης σε περιοχές δεύτερης κατοικίας μέσα σε ΖΟΕ. [Απόφαση 93021/181 της 16.4.1994, ΦΕΚ Β΄888/30.11.94].
11. Χερσαία ζώνη 500 ποδών (150 μέτρα, περίπου). Το χερσαίο τμήμα της παράκτιας περιοχής στην πολιτεία Connecticut των ΗΠΑ. [Camhis & Coccossis ό.π.].
12. Χερσαία ζώνη 200 μέτρων («από τη γραμμή του αιγιαλού»). Κρίσιμη περιοχή για την οποία απαιτούνται ιδιαίτερες προδιαγραφές και επιβάλλονται ξεχωριστοί όροι δόμησης τουριστικών εγκαταστάσεων, σύμφωνα με το Π.Δ. της 20.1.1988 [ΦΕΚ Δ΄61/28.1.88].
13. Χερσαία ζώνη 200 μέτρων. Περιοχή («from the coastline») εντός της οποίας απαγορεύονται γενικώς οι κατασκευές στην Αίγυπτο. [Fawzi 1996: 4].
14. Χερσαία ζώνη 200 μέτρων από τη μέση πλήμμη και μέχρι τη μέση ρηχία. Όρια παράκτιας περιοχής στην Κόστα Ρίκα. [Clark 1995: 86]
15. Χερσαία ζώνη 300 μέτρων. Περιοχή προστασίας στις αγροτικές παράκτιες περιοχές της Δανίας («από το σημείο συνεχούς βλάστησης στο ενδότερο σημείο της παραλίας») και στην Ιταλία («από τις ακτές λιμένων και θαλασσών»), επί της οποίας δεν επιτρέπονται μεταβολές της κάλυψης. [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1997: ό.π.].
16. Χερσαία ζώνη 500 μέτρων. Περιοχή «από την ακτή ή την όχθη δημοσίων λιμνών» και εκτός σχεδίου πόλεων ή οικισμών προ του 1923, εντός της οποίας δεν επιτρέπονται (κατ' αρχήν) οι περιφράξεις, σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία. [παρ. 1, άρθρο 23, Ν. 1337/1983, ενώ για τις εξαιρέσεις βλ. Π.Δ. 236/1984, ΦΕΚ Α΄95/22.6.84].
17. Χερσαία ζώνη 500 μέτρων. Υποδηλώνει τη μέγιστη απόσταση «από τον αιγιαλό» προκειμένου ένας οικισμός να θεωρηθεί παραλιακός, σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία. [άρθρο 2 του Π.Δ. 24.4.1985, ΦΕΚ Δ΄181/3.5.85]. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι οι οικισμοί δεν θεωρούνται παραλιακοί αν «το κέντρο τους έχει υψόμετρο μεγαλύτερο ή ίσο των 100 μέτρων», έστω κι αν βρίσκεται στη ζώνη των 500 μέτρων από τον αιγιαλό. Αντίθετα, είναι παραλιακοί ακόμα κι αν βρίσκονται έξω από τη ζώνη των 500 μέτρων, αν «η ανάπτυξή τους επηρεάζεται σημαντικά από την θάλασσα».
18. Χερσαία ζώνη 1000 μέτρων. Υποδηλώνει τη μέγιστη απόσταση «από της θαλάσσης» προκειμένου ένα δάσος να θεωρηθεί παραλιακό, σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία. [άρθρο 4 του Ν. 998/1979, ΦΕΚ Α΄289/29.12.79]. Η ίδια νομοθεσία ορίζει ως παραλίμνια και παραποτάμια δάση τα ευρισκόμενα σε απόσταση 500 μέτρων «γύρωθεν της όχθης λιμνών» και 200 μέτρων «εκατέρωθεν της όχθης ποταμών», αντίστοιχα.
19. Χερσαία ζώνη 1000 μέτρων. Περιοχή από τις περιβαλλοντικές συνθήκες της οποίας εξαρτάται η ποιότητα των θαλάσσιων πόρων στα παράκτια ύδατα. [επιστημονικές απόψεις (sic) από European Commission 1991a: 178].
20. Χερσαία ζώνη 1000 μέτρων («από τις ακτές ή τις όχθες δημοσίων λιμνών ή ποταμών»). Μέγιστο πλάτος περιοχής η οποία μπορεί να χαρακτηριστεί ως παράκτια ζώνη ανάπτυξης και προστασίας, σύμφωνα με το άρθρο 14 του κατά το 1995 υφισταμένου νομοσχεδίου για τη χωροταξία. [Νένου & Σαμαρίνα 1995].
21. Χερσαία ζώνη 2 χιλιομέτρων. Ορισμός της παράκτιας ζώνης ως μίας από τις «κατηγορίες χώρου στρατηγικού σχεδιασμού (περιφερειακά σχέδια)», σύμφωνα με ερευνητικό πρόγραμμα. [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Θεσσαλίας 1994: 4.16].

22. Χερσαία ζώνη 2 χιλιομέτρων. Περιοχή μελέτης της ΕΧΜ Παράκτιας Ζώνης Ιονίου Πελάγους (Ν. Πρέβεζας και Ν. Θεσπρωτίας). [Δημητριάδης 1989: Α΄, 4].
23. Χερσαία ζώνη 2,5 χιλιομέτρων. Πεδίο εφαρμογής μελέτης οικολογικού περιεχομένου σε περιοχή του Ηρακλείου Κρήτης. [Papaioannou 1987: 180].
24. Χερσαία ζώνη 3 χιλιομέτρων. Παράκτια περιοχή εντός της οποίας ελέγχεται η τουριστική ανάπτυξη στην Κύπρο. [Georgiades & Kyriakides 1996: 9].
25. Χερσαία ζώνη 5 χιλιομέτρων. Παράκτια περιοχή κατά μήκος των ακτών της Χαλκιδικής, στην οποία απαγορεύονται (κατ' αρχήν) οι βιομηχανικές δραστηριότητες. [Κάρκα 1997].
26. Χερσαία ζώνη 5 χιλιομέτρων. Παράκτια περιοχή των κρατών-μελών της Ε.Ε., εντός της οποίας εκτιμάται ότι η πλειονότητα των υποδομών και των δραστηριοτήτων συνδέονται άμεσα με τη θάλασσα. [European Commission ό.π.].
27. Χερσαία ζώνη με μέσο πλάτος 5 χιλιόμετρα. Πεδίο εφαρμογής μελέτης με αντικείμενο τη διαχείριση της ζώνης της ακτής στη Σμύρνη της Τουρκίας [OECD 1993b: 85].
28. Χερσαία ζώνη 6 χιλιομέτρων. Περιοχή μελέτης για διαχείριση παράκτιων περιοχών στο Μεξικό [IPCC 1994: appendix II, 16].
29. Χερσαία ζώνη 4-8 χιλιομέτρων, με προσαρμογή στα όρια των παράκτιων κοινοτήτων. Χωρικό αντικείμενο παλαιότερης χωροταξικής μελέτης για το δίπολο Πάτρας - Αιγίου [Σκιαδαρέσης 1981: 1].
30. Χερσαία ζώνη 5 μιλίων (8 χιλιόμετρα, περίπου). Το χερσαίο τμήμα της παράκτιας περιοχή στην πολιτεία California των ΗΠΑ. [Camhis & Coccossis ό.π., PAP/RAC 1994: 52].
31. Χερσαία ζώνη που «δεν υπερβαίνει τα 10 χιλιόμετρα, εκτός από ορισμένες καταλλήλως αιτιολογημένες περιπτώσεις». Περιοχή εφαρμογής των Ειδικών Χωροταξικών Μελετών του προγράμματος ENVIREG. [ΥΠΕΧΩΔΕ 1992: 12].
32. Χερσαία ζώνη 10 χιλιομέτρων. Πεδίο εφαρμογής του προγράμματος LACOAST για τις μεταβολές της κάλυψης γης στις ευρωπαϊκές παράκτιες περιοχές. [Παναγιωτοπούλου 1998].
33. Χερσαία ζώνη 10-15 χιλιομέτρων. Πιθανολογούμενο ως εύλογο εύρος του χερσαίου τμήματος της παράκτιας περιοχής της Ελλάδος. [MEPPPW 1993].
34. Χερσαία ζώνη 100 χιλιομέτρων. Παράκτια περιοχή στην ασιατική ήπειρο, η οποία ελήφθη ως βάση για τον υπολογισμό του εκεί παράκτιου πληθυσμού. [UN 1994: 142].
35. Χερσαία περιοχή **μέχρι την ισοϋψή** των 10 ποδών (3 μέτρα, περίπου). Το στεριανό τμήμα της παράκτιας περιοχή στην πολιτεία Alabama των ΗΠΑ. [Camhis & Coccossis ό.π.].
36. Χερσαία περιοχή μέχρι την ισοϋψή των 5 μέτρων ή **μέχρι εκεί που είναι ορατή η στεριά** από την ακτή. Οριοθέτηση του χερσαίου τμήματος των παράκτιων ζωνών προταθείσα από το London and South East Regional Planning Conference, το 1993. [Taussik 1994: 5].
37. Χερσαία κατά βάση ζώνη πλάτους 2 χιλιομέτρων, με ενδεικτικό όριο προς την ξηρά την ισοϋψή των 20 μέτρων. Περιοχή την οποία ο Haggett [1983: 6] ονομάζει περιβάλλον παραλίας (beach environment) και το διακρίνει σε υποπεριοχές με βασικό κριτήριο τη δράση της παλίρροιας.
38. **Χερσαία ζώνη** 90 μέτρων **και θαλάσσια ζώνη** 20 μέτρων. Περιοχή προστασίας επί μήκους 9 χιλιομέτρων της κυπριακής ακτής όπου ενδημεί είδος χελώνας. [Georgiades & Kyriakides ό.π.: 10].
39. Χερσαία ζώνη 300 μέτρων και θαλάσσια ζώνη 2 χιλιομέτρων. Περιοχή μελέτης για διαχείριση παράκτιων περιοχών στη Σρι Λάνκα [IPCC ό.π.: 18, Clark ό.π.].
40. Χερσαία ζώνη 500 μέτρων από τη μέγιστη ανάβαση των κυμάτων και θαλάσσια ζώνη 12 χιλιομέτρων (όρια χωρικών υδάτων). Όρια παράκτιας περιοχής στην Ισπανία. [Clark ό.π.].

41. Χερσαία και θαλάσσια ζώνη πλάτους μερικών εκατοντάδων έως μερικών χιλιάδων μέτρων. Περιοχή των ακτών της Μεσογείου επί της οποίας έχει νόημα να εφαρμοστούν τα σενάρια του Γαλάζιου Σχεδίου. [Grenon & Batisse 1989: 231].
42. Χερσαία περιοχή μέχρι εκεί όπου τα γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά διαμορφώνονται κάτω από την επίδραση της θάλασσας (με ελάχιστο πλάτος 1.000 μέτρα) και θαλάσσια περιοχή μέχρι την ισοβαθή των 5 μέτρων. Παράκτια περιοχή σύμφωνα με μελέτη για τις ευρωπαϊκές ακτές. [Bijlsma et al. 1991: 14].
43. Χερσαία ζώνη 2 χιλιομέτρων και θαλάσσια ζώνη 12 χιλιομέτρων, αμφότερα μετρούμενα από τη μέση πλήμμη. Όρια παράκτιας περιοχής στη Βραζιλία. [Clark ό.π.].
44. Χερσαία περιοχή πλάτους 2-5 χιλιομέτρων, με προσαρμογή στα όρια των παράκτιων κοινοτήτων, και θαλάσσια περιοχή τουλάχιστον μέχρι την ισοβαθή των 50 μέτρων. Οριοθέτηση της παράκτιας ζώνης στις ελληνικές ηπειρωτικές περιοχές σύμφωνα με πρόσφατο ερευνητικό πρόγραμμα. [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1997: τχ.Γ΄].
45. Χερσαία ζώνη 10 χιλιομέτρων από τη μέση πλήμμη και θαλάσσια περιοχή μέχρι την ισοβαθή των 15 μέτρων. Όρια παράκτιας περιοχής στην Κίνα. [Clark ό.π.].
46. Χερσαία περιοχή μέχρι την ισοϋψή των 200 μέτρων και θαλάσσια περιοχή μέχρι την ισοβαθή των 200 μέτρων. Περιοχή της γης με την μεγαλύτερη βιολογική παραγωγικότητα. [IUCN et al. 1991: 150].
47. **Πολλαπλές προσεγγίσεις** είτε θεωρητικές (λεκάνη απορροής, οικονομικές δραστηριότητες) είτε συγκεκριμένες (50 μέτρα προς τη στεριά, 100 μέτρα προς τη θάλασσα) είτε ενδιάμεσες (όρια παράκτιων κοινοτήτων). Μελέτη για τη διαχείριση της Λίμνης της Γενεύης. [OECD 1993b: 139].
48. Θαλάσσια ζώνη 1.000 μέτρων. Περιοχή εντός της οποίας «το Δημόσιον διατηρεί την αποκλειστικήν εκμετάλλευσιν και χρήσιν, δια τον συγκεκριμένον εν τω νόμω σκοπόν (εγκατάστασιν λουτρών κλπ.)», μειώνοντας έτσι τον κοινόχρηστο χαρακτήρα της συγκεκριμένης θαλάσσιας ζώνης. [Δωρής 1995: 192].
49. Θαλάσσια ζώνη 6 ναυτικών μιλίων. Η περιοχή των ελληνικών χωρικών υδάτων (αιγιαλίτιδα ζώνη). [Α.Ν. 230/1936, ΦΕΚ Α΄450/13.10.36].[105]
50. Θαλάσσια ζώνη 12 ναυτικών μιλίων. Μέγιστο εύρος της χωρικής θάλασσας (territorial sea) παράκτιου κράτους, σύμφωνα με το ισχύον Δίκαιο της Θάλασσας. [*UNCLOS 1982*: άρθρο 3].
51. Θαλάσσια ζώνη 24 ναυτικών μιλίων. Μέγιστο εύρος της συνορεύουσας ζώνης (contiguous zone) παράκτιου κράτους, σύμφωνα με το ισχύον Δίκαιο της Θάλασσας. [ό.π.: άρθρο 33].
52. Θαλάσσια ζώνη 200 ναυτικών μιλίων. Μέγιστο εύρος της αποκλειστικής οικονομικής ζώνης (exclusive economic zone) παράκτιου κράτους, σύμφωνα με το ισχύον Δίκαιο της Θάλασσας. [ό.π.: άρθρο 57].

[105] Η ακριβής διατύπωση του μοναδικού άρθρου του συγκεκριμένου νόμου είναι : «Η έκταση της αιγιαλίτιδος ζώνης καθορίζεται εις εξ ναυτικά μίλλια από της ακτής μη θιγομένων των εν ισχύει διατάξεων των αφορωσών εις ειδικάς περιπτώσεις, καθ΄ ας η αιγιαλίτις ζώνη ορίζεται μείζων ή ελάσσων των εξ ναυτικών μιλλίων».

2.2.4 σχόλια και επικρατούσα θεώρηση

Σε αντίθεση με τις θεωρητικές προσεγγίσεις, οι αποκληθέντες επιχειρησιακοί ορισμοί είναι μεθοδολογικά ελλειπτικοί αλλά πρακτικοί τρόποι προσδιορισμού της έννοιας των παράκτιων περιοχών. Αντιμετωπίζουν, δηλαδή, την οριοθέτηση ως μία απλουστευτική και ίσως αυθαίρετη διαδικασία, αφού δεν διαφαίνεται η τεκμηρίωση της εκάστοτε επιλογής. **Οι επιχειρησιακοί ορισμοί χρησιμοποιούν εύκολα υλοποιούμενα κριτήρια και γι αυτό απουσιάζουν σχεδόν πλήρως οι ανθρώπινες δραστηριότητες, οι οποίες κατά κανόνα οδηγούν σε δύσκολα διαχειριζόμενα ποιοτικά κριτήρια**. Μ' αυτό τον τρόπο, οι παράκτιες περιοχές ορίζονται μεν ποικιλότροπα, αλλά χωρίς πολύπλευρη και σφαιρική αντιμετώπιση των εκεί δρώμενων. Πιο αναλυτικά, από τη συγκριτική επισκόπηση των προαναφερθεισών 52 επιχειρησιακών ορισμών προκύπτουν τα ακόλουθα επιμέρους πορίσματα :

- Οι περισσότεροι από τα δύο τρίτα περιορίζονται στην οριοθέτηση μόνο του χερσαίου τμήματος των παράκτιων περιοχών. Παράλληλα, ένας μικρός αριθμός (4) ορισμών -που πηγάζει από το Διεθνές Δίκαιο της Θάλασσας- ασχολείται αποκλειστικά με το θαλάσσιο τμήμα των παράκτιων περιοχών.
- Το μέγεθος που προσδιορίζουν αρκετοί από τους επιχειρησιακούς ορισμούς (περίπου το 30%) δεν ξεπερνά σε πλάτος τις 2-3 εκατοντάδες μέτρα, δηλαδή αντιστοιχεί στην τάξη μεγέθους της ζώνης της ακτής, μάλλον, παρά σε παράκτια περιοχή. [Για περισσότερες τέτοιου είδους -εθνικές- ρυθμίσεις βλ. Clark 1992: 138].
- Αρκετοί από τους επιχειρησιακούς ορισμούς αποσκοπούν στην επίλυση εξειδικευμένων θεμάτων (π.χ. πολεοδομικές ρυθμίσεις) και όχι σε συνολική αντιμετώπιση των παράκτιων προβλημάτων. Παράλληλα, δεν απουσιάζουν οι επιλογές που υιοθετούνται στα πλαίσια μελετών με αντικείμενο τις παράκτιες περιοχές.
- Το κυρίως χρησιμοποιούμενο κριτήριο είναι η **απόσταση από την ακτογραμμή**. Πράγματι, η συντριπτική πλειοψηφία των επιχειρηματικών ορισμών καταλήγει στην "αντικειμενική" επιλογή ενός μόνο αντιπροσωπευτικού μεγέθους, του πλάτους, το οποίο συνήθως προτείνεται ενιαίο για όλη την παράκτια περιοχή. Δευτερευόντως χρησιμοποιείται το κριτήριο της υψομετρικής διαφοράς από το μηδενικό επίπεδο αναφοράς, με επίκληση των ισοϋψών και ισοβαθών καμπυλών. Άλλα χρησιμοποιούμενα κριτήρια είναι : α) τα διοικητικά όρια, β) τα όρια οικοσυστημάτων, γ) η δυνατότητα οπτικής επαφής κλπ.[106]
- Όλοι οι επιχειρησιακοί ορισμοί φαίνεται ότι περιορίζονται στην επιφάνεια του γήινου ανάγλυφου, αφού το υπέδαφος ή ο θαλάσσιος βυθός ή η ατμόσφαιρα δεν συμμετέχουν στα κριτήρια προσδιορισμού του πλάτους.

Πέραν των παραπάνω παρατηρήσεων, οι θεωρητικοί ορισμοί δέχονται (και οι επιχειρησιακοί μάλλον το εννοούν) ότι το κύριο χαρακτηριστικό των παράκτιων περιοχών είναι η αλληλεπίδραση θαλάσσιων και χερσαίων περιοχών, θεωρούμενη ως συνολικό και ενιαίο φαινόμενο. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, οι παράκτιες περιοχές είναι ομοιογενείς, κρινόμενες ως περιφέρειες, κατά τη διάκριση που έχει προτείνει ο Boudeville. [Κόνσολας 1997: 99, Παπαδασκαλόπουλος 1995β: 15]. Από την άλλη πλευρά, η αποδοχή των διοικητικών οριοθετήσεων παραπέμπει στην έννοια των περιφερειών προγραμματισμού, άρα και σε παράκτιες περιοχές αντίστοιχου χαρακτήρα.

Όμως, στις παράκτιες περιοχές ταιριάζουν περισσότερο τα πολικά χαρακτηριστικά, ιδίως όταν η κλίμακα μελέτης είναι σχετικά μεγάλη. Πράγματι, είναι πρόδηλο ότι οι τιμές των μεταβλητών που επηρεάζονται από τη γειτνίαση και την αλληλεπίδραση θάλασσας και ξηράς

---

[106] Μεγαλύτερη διάχυση (σε 9 κριτήρια) εμφανίζουν οι απαντήσεις -σε σχετική έρευνα- 25 τοπικών φορέων σχεδιασμού παράκτιων περιοχών της Αγγλίας. [Taussik 1994].

μεταβάλλονται κατά την εγκάρσια διεύθυνσή, με κορύφωση στην ακτογραμμή. Επομένως, με μόνη διαφορά την αντικατάσταση της σημειακής κορυφής με μία γραμμική (την ακτογραμμή ή έστω τη στενή ζώνη της ακτής), **κάθε παράκτια περιοχή μπορεί να θεωρηθεί ως πολική περιφέρεια**.

Κατά συνέπεια, η διαδικασία οριοθέτησης των παράκτιων περιοχών οφείλει να αναζητήσει τις οριακές περιοχές, στην ξηρά και στη θάλασσα, εκεί όπου οι τιμές των εμπλεκομένων μεταβλητών μηδενίζονται ή γίνονται αμελητέες ή γίνονται μικρότερες από μία ορισμένη τιμή. Αυτή την προσέγγιση των παράκτιων περιοχών την υιοθετούν όλοι όσοι ασχολούνται με τα ζητήματα διαχείρισης των παράκτιων περιοχών [βλ. εκδόσεις των OECD, MAP, DoE κ.ά. αλλά και Clark 1992: 51, ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1997: τχ.Γ΄, 14].

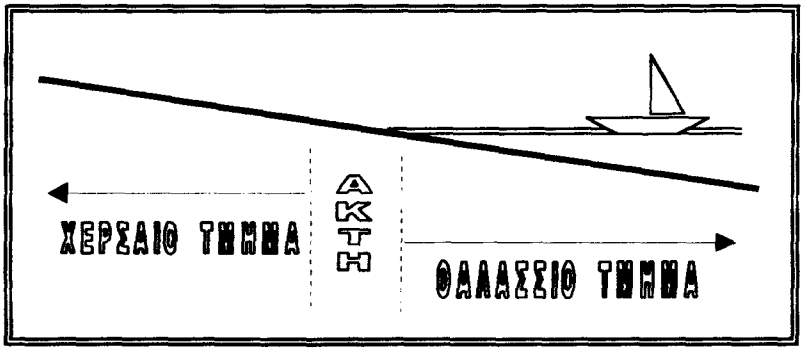
Στα πλαίσια της προαναφερθείσας λογικής, η πιο απλοϊκή προσέγγιση των παράκτιων περιοχών ακολουθεί την ακόλουθη τριμερή διάκριση {σχήμα 2.2} :

I. **χερσαίο τμήμα**, εκεί όπου κυρίως ζει και δραστηριοποιείται ο άνθρωπος. Χαρακτηρίζεται από το ανάγλυφο του, το είδος του εδάφους, το εκεί υδρολογικό δίκτυο και τα αμιγώς χερσαία οικοσυστήματα.

II. **τμήμα ακτής**, με ερμαφρόδιτα χαρακτηριστικά και με λίαν περιορισμένο εύρος. Χαρακτηρίζεται από τυπική εγκάρσια διατομή και την κυρίαρχη δράση κυμάτων και ανέμου.

III. **θαλάσσιο τμήμα**, με χαρακτηριστικά αποκλειστικά της υδρόσφαιρας. Χαρακτηρίζεται από το βάθος και τη σύσταση του βυθού, τις κινήσεις των υδάτινων μαζών (ρεύματα, παλίρροιες κλπ.) καθώς και από τα αμιγώς θαλασσινά οικοσυστήματα.

Πρόκειται για μία διάκριση που πηγάζει από ευκόλως αντιληπτά φυσικά χαρακτηριστικά και ίσως γι αυτό είναι εξαιρετικά λειτουργική, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για την ταξινόμηση των πόρων, των χρήσεων γης και των συνεπαγόμενων προβλημάτων. {κεφάλαιο 2.4, συγκρούσεις και μεταβολές χρήσεων γης}. Την ακολουθούν συνήθως τα όργανα της διοίκησης, διότι εξυπηρετεί τις υφιστάμενες δομές σε ό,τι αφορά θέματα κατανομής αρμοδιοτήτων. {κεφάλαιο 3.5.2}.

ΣΧΗΜΑ 2.2

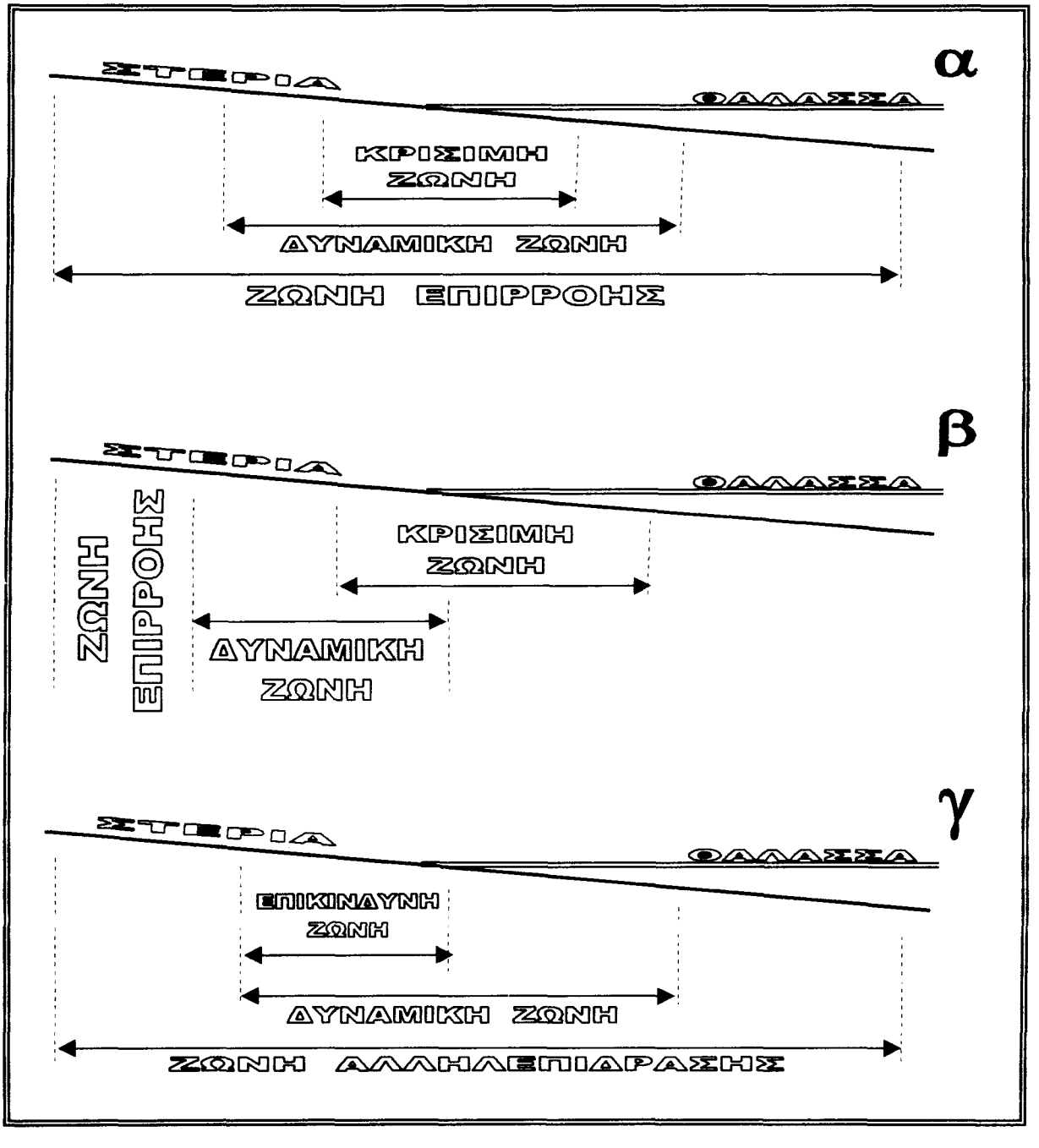
ΚΑΤ' ΑΡΧΗΝ ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ

Σύμφωνα με μία πιο επεξεργασμένη θεώρηση, η αντιμετώπιση των παράκτιων περιοχών είναι επίσης τριμερής, αλλά πιο σύνθετη. Η επίλυση του προβλήματος της οριοθέτησης στηρίζεται και πάλι στη γενική αρχή της διαφοροποίησης του ενδιαφέροντος ανάλογα με την απόσταση από την ακτογραμμή. Κατά τον καθηγητή Χ. Κοκκώση [Coccossis 1996: 38, βλ. και ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1995] οι διαχειριστικές ανάγκες οδηγούν στον ακόλουθο τριπλό προσδιορισμό της έννοιας των παράκτιων περιοχών, ιδιαίτερα στο χώρο της Μεσογείου {σχήμα 2.3, α} :

α1. Καθορισμός μίας **κρίσιμης ζώνης**, η οποία αποτελείται από μία στενή ζώνη ξηράς και θάλασσας, πλάτους μερικών εκατοντάδων μέτρων. Συνήθως πρόκειται για την περιοχή με τη μεγαλύτερη οικολογική αξία και ταυτόχρονα αυτή που αποτελεί αντικείμενο των πιο έντονων πιέσεων για την εφαρμογή αναπτυξιακών σχεδίων.

α2. Καθορισμός μίας **δυναμικής ζώνης**, η οποία μπορεί να εκτείνεται σε πλάτος μερικών χιλιομέτρων, προς την πλευρά της ξηράς και της θάλασσας. Σ' αυτήν παρατηρείται ισχυρή εξάρτηση και/ή επίδραση των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και των φυσικών διεργασιών επί των παράκτιων χαρακτηριστικών και πόρων.

α3. Καθορισμός μίας ευρύτερης **ζώνης επιρροής**, με πλάτος αρκετών χιλιομέτρων, ενδεχομένως, η οποία επηρεάζει άμεσα ή έμμεσα τις δύο άλλες.

ΣΧΗΜΑ 2.3

ΣΧΗΜΑΤΙΚΕΣ ΤΟΜΕΣ ΤΩΝ ΖΩΝΩΝ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ

σύμφωνα με ...
(α) ... τον καθηγητή Χ. Κοκκώση [Coccossis 1996].
(β) ... ελληνικό ερευνητικό πρόγραμμα [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1997].
(γ) ... βρετανικό ερευνητικό πρόγραμμα [DoE & Rendel Geotechnics 1993].

Σε πρόσφατο ερευνητικό πρόγραμμα [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1997: τχ.Γ', 14-16], η παραπάνω τριμερής προσέγγιση εξειδικεύεται στον ελληνικό χώρο, με ουσιωδώς τροποποιημένη φιλοσοφία. Αφ' ενός μεν το ενδιαφέρον εστιάζεται στο χερσαίο τμήμα της παράκτιας περιοχής (ίσως λόγω των χωρικών ορίων των αρμοδιοτήτων του ΥΠΕΧΩΔΕ), αφ' ετέρου δε η ακτογραμμή παύει να αποτελεί τον πυρήνα και των τριών ζωνών. Πιο αναλυτικά ορίζονται τα εξής {σχήμα 2.3, β} :

β1. Κατ' αρχήν προτείνεται στον πέριξ της ακτογραμμής πυρήνα της παράκτιας περιοχής μία **κρίσιμη ζώνη** με χερσαίο πλάτος «τουλάχιστον 100 μέτρων από τη γραμμή του αιγιαλού», η οποία «διευρύνεται όπου είναι αυτό απαραίτητο για να περιλάβει παράκτια οικοσυστήματα, όπως αμμοθίνες, εκβολές ποταμών κλπ.». Το αντίστοιχο θαλάσσιο τμήμα ονομάζεται κρίσιμη θαλάσσια ζώνη και προτείνεται να εκτείνεται «κατ' ελάχιστον» μέχρι την ισοβαθή των 50 μέτρων, όπου και οριοθετείται και το θαλάσσιο τμήμα της παράκτιας περιοχής.

β2. Η δεύτερη σε ένταση χρήσεων και προβλημάτων χερσαία ζώνη ονομάζεται **δυναμική ζώνη**. Έχει πλάτος 2 χιλιόμετρα μετρούμενα από τον αιγιαλό και «αποτελεί την κατεξοχήν περιζήτητη περιοχή για την ανάπτυξη των ανθρώπινων δραστηριοτήτων».

β3. Τέλος, η **ζώνη επιρροής** εκτείνεται στην ξηρά, πέραν της δυναμικής ζώνης και «χρησιμεύει ως ζώνη ελέγχου και προστασίας επιλεγμένων οικονομικών δραστηριοτήτων».

Για τις παράκτιες περιοχές της Αγγλίας προτείνεται, επίσης, τριζωνική προσέγγιση, με ελαφρά διαφοροποίηση σε σχέση με την πρώτη από τις αναφερθείσες απόψεις. [DoE & Rendel Geotechnics 1993: 5]. Πιο αναλυτικά, διακρίνεται {σχήμα 2.3, γ} :

γ1. Μία στενή **επικίνδυνη ζώνη ξηράς**, επί της οποίας οι φυσικές διαδικασίες προξενούν καταστροφές υλικών αγαθών και οριακά μπορεί να οδηγήσουν σε απώλεια ανθρώπινων ζωών. Ο καθορισμός της είναι προϊόν συγκερασμού φυσικών κριτηρίων και άλλων που σχετίζονται με τις ανθρώπινες δραστηριότητες.

γ2. Μία **δυναμική ζώνη**, η οποία επηρεάζεται άμεσα από τις θαλάσσιες φυσικές διαδικασίες. Υποστηρίζεται ότι τα όριά της είναι δυνατόν να καθοριστούν επακριβώς με γεωμορφολογικά και οικολογικά κριτήρια.

γ3. Μία ευρεία **ζώνη αλληλεπίδρασης**, εντός της οποίας οι ανθρώπινες δραστηριότητες επηρεάζουν και επηρεάζονται από το σύνολο της παράκτιας περιοχής. Το μέγεθός της εξαρτάται από τις ανάγκες ελέγχου των δραστηριοτήτων, οι οποίες μπορεί να έχουν συνέπειες επί των ακτών. Για την οριοθέτησή της προτείνεται να χρησιμοποιούνται τα ισχύοντα διοικητικά όρια.

Από τα παραπάνω διαφαίνεται η δυνατότητα ποικίλων τριμερών (ή γενικότερα πολυμερών) εκδοχών. Σε κάθε περίπτωση, ως βασικό κριτήριο διαχωρισμού χρησιμοποιείται η κάθετη απόσταση από την ακτογραμμή, ενώ θεωρείται δεδομένη μία προσαρμογή στα κατά τόπους οικολογικά και οικονομικά δεδομένα. Ευρύτερα είναι τα κριτήρια που προτείνει ο Clark [1992: 11], σύμφωνα με τον οποίο τα όρια της παράκτιας περιοχής προσδιορίζονται (και προσαρμόζονται) από πολιτικούς, διοικητικούς, νομικούς, οικολογικούς και αντικειμενικούς παράγοντες, ενώ επιπλέον συνιστά να λαμβάνεται υπόψη ότι **οι παράκτιες περιοχές επηρεάζονται και μακρόθεν**.

Ανεξάρτητα των επιμέρους διαφοροποιήσεων, η τριμερής και βαθμιδωτού ενδιαφέροντος αντιμετώπιση των παρακτίων περιοχών συνάδει προς τα γενικώς κρατούντα, όσον αφορά τη μεθοδολογία χωροταξικών ή οικολογικών προσεγγίσεων. Πράγματι, η γενική ανάλυση της ευρύτερης περιοχής, η πλήρης ανάλυση της περιοχής μελέτης και τέλος η ενδελεχής εξέταση των επιμέρους περιοχών παρέμβασης αποτελεί παγιωμένη τακτική στα πλαίσια χωροταξικών μελετών. [ενδεικτικά βλ. ΥΠΕΧΩΔΕ & Πάντειο Παν. 1996: 1]. Η ίδια διαβάθμιση του ενδιαφέροντος ακολουθείται από το εθνικό καθεστώς προστασίας αξιόλογων περιοχών, στοιχείων ή συνόλων [άρθρα 18 & 19 του Ν. 1650/1986, ΦΕΚ Α'160/16.10.86] αλλά και τη

διαδικασία αξιολόγησης των οικοτόπων στα πλαίσια του δικτύου NATURA 2000 [Dafis et al. 1996: 25].

Αυτήν ακριβώς τη διαβάθμιση προτείνει και ο Clark [1995: 34] στα πλαίσια της ολοκληρωμένης διαχείρισης των παράκτιων περιοχών. Σημειώνει χαρακτηριστικά ότι «τα προγράμματα ICZM αναπτύσσονται σε στάδια, από τον αρχικό προγραμματισμό έως το τελικό πρόγραμμα διαχείρισης», αναφέροντας παράλληλα τη σειρά σχεδίων, από τον αρχικό στρατηγικό σχεδιασμό (strategy plan) έως τα τελικά ρυθμιστικά σχέδια (master plan). Ταυτόχρονα, κάνει διάκριση μεταξύ προγραμματισμού/σχεδιασμού (planning) και διαχείρισης (management). [ό.π.: 84].

Επομένως, ανάλογα των εκάστοτε αναγκών ή της φάσης του σχεδιασμού, η παράκτια περιοχή μπορεί να οριστεί στην τάξη μεγέθους είτε της ακτής είτε της λεκάνης απορροής είτε ακόμα και της αποκλειστικής οικονομικής ζώνης. Η ευρεία οριοθέτηση ευνοεί τη συνολική επoπτεία των πόρων καθώς και των εμπλεκόμενων κοινονικοοικονομικών δεδομένων. Όταν όμως ο καθορισμός των ορίων των παράκτιων περιοχών γίνεται για πρακτικούς λόγους διαχείρισης, είναι προτιμότερο να ορίζεται παράκτια περιοχή μικρού πλάτους. Γενικότερα ισχύει ότι **όσο πιο μεγάλο είναι το εύρος της παράκτιας περιοχής, τόσο πιό μικρή είναι η αποτελεσματικότητα της εφαρμογής του σχεδιασμού**. [Clark 1995: 34].

Συμπερασματικά, ο προσδιορισμός της έννοιας αλλά και του μεγέθους των παράκτιων περιοχών αποτελεί ένα εξαιρετικά σύνθετο ζήτημα. Είναι χαρακτηριστικό ότι η Σύμβαση της Βαρκελώνης για την προστασία των παράκτιων περιοχών της Μεσογείου, αναγνωρίζοντας εμμέσως αυτές τις δυσκολίες, παρέχει [άρθρο 1] στα συμβαλλόμενα κράτη τη διακριτική ευχέρεια να ορίσουν αυτά το εύρος της παράκτιας περιοχής, επί της οποίας θα εφαρμοστεί η σύμβαση.

Από την άλλη πλευρά, η κλιμακωτή προσέγγιση με βασική παράμετρο την απόσταση από την ακτογραμμή (η οποία αντανακλά αντίστοιχη διαβάθμιση του ενδιαφέροντος των χρηστών αλλά και της έντασης των φαινομένων αλληλεπίδρασης μεταξύ ξηράς και θάλασσας), φαίνεται να αποτελεί το πλέον αποδεκτό πλαίσιο χωρικής διαφοροποίησης, για την ολοκληρωμένη αντιμετώπιση των επιμέρους χωροταξικών προβλημάτων των παράκτιων περιοχών.

2.3 ΤΥΠΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΝΙΧΝΕΥΣΕΙΣ

2.3.1 γεωλογικοί και άλλοι τύποι

Εκτός από τις μεγάλης συχνότητας μετακινήσεις της ακτογραμμής που οφείλονται στο κύμα και στην παλίρροια, η ακτογραμμή αλλάζει θέση σε μακροχρόνιο ορίζοντα, λόγω μεμονωμένων ή συνεχούς δράσης **γεωλογικών διαδικασιών**. Πιο αναλυτικά, η θέση της ακτογραμμής μεταβάλλεται σημαντικά κάτω από την επίδραση φυσικών φαινομένων (άνεμος, μεταβολές θερμοκρασίας κ.ά.), σε συνδυασμό με την κατά περίπτωση αντίδραση του γεωλογικού υποβάθρου των ακτών (υπονοούνται παράμετροι όπως : αντοχή πετρωμάτων σε διάβρωση, έδαφος, χλωρίδα, τεκτονικές μετακινήσεις κ.ά.).

Επειδή οι διαδικασίες αυτές συμβάλλουν καθοριστικά στη μορφολογική εικόνα των ακτών χρησιμοποιούνται ευρύτατα στην ταξινόμηση των τελευταίων -κατ' επέκταση και των παράκτιων περιοχών. Έτσι, εκτός από την κατ' αρχήν ακανόνιστη και τυχαία μορφή που έχουν όλες οι ακτές σε οριζοντιογραφία, μπορούν να γίνουν και οι ακόλουθες διακρίσεις [Waugh 1990: 130, Sharma 1986: 232] :

- Εάν ως κύριο κριτήριο διάκρισης ληφθούν οι κατακόρυφες (τεκτονικές ή άλλες) μετακινήσεις του φλοιού της γης, τότε αναγνωρίζονται ακτές καταβύθισης (coasts of submergence), ακτές ανάδυσης (coasts of emergence), σταθερές ή ουδέτερες ακτές και τέλος ακτές που συνδυάζουν δύο τουλάχιστον από τους προηγούμενους τύπους. Πρόκειται για την κλασική διάκριση που πρότεινε το 1919 ο D. Johnson, σύμφωνα με την οποία (για παράδειγμα) : fjord και ria είναι ακτές καταβύθισης, barrier beach είναι ακτή ανάδυσης και ακτή τύπου δέλτα είναι σταθερή ακτή.
- Με μεγάλη απλότητα καλύπτει τους τύπους των ακτών η πρόταση του F. Shepard (1937, 1963), σύμφωνα με την οποία όλες οι ακτές ανήκουν σε δύο μόνο τύπους. Στις πρωτογενείς (primary coasts) κατατάσσονται αυτές οι οποίες οφείλουν τη διαμόρφωσή τους σε διαδικασίες που πηγάζουν από την ξηρά ή την ατμόσφαιρα (fjord, δέλτα ποταμών κ.ά.). Αντίθετα, δευτερογενείς ακτές (secondary coasts) είναι οι ακτές οι οποίες έχουν υποστεί καθοριστική μορφολογική επίδραση από θαλάσσιες διεργασίες, οι οποίες συνέβησαν μετά την τελευταία σχετική σταθεροποίηση της μέσης στάθμης της θάλασσας (ακτές διαμορφωμένες από τη δράση των κυμάτων, κοραλλιογενείς ακτές κ.ά.).
- Εάν ληφθούν υπόψη τα φαινόμενα της διάβρωσης των πετρωμάτων των ακτών και της απόθεσης ιζημάτων σ' αυτές, τότε διακρίνονται υποχωρούσες (retreating coasts) και επεκτεινόμενες ακτές (advancing coasts), αντίστοιχα, στις οποίες λαμβάνουν χώρα σημαντικές διαχρονικές "απώλειες" ή "κέρδη" χερσαίων εδαφών (πρόταση του R. Valentin, 1952).
- Με κριτήριο την ποσότητα της ενέργειας των κυμάτων που δέχονται οι ακτές, αυτές διακρίνονται σε ακτές χαμηλής ενέργειας (low energy) και υψηλής ενέργειας (high energy) ή ακόμα και σε προστατευόμενες ακτές (protected). Πρόκειται για μία διάκριση (προταθείσα από τον J. Davis το 1980) με μικρό βαθμό σαφήνειας, αλλά ενδεχομένως με μεγάλη χρησιμότητα σε περιπτώσεις χωροταξικού σχεδιασμού.

Πέραν των αμιγώς γεωλογικών, χρησιμοποιούνται και άλλα κριτήρια για την ταξινόμηση των ακτών και των παράκτιων περιοχών. Πολύ σημαντικό είναι αυτό που -χωρίς να αφίσταται της γεωλογίας- λαμβάνει υπόψη του την κυριαρχούσα **κάλυψη της γης**. Ενδιαφέρει τις χωροταξικές προσεγγίσεις διότι σε μεγάλο βαθμό υπονοεί και προκαθορίζει τις δυνατές

χρήσεις γης των παράκτιων περιοχών, ενώ ταυτόχρονα εμπεριέχονται γεωλογικές παράμετροι αλλά και γενικότερα αβιοτικά χαρακτηριστικά. Μερικές από αυτές τις ταξινομήσεις, οι οποίες παράλληλα αποτελούν μεθοδολογικές προτάσεις διαφόρων συγγραφέων προκειμένου να προσεγγίσουν τα ζητήματα των παράκτιων περιοχών, παρουσιάζονται στη συνέχεια.

- Οι Viles & Spencer [1995: 22] αναφέρουν την ταξινόμηση των Inman & Nordstrom (1971), η οποία διακρίνει : ορεινές ακτές (mountainous coasts), μικρού πλάτους λοφώδεις ακτές (narrow-shelf hilly coasts), μικρού πλάτους πεδινές ακτές (narrow-shelf plains coasts), μεγάλου πλάτους πεδινές ακτές (wide-shelf plains coasts), μεγάλου πλάτους λοφώδεις ακτές (wide-shelf hilly coasts), ακτές τύπου δέλτα (deltaic coasts), κοραλλιογενείς ακτές (reef coasts) και ακτές παγετώνων (glaciated coasts). Παράλληλα, όμως οι ίδιοι αναλύουν τα προβλήματα των παράκτιων περιοχών ακολουθώντας μία διαφορετική πενταμερή ταξινόμηση (λιμνοθάλασσες, ακτές παγετώνων, αμμώδεις, βραχώδεις και κοραλλιογενείς ακτές).
- Ο Walker [1987] μελετά τις παράκτιες περιοχές ταξινομώντας τις ακτές σε απόκρημνες (cliffy coasts), αμμώδεις παραλίες (beaches), επιμήκεις νησίδες κατά μήκος της ακτογραμμής (barrier beaches), αμμοθίνες (coastal dunes), ακτές τύπου δέλτα (deltas), λιμνοθάλασσες και εκβολές (lagoons and estuaries), κοραλλιογενείς ακτές (coral reefs), και έλη (mangrove swamps and salt marshes).
- Ο Pethick [1984], έχοντας στενότερη γεωμορφολογική οπτική για τις ακτές, τις διακρίνει σε αμμώδεις παραλίες, σε παράκτιες αμμοθίνες, σε περιοχές που επηρεάζονται από τις παλίρροιες, σε εκβολές και σε βραχώδεις ακτές.
- Το Συμβούλιο της Ευρώπης σε παλαιότερη κείμενό του [1984] προσεγγίζει τις παράκτιες περιοχές υπό την ευρεία έννοια (συμπεριλαμβάνοντας τις όχθες λιμνών και ποταμών) με την ακόλουθη εννεαμερή ταξινόμηση των ακτών : α) εκβολές και δέλτα, β) υγρότοποι, γ) αμμώδεις παραλίες και αμμοθίνες, δ) λοιπά χερσαία οικοσυστήματα, ε) θαλάσσια οικοσυστήματα, στ) ιδιαίτεροι τύποι, ζ) ποταμοί και λίμνες, η) τεχνητοί ποταμοί και λίμνες και θ) προστατευόμενες περιοχές.
- Σχετικά πρόσφατη μελέτη [Bijlsma et al. 1991: 17] ταξινομεί τις ευρωπαϊκές ακτές λαμβάνοντας υπόψη το πιο υποσύστημα (χερσαίο ή θαλάσσιο) κυριαρχεί ή το εάν τα δύο υποσυστήματα ευρίσκονται εν ισορροπία. Διακρίνονται έτσι : α) αμμοθίνες και βραχώδεις ακτές, β) εκβολές, δέλτα, λιμνοθάλασσες και ακτές επηρεαζόμενες από την παλίρροια και γ) αμμώδεις παραλίες.
- Σχεδόν όμοια με την προηγούμενη είναι η ταξινόμηση που αφορά τις μεσογειακές ακτές, σύμφωνα με οδηγίες για την ολοκληρωμένη διαχείριση τους. [PAP/RAC 1994: 57-58]. Εκεί λοιπόν διακρίνονται : α) αμμώδεις παραλίες (sand and dunes), β) απότομες, βραχώδεις ακτές (banks, cliffs and bluffs) και γ) κόλποι, λιμνοθάλασσες και εκβολές (bays, lagoons and estuaries). Πιο λιτή είναι η προσέγγιση των Grenon & Batisse [1989: 31], οι οποίοι διακρίνουν τις μεσογειακές ακτές σε : βραχώδεις (rocky coasts) και στις πιο "ευαίσθητες" που δημιουργούνται και εξαρτώνται από φυσικές διαδικασίες διάβρωσης και απόθεσης (accretion coasts).
- Τριμερής, επίσης, είναι η ταξινόμηση των αγγλικών ακτών [DoE & Rendel Geotechnics 1993: 3], με διαφορετικό όμως τρόπο προσέγγισης. Πράγματι, ως κριτήριο χρησιμοποιείται η ενέργεια του περιβάλλοντος και διακρίνονται : α) ανοικτές (μεγάλης ενέργειας) ακτές, οι οποίες συνήθως είναι βραχώδεις, β) κόλποι (μέσης ενέργειας ακτές, αποτελούμενες από μη συνεκτικά υλικό, όπως άμμο και βότσαλα ή κροκάλες) και τέλος γ) εκβολές που αποτελούν χαμηλής ενέργειας παράκτιες περιοχές. Σε μεταγενέστερο κείμενο των ίδιων φορέων η προσέγγιση είναι τετραμερής, με κριτήριο διάκρισης την επικρατούσα μορφή του γήινου ανάγλυφου. Ειδικότερα, οι παράκτιες περιοχές διακρίνονται σε : 1) πεδινές, 2) απόκρημνες, 3) εκβολές ποταμών και 4) αμμοθίνες. [DoE & Rendel Geotechnics 1995].
- Η επικρατούσα ταξινόμηση των ελληνικών ακτών περιλαμβάνει τρεις κατηγορίες : α) αμ-

μώδεις παραλίες και αμμοθίνες, β) βραχώδεις ακτές και γ) υγρότοποι. [Coccossis & Mexa 1996]. Σε παλαιότερη χωροταξική μελέτη [Δοξιάδης 1980: Ι.340-Ι.344] υπονοείται διάκριση των ελληνικών ακτών σε «προσπελάσιμες ακτές με άμμο ή χαλίκι, που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για κολύμπι και αναψυχή» και σ' αυτές «που δεν είναι προσπελάσιμες ή δεν διαθέτουν εκτεταμένες ζώνες (sic)».

- Η τυπολογία που προτείνεται από το ολλανδικό υπουργείο που είναι αρμόδιο για τα θέματα των ακτών περιλαμβάνει : α) ακτές στα δέλτα ποταμών, β) ακτές μικρών νησιών και γ) ακτές ηπειρωτικών περιοχών. [MINVENW 1996].
- Μελέτη για την προστασία των ακτών της Καραϊβικής από πλημμύρες τις ταξινομεί σε τρεις ουσιαστικά τάξεις : α) απόκρημνες ακτές, β) βραχώδεις ακτές χαμηλού υψομέτρου και γ) αμμώδεις και βοτσαλωτές ακτές. [UNESCO 1997].

Είναι προφανές ότι οι προηγούμενες προσεγγίσεις είναι δυνατόν να οδηγήσουν στην αναγνώριση του κυρίαρχου φυσικού στοιχείου μίας ακτής και γενικότερα μίας παράκτιας περιοχής. Αυτό μπορεί να είναι : εκβολές ποταμού, λιμνοθάλασσα, βράχια κ.ά. Σημειώνεται όμως με έμφαση ότι πρόκειται για το κυρίαρχο στοιχείο του **χερσαίου τμήματος της παράκτιας περιοχής**.

Προεκτείνοντας την αμέσως προηγούμενη συλλογιστική, ενδέχεται να είναι δυνατόν να αναγνωριστεί το **κυρίαρχο τμήμα** μίας παράκτιας περιοχής, το οποίο θα είναι το χερσαίο ή το θαλάσσιο. Η κατάταξη στη μία ή στην άλλη κατηγορία προκύπτει με κριτήριο το μέγεθος των επιμέρους επιφανειών ή και άλλα κριτήρια των καθ' ύλη ενδιαφερομένων (οικοσυστήματα για τον οικολόγο, χωροθέτηση δραστηριοτήτων για τον χωροτάκτη κλπ). {βλ. στο επόμενο κεφάλαιο 2.3.2 τον προτεινόμενο "δείκτη συμμετοχής του θαλάσσιου τμήματος"}.

Ανεξάρτητα των παραπάνω δυνατοτήτων ταξινόμησης, τα χαρακτηριστικά των παράκτιων περιοχών κατανέμονται σε βιοτικά και αβιοτικά. [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1995]. Στα **βιοτικά** χαρακτηριστικά μίας παράκτιας περιοχής περιλαμβάνονται η χλωρίδα και η πανίδα της. [Bijlsma et al. 1991: 22-23, Μποναζούντας 1995: 241-543]. Από την άλλη πλευρά, στα **αβιοτικά** ανήκουν τα ακόλουθα μη έμβια χαρακτηριστικά :

- Το γήινο ανάγλυφο στην ξηρά. Περιλαμβάνονται παράμετροι για την ακτογραμμή, το έδαφος και το υπέδαφος, ενώ συνεξετάζονται γεωλογικά, τεκτονικά και καταστροφικά φαινόμενα. Επίσης, το υδρολογικό δίκτυο και οι υγρότοποι, καθώς και όλοι οι διαθέσιμοι πλουτοπαραγωγικοί πόροι.
- Το κλίμα. Εξετάζονται όλες οι μετεωρολογικές παράμετροι που διαμορφώνουν το κλίμα της ευρύτερης περιοχής καθώς και το τοπικό μικροκλίμα. Επίσης, το γεωγραφικό πλάτος, ο προσανατολισμός του μετώπου προς τη θάλασσα κ.ά.
- Ωκεανογραφικά χαρακτηριστικά. Περιλαμβάνονται στοιχεία για το ανάγλυφο και το είδος του θαλάσσιου βυθού, τα παράκτια ρεύματα κλπ.
- Υποκειμενικά χαρακτηριστικά. Τέτοια είναι αυτά που συνδέονται με την αισθητική απόλαυση, όπως το τοπίο (landscape) και οι γενικότεροι περιβαλλοντικοί πόροι (καθαρός αέρας, καθαρά νερά κλπ.). Επίσης, η γεωπολιτική σημασία των παράκτιων περιοχών κ.ά.

Πέραν της διάκρισης σε βιοτικά και αβιοτικά είναι δυνατόν να αναζητηθούν ταξινομήσεις με κριτήριο τις επικρατούσες χρήσεις γης ή τις οικονομικές δραστηριότητες. [PAP/RAC 1994, Clark 1992]. Σε πρόσφατο ερευνητικό πρόγραμμα [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1997: τχ.Γ΄, 22] η σύνθεση των οικονομικών δραστηριοτήτων προτείνεται να προσδιορίζεται με εξέταση της τομεακής σύνθεσης της απασχόλησης και της παραγωγής καθώς και με «εξειδικεύσεις σε σχέση με άλλες περιοχές ή σύνολα (νομού, περιφέρειας, χώρας), σε συνδυασμό με εμπειρικές παρατηρήσεις ως προς τη σημασία των διαφόρων τομέων ή με τη δημιουργία σύνθετων δεικτών αποτίμησης διαφόρων φαινομένων».

2.3.2 γεωμετρικά χαρακτηριστικά των παράκτιων περιοχών

Οι παράκτιες περιοχές χαρακτηρίζονται από δύο άξονες, έναν παράλληλο στην ακτογραμμή και έναν κάθετο σ' αυτήν. [OECD 1993a: 22, Clark 1995: 82]. Για το δεύτερο άξονα έγινε σαφής αναφορά στα πλαίσια των αναζητήσεων για τη διασαφήνιση της έννοιας των παράκτιων περιοχών. Εκεί, διαπιστώθηκε ότι το (κατά την εγκάρσια έννοια) πλάτος των παράκτιων περιοχών αποτελεί το κυρίαρχο κριτήριο επιχειρησιακού προσδιορισμού του μεγέθους των, η δε περαιτέρω διαβάθμισή του χρησιμοποιείται ως βασικός παράγων για το διαχωρισμό τους σε ζώνες διαφορετικής έντασης (χρήσεων γης, προκυπτόντων προβλημάτων κλπ.).

Όμως, τα έντονα **γραμμικά** στοιχεία των παράκτιων περιοχών εντοπίζονται, κυρίως, κατά την παράλληλη προς στην ακτογραμμή διεύθυνση. Πράγματι, είτε θεωρηθούν ως σύνολο είτε απομονωθεί το κυριότερο από τα επιμέρους στοιχεία τους, δηλαδή η ακτογραμμή, η γραμμικότητα είναι εμφανής. Είναι ευνόητο ότι το στοιχείο της γραμμικότητας καθίσταται εντονότερο όσο πιο μικρό είναι το πλάτος της παράκτιας περιοχής.

Εκτός των γραμμικών, οι παράκτιες περιοχές χαρακτηρίζονται και από **επιφανειακά** στοιχεία, τα οποία εξαρτώνται άμεσα από το μέγεθος της παράκτιας περιοχής. Περιλαμβάνουν την έκταση της παράκτιας περιοχής ή των τμημάτων της, η οποίο εκφράζεται σε οριζοντιογραφία με τις γνωστές μονάδες επιφανείας. Πρόκειται για παράμετρο που σχετίζεται άμεσα με το υπό εξέταση θέμα των μεταβολών των χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές, αφού κατά κανόνα κάθε χρήση καταλαμβάνει ορισμένη έκταση πάνω στην επιφάνεια της γης.

Αν συνεκτιμηθεί το γήινο ανάγλυφο των παράκτιων περιοχών, τότε προκύπτουν χαρακτηριστικά **όγκου**, με κύριες παραμέτρους έκφρασης το υψόμετρο (ή βάθος προκειμένου για το θαλάσσιο τμήμα των παράκτιων περιοχών) και την κλίση του εδάφους ή του θαλάσσιου βυθού. Με τα τρισδιάστατα χαρακτηριστικά συνδέεται και ό,τι έχει σχέση με το υπέδαφος (στεριάς και θαλάσσιου βυθού), στο βαθμό που αυτό συμπεριλαμβάνεται στην έννοια της παράκτιας περιοχής.

Κατ' επέκταση των προηγούμενων, στις παράκτιες περιοχές βρίσκει εφαρμογή η έννοια της **απόστασης**. Εκτός από την απόσταση των πλευρικών ορίων τους κατά την εγκάρσια έννοια, μπορεί να οριστεί η απόσταση μεταξύ δύο σημείων μίας παράκτιας περιοχής. Από χωροταξική άποψη, ως σημείο αντιμετωπίζεται κάθε εξαιρετική απόκλιση από τους μέσους όρους όσον αφορά : δημογραφικές μεταβλητές (π.χ. πληθυσμιακή πυκνότητα), οικονομικές δραστηριότητες (βιομηχανική περιοχή, λιμάνι κλπ.), γεωμορφολογικές ιδιαιτερότητες (π.χ. σεισμική διέγερση), υψηλές συγκεντρώσεις φυσικών πόρων κ.ά.[107] Συναφής είναι και η έννοια της **χρονοαπόστασης**, η οποία εμπεριέχει τις δυνατότητες των δικτύων μεταφοράς από, προς και εντός της εξεταζόμενης περιοχής.

Από την άλλη πλευρά, **η κατά μήκος οριοθέτηση** παράκτιων περιοχών εμφανίζει μία δυστοκία στον πρακτικό προσδιορισμό της. Κι αυτό γιατί η ακτογραμμή περιβάλλει νησιά και ηπείρους χωρίς εμφανή και αυθύπαρκτα σημεία διακοπής της συνέχειάς της. Οι γεωλογικές, εδαφολογικές, γεωμορφολογικές και άλλες διαφοροποιήσεις του γήινου ανάγλυφου παρέχουν, ενδεχομένως, φυσικά κριτήρια για την κατά μήκος υποδιαίρεση των ακτών. [OECD ό.π.]. Παράλληλα όμως πρέπει να σημειωθεί ότι οι εκβολές ποταμών, για παράδειγμα, φαινομενικά μόνο διακόπτουν τη συνέχεια των παράκτιων περιοχών, αφού οι τελευταίες συνεχίζονται (ως όχθη) μέχρι τις πηγές των ποταμών.[108] Για την υπερπήδηση αυτών των δυσχε-

---

[107] Όταν η περιοχή μελέτης είναι πολύ μεγαλύτερη, το σύνολο μίας παράκτιας περιοχής μπορεί να θεωρηθεί ως σημείο. Για παράδειγμα, η παράκτια περιοχή ενός νησιού, μίας λίμνης ή μίας λιμνοθάλασσας μπορεί να θεωρηθεί ως σημείο στη χωροταξική προσέγγιση της ευρύτερης περιοχής τους.

[108] Εξάλλου, οι ποταμοί αποτελούν το κεντροβαρές στοιχείο των οικοσυστημάτων, τα ακραία όρια των οποίων

ρειών χρησιμοποιούνται τεχνητά σημεία διακοπής της συνέχειας των ακτών, τα οποία προκύπτουν από τα υφιστάμενα διοικητικά όρια, τις σημειακές ανθρωπογενείς δραστηριότητες (αστικές, βιομηχανικές κ.ά.),[109] την αλλαγή προσανατολισμού του προς τη θάλασσα μετώπου μίας παράκτιας περιοχής[110] κ.ά.

Εν τέλει, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το **μήκος της ακτογραμμής**, που προκύπτει μετά την όποια οριοθέτηση των παράκτιων περιοχών, αποτελεί βασικό (γεωμετρικό) χαρακτηριστικό τους. Παράλληλα, ενδιαφέρει και το μέγεθος του προς τη θάλασσα μετώπου των, το οποίο θα συνέπιπτε με το μήκος της ακτογραμμής αν η τελευταία δεν είχε ακανόνιστη και δαντελωτή μορφή. Αναδύεται επομένως ως χαρακτηριστικό των παράκτιων περιοχών η **μορφή** της ακτογραμμής, σε οριζοντιογραφία. Στην απλούστερη αλλά μηδέποτε παρουσιαζόμενη περίπτωση αυτή είναι ευθεία γραμμή.[111] Ιδεατή είναι επίσης η περίπτωση της απολύτως κυκλικής ακτογραμμής. Παρ' όλο που στη πράξη δεν συναντώνται, οι προαναφερθείσες δύο περιπτώσεις αποτελούν αντιπροσωπευτικές μορφές ακτογραμμών, ιδίως όταν η προσέγγιση γίνεται σε μικρή κλίμακα και επομένως αφορά μεγάλη έκταση. Σ' αυτές τις περιπτώσεις, η αναγκαία (χαρτογραφική) γενίκευση εξομαλύνει τις επιμέρους αποκλίσεις και η γενική εικόνα μίας παράκτιας περιοχής είναι δυνατόν να εξομοιωθεί με ευθεία γραμμή ή περιφέρεια κύκλου. Συνεπώς, η μορφολογική ταξινόμηση της ακτογραμμής (και κατ' επέκταση των παράκτιων περιοχών) είναι τριμερής, ως ακολούθως :

1. Ευθυτενής, επιμήκης ακτογραμμή.
2. Κυκλική ακτογραμμή. Αποτελεί την οριακή περίπτωση για ένα νησί, ενώ τμήμα περιφέρειας κύκλου μπορεί να αναγνωριστεί και σε ηπειρωτική παράκτια περιοχή.
3. Τυχαία μορφή ακτογραμμής, η οποία πρακτικά καλύπτει την πλειονότητα (και θεωρητικά το σύνολο) των ακτογραμμών. Σε δεύτερη προσέγγιση μπορεί να ταξινομηθεί ποικιλότροπα, δίνοντας γένεση σε κυρτές ή κοίλες (προς την πλευρά της θάλασσας) ακτογραμμές, σε περισσότερο ή λιγότερο πτυχωτές (δαντελωτές) ακτογραμμές, σε πριονωτές ακτογραμμές κλπ.

2.3.3 προτεινόμενοι δείκτες εκτίμησης γεωμετρικών χαρακτηριστικών

Το πόσο πτυχωτή είναι μία ακτογραμμή προτείνεται να αποτιμάται με το **δείκτη επιμήκυνσης ακτογραμμής (ε)**, ο οποίος μετρά την απόκλιση του μεγέθους της από την απόσταση των άκρων της. Ακριβέστερα, η τιμή του συγκεκριμένου δείκτη προκύπτει από το λόγο του πραγματικού μήκους (ανάπτυγμα) της ακτογραμμής μίας παράκτιας περιοχής (α), προς το μήκος της ιδεατής (ευθυτενούς ή κυκλικής) ακτογραμμής που συνδέει τα άκρα της

συνήθως ταυτίζονται με τη θέση που καταλήγει στη θάλασσα ο υδροκρίτης της λεκάνης απορροής.

[109] Πρέπει να τονιστεί ότι και αυτές οι σημειακές συγκεντρώσεις δίνουν την ψευδή εντύπωση ότι διασπούν τη συνέχεια των ακτών, ενώ στην πραγματικότητα (και ιδίως από χωροταξική άποψη) **πρόκειται για κεντρικά μάλλον, παρά για ακραία σημεία κατά μήκος μίας παράκτιας περιοχής**.

[110] Από χωροταξική άποψη, το κριτήριο αυτό αξιολογείται ως πολύ σημαντικό, ιδιαίτερα προκειμένου για μεγάλου μήκους παράκτιες περιοχές, αφού σχετίζεται με το ενιαίο ή όχι των κλιματολογικών συνθηκών αλλά και γενικότερα με τη γεωγραφία της ευρύτερης περιοχής.

[111] Υπενθυμίζεται ότι η έννοια της ευθείας δεν έχει πραγματική υπόσταση επί της τρισδιάστατης γήινης σφαίρας, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για πολύ μεγάλα μήκη. Αντίθετα, σε δισδιάστατη απεικόνιση της γης είναι νοητή η χρησιμοποίηση του όρου ευθεία, λαμβανομένου υπόψη και του αλγορίθμου από τον οποίο προκύπτει κάθε χαρτογραφική απεικόνιση.

(α*). Δηλαδή είναι :

δείκτης επιμήκυνσης ακτογραμμής, $\varepsilon = \alpha / \alpha^*$

Το μήκος της ιδεατής ακτογραμμής (καλούμενο εφεξής : "ιδεατό μήκος") ορίζεται διαφορετικά στις περιπτώσεις ηπειρωτικής ακτογραμμής και διαφορετικά στις περιπτώσεις νησιωτικής ακτογραμμής (άρα και των αντίστοιχων παράκτιων περιοχών). Πιο αναλυτικά, στην περίπτωση ηπειρωτικής ακτογραμμής το ιδεατό μήκος (α*) ορίζεται ως η απόσταση των δύο ακραίων σημείων της ακτογραμμής. Στην περίπτωση νησιωτικής ακτογραμμής το ιδεατό μήκος (α*) ισούται με το μήκος της περιφέρειας κύκλου που έχει εμβαδόν (Ε) όσο το εμβαδόν του εξεταζομένου νησιού.[112] Και στις δύο περιπτώσεις, το ιδεατό μήκος μπορεί να ονομαστεί "μέτωπο" της παράκτιας περιοχής.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.3 **ΤΙΜΕΣ ΤΟΥ ΔΕΙΚΤΗ ΕΠΙΜΗΚΥΝΣΗΣ ΣΕ ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΝΗΣΙΩΝ**

	Ε (km^2)	α* (km)	α (km)	ε
ΚΡΗΤΗ	8.261,18	322,20	1.066,47	**3,31**
ΕΥΒΟΙΑ	3.661,64	214,51	729,31	**3,35**
ΛΕΣΒΟΣ	1.636,00	143,38	381,61	**2,66**
ΡΟΔΟΣ	1.401,46	132,71	252,90	**1,91**
ΧΙΟΣ	842,80	102,91	228,52	**2,22**
ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑ	734,01	96,04	266,85	**2,78**
ΚΕΡΚΥΡΑ	585,31	85,76	259,36	**3,02**
ΝΑΞΟΣ	389,43	60,31	132,52	**2,20**
ΚΑΡΠΑΘΟΣ	300,15	61,41	179,54	**2,92**
ΠΑΡΟΣ	196,75	49,72	110,70	**2,23**
ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ	180,36	47,61	59,46	**1,25**
ΜΗΛΟΣ	158.40	44,62	139,06	**3,12**
ΑΣΤΥΠΑΛΑΙΑ	96,42	34,81	128,03	**3,68**
ΙΘΑΚΗ	95.82	34.70	104.87	**3,02**
ΣΑΛΑΜΙΝΑ	91,50	33,91	107,58	**3,17**
ΜΥΚΟΝΟΣ	86,12	32,90	88,74	**2,70**
ΑΙΓΙΝΑ	77.01	31,11	55.89	**1,80**
ΣΕΡΙΦΟΣ	74,33	30,56	82,91	**2,71**
ΑΛΟΝΝΗΣΟΣ	65,39	28,67	81,42	**2,84**
ΥΔΡΑ	49,59	24,96	63,89	**2,56**
ΓΑΥΔΟΣ	33,02	20,37	37,70	**1,85**
ΜΕΓΑΝΗΣΙΟΝ	20,10	15,89	52,85	**3,33**
ΜΑΚΡΟΝΗΣΟΣ	18,43	15,22	36,88	**2,42**
ΕΛΑΦΟΝΗΣΟΣ	17,86	14,98	29,07	**1,94**
ΡΗΝΕΙΑ	13,90	13,22	42,92	**3,24**
ΜΕΓΙΣΤΗ	9,11	10,70	19,57	**1,83**
ΔΗΛΟΣ	3,54	6,67	14,10	**2,11**
ΣΑΜΙΟΠΟΥΛΑ	1,02	3,58	5,92	**1,65**
ΣΚΟΡΠΙΟΣ	0,88	3,33	6,24	**1,87**
ΠΟΝΤΙΚΟΝΗΣΙΟΝ	0,01	0,35	0,38	**1,09**

ΠΗΓΗ : επεξεργασία στοιχείων από ΥΥ 1998.

[112] Το σκεπτικό υπολογισμού του ιδεατού μήκους νησιωτικής ακτογραμμής μπορεί να χρησιμοποιηθεί (ελαφρά τροποποιημένο) και στην περίπτωση λίαν επιμηκών χερσονήσων, όπως για παράδειγμα αυτές του νομού Χαλκιδικής.

Στις μη παρουσιαζόμενες περιπτώσεις απόλυτα ευθυτενούς ή απόλυτα κυκλικής ακτογραμμής, ο δείκτης επιμήκυνσης ισούται με τη μονάδα. Σε όλες τις άλλες περιπτώσεις είναι μεγαλύτερος της μονάδος και έχει την ακόλουθη φυσική σημασία : **όσο πιο μεγάλος είναι ο δείκτης επιμήκυνσης, τόσο πιο πτυχωτή (δαντελωτή) είναι η ακτογραμμή** στην οποία αναφέρεται. Αυτό επιβεβαιώνεται από τη σύγκριση των υπολογισμένων δεικτών επιμήκυνσης {πίνακας 2.3} και των πορισμάτων από την εποπτεία ενός χάρτη ή την προσωπική εμπειρία. Για παράδειγμα, τα νησιά Μήλος, Αστυπάλαια, Σαλαμίνα, Μεγανήσιον, Ρήνεια (αλλά και η Κρήτη και η Εύβοια) έχουν πράγματι έντονα δαντελωτή ακτογραμμή, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από τις μεγάλες τιμές του δείκτη επιμήκυνσης των ακτογραμμών τους. Αντίθετα, δεν έχουν ιδιαίτερα δαντελωτή ακτογραμμή νησιά όπως η Ρόδος, η Σαμοθράκη, η Αίγινα, η Ελαφόνησος και η Μεγίστη, για τα οποία ο δείκτης επιμήκυνσης έχει σχετικά μικρή τιμή, επιβεβαιώνοντας την ορθότητα της συγκρότησής του.

Από τις ενδεικτικές περιπτώσεις νησιωτικών ακτογραμμών, που παρατίθενται στον πίνακα 2.3, προκύπτουν ενδείξεις για ένα ενδεχόμενο μειονέκτημα του δείκτη, να εμφανίζεται δηλαδή συγκριτικά αυξημένος στις περιπτώσεις νησιών με λίαν επίμηκες σχήμα, όπως η Κέρκυρα, η Κάρπαθος, η Αλόννησος, η Ύδρα, η Μακρόνησος, η Δήλος (αλλά και η Κρήτη και η Εύβοια). Επίσης εκτιμάται ότι στα μικρότερου εμβαδού νησιά, ο συγκεκριμένος δείκτης έχει την τάση να είναι σχετικά μικρός, αφού σ' αυτά δεν υφίσταται (πρακτικά) περιθώριο για την ύπαρξη έντονα πτυχωτών (δαντελωτών) ακτογραμμών.

Προκειμένου να αξιολογηθεί προκαταβολικά -και σε γενικές γραμμές- ο χαρακτήρας των παράκτιων περιοχών και κυρίως η ένταση των φαινομένων αλληλεπίδρασης μεταξύ λιθόσφαιρας και υδρόσφαιρας, προτείνεται ο δείκτης του **βάθους** (β) του χερσαίου τμήματος μίας παράκτιας περιοχής. Σε δεδομένη παράκτια περιοχή, άρα με γνωστό εμβαδόν χερσαίου τμήματος (**E**) και ιδεατό μήκος ακτογραμμής (**α***), το βάθος ορίζεται ως εξής :

$$\text{βάθος χερσαίου τμήματος, } \beta = E / \alpha^*$$

Η γεωμετρική σημασία του β έγκειται στο ότι εκφράζει το ενιαίο εύρος του χερσαίου τμήματος μίας παράκτιας περιοχής (ζώνης), ισομερώς κατανεμημένης κατά μήκος της ακτογραμμής. Ισούται, δηλαδή, με την μία πλευρά ορθογωνίου το οποίο έχει εμβαδόν όσο το χερσαίο τμήμα της εξεταζόμενης παράκτιας περιοχής και δεύτερη πλευρά όσο το ιδεατό μήκος της ακτογραμμής, επί της οποίας η εξεταζόμενη παράκτια περιοχή έχει μέτωπο στη θάλασσα.[113]

Όσο μεγαλύτερη είναι η τιμή του β, τόσο περισσότερο απέχουν από την ακτογραμμή οι απώτερες από τις εξεταζόμενες περιοχές της ξηράς. Σ' αυτή την περίπτωση, η επίδραση του θαλάσσιου περιβάλλοντος στο χερσαίο τμήμα της παράκτιας περιοχής είναι μάλλον μικρή, με ακραία περίπτωση το β να ισούται με άπειρο. Πρόκειται για την περίπτωση που δεν υφίσταται ακτογραμμή, άρα η περιοχή δεν είναι παράκτια και επομένως -θεωρητικά- απουσιάζει το ενδεχόμενο αλληλεπίδρασης χερσαίου και θαλάσσιου περιβάλλοντος. Αντίθετα, μικρή τιμή του β συνεπάγεται σχετικά μικρή έκταση ή/και μεγάλο θαλάσσιο μέτωπο, άρα μεγάλη ένταση των φαινομένων αλληλεπίδρασης θάλασσας και ξηράς, σε όλη την επιφάνεια του χερσαίου τμήματος της εξεταζόμενης παράκτιας περιοχής. Επομένως, **η φυσική σημασία του**

[113] Από τον τρόπο ορισμού του δείκτη του βάθους του χερσαίου τμήματος μίας παράκτιας περιοχής συνάγεται ότι δεν είναι κατάλληλος να εφαρμοστεί σε περιπτώσεις μικρών νησιών, όπου το σύνολό τους θεωρείται παράκτια περιοχή. Αντίθετα μπορεί να εφαρμοστεί στα μεγαλύτερα νησιά, όπου κατά τη γνώμη του Clark [1995: 83] πρέπει να ορίζεται συγκεκριμένη παράκτια περιοχή και να μη θεωρείται, κατ' οικονομία, το σύνολο του νησιού ως τέτοια.

βάθους (β) σε μία παράκτια περιοχή έγκειται στο ότι η τιμή του είναι αντιστρόφως ανάλογη του μεγέθους και της έντασης των φαινομένων αλληλεπίδρασης μεταξύ ξηράς και θάλασσας στην υπόψη παράκτια περιοχή.

Για τον υπολογισμό του βάθους μίας παράκτιας περιοχής μπορεί να χρησιμοποιηθεί εναλλακτικά το πλήρες ανάπτυγμα της ακτογραμμής (α), αντί για το ιδεατό μήκος ακτογραμμής (α*). Η δυνατότητα αυτή δίνει διέξοδο στις περιπτώσεις που δεν διατίθεται η τιμή του α*, ενώ τα συμπεράσματα τροποποιούνται ελάχιστα ή και καθόλου, ανάλογα με την τιμή του δείκτη επιμήκυνσης της συγκεκριμένης ακτογραμμής. Πράγματι, από ενδεικτικά παράδειγμα όπου χρησιμοποιήθηκε η τιμή του πλήρους αναπτύγματος της ακτογραμμής προκύπτουν αληθοφανή συμπεράσματα. {πίνακας 2.4}. Πιο αναλυτικά, στις περιπτώσεις της Βοζνίας-Ερζεγοβίνης και της Σλοβενίας, που έχουν πολύ μικρό μέτωπο στη θάλασσα, αντιστοιχούν πολύ μεγάλες τιμές του δείκτη β. Αντίθετα, στις περιπτώσεις της Κροατίας και της Ελλάδος (όπως κι αν θεωρηθεί), που έχουν μεγάλο μήκος ακτογραμμών οι τιμές του β είναι πολύ μικρές.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.4 **ΤΙΜΕΣ ΤΟΥ ΒΑΘΟΥΣ ΓΙΑ ΤΑ ΠΑΡΑΚΤΙΑ ΚΡΑΤΗ ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΤΗΣ ΑΔΡΙΑΤΙΚΗΣ**

	E (km^2)	α (km)	β = E/α (km)
ΣΛΟΒΕΝΙΑ	20.256	32	**633**
ΚΡΟΑΤΙΑ	88.117	5.790	**15**
ΒΟΣΝΙΑ-ΕΡΖΕΓΟΒΙΝΗ	51.129	20	**2.556**
ΝΕΑ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ	102.173	274	**373**
ΑΛΒΑΝΙΑ	28.748	418	**69**
ΕΛΛΑΣ	132.073	17.253	**8**
ΕΛΛΑΣ (ηπειρωτικό τμήμα)	106.766	5.311	**20**

ΠΗΓΗ : επεξεργασία στοιχείων από UN 1997b, UNEP/MAP 1996a, 30, Grenon & Batisse 1989, 31 και ΥΥ 1998.

Συμπληρωματικά προς το δείκτη του βάθους λειτουργεί ο επίσης προτεινόμενος **δείκτης συμμετοχής του θαλάσσιου τμήματος (Y_Θ)**, ο οποίος μετρά την ποσοστιαία συμμετοχή της επιφάνειας της θάλασσας στο σύνολο της παράκτιας περιοχής και ορίζεται ως εξής :

$$Y_\Theta = (\text{εμβαδόν θαλάσσιου τμήματος}) / (\text{εμβαδόν παράκτιας περιοχής})$$

Η τιμή του Y_Θ κυμαίνεται μεταξύ μηδέν και ένα. Όταν η παράκτια περιοχή δεν περιλαμβάνει θαλάσσιο τμήμα ο δείκτης ισούται με μηδέν (0), ενώ όταν η παράκτια περιοχή αποτελείται αποκλειστικά από θαλάσσιο τμήμα ο δείκτης ισούται με ένα (1). Αντίθετα, όταν τα δύο τμήματα είναι ίσης επιφάνειας, η τιμή του δείκτη ισούται με ένα δεύτερο (0,5). Γενικώς, όσο πιο μεγάλη είναι η τιμή του συγκεκριμένου δείκτη, τόσο πιο μεγάλη είναι η συμμετοχή του θαλάσσιου τμήματος.

Τέλος, με δεδομένη την ύπαρξη διοικητικών ή άλλων στοιχειωδών χωρικών μονάδων αναφοράς σε μία παράκτια περιοχή,[114] ορίζεται η **γειτνίαση** (Γ) αυτών με την ακτογραμμή. Ο δείκτης αυτός λαμβάνει ακέραιες θετικές τιμές, ως εξής :

[114] Τέτοιες χωρικές μονάδες μπορεί να είναι οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης ή παράλληλες με την ακτογραμμή ζώνες σταθερού πλάτους.

Γ = 1 στις περιπτώσεις χωρικών μονάδων που έχουν άμεση επαφή με τη θάλασσα.

Γ = 2 στις περιπτώσεις χωρικών μονάδων που δεν έχουν άμεση επαφή με τη θάλασσα, αλλά συνορεύουν με χωρικές μονάδες για τις οποίες ισχύει Γ=1.

Γ = 3 στις περιπτώσεις χωρικών μονάδων που δεν έχουν άμεση επαφή με τη θάλασσα, ούτε συνορεύουν με χωρικές μονάδες για τις οποίες ισχύει Γ=1, αλλά συνορεύουν με χωρικές μονάδες για τις οποίες ισχύει Γ=2 κοκ.

Με τον προτεινόμενο δείκτη της γειτνίασης (Γ) επιδιώκεται η παροχή της δυνατότητας **εναλλακτικών επιλογών όσον αφορά το συνολικό εύρος και τα πλευρικά όρια μίας παράκτιας περιοχής**, ιδίως στο χερσαίο τμήμα της. [Kioussopoulos 1997, Κιουσόπουλος κ.ά. 1997]. Αξίζει να σημειωθεί ότι η λογική του συγκεκριμένου δείκτη προσαρμόζεται ιδανικά στις ήδη αναφερθείσες τριμερείς ή γενικότερα πολυμερείς προσεγγίσεις των παράκτιων περιοχών, οι οποίες γίνονται στα πλαίσια της ολοκληρωμένης διαχείρισης των παράκτιων περιοχών. {κεφάλαιο 2.2.4}. Για παράδειγμα, οι ΟΤΑ με γειτνίαση Γ=1 δύναται να θεωρηθεί ότι ανήκουν στην δυναμική ζώνη, ενώ οι ΟΤΑ με Γ=2 στην ζώνη επιρροής μίας παράκτιας περιοχής. {σχήμα 2.3, β}.

Συμπερασματικά, οι παράκτιες περιοχές εμφανίζουν μεγάλη ποικιλία τύπων. Επομένως, η (χωροταξική) μελέτη των ζητημάτων που σχετίζονται μ' αυτές οφείλει να διαθέτει τη δυνατότητα ευέλικτης προσαρμογής στις ιδιαιτερότητες του κατά περίπτωση φυσικού τους χώρου. Η ταυτόχρονη χρησιμοποίηση δεικτών είναι δυνατόν να βοηθήσει σημαντικά προς τη κατεύθυνση της σφαιρικής και ενδελεχούς ανάλυσης των εκεί δρώμενων.

Οι προτεινόμενοι δείκτες ("επιμήκυνση ακτογραμμής", "βάθος χερσαίου τμήματος", "συμμετοχή του θαλάσσιου τμήματος" και "γειτνίαση") αποτελούν εύκολα υπολογιζόμενα μεγέθη, με κατανοητή φυσική σημασία και ευχέρεια εξειδίκευσης στο επιθυμητό επίπεδο ανάλυσης. Επομένως, δύνανται να συμβάλλουν στην χωροταξική προσέγγιση αλλά και στην ταξινόμηση με κριτήρια κοινής αποδοχής οποιασδήποτε γεωγραφικά οριοθετημένης παράκτιας περιοχής.

2.4 ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΧΡΗΣΕΙΣ ΓΗΣ

2.4.1 πόροι και κυριαρχούσες χρήσεις

Είναι λογικό να υποστηριχθεί ότι η έλξη που ασκεί μία παράκτια περιοχή εξαρτάται άμεσα από την ύπαρξη ή μη (εκμεταλλεύσιμων) φυσικών πόρων σ' αυτήν. Κατ' επέκταση, οι χρήσεις γης στις παράκτιες περιοχές εξαρτώνται, κατ' αρχήν, από τους εκεί ευρισκόμενους πόρους. Σε γενικές γραμμές, οι τελευταίοι δεν διαφοροποιούνται από τους απανταχού της γης ευρισκομένους, σύμφωνα όμως με εξειδικευμένο κείμενο οδηγιών για τη διαχείριση των παράκτιων περιοχών [PAP/RAC 1994: 53], η έννοια του **παράκτιου πόρου** προσδιορίζεται ως «μία φυσική περιοχή ή ένα χαρακτηριστικό που ευρίσκεται στην παράκτια περιοχή ή κοντά σ' αυτή, η ύπαρξη του οποίου εξαρτάται από την ακτή».

Λαμβανομένης υπόψη της μέγιστης δυνατής χωρικής εξάπλωσης των παράκτιων περιοχών {κεφάλαιο 2.2}, οι πόροι τους χωροθετούνται : α) στον ωκεάνιο βυθό, β) στην υφαλοκρηπίδα, γ) στην αβαθή θαλάσσια περιοχή κοντά στην ακτογραμμή, δ) στην ζώνη που επηρεάζεται από την παλίρροια, ε) στο χερσαίο τμήμα που ονομάζεται ακτή, στ) στα υψίπεδα της ακτής και ζ) στην υπόλοιπη χερσαία περιοχή μέχρι τον υδροκρίτη της λεκάνης απορροής. [ό.π.: 56]. Πέραν της προηγούμενης εξαιρετικά αναλυτικής χωρικής ταξινόμησης, οι παράκτιοι πόροι μπορούν να κατανεμηθούν σε λιγότερες (πιθανόν τρεις) ζώνες, σύμφωνα με το σκεπτικό με το οποίο συντάχθηκε κάθε ένα από τα σχήματα 2.2 και 2.3.

Οι παράκτιοι πόροι διακρίνονται σε φυσικούς, ανανεώσιμους και μη ανανεώσιμους, σε ανθρώπινους πόρους, σε ανθρωπογενείς (constructed) πόρους καθώς και σε πολιτιστικές, ιστορικές και αρχαιολογικές αξίες. [MINVENW 1996]. Σύμφωνα με μία παραπλήσια προσέγγιση, που δεν αντιφάσκει με την προηγούμενη, η αξία των όποιων παράκτιων πόρων μεγιστοποιείται εάν έχουν οικονομική, περιβαλλοντική, πολιτιστική, αισθητική διάσταση ή ικανότητα κάλυψης αναγκών αναψυχής. [PAP/RAC ό.π.]. Επιπλέον, από ειδολογική πλευρά μπορούν να ταξινομηθούν με γεωλογικά ή παρόμοια κριτήρια. Για παράδειγμα, αναγνωρίζονται πόροι που συναντώνται σε αμμώδεις παραλίες, σε λιμνοθάλασσες, σε εκβολές ποταμών, σε κοραλλιογενείς σχηματισμούς κλπ. Πέραν των παραπάνω διακρίσεων, ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες κατηγορίες πόρων είναι οι ακόλουθες, όπου κι αν ευρίσκονται εντός της παράκτιας περιοχής [ό.π.: 59] :

- Οι **ιστορικοί και αρχαιολογικοί πόροι**. Με δεδομένο ότι οι παράκτιες περιοχές αποτελούσαν ανέκαθεν τόπους έλξης ανθρώπινων δραστηριοτήτων, είναι φυσικό να συναντώνται εκεί μνημεία κάθε είδους και εποχής. Στην ξηρά, πέραν των παράκτιων οικισμών και αστικών συνόλων καθώς και των μεμονωμένων μνημείων θρησκευτικού ή άλλου χαρακτήρα, ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι αποβάθρες, οι αποθήκες και οι λοιπές λιμενικές εγκαταστάσεις. Στο θαλάσσιο τμήμα των παράκτιων περιοχών, εκτός από τους βυθισμένους οικισμούς, τείχη και λιμάνια, το κυριότερο μνημείο είναι τα ναυάγια πλοίων.
- Οι σχετιζόμενοι με τις **παράκτιες περιοχές των νησιών**. Πρόκειται για φυσικούς κυρίως πόρους, οι οποίοι επιτρέπουν την ανάπτυξη της γεωργίας, της αλιείας και του τουρισμού. Κατά τις τελευταίες δεκαετίες, η ανάπτυξη του τουρισμού έχει λάβει μεγάλες διαστάσεις σε όλα σχεδόν τα (μικρά) νησιά, παγκοσμίως, γεγονός που οδηγεί σε συρρίκνωση και

μαρασμό τις λοιπές (παραδοσιακές) νησιωτικές δραστηριότητες.[115]

- Οι σχετιζόμενοι με το **τοπίο**. Πρόκειται για άυλους πόρους, αντιληπτούς ("χρησιμοποιούμενους") δια της οράσεως (visual resources), οι οποίοι προκύπτουν από συνδυασμό αντιπαρατιθεμένων και εν αρμονία στοιχείων των παράκτιων περιοχών. Στα πρώτα περιλαμβάνονται η αντίθεση ξηράς και θάλασσας, η δυναμική κατάσταση που πηγάζει από τη δράση των κυμάτων, η χρωματική ποικιλία που οφείλεται στη γειτονία του μπλε της θάλασσας, με το καφέ της στεριάς, το πράσινο της βλάστησης και το κίτρινο της αμμουδιάς κλπ. Η αρμονία υπηρετείται από τη συνέχεια των επιφανειών και της ακτογραμμής καθώς και από τη «συμφωνία γραμμών, μορφών, επιφανειών και μεγεθών των φυσικών και ανθρωπογενών στοιχείων, τα οποία αναμειγνύονται συμπληρώνοντας το ένα το άλλο».

Με μη αμφισβητούμενο τον πλούτο αλλά και τη μοναδικότητα των παράκτιων πόρων, είναι λογικό και αναμενόμενο το φαινόμενο της εντατικής χρήσης και της ολοένα αυξανόμενης ζήτησης των παράκτιων περιοχών από μεγάλο αριθμό δραστηριοτήτων. Ορισμένες από αυτές τις δραστηριότητες (χρήσεις γης) συναντώνται αποκλειστικά στις παράκτιες περιοχές, όπως αυτές που σχετίζονται με τη ναυσιπλοΐα και την αλιεία, οι οποίες έχουν τη θάλασσα ως χώρο κύριας δράσης και το χερσαίο τμήμα των παράκτιων περιοχών ως προφανή χώρο δραστηριοτήτων υποστήριξής των. Άλλες χρήσεις γης συναντώνται και εκτός των παράκτιων περιοχών, αλλά έλκονται από τα πλεονεκτήματα που προσφέρουν οι τελευταίες. Αυτά εντοπίζονται στη γενική επάρκεια των πόρων (ανάπτυξη οικισμών), στη διευκόλυνση των επικοινωνιών και του εμπορίου (συγκοινωνιακοί κόμβοι, μεταλλευτικές βιομηχανίες, διυλιστήρια κλπ.) καθώς και στη μοναδική συγκέντρωση περιβαλλοντικών πόρων, η οποία ευνοεί την ανάπτυξη δραστηριοτήτων τουρισμού και αναψυχής.

Στα πλαίσια της εννοιολογικής και ειδολογικής ταξινόμησης των χρήσεων γης έγινε εκτενής αναφορά στις ονοματολογίες ποικίλων ταξινομήσεων χρήσεων γης που απαντώνται στις παράκτιες περιοχές. {κεφάλαιο 1.2.3}. Για την πιο ενδελεχή επισκόπηση των χαρακτηριστικών των κυριοτέρων παράκτιων χρήσεων γης σημειώνονται τα ακόλουθα :

1. **Γεωργία** (και λοιπές μορφές πρωτογενούς παραγωγής στην ξηρά). Η γεωργία ευνοείται σε χαμηλού υψομέτρου περιοχές όπως οι παράκτιες, λόγω της εκεί σχετικής αφθονίας των υδάτων και του γόνιμου εδάφους στις πεδιάδες κοντά στις εκβολές ποταμών. Κατ' ουσία, όμως, δεν έχει λόγους να έλκεται από την ακτογραμμή και τις παράκτιες περιοχές [UNEP/MAP 1996a: 16], όπως επίσης και η κτηνοτροφία και η δασοπονία.[116] Αντίθετα, το κυνήγι σε παραθαλάσσιους υγρότοπους ευνοείται, στο βαθμό βέβαια που υφίστανται επαρκείς πληθυσμοί της σχετικής πανίδας.

   Από την άλλη πλευρά, η σύγχρονη βιομηχανοποιημένη αγροτική παραγωγή έχει επιπτώσεις στις παράκτιες περιοχές, ακόμα κι αν δεν λαμβάνει χώρα σ' αυτές. [Γεράκης 1990: 121-154]. Κι αυτό διότι στην ακτογραμμή και γενικότερα προς τα κατάντη καταλήγουν αφ' ενός μεν τα χημικά συστατικά που ενυπάρχουν στα λιπάσματα και στα φυτοφάρμακα

---

[115] Η γεωγραφική απομόνωση των νησιών συνοδεύεται συνήθως και από αντίστοιχη κοινωνικοοικονομική. Αμφότερες οδηγούν από κοινού σε προβλήματα αντιστρόφως ανάλογα του μεγέθους των νησιών. Επιπλέον, τα νησιά έχουν κατά κανόνα ανοικτές οικονομίες, εξαρτημένες από τις εισαγωγές, ενώ «η ανάπτυξή τους συχνά επηρεάζεται από αποφάσεις που λαμβάνονται χιλιάδες χιλιόμετρα μακριά». [d' Ayala 1996, PAP/RAC 1994: 60]. Υπό τις συνθήκες αυτές, ο τουρισμός προβάλει συχνά ως η μοναδική αναπτυξιακή επιλογή με άμεσα οφέλη για τα (μικρά) νησιά.

[116] Ιδιαίτερη και οικολογικά ενδιαφέρουσα περίπτωση αποτελούν τα παράκτια δάση των τροπικών περιοχών με ριζοφόρα δένδρα που ευδοκιμούν σε υφάλμυρα περιβάλλοντα (mangrove forests), τα οποία αποψιλώνονται πλέον μαζικά προκειμένου να εφαρμοστούν προγράμματα εντατικών (υδατο)καλλιεργειών. [ενδεικτικά βλ. Williams 1990, Clark 1995: 139-146 & 343-350].

{υποσημείωση 8}, αφ' ετέρου δε τα φερτά υλικά.[117] Παράλληλα, η υπερβολική άντληση υπόγειου ύδατος κοντά στις ακτές για αρδευτικούς σκοπούς είναι δυνατόν να προκαλέσει την είσοδο θαλασσινού νερού στις υπόγειες υδάτινες συγκεντρώσεις της ξηράς, με προφανείς αρνητικές συνέπειες. [UNEP 1996, PAP/RAC 1994: 6]. Τέλος, και η αποξήρανση παράκτιων υγροτόπων προκειμένου οι νέες εκτάσεις να καλλιεργηθούν αποτελεί ενέργεια η οποία έχει αυτονόητες επιπτώσεις στα υφιστάμενα ή προτεινόμενα πλέγματα χρήσεων γης. [Council of Europe 1984: 24].

2. **Αλιεία** (κάθε μορφής). Κατ' αρχήν, είναι απαραίτητη η διάκριση μεταξύ επαγγελματικής και ερασιτεχνικής αλιείας. Στην πρώτη ανήκουν και οι ιχθυοκαλλιέργειες, οι οποίες αποτελούν διαρκώς επεκτεινόμενη δραστηριότητα -εκατέρωθεν της ακτογραμμής και πολύ κοντά σ' αυτή- λόγω της ταχείας απόδοσης των σχετικών επενδύσεων. Από χωροταξική άποψη επισημαίνεται ότι οι ιχθυοκαλλιέργειες στη θάλασσα (θαλασσοκαλλιέργειες) είναι από τις ελάχιστες περιπτώσεις στατικών χρήσεων, με μόνιμες εγκαταστάσεις στο θαλάσσιο τμήμα των παράκτιων περιοχών.

   Όλες οι μορφές αλιείας στη θάλασσα απαιτούν λιμενικές διευκολύνσεις καθώς και εγκαταστάσεις υποστήριξης στην ξηρά (επεξεργασία, εμπορία κλπ.). Από την άλλη πλευρά, η ανεπάρκεια των ιχθυοπληθυσμών αποτελεί γενικό πρόβλημα της αλιείας, γεγονός που οφείλεται στην ένταση της χρήσης και στη μόλυνση του θαλάσσιου περιβάλλοντος. Επιπλέον, η ανεξέλεγκτη επέκταση των ιχθυοκαλλιεργειών είναι δυνατόν να μειώσει την αξία άλλων φυσικών πόρων και «να συμβάλει στην μόλυνση των αβαθών παράκτιων υδάτων». [Clark 1992: 38]. Σε κάθε περίπτωση, ενδιαφέρουσα είναι η γενική παρατήρηση σύμφωνα με την οποία «οι μελετητές συχνά υποτιμούν την οικονομική σημασία της αλιείας». [ό.π.: 37].[118]

3. **Βιομηχανία** (συμπεριλαμβανομένης της παραγωγής ενέργειας και της εξόρυξης ορυκτών). Εκτός από τη γειτονία με τα παράκτια αστικά κέντρα (που ελαχιστοποιεί το κόστος μεταφοράς ιων παραγομένων προϊόντων), οι βιομηχανικές μονάδες επιζητούν περιοχές γύρω από τα λιμάνια και γενικώς κοντά στην ακτογραμμή, λόγω της χαμηλού κόστους θαλάσσιας μεταφοράς, της αφθονίας νερού κ.ά. Ειδικότερα, τα διυλιστήρια πετρελαίου και τα θερμοηλεκτρικά εργοστάσια παραγωγής ενέργειας, που χρησιμοποιούν μεταφερόμενους ενεργειακούς πόρους, προτιμούν για προφανείς λόγους την εγκατάστασή τους στις παράκτιες περιοχές.

   Τα βιομηχανικά απόβλητα αποτελούν σοβαρό κίνδυνο για τις παράκτιες περιοχές και τα εκεί οικοσυστήματα, ιδιαίτερα τα θαλάσσια. Οι συνέπειες αυτές μπορούν να περιοριστούν με την εφαρμογή σύγχρονων τεχνολογιών, οι οποίες μπορούν να εφαρμοστούν και σε ήδη μολυσμένες περιοχές. Τέλος, αξιομνημόνευτη είναι η περιβαλλοντική φθορά που προκαλούν τα έργα υποδομής και τα λοιπά συμπαρομαρτούντα των μονάδων δευτερογενούς παραγωγής και γενικότερα των βιομηχανικών περιοχών.

---

[117] Σημειώνεται ότι η -μέσω του κύκλου του νερού στη φύση- παραγωγή και φυσική μεταφορά φερτών υλικών προς την ακτογραμμή είναι μέγιστη στην περίπτωση των καλλιεργούμενων περιοχών. Ενδεικτική είναι η ακολουθούσα κατάταξη σε τάξεις μεγέθους επτά τύπων κάλυψης του εδάφους της γης, με κριτήριο την ετήσια παραγωγή ιζημάτων *[Clark 1995: 466]* :

Καλλιεργούμενη έκταση	200
Δομημένη περιοχή	50
Δάσος σε μη παρθένα κατάσταση	40
Ενεργό επιφανειακό ορυχείο	40
Εγκαταλελειμμένο ορυχείο	20
Βοσκότοπος	10
Δάσος σε παρθένα κατάσταση	1

[118] Σύμφωνα με σχετικά πρόσφατα στοιχεία, 100 εκατομμύρια άτομα σε όλο τον κόσμο εξαρτώνται άμεσα ή έμμεσα από την αλιεία. [IPCC 1994: 15].

Το πιο προσιτό από τα ορυκτά των παράκτιων περιοχών είναι η άμμος που βρίσκεται κοντά στην ακτογραμμή. Είναι πολύτιμη για τις κατασκευές στην ξηρά, αλλά ταυτόχρονα η υπερβολικού βαθμού αμμοληψία «μπορεί να αποδειχθεί πολύ βλαβερή για τις βενθικές βιοκοινωνίες και τους ιχθυοτόπους, αν επηρεάσει χώρους ωοτοκίας ή εκκόλαψης», ενώ παράλληλα, ελλοχεύει ο κίνδυνος «ενίσχυσης της διάβρωσης των ακτών». [AMBER 1994: 8].

4. **Δίκτυα μεταφορών**. Επί της ακτογραμμής ή κοντά σ' αυτήν καταλήγουν ποικίλα συγκοινωνιακά και άλλα δίκτυα, τόσο από την πλευρά της ξηράς όσο και από την πλευρά της θάλασσας.[119] Κατά συνέπεια ευνοείται η εκεί ανάπτυξη εξαιρετικά σύνθετων κόμβων (ενεργειακών, συγκοινωνιακών -συμπεριλαμβανομένων και των χώρων στάθμευσης- κλπ.), οι οποίοι απαιτούν κατάλληλο σχεδιασμό και συνεχή παρακολούθηση, λόγω της καταλυτικής τους συμβολής στις διαδικασίες μεταβολής των χρήσεων γης.

   Ιδιαίτερη και λίαν ενδιαφέρουσα περίπτωση -ως προς τις χωροταξικές συνέπειες- αποτελούν τα παράλληλα και κοντά στην ακτογραμμή οδικά δίκτυα, τα οποία πρέπει να αποφεύγονται -όπως και η χωροθέτηση αεροδρομίων κοντά σε προστατευόμενες παράκτιες περιοχές. [Council of Europe 1984: 27]. Σημειώνεται ότι τα οδικά και άλλα δίκτυα έχουν πολλαπλούς χρήστες και η κατασκευή τους αποτελεί κρατική μέριμνα. Επομένως, η απόφαση για τη χωροθέτησή τους αποτελεί εξαιρετικά κρίσιμη επιλογή και έχει τη δυνατότητα να αποτελέσει βασικό ρυθμιστικό παράγοντα διαμόρφωσης του πλέγματος των παράκτιων χρήσεων γης.

5. **Τουρισμός και αναψυχή**. Με δεδομένη την αφθονία κατάλληλων πόρων παρά θιν αλός, στις παράκτιες περιοχές εστιάζονται πολλές από τις προσπάθειες για τουριστική ανάπτυξη. Πρόκειται για μία δραστηριότητα έντονα ανταγωνιστική, «ιδίως στην αγορά χαμηλών τιμών και μαζικών συμφωνιών». Αν και συχνά κατευθύνεται προς τους υπάρχοντες παράκτιους οικισμούς (συμβάλλοντας στην επέκτασή τους), τις περισσότερες φορές έλκεται από το φυσικό περιβάλλον των παράκτιων περιοχών (συμβάλλοντας στη "διάτρησή" του από το δομημένο περιβάλλον). Στην τελευταία περίπτωση, οι πιο συνηθισμένες αρνητικές επιπτώσεις των δραστηριοτήτων τουρισμού και αναψυχής είναι η μείωση της βιοποικιλότητας και η εξάντληση των παράκτιων φυσικών πόρων.

   Αξιοπαρατήρητο είναι το γεγονός ότι όσο μεγαλύτερη φήμη αποκτά ένα παράκτιο τουριστικό θέρετρο, τόσο περισσότερους τουρίστες έλκει, αυξάνοντας παράλληλα τις «αρνητικές επιπτώσεις στην αστική ή υπαίθρια ποιότητά του, η οποία υπήρξε η κύρια αιτία έλξης». [AMBER 1994: 9]. Για την αποφυγή παρόμοιων αρνητικών εξελίξεων -παρά τις βραχυχρόνιες οικονομικές επιπτώσεις- συνιστάται (μεταξύ των άλλων) η ηπιότερη ανάπτυξη, η προσωρινή απαγόρευση προσπέλασης σε ορισμένες περιοχές, η διοχέτευση του τουριστικού ρεύματος σε περιβαλλοντικά λιγότερο ευαίσθητες περιοχές κ.ά. [Council of Europe ό.π.: 25].

6. **Οικισμοί**. Το υγρό στοιχείο έλκει τους τόπους κατοικίας των ανθρώπων, τόσο σύμφωνα με την επικρατούσα κοινή αντίληψη όσο και σύμφωνα με τις στατιστικές (υπενθυμίζεται ότι οι πρώτες πόλεις είχαν ιδρυθεί στις όχθες των ποταμών).[120] Συνήθως αφαιρούν εκτάσεις από γεωργικές ή περιοχές φυσικού περιβάλλοντος, ενώ δευτερογενώς προσελκύονται

---

[119] Σημειώνεται ότι τα θαλάσσια δίκτυα μεταφορών είναι απαραίτητα για την υποστήριξη : α) των δραστηριοτήτων άντλησης στην ανοικτή θάλασσα, β) της ναυτιλίας, γ) της αλιείας και δ) των στρατιωτικών δραστηριοτήτων. [Clark 1992: 36]

[120] Αν και αποτελεί μία άποψη που δύσκολα μπορεί να αποδειχθεί, αναφέρεται στο σημείο αυτό ότι η αύξηση της παγκόσμιας θερμοκρασίας ίσως να συμβάλλει (στις μέρες μας) -εκτός των όποιων άλλων συνεπειών της- και στη **επιτάχυνση του φαινομένου της προσέλκυσης οικιστών στις παράκτιες περιοχές**, εκεί δηλαδή όπου οι θερμοκρασίες είναι εν γένει ευνοϊκότερες για διαμονή, από ό,τι στην ηπειρωτική ενδοχώρα.

οι υπόλοιπες χρήσεις (βιομηχανία, μεταφορές κλπ.).[121]

Αναλόγως της γεωμορφολογίας των παράκτιων περιοχών, οι οικισμοί αναπτύσσονται είτε ως μεμονωμένοι πόλοι είτε σε συνεχή γραμμικό σχηματισμό, παράλληλα στην ακτογραμμή ή σε παρακείμενο οδικό άξονα. Με την πάροδο του χρόνου, η γραμμική ανάπτυξη επεκτείνεται και τείνει να κυριαρχήσει καταλαμβάνοντας όλο και ευρύτερη ζώνη παραπλεύρως της ακτογραμμής.

Πρόκειται για χρήση που απαιτεί μεγάλες επιφάνειες εδάφους και στη συνέχεια γίνεται παραγωγός μεγάλων ποσοτήτων αποβλήτων. Η απαίτηση εδαφών οδηγεί σε έργα αποξήρανσης, μεταβολής της θέσης της ακτογραμμής, δημιουργίας τεχνητών νησίδων κοντά στην ακτή κ.ά., που είναι δυνατόν να προκαλέσουν μη αντιστρεπτές επιπτώσεις (συμπεριλαμβανομένης της διάβρωσης) σε μεγάλης οικολογικής αξίας παράκτιες περιοχές. [PAP/RAC 1994: 3].[122]

7. **Προστατευόμενες περιοχές** (και ιδιαίτερες χρήσεις). Ο διοικητικός καθορισμός περιοχών ως προστατευόμενων αποτελεί είδος (μη) χρήσης γης, η οποία συναντάται ολοένα και συχνότερα. Εκτιμάται ότι η ιδιοκτησία τέτοιων περιοχών από το κράτος ή γενικότερα μη ιδιωτικά συμφέροντα αποτελεί σημαντικό συμπληρωματικό παράγοντα για την επιτυχία του στόχου της προστασίας των. [DoE & Rendel Geotechnis 1993: 75].

   Με κριτήριο τη γεωγραφική θέση, οι προστατευόμενες περιοχές διακρίνονται σ' αυτές του χερσαίου τμήματος και σ' αυτές του θαλάσσιου τμήματος των παράκτιων περιοχών. Από την άλλη πλευρά, τα κριτήρια που χρησιμοποιούνται για την επιλογή των προς προστασία παράκτιων περιοχών είναι : η ιδιαιτερότητα και η μοναδικότητά τους, η ποικιλία των ειδών τους, η φυσική τους κατάσταση, η εξάρτηση οικολογικών φαινομένων από το συγκεκριμένο τόπο, η αρτιότητά τους ως αυτοτελών οικοσυστημάτων, η παραγωγική τους ικανότητα, το ευπρόσβλητο της κατάστασης στην οποία ευρίσκονται, η πολιτιστική τους αξία κ.ά.

   Πιο σημαντική από τις ιδιαίτερες χρήσεις κατά μήκος των ακτών είναι η στρατιωτική. Οι σχετικές εγκαταστάσεις (ιδιαίτερα του ναυτικού) δεσμεύουν κατά προτεραιότητα μεγάλα τμήματα των παράκτιων περιοχών, αφού η ακτογραμμή αποτελεί οιονεί γραμμή συνόρων και επομένως νευραλγική περιοχή άμυνας.

2.4.2 συγκρούσεις και μεταβολές χρήσεων γης

Η ολοένα αυξανόμενη συγκέντρωση πληθυσμού στις παράκτιες περιοχές, με ρυθμούς εντονότερους από ό,τι στα μεσόγεια, έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση του ανταγωνισμού όσον αφορά την κατανομή των παράκτιων πόρων, συμπεριλαμβανόμενης και της επιφάνειας της γης. Ταυτόχρονα, οι παρεπόμενες ανθρωπογενείς δραστηριότητες (χρήσεις γης), όπως εκτέθηκαν συνοπτικά στο αμέσως προηγούμενο κεφάλαιο, έχουν αρνητικές επιπτώσεις επί των παράκτιων πόρων, νύξεις για τις οποίες έγιναν ήδη. Πιο αναλυτικά, οι σημαντικότερες

---

[121] Από την άλλη πλευρά, το μέτωπο των ακτών προς την ανοικτή θάλασσα (ιδιαίτερα δε σε ωκεανό) «αποτελεί την πλέον επικίνδυνη περιοχή για δόμηση». [Clark 1992: 32].

[122] Ιδιαίτερα για τις περιπτώσεις **ανεξέλεγκτης οικιστικής ανάπτυξης** σε πεδινές παράκτιες περιοχές ο Clark [1995: 420] εντοπίζει τα ακόλουθα αρνητικά ενδεχόμενα : α) μείωση της δασοκάλυψης με κυριότερη συνέπεια τη ελάττωση των ποσοτήτων νερού που διηθούνται στο έδαφος, β) διαμόρφωση του εδάφους σε νέα υψομετρικά επίπεδα, γ) δόμηση μικρότερων και μεγαλύτερων κατοικιών, που συχνά βρίσκονται κάτω της στάθμης των νερών σε περιόδους πλημμύρων.

συνέπειες των χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές εστιάζονται στα ακόλουθα [ΔΠΠΠ 1982: 4, Grenon & Batisse 1989: 31, PAP/RAC 1994: 7, MINVENW 1996] :

1. Ρύπανση του θαλάσσιου τμήματος. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελούν οι τυχαίες ή συνήθεις πετρελαιοκηλίδες, αλλά η σημαντικότερου βαθμού υποβάθμιση προέρχεται από τις εκεί απορρίψεις κάθε είδους οικιακών ή βιομηχανικών **αποβλήτων**. Η ρύπανση είναι εντονότερη στις κλειστές θάλασσες, όπου η ανανέωση των υδάτων πραγματοποιείται με βραδείς ρυθμούς.
2. Ρύπανση του γλυκού νερού. Οδηγεί στην μείωση των αποθεμάτων πόσιμου νερού και νερού κατάλληλου για αρδεύσεις. Πλήττει τις χαμηλού υψομέτρου περιοχές της ξηράς, πολύ κοντά στην ακτογραμμή. [βλ. και Falkenmark 1991].
3. Ρύπανση της ατμόσφαιρας πάνω από τις παράκτιες περιοχές.
4. *Απώλεια πόρων στο θαλάσσιο τμήμα.* Πέραν της εξαντλητικής αλιείας και της συνεπαγόμενης μείωσης των αποθεμάτων ψαριών, περιλαμβάνεται η ενόχληση και καταστροφή θαλάσσιων οικοσυστημάτων από εξορύξεις, καταδύσεις, αγκυροβολήσεις, βυθοκορήσεις κ.ά. Σχετικά είναι και τα πλήγματα που δέχεται ο θαλάσσιος βυθός, η οικονομική εκμετάλλευση του οποίου ενδέχεται να ενταθεί στο μέλλον, λόγω της γενικότερης έλλειψης ενεργειακών πόρων και πρώτων υλών.
5. *Απώλεια ή υποβάθμιση των φυσικών και ιδιαίτερα των περιβαλλοντικών πόρων στο τμήμα της ξηράς.* Περιλαμβάνεται η γενικότερη καταστροφή χερσαίων οικοσυστημάτων, ενώ ιδιαίτερα σημαντικές περιπτώσεις αποτελούν η **μείωση της γονιμότητας του εδάφους** και η μετατροπή του γλυκού νερού σε υφάλμυρο. Επίσης, υπονοούνται η υποβάθμιση και η απώλεια περιοχών λόγω διάβρωσης,[123] η οποία συχνά οφείλεται σε περιφρόνηση φυσικών τρόπων προστασίας από πλημμύρες (λόγω εξορύξεων και κοπής δένδρων).
6. Απώλεια ιστορικών και αρχαιολογικών πόρων καθώς και μνημείων της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς κατά μήκος της ακτογραμμής και κοντά σ' αυτή.
7. Μείωση της δυνατότητας του κοινού να προσεγγίσει τις παράκτιες περιοχές και τους πόρους των.
8. Αύξηση του θορύβου και της (κυκλοφοριακής) συμφόρησης. Πέραν της εμφάνισης αυτών των φαινομένων στο χερσαίο τμήμα των παράκτιων περιοχών, εξίσου σημαντική είναι η *υπερφόρτωση των θαλάσσιων οδών* (λόγω και της *ύπαρξης πολλών στενών διόδων* υποχρεωτικής διέλευσης), με τελικό αποτέλεσμα οικολογικούς, οικονομικούς και στρατηγικούς κινδύνους.

Ο συνδυασμός των κύριων χρήσεων γης με τις παραπάνω συνέπειες οδηγεί σε θετικιστικές συσχετίσεις αίτιου και αιτιατού. Η μεταξύ τους σχέση είναι αμφίδρομη, δηλαδή και οι χρήσεις προκαλούν (αρνητικές) συνέπειες και οι τελευταίες διαμορφώνουν (λιγότερο ή περισσότερο ευνοϊκές) συνθήκες για τα δυνητικά πλέγματα χρήσεων γης. Το γεγονός αυτό έχει ως επακόλουθο οι παράκτιες περιοχές να χαρακτηρίζονται από σύνθετες και δυναμικά εξελισσόμενες διεργασίες αλληλεπίδρασης μεταξύ ανθρωπογενών δραστηριοτήτων και επιπτώσεων στο φυσικό περιβάλλον. Χαρακτηριστικός εν προκειμένω είναι ο πίνακας αλληλεπιδράσεων, ο οποίος επιχειρεί να συσχετίσει τις βασικές χρήσεις γης στις μεσογειακές παράκτιες περιοχές με τις προαναφερθείσες οκτώ σημαντικότερες συνέπειές τους. [PAP/RAC 1994: 12]. Τα κυριότερα συμπεράσματα που προκύπτουν από τη μελέτη του είναι :

- **Οι περισσότερες και οι πιο έντονες αλληλεπιδράσεις μεταξύ χρήσεων και συνεπειών αφορούν τον τουρισμό**. Ακολουθούν οι χρήσεις γης σε αστικές περιοχές, ενώ τρίτη κατα-

[123] Τα ανθρωπογενούς προέλευσης φαινόμενα διάβρωσης που έχουν επιπτώσεις στις ακτές πηγάζουν από : την αμμοληψία και την εξόρυξη ορυκτών από τις ακτές, την κατασκευή κρηπιδωμάτων και κυματοθραυστών μακράν της ακτογραμμής, την αποψίλωση δασών και την αποξήρανση εδαφών, τις πυρκαγιές, την κτηνοτροφία κοντά στις ακτές, τις αυξημένες ανάγκες αναψυχής, την εκτός δρόμου κίνηση με οχήματα κ.ά. [Pickering & Owen 1997: 382].

τάσσεται η γεωργία. Πιο αναλυτικά, ο τουρισμός επιβαρύνει αλλά και εξαρτάται -σε ομοίως μεγάλο βαθμό- από τη θαλάσσια ρύπανση, τη ρύπανση του γλυκού νερού, τους πόρους στην ξηρά και το δίδυμο θορύβου-συμφόρησης. Μικρότερη, αλλά υπαρκτή, είναι η σχέση του με τις λοιπές από τις προαναφερθείσες συνέπειες. Από την άλλη πλευρά, οι αστικές χρήσεις εμφανίζουν όλες (και τις 8) αρνητικές συνέπειες, αλλά δέχονται τις συνέπειες των αναδράσεων μόνο από τη ρύπανση της θάλασσας και του γλυκού νερού καθώς και του διδύμου θορύβου-συμφόρησης. Τέλος, η γεωργία επιβαρύνει αλλά και εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό μόνο από τη μόλυνση του γλυκού νερού και την υποβάθμιση του εδάφους.

- Η βιομηχανία και οι μεταφορές προκαλούν όλων των ειδών τις συνέπειες, αλλά μονόπλευρα, χωρίς δηλαδή να δέχονται σχεδόν καμία αρνητική ανάδραση από αυτές.
- Η πιο "εκδικητική" συνέπεια, δηλαδή η μεγαλύτερου βαθμού καταλυτική ανάδραση προέρχεται από τη **ρύπανση του γλυκού (πόσιμου) νερού**, η οποία έχει πολύ μεγάλες δευτερογενείς επιδράσεις στις αστικές χρήσεις, στον τουρισμό, στην αλιεία και στη γεωργία, ενώ μικρότερες είναι οι δευτερογενείς επιδράσεις στις λοιπές χρήσεις. Ακολουθεί η θαλάσσια ρύπανση, με πολύ μεγάλες δευτερογενείς επιδράσεις στις αστικές χρήσεις, στον τουρισμό, στην αλιεία. Ως τρίτη συνέπεια κατατάσσεται το δίδυμο θόρυβος-συμφόρηση, που πλήττει τις αστικές χρήσεις και τον τουρισμό.

Πέραν των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των χρήσεων και των συνεπειών τους, ανάλογα φαινόμενα παρατηρούνται και μεταξύ αυτών των ίδιων των παράκτιων χρήσεων γης. Σχετικά με το θέμα αυτό, πολύ κατατοπιστικός είναι ο πίνακας που περιέχεται σε κείμενο οδηγιών για τη διαχείριση των ακτών στην Αγγλία. [DoE & Rendel Geotechnics 1993: 153]. Μεταξύ των 17 εξεταζομένων παράκτιων δραστηριοτήτων (χρήσεων γης), τα περισσότερα σημεία συγκρούσεων αναδύονται από : τις θαλασσοκαλλιέργειες (έχουν επιπτώσεις στις 12 από τις υπόλοιπες 16 δραστηριότητες), το σχεδιασμό των χρήσεων γης στην ξηρά (επιδρά στις 10 από τις υπόλοιπες 16), τις εξορύξεις ορυκτών από τη θάλασσα καθώς και τις αντλήσεις πετρελαίου και φυσικού αερίου (κάθε μία επιδρά σε 9 από τις λοιπές δραστηριότητες), τα λιμάνια, την εθνική άμυνα και τα έργα προστασία των ακτών (κάθε μία επιδρά σε 8 δραστηριότητες) κλπ.

Τα φαινόμενα αυτά είναι αναμενόμενα, αφού οι οικονομικές δραστηριότητες αφ' ενός μεν δεν είναι ανεξάρτητες μεταξύ τους, αφ' ετέρου δε τα προϊόντα και τα παραπροϊόντα της μίας ευνοούν ή επιβαρύνουν τις λειτουργίες της άλλης. Για παράδειγμα, οι τομείς της ενέργειας και των μεταφορών είναι αλληλεξαρτούμενοι, ενώ ο τουρισμός εξαρτάται από όλες τις άλλες δραστηριότητες και με τη σειρά του τις επηρεάζει. [Grenon & Batisse 1989: 38]. Ειδικά για την περίπτωση του τουρισμού, σημειώνεται ότι κατά τη διάρκεια της εποχιακής κορύφωσης της τουριστικής κίνησης παρατηρούνται εξαιρετικά μεγάλες πυκνότητες, ακόμα και της τάξης των 1800 τουριστών ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο. [Coccossis 1991: 456]. Το γεγονός αυτό έχει ως συνέπεια να διαταράσσονται οι συνήθεις αστικές χρήσεις, να δυσχεραίνονται οι μετακινήσεις, να ανακύπτουν προβλήματα σχετικά με τη διαχείριση του νερού κλπ.

Όλες οι συγκρούσεις των παράκτιων χρήσεων γης επικεντρώνονται στη **διεκδίκηση εδαφών και άλλων συγκεκριμένων πόρων** και τελικά οδηγούν -ενδεχομένως- σε μεταβολές ενίων εκ των προϋφισταμένων χρήσεων και στη μορφοποίηση νέων πλεγμάτων χρήσεων γης. Στην πράξη δεν είναι σπάνια τα φαινόμενα δυναμικής ισορροπίας, ακόμα και μεταξύ αντιτιθεμένων χρήσεων γης, ενώ αυτονόητες είναι οι περιπτώσεις συνεργασίας μεταξύ παράκτιων δραστηριοτήτων. [DoE & Rendel Geotechnis 1993: 148]. Για παράδειγμα, κατά μήκος των ευρωπαϊκών ακτών διακρίνονται οι ακόλουθοι τρεις τύποι πλεγμάτων παράκτιων χρήσεων γης [European Commission 1991a: 178], οι δύο -τουλάχιστον- από τους οποίους περιλαμβάνουν την ταυτόχρονη χρήση των παράκτιων πόρων από περισσότερες οικονομικές δραστηριότητες (χρήσεις γης) :

- Περιοχές με μεγάλη συγκέντρωση πληθυσμού και επιχειρήσεων (άρα και χρήσεων γης), συχνά περιορισμένου μεγέθους, αλλά με μεγάλη ακτινοβολία και επίδραση στην ευρύτερη περιοχή. Πρόκειται για την περίπτωση της πλήρους κυριαρχίας του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος επί του φυσικού.
- Περιοχές που χαρακτηρίζονται από τη δυναμική συνύπαρξη αστικών χρήσεων, γεωργίας, αλιείας και τουρισμού, δηλαδή χρήσεων οι οποίες συγκρούονται στα πλαίσια της επιθυμίας των για χωρική επικράτηση. Σε κάθε περίπτωση παρατηρούνται ισχυρές εποχιακές διακυμάνσεις, ενώ υφίσταται σχετική ισορροπία μεταξύ φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος.
- Περιοχές σε σχετικά αλώβητη περιβαλλοντική κατάσταση είτε διότι υπό τις τρέχουσες συνθήκες δεν κρίνονται κατάλληλες για οικονομική ανάπτυξη είτε διότι προστατεύονται θεσμικά λόγω της οικολογικής τους αξίας.

Ο van Lier [1991], αναφερόμενος σε ένα κατ' εξοχήν παράκτιο κράτος όπως η **Ολλανδία**,[124] σημειώνει ότι οι μεταβολές των εκεί χρήσεων γης κατά το δεύτερο μισό του 20ου αιώνα σχετίζονται : α) με τις κοινωνικές αλλαγές, οι οποίες επηρεάζουν εμμέσως τόσο τις χρήσεις γης όσο και την αγροτική πολιτική (εξωτερικές επιδράσεις) και β) με τις (εσωτερικές) μεταβολές στο χώρο της πρωτογενούς παραγωγής.[125] Στη δεύτερη ομάδα περιλαμβάνει ότι αφορά τα μεγέθη της αγροτικής παραγωγής (από την αμέσως μεταπολεμική έλλειψη τροφίμων έως την κατοπινή υπερπαραγωγή), την κοινή αγροτική πολιτική της ΕΟΚ, την ανάπτυξη της αγροτικής έρευνας και εκπαίδευσης, την εισδοχή νέων παραμέτρων για την προστασία του περιβάλλοντος κ.ά.

Στην ομάδα των εξωτερικών επιδράσεων ο van Lier εντάσσει τις μεταβολές των χρήσεων γης που οφείλονται : στη δημογραφική δυναμική (πληθυσμιακή αύξηση, αστικοποίηση), στα εξελισσόμενα ενδιαφέροντα των πολιτών και ό,τι σχετίζεται με τους δείκτες ευημερίας (εισόδημα, κατανάλωση τροφίμων, προσδοκώμενη διάρκεια ζωής, αναψυχή εκτός οικίας, ιδιόκτητη κατοικία), στο καθεστώς ιδιοκτησίας της γης, στην κατανομή της απασχόλησης στους εκτός της πρωτογενούς παραγωγής τομείς της οικονομίας, σε ό,τι σχετίζεται με την κινητικότητα των πολιτών και τις μεταφορές (δημόσια και ιδιωτικά μέσα μεταφοράς) και τέλος στο φυσικό σχεδιασμό όλων των επιπέδων (συμπεριλαμβανομένων των αναδασμών και των εγγειοβελτιωτικών έργων).

Σε ανάλογες εξελίξεις αποδίδει τις μεταβολές των παράκτιων χρήσεων γης και μία έγκριτη, περιβαλλοντικού χαρακτήρα ανασκόπηση των παράκτιων περιοχών της **Γαλλίας**. [OECD 1997b: 175]. Στη μελέτη αυτή αναφέρεται ότι ο εκεί μόνιμος πληθυσμός συνεχίζει να αυξάνεται με ρυθμούς ανώτερους του αντίστοιχου γαλλικού μέσου όρου, ενώ επιπρόσθετα ο τουρισμός τριπλασιάζει την πυκνότητα των κατοίκων κατά τους καλοκαιρινούς μήνες. Αποτέλεσμα αυτής της διττής εξέλιξης είναι να **μειώνεται κατά περίπου 1% ετησίως το τμήμα της συνολικής ακτογραμμής που έχει χαρακτηριστικά φυσικού περιβάλλοντος**. Η ίδια μελέτη πληροφορεί ότι μεταξύ 1982 και 1990 το 15% των νέων κατοικιών στη Γαλλία χτίστηκαν στις παράκτιες περιοχές της χώρας, και το 85% από αυτές πολύ κοντά στην ακτογραμμή. Ταυτόχρονα, «η γρήγορη ανάπτυξη του αριθμού των σκαφών αναψυχής δημιούργησε μία τεράστια ζήτηση για λιμάνια και μαρίνες, μειώνοντας έτσι τις μη αστικοποιημένες περιοχές κατά μήκος της ακτογραμμής». [ό.π.: 181].

---

[124] Το βάθος του χερσαίου τμήματος της παράκτιας περιοχής στην περίπτωση του συνόλου του κράτους της Ολλανδίας έχει σχετικά μικρή τιμή, β = 90 km [τιμή υπολογισμένη με δεδομένα από Couper 1989], άρα τα εκεί φαινόμενα αλληλεπίδρασης στεριάς και θάλασσας είναι έντονα. {κεφάλαιο 2.3.3}.

[125] Είναι προφανές ότι πρόκειται για μία προσέγγιση που λαμβάνει υπόψη της ότι η γεωργία είναι ο μεγαλύτερος -σε καταλαμβανόμενη έκταση- χρήστης της επιφάνειας της γης. Ανάλογη λογική διακρίνει και το σύνολο των μελετών που ασχολούνται με τις χρήσεις γης [ενδεικτικά βλ. Whitby 1992, Lee 1991, Richards 1987], αλλά και τις σχετικές ταξινομήσεις {κεφάλαιο 1.2.2}.

Η ίδια τάση, δηλαδή η επέκταση των δομημένων εκτάσεων στις παράκτιες περιοχές, καταγράφεται και στον ευρύτερο **μεσογειακό χώρο**. Πράγματι, κοντά στην ακτογραμμή των μεσογειακών κρατών αναπτύσσονται εκτεταμένες οικιστικές και τουριστικές συγκεντρώσεις, ενώ δε λείπουν οι βιομηχανικές και εμπορικές εγκαταστάσεις. Παράλληλα, μειώνονται ή εξαφανίζονται τα παράκτια δάση και υγρότοποι. Λίγο μακρύτερα από την ακτή, οι ετήσιες καλλιέργειες δίνουν τη θέση τους σε εντατικές καλλιέργειες (θερμοκήπια), τα δάση καίγονται, ενώ εγκαταλείπονται οι μικρού μεγέθους καλλιέργειες και βοσκότοποι. [Grenon & Batisse 1989, 4]. {κεφάλαιο 3.1.2}.

Σε παρόμοια συμπεράσματα καταλήγουν και τα πρώτα αποτελέσματα του προγράμματος LACOAST, για τις μεταβολές των χρήσεων/καλύψεων γης σε τμήμα των παράκτιων περιοχών του **Βελγίου**, μεταξύ των ετών 1976 και 1990. [E.C./JRC/SAI 1998]. Η μεγαλύτερη μεταβολή εντοπίζεται στις τεχνητές ή δομημένες περιοχές (artificial surfaces σύμφωνα με την ταξινόμηση πρώτου επιπέδου του προγράμματος CORINE), οι οποίες αυξήθηκαν κατά 19,7% (από 10.080,5 ha σε 12.067,5 ha), αυξάνοντας ταυτόχρονα το ποσοστό τους στην επισκοπούμενη περιοχή, από 15,48% σε 18,46%. Αξίζει να σημειωθεί ότι η τελική μεταβολή των 1.987 ha αποτελεί το αλγεβρικό άθροισμα αύξησης 2.309,6 ha και μείωσης 322,6 ha των δομημένων περιοχών. Βασικός "αιμοδότης" των ήσαν οι αγροτικές περιοχές, οι οποίες προσέφεραν τα 1.671 ha από τα 1.987 ha της σχετικής μεταβολής.

Από τα παραπάνω -και όσα έχουν ήδη αναφερθεί για τις μεταβολές των χρήσεων γης {κεφάλαιο 1.4.1}- διαφαίνονται δύο κύριες τάσεις, σχετικά με τη μεταβολή των υφισταμένων πλεγμάτων χρήσεων γης στο χερσαίο τμήμα των παράκτιων περιοχών. Η πρώτη χαρακτηρίζεται από την **αύξηση των καλλιεργούμενων εκτάσεων (συμπεριλαμβανομένων των ιχθυοκαλλιεργειών), με παράλληλη μείωση των δασικών ή άλλων περιοχών φυσικού περιβάλλοντος**, και η δεύτερη από τη **χωρική επέκταση των χρήσεων γης που υπονοούνται με το δίδυμο : αναψυχή-αστικοποίηση**.

Ένα ενδεχόμενο αποτελεί η διαδοχική εμφάνιση και των δύο τάσεων (με την παραπάνω σειρά), στα πλαίσια δύο χρονικά διαφοροποιημένων φάσεων της ίδιας συνολικής αλλαγής. Δεν αποκλείεται, όμως, η δεύτερη φάση (αναψυχή-αστικοποίηση) να πραγματοποιηθεί χωρίς να έχει προηγηθεί η πρώτη (αύξηση των καλλιεργούμενων εκτάσεων) ή να λάβει χώρα μία ενδιάμεση εκδοχή με ταυτόχρονη μερική υλοποίηση και των δύο φάσεων. Πάντως, ανεξάρτητα της διαδικασίας η οποία θα κυριαρχήσει, παραμένει αναμφισβήτητο γεγονός ότι **εξαπλώνεται το ανθρωπογενές εις βάρος του φυσικού περιβάλλοντος**, και παράλληλα **αυξάνει η ένταση της χρήσης της γης στις παράκτιες περιοχές**.

2.4.3 χωροταξική προσέγγιση των μεταβολών

Η "συμφόρηση" οικονομικών δραστηριοτήτων στη σχετικά μικρή έκταση των παράκτιων περιοχών υποδεικνύει την ιδέα της αντιμετώπισής των ως αυτοτελών **οικονομικών χώρων**. Από την άλλη πλευρά, οι θεωρίες χωροθέτησης δεν φαίνεται να δείχνουν το παραμικρό ενδιαφέρον για τις ιδιαιτερότητες αυτών των περιοχών. Επιπλέον, δεν αναφέρονται καθόλου στη θάλασσα, αφού γι αυτές η ακτογραμμή αποτελεί ένα αδιάβατο σύνορο, το οποίο εμποδίζει την περαιτέρω συμμετρική (π.χ. με εξάγωνα, κατά Christaller) ή ασύμμετρη επέκταση των οικιστικών, βιομηχανικών ή άλλων συγκεντρώσεων πάνω στην επιφάνεια της γης.[126]

[126] Πρέπει να τονιστεί ότι το επιστημονικό ενδιαφέρον για τις παράκτιες περιοχές πρωτοεμφανίστηκε σχετικά

Τελικά, η ακτογραμμή λειτουργεί, πράγματι, ως φράγμα το οποίο συσσωρεύει δραστηριότητες στο χερσαίο τμήμα των παράκτιων περιοχών. Συνεπώς, προκύπτει η αναγκαιότητα για τη ρύθμιση των εκεί χρήσεων γης. Τεκμηριώνεται έτσι τόσο η εμπλοκή της χωροταξίας και του χωροταξικού σχεδιασμού στα θέματα των παράκτιων περιοχών, όσο και η συγκρότηση από τις τελευταίες ενός ενιαίου **φυσικού χώρου**.

Σε γενικές γραμμές, ο τρόπος χωροταξικής προσέγγισης των παράκτιων περιοχών δεν αναμένεται να διαφέρει ριζικά από τον εφαρμοζόμενο στις λοιπές περιοχές της γης. Άρα, υπεισέρχονται γνωστές έννοιες όπως αυτή της ευρύτερης περιοχής,[127] ή των επιμέρους χωροταξικών προβλημάτων που ζητούν ρύθμιση. Μερικά από αυτά τα τελευταία, τα οποία καθιστούν απαραίτητη τη συνεχή και συνεπή προσπάθεια υλοποίησης ενός έλλογου σχεδιασμού των παράκτιων χρήσεων γης, είναι τα ακόλουθα :

- Δυστοκία στη χωροθέτηση δραστηριοτήτων που χρειάζονται εκ των ων ουκ άνευ χώρο επί της ακτής (π.χ. τα λιμάνια).
- Ασυμβατότητα μακροχρόνιων στόχων προστασίας με τα άμεσα διαφεύγοντα οικονομικά οφέλη. Για παράδειγμα, η αποξήρανση υγροτόπων μπορεί να προκαλέσει μόνιμες καταστροφές σε ενδιαιτήματα καθώς και σε αλιευτικούς, τουριστικούς ή οικονομικούς πόρους.
- Ανεπιθύμητη συνύπαρξη μη πλήρως συμβατών χρήσεων, όπως οι δραστηριότητες αναψυχής και οι θαλασσοκαλλιέργειες σε θαλάσσιες περιοχές με αργή ανανέωση των υδάτων.
- Καθυστέρηση στην κατασκευή έργων προστασίας (π.χ. βιολογικοί καθαρισμοί λυμάτων), τα οποία είναι απαραίτητο να συνοδεύουν αστικές, τουριστικές και άλλες υποδομές.
- Παρεμπόδιση της ελεύθερης πρόσβασης στις ακτές, η οποία οφείλεται στο υφιστάμενο ιδιοκτησιακό καθεστώς ή την ατελή εφαρμογή του σχετικού θεσμικού πλαισίου. Πρόκειται για ένα μείζον πρόβλημα, το οποίο σχετίζεται με τη σύγκρουση ιδιωτικής και μη ιδιωτικής εγγείου ιδιοκτησίας και γενικότερα με το δημόσιο έλεγχο επί των παράκτιων περιοχών.[128]

Τελικά, όλα τα χωροταξικά προβλήματα των παράκτιων περιοχών αποτελούν αντανάκλαση της εκεί συγκέντρωσης πληθυσμού και δραστηριοτήτων και έχουν αρνητικές επιπτώσεις στο παράκτιο περιβάλλον, φυσικό και ανθρωπογενές. Γενικότερα, αναγνωρίζονται οι ακόλουθες τέσσερις ομάδες επιδράσεων [Coccossis 1996: 35] :

- Στη δομή και τη λειτουργία των φυσικών οικοσυστημάτων.
- Στην ποιότητα και στην ποσότητα των φυσικών πόρων.
- Στον τρόπο χρήσης της επιφάνειας της γης καθώς και στη χωρική οργάνωση και λειτουργία της περιοχής, ως αποτέλεσμα της ανάπτυξης των ανθρώπινων δραστηριοτήτων, υπο-

---

πρόσφατα, ταυτόχρονα με την εκεί όξυνση των χωροταξικών, περιβαλλοντικών και άλλων προβλημάτων. Παρ' όλο, λοιπόν, που οι παράκτιες περιοχές χαρακτηρίζονται από ποικίλες ιδιαιτερότητες και επιπλέον συγκεντρώνουν ένα μεγάλο τμήμα του γήινου πληθυσμού, δεν έχουν μελετηθεί επαρκώς μέχρι σήμερα. Σύμφωνα με πολλούς μελετητές, το γεγονός αυτό ίσως να οφείλεται στο ότι μέχρι την εποχή της Βιομηχανικής Επανάστασης οι παράκτιες περιοχές δεν προσέλκυαν το ενδιαφέρον, αφού δεν παρείχαν σημαντικά συγκριτικά πλεονεκτήματα στην τότε κυρίαρχη οικονομική δραστηριότητα, τη γεωργία. [Walker 1987, Bijlsma et al. 1991].

[127] Με δεδομένο ότι οι παράκτιες περιοχές χαρακτηρίζονται από δυο άξονες, τον παράλληλο και τον κάθετο στην ακτογραμμή, η **έννοια της ευρύτερης περιοχής** των είναι δυνατόν να αντιμετωπιστεί διττώς, κατ' αρχήν. Είτε με τον συνυπολογισμό μεγαλύτερου μήκους παράκτιων περιοχών είτε με επέκταση κατά τον κάθετο άξονα, δηλαδή με συνυπολογισμό της ηπειρωτικής ενδοχώρας και της ανοικτής θάλασσας. Επιπλέον αυτών, μία τρίτη προσέγγιση της ευρύτερης περιοχής των παράκτιων περιοχών είναι δυνατόν να αποδειχθεί λειτουργικά χρήσιμη. Πρόκειται γι αυτή που εξετάζει το σύνολο της ενδεχομένως υπάρχουσας θαλάσσιας λεκάνης, η οποία αποτελεί υπερσύνολο και επηρεάζει αποφασιστικά την υπόψη παράκτια περιοχή.

[128] Ο Clark [1992: 109] διαβαθμίζοντας τον έλεγχο του κράτους επί των παράκτιων περιοχών θεωρεί ότι εμφανίζει μέγιστο στο θαλάσσιο τμήμα και βαίνει μειούμενος από την ακτογραμμή μέχρι τα όρια της λεκάνης απορροής. Πέραν αυτών και προς την ενδοχώρα, υποστηρίζει ότι κυριαρχεί ο έλεγχος του ιδιωτικού τομέα της οικονομίας.

δομών και οικισμών.

- Στο φυσικό και ανθρωπογενές τοπίο, ως αποτέλεσμα των πιο πρόσφατων μεγάλης κλίμακας κατασκευών.

Είναι προφανές ότι η διαιώνιση των προβλημάτων αντικατοπτρίζει μία ισχνή σχέση των παράκτιων περιοχών με τη θεσμοθέτηση και εφαρμογή χωροταξικού σχεδιασμού και ιδιαίτερα σχεδίων χρήσεων γης. [Clark 1995: 54]. Σημειώνεται σχετικά ότι η απουσία ξεκάθαρου στρατηγικού σχεδιασμού, **ο οποίος θα στοχεύει και στη χειραγώγηση των μεταβολών των χρήσεων γης**, μπορεί να θέσει σε κίνδυνο την υπάρχουσα αναπτυξιακή υποδομή, ενώ οι αναπτυξιακές (παραγωγικές) δραστηριότητες σε μία συγκεκριμένη (παράκτια) περιοχή είναι δυνατόν να προκαλέσουν καταστροφή ή μείωση της αξίας περιβαλλοντικών ή άλλων πόρων γειτονικής (παράκτιας) περιοχής.[129]

Υπενθυμίζεται ότι από το σύνολο των δυνητικών χρήσεων γης, ορισμένες μπορούν πράγματι να συνυπάρχουν, ενώ άλλες όχι. Επομένως, είναι προφανές και αναμενόμενο ότι σε ορισμένες υποπεριοχές των παράκτιων περιοχών θα υπερισχύει μία και μόνο - αποκλειστική- χρήση γης (zoning). Από την άλλη πλευρά όμως, **η επικρατούσα άποψη ως προς το τρόπο κατανομής των χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές κλίνει υπέρ της ταυτόχρονης, πολλαπλής χρήσης των εκεί πόρων**, με σκοπό να μεγιστοποιούνται τα οικονομικά και κοινωνικά οφέλη.[130] Σύμφωνα με τον Clark [1995: 39], ο ρόλος της ολοκληρωμένης διαχείρισης των παράκτιων περιοχών έγκειται ακριβώς στην επιλογή των αποδεκτών συνδυασμών (έστω κι αν ενδέχεται να υπάρχουν ορισμένα προβλήματα, όπως στο συνδυασμό αλιείας και τουρισμού) και στην απόρριψη των απαράδεκτων συνδυασμών και γειτνιάσεων παράκτιων χρήσεων γης (όπως για παράδειγμα οι βιομηχανικές ή λιμενικές εγκαταστάσεις με περιοχές απόλυτης προστασίας).

Επιδιώκοντας να συνοψίσει και εκλογικέψει τη διαδικασία σχεδιασμού, στα πλαίσια των αρχών της βιώσιμης ανάπτυξης, ο Manning [1991] υποστηρίζει ότι απαιτείται η πλήρης γνώση : α) των διαθέσιμων εδαφών ανάλογα με τα ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηριστικά τους, τη γεωγραφική τους θέση και τα υφιστάμενα πλέγματα χρήσεων γης και β) της ζήτησης για κάθε (παράκτιο) πόρο. Επιπλέον, σημειώνει ότι από τις αλλαγές της προσφοράς ή της ζήτησης αναδύονται οι ακόλουθοι τρεις τύποι προβλημάτων σε κάθε (παράκτια) περιοχή :

1. Κατανομή της επιφάνειας της γης σε κάθε χρήση (οικονομική δραστηριότητα).
2. Διαχείριση της (ήδη κατανεμημένης στις διάφορες χρήσεις) επιφάνειας της γης.[131]
3. Αντιμετώπιση των αρνητικών αλληλεπιδράσεων μεταξύ των διαφόρων χρήσεων γης.

---

[129] Υπενθυμίζεται ότι πολλές μεταβολές στις παράκτιες περιοχές πηγάζουν και από (ανθρωπογενείς) δράσεις μακράν αυτών. Ενδεικτικά αναφέρονται οι συνέπειες για τις εξεταζόμενες περιοχές είτε από την κατασκευή φράγματος σε ένα ποτάμι είτε από την ανάγκη θαλάσσιας αναψυχής των κατοίκων της ηπειρωτικής ενδοχώρας. [Clark 1995: 36]. Παράλληλα, λιμενικά και άλλα έργα επί της ακτής (π.χ. υποδομές αναψυχής) είναι ενδεχόμενο να μεταβάλλουν τη φυσική διαδικασία διάβρωσης και απόθεσης, προκαλώντας ευρύτερες καταστροφές, άρα και μεταβολές χρήσεων γης. Εξάλλου, έχει ήδη αναφερθεί ότι οι χρήσεις γης είναι αλληλένδετες και η μία επηρεάζει την άλλη, σύμφωνα με μία γενικότερη αρχή αλληλεξάρτησης, η οποία θεμελιώνεται και θεωρητικά. [Παναγιωτάτου 1988: 20].

[130] Σημειώνεται ότι στις σχετικές εκτιμήσεις για τη σκοπιμότητα της μίας ή της άλλης επιλογής υπεισέρχεται (εκτός από τα δύσκολα ποσοτικοποιούμενα κοινωνικά οφέλη) και η έννοια του **κόστους ευκαιρίας**, η οποία αντιπροσωπεύει την αξία των προϊόντων ή υπηρεσιών που δεν πραγματοποιούνται, λόγω της μη επιλογής μίας συγκεκριμένης οικονομικής δραστηριότητας (χρήσης γης).

[131] Το κεντρικό ερώτημα στο οποίο καλείται να απαντήσει μία χωροταξική προσέγγιση παράκτιων περιοχών έγκειται στην αναζήτηση του καλύτερου τρόπου εκμετάλλευσης των παράκτιων πόρων, και κατ' επέκταση η χωρική κατανομή των παράκτιων χρήσεων γης. Ο απώτερος στόχος οφείλει (και στις παράκτιες περιοχές) να είναι η παραγωγή προϊόντων και υπηρεσιών που είναι επιθυμητά από το κοινωνικό σύνολο, με ταυτόχρονη διαφύλαξη της ικανότητας διαρκούς ανανέωσης των παράκτιων (οικο)συστημάτων. [IPCC 1994: 13].

Από την πλευρά του, ο καθηγητής Χ. Κοκκώσης υπογραμμίζει ότι στα πλαίσια μίας οικολογικής προσέγγισης, κάθε (παράκτια) περιοχή διακρίνεται από τέσσερις παραμέτρους : **πληθυσμός, πόροι, τεχνολογία και θεσμοί**. [Coccossis 1991: 441]. Έχοντας τον πιο εξειδικευμένο στόχο (να μελετήσει τη διαχείριση κοινόχρηστων πόρων στις παράκτιες περιοχές), η Stein [1996a: 2] αποδέχεται το ακόλουθο πενταμερές σχήμα, το οποίο είναι μόνο κατ' επίφαση διαφοροποιείται από το προηγούμενο τετραμερές :

1. Φυσικά και τεχνικά χαρακτηριστικά των συγκεκριμένων πόρων.
2. Κανονιστικό καθεστώς για την προσπέλαση και την κατανομή των διαχείριση κοινόχρηστων πόρων στις παράκτιες περιοχές.
3. Κοινωνικά χαρακτηριστικά των χρηστών.
4. Τρόπος (κανόνες) με τον οποίο συμπλέκονται οι τρεις προηγούμενοι παράγοντες. Υπονοούνται φυσικές και τεχνολογικές παράμετροι, τα (τοπικά) συστήματα λήψεως αποφάσεων κ.ά.
5. Αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης των παραπάνω παραγόντων, το οποίο με τη σειρά του επιδρά δευτερογενώς στους τρεις αρχικούς παράγοντες.

2.4.4 ολιστική προσέγγιση

Τα προβλήματα που σχετίζονται με τις παράκτιες περιοχές μερικώς μόνο αντιμετωπίζονται με το χωροταξικό σχεδιασμό. Ο τελευταίος έχει προκαθορισμένα όρια δράσης που συνήθως περιορίζονται στην κατανομή των χρήσεων γης, συχνά δε μόνο στο χερσαίο τμήμα των παράκτιων περιοχών. Είναι προφανές, όμως, ότι απαιτούνται ευρύτερες δράσεις για την αντιμετώπιση των σύνθετων και πολυτομεακών οικονομικών και άλλων προβλημάτων των παράκτιων περιοχών. [DoE & Rendel Geotechnics 1993: 15]. Αναδύεται έτσι η έννοια της **διαχείρισης των παράκτιων περιοχών** (coastal zone management), η οποία ακριβώς για να τονίσει τον διατομεακό της χαρακτήρα ονομάζεται "ολοκληρωμένη" (integrated). Ταυτόχρονα, εμμέσως πλην σαφώς προωθείται η αντίληψη για τη θεώρηση των παράκτιων περιοχών ως ενιαίων χώρων (περιφερειών) προγραμματισμού.

Όπως και η χωροταξική προσέγγιση, η ολοκληρωμένη διαχείριση των παράκτιων περιοχών (ICZM) οφείλει να είναι συνεχής και δυναμικά εξελισσόμενη διαδικασία αποτελεσματικού συντονισμού όλων των θεμιτών ιδιωτικών και δημόσιων συμφερόντων επί των πόρων της παράκτιας περιοχής, σε όλα τα επίπεδα τοπικής και κεντρικής διοίκησης, με σεβασμό των υφιστάμενων θεσμών καθώς και των ad hoc συμφωνούμενων κανόνων. Πιο αναλυτικά, η έννοια της διαχείρισης στα πλαίσια της ICZM περιλαμβάνει τα ακόλουθα [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1997: τχ.Γ', 13] :

- Συντονισμό των οικονομικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων.
- Συντονισμό και η εναρμόνιση των διαδικασιών προγραμματισμού και άλλων λειτουργιών των διαφορετικών φορέων που έχουν αντικρουόμενα ή παράλληλα συμφέροντα στις παράκτιες περιοχές.
- Συνδυασμό και εξασφάλιση σύμπραξης των μέτρων που υιοθετούνται από την αρχή ή τις αρχές διαχείρισης.
- Επίτευξη συναίνεσης μεταξύ των εμπλεκομένων χρηστών, της διοίκησης, των οργανισμών και των οργανώσεων για την προσέγγιση ενός "κοινού οράματος", με παράλληλη επιδίωξη για την εφαρμογή του.

Γενικότερα, οι λόγοι που καθιστούν αναγκαία την ICZM σχετίζονται με όρους όπως : προστασία, αειφορία, συντονισμός, έλεγχος, αποδοτικότητα, διατομεακή συνεργασία, κατα-

νόηση της οικονομικής σημασίας των πόρων, συμμετοχή των ενδιαφερομένων κλπ. Εξάλλου, σύμφωνα με εξειδικευμένο κείμενο οδηγιών για την ολοκληρωμένη διαχείριση των παράκτιων περιοχών, οι στρατηγικοί στόχοι της οφείλουν να είναι [OECD 1993a: 51] :

- Η διατήρηση μίας κρίσιμης ποσότητας για κάθε ένα από τους πόρους.
- Η διατήρηση ή ακόμα και η επαύξηση της περιβαλλοντικής ποιότητας.
- Η διάσωση ορισμένων φυσικών πόρων, ιδιαίτερα αυτών που έχουν κοινόχρηστο χαρακτήρα.
- Η διατήρηση της ελκυστικότητας των παράκτιων περιοχών.

Στα πλαίσια των παραπάνω στόχων, επιδιώκεται να επιλυθούν προβλήματα που δεν διαφοροποιούνται ριζικά και πλήρως από τα αμιγώς χωροταξικά, τα οποία όμως εκτός από τη χωρική απαιτούν και ευρύτερες οικονομικές ή άλλες ρυθμίσεις. Αυτό το γεγονός επιτρέπει στον Clark να κατατάσσει την ICZM στην τρίτου βαθμού προσέγγιση των παράκτιων περιοχών, επί συνόλου τεσσάρων επιπέδων σχεδιασμού για την περιφερειακή ανάπτυξη. [Clark 1995: 393].

Εν κατακλείδι, η θεωρητική οριοθέτηση των αρχών της ICZM από τον J. Clark είναι εξαιρετικά περιεκτική και συμβάλλει στη σφαιρική κατανόηση των στόχων και της μεθοδολογικής πρακτικής της ολοκληρωμένης διαχείρισης των παράκτιων περιοχών. Πιο αναλυτικά, οι 15 αρχές, που προτείνει ο συγκεκριμένος παγκόσμιας αναγνώρισης ειδήμων περί τα των παρακτίων περιοχών, έχουν ως εξής [Clark 1992] :

1. Η παράκτια περιοχή αποτελεί ένα απαράμιλλο σύστημα πόρων, το οποίο απαιτεί ειδική διαχείριση και σχεδιαστική προσέγγιση.
2. Το νερό είναι το βασικό ενοποιητικό στοιχείο στα παράκτια συστήματα πόρων.
3. Είναι σημαντικό να σχεδιάζονται από κοινού οι χρήσεις στην ξηρά και στη θάλασσα.
4. Τα προγράμματα παράκτιας διαχείρισης εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στην ακτογραμμή.
5. Τα χωρικά όρια όπου εφαρμόζεται η παράκτια διαχείριση οφείλουν να προσαρμόζονται κατά περίπτωση.
6. Κατά τη διαχείριση των παράκτιων πόρων η έμφαση πρέπει να δοθεί στην διατήρηση των κοινόχρηστων πόρων.
7. Η αποτροπή των κινδύνων που οφείλονται σε φυσικές καταστροφές και η προστασία των φυσικών πόρων πρέπει να αντιμετωπίζονται από κοινού στα προγράμματα παράκτιας διαχείρισης.
8. Όλα τα επίπεδα της διοίκησης πρέπει να εμπλέκονται στην παράκτια διαχείριση και σχεδιασμό.
9. Η προσέγγιση της ανάπτυξης με ενόραση των διαδικασιών που λαμβάνουν χώρα στη φύση είναι ιδιαίτερα κατάλληλη για την περίπτωση των ακτών.
10. Στα προγράμματα παράκτιας διαχείρισης χρησιμοποιούνται ειδικές μορφές αποτίμησης οικονομικών και κοινωνικών ωφελειών καθώς και συμμετοχής του κοινού.
11. Η προστασία στα πλαίσια της επιδίωξης αειφόρου χρήσης των παράκτιων πόρων αποτελεί τον κύριο στόχο της διαχείρισής των.
12. Στα περισσότερα συστήματα παράκτιων πόρων ταιριάζει η εφαρμογή προγραμμάτων πολλαπλής (ταυτόχρονης) χρήσης των.
13. Η πολυτομεακή προσέγγιση είναι σημαντική για την βιώσιμη χρήση των παράκτιων πόρων.
14. Η παραδοσιακή διαχείριση των πόρων οφείλει να γίνεται σεβαστή.
15. Η προσέγγιση μέσω των μελετών περιβαλλοντικών επιπτώσεων είναι σημαντική για την αποτελεσματική διαχείριση των παράκτιων περιοχών.

Συμπερασματικά, οι παράκτιες χρήσεις γης αποτελούν αντανάκλαση των κατά τόπους συγκριτικών πλεονεκτημάτων των παράκτιων περιοχών και της εκάστοτε διαμορφούμενης ζήτησης για τους εκεί πόρους. Τελικά, ο σύνθετος και ευάλωτος χαρακτήρας των και η εκεί συσσώρευση χρηστών και χρήσεων πλήττει το παράκτιο περιβάλλον και τείνει να μεταβάλλει τα προϋφιστάμενα πλέγματα χρήσεων γης, επαυξάνοντας τη συμμετοχή του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος και την ένταση των χρήσεων.

Η μεθοδολογία ρύθμισης, αλλά και οι διαχρονικές μεταβολές των χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές δεν φαίνεται να διαφοροποιούνται δομικά από τις αντίστοιχες διαδικασίες στις λοιπές περιοχές της γης. Από την άλλη πλευρά, η ICZM στα πλαίσια των αρχών της βιώσιμης ανάπτυξης, έχει γίνει αποδεκτή διεθνώς ως η βέλτιστη και πλέον έλλογη μεθόδευση για τη συνολική ρύθμιση των προβλημάτων (και των χρήσεων γης) στις παράκτιες περιοχές.

3. ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ

Όσον περισσότερο συζητεί τις με Έλληνας και βλέπει την ανάπτυξη των παράκτιων περιοχών πλησίον των μεγάλων πόλεων και των τουριστικών νήσων, τόσον περισσότερο πείθεται, ότι το βασικό πρόβλημα είναι η ελευθέρα επικοινωνία.

Το σχετικό ερώτημα είναι, ποιος θα δυνηθεί να απολαύσει αυτόν τον πολύτιμο και περιορισμένο φυσικό πλούτο και υπό ποίας συνθήκας θα γίνει τούτο κατά το άμεσο μέλλον. Τα θέματα, άτινα καλύπτονται όπισθεν του φαινομενικώς απλού τούτου ερωτήματος, είναι πολλά, πολύπλοκα και αλληλένδετα.

[Merryman 1965: 17]

3.1 Η ΕΥΡΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΧΗ

3.1.1 ευρώπη

Το γεγονός ότι το μέγεθος της ευρωπαϊκής ηπείρου είναι σχετικά μικρό (της τάξης του 7% του συνόλου των στεριανών εκτάσεων της γης) αυξάνει την ποσοστιαία αναλογία της έκτασης των παράκτιων περιοχών της ως προς τη συνολική της έκταση. Αυτή η πραγματικότητα έχει ως συνέπεια οι περιοχές στο κέντρο της Ευρώπης να απέχουν από τις κοντινότερες θαλάσσιες περιοχές (θάλασσα Μπάρεντς, Βαλτική θάλασσα, Βόρεια θάλασσα, Ατλαντικός ωκεανός, Μεσόγειος θάλασσα και Μαύρη θάλασσα) πολύ λιγότερο από ότι απέχουν οι αντίστοιχες περιοχές άλλων ηπείρων από τις θάλασσες που τις περιβάλλουν.[132] Εξάλλου, το βάθος του στεριανού τμήματός της (με την έννοια του δείκτη που προτάθηκε στο κεφαλαίο 2.3.3) είναι αρκετά μικρό, της τάξης των 100 χιλιομέτρων.[133]

Κατά μήκος των ευρωπαϊκών ακτών απαντάται μεγάλη ποικιλία κλιματικών συνθηκών και γεωλογικών μορφών.[134] Επιπλέον, οι θαλάσσιες περιοχές που γειτνιάζουν με αυτό το μέτωπο εμφανίζουν μεγάλη διακύμανση στις φυσικοχημικές τους ιδιότητες (αλατότητα, θερμοκρασία κλπ.) και στις εσωτερικές τους κινήσεις (παλίρροιες, ρεύματα κλπ). Κατ' αρχήν, λοιπόν, η ευρεία διακύμανση των τύπων των ευρωπαϊκών παράκτιων περιοχών δεν επιτρέπει να θεωρούνται οι αντίστοιχες ελληνικές ως ομοιάζουσες με αυτές.

Από την άλλη πλευρά, οι κοινές διακρατικές προσπάθειες τείνουν να ομογενοποιήσουν τους θεσμούς και τα όργανα που σχετίζονται με την απογραφή, μελέτη και προστασία του συνόλου των ευρωπαϊκών παράκτιων περιοχών. Πράγματι, οι ενέργειες του Συμβουλίου της Ευρώπης, της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά και των ευρωπαϊκών κρατών στα πλαίσια του ΟΟΣΑ και άλλων διεθνών οργανισμών, καθώς και η επιθυμία για κοινή πολιτική και οικονομική πορεία (που ενισχύθηκε στον ευρωπαϊκό χώρο μετά τις πολιτικές εξελίξεις της τελευταίας δεκαετίας στην Ανατολική Ευρώπη) συγκροτούν ένα ενιαίο πλαίσιο δράσης. **Υπό το πνεύμα αυτό, ο ευρωπαϊκός χώρος αποτελεί, πράγματι, ευρύτερη περιοχή των ελληνικών παράκτιων περιοχών.** {χάρτης 3.1Α}.

---

[132] Ακόμα και οι ανατολικές εσχατιές της Ευρώπης στα Ουράλια (περίπου 60° Α Greenwich) απέχουν από την Κασπία Θάλασσα ή την ανοικτή θάλασσα ευθεία απόσταση της τάξης των 1.500 χιλιομέτρων, μέγεθος συγκρίσιμο με το αντίστοιχο της μικρότερης ηπείρου, δηλαδή την απόσταση της αυστραλιανής ενδοχώρας από τα παράλιά της.

[133] Πρόκειται για μέγεθος το οποίο αφορά τον ηπειρωτικό κορμό της Ευρώπης, με προς ανατολάς όριο τα κράτη της Πολωνίας, Σλοβακίας, Ουγγαρίας και Ρουμανίας. Προέκυψε από δεδομένα [Couper 1989, UN 1997b], η επεξεργασία των οποίων κατέληξε σε συνολική έκταση 3.640.000 km^2 και μήκος ακτών 37.615 km, περίπου. Σημειώνεται ότι αν συμπεριληφθούν τα νησιωτικά κράτη, η σκανδιναβική χερσόνησος και η μέχρι τα Ουράλια περιοχή της Ευρώπης, τότε το μήκος της ευρωπαϊκής ακτογραμμής είναι πολύ μεγαλύτερο. Σύμφωνα με μία εκδοχή, που έχει προκύψει από χαρτογραφική αναπαράσταση κλίμακας 1:3.000.000, το μήκος αυτό είναι 143.000 km. [Stanners & Bourdeau 1995: 569]. Τέλος, σύμφωνα με άλλη προσέγγιση, τα 13 παράκτια κράτη της ΕΕ15 έχουν μήκος ακτογραμμών ίσο με 89.000 km. [European Commission 1998a: 93].

[134] Για παράδειγμα, οι παράκτιες περιοχές της Γερμανίας και των Κάτω Χωρών είναι επιμήκεις, επίπεδες και σχετικά ομοιογενείς, των σκανδιναβικών κρατών είναι εξαιρετικά βραχώδεις και ιδιόμορφες, ενώ στη νότια Ευρώπη η κλίση του εδάφους στις ακτές είναι κατά κανόνα μεγάλη και η θάλασσα βαθαίνει απότομα. [Council of Europe 1984: 6].

Σύμφωνα με σχετικά πρόσφατη μελέτη για το ευρωπαϊκό περιβάλλον, τα κυριότερα προβλήματα των ευρωπαϊκών παράκτιων περιοχών είναι : η διάβρωση των ακτών, η μείωση των ειδών και η γενικότερη οικολογική υποβάθμιση και τέλος η μόλυνση αυτών των περιοχών από τα κάθε είδους απόβλητα. [Stanners & Bourdeau 1995: 568-575]. Οι συνέπειες αυτές είναι αποτέλεσμα υψηλών πληθυσμιακών πυκνοτήτων και εντατικής χρήσης της γης για παραγωγικές δραστηριότητες, συμπεριλαμβανομένου και του τουρισμού. Υπενθυμίζεται ότι περίπου 200 εκατομμύρια ευρωπαίοι (δηλαδή, τα δύο έβδομα του συνόλου των κατοίκων της ηπείρου) διαβιούν στις παράκτιες περιοχές της. [Ευρωπαϊκή Επιτροπή 1996: 92].

Οι υπερεθνικές πρωτοβουλίες για τις παράκτιες περιοχές της Ευρώπης πρωτοεμφανίζονται το 1973, με απόφαση του Συμβουλίου της Ευρώπης "για την προστασία των ακτών". Με αυτήν αναγνωρίζεται ότι «ένα σημαντικό ποσοστό των ευρωπαϊκών ακτών ευρίσκονται σε κρίσιμη κατάσταση, λόγω της εξαιρετικά σοβαρής βιολογικής υποβάθμισης και αισθητικής παραμόρφωσης», ενώ οι συγκρουόμενες οικονομικές δραστηριότητες (χρήσεις γης) οδηγούν σε οικονομική απαξία τους εκεί πόρους. [Déjeant-Pons 1997]. Οι πιο σημαντικές από τις μετέπειτα διακρατικές ενέργειες και δράσεις για τις παράκτιες περιοχές της Ευρώπης καταγράφονται στη συνέχεια [Stanners & Bourdeau ό.π., UNEP/MAP 1997, European Commission 1998a: 94, ΥΠΕΧΩΔΕ 1998] :

1973 Ιδρύεται η Διάσκεψη των Περιφερειακών Παράκτιων Περιοχών (ΔΠΠΠ, CRPM) της Ευρώπης.

1974 Σύμβαση για την προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος της Βαλτικής θάλασσας (Ελσίνκι).

1976 Σύμβαση για την προστασία της Μεσογείου από τη μόλυνση (**Σύμβαση της Βαρκελώνης**).

1976 Συστάσεις του ΟΟΣΑ για τις αρχές που πρέπει να διέπουν τη διοίκηση των παράκτιων περιοχών.

1982 Υιοθέτηση από το ευρωπαϊκό κοινοβούλιο της ευρωπαϊκής Χάρτας για τις ακτές, η οποία είχε προταθεί από τη ΔΠΠΠ.

1985 Πρώτη κοινοτική οδηγία για τη σύνταξη μελετών περιβαλλοντικών επιπτώσεων.

1988 Πρωτοβουλία για τη Βόρεια θάλασσα (North Sea Task Force).

1990 Ιδρύεται ο Ευρωπαϊκός Οργανισμός Περιβάλλοντος [Κανονισμός ΕΟΚ 1210/90].

1992 Σύμβαση για την προστασία της Μαύρης θάλασσας.

1992 Συστάσεις του ΟΟΣΑ για την ολοκληρωμένη διαχείριση των παράκτιων περιοχών.

1995 Αναθεώρηση της Σύμβασης της Βαρκελώνης.

Υπενθυμίζεται ότι στο οιονεί κλασικό κείμενο με τίτλο *Europe 2000 : Outlook for the development of the community's territory* [European Commission 1991a] οι παράκτιες περιοχές και τα νησιά αποτελούν τον ένα από τους τέσσερις εξεταζόμενους ειδικούς τύπους περιοχών (χωρικών συνόλων). Στο διάδοχο κείμενο [Ευρωπαϊκή Επιτροπή 1994 : *Ευρώπη 2000+, Συνεργασία για τη χωροταξία*] οι παράκτιες περιοχές δεν περιλαμβάνονται μεταξύ των τριών εξεταζομένων «ειδικών χωρικών συνόλων», αλλά από την άλλη πλευρά μόνο μία από τις οκτώ «περιοχές των περιφερειακών μελετών» -που εξετάζονται στο παράρτημα με εναλλακτικά σενάρια- δεν είναι παράκτια.

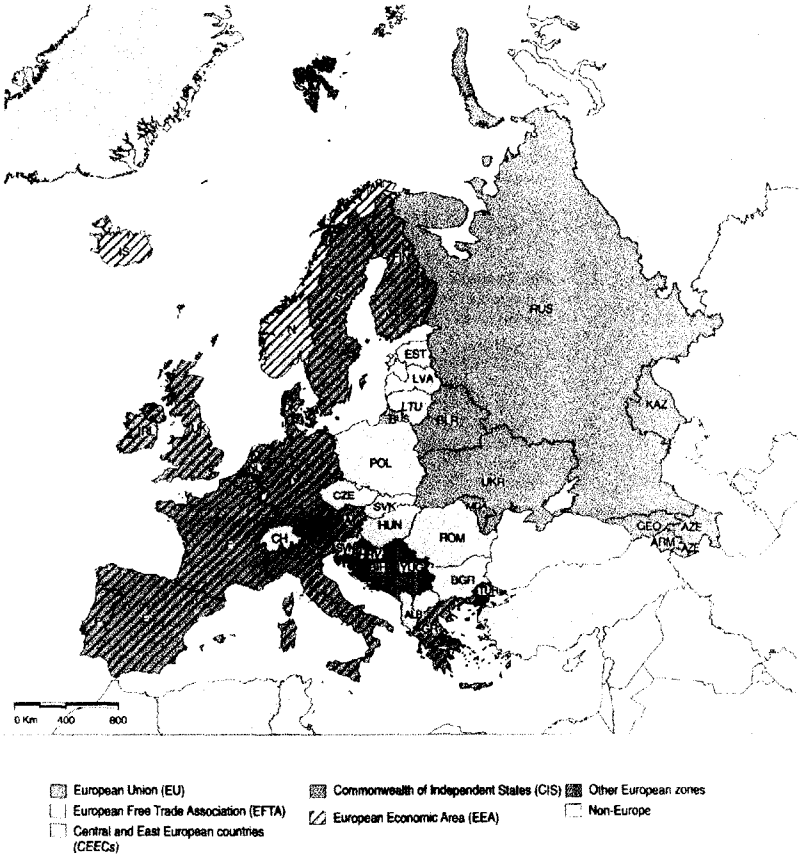
Επιπλέον, το κοινοτικό πρόγραμμα ENVIREG (το οποίο αποσκοπούσε να βοηθήσει τις πλέον μειονεκτικές περιφέρειες της ΕΕ, εδραιώνοντας την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξή τους) σχετίζεται άμεσα με την παρούσα μελέτη επειδή στην Ελλάδα εφαρμόστηκε κυρίως σε παράκτιες και νησιωτικές περιοχές. Πιο αναλυτικά, οι επιμέρους στόχοι του ήσαν [ΥΠΕΧΩΔΕ 1992: 12] :

- Μείωση της ρύπανσης των παράκτιων περιοχών.
- Προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος και αναβάθμιση της κοινωνικής και οικονομικής ζωής των μεγάλων λιμένων.

- Χωροταξική διευθέτηση παράκτιων περιοχών και νησιών, για την αποτροπή των αρνητικών επιδράσεων από την υπερβολική τουριστική συγκέντρωση, καθώς και μέτρα για τη διατήρηση της φυσικής ομορφιάς και των βιοτόπων.
- Έλεγχος της διαχείρισης τοξικών και επικίνδυνων βιομηχανικών αποβλήτων.
- Προώθηση περιβαλλοντικής γεωργίας στην παράκτια περιοχή.
- Διερεύνηση και διάδοση τεχνογνωσίας και εκπαίδευση στελεχών σε καινοτομικές τεχνολογίες σε σχέση με την επινόηση και διαχείριση των εγκαταστάσεων καθαρισμού και ελέγχου της μόλυνσης του περιβάλλοντος.

Τέλος, στα πλαίσια του 5ου προγράμματος της ΕΕ για το περιβάλλον, μεταξύ των άλλων έχουν τεθεί και οι ακόλουθοι στόχοι για τις παράκτιες περιοχές, μέχρι το έτος 2000 [Ευρωπαϊκή Επιτροπή 1996] :

1. Καλύτερος συντονισμός των σχετικών πολιτικών όλων -και μεταξύ όλων- των επιπέδων διοίκησης.
2. Παροχή ενός πλαισίου για την υλοποίηση της ολοκληρωμένης διαχείρισης των παράκτιων περιοχών.
3. Ανάπτυξη κριτηρίων για την επίτευξη ισορροπίας μεταξύ : α) της χρήσης των φυσικών πόρων, β) των χρήσεων γης και γ) της συντήρησης και προστασίας των εδαφών και περιοχών.
4. Προβολή των σχετικών προβλημάτων ώστε να γίνουν κατανοητά από το ευρύ κοινό, το δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα.

ΧΑΡΤΗΣ 3.1Α

ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΚΑΙ Η ΕΥΡΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ (EUROSTAT) ΜΕ ΚΕΝΤΡΟ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

ΠΗΓΗ : European Commission 1995b: 7.

3.1.2 μεσόγειος

Η Μεσόγειος είναι μία σαφώς οριοθετημένη, σχεδόν κλειστή θάλασσα, η οποία εμπεριέχει δύο νησιωτικά κράτη και περιβάλλεται από άλλα 19 κράτη τριών ηπείρων.[135] Η επιφάνειά της είναι περίπου 2,5 χιλιάδες τετραγωνικά χιλιόμετρα και το μήκος των ακτών της είναι της τάξης των 45.000 χιλιομέτρων. Άρα, τα περισσότερα από 15.000 χιλιόμετρα των ελληνικών ακτών κατατάσσουν τη χώρα στην πρώτη θέση μεταξύ των κρατών της Μεσογείου, με κριτήριο το μήκος της ακτογραμμής των. {χάρτης 3.1Β}.

Τα σχετικά στοιχεία αναφέρουν ότι οι ελληνικές ακτές αποτελούν περίπου το ένα τρίτο του συνολικού μήκους των μεσογειακών ακτών. [UNEP/MAP 1996a: 30]. Δηλαδή, ενώ η αναλογία των επιφανειών Ελλάδος και Μεσογείου είναι της τάξης του 1:20, η αντίστοιχη αναλογία του μήκους των ελληνικών ακτών προς αυτές του συνόλου της Μεσογείου είναι της τάξης του 1:3. Επιπλέον, η ελληνική επικράτεια εισχωρεί ως χερσόνησος στο μεσογειακό θαλάσσιο χώρο, γεγονός που επιτρέπει να αποδίδονται πλήρη μεσογειακά χαρακτηριστικά σε όλη τη χώρα και κυρίως σε όλες τις ελληνικές ακτές.[136] Επομένως, **η λεκάνη της Μεσογείου αποτελεί ιδανική περίπτωση ευρύτερης περιοχής, όσον αφορά τη γεωγραφική προσέγγιση των ελληνικών παράκτιων περιοχών**.

Η απόσταση μεταξύ του ανατολικού και του δυτικού άκρου της Μεσογείου είναι 3.700 χιλιόμετρα, περίπου. Το κατά τη διεύθυνση βορρά-νότος πλάτος της κυμαίνεται ευρύτατα, χωρίς πάντως να ξεπερνά τα 1.000 χιλιόμετρα. [Couper 1989: 226]. Το μέγιστο βάθος του βυθού της εξεταζόμενης θαλάσσιας λεκάνης είναι 4.846 μέτρα, αλλά το μέσο βάθος της είναι της τάξης των 1.500 μέτρων, ενώ στο 20% της επιφάνειάς της αντιστοιχεί σε βάθος βυθού μικρότερο των 200 μέτρων. Ο συνδυασμός του ημίκλειστου χαρακτήρα της και της αυξημένης εξάτμισης οδηγούν σε υψηλές τιμές αλατότητας (38,5‰, περίπου), ενώ ο χρόνος παραμονής των υδάτων της είναι 80 χρόνια. [Stanners & Bourdeau ό.π.: 116-121, Κιουσόπουλος 1993: 27-40].

Το κλίμα της Μεσογείου αναγνωρίζεται ως ξεχωριστός κλιματικός τύπος, ο οποίος χαρακτηρίζεται αφ' ενός μεν από ζεστά και ξηρά καλοκαίρια αφ' ετέρου δε από ήπιους και υγρούς χειμώνες. Ταυτόχρονα όμως, η σχετικά μεγάλη απόσταση μεταξύ βορείων και νοτίων ακτών της Μεσογείου (που φθάνει μέχρι τις 15° γεωγραφικού πλάτους) διαφοροποιεί το κλίμα μεταξύ ευρωπαϊκών και αφρικανικών ακτών, τουλάχιστον κατά τα μέσα επίπεδα θερμοκρασίας και βροχοπτώσεων.

Από την άλλη πλευρά, τα **γεωγραφικά γνωρίσματα της μεσογειακής λεκάνης** (άρα και των ελληνικών παράκτιων περιοχών) είναι πολλά και αξιοσημείωτα. [UNEP/MAP 1996a: 3-5]. Πιο αναλυτικά, διακρίνονται τα εξής κοινά χαρακτηριστικά :

- Σχεδόν κλειστή θαλάσσια περιοχή.
- Μικρές λεκάνες απορροής στην εν επαφή στεριά.

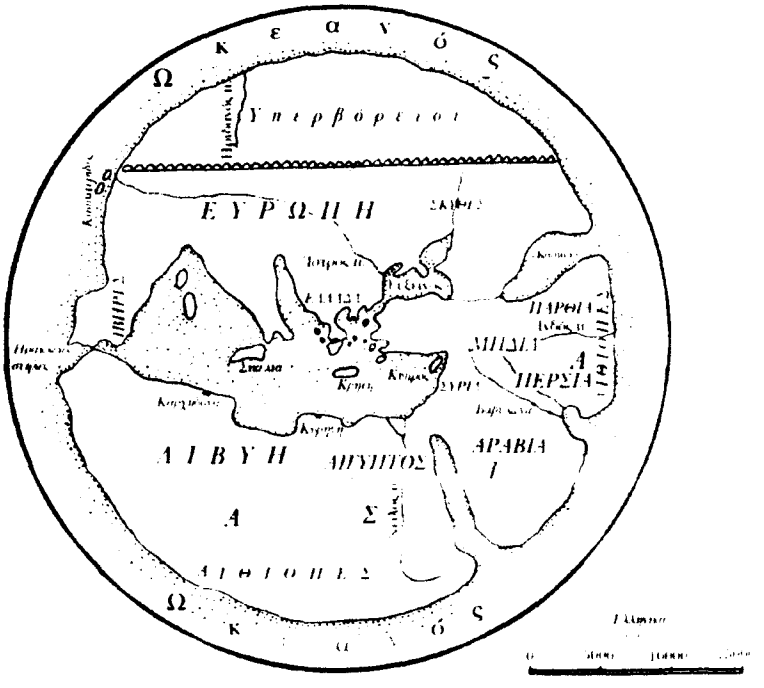
---

[135] Αρκετά από τα κράτη αυτά έχουν μεγάλο θαλάσσιο μέτωπο, της τάξης των μερικών χιλιάδων χιλιομέτρων (Ισπανία, Τουρκία, Λιβύη κ.ά.). Αντίθετα, άλλα κράτη έχουν μικρότερο έως ασήμαντο θαλάσσιο μέτωπο, όπως για παράδειγμα το Μονακό, η Βοσνία-Ερζεγοβίνη και η Σλοβενία, το μήκος της ακτογραμμής των οποίων δεν ξεπερνά τις μερικές δεκάδες χιλιόμετρα. Μικρό θα είναι, επίσης, το θαλάσσιο μέτωπο και του υπό διαμόρφωση κράτους της Παλαιστίνης.

[136] Δεν συμβαίνει το ίδιο σε όλες τις χώρες που βρέχονται από τη Μεσόγειο, αφού ο μέσος όρος του πληθυσμού των που κατοικεί σε παράκτιες περιοχές αντιστοιχεί στο 30%, περίπου, του συνολικού πληθυσμού των. Πιο αναλυτικά, το Μονακό, η Μάλτα και η Κύπρος θεωρείται ότι εμπεριέχονται κατά 100% στην παράκτια περιοχή, η Ελλάδα κατά το 90% του πληθυσμού της, ενώ άλλες χώρες εμφανίζουν πολύ μικρότερα ποσοστά, όπως για παράδειγμα η Γαλλία (10%), η Σλοβενία (13,5%) και το Μαρόκο (14%). [UNEP/MAP 1996a: 30].

- Μεγάλο θαλάσσιο βάθος.
- Πολλά νησιά.
- Έντονη ηφαιστειακή και σεισμική δραστηριότητα.
- Ουσιαστική απουσία φαινομένων παλίρροιας.
- Συγκεκριμένο καθεστώς των κατά τόπους επικρατούντων ανέμων.

Οι μικρές λεκάνες απορροής στα μεσογειακά παράλια οφείλονται στην ύπαρξη ορεινών όγκων στο στεριανό τμήμα των παράκτιων περιοχών, η (συνήθως) έντονη κλίση των οποίων συνεχίζεται και στο βυθό της θάλασσας. Τοιουτοτρόπως, η υφαλοκρηπίδα στη Μεσόγειο -με τη γεωλογική έννοια του όρου- έχει κατά κανόνα μικρό πλάτος, με αποτέλεσμα τη μείωση των δυνατοτήτων προσπέλασης στον παράκτιο πλούτο του θαλάσσιου βυθού της. Επιπλέον, τα επί της ξηράς φυσικά εμπόδια τείνουν να απομονώσουν τους παράκτιους οικισμούς από την ενδοχώρα. Όμως, παρά αυτές τις δυσκολίες πρόσβασης (και ίσως λόγω αυτών) στο χώρο της Μεσογείου αναπτύχθηκαν κατά το παρελθόν μεγάλοι πολιτισμοί, οι οποίοι ήσαν αναπόδραστα συνδεδεμένοι με τις ακτές και τη θάλασσα.

ΧΑΡΤΗΣ 3.1Β

ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΚΑΙ Η ΕΥΡΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥΣ ΑΡΧΑΙΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ (ΕΚΑΤΑΙΟΣ, ~500 π.Χ.) ΜΕ ΚΕΝΤΡΟ ΤΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ

ΠΗΓΗ : Λιβιεράτος 1998: 46.

Στη σύγχρονη εποχή, η προαναφερθείσα απομόνωση των μεσογειακών παράκτιων περιοχών έχει χάσει σημαντικό μέρος από τη βαρύτητά της «ως αποτέλεσμα των σύγχρονων συστημάτων συγκοινωνιακών και επικοινωνιακών δυνατοτήτων, του τουρισμού κ.ά.». [UNEP/MAP ό.π.]. Γενικότερα, **στο στεριανό τμήμα της παράκτιας περιοχής της Μεσογείου καταγράφονται σημαντικές μεταβολές, οι οποίες αποτελούν μέρος ενός ευρύτερου μετασχηματισμού τόσο του φυσικού χώρου όσο και των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών παραγωγής και διαβίωσης.** [Grenon & Batisse 1989: 4]. Οι σημαντικότερες από αυτές

τις διαφορές μεταξύ προγενέστερων και μεταγενέστερων χρήσεων γης στις μεσογειακές παράκτιες περιοχές είναι οι εξής {σχήμα 3.1} :

- **Στο τμήμα της στεριάς που συνορεύει άμεσα με τη θάλασσα αναπτύσσονται εκτεταμένες οικιστικές συγκεντρώσεις, σημαντικά τμήματα των οποίων καταλαμβάνουν οι εγκαταστάσεις τουριστικών δραστηριοτήτων και οι βιομηχανικές μονάδες. Ταυτόχρονα, τα παράκτια πευκοδάση μειώνονται, ενώ οι λιμνοθάλασσες και τα έλη επιχωματώνονται, τουλάχιστον μερικώς. Τέλος, οι ετήσιες καλλιέργειες οι οποίες ήσαν εξαρτημένες από τα όμβρια ύδατα αντικαθίστανται από αρδευόμενες εντατικές καλλιέργειες.**
- **Στις παρυφές των παραλιακών οικισμών εγκαταλείπονται οι καλλιέργειες σε αναβαθμούς επί των πρανών. Επίσης, υποβαθμίζονται οι εκεί βοσκότοποι, ενώ οι δασικές εκτάσεις πλήττονται από πολύ συχνές πυρκαγιές.**
- **Προς τα ανάντη, η καταχρηστική βοσκή και οι πυρκαγιές αποτελούν παράγοντες που συμβάλλουν στη μείωση των δασών. Ταυτόχρονα, μεγαλώνει το μέγεθος των οικισμών της ενδοχώρας, οι οποίοι συνδέονται πλέον οδικώς με τα παράλια.**

Όλες οι παραπάνω χωροταξικού χαρακτήρα μεταβολές είχαν ως αποτέλεσμα να ατονήσει η παλαιότερη κυρίαρχη εποχιακή μετακίνηση, η οποία λάμβανε χώρα κάθετα στην ακτογραμμή και είχε ως βασικό κίνητρο τις ανάγκες της κτηνοτροφίας. Αντί αυτής, κυριαρχεί πλέον **η κατά μήκος της ακτής μηχανοκίνητη μετακίνηση**, η οποία συνδέει τις νέες και δυναμικά αναπτυσσόμενες παράκτιες περιοχές και διασυνδέει το σύνολο των συμπαρομαρτούντων οικονομικών δραστηριοτήτων. Ταυτόχρονα, η κάθετα στην ακτή μετακίνηση εκσυγχρονίστηκε, αλλά δεν συγκεντρώνει μεγάλους κυκλοφοριακούς φόρτους.

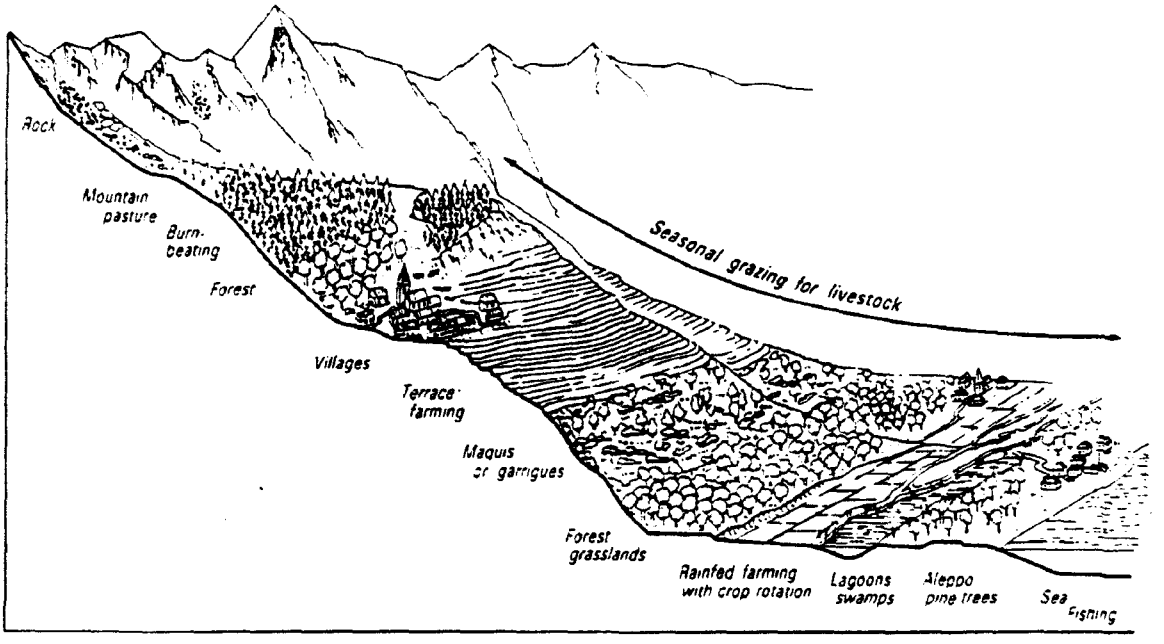
Αναφερόμενος στις ευρωπαϊκές ακτές της Μεσογείου ο Κοκκώσης [Coccossis 1991] σημειώνει ότι κατά τη δεκαετία του '80 ανακόπηκε ο προγενέστερος ρυθμός οικονομικής ανάπτυξης, λόγω των προβλημάτων επιβίωσης που αντιμετώπισαν ορισμένες από τις εκεί εγκατεστημένες βιομηχανικές μονάδες μεγάλης κλίμακας. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση των ρυθμών αστικοποίησης, αλλά παρόλα αυτά προβλέπει ότι η νότια Ευρώπη «θα συνεχίσει να αντιμετωπίζει αυξανόμενα και εντατικοποιούμενα φαινόμενα αστικοποίησης στο μέλλον». Παρατηρεί ακόμα ότι οι περισσότερες από τις περιφέρειες της Κοινότητας, που έχουν πολύ χαμηλό εισόδημα ευρίσκονται στο μεσογειακό μέτωπο.[137]

Σε μεταγενέστερο κείμενο [UNEP/MAP 1996a: 7] επιβεβαιώνονται τα περί μείωσης των ρυθμών αύξησης του πληθυσμού στις παράκτιες περιοχές της Μεσογείου. Παράλληλα όμως, υποσημειώνεται ότι, **ομού μετά των μεγεθών του μόνιμου πληθυσμού, πρέπει να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη και η εποχιακή αύξηση του πληθυσμού, λόγω της τουριστικής κίνησης.**

Εκεί όπου η συγκέντρωση δραστηριοτήτων -σύμφωνα με τις ανωτέρω εξελίξεις- παρουσιάζει μεγάλες τιμές (κυρίως στις βόρειες, ευρωπαϊκές ακτές της Μεσογείου) ανακύπτουν έντονα προβλήματα μόλυνσης και γενικότερης υποβάθμισης των παράκτιων οικοσυστημάτων. [King et al. 1997]. Για την αντιμετώπιση αυτών των φαινομένων, τα οποία τελικά διαχέονται σε όλη τη λεκάνη της Μεσογείου, τα κράτη που την περιβάλλουν και οι διεθνείς οργανισμοί έχουν αναλάβει ποικίλες πρωτοβουλίες. Ως εναρκτήρια δύναται να θεωρηθεί η υιοθέτηση του Μεσογειακού Σχεδίου Δράσης (MAP, Mediterranean Action Plan) από 16 μεσογειακά κράτη, το 1975. Η συνεργασία αυτή επισφραγίστηκε το Φεβρουάριο 1976 με τη Σύμβαση της Βαρκελώνης "για την προστασία της Μεσογείου από την μόλυνση". [UNEP/MAP : *The Mediterranean Action Plan, Saving our Common Heritage*].

---

[137] Σύμφωνα με στοιχεία του 1993 [Ευρωπαϊκή Επιτροπή 1997: 134] η διαπίστωση αυτή συνεχίζει να ισχύει, κυρίως χάρη στις χαμηλές επιδόσεις των ελληνικών περιφερειών.

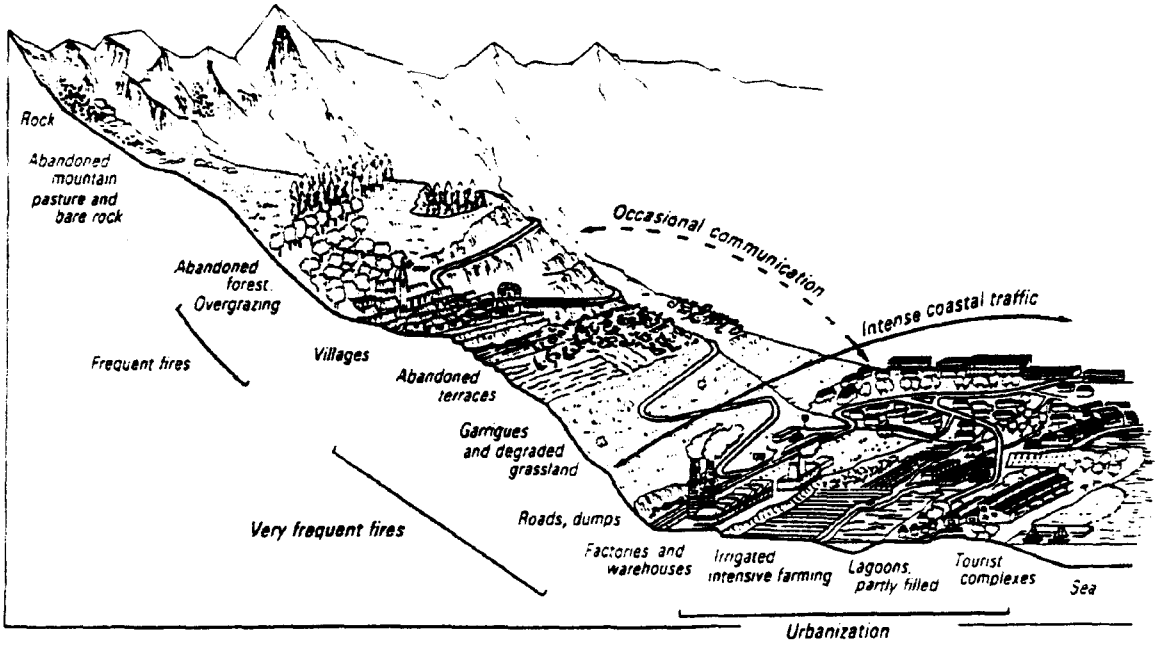

ΣΧΗΜΑ 3.1

ΣΧΗΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ
ΤΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ ΣΤΙΣ ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΤΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ

ΑΝΩ : Παλαιότερη (παραδοσιακή) τυπική κατανομή των παράκτιων χρήσεων γης.
ΚΑΤΩ : Σύγχρονη τυπική κατανομή των παράκτιων χρήσεων γης.

ΠΗΓΗ: Grenon & Batisse 1989: 4.

Το προαναφερθέν πλαίσιο δράσης, που αποτελεί πρωτοβουλία των Ηνωμένων Εθνών, στα πλαίσια του Προγράμματός του για το Περιβάλλον (UNEP), εξακολουθεί να ευρίσκεται σε ισχύ, εμπλουτιζόμενο διαρκώς.[138] Τον Ιούνιο 1995 αναμορφώθηκε τόσο η σύμβαση (με την υιοθέτηση της "Barcelona Resolution"), όσο και το MAP με την κατ' αρχήν υιοθέτηση της δεύτερης φάσης του, του "Action Plan for the Protection of the Marine Environment and the Sustainable Development of the Coastal Areas of the Mediterranean" -μέχρι το 1997 δεν είχε τεθεί ακόμα σε ισχύ. [UNEP/MAP 1997]. Αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό του τελευταίου είναι η διεύρυνση των ενδιαφερόντων του προς το στεριανό τμήμα των παράκτιων περιοχών. Πιο αναλυτικά, οι κύριοι στόχοι της δεύτερης φάσης του Μεσογειακού Σχεδίου Δράσης είναι [UNEP/MAP 1996a: 79] :

- Η διασφάλιση της βιώσιμης διαχείρισης των φυσικών (θαλάσσιων και στεριανών) πόρων και η ενσωμάτωση του περιβάλλοντος στις πολιτικές για την κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη καθώς και των χρήσεων γης.
- Η προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος και των παράκτιων περιοχών μέσω της αποτροπής της μόλυνσης και μέσω της μείωσης (όσο είναι εφικτό) της χρόνιας ή τυχαίας εισροής ρυπαντών σ' αυτό.
- Η προστασία της φύσης και η προστασία και αναβάθμιση θέσεων και τοπίων με οικολογική και πολιτιστική αξία.
- Η διεύρυνση της αλληλεγγύης μεταξύ των παράκτιων κρατών της Μεσογείου, ιδιαίτερα όσον αφορά τη διαχείριση της κοινής κληρονομιάς τους και των πόρων τους, προς όφελος των νυν και μελλοντικών γενεών.
- Η συμβολή στην αναβάθμιση της ποιότητας ζωής των κατοίκων.

Συμπερασματικά, οι μεσογειακές παράκτιες περιοχές αποτελούν αδιαμφισβήτητα την ευρύτερη περιοχή των αντίστοιχων ελληνικών, τουλάχιστον από γεωγραφική άποψη. Ταυτόχρονα, οι οικονομικές, κοινωνικές και άλλες συνθήκες που συμβάλλουν στη διαμόρφωση των σύγχρονων πλεγμάτων χρήσεων γης στις ελληνικές παράκτιες περιοχές προσιδιάζουν και σχετίζονται σφόδρα με τις αντίστοιχες ευρωπαϊκές.

[138] Σημειώνεται χαρακτηριστικά ότι αν και αρχικά το MAP ήταν προσανατολισμένο στον έλεγχο της θαλάσσιας μόλυνσης, γρήγορα περιέλαβε στα ενδιαφέροντά του τη μελέτη των κοινωνικοοικονομικών παραμέτρων και έστρεψε την προσοχή του στην ολοκληρωμένη διαχείριση των παράκτιων περιοχών.
Υπενθυμίζεται ότι το συντονιστικό όργανο του MAP έχει έδρα την Αθήνα, ενώ υπάρχουν επτά Περιφερειακά Κέντρα Δράσης (Regional Activity Centres) στη Γαλλία (2), στην Κροατία, στη Μάλτα, στην Τυνησία, στην Ιταλία και στην Ισπανία. [UNEP/MAP 1996a].

3.2 ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

3.2.1 ο γεωγραφικός χώρος

Υπενθυμίζεται ότι οι παράκτιες περιοχές δεν περιορίζονται στα σύνορα μεταξύ ξηράς και θάλασσας, αλλά εκτείνονται και στις παρόχθιες περιοχές λιμνών και ποταμών. {κεφάλαιο 2.2.2}. Την άποψη αυτή φαίνεται ότι ασπάστηκε και ο νομοθέτης, ο οποίος επέκτεινε τα ενδιαφέροντα του θεμελιώδη ελληνικού νόμου για τον "αιγιαλό και την παραλία", ορίζοντας ζώνες αντίστοιχες του αιγιαλού στις «όχθες των πλευσίμων ποταμών και των μεγάλων λιμνών».[139] Η ίδια λογική διαπερνά και το συζητούμενο από το 1997 νομοσχέδιο του Υπ. Οικονομικών "για τον αιγιαλό και την παραλία", το οποίο αναφέρεται σε «μεγάλες λίμνες » και «πλεύσιμους ποταμούς». Εξάλλου, και ο πρώτος ελληνικός νόμος που ασχολήθηκε με τον αιγιαλό αναφέρει ρητά ότι ο αιγιαλός σχετίζεται με την «περιστοιχούσα την θάλασσα ή τους ποταμούς γη».[140]

Προς την ίδια κατεύθυνση εκινείτο και το κατά τα μέσα της δεκαετίας του '90 συζητούμενο σχέδιο νόμου για "το νέο θεσμικό πλαίσιο της χωροταξίας", στο άρθρο 14 του οποίου γίνεται σαφής αναφορά στις παράκτιες περιοχές που περιβάλλουν λίμνες και ποτάμια. [Νένου & Σαμαρίνα 1995].[141] Ταυτόχρονα, με την ήδη υφιστάμενη νομοθεσία, οι Ζώνες Οικιστικού Ελέγχου (ΖΟΕ) μπορούν να οριστούν «κατά μήκος ακτών ή την όχθη δημοσίων λιμνών ή ποταμών» [παρ. 2, άρθρο 29, Ν. 1337/1983, ΦΕΚ Α΄33/14.3.83], ενώ η θάλασσα "εξισώνεται" με τις λίμνες, αφού απαγορεύεται με όμοιο τρόπο οι περιφράξεις πέριξ και των δύο [ό.π.: άρθρο 23].

Από την άλλη πλευρά, στο ελληνικό έδαφος δεν υπάρχει μεγάλος αριθμός λιμνών, ούτε το μέγεθος των υπαρχουσών είναι τόσο μεγάλο ώστε να δημιουργούνται πολύ διαφορετικές συνθήκες επί αυτών, από ότι στις παρακείμενες στεριές.[142] Κατά συνέπεια, εκτιμάται ότι δεν υπάρχουν στον ελληνικό χώρο παραλίμνιες και παραποτάμιες περιοχές, στις οποίες να παρατηρείται εμφανής και έντονη διαφοροποίηση καθώς και φαινόμενα σταδιακής μετάβασης από τα χαρακτηριστικά της λιθόσφαιρας σ' αυτά της υδρόσφαιρας. Γι αυτό, παρά την ευχέρεια που παρέχει η θεωρία και η νομοθεσία, στην παρούσα εργασία **εξετάζονται μόνο οι παράκτιες περιοχές της Ελλάδος που βρέχονται από τη θάλασσα**.

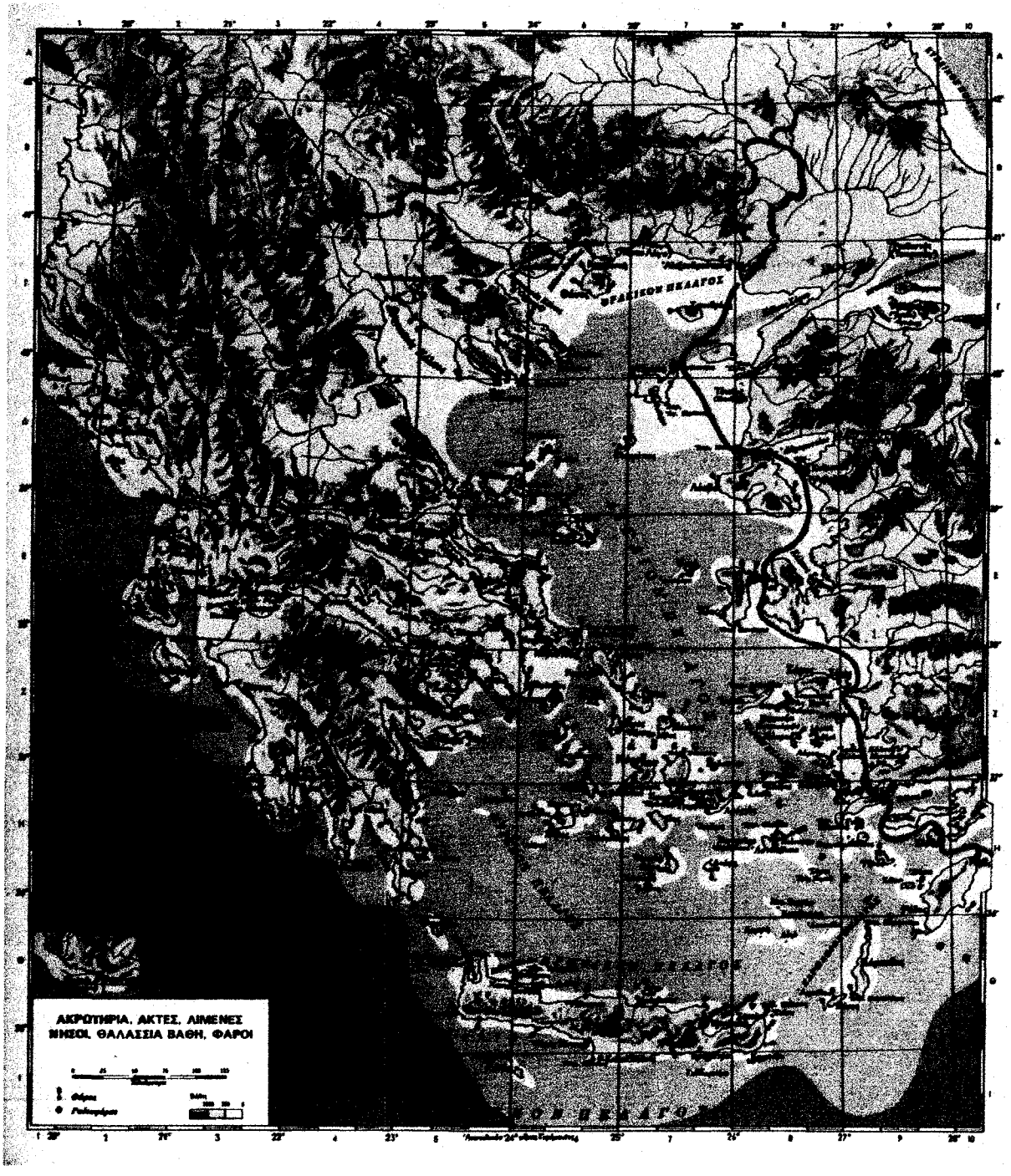
---

[139] Πρόκειται για σχετικά πρόσφατη νομοθετική ρύθμιση. Πιο αναλυτικά, με την παρ. 3 του άρθρου 4 του Ν. 2386/1996 [ΦΕΚ Α΄43/7.3.96], που αφορά "ρυθμίσεις θεμάτων εθνικών κληροδοτημάτων, δημοσίων και ανταλλαξίμων κτημάτων και άλλες διατάξεις", προστέθηκε στον ισχύοντα Α.Ν. 2344/1940 [ΦΕΚ Α΄154/18.5.40] ένα άρθρο (26α) με τίτλο «όχθες και παρόχθια ζώνη πλευσίμων ποταμών και μεγάλων λιμνών» και περιεχόμενο την αναφερθείσα διεύρυνση του όρου "αιγιαλός".

[140] Πρόκειται για το νόμο "περί διακρίσεως κτημάτων" της 21 Ιουνίου (3 Ιουλίου) 1837. [ΦΕΚ 25/10.7.1837].

[141] Σημειώνεται ότι στα νεότερα (κατά το 1998 και το 1999) σχέδια νόμου για "το χωροταξικό σχεδιασμό και τη βιώσιμη ανάπτυξη", δεν υπάρχει κανενός είδους αναφορά σε παράκτιες περιοχές. [ΥΠΕΧΩΔΕ 1998β, ΥΠΕΧΩΔΕ 1999]

[142] Η μεγαλύτερη ελληνική λίμνη δεν ξεπερνά σε έκταση τα 100 τετραγωνικά χιλιόμετρα. [ΕΣΥΕ 1997]. Ταυτόχρονα, στις λίμνες δεν εφαρμόζονται πολλά από αυτά που το ισχύον θεσμικό πλαίσιο καθορίζει για τις παραθαλάσσιες περιοχές. [Δωρής 1995: 41].

ΧΑΡΤΗΣ 3.2

Η ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΕΞΑΠΛΩΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ
ΚΛΙΜΑΚΑ 1:5.000.000.

ΠΗΓΗ: Άτλας Παπύρου (Τόμος Α΄: Ευρώπη και Ελλάς), 1968: τμ.Α΄, 131.

30 γραμμές
με συνολικό μήκος 15.000 km
(στην κλίμακα του χάρτη 3.2),
δηλαδή
με συνολικό μήκος όσο είναι, περίπου,
το μήκος των ακτογραμμών
των ελληνικών παράκτιων περιοχών.

Οι ακτές της Ελλάδος, που έχουν μέτωπο στη θάλασσα, εμπεριέχονται μεταξύ των βορείως του Ισημερινού παραλλήλων 34° 48΄ (νήσος Γαύδος) και 41° 02΄ (Λάγος νομού Ξάνθης) και μεταξύ των ανατολικώς του Greenwich μεσημβρινών 19° 23΄ (νησίδα Οθωνοί) και 29° 39΄ (νησίδα Στρογγυλή). [ΕΣΥΕ 1997]. Δηλαδή, οι ακρότατες από αυτές απέχουν μεταξύ των πάνω από 6° γεωγραφικού πλάτους και πάνω από 10° γεωγραφικού μήκους.[143]

Αν δεν ληφθούν υπόψη τα ελληνικά νησιά, οι παράκτιες περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδος έχουν πιο περιορισμένη χωρική εξάπλωση. Πράγματι, σ' αυτή την περίπτωση η απόσταση των ακραίων παραλλήλων είναι μόνο 4,5° γεωγραφικού πλάτους, περίπου (από 36° 24΄ στο Ακρωτήριο Ταίναρο, μέχρι 41° 02΄ στο Λάγος) και των ακραίων μεσημβρινών μόνο 6° γεωγραφικού μήκους, περίπου (από 20° 01΄ στην κατάληξη των ελληνοαλβανικών συνόρων στο Ιόνιο πέλαγος, μέχρι 26° 03΄ στο δέλτα του Έβρου). {χάρτης 3.2}.

Η **ηπειρωτική ακτογραμμή** μπορεί μακροσκοπικά να χωριστεί σε τρεις επιμέρους ενότητες, οι οποίες αντιστοιχούν στα τρία ευθύγραμμα τμήματα που συγκροτούν το μαθηματικό σύμβολο της τετραγωνικής ρίζας (√).[144] Πιο αναλυτικά :

- Ακτές της δυτικής Ελλάδος με μέτωπο προς δυσμάς, από τα ελληνοαλβανικά σύνορα μέχρι τη νότιο Πελοπόννησο. (Σ' αυτή την ενότητα μπορούν να συμπεριληφθούν και οι ακτές των Ιονίων Νήσων).
- Ακτές της ανατολικής Ελλάδος με μέτωπο προς ανατολάς, από τη νότιο Πελοπόννησο έως το Θερμαϊκό κόλπο. (Σ' αυτή μπορούν να συμπεριληφθούν και οι ακτές της Εύβοιας).
- Ακτές της βόρειας Ελλάδος με μέτωπο προς νότο, από το Θερμαϊκό κόλπο έως τις εκβολές του ποταμού Έβρου.[145]

Η παραπάνω ταξινόμηση μπορεί να επεκταθεί περαιτέρω, με σημεία διακοπής τον Αμβρακικό κόλπο, τη διώρυγα της Κορίνθου, τον Παγασητικό κόλπο κ.ά. Η χρησιμότητα τόσο της τριμερούς όσο και της πιο λεπτομερειακής διάκρισης έγκειται στην προκύπτουσα αυξημένη "εσωτερική" ομοιότητα των γεωγραφικών, κλιματολογικών και άλλων συνθηκών σε κάθε δημιουργούμενη υποπεριοχή. Πρόκειται, δηλαδή, για ταξινομήσεις που τείνουν να προσαρμοστούν στα οικολογικής λογικής κριτήρια οριοθέτησης των παράκτιων περιοχών. Αν μάλιστα ως κύριο κριτήριο διαχωρισμού επιλεγούν οι υδροκρίτες των σχηματιζομένων λεκανών απορροής, τότε η ηπειρωτική ακτογραμμή ταξινομείται σε 12 ενότητες, αντίστοιχες των υδατικών διαμερισμάτων της χώρας.[146]

Από την άλλη πλευρά, η ταξινόμηση των **νησιωτικών παράκτιων περιοχών** εμφανίζει το πλεονέκτημα της δυνατότητας αυτοτελούς θεώρησης κάθε νησιού, γεγονός όμως που συνήθως οδηγεί στην αύξηση του αριθμού των επιμέρους ενοτήτων. Σε πρόσφατο ερευνητικό πρόγραμμα προτείνεται ένα ευρύ πλέγμα κριτηρίων για τη «δημιουργία μίας τυπολογίας του νησιωτικού χώρου», το οποίο ασφαλώς μπορεί να χρησιμοποιηθεί και για τις παράκτιες περιοχές του. [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1997: τχ.Δ΄]. Μεταξύ των προτεινομένων κριτηρί-

---

[143] Η φυσική σημασία της διαφοράς γεωγραφικού πλάτους εντοπίζεται κυρίως στην αντίστοιχη διαφορά θερμοκρασίας της ατμόσφαιρας. Από την άλλη πλευρά, η διαφορά γεωγραφικού μήκους "μεταφράζεται" σε διαφορά της πραγματικής ώρας. Για παράδειγμα, η προαναφερθείσα διαφορά 10° γεωγραφικού μήκους μεταξύ Οθωνών και Στρογγυλής σημαίνει ότι στους Οθωνούς (νομός Κερκύρας) ο ήλιος ανατέλλει ή δύει ή φθάνει σε ένα συγκεκριμένο ύψος περίπου 40 λεπτά της ώρας αργότερα από ότι στη Στρογγυλή (νομός Δωδεκανήσου).

[144] Στην περίπτωση αυτή, τα νησιά του Αιγαίου "αντιστοιχούν" στο υπόρριζο της τετραγωνικής ρίζας.

[145] Σε κάθε μία από τις δύο πρώτες ενότητες μπορεί να αποδοθεί κοινό γεωγραφικό μήκος, ενώ με την ίδια λογική μπορεί να αποδοθεί κοινό γεωγραφικό πλάτος στην τρίτη ενότητα.

[146] Πρόκειται για τα υδατικά διαμερίσματα (14 στο σύνολο ηπειρωτικής και νησιωτικής Ελλάδος) που αναφέρονται στην υπ. αρ. 10 Απόφαση του Εθνικού Συμβουλίου Χωροταξίας και Περιβάλλοντος περί "διαχειρίσεως των υδατικών πόρων της χώρας" [ΦΕΚ Β΄551/15.9.81] και επαναλαμβάνονται στο Ν. 1739/1987, για "τη διαχείριση των υδάτινων πόρων και άλλες διατάξεις" [ΦΕΚ Α΄201/20.11.87].

ων περιλαμβάνονται : η έκταση, ο πληθυσμός, η πυκνότητα και η γενικότερη δημογραφική εξέλιξη κάθε νησιού, η χωροθέτηση καθώς και η διοικητική εξάρτηση ή αυτονομία τους, τα στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος, οι οικονομικές δραστηριότητες κ.ά.

Με δεδομένο το γενικό πρόβλημα της κατά μήκος οριοθέτησης των παράκτιων περιοχών {κεφάλαιο 2.3.2}, είναι προφανές ότι τα διοικητικά όρια και τα ιστορικά όρια των παγιωμένων στην κοινή συνείδηση γεωγραφικών διαμερισμάτων (Θράκη, Μακεδονία, Θεσσαλία κλπ.) θα έχουν βαρύνουσα σημασία στην οριοθέτηση των ελληνικών παράκτιων περιοχών. Αυτή τη λογική ακολουθούν, άλλωστε, όλες οι παλαιότερες προτάσεις ταξινόμησής των. Για παράδειγμα, σε προκαταρκτικό κείμενο του Εθνικού Προγράμματος Διαχειρίσεως Ακτών [non paper με "ταυτότητα" ΓΧΠ/Ακτές/3.8.1979] διατυπώνονται σκέψεις για τον καθορισμό 12 ενοτήτων ακτών σε πανελλήνια κλίμακα. Από αυτές, οι τέσσερις είναι αμιγώς νησιωτικές (στο Αιγαίο πέλαγος) και οι υπόλοιπες οκτώ περιλαμβάνουν τις ηπειρωτικές ακτές (με την προσθήκη των ακτών των Επτανήσων και άλλων μικρότερων νησιών). Σε κατοπινή επίσημη έκδοση του ίδιου Προγράμματος, οι ενότητες των ελληνικών ακτών περιορίζονται σε 8, ως ακολούθως [Υπ. Συντονισμού 1981: τμ.1: 18] :

1. Βόρεια Ελλάδα.
2. Ήπειρος (και Κέρκυρα και Λευκάδα).
3. Δυτική Πελοπόννησος και Δυτική Στερεά (και Κεφαλληνία και Ζάκυνθος).
4. Ανατολική Πελοπόννησος.
5. Θεσσαλία.
6. Κρήτη.
7. Νήσοι Ανατολικού Αιγαίου.
8. Ανατολική Στερεά και Νήσοι (και Κυκλάδες και Δωδεκάνησα).

3.2.2 η ακτογραμμή και το (κυμαινόμενο) μήκος της

Το ευρέως αποδεκτό μέγεθος για την **έκταση** του ελληνικού κράτους είναι 131.957 km^2, (ή περίπου 13,2 εκατομμύρια ha), σύμφωνα με στοιχεία της ΓΥΣ.[147] Πρόκειται για μέγεθος στο οποίο συμπεριλαμβάνονται οι επιφάνειες της στεριάς που καλύπτονται από ύδατα, χωρίς τις οποίες η έκταση περιορίζεται σε 130.714 km^2. [ΕΣΥΕ 1997]. Με το παραπάνω συνολικό μέγεθος της ελληνικής επικράτειας συμφωνεί και πρόσφατη έκδοση της Υδρογραφικής Υπηρεσίας [1996: 9], η οποία μάλιστα το κατανέμει σε ηπειρωτικό τμήμα (106.938 km^2 ή ποσοστό 81,04 %) και σε νησιωτικό τμήμα (25.019 km^2 ή 18,96 %).

Από την άλλη πλευρά, πολύ πρόσφατα στοιχεία της Υδρογραφικής Υπηρεσίας [1998] αναφέρουν ως συνολική έκταση της Ελλάδος το παραπλήσιο αλλά μη ταυτιζόμενο μέγεθος των 132.072,84 km^2. Σύμφωνα με την εκδοχή αυτή, η κατανομή σε ηπειρωτικό και σε νησιωτικό χώρο είναι 106.766,46 km^2 (80,84%) και 25.306,38 km^2 (19,16%), αντίστοιχα.

Σύμφωνα με στοιχεία της ΕΣΥΕ, το μήκος των ελληνικών ακτών είναι **15.021 km**.[148] Το μέγεθος αυτό αναφέρεται παγίως στα επίσημα ελληνικά κείμενα παλαιόθεν (τουλάχιστον

---

[147] Υπενθυμίζεται ότι μετά την ενσωμάτωση των Δωδεκανήσων στην Ελλάδα, το 1948, το νεώτερο ελληνικό κράτος δεν μεταβάλλεται κατά θέση και μέγεθος.

[148] Αν και στις εκδόσεις της ΕΣΥΕ δεν αναφέρεται η απώτερη πηγή για το συγκεκριμένο μέγεθος (κατά παράβαση της σχετικής δεοντολογίας), είναι γνωστό ότι αυτή είναι η Υδρογραφική Υπηρεσία του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού, η οποία είναι αρμόδια για τη χαρτογράφηση των ελληνικών θαλασσών.

από το 1960) και αναπαράγεται από τους διεθνείς οργανισμούς στους οποίους συμμετέχει η Ελλάδα.[149]

Ταυτόχρονα όμως, σε πρόσφατο ερευνητικό πρόγραμμα [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1997: τχ.Β΄, 4] αναγράφεται ότι οι ελληνικές ακτές «έχουν συνολικό μήκος 15.500 χιλιόμετρα», ενώ σύμφωνα με έκδοση του ΥΠΕΧΩΔΕ [1995: 41] αυτές έχουν μήκος «περισσότερο από 15.000 χιλιόμετρα». Επιπρόσθετα, σε παγκόσμιο άτλαντα εξειδικευμένο στο θαλάσσιο περιβάλλον [Couper 1989: 227], αναφέρεται ως μήκος των ελληνικών ακτών το μέγεθος των 13.676 χιλιομέτρων, χωρίς σε καμία από αυτές τις τρεις περιπτώσεις να αναφέρεται συγκεκριμένη απώτερη πηγή ή προδιαγραφές υπολογισμού του αναφερομένου μήκους.

Από την άλλη πλευρά, σε πολύ πρόσφατο κείμενο της Ευρωπαϊκής Ένωσης που σχετίζεται με τη διαχείριση των παράκτιων περιοχών [European Commission 1997a] αναγράφεται ότι το μήκος της ακτογραμμής της Ελλάδος ισούται με 12.991 χιλιόμετρα, με πηγή την στατιστική υπηρεσία της ΕΕ (Eurostat). Τέλος, σε κείμενο το οποίο αποτέλεσε την εθνική αναφορά της Ελλάδος που υποβλήθηκε στο έγκριτο συνέδριο "World Coast Conference" (που έλαβε χώρα στο Noordwijk της Ολλανδίας, το Νοέμβριο 1993, [MINVENW 1996]), αναφέρεται ότι το μήκος της ελληνικής ακτογραμμής είναι 16.500 χιλιόμετρα. [MEPPPW 1993]. Το τελευταίο μέγεθος είναι παραπλήσιο με παλαιότερες (αδημοσίευτες και νυν μη προβαλλόμενες) μετρήσεις της Υδρογραφικής Υπηρεσίας, σύμφωνα με τις οποίες το μήκος των ελληνικών ακτογραμμών ισούται με **16.596,83 km**, η δε κατανομή του ανά περιφέρεια και νομό είναι αυτή που φαίνεται στους πίνακες 3.2 και 3.3. [Υδρογραφική Υπηρεσία '80].

Σε όλες τις προαναφερθείσες περιπτώσεις δεν είναι γνωστές οι προδιαγραφές υπολογισμού του μήκους της ελληνικής ακτογραμμής, όπως κλίμακα και είδος χάρτη επί του οποίου έγινε η μέτρηση, τεχνικά θέματα μέτρησης σε ιδιάζουσες περιπτώσεις (εκβολές ποταμών, βραχονησίδες κλπ.), βαθμός συμμετοχής των εσωτερικών υδάτων (όπως αυτά ορίζονται από το Διεθνές Δίκαιο της Θάλασσας) κλπ.

Η πιο πρόσφατη επίσημη πηγή πληροφόρησης για το μήκος των ελληνικών ακτών αποτελεί απαντητικό έγγραφο της Υδρογραφικής Υπηρεσίας [1998], το οποίο προκλήθηκε από τον γράφοντα. Σ' αυτό αναγράφεται ότι «**το συνολικό μήκος της ακτογραμμής είναι 17.253,30 km** εκ των οποίων το μήκος ακτογραμμής του χερσαίου χώρου είναι 5.310,89 km και του νησιωτικού 11.942,41 km».[150] Το συγκεκριμένο έγγραφο συνοδεύεται από πίνακα με γεωγραφικά και γεωμετρικά στοιχεία (συντεταγμένες, εμβαδόν και μήκος ακτογραμμής) για τα κατοικημένα ελληνικά νησιά. κατανεμημένα κατά νομό. Επίσης συνοδεύεται από έτερο πίνακα, όμοιας δομής, ο οποίος «αφορά στα ακατοίκητα νησιά που έχουν εμβαδόν μεγαλύτερο από 1 km^2». [ό.π.].[151]

Τα αμέσως προηγούμενα στοιχεία της Υδρογραφικής Υπηρεσίας παρέχουν τις (ποσοτικά) μεγαλύτερες τιμές, όσον αφορά τα εμβαδά της χώρας και των νησιών της. Το γεγονός αυτό πιθανολογείται ότι οφείλεται στη χρήση εξελιγμένων εργαλείων και τοπογραφικών μεθόδων, αλλά και σε μία διάθεση πληρότητας (περιλαμβάνεται ακόμα και η νησίδα στη λίμνη των Ιωαννίνων). Η διάθεση πληρότητας υπακούει αδιαμφισβήτητα και σε εθνικούς λόγους, αφού περιλαμβάνονται βράχοι και βραχονησίδες έκτασης ακόμα και 0,0001 km^2 (=100 m^2), των οποίων η ακτογραμμή έχει μήκος της τάξης των 50 m.

Αξίζει να σημειωθεί ότι τα πρόσφατα στοιχεία της Υδρογραφικής Υπηρεσίας [1998]

---

[149] Ενδεικτικά αναφέρονται οι εκδόσεις του UNEP και της ΕΕ, το Γαλάζιο Σχέδιο για τη Μεσόγειο κ.ά.

[150] Τα συγκεκριμένα στοιχεία «προέρχονται από το ψηφιακό αρχείο ακτογραμμής κλίμακας 1:50000 ... στο οποίο η Υπηρεσία στηρίζει τις χαρτογραφικές της εφαρμογές. Ο υπολογισμός του εμβαδού στηρίχθηκε στην χαρτογραφική απεικόνιση ALBERS και ο υπολογισμός του μήκους στην Εγκάρσια Μερκατορική προβολή». [ΥΥ 1998].

[151] Το συγκεκριμένο έγγραφο δεν περιλαμβάνει κατανομή του συνολικού μήκους της ακτογραμμής ανά νομό.

συμπίπτουν με τα επισήμως δημοσιευμένα στοιχεία που αφορούν το εμβαδόν και το μήκος της ακτογραμμής των περίπου 90 μεγαλυτέρων ελληνικών νησιών, αλλά **δεν συμπίπτουν** με τα αντίστοιχα στοιχεία για το σύνολο της χώρας. [ΕΣΥΕ 1997]. Πρόκειται για παράδοξο το οποίο δύσκολα ερμηνεύεται με πειστικό τρόπο και το πιθανότερο είναι να οφείλεται σε αβελτηρία και σε έλλειψη συντονισμού μεταξύ αρμοδίων ελληνικών φορέων.[152]

Όσον αφορά το μέγεθος των φαινομένων αλληλεπίδρασης μεταξύ στεριάς και θάλασσας κατά μήκος των ελληνικών ακτογραμμών, πληροφορίες δίνει ο προταθείς δείκτης του **βάθους** του στεριανού τμήματος των παράκτιων περιοχών. {κεφ. 2.3.3}. Για το σύνολο της Ελλάδος, ο δείκτης αυτός ισούται με 8 χιλιόμετρα, περίπου. {πίνακας 3.1}. Η διακύμανσή της τιμής του (μεταξύ 7,65 km και 8,78 km) οφείλεται στην ποικιλία των ζευγών έκτασης και μήκους ακτογραμμής που ελήφθησαν υπόψη στις διαφορετικές εκδοχές υπολογισμού του δείκτη. Για το ηπειρωτικό τμήμα της χώρας, η τιμή του βάθους κυμαίνεται γύρω στα 20 χιλιόμετρα, ενώ στο νησιωτικό τμήμα της χώρας η τιμή του βάθους περιορίζεται σχεδόν στα 2 χιλιόμετρα.

Η πολύ μικρή τιμή του βάθους στην περίπτωση της νησιωτικής Ελλάδος αντανακλά την εκεί προφανή και αναμενόμενη μεγάλη παρουσία φαινομένων αλληλεπίδρασης μεταξύ λιθόσφαιρας και υδρόσφαιρας. Παράλληλα, από τις σχετικά μικρές διακυμάνσεις του βάθους που προκύπτουν από τις διαφορετικές εκδοχές έκτασης και ακτογραμμής -που εξετάζονται στον πίνακα 3.1- συνάγεται ως πόρισμα ότι για τις **χωροταξικού χαρακτήρα προσεγγίσεις** των παράκτιων περιοχών δεν έχουν μεγάλη σημασία οι μικρές διαφοροποιήσεις δεδομένων, οι οποίες μπορεί να οφείλονται σε διαφορετικές τεχνικές προδιαγραφές ή σε έλλογες μεταβολές των σχετικών αρχείων που πηγάζουν από «συνεχείς ελέγχους και διορθώσεις».

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.1 **ΒΑΘΟΣ ΤΟΥ ΧΕΡΣΑΙΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ (ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΕΚΔΟΧΕΣ)**

		ΕΚΤΑΣΗ km^2	ΑΚΤΟΓΡΑΜΜΗ km	ΒΑΘΟΣ km
1.	Σύμφωνα με ΕΣΥΕ [1997].	131.957,00	**15.021,00**	8,78
2.	Σύμφωνα με ΕΣΥΕ [1997], χωρίς υδάτινες επιφάνειες.	130.714,00	15.021,00	8,70
3.	Σύμφωνα με ΥΥ [1998].	132.072,84	**17.253,30**	7,65
4.	Σύμφωνα με ΥΥ [1998], ηπειρωτικό τμήμα.	106.766.46	5.310.89	20.10
5.	Σύμφωνα με ΥΥ [1998], νησιωτικό τμήμα.	25.306,38	11.942,41	2,12
6.	Έκταση από ΕΣΥΕ [1997] ή ΥΥ [1996] & ακτογραμμή από [ΥΥ '80].	131.957,00	**16.596,83**	7,95
7.	Ως No.6, ηπειρωτικό τμήμα αναλογία ακτογραμμής = 30,782% (ως No.4 : No.3).	106.938,00	5.108,83	20,93
8.	Ως No.6, νησιωτικό τμήμα αναλογία ακτογραμμής = 69,218% (ως No.5 : No.3).	25.019,00	11.488,00	2,18

ΠΗΓΗ : ΕΣΥΕ 1997, ΥΥ 1998, ΥΥ 1996, ΥΥ '80.

[152] Υπέρ αυτής της άποψης συνηγορεί το γεγονός ότι σε εκδόσεις της *Στατιστικής Επετηρίδας της Ελλάδος* [ΕΣΥΕ] προ και μετά τη διετία 1994-1995 επαναλαμβάνεται το ίδιο μήκος ακτών για το σύνολο της χώρας, αλλά διαφορετικά επιμέρους μήκη ακτών (όπως και εμβαδά) σχεδόν για όλα τα μεγάλα ελληνικά νησιά.

3.2.3 ο διοικητικός χώρος

Από τις δεκατρείς ελληνικές **περιφέρειες** προγραμματισμού που θεσμοθετήθηκαν το 1987,[153] οι τέσσερις είναι αμιγώς νησιωτικές, άρα αυτονόητα διαθέτουν παράκτιες περιοχές. Συνολικά, οι δώδεκα από τις 13 περιφέρειες διαθέτουν παράκτιες περιοχές, δηλαδή έχουν γειτνίαση Γ=1, και μόνο μία (Περ. Δυτ. Μακεδονίας) δεν έχει μέτωπο προς τη θάλασσα, αλλά απλώς κοινά σύνορα με μία τουλάχιστον από τις προηγούμενες (γειτνίαση Γ=2).[154] {*πίνακας* 3.2}.

Σύμφωνα με τον πίνακα 3.2, το μεγαλύτερο μήκος των ακτών καταγράφεται στην Περ. Νοτ. Αιγαίου (πάνω από 4 χιλιάδες χιλιόμετρα ακτών), ενώ ακολουθούν έξι περιφέρειες με περίπου χίλια πεντακόσια χιλιόμετρα ακτών. Τρεις περιφέρειες έχουν ακτές μήκους εννιακοσίων χιλιομέτρων, περίπου, και τέλος άλλες δύο περιφέρειες έχουν μήκος ακτών πεντακοσίων χιλιομέτρων, περίπου. Τα μεγέθη αυτά δεν είναι ανάλογα της έκτασης κάθε περιφέρειας, με αποτέλεσμα το βάθος του στεριανού τους τμήματος να κυμαίνεται ευρύτατα, υποδηλώνοντας τη διαφορετική ένταση των φαινομένων αλληλεπίδρασης μεταξύ λιθόσφαιρας και υδρόσφαιρας σε κάθε περιφέρεια. Για παράδειγμα, στις νησιωτικές περιφέρειες ισούται με μικρό μονοψήφιο αριθμό χιλιομέτρων, ενώ στην περίπτωση της Περ. Κεντρ. Μακεδονίας ισούται με 20,18 χιλιόμετρα και τέλος στην Περ. Ανατ. Μακεδονίας και Θράκης ισούται με 28,19 χιλιόμετρα. Η Περ. Δυτ. Μακεδονίας έχει βάθος ίσο με + ∞ (άρα θεωρητικά ανύπαρκτες συνέπειες από την αλληλεπίδραση ξηράς και θάλασσας), διότι δεν βρέχεται καθόλου από τη θάλασσα.

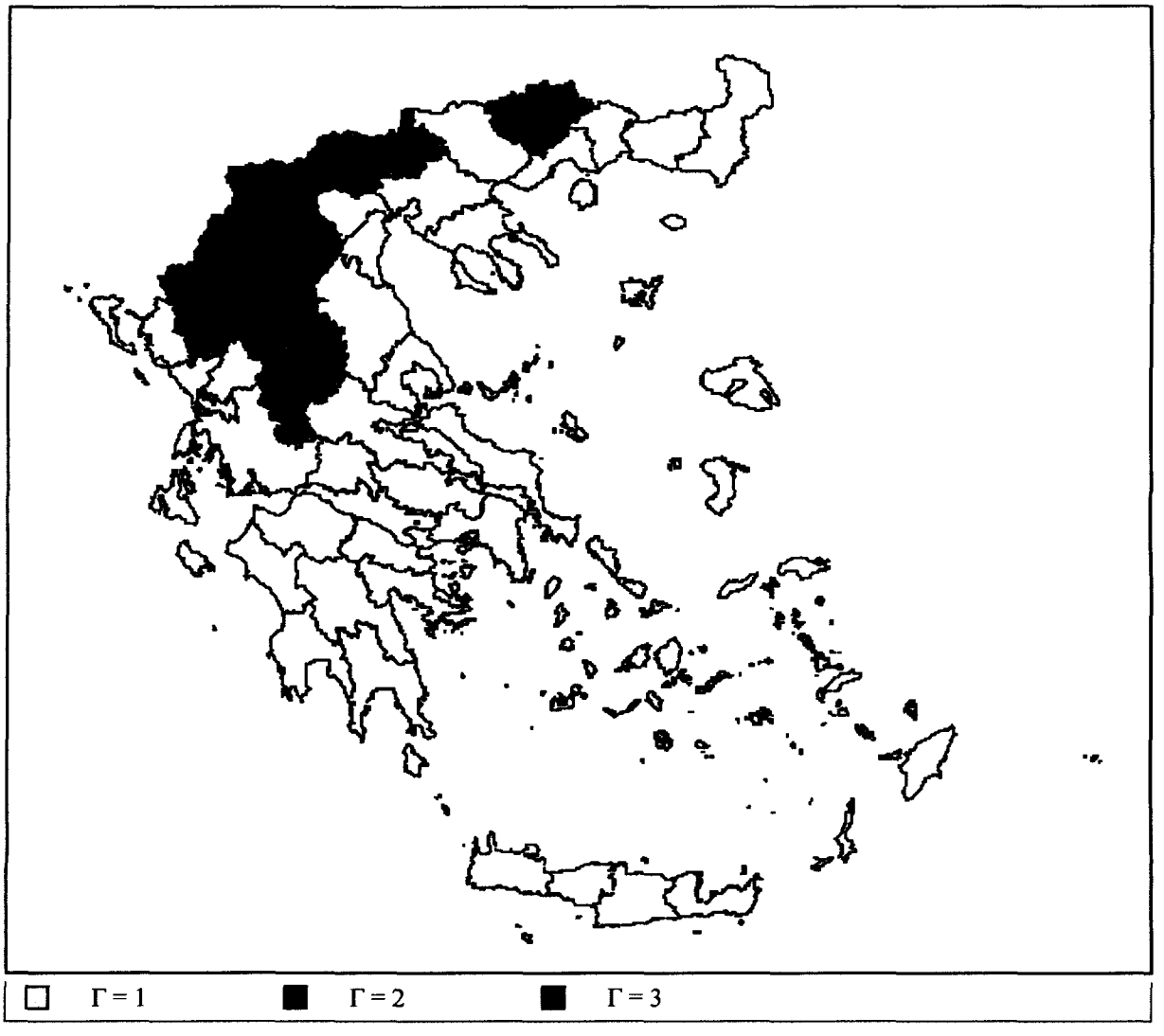
ΠΙΝΑΚΑΣ 3.2 **ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΩΝ (NUTS II) ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΙΣ ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΤΩΝ**

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ 1991 & % ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΣΤΗ ΧΩΡΑ		ΕΚΤΑΣΗ km^2	ΜΗΚΟΣ ΑΚΤΩΝ km	ΒΑΘΟΣ km	ΓΕΙΤΝΙΑΣΗ
ΑΝ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ & ΘΡΑΚΗΣ	570.496	5,56%	14.157	502,15	28,19	1
ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	1.710.513	16,67%	19.147	948,76	20,18	1
ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	293.015	2,86%	9.451	0,00	+ ∞	2
ΗΠΕΙΡΟΥ	339.728	3,31%	9.203	520,46	17,68	1
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ	734.846	7,16%	14.037	863,81	16,25	1
ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ (νησιωτική)	193.734	1,89%	2.307	1.306,45	1,77	1
ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ	707.687	6,90%	11.350	964,99	11,76	1
ΣΤΕΡΕΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ	582.280	5,68%	15.549	1.695,25	9,17	1
ΑΤΤΙΚΗΣ	3.523.407	34,34%	3.808	1.224,35	3,11	1
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ	607.428	5,92%	15.490	1.394,64	11,11	1
ΒΟΡΕΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ (νησιωτική)	199.231	1,94%	3.836	1.543,04	2,49	1
ΝΟΤΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ (νησιωτική)	257.481	2,51%	5.286	4.326,91	1,22	1
ΚΡΗΤΗΣ (νησιωτική)	540.054	5,26%	8.336	1.306,02	6,38	1
ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ	10.259.900	100,00%	131.957	16.596,83	7,95	1

ΠΗΓΗ : ΕΣΥΕ 1997, πίνακας 3.3.

[153] Πρόκειται για τις περιφέρειες που καθορίστηκαν με το Π.Δ. 51/24.2.1987 [ΦΕΚ Α΄26/6.3.87] για "το σχεδιασμό, προγραμματισμό και συντονισμό της περιφερειακής ανάπτυξης" και οι οποίες ανήκουν στο επίπεδο NUTS II, σύμφωνα με την ονοματολογία των εδαφικών μονάδων της στατιστικής υπηρεσίας της ΕΕ [Ευρωπαϊκή Επιτροπή 1991].

[154] Υπενθυμίζεται ότι και τα δέκα γεωγραφικά διαμερίσματα της παλαιότερης διαίρεσης της χώρας (Θράκη, Μακεδονία, Ήπειρος, Θεσσαλία, Στερεά Ελλάδα και ξεχωριστά η Περιφέρεια της Πρωτεύουσας, Πελοπόννησος, Ιόνιοι Νήσοι, Νήσοι Αιγαίου και Κρήτη) είχαν μέτωπο στη θάλασσα, άρα γειτνίαση Γ=1.

ΧΑΡΤΗΣ 3.3

ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΝΟΜΩΝ ΜΕ ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΤΗ ΓΕΙΤΝΙΑΣΗ
ΚΛΙΜΑΚΑ 1:6.000.000.

ΠΗΓΗ : ψηφιακή επεξεργασία από ΟΚΧΕ 1999.

Από τους πενήντα ένα ελληνικούς **νομούς** (NUTS III), δεκατέσσερις είναι αμιγώς νησιωτικοί[155], άρα αυτονόητα διαθέτουν παράκτιες περιοχές. Επιπλέον αυτών, άλλοι είκοσι έξι νομοί της ηπειρωτικής Ελλάδος διαθέτουν παράκτιες περιοχές, ενώ οι υπόλοιποι έντεκα ηπειρωτικοί νομοί δεν έχουν άμεση γειτονία με τη θάλασσα. Στα όρια της ελληνικής επικράτειας περιλαμβάνεται επίσης και η αυτοδιοίκητη Ιερή Κοινότητα του Αγίου Όρους, η οποία επίσης διαθέτει παράκτιες περιοχές. {πίνακας 3.3}.

Σημειώνεται ότι από τους έντεκα νομούς που δεν είναι παραλιακοί, μόνο δύο δεν συνορεύουν με νομούς που είναι παραλιακοί (άρα έχουν γειτνίαση Γ>2), ενώ οι υπόλοιποι εννέα συνορεύουν με παραλιακούς νομούς (συνεπώς έχουν γειτνίαση Γ=2). Οι έξι από τους έντεκα μη παραλιακούς νομούς έχουν στεριανά σύνορα με γειτονικά κράτη, ιδιότητα που έ-

[155] Ενστάσεις ενδέχεται να υπάρξουν για το κατά πόσο είναι νησιωτικοί οι νομοί Λευκάδος και Ευβοίας, οι οποίοι συνδέονται με γέφυρα με τη ηπειρωτική χώρα, αλλά παρόμοιες αμφισβητήσεις δεν αφορούν την ουσία της παρούσας εργασίας (άλλωστε το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση της Πελοποννήσου).

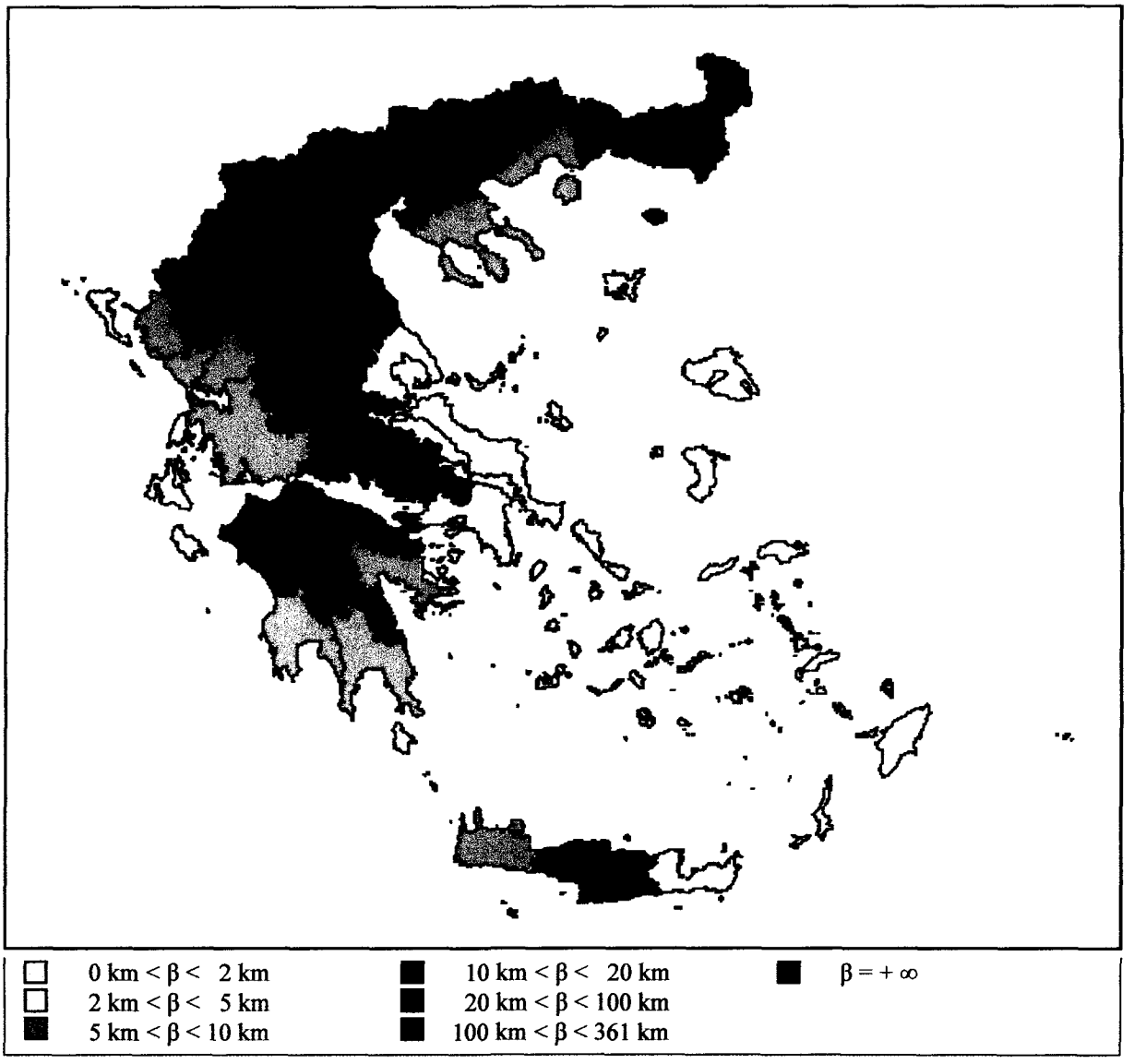
χουν και πέντε από τους είκοσι έξι παραλιακούς νομούς της ηπειρωτικής Ελλάδος (Θεσπρωτίας, Σερρών, Ξάνθης, Ροδόπης και Έβρου).

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.3 **ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΝΟΜΩΝ (NUTS III) ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΙΣ ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΤΩΝ**

ΝΟΜΟΣ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ 1991 & % ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΣΤΗ ΧΩΡΑ		ΕΚΤΑΣΗ km^2	ΜΗΚΟΣ ΑΚΤΩΝ km	ΒΑΘΟΣ km	ΓΕΙΤΝΙΑΣΗ
1. ΚΥΚΛΑΔΩΝ (νησιωτικός)	94.005	0,92 %	2.572	2.369,88	1,09	1
2. ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ (νησ/κός)	163.476	1,59 %	2.714	1.957,03	1,39	1
3. ΑΤΤΙΚΗΣ	3.523.407	34,34 %	3.808	1.224,35	3,11	1
4. ΕΥΒΟΙΑΣ (νησιωτικός)	208.408	2,03 %	4.167	1.065,56	3,91	1
5. ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ	198.434	1,93 %	2.636	813,57	3,24	1
6. ΛΕΣΒΟΥ (νησιωτικός)	105.082	1,02 %	2.154	746,66	2,88	1
7. ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ	228.180	2,22 %	5.461	667,47	8,18	1
8. ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ	92.117	0,90 %	2.918	558,31	5,23	1
9. ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ (νησ/κός)	32.474	0,32 %	904	537,83	1,68	1
10. ΧΑΝΙΩΝ (νησιωτικός)	133.774	1,30 %	2.376	470,84	5,05	1
11. ΛΑΚΩΝΙΑΣ	95.696	0,93 %	3.636	466,54	7,79	1
12. ΛΑΣΙΘΙΟΥ (νησιωτικός)	71.279	0,69 %	1.823	452,09	4,03	1
13. ΣΑΜΟΥ (νησιωτικός)	41.965	0,41 %	778	428,16	1,82	1
14. ΚΕΡΚΥΡΑΣ (νησιωτικός)	107.592	1,05 %	641	368,36	1,74	1
15. ΧΙΟΥ (νησιωτικός)	52.184	0,51 %	904	368,22	2,46	1
16. ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ	166.964	1,63 %	2.991	341,62	8,76	1
17. ΑΡΓΟΛΙΔΟΣ	97.636	0,95 %	2.154	268,98	8,01	1
18. ΚΑΒΑΛΑΣ	135.937	1,32 %	2.111	265,85	7,94	1
19. ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ	171.274	1,67 %	4.441	259,52	17,11	1
20. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ (νησιωτικός)	264.906	2,58 %	2.641	241,06	10,96	1
21. ΛΕΥΚΑΔΟΣ (νησιωτικός)	21.111	0,21 %	356	232,85	1,53	1
22. ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ	141.823	1,38 %	2.290	221,05	10,36	1
23. ΒΟΙΩΤΙΑΣ	134.108	1,31 %	2.952	195,11	15,13	1
24. ΑΡΤΑΣ	78.719	0,77 %	1.662	193,06	8,61	1
25. ΦΩΚΙΔΟΣ	44.183	0,43 %	2.120	175,06	12,11	1
26. ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ	44.188	0,43 %	1.515	167,75	9,03	1
27. ΖΑΚΥΝΘΟΥ (νησιωτικός)	32.557	0,32 %	406	167,41	2,43	1
28. ΠΡΕΒΕΖΗΣ	58.628	0,57 %	1.036	159,65	6,49	1
29. ΗΛΕΙΑΣ	179.429	1,75 %	2.618	152,56	17,16	1
30. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ	946.864	9,23 %	3.683	145,91	25,24	1
31. ΑΧΑΪΑΣ	300.078	2,92 %	3.271	144,96	22,56	1
32. ΡΕΘΥΜΝΗΣ (νησιωτικός)	70.095	0,68 %	1.496	142,03	10,53	1
33. ΕΒΡΟΥ	143.752	1,40 %	4.242	140,13	30,27	1
--- [ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ]	1.536	0,01 %	336	135,45	2,48	1
34. ΑΡΚΑΔΙΑΣ	105.309	1,03 %	4.419	96,45	45,82	1
35. ΠΙΕΡΙΑΣ	116.763	1,14 %	1.516	91,70	16,53	1
36. ΡΟΔΟΠΗΣ	103.190	1,01 %	2.543	57,48	44,24	1
37. ΛΑΡΙΣΗΣ	270.612	2,64 %	5.381	50,24	107,11	1
38. ΞΑΝΘΗΣ	91.063	0,89 %	1.793	38,69	46,34	1
39. ΣΕΡΡΩΝ	192.828	1,88 %	3.968	11,02	360,07	1
40. ΗΜΑΘΙΑΣ	139.934	1,36 %	1.701	6,37	267,03	1
41. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	158.193	1,54 %	4.990	0,00	$+\infty$	2
42. ΚΟΖΑΝΗΣ	150.386	1,47 %	3.516	0,00	$+\infty$	2
43. ΔΡΑΜΑΣ	96.554	0,94 %	3.468	0,00	$+\infty$	2
44. ΤΡΙΚΑΛΩΝ	138.946	1,35 %	3.384	0,00	$+\infty$	2
45. ΚΑΡΔΙΤΣΗΣ	126.854	1,24 %	2.636	0,00	$+\infty$	2
46. ΚΙΛΚΙΣ	81.710	0,80 %	2.519	0,00	$+\infty$	2
47. ΠΕΛΛΗΣ	138.761	1,35 %	2.506	0,00	$+\infty$	2
48. ΓΡΕΒΕΝΩΝ	36.797	0,36 %	2.291	0,00	$+\infty$	2
49. ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ	24.307	0,24 %	1.869	0,00	$+\infty$	2
50. ΦΛΩΡΙΝΗΣ	53.147	0,52 %	1.924	0,00	$+\infty$	3
51. ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ	52.685	0,51 %	1.720	0,00	$+\infty$	3
ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ	10.259.900	100,00 %	131.957	16.596,83	7,95	1

ΠΗΓΗ : ΕΣΥΕ 1997, ΥΥ '80.

Από τα παραπάνω δεδομένα συνάγεται ότι το 78% των νομών της χώρας (40 από τους 51) έχουν παράκτιες περιοχές. {χάρτης 3.3 και πίνακας 3.3}. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι παράκτιοι νομοί καταλαμβάνουν το 76,64% της έκτασης της χώρας, ενώ κατά την απογραφή του 1991 καταμετρήθηκε εκεί το 89,68% των Ελλήνων. Άρα, οι 11 μη παραλιακοί νομοί (με γειτνίαση Γ>1) καταλαμβάνουν το 23,36% της χώρας, ενώ εκεί κατοικούσε (το 1991) το 10,32% του ελληνικού πληθυσμού. Η σύγκριση των εκάστοτε ποσοστών έκτασης και πληθυσμού αποδεικνύει ότι **στους νομούς που έχουν παράκτιες περιοχές η πυκνότητα κατοίκων είναι μεγαλύτερη από ότι στο σύνολο της χώρας.**

ΧΑΡΤΗΣ 3.4

ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΝΟΜΩΝ ΜΕ ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΤΟ ΒΑΘΟΣ
ΚΛΙΜΑΚΑ 1:6.000.000.

ΠΗΓΗ : ψηφιακή επεξεργασία από ΟΚΧΕ 1999.

Σύμφωνα με τα μοναδικά διαθέσιμα στοιχεία κατανομής του μήκους των ελληνικών ακτών κατά νομό [ΥΥ '80], τις δύο πρώτες θέσεις κατέχουν νομοί που συγκροτούνται από νησιωτικά συμπλέγματα (Κυκλάδων και Δωδεκανήσου). Ακολουθεί ο νομός Αττικής (που κι αυτός περιλαμβάνει αρκετά νησιά), ο νησιωτικός νομός Ευβοίας και ο νομός Μαγνησίας (ο

οποίος επίσης περιλαμβάνει αρκετά νησιά). Έπεται ο μεγάλος σε έκταση νομός Αιτωλοακαρνανίας, ο νομός Χαλκιδικής, οι νησιωτικοί νομοί Κεφαλληνίας και Χανίων, ο νομός Λακωνίας, ενώ οι νησιωτικοί νομοί Λασιθίου, Σάμου, Κερκύρας και Χίου ολοκληρώνουν την πρώτη δεκαπεντάδα νομών, με κριτήριο κατάταξης το μήκος των ακτών τους. {πίνακας 3.3}.

Όσον αφορά τα φαινόμενα αλληλεπίδρασης μεταξύ στεριανού και θαλάσσιου τμήματος (όπως αυτά μετρώνται με το δείκτη του βάθους του χερσαίου τμήματος), προηγούνται και πάλι οι νομοί Κυκλάδων (1,09 km) και Δωδεκανήσου (1,39 km). Βάθος μικρότερο των 3 km έχουν εννιά νησιωτικοί νομοί και το Άγιον Όρος, ενώ άλλοι 14 νομοί έχουν βάθος μεταξύ 3-10 km. Από τους 40 νομούς που βρέχονται από τη θάλασσα, το μεγαλύτερο βάθος (άρα τα μικρότερης έντασης φαινόμενα αλληλεπίδρασης μεταξύ στεριανού και θαλάσσιου τμήματος) έχουν οι νομοί Ημαθίας (267,03 km) και Σερρών (360,07 km), οι οποίοι έτσι κι αλλιώς έχουν πολύ μικρό μήκος ακτών. {χάρτης 3.4}

Τέλος, αξιοσημείωτο είναι ότι τέσσερις νομοί έχουν βάθος που προσεγγίζει τον ελληνικό μέσο όρο (7,95 km). {πίνακας 3.3}. Πρόκειται για τους νομούς Λακωνίας (7,79 km), Καβάλας (7,94 km), Αργολίδος (8,01 km) και Αιτωλοακαρνανίας (8,18 km).

Δεν υπάρχουν επισήμως δημοσιευμένα αναλυτικά στοιχεία για το πόσοι και ποιοι από τους περίπου 5.800 δήμους και κοινότητες (σύμφωνα με την παλαιότερη δομή της ελληνικής πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης) ήσαν παραλιακοί, δηλαδή είχαν γειτνίαση Γ=1. Υπάρχουν όμως εκτιμήσεις σύμφωνα με τις οποίες σ' αυτούς κατοικούσε το ένα τρίτο των Ελλήνων [Coccossis & Mexa 1996: 4].

Σύμφωνα με την ίδια πηγή, σε απόσταση 50 km από την ακτογραμμή (ή χρονοαπόσταση 45΄) κατοικεί το 85% των Ελλήνων. Ταυτόχρονα όμως, δεν είναι γνωστό ποια ακριβώς απόσταση από την ακτογραμμή υπονοούσε το ΕΠΔΑ όταν ανέφερε ότι «σε μικρή απόσταση από τη θάλασσα» κατοικούσε το 57% των Ελλήνων [Υπ. Συντονισμού 1981: τμ.1, 1].

Από την άλλη πλευρά, η επεξεργασία των δεδομένων για τους **1.033 νέους** δήμους (900) και κοινότητες (133), οι οποίοι προέκυψαν κατόπιν της πρόσφατης ριζικής ανασυγκρότησής της ελληνικής πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης,[156] οδηγεί στα ακόλουθα πορίσματα {πίνακας 3.4} :

- Επτακόσιοι ενενήντα (790) από τους νέους δήμους και κοινότητες (ή ποσοστό 76,48%) ανήκουν στον ηπειρωτικό κορμό της χώρας, ενώ οι υπόλοιποι 243 (23,52%) ανήκουν στις νησιωτικές περιφέρειες (Ιονίων Νήσων, Βορ. Αιγαίου, Νοτ. Αιγαίου και Κρήτης) και στα νησιά άλλων πέντε περιφερειών.
- Οι περισσότεροι από τους δήμους και τις κοινότητες είναι παραλιακοί, δηλαδή έχουν γειτνίαση Γ=1. Πρόκειται για 450 δήμους και κοινότητες ή ποσοστό 43,56% του συνολικού αριθμού των νέων ΟΤΑ. Με δεδομένα τα στοιχεία του πίνακα 3.3 για το συνολικό μήκος των ελληνικών ακτών, κάθε ένας από τους παραπάνω 450 ΟΤΑ έχει μέσο μήκος ακτογραμμής ίσο με 36,88 km.
- Εξίσου σημαντικό είναι το ποσοστό (19,36%) των 200 πρωτοβάθμιων οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης που ναι μεν δεν είναι παραλιακοί, αλλά συνορεύουν με παραλιακούς ΟΤΑ, δηλαδή έχουν γειτνίαση Γ=2.
- Οι ΟΤΑ που έχουν γειτνίαση Γ=3 ανέρχονται σε 133 ή ποσοστό 12,88% επί του συνόλου των 1.033 νέων ΟΤΑ.

---

[156] Υπονοούνται οι μεταβολές που επέβαλε ο Ν. 2539/1997 [ΦΕΚ Α΄244/4.12.97] περί "συγκρότησης πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης", γνωστός και ως "Σχέδιο Καποδίστριας". Υπενθυμίζεται ότι με αυτόν περιορίστηκε ο αριθμός των πρωτοβάθμιων ΟΤΑ σε 1.033 δήμους και κοινότητες, από τους 5.823 (441 δήμοι και 5.382 κοινότητες) [ΥΠΕΣΔΔΑ 1996] ή από τους 5.775 (457 δήμοι και 5.318 κοινότητες) [ΥΠΕΣΔΔΑ 1998: τμ.Α΄] που ήσαν παλαιότερα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.4 **ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΟΤΑ ΑΝΑΛΟΓΑ ΜΕ ΤΗ ΣΧΕΣΗ ΤΟΥΣ ΜΕ ΤΗ ΘΑΛΑΣΣΑ**

ΝΟΜΟΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ	ΟΤΑ : ΔΗΜΟΙ (Δ) & ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ (Κ)			ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ		ΟΤΑ		ΓΕΙΤΝΙΑΣΗ			
	Δ & Κ	Δ	Κ	1991	Μ.Ο. ανά ΟΤΑ	ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΙ	ΝΗΣΙΩΤΙΚΟΙ	Γ = 1	Γ = 2	Γ = 3	Γ > 3
ΔΡΑΜΑΣ	9	8	1	96.554	10.728	9			1	4	4
ΕΒΡΟΥ	13	13		143.752	11.058	12	1	4	2	1	6
ΚΑΒΑΛΑΣ	11	11		135.937	12.358	10	1	7	4		
ΞΑΝΘΗΣ	10	6	4	91.063	9.106	10		2	3	3	2
ΡΟΔΟΠΗΣ	12	9	3	103.190	8.599	12		3	6	3	
ΑΝ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ-ΘΡΑΚΗΣ	**55**	**47**	**8**	**570.496**	**10.373**	**53**	**2**	**16**	**16**	**11**	**12**
ΗΜΑΘΙΑΣ	12	12		139.934	11.661	12		1	2	4	5
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ	45	43	2	946.864	21.041	45		14	17	12	2
ΚΙΛΚΙΣ	12	11	1	81.710	6.809	12				2	10
ΠΕΛΛΗΣ	11	11		138.761	12.615	11				1	10
ΠΙΕΡΙΑΣ	13	13		116.763	8.982	13		8	4	1	
ΣΕΡΡΩΝ	27	22	5	192.828	7.142	27		1	3	7	16
ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ	14	14		92.117	6.580	14		12	2		
ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	**134**	**126**	**8**	**1.710.513**	**12.765**	**134**	**0**	**36**	**28**	**27**	**43**
ΓΡΕΒΕΝΩΝ	15	8	7	36.797	2.453	15					15
ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ	15	12	3	52.685	3.512	15					15
ΚΟΖΑΝΗΣ	19	16	3	150.386	7.915	19				1	18
ΦΛΩΡΙΝΗΣ	12	8	4	53.147	4.429	12					12
ΔΥΤ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	**61**	**44**	**17**	**293.015**	**4.804**	**61**	**0**	**0**	**0**	**1**	**60**
ΑΡΤΑΣ	16	13	3	78.719	4.920	16		4	4	5	3
ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ	10	8	2	44.188	4.419	10		5	4	1	
ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	41	28	13	158.193	3.858	41					41
ΠΡΕΒΕΖΗΣ	9	8	1	58.628	6.514	9		4	2	3	
ΗΠΕΙΡΟΥ	**76**	**57**	**19**	**339.728**	**4.470**	**76**	**0**	**13**	**10**	**9**	**44**
ΚΑΡΔΙΤΣΗΣ	21	20	1	126.854	6.041	21					21
ΛΑΡΙΣΗΣ	31	28	3	270.612	8.729	31		3	9	13	6
ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ	26	22	4	198.434	7.632	23	3	20	6		
ΤΡΙΚΑΛΩΝ	26	23	3	138.946	5.344	26					26
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ	**104**	**93**	**11**	**734.846**	**7.066**	**101**	**3**	**23**	**15**	**13**	**53**
ΖΑΚΥΝΘΟΥ	6	6		32.557	5.426		6	6			
ΚΕΡΚΥΡΑΣ	16	13	3	107.592	6.725		16	16			
ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ	9	8	1	32.474	3.608		9	8	1		
ΛΕΥΚΑΔΟΣ	8	6	2	21.111	2.639		8	7	1		
ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ	**39**	**33**	**6**	**193.734**	**4.968**	**0**	**39**	**37**	**2**	**0**	**0**
ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ	29	29		228.180	7.868	29		13	8	6	2
ΑΧΑΪΑΣ	23	21	2	300.078	13.047	23		13	6	4	
ΗΛΕΙΑΣ	22	22		179.429	8.156	22		10	8	4	
ΔΥΤ. ΕΛΛΑΔΟΣ	**74**	**72**	**2**	**707.687**	**9.563**	**74**	**0**	**36**	**22**	**14**	**2**

ΒΟΙΩΤΙΑΣ	20	18	2	134.108	6.705	20		10	10		
ΕΥΒΟΙΑΣ	27	25	2	208.408	7.719	2	25	26	1		
ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ	11	11		24.307	2.210	11				4	7
ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ	25	23	2	171.274	6.851	25		11	8	6	
ΦΩΚΙΔΟΣ	12	12		44.183	3.682	12		6	5	1	
ΣΤΕΡΕΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ	**95**	**89**	**6**	**582.280**	**6.129**	**70**	**25**	**53**	**24**	**11**	**7**
ΑΤΤΙΚΗΣ	124	91	33	3.523.407	28.415	124		50	29	33	12
[ΝΟΜ/ΧΙΑ ΑΘΗΝΩΝ]	48	45	3			48		7	11	21	9
[ΝΟΜ/ΧΙΑ ΑΝΑΤ. ΑΤΤΙΚΗΣ]	46	20	26			46		22	11	10	3
[ΝΟΜ/ΧΙΑ ΔΥΤ. ΑΤΤΙΚΗΣ]	12	10	2			12		6	5	1	
[ΝΟΜ/ΧΙΑ ΠΕΙΡΑΙΩΣ]	18	16	2			9	9	15	2	1	
ΑΤΤΙΚΗΣ	**124**	**91**	**33**	**3.523.407**	**28.415**	**115**	**9**	**50**	**29**	**33**	**12**
ΑΡΓΟΛΙΔΟΣ	16	14	2	97.636	6.102	16		10	5	1	
ΑΡΚΑΔΙΑΣ	23	22	1	105.309	4.579	23		3	4	3	13
ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ	15	15		141.823	9.455	15		11	4		
ΛΑΚΩΝΙΑΣ	22	20	2	95.696	4.350	21	1	12	5	2	3
ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ	31	29	2	166.964	5.386	31		14	10	6	1
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ	**107**	**100**	**7**	**607.428**	**5.677**	**106**	**1**	**50**	**28**	**12**	**17**
ΛΕΣΒΟΥ	18	17	1	105.082	5.838		18	17	1		
ΣΑΜΟΥ	8	8		41.965	5.246		8	8			
ΧΙΟΥ	10	10		52.184	5.218		10	9	1		
ΒΟΡ. ΑΙΓΑΙΟΥ	**36**	**35**	**1**	**199.231**	**5.534**	**0**	**36**	**34**	**2**	**0**	**0**
ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ	27	25	2	163.476	6.055		27	27			
ΚΥΚΛΑΔΩΝ	31	20	11	94.005	3.032		31	31			
ΝΟΤ. ΑΙΓΑΙΟΥ	**58**	**45**	**13**	**257.481**	**4.439**	**0**	**58**	**58**	**0**	**0**	**0**
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	26	26		264.906	10.189		26	13	12	1	
ΛΑΣΙΘΙΟΥ	8	8		71.279	8.910		8	7	1		
ΡΕΘΥΜΝΗΣ	11	11		70.095	6.372		11	7	3	1	
ΧΑΝΙΩΝ	25	23	2	133.774	5.351		25	17	8		
ΚΡΗΤΗΣ	**70**	**68**	**2**	**540.054**	**7.715**	**0**	**70**	**44**	**24**	**2**	**0**
ΣΥΝΟΛΟ ΕΛΛΑΔΟΣ	1.033	900	133	10.259.900	9.932	790	243	450	200	133	250
ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΕΣ ΑΝΑΛΟΓΙΕΣ		**87,12 %**	**12,88 %**			76,48 %	23,52 %	**43,56 %**	**19,36 %**	**12,88 %**	**24,20 %**

ΠΗΓΗ : επεξεργασία στοιχείων από ΥΠΕΣΔΔΑ 1998: τμ.Β΄.

- Οι πιο απομακρυσμένοι από την ακτογραμμή ΟΤΑ (δηλαδή αυτοί που έχουν γειτνίαση Γ>3) αποτελούν ένα σημαντικό τμήμα του συνόλου, 250 στους 1.033 ή ποσοστό 24,20%. Όμως, με βάση υπολογισμού το μέσο όρο πληθυσμού ανά ΟΤΑ σε κάθε νομό {πίνακας 3.4}, οι κάτοικοι αυτών των (πιο απομακρυσμένων από την ακτογραμμή) ΟΤΑ ανέρχονται σε 1.762.747 άτομα, μέγεθος που αντιστοιχεί σε ποσοστό 17,18%, μόνον, επί του

συνολικού πληθυσμού της χώρας κατά το 1991.[157]

Είναι αυτονόητο ότι οι νέοι ΟΤΑ έχουν μεγαλύτερο μέσο εμβαδόν από ότι αυτοί της παλαιότερης διάρθρωσης της πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης. Πράγματι, έναντι των 22,75 km^2 που αναλογούσαν κατά μέσο όρο σε κάθε έναν από τους περίπου 5.800 παλαιούς ΟΤΑ, κάθε ένας από τους 1.033 νέους ΟΤΑ έχει μέσο εμβαδόν 127,74 km^2. Επομένως, σύμφωνα με τις μέσες τιμές για το εμβαδόν και το μήκος της ακτογραμμής, **το μέσο βάθος του στεριανού τμήματος των παράκτιων ΟΤΑ είναι ίσο με 3,46 km** (=127,74/36,88).

Επιπλέον των παραπάνω, αξίζουν να επισημανθούν και τα ακόλουθα :

- Στους **450 παραλιακούς νέους ΟΤΑ** (δηλαδή σ' αυτούς που έχουν γειτνίαση Γ=1) κατοικούσαν (κατά την απογραφή του 1991) **4.510.555 κάτοικοι** [ΕΕΤΑΑ 1998], δηλαδή το **43,96%** του τότε συνολικού πληθυσμού της χώρας.
- Οι ίδιοι 450 παραλιακοί ΟΤΑ καταλαμβάνουν έκταση 52.616 km^2, μέγεθος που αντιστοιχεί στο 39,86% της συνολικής έκτασης της χώρας. [ΕΕΤΑΑ 1998, ΕΣΥΕ 1995].
- Από τα δύο προηγούμενα μεγέθη προκύπτει ότι **στους 450 νέους δήμους και κοινότητες με γειτνίαση Γ=1 η πυκνότητα ήταν (το 1991) 85,7 άτομα/km^2**, δηλαδή μεγαλύτερη από την πυκνότητα που αναλογούσε στο σύνολο της χώρας (77,8 άτομα/km^2).

Συμπερασματικά, η σχέση της ελληνικής επικράτειας με το θαλασσινό στοιχείο είναι έντονη. Αν και υπάρχουν περιφέρειες και νομοί που δεν βρέχονται καθόλου από τη θάλασσα, τα μεγαλύτερα ποσοστά των διοικητικών και αυτοδιοικητικών μονάδων της χώρας, της έκτασης καθώς και του ελληνικού πληθυσμού αντιστοιχούν σε παράκτιες περιοχές με γειτνίαση Γ=1. Σε όλες αυτές τις περιοχές, τα φαινόμενα αλληλεπίδρασης μεταξύ ξηράς και θάλασσας είναι έντονα, όπως δείχνει και η (κατά κανόνα) μικρή τιμή του δείκτη του βάθους του χερσαίου τμήματός των.

[157] Το ποσοστό αυτό γίνεται ακόμα μικρότερο, μόλις 13,86%, αν εξαιρεθούν οι ΟΤΑ με γειτνίαση Γ>3 της Περ. Αττικής. Η εξαίρεση αυτή δικαιολογείται από τη συγκριτικά μεγάλη κατάτμηση (με επακόλουθο τη μικρή έκταση) των ΟΤΑ της συγκεκριμένης περιφέρειας, γεγονός που οδηγεί στο να ταξινομούνται σ' αυτούς που έχουν γειτνίαση Γ>3 ΟΤΑ οι οποίοι απέχουν σχετικά μικρή απόσταση από την ακτογραμμή.

3.3 ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΦΥΣΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ[158]

3.3.1 το αβιοτικό περιβάλλον στην ξηρά

Όσον αφορά το γήινο **ανάγλυφο**, στις ελληνικές παράκτιες περιοχές δεν εντοπίζονται υψόμετρα μεγαλύτερα των 400 μέτρων, με εξαίρεση τις ακτές του Κορινθιακού κόλπου, της ανατολικής Πελοποννήσου, της Θεσσαλίας, της Κρήτης και ορισμένων άλλων μικρότερου μήκους ακτών. Αν όμως αναζητηθούν οι περιοχές που είναι πεδινές και ταυτόχρονα ομαλές (με μικρή κλίση), τότε μειώνονται κατά πολύ οι παράκτιες περιοχές που ικανοποιούν τη διττή αυτή προδιαγραφή.[159] Τέτοιες περιοχές συναντώνται πέριξ του Αμβρακικού κόλπου, στην ευρύτερη περιοχή του Μεσολογγίου, στο βορειοδυτικό τμήμα της Πελοποννήσου, πέριξ των εκβολών του Πάμισου και του Ευρώτα, στο μυχό του Αργολικού κόλπου, σε τμήματα της Αττικής, στο Μαλιακό κόλπο, στην ευρύτερη περιοχή του Θερμαϊκού κόλπου (από τον Όλυμπο μέχρι τη χερσόνησο της Κασσάνδρας) και από τον κόλπο της Καβάλας μέχρι το δέλτα του Έβρου (με εξαίρεση την περιοχή Μαρώνειας-Μάκρης). Στο νησιωτικό χώρο, πεδινές και ταυτόχρονα ομαλές παράκτιες περιοχές σημαντικού μεγέθους συναντώνται σε τμήματα της Κέρκυρας, της Ζακύνθου, της Κρήτης, της Ρόδου, της Κω και της Λήμνου. [εκτιμήσεις του γράφοντος από την επισκόπηση χαρτών της ΓΥΣ].

Η ικανοποίηση της προαναφερθείσας γεωμορφολογικής απαίτησης (για πεδινές και ταυτόχρονα ομαλές παράκτιες περιοχές) αποτελεί ασφαλές πρόκριμα για τη χωρική κατανομή των παράκτιων περιοχών που είναι, κατ' αρχήν, κατάλληλες για γεωργική ανάπτυξη. Από την άλλη πλευρά, μεγάλο ποσοστό των ελληνικών παράκτιων περιοχών καταλαμβάνεται από λιθώδη και ορφνά μεσογειακά εδάφη, που δεν είναι κατάλληλα για καλλιέργειες. Ακολουθούν, σε ποσοστιαία συμμετοχή, τα λιθώδη εδάφη και οι ρετζίνες καθώς και τα αλλουβιακά εδάφη, δηλαδή **εδαφολογικοί** τύποι οι οποίοι ευνοούν την πρωτογενή παραγωγή, υπό τον όρο της ικανοποιητικής άρδευσής των. [Δοξιάδης 1980: I.241-251].

Σε γενικές γραμμές, οι εγγύς στην ακτογραμμή περιοχές αποτελούνται κατά 30%, περίπου, από επίπεδα εδάφη με ιζηματογενείς αποθέσεις και κατά το υπόλοιπο 70% από βρα-

---

[158] Λεπτομερείς μελέτες με αποκλειστικό αντικείμενο το φυσικό χώρο του συνόλου των ελληνικών παράκτιων περιοχών δεν έχουν δει το φως της δημοσιότητας. Τα στοιχεία που ακολουθούν αποτελούν επεξεργασία δεδομένων που εμπεριέχονται σε ευρύτερου χωρικού αντικειμένου καταγραφές (συνήθως για το σύνολο της ελληνικής επικράτειας ή για τον πολύ ευρύτερο μεσογειακό χώρο) και σε τομεακές μελέτες. Λόγω του τρόπου και των πολλαπλών πηγών προσπορισμού των, είναι δύσκολο να προσδιοριστεί επακριβώς το εύρος της παράκτιας περιοχής στην οποία αναφέρονται τα εκάστοτε στοιχεία. Συχνά, πάντως, αφορούν παράκτιες περιοχές με πλάτος μεγαλύτερο των 10 χιλιομέτρων.
Από μεθοδολογική άποψη, στην ακολουθούσα καταγραφή εξετάζονται αρχικά τα αβιοτικά χαρακτηριστικά των ελληνικών παράκτιων περιοχών (ξεχωριστά στη στεριά και στη θάλασσα) και στη συνέχεια τα αντίστοιχα βιοτικά. Σε κάθε περίπτωση, σημειώνεται ότι αν και στο σχετικά μικρό χρονικό διάστημα του ορίζοντα μίας χωροταξικής προσέγγισης τα στοιχεία του φυσικού χώρου θεωρούνται συνήθως σταθερά και αμετάβλητα, σε μακροχρόνια βάση μεταβάλλονται και διαμορφώνονται δυναμικά.

[159] Σημειώνεται ότι μόνο το 26% της συνολικής επιφάνειας της Ελλάδος έχει υψόμετρο μικρότερο των 400 μέτρων και ταυτόχρονα κλίση μικρότερη του 5%. [Δοξιάδης 1980: I.237]. Επιπρόσθετα, είναι αξιοσημείωτο ότι αρκετές από τις υψηλές ελληνικές βουνοκορυφές βρίσκονται πολύ κοντά στη θάλασσα, όπως αυτές του Ολύμπου (18 km από την πλησιέστερη ακτογραμμή), του Ταΰγετου (12 km) και του Άθω (5 km). [MEPPPW 1993].

χώδεις ακτές επιρρεπείς σε διάβρωσης. [MEPPPW 1993: 4]. Σύμφωνα με την ίδια πηγή, οι αμμόλοφοι (dunes) αποτελούν περίπου το 18% και οι υγρότοποι (wetlands) περίπου το 7% των ελληνικών παράκτιων περιοχών [ό.π., annex]. Τέλος, σύμφωνα με έκδοση της ETBA που απευθύνεται σε υποψήφιους επενδυτές [ETBA 1995/96: 8], η Ελλάδα διαθέτει 30.000 παραλίες (αμμουδιές).[160]

Η εδαφολογική δομή, το είδος και οι ιδιότητες των επιφανειακών πετρωμάτων έχουν σχέση με τις κατολισθήσεις, οι οποίες εμφανίζονται με μεγαλύτερη συχνότητα στη δυτική Ελλάδα [Δοξιάδης 1980: Ι.283-293], με το υπόγειο υδάτινο δυναμικό καθώς και με το **ποτάμιο σύστημα** της χώρας. Το τελευταίο ακολουθεί τις τεκτονικές ασυνέχειες και χαρακτηρίζεται από πολλούς κλάδους κύριας και δευτερεύουσας τάξης. Στις περιοχές των εκβολών των ποταμών σχηματίζονται συνήθως εκτεταμένες πεδιάδες και/ή λιμνοθάλασσες. [ΥΠΕΧΩΔΕ 1995: 49]. Οι έξι από τους 9 ποταμούς, με μήκος μεγαλύτερο των 100 χιλιομέτρων εντός της ελληνικής επικράτειας,[161] εκβάλουν στις προγενέστερα αναφερθείσες πολύ μεγάλες πεδινές και ταυτόχρονα ομαλές παράκτιες περιοχές, ενώ οι άλλοι τρεις (Πηνειός, Στρυμώνας και Θύαμις) εκβάλουν σε παράκτιες περιοχές μικρότερου μήκους (μεταξύ Όσσας και Ολύμπου, μεταξύ Κερδύλιου και Παγγαίου (στον κόλπο Ορφανού) και βορείως της Ηγουμενίτσας, αντίστοιχα).[162]

Οι γεωλογικοί σχηματισμοί στον ελληνικό χώρο έχουν τη γενική μορφή παράλληλων ζωνών που εκτείνονται από βορειοδυτικά προς νοτιοανατολικά. [Κατσικάτσος 1992]. Πιο αναλυτικά, οι περιοχές της Αν. Μακεδονίας και Θράκης αποτελούν συνέχεια των οροσειρών της Βαλκανικής, ενώ οι υπόλοιπες "Ελληνίδες Οροσειρές" «αποτελούν τμήμα της αλυσίδας των οροσειρών που ξεκινούν από τις Άλπεις και καταλήγουν στα Ιμαλάια». [Συμεωνίδης 1998, ΥΠΕΧΩΔΕ 1995: 47].

Από **τεκτονική** άποψη, οι ελληνικές παράκτιες περιοχές δεν είναι δυνατόν να διαφοροποιηθούν από τα ισχύοντα για το σύνολο του ελληνικού χώρου. Με δεδομένο, λοιπόν, ότι η νοτίως της Κρήτης και της Πελοποννήσου (αφρικανική) λιθοσφαιρική πλάκα κινείται βραδέως και εισχωρεί κάτω από την αντίστοιχη ευρασιατική που καλύπτει το Αιγαίο και την ελληνική επικράτεια (με ρυθμό της τάξης των 3 εκατοστών ανά έτος), μπορούν να ερμηνευτούν οι σεισμοί στις αντίστοιχες παράκτιες περιοχές. Μικρότερες τεκτονικές κινήσεις και ρήγματα είναι υπεύθυνα για τους σεισμούς σε άλλες παράκτιες περιοχές της χώρας. [Λυκούδης 1998, Δοξιάδης 1980: Ι.257-283, Παπαζάχος & Παπαζάχου 1989].[163]

---

[160] Αξίζει να τονιστεί με έμφαση ότι δεν είναι γνωστές οι προδιαγραφές μέτρησης αυτών των στοιχείων καθώς και το χρησιμοποιηθέν σύστημα ταξινόμησης, γεγονός που καθιστά πολύ δύσκολη τη διακρίβωση της αξιοπιστίας των. Με δεδομένη, λοιπόν, την ανυπαρξία καθολικής αποτύπωσης με ενιαία κριτήρια είναι φυσικό να ανακύπτουν ασυμφωνίες μεταξύ των πηγών. Για παράδειγμα, σύμφωνα με στοιχεία του ΥΠΕΧΩΔΕ [1995: 41] από το σύνολο των ελληνικών ακτών «τα 1.000 km είναι αμμώδεις ακτές» (ήτοι ποσοστό 6,5%, περίπου), ενώ σε πρόσφατο ερευνητικό πρόγραμμα αναφέρεται (ομολογουμένως με επιφυλάξεις) ότι το 20% των ελληνικών ακτών είναι αμμώδεις [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1997: τχ.Β΄, 4]. Ακόμα, σύμφωνα με παλαιότερη μελέτη οι «προσπελάσιμες ακτές με άμμο ή χαλίκι, που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για κολύμπι και αναψυχή» εκτείνονται σε μήκος 1.004 χιλιομέτρων. [Δοξιάδης ό.π.: Ι.342, IV.111 & IV.113].

[161] Σημειώνεται ότι μερικοί από τους ποταμούς με μεγάλο μήκος επί του ελληνικού εδάφους πηγάζουν από γειτονικές χώρες (Αξιός, Στρυμόνας, Νέστος και Έβρος), ενώ ο Αωός πηγάζει μεν από την Ελλάδα αλλά εκβάλλει στις ακτές της Αλβανίας.

[162] Υπενθυμίζεται ότι πέραν της δεδομένης μικρής παροχής των ελληνικών ποταμών, έχουν κατασκευασθεί στον ελληνικό χώρο ευάριθμα ποτάμια φράγματα για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας. Ως γνωστόν, αυτά τα τεχνικά έργα επηρεάζουν εκ των ων ουκ άνευ την προγενέστερη κατάσταση στις παράκτιες περιοχές όπου εκβάλλουν τα ποτάμια [Clark 1992: 37].

[163] Αποδεικνύεται στατιστικά ότι ή Ελλάδα είναι η πιο σεισμογενής χώρα της Ευρώπης. [Δοξιάδης ό.π.]. Ταυτόχρονα, είναι αξιοσημείωτο ότι οι σεισμοί εμφανίζονται με μεγαλύτερη συχνότητα στις παράκτιες περιοχές από ότι στην ηπειρωτική ενδοχώρα, πλήττοντας τα παραλιακά αστικά κέντρα (Πάτρα, Καλαμάτα, Κό-

Με τη σεισμικότητα συνδέεται και το ευρύ δίκτυο των **ιαματικών πηγών** της Ελλάδος, αφού πολλές από αυτές αναβλύζουν κοντά σε μεγάλα ρήγματα.[164] Οι πιο σημαντικές από αυτές -αλλά και οι 11 από τις 15 που έχουν χαρακτηριστεί ως τουριστικής σημασίας- ευρίσκονται σε παράκτιες περιοχές.

Τέλος, η **ηφαιστειακή δράση** στην Ελλάδα είναι μεν περιορισμένη, όμως το κυριότερο ελληνικό ηφαίστειο (Σαντορίνη) και αυτά που εμφανίζουν ατμιδική δραστηριότητα στη σύγχρονη εποχή ευρίσκονται σε νησιά του Αιγαίου, άρα σε παράκτιες περιοχές.[165] [Παπαζάχος & Παπαζάχου ό.π., Δοξιάδης ό.π.].

Στο υπέδαφος των ελληνικών παράκτιων περιοχών έχουν εντοπιστεί αξιόλογες ποσότητες και μεγάλη ποικιλία **ορυκτών πόρων**. Σύμφωνα με στοιχεία του 1964 [ΕΣΥΕ κ.ά.], υπάρχουν σημαντικά κοιτάσματα σε διάφορα (μάλλον μικρά) νησιά του Αιγαίου, όπως στη Μήλο, Άνδρο, Πάρο, Θάσο, Σέριφο, Σκύρο, Μύκονο, Νάξο, Κίμωλο, Χίο κλπ., τα οποία εντάσσονται a priori στις παράκτιες περιοχές. Επίσης, έχουν καταγραφεί κοιτάσματα βωξίτη στην Ελευσίνα και την περιοχή Παρνασσού, μαγγανίου στη Δράμα, μαγνησίτη στην Εύβοια, τη Χαλκιδική και την περιοχή Θεσσαλονίκης, σιδήρου στη νησιωτική Ελλάδα, χρωμίτη στην ηπειρωτική Ελλάδα, σιδηροπυρίτη στις παράκτιες περιοχές της Ερμιόνης, του Λαυρίου και της Χαλκιδικής και τέλος μαρμάρου σε αρκετές ελληνικές περιοχές. [ό.π.]. Επομένως, η κατ' αρχήν εκτίμηση είναι ότι παρατηρείται **σχετική υπεροχή των παράκτιων περιοχών όσον αφορά την ύπαρξη κοιτασμάτων ορυκτών πόρων**.

Μεταγενέστερα στοιχεία [Υπ. Συντονισμού 1981: τμ.1] ομιλούν για μεταλλεία και μονάδες πρώτης κατεργασίας στην βόρεια Εύβοια (Μαντούδι και Λίμνη), στη Χαλκιδική (Ορμύλια και Γερακινή), στην Ιτέα, στην Ελευσίνα, στο Λαύριο, στη Θάσο, στη Σέριφο, κ.ά. Ορυχεία υπήρχαν στο Αλιβέρι και λατομεία στην Κρήτη (γύψος), στη Μήλο, στη Μύκονο και στη Σαντορίνη (βαρυτίνη, μπετονίτης, θηραϊκή γη, κίσσηρις, καολίνης). Βιομηχανίες σε παράκτιες περιοχές που επεξεργάζονται in situ πρώτες ύλες υπήρχαν [ό.π.] στην Ελευσίνα, Πάτρα, Χαλκίδα, Θεσσαλονίκη Κρήτη (τσιμέντο και παρεμφερή υλικά), στην Ιτέα, στη Λάρυμνα και στο Μαντούδι. Από την άλλη πλευρά, βιομηχανίες που επεξεργάζονται μεταφερόμενες πρώτες ύλες υπήρχαν στις παράκτιες περιοχές της Ελευσίνας, του Κερατσινίου, του Αλιβερίου, του Βόλου, της Θεσσαλονίκης και της Καβάλας.

Τέλος, υπενθυμίζεται ότι στη θαλάσσια περιοχή μεταξύ Καβάλας και Θάσου υπάρχει το μοναδικό κοίτασμα υγρών υδρογονανθράκων που έτυχε εμπορικής εκμετάλλευσης στην Ελλάδα. Επίσης, σύμφωνα με στοιχεία της ΕΤΒΑ [1995] τα βεβαιωμένα και πιο σημαντικά γεωθερμικά πεδία της χώρας εντοπίζονται στις παράκτιες (και νησιωτικές) περιοχές του Αιγαίου, αλλά και στην ενδοχώρα της βόρειας Ελλάδος.

Το **κλίμα** των ελληνικών παράκτιων περιοχών είναι φυσικό να μην αποκλίνει σημαντικά από αυτό του συνόλου της μεσογειακής λεκάνης. Από την άλλη πλευρά, το γενικό κλίμα της Ελλάδος αποτελεί μίγμα επιμέρους χερσαίων και θαλάσσιων κλιματικών τύπων, με σχετική επικράτηση των τελευταίων. Έτσι, πέραν των χαρακτηριστικών που υπονοούνται με τη

ρινθος, Βόλος, Θεσσαλονίκη κλπ). [ΥΠΕΧΩΔΕ 1995: 48].

[164] Από τις περίπου 750 πηγές που έχουν καταγραφεί στον ελληνικό χώρο, γύρω στις 180 χρησιμοποιούνται για λουτροθεραπεία, 150 για ποσιθεραπεία και 20 για αμφότερες τις μορφές θεραπείας, ενώ από το κράτος έχουν αναγνωριστεί ως ιαματικές μόνο 76 πηγές. Από τις τελευταίες, 15 χαρακτηρίζονται ως τουριστικής σημασίας και 61 ως τοπικής σημασίας. [Μιγκάρδου 1998, ΕΟΤ 1966].

[165] Υπενθυμίζεται ότι τα ελληνικά τεταρτογενή ηφαίστεια σχηματίζουν το λεγόμενο τόξο του Αιγαίου, το οποίο ξεκινά από το Σουσάκι (νομός Κορινθίας) και μέσω Μεθάνων και Κυκλάδων καταλήγει στη Νίσυρο και τα γειτονικά τουρκικά παράλια. Ως γενική χωροθέτηση το τόξο αυτό ευρίσκεται λίγο βορειότερα της τάφρου μεταξύ αφρικανικής και ευρασιατικής λιθοσφαιρικής πλάκας. [Δοξιάδης 1980: Ι.255, Εκδοτική Αθηνών 1993, *Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*: τμ.18Α, λ.Ελλάδα: 123].

στερεότυπη φράση «ξηρό και ζεστό καλοκαίρι, ήπιος και βροχερός χειμώνας», το ελληνικό κλίμα παρουσιάζει διακυμάνσεις κατά περιοχές, ως συνάρτηση φυσικογεωγραφικών και δυναμικών παραγόντων (γήινο ανάγλυφο, μορφή ακτογραμμής και νησιωτικά συμπλέγματα, μόνιμοι αντικυκλώνες και υφέσεις κλπ.). Σε γενικές γραμμές, ο χερσαίος χαρακτήρας ελαττώνεται προοδευτικά προς το νότο, ενώ «η επίδραση της θάλασσας στα παράλια κάνει το χειμώνα πιο γλυκό και το θέρος δροσερό». [ΥΥ 1996: 11].

Επιπλέον, είναι αξιοπαρατήρητη η διαφορά του κλίματος μεταξύ ανατολικής και δυτικής Ελλάδος, άρα και των αντίστοιχων παράκτιων περιοχών. Γενικότερα, το σύνολο των ελληνικών περιοχών διακρίνεται από τους Η. Μαριολόπουλο και Λ. Καραπιπέρη σε τέσσερις (ή πέντε) κλιματικούς τύπους.[166] Ο ένας από αυτούς αφορά την ενδοχώρα της ηπειρωτικής Ελλάδος (άρα δεν αφορά καθόλου τις παράκτιες περιοχές), ενώ ο ενδεχόμενος πέμπτος αφορά αποκλειστικά τη νότια Κρήτη. Οι άλλοι τρεις αντιστοιχούν στις τρεις ενότητες στις οποίες χωρίστηκε η ελληνική ηπειρωτική ακτογραμμή. {κεφάλαιο 3.2, γεωγραφικός χώρος}. Πιο αναλυτικά, ένας κλιματικός τύπος αντιστοιχεί στη δυτική Ελλάδα (και τα Ιόνια νησιά), ένας άλλος στην ανατολική Ελλάδα (και τα νησιά του Αιγαίου) και ο τρίτος στη βόρεια Ελλάδα και τις παράκτιες περιοχές της.

Τα περισσότερα κλιματολογικά στοιχεία επιβεβαιώνουν την παραπάνω -βασικά τριμερή- διάκριση των ελληνικών παράκτιων περιοχών. Για παράδειγμα, η μέση ετήσια θερμοκρασία στις παράκτιες περιοχές της δυτικής Ελλάδος κυμαίνεται μεταξύ 18 °C και 19 °C, στις παράκτιες περιοχές του Αιγαίου πελάγους μεταξύ 16 °C και 19 °C, ενώ στις παράκτιες περιοχές της βόρειας Ελλάδος είναι της τάξης των 16 °C. [ΥΠΕΧΩΔΕ 1995: 45, ΕΣΥΕ κ.ά. 1964]. Όσον αφορά το ετήσιο θερμοκρασιακό εύρος στις ελληνικές παράκτιες περιοχές, η μέση ετήσια ελάχιστη θερμοκρασία δεν είναι μικρότερη των 9 °C, ενώ η αντίστοιχη μέγιστη δεν ξεπερνά τους 34 °C. [Δοξιάδης ό.π.: Ι.325]. Τέλος, οι **βροχοπτώσεις** είναι περισσότερες στις παράκτιες περιοχές της δυτικής Ελλάδος, όπου το μέσο ετήσιο ύψος βροχής ξεπερνά τα 600 χιλιοστά του μέτρου και φθάνει το ένα μέτρο, σε αντίθεση με τις ανατολικές παράκτιες περιοχές όπου το ύψος βροχής κυμαίνεται μεταξύ 400-600 χιλιοστών του μέτρου. [ΥΠΕΧΩΔΕ ό.π., ΕΣΥΕ κ.ά. ό.π.].

3.3.2 το αβιοτικό περιβάλλον στη θάλασσα

Τόσο στην κοινή συνείδηση όσο και από γεωλογική άποψη, οι θαλάσσιες περιοχές που περιβρέχουν την Ελλάδα χωρίζονται σε δύο κυρίως πελάγη, το Αιγαίο και το Ιόνιο. Το ανάγλυφο του βυθού των διαμορφώθηκε από τους ίδιους γεωτεκτονικούς παράγοντες που διαμόρφωσαν και το στεριανό τμήμα της ελληνικής επικράτειας. Κατά συνέπεια, είναι λογικός και αναμενόμενος ο γενικός προσανατολισμός των ισοβαθών καμπυλών στο Ιόνιο πέλαγος κατά τη διεύθυνση των εκεί γεωλογικών σχηματισμών ζωνικής δομής, δηλαδή από βορειοδυτικά προς νοτιοανατολικά και παράλληλα προς την ακτογραμμή. Αντίθετα, στο Αιγαίο πέλαγος το ανάγλυφο του βυθού εμφανίζει ποικιλία και μόνο πολύ κοντά στη στεριά οι ισοβαθείς περιβάλλουν κατά τον αναμενόμενο τρόπο τα διάσπαρτα νησιά ή τις συστάδες τους.

Στο Αιγαίο πέλαγος τα μεγαλύτερα **βάθη** παρατηρούνται βορείως της Κρήτης, ενώ για το σύνολο των ελληνικών θαλασσών το βαθύτερο σημείο του βυθού (5.121 μέτρα) εντοπίζεται «68 μίλια σχεδόν δυτικά της Άκρας Ταίναρο της Πελοποννήσου», στο λεγόμενο φρέαρ των Οινουσσών. [ΥΥ 1996: 9].

---

[166] Δοξιάδης ό.π.: Ι.327-329, Εκδοτική Αθηνών ό.π.: 141, Dafis et al. 1996: 4-5.

Από την άλλη πλευρά, ευρείες θαλάσσιες περιοχές με βάθη μικρότερα των 100 μέτρων εντοπίζονται : α) μεταξύ Κερκύρας και Ηπείρου, β) στην ευρύτερη περιοχή του Αμβρακικού κόλπου και της νήσου Λευκάδος, γ) στην ευρύτερη περιοχή του Πατραϊκού κόλπου, δ) στο νότιο Ευβοϊκό κόλπο, ε) στις περιοχές των Μαλιακού, Παγασητικού, Θερμαϊκού και των κόλπων Ορφανού και Καβάλας, ε) στις ακτές της Θράκης, στ) μεταξύ Σάμου και Κω και ζ) μεταξύ Ίου, Πάρου, Νάξου και Τήνου. [ΥΥ 1992, *ΧΕΕ 109, "Ιόνιο – Αιγαίο Πέλαγος", κλίμακα 1:1.175.000*].

Τα επιφανειακά **ρεύματα** στις ελληνικές θάλασσες δεν είναι ισχυρά. Κοντά στις ακτές της ηπειρωτικής Ελλάδος η διεύθυνσή τους είναι κατά κανόνα παράλληλη προς την ακτογραμμή, με αριστερόστροφη φορά. Στην ουσία πρόκειται για το ψυχρό ρεύμα των Δαρδανελλίων, το οποίο μετά την έξοδό του από τα φερώνυμα στενά (με ταχύτητα 2,5 κόμβων) παραπλέει τις βόρειες και ανατολικές ακτές της Ελλάδος και αφού «παρακάμψει τις νότιες ακτές της, αλλάζει διεύθυνση και παραπλέοντας τις δυτικές ακτές εισέρχεται στην Αδριατική Θάλασσα». Το συγκεκριμένο ρεύμα αποκτά μεγάλες τιμές μεταξύ Εύβοιας-Άνδρου (στενό Καφηρέα), μεταξύ Άνδρου-Τήνου και μεταξύ Μυκόνου-Ικαρίας, ενώ αδυνατίζει στις ανατολικές ακτές της Πελοποννήσου. Αξιοσημείωτο είναι ότι οι φθινοπωρινές καταιγίδες, που οφείλονται σε νότιους ανέμους, συχνά αντιστρέφουν τα ρεύμα προς βόρειες κατευθύνσεις. [ΥΥ 1996: 10].

Στο νησιωτικό χώρο η διεύθυνση των ρευμάτων ποικίλει και κατά τόπους διαφοροποιείται μερικώς μεταξύ χειμερινής και θερινής περιόδου. Πάντως, το γενικό ρεύμα της Μεσογείου, που προέρχεται από τις νότιες ακτές της Τουρκίας, διχάζεται στην περιοχή των νότιων Κυκλάδων, με το ένα σκέλος του να κατευθύνεται προς το βορρά, παραπλέοντας τα μικρασιατικά παράλια, το δε άλλο να κατευθύνεται προς τη νότια Πελοπόννησο (στενό Κυθήρων). [ό.π.: 370-372].

Το φαινόμενο της **παλίρροιας** είναι σχεδόν αμελητέο στις ελληνικές θάλασσες. Το μέσο εύρος της παλίρροιας δεν ξεπερνά το μισό μέτρο, οι δε τιμές που υπερβαίνουν τα 25 cm καταγράφονται αποκλειστικά στους σταθμούς μέτρησης του βόρειου Ευβοϊκού κόλπου (Χαλκίδα, Αιδηψός και Στυλίδα) και στην Ποσειδωνία (δυτικό στόμιο της διώρυγας της Κορίνθου). Μέσο εύρος άνω των 15 cm καταγράφεται στη Θεσσαλονίκη (22 cm), στην Καβάλα (20 cm), στο Βόλο (19 cm), στην Αλεξανδρούπολη και στην Πάτρα (18 cm), ενώ στους υπόλοιπους 23 σταθμούς μέτρησης οι τιμές του μέσους εύρους της παλίρροιας είναι ακόμα μικρότερες. [ΥΥ 1991].

Όπως είναι αναμενόμενο, τα σημαντικότερα παλιρροιακά ρεύματα παρατηρούνται σε στενές θαλάσσιες περιοχές "εγκλωβισμένες" μεταξύ τμημάτων στεριάς, δηλαδή σε (παράκτιες) περιοχές που περιλαμβάνονται καθ' ολοκληρία στα ενδιαφέροντα της παρούσας εργασίας. Τα πιο σημαντικά από αυτά τα ρεύματα παρατηρούνται : στο στενό του Ευρίπου (με ταχύτητα μεγαλύτερη των 6 κόμβων), στη διώρυγα της Κορίνθου (2,5 κόμβοι), στη διώρυγα της Λευκάδος (1,0-2,5 κόμβοι) και στην είσοδο του Αμβρακικού κόλπου (3 κόμβοι). [ΥΥ 1996: 10].

Σύμφωνα με την Υδρογραφική Υπηρεσία, κατά την άνοιξη καταγράφεται το μικρότερο ύψος της στάθμης της θάλασσας, ενώ κατά την περίοδο Σεπτεμβρίου-Οκτωβρίου το μεγαλύτερο. Κατά τη φθινοπωρινή περίοδο, μάλιστα, το φαινόμενο της παλίρροιας συνεπικουρούμενο από μετεωρολογικά αίτια έχει ως αποτέλεσμα την εμφάνιση επάλλαξης που «φθάνει το 1 περίπου μέτρο στο εσωτερικό των κολπώσεων». [ό.π.].

Στις ελληνικές θάλασσες επικρατούν οι βόρειοι **άνεμοι**. Το καθεστώς αυτό διακόπτεται κατά το φθινόπωρο, όταν εμφανίζονται νότιοι άνεμοι οι οποίοι ανεβάζουν τη θερμοκρασία στις παράκτιες περιοχές. Επίσης, το γενικό καθεστώς των ανέμων αλλοιώνεται στις παράκτιες περιοχές από τοπικούς ανέμους, τις αύρες, η διεύθυνση των οποίων εξαρτάται από

τον κατά τόπους προσανατολισμό της ακτογραμμής.

Σύμφωνα με την Υδρογραφική Υπηρεσία «οι θύελλες δεν είναι συνηθισμένο φαινόμενο στην Ελλάδα», ενώ «η εποχή κατά την οποία συμβαίνουν οι περισσότερες καταιγίδες είναι το φθινόπωρο» και τέλος «στα παράλια της Ελλάδος και στα νησιά το χιόνι δεν είναι φαινόμενο συνηθισμένο». [ό.π.: 12].

Η μέση ετήσια **θερμοκρασία** της επιφάνειας της θάλασσας κυμαίνεται μεταξύ 15 °C (στην θαλάσσια περιοχή της Αλεξανδρούπολης) και 20 °C (στο νότιο Αιγαίο). [Δοξιάδης ό.π.: Ι.334]. Από την άλλη πλευρά, το ετήσιο θερμοκρασιακό πλάτος είναι της τάξης των 20 °C στο Αιγαίο πέλαγος και των 10 °C στο Ιόνιο πέλαγος. [ΥΥ 1996: 374-377].

3.3.3 το βιοτικό περιβάλλον

Κατ' αναλογία με την Μεσόγειο, η οποία παρουσιάζει «τη μεγαλύτερη ποικιλία ειδών μεταξύ όλων των ευρωπαϊκών θαλασσών» [Stanners & Bourdeau 1995: 121], οι παράκτιες περιοχές της Ελλάδος διακρίνονται κι αυτές για τον πλούτο και την ποικιλία της χλωρίδας και της πανίδας των.[167] Υπενθυμίζεται ότι στην μεσογειακή λεκάνη εντοπίζονται 25.000 φυτικά είδη. [Coccossis 1996: 30]. Από αυτά, πάνω από 6.300 είδη συναντώνται στην ελληνική επικράτεια, εκ των οποίων περίπου 1.200 είναι ενδημικά [Dafis et al. 1996: 437], κυρίως στα νησιά. Από όλα αυτά, 800 προστατεύονται με ειδικές διατάξεις [OECD 1983], όπως και τα 200 κινδυνεύοντα είδη της ελληνικής πανίδας [MEPPPW 1993].[168]

Αν και η ελληνική πανίδα θεωρείται ως ιδιαίτερα πλούσια συγκρινόμενη μ' αυτή άλλων ευρωπαϊκών χωρών, «υπάρχουν ακόμα πολλά κενά όσον αφορά τη γνώση μας γι αυτήν». [Dafis et al. 1996: 489]. Η έλλειψη αυτή αφορά κυρίως τα ασπόνδυλα είδη (τα οποία εκτιμώνται σε 20.000 είδη), ενώ για τα σπονδυλωτά η έως τώρα καταγραφή των 670 ειδών και υποειδών θεωρείται αρκετά πλήρης. [ό.π.: 9].

Σύμφωνα με εξειδικευμένες μελέτες, οι φυτικοί σχηματισμοί που επικρατούν στις ελληνικές παράκτιες περιοχές (**χερσαίο τμήμα**) είναι οι ακόλουθοι τρεις [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1995: 18-19, Αριανούτσου-Φαραγγιτάκη κ.ά. 1998] :

- Τα παράκτια δάση, τα οποία αποτελούν ενδιαιτήματα για πολλά είδη ζώων. Πρόκειται για δάση κουκουναριάς (που αναπτύσσονται συνήθως σε αμμώδεις παραλίες) και πευκοδάση είτε χαλέπιας πεύκης (σε αμμώδη και ασβεστολιθικά εδάφη) είτε τραχείας πεύκης (σε περιοχές με αντίξοες συνθήκες ως προς την υγρασία).[169]
- Οικοσυστήματα με μακεία βλάστηση από πλατύφυλλα και αείφυλλα, χαμηλού συνήθως ύψους, όπως σχίνος, πουρνάρι, χαρουπιά, μυρτιά, θαμνοκυπάρισσο κ.ά. Είναι ιδιαίτερα διαδεδομένα τόσο σε νησιωτικές όσο και σε ηπειρωτικές παράκτιες περιοχές και αναπτύσσονται σε μάλλον υγρές περιοχές με υψόμετρα 250-750 μέτρα, «όπου οι ανθρώπινες

---

[167] Σημειώνεται ότι πέραν της στενά οικολογικής διάστασης, η χλωρίδα και η πανίδα συμμετέχουν στη διαμόρφωση του ελκυστικού **τοπίου** (landscape) των ελληνικών παράκτιων περιοχών.

[168] Μία από τις πρώτες σχετικές ρυθμίσεις καταγράφεται το 1981, με τη θεσμοθέτηση του Π.Δ. υπ. αρ. 67 [ΦΕΚ Α'23/30.1.81] "περί προστασίας της αυτοφυούς χλωρίδος και άγριας πανίδος και καθορισμού διαδικασίας συντονισμού και ελέγχου της έρευνας επ' αυτών.

[169] Προφανώς από λάθος, στην εθνική αναφορά της Ελλάδος που υποβλήθηκε σε συνάντηση εργασίας που οργάνωσε το ΥΠΕΧΩΔΕ με θέμα *Policies for Sustainable Development of Mediterranean Coastal Areas* (Απρίλιος 1996, Σαντορίνη), αναφέρονται εξωπραγματικά μεγέθη για τα ελληνικά δάση.

πιέσεις δεν έχουν οδηγήσει σε ακραία υποβάθμιση».

- Φρυγανικά οικοσυστήματα, του συναντώνται σε παράκτιες περιοχές με υψόμετρο μέχρι 300 μέτρα. Συνήθως συγκροτούνται από αραιούς θάμνους λαδανιάς, ασφάκας, αστοίβης θυμαριού κλπ.

Από την άλλη πλευρά, η προσέγγιση του **θαλάσσιου τμήματος** των παράκτιων περιοχών με τη λογική των οικοσυστημάτων και των οικοτόπων ακολουθεί συνήθως τις ζώνες που δημιουργούνται από τη δράση κυμάτων και παλίρροιας {σχήμα 2.1} ή από τη μορφολογία (βάθος και κλίση) του βυθού της θάλασσας. [Παναγιωτίδης 1998, Κιουσόπουλος 1993]. Σε κάθε περίπτωση, υπενθυμίζεται ότι οι ελληνικές θάλασσες είναι φτωχές σε θρεπτικά συστατικά (ολιγοτροφικές), όπως και το σύνολο της μεσογειακής λεκάνης. [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1997: τχ.Γ', 8]. Παράλληλα, λόγω του ημίκλειστου χαρακτήρα της Μεσογείου, η ιχθυοπανίδα πλήττεται από τα αστικοβιομηχανικά απόβλητα που καταλήγουν στις ελληνικές θάλασσες, σε μικρότερο βαθμό, όμως, από ότι σε άλλα κράτη του ίδιου χώρου. [Δοξιάδης 1980: VIII(3).465, Stanners & Boutdeau 1995: map 6.3, 120].

Σύμφωνα με την αναλυτική καταγραφή του Ελληνικού Κέντρου Βιοτόπων-Υγροτόπων, στην Ελλάδα υπάρχουν **378 υγρότοποι**.[170] [Ζαλίδης & Μαντζαβέλας 1994]. Από όλους αυτούς, τα 12 δέλτα, οι 42 εκβολές και οι 60 λιμνοθάλασσες (συνολικά 114 υγρότοποι ή ποσοστό 30,2%) χωροθετούνται αδιαφιλονίκητα σε παράκτιες περιοχές. Οι 91 ποταμοί και οι 25 τεχνητές λίμνες (116 υγρότοποι, 30,7%) συνδέονται άμεσα και επηρεάζουν τις παράκτιες περιοχές), ενώ τέλος αρκετοί από τους υπόλοιπους 148 υγρότοπους (έλη, λίμνες και πηγές) ενδέχεται να ανήκουν σε παράκτιες περιοχές. Η κατανομή τους κατά περιφέρεια δείχνει να ευνοεί την Κεντρ. Μακεδονία (43 υγρότοποι), τη Δυτ. Ελλάδα (41), στη Στερεά Ελλάδα (39), τη Θεσσαλία και την Κρήτη (ανά 37) και τέλος την Ήπειρο (34 υγρότοποι).[171]

Από την άλλη πλευρά, σε πανευρωπαϊκή καταγραφή 135 παράκτιων και θαλάσσιων οικοσυστημάτων αναφέρονται και 5 ελληνικά. [European Commission 1995c: 184-188]. Πρόκειται για δύο συμπλέγματα υγροτόπων (του Αμβρακικού κόλπου και της περιοχής μεταξύ των δέλτα του Νέστου και του Έβρου), για το σύνολο των ακτών του Θερμαϊκού κόλπου και του όρους Άθω καθώς και για δύο ακόμα ευρύτερες περιοχές (στις Σποράδες και στα νησιά Ζάκυνθος-Κεφαλλονιά) που σχετίζονται με συγκεκριμένα είδη πανίδας (τη φώκια monachus monachus και τη χελώνα caretta caretta, αντίστοιχα). {κεφάλαιο 4.5.4}.

Όσον αφορά την **ποιοτική αποτίμηση** της υφιστάμενης κατάστασης των ελληνικών παράκτιων βιοτόπων, σχετική είναι η ταξινόμησή τους στα πλαίσια του προ εικοσαετίας Εθνικού Προγράμματος Διαχείρισης Ακτών. Η συγκεκριμένη προσπάθεια παραπέμπει στην έννοια της έντασης της χρήσης και θυμίζει την ταξινόμηση του Δοξιάδη [Doxiadis 1977], όπου βασικό κριτήριο είναι η ένταση της ανθρώπινης παρουσίας. {κεφάλαιο 1.3.2 & πίνακας 1.5}. Το ΕΠΔΑ διακρίνει, λοιπόν, τις παράκτιες περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδος και της Κρήτης στις ακόλουθες 6 ζώνες [Υπ. Συντονισμού 1981: τμ.1, σχέδιο ΟΠ-4][172] :

1. Σχετικά ανέπαφες (περιοχή από το Άστρος μέχρι τη Μονεμβασία, χερσόνησος που κατα-

---

[170] Πολλοί από αυτούς αποτελούν τμήματα ευρύτερων συγκροτημάτων, τα οποία ταυτίζονται με αυτά που έχουν ενταχθεί στη Συνθήκη Ramsar. {κεφάλαιο 4.5.4}.

[171] Σύμφωνα με τον Θ. Παπαγιάννη [1989β], οι ελληνικοί υγρότοποι συνέβαλαν στην εδραίωση και στη διατήρηση της ισορροπίας μεταξύ ανθρώπου και φύσης, φιλοξενώντας μεγάλη ποικιλία δραστηριοτήτων, εμπνέοντας τη φαντασία, και προκαλώντας βαθιά θρησκευτικά και καλλιτεχνικά συναισθήματα. Σήμερα, οι εναπομείναντες ελληνικοί υγρότοποι απειλούνται από ενέργειες «ανεδαφικής αναπτυξιακής πολιτικής που στηρίζεται στη σπατάλη εδαφικών, υδατικών και θαλάσσιων πόρων». [Γεράκης 1998].

[172] Ανάλογα στοιχεία ενδεικτικής αξιολόγησης των προβλημάτων των κατά τόπους ακτών επιχειρείται και από το (σχεδόν σύγχρονο με το ΕΠΔΑ) *Εθνικό Χωροταξικό Σχέδιο και Πρόγραμμα της Ελλάδος*. [Δοξιάδης 1980: VIII(3).509, σχέδιο 35].

λήγει στο ακρωτήριο Ταίναρο κ.ά.).
2. Αρκετά καλά διατηρημένες (ακτές Κυπαρισσιακού κόλπου, ακτές νομού Λαρίσης, νότιες ακτές νομών Χανίων και Ρεθύμνης κ.ά.).
3. Με επίδραση του ανθρώπου σε ικανοποιητική ισορροπία (νότιες ακτές Αμβρακικού κόλπου, βόρειες ακτές νομού Εύβοιας, δέλτα ποταμού Έβρου, νότιες ακτές νομών Ηρακλείου και Λασιθίου κ.ά.).
4. Με πιέσεις αλλαγής χρήσεως -βιομηχανία, τουρισμός- (από τον Άραξο μέχρι την Κυλλήνη, στο μυχό του Μεσσηνιακού κόλπου, από τη Ν. Μηχανιώνα μέχρι το Ν. Μαρμαρά, βόρειες ακτές του νομού Ρεθύμνης κ.ά.).
5. Αρκετά καλά διατηρημένες που κινδυνεύουν άμεσα (βόρειες ακτές Αμβρακικού κόλπου και λιμνοθάλασσα Μεσολογγίου).
6. Κατεστραμμένες ή υποβαθμισμένες (περιοχή Ηγουμενίτσας, είσοδος Αμβρακικού κόλπου, κόλποι Ιτέας και Αντικύρας, νότιες ακτές Αττικής, ευρύτερη περιοχή Χαλκίδας, μυχός Θερμαϊκού κόλπου, περιοχές Χανίων, Σούδας, Ηρακλείου κ.ά.).

Μετά το Εθνικό Πρόγραμμα Διαχείρισης των Ακτών (1981) ακολούθησαν δύο πανελλαδικής εμβέλειας απογραφές των ευαίσθητων οικοσυστημάτων. Η πρώτη πραγματοποιήθηκε από το ΥΧΟΠ, τη διετία 1984-85 και είχε τίτλο : *Πρόγραμμα ταχείας αναγνώρισης του φυσικού περιβάλλοντος της χώρας* και η δεύτερη από το υφυπουργείο Νέας Γενιάς με παρεμφερές αντικείμενο και σχετική χρονική σύμπτωση. [ΥΠΕΧΩΔΕ 1998α]. Η δεύτερη δεν έτυχε ευρείας δημοσιότητας, ενώ και η πρώτη περιορίστηκε στη συλλογή στοιχείων χωρίς να ακολουθήσουν μέτρα ανάδρασης, ούτε καν κωδικοποιημένα συμπεράσματα.[173]

Πιο κοντά στα ενδιαφέροντα της παρούσας εργασίας ήταν το *Πρόγραμμα αναγνώρισης των ακτών της χώρας, 20 Ιούλη-10 Αυγούστου* που έλαβε χώρα το καλοκαίρι του 1984. Σύμφωνα με στοιχεία από το αρχείο του ΥΠΕΧΩΔΕ, απώτερος πρακτικός στόχος ήταν η «περιβαλλοντική αποκατάσταση των ακτών». Τα σχετικά ερωτηματολόγια (που συμπληρώθηκαν από τις κατά νομό υπηρεσίες του ΥΧΟΠ) εξέτασαν τις ελληνικές ακτές : α) ως αποδέκτες ρύπανσης, β) ως τοπία, γ) ως οικοσυστήματα και δ) ως χώρους για ψυχαγωγία και εργασία. [ΥΧΟΠ 1984α]. Και αυτό το πρόγραμμα, πάντως, δεν έτυχε κωδικοποίησης και ευρείας δημοσιότητας των συλλεγέντων πρωτογενών στοιχείων.

Η πιο πρόσφατη δράση καταγραφής και ποιοτικής αποτίμησης του φυσικού περιβάλλοντος της Ελλάδος είναι αυτή που επιχειρήθηκε στα πλαίσια του πανευρωπαϊκού δικτύου **NATURA 2000**.[174] Σύμφωνα μ' αυτό, (και) οι (παράκτιοι) οικότοποι ταξινομούνται αρχικά σε δύο κατηγορίες, ανάλογα του εάν ανήκουν ή όχι στις περιοχές που έχουν προταθεί να συγκροτήσουν το συγκεκριμένο δίκτυο. [Dafis et al. 1996]. Πρόκειται για έναν επιχειρησιακό διαχωρισμό, ο οποίος αν και είναι ελάχιστα επιστημονικός, εντούτοις παρέχει ευελιξία και βοηθά στην «ανάδειξη προτεραιοτήτων όσον αφορά το σχεδιασμό». [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1997: τχ.Β΄].

---

[173] Υπενθυμίζεται ότι αργότερα, στις αρχές της δεκαετίας '90, ολοκληρώθηκε αφ' ενός μεν η απογραφή των ελληνικών υγροτόπων (από το Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας - Ελληνικό Κέντρο Βιοτόπων Υγροτόπων) και των σημαντικών περιοχών για τα πουλιά (από την Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρεία και την BirdLife Int.). Παρ' όλες αυτές τις προσπάθειες, τα διαθέσιμα στοιχεία για την υφιστάμενη κατάσταση των ελληνικών (παράκτιων) οικοτόπων κρίνονται ότι είναι «σε μεγάλο βαθμό ανεπαρκή». [ΥΠΕΧΩΔΕ 1998α].

[174] Το NATURA 2000 είναι ένα **ευρωπαϊκό οικολογικό δίκτυο ειδικών ζωνών διατήρησης**, το οποίο προβλέπεται από την Οδηγία 92/43/ΕΟΚ "για τη διατήρηση των φυσικών οικοτόπων καθώς και της άγριας χλωρίδας και πανίδας". Η όλη διαδικασία προβλέπει αρχικά την απογραφή και αξιολόγηση των οικοτόπων σε εθνικό επίπεδο και στη συνέχεια τη συμφωνία μεταξύ των κρατών-μελών και της ΕΕ επί του τελικού καταλόγου "τόπων κοινοτική σημασίας" (list of sites of community importance). Σε τρίτη φάση, μέχρι το 2004, τα κράτη-μέλη θα ορίσουν επίσημα τις παραπάνω περιοχές ως "ειδικές ζώνες διατήρησης" (special areas of conservation) και ταυτόχρονα θα καθορίσουν τις δράσεις προτεραιότητας για τη διατήρηση ή/και την αποκατάσταση των οικοτόπων.

Σε δεύτερη προσέγγιση, οι (παράκτιοι) οικότοποι ταξινομούνται με συγκεκριμένα αβιοτικά (κυρίως τη γεωμορφολογία) και βιοτικά κριτήρια (τη χλωρίδα και την πανίδα τους και ιδιαίτερα τα απειλούμενα είδη τους).[175] Αξίζει να σημειωθεί ότι από τις 296 ελληνικές περιοχές (οικότοποι) που συγκρότησαν τον αρχικό "επιστημονικό κατάλογο", υποβλήθηκαν στην ΕΕ ως "εθνικός κατάλογος" οι 264 περιοχές, οι οποίες καταλαμβάνουν περίπου το ένα έκτο της έκτασης της Ελλάδος -και σημαντικό τμήμα του θαλάσσιου χώρου της.

Αξιομνημόνευτο είναι ότι οι μισές από τις περιοχές-οικότοπους του αρχικού καταλόγου [Dafis et al. ό.π.] ανήκουν στις παράκτιες περιοχές της ηπειρωτικής ή της νησιωτικής χώρας. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι από τις τριάντα πέντε ομάδες τύπων οικοτόπων, στις οποίες κατατάχθηκαν οι ελληνικές περιοχές του δικτύου NATURA 2000 από το ερευνητικό πρόγραμμα του ΥΠΕΧΩΔΕ & του Παν. Αιγαίου [ό.π.], [176] οι εκβολές καταλαμβάνουν έκταση 11.000 ha, οι περιοχές του θαλάσσιου βυθού με βλάστηση από ποσειδωνίες 69.600 ha,[177] τα μεσογειακά αλίπεδα 17.500 ha, τα φοινικοδάση σε παράκτιες περιοχές 69 ha κλπ.

Συμπερασματικά, ο φυσικός χώρος των ελληνικών παράκτιων περιοχών χαρακτηρίζεται από μεγάλου βαθμού ποικιλία, τόσο των αβιοτικών όσο και των βιοτικών του χαρακτηριστικών.

Ταυτόχρονα, διαπιστώνεται ότι δεν είναι πλήρως διαθέσιμες εκείνες οι δομές που θα εξασφάλιζαν σε πολλαπλές κλίμακες προσέγγισης την πλήρη και συνεχή διαδικασία συλλογής - καταγραφής - δημοσιοποίησης των κάθε είδους στοιχείων, έτσι ώστε να είναι δυνατή η απρόσκοπτη επιστημονική μελέτη της διαχρονικής εξέλιξης του φυσικού χώρου των ελληνικών παράκτιων περιοχών.

---

[175] Στο πρόσφατο ερευνητικό πρόγραμμα με θέμα τον "παράκτιο χώρο" ακολουθείται η παραπάνω βασική μεθοδολογία ταξινόμησης. [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1997]. Επίσης προτείνεται όπως η περαιτέρω αξιολόγηση της οικολογικής σημασίας των παράκτιων βιοτόπων πραγματοποιείται με κριτήρια τη σπανιότητά τους, την έκτασή τους, θεσμικές υποχρεώσεις της χώρας, πιθανολογούμενη χρήση του ως ενδιαιτήματος κ.ά. [ό.π.: τχ.Β΄, 5-8].

[176] Αξίζει να σημειωθεί ότι το ίδιο το δίκτυο NATURA 2000 κατατάσσει τους εν Ελλάδι οικοτόπους σε είκοσι πέντε (25) ομάδες τύπων. Το θέμα των σχετικών ταξινομήσεων δεν είναι άμοιρο προβλημάτων θεωρητικού προσδιορισμού αλλά και προδιαγραφών βάσει των οποίων πραγματοποιείται η απογραφή, γεγονός που ίσως να οφείλεται και στην ασάφεια της οριοθέτησης των παράκτιων περιοχών. (Επιπρόσθετα, υπενθυμίζεται η απουσία ολοκληρωμένου κτηματολογίου στην ελληνική επικράτεια.).
Ενδεικτική του προβλήματος είναι η εντυπωσιακή απόκλιση όσον αφορά την έκταση των ελληνικών λιμνοθαλασσών που εντοπίζεται σε διάφορα (πρόσφατα και έγκριτα) κείμενα. Σε έκδοση του 1994 [Ζαλίδης & Μαντζαβέλας: 29] το ΕΚΒΥ τις θεωρεί ότι έχουν έκταση 28.766 ha, ενώ σε μεταγενέστερη έκδοση ο ίδιος φορέας τις θεωρεί ότι καταλαμβάνουν 47.274 ha [Dafis et al. 1996: 403]. Άλλες πηγές αναφέρουν ως έκταση των ελληνικών λιμνοθαλασσών τα 24.500 ha [ΜΕΡΡΡW 1993: 8, ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1995: 22] ή τα 35.500 ha [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1997: τχ.Β΄, 12]. {βλ. και υποσημείωση 160}.

[177] Πρόκειται για θαλάσσιες περιοχές με βάθος μέχρι 25-40 μέτρα, όπου ευνοείται η ανάπτυξη του θαλάσσιου φυτού με το όνομα **ποσειδωνία**. Τα λιβάδια ποσειδωνίας εμφανίζουν εξαιρετική βιοποικιλότητα, παίζουν σημαντικό ρόλο στην κίνηση των ιζημάτων και στην απόσβεση των κυμάτων, ενώ προσφέρουν κατάλληλες συνθήκες για την αναπαραγωγή ψαριών. [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1997: τχ.Β΄, 20].

3.4 ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΑ ΔΡΩΜΕΝΑ

Αν δεν υπάρχουν τάσεις ενδελεχούς και ίσως εξεζητημένης αναδίφησης σε ακόμα παλαιότερες διατάξεις για την υγιεινή των ελληνικών πόλεων και άλλα παρεμφερή θέματα, το έτος 1923 συνηθίζεται να αναφέρεται ως η εναρκτήρια χρονολογία για τις πολεοδομικές παρεμβάσεις στο σύγχρονο ελληνικό κράτος. Κι αυτό λόγω της τότε θεσμοθέτησης του νομοθετικού διατάγματος "περί σχεδίων πόλεων, κωμών και συνοικισμών του Κράτους και οικοδομής αυτών". [Ν.Δ. της 17.7.1923, ΦΕΚ Α΄228/16.8.23]. Από την άλλη πλευρά, για τα χωροταξικά θέματα η αντίστοιχη απώτερη χρονολογία είναι πολύ πιο πρόσφατη και παραπέμπει στη Μεταπολίτευση (1974), στο Σύνταγμα του 1975 [άρθρο 24] και στον κατ' επιταγή του τελευταίου ψηφισθέντα Ν. 360/1976 "περί χωροταξίας και περιβάλλοντος". [ΦΕΚ Α΄151/22.6.76].

3.4.1 αναδρομή στη μέχρι τη μεταπολίτευση περίοδο

Εκτός από την έναρξη θεσμοθέτησης ειδικών νόμων, την ενδυνάμωση και καθιέρωση της σχετικής ακαδημαϊκής διδασκαλίας, την ίδρυση υπουργείου και λοιπών εξειδικευμένων κρατικών φορέων, σχεδόν το σύνολο των γεγονότων που σχετίζονται με τη χωροταξία στην Ελλάδα εντοπίζονται χρονικά, πράγματι, στις 2-3 τελευταίες δεκαετίες. [Βασενχόβεν 1998, Λουκάκης 1994β: 72, Γιαννακούρου κ.ά. 1993, Ανδρικοπούλου & Καυκαλάς 1985: 227, Κιουσόπουλος 1990: 90-91, Νένου και Σαμαρίνα 1995]. Όμως, και στο μεσοδιάστημα μεταξύ των προαναφερθέντων ετών-σταθμών (1923 και 1974) δεν έλειψαν οι (κρατικές) επιλογές χωροταξικού χαρακτήρα. Εξάλλου, κατά τον καθηγητή Λ. Βασενχόβεν [1993] ιδέες γύρω από τον χωροταξικό σχεδιασμό «είχαν αναπηδήσει στην γόνιμη δεκαετία του '60». Επιπλέον, σημειώνεται ότι στα προγράμματα ανάπτυξης μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '70 «η πολιτική περιφερειακής ανάπτυξης και η χωροταξική πολιτική δεν διαχωρίζονταν αλλά χρησιμοποιούνταν σαν εναλλακτικοί όροι για τον ίδιο στόχο». [Ανδρικοπούλου & Καυκαλάς ό.π.: 187].

Πολύ παλαιότερα παραδείγματα κυβερνητικών ενεργειών με χωροταξική διάσταση είναι οι αποφάσεις για την πύκνωση του εθνικού οδικού δικτύου, το 1927 [Σαρηγιάννης 1995: 91] ή το 1931 [Ζαφειρόπουλος '90: 473], καθώς και συγκεκριμένες δράσεις (κυρίως εγγειοβελτιωτικά έργα) που αφορούσαν αποξηράνσεις λιμνών και ελών ή διευθετήσεις ποταμών, κατά τη δεκαετία 1925-1934 [ό.π.: 398, 429, 439 & 518].

Αν περιοριστεί κανείς στο β΄ μισό του 20ου αιώνα και ιδιαίτερα στις αρχές αυτής της περιόδου, τότε διαπιστώνει την προσπάθεια ανοικοδόμησης της χώρας και ανασύστασης της παραγωγικής της βάσης, μετά τις καταστροφές της εμπόλεμης δεκαετίας του '40.[178] Σ'

[178] Δύο αντιδιαμετρικές απόψεις εκείνης της εποχής για την ακολουθητέα πολιτική καταγράφονται αφ' ενός μεν στην Έκθεση Βαρβαρέσου. [Varvaressos 1952], η οποία φαίνεται ότι τελικά υιοθετήθηκε, αφ' ετέρου δε στα προηγηθέντα κείμενα του Δημ. Μπάτση [Μπάτσης 1977] ή την Έκθεση Ζολώτα-Ζίγδη-Κούλη [Βοϊβόνδα κ.ά. 1977: 140], για τις οποίες έχουν διατυπωθεί πάμπολλες κριτικές απόψεις. Πάντως, το εάν οι στρατηγικές επιλογές της εποχής εκείνης ήταν οι πλέον οξυδερκείς και εάν οι αναπτυξιακοί στόχοι καθορίστηκαν ώστε να εξυπηρετήσουν κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο τα εθνικά συμφέροντα ή εντάχθηκαν σε ένα πλαίσιο εξαρτημένης υπανάπτυξης αποτελούν κρίσιμα ζητήματα, τα οποία όμως δεν εντάσσονται στα ενδιαφέροντα της παρούσας εργασίας.

αυτή την περίοδο επιδιώκεται με κάθε τρόπο η προσέλκυση αλλοδαπών επενδυτικών κεφαλαίων[179] ενώ σταδιακά αξιοποιούνται οι εγχώριοι πόροι και ιδρύονται μεγάλες βιομηχανικές μονάδες.[180]

Παράλληλα όμως, δεν φαίνεται να ενδιαφέρει καθόλου η χωροθέτηση των ιδρυόμενων παραγωγικών μονάδων. [Ανδρικοπούλου & Καυκαλάς 1985, Αγγελίδης 1991]. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο της γενικότερης απουσίας κάθε θεωρητικά τεκμηριωμένης άποψης όσον αφορά τις χωροθετήσεις των παραγωγικών επενδύσεων, είναι φυσικό να μην εκδηλώνεται -εκ μέρους του κράτους- **κανένα προκαταβολικό ειδικό ενδιαφέρον, είτε προτίμησης είτε αποφυγής των παράκτιων περιοχών της χώρας.**

Από την άλλη πλευρά, η a posteriori αποτίμηση της χωροταξικής κατανομής των μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '70 υλοποιημένων βιομηχανικών επενδύσεων αποδεικνύει την έμπρακτη έλξη που άσκησαν οι παράκτιες περιοχές στις πολύ μεγάλες μονάδες. Ενδεικτικός είναι ο σχετικός χρονολογικός κατάλογος {πίνακας 3.5}, από τη μελέτη του οποίου προκύπτουν τα ακόλουθα :

- Με εξαίρεση τις μονάδες τη ΔΕΗ που εκμεταλλεύονται ορυκτές πρώτες ύλες στην πηγή τους (Πτολεμαΐδα και Μεγαλόπολη), οι λοιπές μεγάλες βιομηχανίες εγκαταστάθηκαν σε παράκτιες περιοχές. Άρα, οι περισσότερες χωροθετήσεις μεγάλων παραγωγικών μονάδων κατά την προ του 1974 περίοδο **σχετίζονται σαφώς και άμεσα με τις ελληνικές παράκτιες περιοχές και τις εκεί χρήσεις γης.**
- Από τους κατοίκους των παράκτιων περιοχών ήταν επιθυμητή η περαιτέρω ανάπτυξη οικονομικών δραστηριοτήτων στην περιοχή τους. Η επιθυμία αυτή δεν είναι άμοιρη συσχετισμού με τους λίαν υψηλούς δείκτες μετανάστευσης στο εξωτερικό που καταγράφηκαν κατά τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου.
- Οι δραστηριότητες τουρισμού και αναψυχής έλκονται, ομοίως, από τις ελληνικές παράκτιες περιοχές.
- Οι μεγαλύτερες νέες οδικές αρτηρίες χαράσσονται κοντά στη θάλασσα, και μάλιστα με τέτοιο τρόπο που να ευνοείται η σταδιακή διαμόρφωση του "αναπτυξιακού S"[181]. Σύμφωνα με τον Αγγελίδη [1991: 196] οι οδικοί άξονες είχαν ως απώτερο αποτέλεσμα την αποδυνάμωση των εκτός αυτών τοπικών επιχειρηματικών κέντρων. Άρα, στο βαθμό που οι άξονες ήσαν παράκτιοι πιθανολογείται η αποδυνάμωση περιοχών της ενδοχώρας, μακριά από τις ακτές.
- Και τα λοιπά μέσα συγκοινωνιών με κόμβους στις παράκτιες περιοχές (αεροπλάνο και πλοίο) αναπτύσσονται προνομιακά.
- Αρχαιολογικά και άλλα ευρήματα (μνημεία) έρχονται στο φως στις ελληνικές παράκτιες περιοχές, παρέχοντας σαφείς ενδείξεις για την ακμή αυτών των περιοχών και κατά το παρελθόν.
- Αρκετοί σεισμοί πλήττουν τις ελληνικές παράκτιες περιοχές.
- Κάνουν την εμφάνισή τους στην ειδησιογραφία ολοένα και περισσότερες οικολογικές καταστροφές, οι οποίες κατά κανόνα σχετίζονται με τη θάλασσα και τις παράκτιες περιοχές.

---

[179] Υπονοείται ο Ν. 2687/1953 που αφορά τις επενδύσεις και την προστασία των εκ του εξωτερικού κεφαλαίων [ΦΕΚ Α΄317/10.11.53]. Αξίζει να σημειωθεί ότι ψηφίστηκε κατόπιν σαφούς επιταγής του Συντάγματος του 1952 και ότι διατηρεί μέχρι σήμερα την αυξημένη τυπική του ισχύ. [Αθανασόπουλος 1996: 19].

[180] Πάντως, τουλάχιστον μέχρι το 1960, πάνω από τους μισούς εργαζόμενους απασχολούντο στον πρωτογενή τομέα της ελληνικής οικονομίας. [Νεγρεπόντη-Δελιβάνη 1981: 82, Παναγιωτάτου 1990: 64].

[181] Στην ελληνική βιβλιογραφία που ασχολείται με την περιφερειακή ανάπτυξη και τα συναφή θέματα ως περιοχές του **"αναπτυξιακού S"** ονομάζονται αυτές πέριξ του αστικοβιομηχανικού άξονα που συνδέει την Πάτρα με την Καβάλα, μέσω Αθηνών και Θεσσαλονίκης. [ΚΕΠΕ 1967, Κατοχιανού & Θεοδωρή-Μαρκογιαννάκη 1989]. Σημειώνεται σχετικά ότι ο άξονας αυτός διασχίζει νομούς με γειτνίαση Γ=1, δηλαδή νομούς που έχουν παράκτιες περιοχές.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.5 **ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΞΥ 1952-1974 ΜΕΓΑΛΩΝ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ -ΚΑΙ ΟΧΙ ΜΟΝΟΝ- ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ**[182]

1952	Αξιοποίηση των ραδιενεργών πηγών της Ικαρίας.	ΝΑΙ
	Ιδρύεται εργοστάσιο σπίρτων στη Ρόδο.	ΝΑΙ
	Ιδρύεται εργοστάσιο παστερίωσης γάλακτος στη Θεσσαλονίκη.	ΝΑΙ
	Ιδρύεται εργοστάσιο δημοσιογραφικού χάρτου στη Λάρισα.	---
1953	Εγκαίνια εργοστασίου ΔΕΗ στο Αλιβέρι.	ΝΑΙ
1954	Έναρξη κατασκευής φραγμάτων στον Αχελώο, στον Αλιάκμονα, τον Αξιό κ.ά.	(ναι)
	Προχωρούν οι εργασίες διάνοιξης της παραλιακής λεωφόρου Βουλιαγμένης-Σουνίου.	ΝΑΙ
	Για την ενίσχυση του τουρισμού οργανώνεται κρουαζιέρα 101 βασιλέων και πριγκίπων στα ελληνικά νησιά.	ΝΑΙ
1955	Θεμελιώνεται το διυλιστήριο πετρελαιοειδών στον Ασπρόπυργο (εγκαίνια το 1958).	ΝΑΙ
	Προτείνεται η δημιουργία αεροδρομίου στο Ηράκλειο Κρήτης.	ΝΑΙ
1956	Ανακαλύπτεται στην Πύλο το ανάκτορο του Νέστορα.	ΝΑΙ
	Καταστροφικός σεισμός στη Σαντορίνη.	ΝΑΙ
1957	Έναρξη έργων εξόρυξης λιγνίτη στην Πτολεμαΐδα.	---
	Έναρξη κατασκευής ατομικού αντιδραστήρα στην Αγ. Παρασκευή Αττικής (εγκαίνια το 1961).	(ναι)
	Έναρξη του Φεστιβάλ Επιδαύρου.	(ναι)
1958	Έναρξη ναυπήγησης πετρελαιοφόρου στα ναυπηγεία Σκαραμαγκά.	ΝΑΙ
	Ανακαλύπτεται μεγάλο λιμναίο σπήλαιο στο Διρό Λακωνίας.	ΝΑΙ
	Ευρύ πρόγραμμα ανάπτυξης της Βουλιαγμένης Αττικής.	ΝΑΙ
	Ιδρύεται καζίνο στη Ρόδο.	ΝΑΙ
1959	Πρώτη καθέλκυση φορτηγού πλοίου από τα ναυπηγεία Σύρου.	ΝΑΙ
1960	Θεμελίωση εργοστασίου αζώτου στην Πτολεμαΐδα.	---
	Ίδρυση βιομηχανίας αλουμίνας στα Άσπρα Σπίτια, στην παράκτια περιοχή όπου συνορεύουν οι νομοί Βοιωτίας και Φωκίδας (θεμελίωση το 1963, εγκαίνια το 1966).	ΝΑΙ
	Ιδρύονται ιχθυόσκαλες στην Πάτρα, Χαλκίδα, Βόλο και Πειραιά.	ΝΑΙ
	Εγκαίνια εθνικής οδού Ιωαννίνων-Κόνιτσας.	---
	Εγκαίνια γέφυρας Πηνειού στα Τέμπη.	(ναι)
	Θεμελιώνεται η α΄ θερμική μονάδα της ΔΕΗ στην Πτολεμαΐδα.	---
1961	Ο ΕΟΤ ζητά την απομάκρυνση των φυλακών Αίγινας.	ΝΑΙ
	Αγανάκτηση στην Ήπειρο για άρμα στο καρναβάλι της Πάτρας που διακωμωδεί τη διένεξη Πάτρας και Ηγουμενίτσας για την απόληξη της πορθμειακής γραμμής Ελλάδος-Ιταλίας.	ΝΑΙ
	Αναγγέλλεται νέα μεγάλη τουριστική οδός Σουνίου-Λαυρίου-Χαλκίδας.	ΝΑΙ
	Πρώτη υψικάμινος της "χαλυβουργικής" στην Ελευσίνα (εγκαίνια το 1963, η δεύτερη το 1972).	ΝΑΙ
	Αρχίζουν δρομολόγια με υδροπτέρυγα στο Σαρωνικό.	ΝΑΙ
1962	Διαπιστώνεται καταπάτηση δημόσιας γης κατά μήκος της οδού Αθηνών-Σουνίου.	ΝΑΙ
	Θεμελίωση γηπέδου γκολφ στη Γλυφάδα Αττικής.	ΝΑΙ
	Νέοι αεροσταθμοί στο Ελληνικό Αττικής και στη Ρόδο.	ΝΑΙ
	Νέα γέφυρα στον Εύριπο.	ΝΑΙ
	Εγκαίνια νέων εθνικών οδών Αθηνών-Κορίνθου και Αθηνών-Λαμίας.	ΝΑΙ
	Εγκαίνια α΄ εργοστασίου "τιτάν" στη Θεσσαλονίκη.	ΝΑΙ
	Εγκαίνια εργοστασίου "pirelli" στην Πάτρα.	ΝΑΙ
1963	Παλιρροιακό κύμα ύψους 10 μέτρων προκαλεί απώλειες ζωών και καταστροφές μέχρι βάθους 300 μέτρων από την ακτή, στην περιοχή Αιγίου.	ΝΑΙ
	Υπογράφεται η σύμβαση για την γ΄ θερμική μονάδα της ΔΕΗ στην Πτολεμαΐδα.	---
	Ο Ωνάσης αγοράζει το Σκορπιό.	ΝΑΙ
	Η Ακροναυπλία παραχωρείται στον ΕΟΤ για ανέγερση ξενοδοχείου.	ΝΑΙ
	Εγκαίνια εργοστασίου φωσφορικών λιπασμάτων στη Νέα Καρβάλη Καβάλας.	ΝΑΙ
	Νόμπελ λογοτεχνίας στο Γ. Σεφέρη.	---
1964	Εγκαινιάζεται το διυλιστήριο "esso-pappas" στη Θεσσαλονίκη.	ΝΑΙ
	Εξαγγέλλεται "αποικία ψυχοπαθών" στη Λέρο, για να αποσυμφωρηθεί το ψυχιατρείο Δαφνίου.	(ναι)
	Ανακοινώνεται η ίδρυση πανεπιστημίου στην Πάτρα (εγκαίνια το 1966).	ΝΑΙ

[182] Στην τελευταία στήλη του χρονολογικού καταλόγου καταγράφεται το κατά πόσο το εκάστοτε αναφερόμενο γεγονός αφορά σαφώς τις παράκτιες περιοχές (ένδειξη "ΝΑΙ") ή δεν τις αφορά (ένδειξη "---") ή τέλος τις αφορά εν μέρει (ένδειξη "(ναι)"), πάντα κατά την εκτίμηση του γράφοντος.

	Κατασκευάζεται τελεφερίκ για την άνοδο στην Πάρνηθα.	(ναι)
1965	Αποφασίζεται η μετατροπή του όρμου Ραφήνας σε λιμάνι.	ΝΑΙ
	Καταστροφικός σεισμός στην Αλόννησο.	ΝΑΙ
	Καταστροφικός σεισμός στη Μεγαλόπολη.	---
	Εγκαίνια νέου εργοστασίου "πειραϊκής-πατραϊκής" στην Πάτρα.	ΝΑΙ
	Καταστροφικός σεισμός στην Άμφισσα και την Αιγιαλεία.	(ναι)
1967	Αντιδράσεις στην πρόταση ΕΟΤ για επιχωμάτωση του Φαληρικού όρμου.	ΝΑΙ
	Καταστροφικός σεισμός στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία.	---
	Ιδρύεται εργοστάσιο "εθύλ" στα Διαβατά Θεσσαλονίκης.	ΝΑΙ
1968	Εγκαίνια εθνικής οδού Λάρισας-Θεσσαλονίκης.	ΝΑΙ
	Εγκαίνια εργοστασίου ελαστικών στη Θεσσαλονίκη.	ΝΑΙ
	Εγκαίνια θερμοηλεκτρικού εργοστασίου ΔΕΗ στη Μεγαλόπολη.	---
	Καταστροφικός σεισμός στον Άγιο Ευστράτιο.	ΝΑΙ
1969	Εγκαίνια ανατολικού αερολιμένα στο Ελληνικό Αττικής.	ΝΑΙ
	Ανακαλύπτεται θαμένη νεολιθική πόλη στο Ακρωτήρι Σαντορίνης.	ΝΑΙ
	Εγκαίνια ναυπηγείων Ελευσίνας.	ΝΑΙ
	Θεμελίωση εργοστασίου αφαλάτωσης ύδατος στην Ερμούπολη Σύρου.	ΝΑΙ
	Παράδοση σε κυκλοφορία νέας εθνικής οδού Κορίνθου-Πατρών.	ΝΑΙ
	Θεμελίωση θερμοηλεκτρικού εργοστασίου ΔΕΗ στο Κερατσίνι.	ΝΑΙ
1970	Θεμελίωση γηπέδου γκολφ στην Κέρκυρα.	ΝΑΙ
	Η Ιερά Σύνοδος καταγγέλλει τους γυμνιστές στις παραλίες της Μυκόνου.	ΝΑΙ
	Ιδρύεται Πανεπιστήμιο στα Ιωάννινα.	---
	Εγκαίνια νέου σταθμού επιβατών στο λιμάνι του Πειραιά.	ΝΑΙ
	Εγκαίνια δορυφορικού σταθμού εδάφους του ΟΤΕ στις Θερμοπύλες.	---
1971	Λειτουργεί καζίνο στην Πάρνηθα.	(ναι)
	Εγκαίνια ζυθοποιίας "henninger" στο Ηράκλειο Κρήτης.	ΝΑΙ
	Ιδρύεται εργοστάσιο "pepci-cola" στην Αθήνα.	ΝΑΙ
1972	Φιάλες με οξύ από ναυάγιο στη Ζάκυνθο απειλούν τη δυτική ακτή της Πελοποννήσου.	ΝΑΙ
	Νεκρά ψάρια στην ακτή του κόλπου της Ελευσίνας.	ΝΑΙ
	Εγκαίνια εργοστασίου συναρμολόγησης αυτοκινήτων στην περιοχή Βόλου.	ΝΑΙ
	Εγκαίνια διυλιστηρίου "mobil" στους Αγ. Θεοδώρους Κορινθίας.	ΝΑΙ
1973	Ομαδικός θάνατος ψαριών στις παραλίες του Σαρωνικού.	ΝΑΙ
1974	Ανακαλείται πράξη εκχώρησης στην "petrola" θαλάσσιας έκτασης 200 στρεμμάτων στο λιμάνι της Ελευσίνας.	ΝΑΙ

ΠΗΓΗ : [183]

Παράλληλα, τα (συνήθως πενταετή) κρατικά Προγράμματα οικονομικής και κοινωνικής **ανάπτυξης**[184] ευαγγελίζονται την ισόρροπη ανάπτυξη όλων των περιοχών της χώρας,

[183] Ο συγκεκριμένος πίνακας αποτελεί προϊόν αποδελτίωσης επισκοπήσεων δημοσιογραφικού χαρακτήρα. [Ζαφειρόπουλος '90: *Τα γεγονότα του 20ου αιώνα*, η Καθημερινή: *Ιστορικό λεύκωμα*, κ.ά. μεμονωμένες πηγές]. Αξίζει να σημειωθεί ότι από τον γράφοντα επιλέχθηκαν όχι μόνο οι μεγάλες βιομηχανικές επενδύσεις στην Ελλάδα κατά την εξεταζόμενη χρονική περίοδο, αλλά και άλλα γεγονότα που εμπλέκονται με την αναπτυξιακή διαδικασία, ιδιαίτερα στις παράκτιες περιοχές.

[184] Κατά κανόνα είχαν πενταετή χρονικό ορίζοντα, αλλά οι κυβερνητικές αλλαγές οδηγούσαν συχνά σε σύνταξη νέου, προ της λήξεως του εκάστοτε ισχύοντος. Ως πρώτο εθνικό πρόγραμμα θεωρείται το "*πενταετές πρόγραμμα οικονομικής αναπτύξεως της χώρας 1960-1964*", αφού το «*τετραετές πρόγραμμα ανασυγκροτήσεως για την Ελλάδα*» του 1948 συντάχθηκε από την εν Ελλάδι αποστολή της Διοικήσεως Οικονομικής Συνεργασίας. [Ανδρικοπούλου & Καυκαλάς 1985: 202]. Ακολούθησε το πρώτο συνταχθέν από το ΚΕΠΕ "*σχέδιον προγράμματος οικονομικής αναπτύξεως της Ελλάδος (1966-1970)*". Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας εκπονείται το "*πρόγραμμα οικονομικής αναπτύξεως της Ελλάδος 1968-1972*", το "*σχέδιον προτύπου μακροχρονίου αναπτύξεως της Ελλάδος 1973-1987*" και το πενταετές για την περίοδο 1973-1977.
Έκτο στη σειρά είναι το "*πρόγραμμα οικονομικής και κοινωνικής αναπτύξεως 1976-1980*" και έπονται το "*πρόγραμμα οικονομικής και κοινωνικής αναπτύξεως 1978-1982*" και το "*πρόγραμμα περιφερειακής αναπτύξεως 1981-1985*". Τη σκυτάλη παίρνει το "*πρόγραμμα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης 1983-1987*" και το αδημοσίευτο "*πρόγραμμα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης 1988-1992*". Ανάλογο χαρακτήρα και περιεχόμενο έχει και το κείμενο [ΚΕΠΕ 1990] με τίτλο "*η ανάπτυξη της Ελλάδος - παρελθόν, πα-*

στα πλαίσια μίας ολιστικής προσέγγισης και ενός προγραμματισμού με σαφή συγκεντρωτικό και καθολικό χαρακτήρα. [Γετίμης 1984]. Αν και είναι αυτονόητο ότι ενσωματώνουν συγκεκριμένες χωροταξικές επιλογές, το σύστημα γενικών αξιών και στόχων παραμένει άνευ χωρικής ανάλυσης και εξειδίκευσης σε επίπεδο περιφέρειας. Πολύ περισσότερο, βέβαια, **δεν γίνεται διάκριση σε παράκτιες και μη παράκτιες περιοχές**.

Σταδιακά, πάντως, εμφιλοχωρούν αναφορές για τις περιφερειακές ανισότητες, αλλά μόλις στο τέταρτο Πρόγραμμα (*"1973-1987"*) καταγράφονται κατά περιφέρεια και νομό τα οικονομικά, πολιτιστικά και άλλα περιφερειακά προβλήματα. Για πρώτη φορά, επίσης, επιχειρείται μία διάκριση μεταξύ χωροταξίας και περιφερειακής ανάπτυξης. [Χατζημιχάλης 1988: 123]. Στα πλαίσια του προαναφερθέντος το Προγράμματος για τη μακροχρόνιο ανάπτυξη της Ελλάδος δημοσιεύονται επιμέρους θεματικές εκθέσεις. Μία εξ αυτών περιλαμβάνει στον τίτλο της τον όρο "χωροταξία", αν και δεν αναφέρεται αποκλειστικά σ' αυτήν.[185] Είναι αξιοσημείωτο ότι στο ολιγοσέλιδο αυτό κείμενο περιλαμβάνεται εξίσου μικρή αναφορά (250 λέξεις περίπου) στις **ακτές της Ελλάδος**.

Στην προαναφερθείσα -(μάλλον) πρώτη επίσημη ενασχόληση με τις ελληνικές παράκτιες περιοχές- περιλαμβάνεται περιγραφή της εκεί «μεγάλης ποικιλίας τοπίου», αξιολόγηση της καταλληλότητάς των για τουριστική ανάπτυξη αλλά και η διαπίστωση ότι «αι ακταί των περιαστικών περιοχών έχουν ήδη αλλοιωθή εκ της ανοργανώτου τουριστικής αναπτύξεως (περιλαμβανομένης της δευτέρας κατοικίας)». [ΚΕΠΕ 1972γ: 21]. Τέλος, αξιομνημόνευτη και άμεσα σχετιζόμενη με το αντικείμενο της παρούσας εργασίας είναι η εκεί αναγραφόμενη προτροπή για τη **διατήρηση της δύσκολης προσπέλασης προς τις ακτές, μέχρι την εκπόνηση των σχεδίων ανάπτυξης των παράκτιων (περιαστικών) περιοχών**.

Κατά τη διάρκεια της εξεταζόμενης χρονικής περιόδου ανατίθενται και πραγματοποιούνται αρκετές **μελέτες με χωροταξικό/περιφερειακό περιεχόμενο**. Ήδη το 1957 συντάσσεται κείμενο με αντικείμενο την ανάπτυξη της Ηπείρου [Lamour 1957], ενώ αργότερα πραγματοποιούνται «η οικονομική έρευνα για τη Δυτική Πελοπόννησο και το σχέδιο ανάπτυξης της Κρήτης». [Γιαννακούρου κ.ά. 1993: 64]. Παράλληλα, το Υπ. Εσωτερικών απογράφει τους παραδοσιακούς οικισμούς της χώρας. [Χατζημιχάλης 1988: 125].

Με την πάροδο του χρόνου, πληθαίνουν οι μελέτες με αυτοτελή χωροταξικό χαρακτήρα, αν και αποτελούν «'ασκήσεις επί χάρτου', αφού δεν υπήρχε κανένα θεσμικό πλαίσιο εφαρμογής». [ΥΠΕΧΩΔΕ 1999: 19]. Εν πάσει περιπτώσει, **οι περισσότερες από αυτές αφορούν παράκτιες περιοχές**, όπως προκύπτει από τη μελέτη σχετικού καταλόγου για την περίοδο 1960-1976. [Βοϊβόνδα κ.ά. 1977]. Από τις εκεί περιλαμβανόμενες 85 μελέτες, αρκετές εξετάζουν θέματα χωρίς συγκεκριμένη περιοχή μελέτης ή αφορούν το σύνολο της χώρας, ενώ μεταξύ των υπολοίπων εντοπίζονται :

- Είκοσι πέντε (25) ρυθμιστικά σχέδια, εκ των οποίων τα 16 αφορούν παράκτιες και τα 9 μεσόγειες περιοχές.
- Δεκαέξι (16) χωροταξικές μελέτες, εκ των οποίων μόνο μία δεν περιλαμβάνει παράκτια περιοχή στην περιοχή μελέτης της.
- Δεκατέσσερις (14) μελέτες τουριστικής ανάπτυξης, εκ των οποίων μόνο μία δεν αναφέρεται σε παράκτια περιοχή.

ρόν και προτάσεις πολιτικής". Έκτοτε δεν συντάχθηκε Πρόγραμμα με τίτλο και θέμα όπως τα παραπάνω, παρά μόνο Σχέδια Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΣΠΑ). {βλ. επόμενα κεφάλαια}

[185] Πρόκειται για το κείμενο με τίτλο "*Χωροταξικαί και πολιτιστικαί απόψεις του περιβάλλοντος*", το οποίο αυτοπροσδιορίζεται ως «πλαίσιον δια τον μακροχρόνιον σχεδιασμόν του τεχνητού περιβάλλοντος το οποίον διεμόρφωσεν ο Έλλην κατά την άσκησιν των δραστηριοτήτων αυτού εντός του εθνικού χώρου». [ΚΕΠΕ 1972γ: 6]

Ταυτόχρονα με τα κρατικά Προγράμματα ανάπτυξης και τις χωρικές μελέτες επιμέρους περιοχών, οι αλλεπάλληλοι νόμοι που παρέχουν **κίνητρα** για την ενθάρρυνση των ιδιωτικών επενδύσεων (ίδρυση και λειτουργία κυρίως βιομηχανικών, αλλά και τουριστικών μονάδων) αποτελούν ενέργειες με σαφείς χωροταξικές διαστάσεις, οι οποίες διατρέχουν όλη την εξεταζόμενη χρονική περίοδο. Πράγματι, με την καθιέρωση διαφορετικού βαθμού κεφαλαιακών ενισχύσεων, φορολογικών απαλλαγών, αυξημένων αποσβέσεων και άλλων μορφών κινήτρων καθώς και αντικινήτρων εγκατάστασης σε συγκεκριμένες περιοχές, επιχειρείται η παρέμβαση στη γεωγραφική κατανομή της απασχόλησης (άρα του πληθυσμού και του οικιστικού δικτύου) και τελικά η αναδιάταξη των χρήσεων γης στην ελληνική επικράτεια (άρα και στις παράκτιες περιοχές).

Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '70 η φιλοσοφία των νομοθετημάτων για τα κίνητρα προς τις ιδιωτικές επενδύσεις, προεξάρχοντος του Ν.Δ. 2176/1952 "περί μέτρων προστασίας της επαρχιακής βιομηχανίας" [ΦΕΚ Α΄207/6.8.52],[186] διέκρινε την ελληνική επικράτεια σε δύο περιοχές, την Αττική και την υπόλοιπη χώρα, ευνοώντας την δεύτερη. Το πρακτικό αποτέλεσμα αυτής της νομοθετικής αντιμετώπισης ήταν η συγκέντρωση των βιομηχανιών εκτός της Αττικής, αλλά σε επαφή μ' αυτή, πέριξ των οδικών πυλών εισόδου σ' αυτή, στα Οινόφυτα Βοιωτίας και δευτερευόντως στους Αγ. Θεοδώρους Κορινθίας. [Βοϊβόνδα κ.ά. 1977, Ανδρικοπούλου & Καυκαλάς 1985: 230, Σαρηγιάννης 1995: 135]. Αξίζει να σημειωθεί ότι η δεύτερη από τις πιο πάνω περιοχές είναι παράκτια, ενώ η βιομηχανική περιοχή στα Οινόφυτα -παρ' όλο που δεν έχει λειτουργική σχέση με τη θάλασσα- απέχει από την πλησιέστερη ακτογραμμή απόσταση της τάξης των 5 χιλιομέτρων, μόνον.

Το προαναφερθέν καθεστώς διττής αντιμετώπισης της ελληνικής επικράτειας αλλάζει μόλις το 1971.[187] Πράγματι, με το Ν.Δ. 1078/1971 "περί λήψεως φορολογικών και άλλων μέτρων προς ενίσχυσιν της περιφερειακής αναπτύξεως" [ΦΕΚ Α΄273/27.12.71] θεσμοθετείται και τρίτη χωρική ζώνη κινήτρων, με την οποία επιχειρείται περαιτέρω χωρική διαφοροποίηση των εκτός Αττικής περιοχών. Στην ενδιάμεση κατηγορία περιοχών κατατάχθηκαν οι νομοί Κορινθίας, Βοιωτίας, Εύβοιας (τμήμα) και το πολεοδομικό συγκρότημα Θεσσαλονίκης, δηλαδή περιοχές οι οποίες (όπως και η Αττική) έχουν γειτνίαση Γ=1, είναι δηλαδή παραλιακές.

Ένα χρόνο αργότερα, το 1972, θεσμοθετείται η δυνατότητα αναλυτικότερης ταξινόμησης με την δημιουργία και τέταρτης ζώνης κινήτρων [Ν.Δ. 1312/1972, ΦΕΚ Α΄232/24.12.72]. Την ίδια εποχή, η ελληνική επικράτεια αντιμετωπίζεται με ξεχωριστές ρυθμίσεις όσον αφορά την ενίσχυση των **τουριστικών επενδύσεων**. Πρόκειται για τις ρυθμίσεις που θεσμοθετήθηκαν με το Ν.Δ. 1313/1972 "περί μέτρων ενισχύσεως της τουριστικής αναπτύξεως" [ΦΕΚ Α΄232/24.12.72], με το οποίο δημιουργήθηκαν αρχικά 3 ζώνες κινήτρων, με ταυτόχρονη πρόβλεψη και για τέταρτη. Οι συγκεκριμένες χωρικές ταξινομήσεις είναι διαφορετικές από τις αντίστοιχες των μη τουριστικών επενδύσεων, αλλά και πάλι οι περιοχές που θεωρούνται ότι δεν χρειάζονται μεγάλη ενίσχυση απαρτίζονται κυρίως από νομούς, επαρχίες και δήμους εγγύς του "αναπτυξιακού S" οι οποίες έχουν γειτνίαση Γ=1, είναι δηλαδή παρά-

---

[186] Για αναλυτικούς καταλόγους των από το 1948 νομοθετημάτων που σχετίζονται με τα κάθε είδους κίνητρα προς ιδιώτες επενδυτές για την ανάπτυξη παραγωγικών μονάδων και γενικότερα για την περιφερειακή ανάπτυξη της Ελλάδος βλ. τα κείμενα του καθηγητή Κ. Αθανασόπουλου [ενδεικτικά Αθανασόπουλος 1984, Αθανασόπουλος 1993, Αθανασόπουλος 1995, Αθανασόπουλος 1996] αλλά και των Ανδρικοπούλου & Καυκαλάς 1985 καθώς και των Γιαννακούρου κ.ά. 1993.

[187] Σύμφωνα με μία αξιοπρόσεκτη άποψη, η πολιτική κινήτρων περιφερειακής ανάπτυξης ενεργοποίησε πιο ισχυρούς μηχανισμούς παρέμβασης και απέκτησε πιο εκλεπτυσμένη χωρική εξειδίκευση στις αρχές της δεκαετίας του '70, όχι μόνο λόγω της τότε διεθνούς οικονομικής κρίσης, αλλά και λόγω της ολοκλήρωσης του ρεύματος μετανάστευσης Ελλήνων στο εξωτερικό. Το τελευταίο δρούσε κατά το παρελθόν ως «δικλείδα ασφαλείας» που ρύθμιζε τις απελευθερούμενες από τον αγροτικό τομέα μεγάλες μάζες εργατικού δυναμικού. [Ανδρικοπούλου & Καυκαλάς ό.π.: 255]. Επομένως, όταν έπαυσε να υπάρχει η "δικλείδα", έγιναν αναγκαίες οι μέσω των κινήτρων ρυθμίσεις για την ενίσχυση της απασχόλησης στις λιγότερο ευνοημένες περιοχές.

κτιες περιοχές. Επίσης, δεν ευνοούνται από τη σχετική πολιτική κινήτρων ορισμένα τμήματα της Κρήτης, τα νησιά της Αττικής καθώς και μεμονωμένα νησιά των Κυκλάδων και των Δωδεκανήσων, περιοχές που επίσης είναι παράκτιες. Επομένως, στα πλαίσια του Ν.Δ. 1313/1972 για τις τουριστικές επενδύσεις, **οι λιγότερο ενισχυόμενες περιοχές είναι στη συντριπτική τους πλειοψηφία παράκτιες.**

Στο ίδιο πλαίσιο -της ενθάρρυνσης των παραγωγικών ιδιωτικών επενδύσεων εκείνης της περιόδου- εντάσσεται και ο Ν. 4458/1965 "περί **βιομηχανικών περιοχών**" [ΦΕΚ Α'33/27.2.65]. Εκτός από τη συγκέντρωση των βιομηχανιών σε συγκεκριμένες περιοχές, ο νόμος αυτός αποσκοπούσε στην έμπρακτη βοήθεια του κράτους προς τους επενδυτές (προσφορά γηπέδων με έτοιμες τεχνικές υποδομές κλπ.) για την εγκατάσταση των μονάδων τους εκτός Αθηνών. Για την παρούσα εργασία, ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι η πρώτη βιομηχανική περιοχή που λειτούργησε ήταν χωροθετημένη σε παράκτια περιοχή (στη Θεσσαλονίκη), όπως και οι δυο επόμενες (στο Βόλο και το Ηράκλειο). [Βλιάμος 1988: 73].

Τελικά, η συνολική θεώρηση της παραπάνω αλληλουχίας νόμων και νομοθετικών διαταγμάτων οδηγεί στο συμπέρασμα ότι επιδιώχθηκε να μην ευνοηθεί η εγκατάσταση βιομηχανικών μονάδων στην Αττική (αρχικά) και σε αρκετούς νομούς που ευρίσκονται κατά μήκος του "αναπτυξιακού S" (σε δεύτερη φάση).[188] Θεωρήθηκε, δηλαδή, ότι **δεν απαιτείτο κρατική ενίσχυση προκειμένου να ιδρυθούν και λειτουργήσουν ιδιωτικές παραγωγικές μονάδες στις παραπάνω παράκτιες περιοχές της χώρας.**[189]

Η διάκριση χωρικών ζωνών δεν ίσχυσε για τις επενδύσεις με κεφάλαια εκ του εξωτερικού, αφού ο σχετικός νόμος [Ν. 2687/1953] δεν έκανε τέτοια διάκριση. [Αγγελίδης 1991: 196]. Οι επενδύσεις αυτής της κατηγορίας, κατά την περίοδο 1953-1969, στην συντριπτική τους πλειοψηφία προτίμησαν ως επιχειρηματική έδρα την Αθήνα και ως χώρους εγκατάστασης των παραγωγικών μονάδων τις περιοχές επί του "αναπτυξιακού S", εκτός ελάχιστων στην περιοχής της Κοζάνης και ακόμα λιγότερων στις περιοχές Λάρισας και Μεγαλόπολης. [Μπυρζέλ 1976: χάρτης 14]. Συνεπώς, **οι εν Ελλάδι επενδύσεις με κεφάλαια εκ του εξωτερικού προτίμησαν σαφώς τις παράκτιες περιοχές.**

Πιο αναλυτικά, η μελέτη της ανά νομό κατανομής των «ξένων άμεσων επενδύσεων στην Ελλάδα για την περίοδο 1953-1983» [Δεληθέου 1996: 176-200] οδηγεί στη διαπίστωση σύμφωνα με την οποία ποσοστό 57% από το τελικώς εισαχθέν ποσόν (1,926 τρις εκατομμύρια δραχμές) επενδύθηκε στο Ν. Αττικής. Ακολούθησαν σε ποσοστά οι νομοί Θεσσαλονίκης (10%), Κορινθίας (3,5%), Βοιωτίας, Χαλκιδικής, και Λασηθίου (με ποσοστά λίγο κάτω από το 3%), Αχαΐας (2,4%) και οι νομοί Φθιώτιδος και Καβάλας (ανά 1,3%, περίπου). Τέλος, σημαντικά ποσά απορρόφησαν οι επενδύσεις στους νομούς Μαγνησίας, Κυκλάδων και Ευ-

---

[188] Σ' αυτές τις περιοχές ο συντελεστής ολικής απόκλισης (για την περίοδο 1963-1973) ήταν μεγαλύτερος της μονάδας, άρα η εκεί πραγματική μεταβολή της απασχόλησης ήταν μεγαλύτερη από ότι στο σύνολο της χώρας. [Ανδρικοπούλου & Καυκαλάς ό.π.: 146-149].

[189] Αντίθετα, τα άρθρα 3 και 4 του Ν. 4171/1961 [ΦΕΚ Α'93/3.6.61], "περί λήψεως γενικών μέτρων δια την υποβοήθησιν της αναπτύξεως της οικονομίας της χώρας", καθώς και οι τροποποιήσεις των (Ν.Δ. 916/1971, ΦΕΚ Α'137/14.7.71 και Ν. 159/1975, ΦΕΚ Α'192/9.9.75) δείχνουν μία **προσπάθεια ενθάρρυνσης της εγκατάστασης δραστηριοτήτων πολύ κοντά στην ακτογραμμή**. Πράγματι, μ' αυτά θεσμοθετείται η δυνατότητα παραχώρησης από το Δημόσιο σε επιχειρήσεις της αποκλειστικής χρήσης της ζώνης του αιγιαλού και της συνορεύουσας θαλάσσιας περιοχής. [ΕΤΒΑ 1995/96: 82]. Από την άλλη πλευρά, πιθανολογείται ότι η πέραν του νόμου ανεξέλεγκτη εφαρμογή των παραπάνω δυνατοτήτων οδήγησε στην έκδοση του Ν.Δ. 393/1974 ["περί συμπληρώσεως των διατάξεων του Α.Ν. 2344/1940", ΦΕΚ Α'110/24.4.74], με την οποία δρομολογείται η κατεδάφιση των οποτεδήποτε και άνευ αδείας ανεγερθέντων κτισμάτων επί του αιγιαλού ή της παραλίας. Αν και στις αρχές της δεκαετίας του '80 τα σχετικά άρθρα του Ν. 4171/1961 καταργούνται [άρθρο 23 του Ν. 1262/1982 και άρθρο 32 του Ν. 1563/1985], η μίσθωση ή η παραχώρηση θαλάσσιων εκτάσεων από το Δημόσιο, για υδατοκαλλιέργειες και όχι μόνον, εξακολουθεί να αποτελεί συνήθη (νόμιμη) πρακτική.

βοίας, ενώ δεν υπήρξαν ξένες επενδύσεις σε 15 νομούς, μεταξύ των οποίων οι νομοί Ευρυτανίας, Καρδίτσας, Γρεβενών, Πέλλας, Σερρών και Φλώρινας, οι οποίοι δεν είναι παράκτιοι. Συνολικά, **ποσοστό της τάξης του 90% των συγκεκριμένων κεφαλαίων επενδύθηκε στους (παράκτιους) νομούς που συγκροτούν το "αναπτυξιακό S"**. Ταυτόχρονα, οι νομοί με μικρό ή ανύπαρκτο μέτωπο στη θάλασσα (γειτνίαση Γ>1) δεν προτιμήθηκαν καθόλου ή ευνοήθηκαν κατά μικρό τμήμα του εναπομείναντος ποσοστού 10% των σχετικών κεφαλαίων.

3.4.2 το "εθνικό πρόγραμμα διαχειρίσεως ακτών" και η εποχή του

Οι ελληνικές παράκτιες περιοχές αναδύονται ως αντικείμενο χωροταξικής πολιτικής στα τέλη της δεκαετίας του '70, χωρίς δηλαδή να εμφανίσουν σημαντική υστέρηση σε σχέση με τα ανάλογα διεθνή δρώμενα.[190] Το κρατικό ενδιαφέρον γι αυτές εκδηλώνεται στα πλαίσια της δραστηριότητας του Εθνικού Συμβουλίου Χωροταξίας και Περιβάλλοντος (ΕΣΧΠ), η νομιμοποίηση του οποίου πηγάζει από το Ν. 360/1976.[191]

Αξίζει να σημειωθεί ότι από το σύνολο των **21 Αποφάσεων** του ΕΣΧΠ που έλαβαν θεσμική υπόσταση, μόνο μία μπορεί να υποστηριχθεί ότι είναι παντελώς άσχετη με τις παράκτιες περιοχές (η υπ. αρ. 15, "περί ιδρύσεως βιομηχανικής περιοχής Κοζάνης-Πτολεμαΐδας"). Όλες οι υπόλοιπες σχετίζονται -περισσότερο ή λιγότερο- με τις παράκτιες περιοχές. Πράγματι, είτε τις αφορούν άμεσα {βλ. στη συνέχεια} είτε αφορούν θέματα ρύθμισης του χώρου σε συγκεκριμένες παράκτιες περιοχές (Καβάλα, Χαλκιδική, Ρόδος, Ηράκλειο, Μήλος κλπ.) είτε αφορούν γενικότερα θέματα που βρίσκουν εφαρμογή και στις παράκτιες περιοχές (προστασία περιβάλλοντος, υδάτινοι πόροι, απολιθωμένα δάση κλπ.).

Τη μεγαλύτερη συνάφεια με τις παράκτιες περιοχές εμφανίζει η υπ' αρ. 9 Απόφαση, "περί χαράξεως κατευθυντηρίων γραμμών και αναγκαίων ενεργειών για τη διαχείριση των ακτών" [ΕΣΧΠ/7.2.1981, ΦΕΚ Β'551/15.9.81], η οποία είναι προφανές ότι αναφέρεται αποκλειστικά στις παράκτιες περιοχές. Επιπλέον, και η υπ' αρ. 11 Απόφαση σχετίζεται με τις παράκτιες περιοχές, αφού διαπραγματεύεται τα περί "χαράξεως κατευθυντηρίων γραμμών και των αναγκαίων ενεργειών για τη διαχείριση των ακτών" [ΕΣΧΠ/7.2.1981, ΦΕΚ Β'551/15.9.81]. Και οι δύο προηγούμενες Αποφάσεις πήγασαν από τα πορίσματα του **Εθνικού Προγράμματος Διαχειρίσεως Ακτών** (ΕΠΔΑ), το οποίο ως έργο (μελέτη) έλαβε χώρα μεταξύ των ετών 1979-1982, με επιβλέπουσα αρχή τη Γραμματεία του Εθνικού Συμβουλίου Χωροταξίας και Περιβάλλοντος (ΓΧΠ), η οποία υπαγόταν στο τότε Υπ. Συντονισμού.[192]

---

[190] Πράγματι, με δεδομένη τη διεθνή βιβλιογραφία ή τις θεσμικές πρωτοβουλίες άλλων κρατών για τις παράκτιες περιοχές τους, εκτιμάται ότι δεν παρατηρήθηκε υπερβολική αργοπορία στην Ελλάδα. {κεφάλαιο 3.1}. Ενδεικτικά σημειώνεται ότι η Χάρτα για τις ευρωπαϊκές ακτές υιοθετήθηκε το 1982. [CRPM 1993].

[191] Το Εθνικό Συμβούλιο Χωροταξίας και Περιβάλλοντος θεσμοθετήθηκε με το άρθρο 3 του Ν 360/1976, το οποίο τροποποιήθηκε με το άρθρο 17 του Ν. 1032/1980 [ΦΕΚ Α'57/80].
Υπενθυμίζεται ότι σε χρονικό διάστημα λίγων ετών, το σύστημα καθολικού σχεδιασμού που εισήγαγε ο Ν. 360/76 ατόνησε -χωρίς να καταργηθεί έκτοτε. [Χριστοφιλόπουλος 1990: 138]. {βλ. επόμενο κεφάλαιο}. Πρόλαβε πάντως να οδηγήσει στην έκδοση και θεσμοθέτηση 19 Αποφάσεων του ΕΣΧΠ μεταξύ 1977 και 1981 -και άλλων δύο το 1985. [Νένου & Σαμαρίνα 1995].

[192] Από διάφορα κείμενα που βρέθηκαν από τον γράφοντα σε αρχεία υπουργείων προκύπτει ότι επιστημονικός υπεύθυνος του έργου "Εθνικό Πρόγραμμα Διαχειρίσεως Ακτών" (Μελέτη 7919706 της ΣΑΜ 8019 του Υπ. Συντονισμού) ήταν ο Μ. Καμχής, ενώ συμμετείχαν ακόμα οι Χ. Κοκκώσης, Γ. Ποταμιάνος, Π. Λαμπρούκος, Θ. Τσιμπός κ.ά. Πέραν των χωροτακτών ή πολεοδόμων ή αρχιτεκτόνων, συμμετείχαν επίσης : βιολόγοι, ιχθυολόγοι, ωκεανογράφοι, γεωπόνοι, νομικοί, αναλυτές συστημάτων και άτομα με άλλες ειδικότητες.

Το Εθνικό Πρόγραμμα Διαχειρίσεως Ακτών αποσκοπούσε να αποτελέσει «ένα ουσιαστικό βοήθημα στα χέρια της Διοικήσεως για τη λήψη βελτιωμένων αποφάσεων σε θέματα που έχουν επιπτώσεις στο χώρο των ακτών».[193] Στο πλαίσιο αυτό δεν είχε συνθετικές προθέσεις, «αλλά ούτε και τα προβλήματα εφαρμογής των χωροταξικών σχεδίων», άρα δεν σκόπευε να υποκαταστήσει το χωροταξικό σχεδιασμό. [non paper με "ταυτότητα" ΓΧΠ/ΑΚΤΕΣ/3.8.79]. Είναι ενδεικτικό ότι τα πρώτα κείμενα που αναφέρονται στο ΕΠΔΑ οι επιδιώξεις και οι στόχοι του επικεντρώνονται στις δύο ακόλουθες προσπάθειες [non paper με "ταυτότητα" ΓΧΠ/ΑΚΤΕΣ/22.3.79] :

- «Καταγραφή και αξιολόγηση των σημαντικών φυσικών και ανθρωπογενών στοιχείων των ακτών, με σκοπό την επισήμανση των στοιχείων που έχουν ανάγκη ειδικής προστασίας και την αναγνώριση των δυνατοτήτων αξιοποιήσεως που είναι συμβιβαστές με τον στόχο της προστασίας».
- «Διαμόρφωση κατευθυντηρίων γραμμών και προτάσεων για την διασφάλιση των προστατευτέων στοιχείων, με παράλληλη αξιοποίηση του αναπτυξιακού δυναμικού των ακτών».

Στα τελικά επίσημα κείμενα του ΕΠΔΑ (που είδαν το φως της δημοσιότητας το 1981) οι στόχοι είναι πιο επεξεργασμένοι και εμπλουτισμένοι από την προηγηθείσα ανάλυση. Είναι χαρακτηριστικό ότι περιλαμβάνουν ειδικούς τόμους για τα οργανωτικά θέματα («οδηγός πολιτικής»), τα προβλήματα και τις δυνατότητες κατά διοικητικό διαμέρισμα, τους παράκτιους βιότοπους, την παράκτια αλιεία κ.ά. [Υπ. Συντονισμού 1981]. Πιο αναλυτικά, οι τελικές **επιδιώξεις της πολιτικής διαχείρισης των ακτών** ορίζονται ως ακολούθως [ό.π., τμ.1: 9] :

I. Ενιαία και ολοκληρωμένη αντιμετώπιση της ανάπτυξης και της προστασίας στην παράκτια ζώνη.
II. Λήψη βελτιωμένων αποφάσεων σε ότι αφορά την αξιολόγηση προτάσεων του ιδιωτικού και του δημόσιου τομέα για ανάπτυξη στις ακτές και διευθέτηση των αλληλοσυγκρουόμενων και ανταγωνιστικών απαιτήσεων, όπως αυτές εμφανίζονται στον παράκτιο χώρο.
III. Ενεργός προστασία, διατήρηση και κατά το δυνατόν αποκατάσταση του φυσικού και του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος και των πόρων της παράκτιας ζωής.
IV. Συντονισμός των δραστηριοτήτων των δημοσίων φορέων σε όλα τα επίπεδα (εθνικό, περιφερειακό και τοπικό) και όλους τους τομείς.
V. Συνειδητοποίηση εκ μέρους του κοινού της μεγάλης σημασίας της παράκτιας ζώνης και ενεργός συμμετοχή του στα προγράμματα προστασίας και ανάπτυξής της.

Στη συνέχεια, οι συντάκτες του ΕΠΔΑ προχωρούν στην εξειδίκευση των παραπάνω (στρατηγικών) επιδιώξεων στους ακόλουθους πιο συγκεκριμένους στόχους [ό.π., τμ.1: 10] :

1. Προστασία και αύξηση της αποδοτικότητας των θαλάσσιων πόρων, με προτεραιότητα στην ανάπτυξη των υδατοκαλλιεργειών.
2. Διατήρηση και βελτίωση της ποιότητας του θαλάσσιου ύδατος, με προτεραιότητα στις περιοχές που είναι κατάλληλες για αναψυχή και υδατοκαλλιέργειες.
3. Προστασία και αποδοτική εκμετάλλευση της παράκτιας γεωργικής γης υψηλής παραγωγικότητας και των παράκτιων δασικών πόρων.
4. Προστασία και ρυθμιστική διαχείριση των σημαντικών παράκτιων βιοτόπων και άλλων περιοχών με επιστημονικό ενδιαφέρον.
5. Προστασία και διαχείριση των τοπίων ιδιαίτερου φυσικού κάλλους.
6. Προστασία, αποκατάσταση και ανάδειξη των παράκτιων παραδοσιακών οικισμών, αρχαιολογικών χώρων, μνημείων και ενάλιων αρχαιοτήτων.
7. Ορθολογική εκμετάλλευση των παράκτιων και υποθαλάσσιων ορυκτών πόρων.

---

[193] Όπως προκύπτει από τα περιλαμβανόμενα και αναλυόμενα (χωροταξικής υφής) θέματα, αλλά και τις ενδεικτικές προτάσεις καθορισμού των ορίων της περιοχής μελέτης του, το ΕΠΔΑ δεν θεωρεί ότι η έννοια των "ακτών" περιορίζεται στη στενή εδαφική ζώνη που βρέχεται από τα κύματα και την παλίρροια, αλλά αντίθετα ότι έχει το περιεχόμενο της "παράκτιας περιοχής", όπως αυτή εννοείται στην παρούσα εργασία.

8. Αισθητική και λειτουργική ένταξη στο φυσικό περιβάλλον των έργων υποδομής, με παράλληλο περιορισμό τους στον αιγιαλό.
9. Εξασφάλιση των συνθηκών για την καθαριότητα των ακτών.
10. Μεγιστοποίηση των δυνατοτήτων αναψυχής του κοινού στις ακτές, με παράλληλη προστασία του περιβάλλοντός των.
11. Εξασφάλιση της πρόσβασης του κοινού στις ακτές.
12. Ικανοποίηση «της ανάγκης του πληθυσμού για πρώτη ή δεύτερη κατοικία στην παράκτια ζώνη με παράλληλη αντιμετώπιση **των αρνητικών επιπτώσεων από την οικοπεδοποίηση, την αυθαίρετη δόμηση και τη γραμμική ανάπτυξη κατά μήκος των ακτών**».
13. Ορθολογική ανάπτυξη του τουρισμού ανάλογα «με τις δυνατότητες, την χωρητικότητα, το φυσικό περιβάλλον και την πολιτιστική κληρονομιά κάθε περιοχής».
14. «Εξεύρεση περιοχών κατάλληλων για βιομηχανική ανάπτυξη στην παράκτια ζώνη σύμφωνα με τις εθνικές, περιφερειακές και τοπικές ανάγκες, ... λαμβάνοντας υπ' όψη και την ανάγκη προστασίας του περιβάλλοντος».

Από τα προαναφερθέντα για το Εθνικό Πρόγραμμα Διαχειρίσεως Ακτών (ΕΠΔΑ) προκύπτουν τα ακόλουθα δύο βασικά συμπεράσματα :

- **Όλοι οι επιμέρους στόχοι σχετίζονται με τις χρήσεις γης στις παράκτιες περιοχές**, είτε με τη συνήθη μορφή τους (υδατοκαλλιέργειες, γεωργία, τουρισμός κλπ.) είτε με τη μορφή της μη χρήσης για λόγους προστασίας.
- Αν και δεν αναφέρεται ρητά, η λογική της βιώσιμης ανάπτυξης έχει ήδη υπεισέλθει στα κείμενα του ΕΠΔΑ.

Τα βασικά πορίσματα του ΕΠΔΑ συμπεριλήφθηκαν στην υπ' αρ. 9 Απόφαση του Εθνικού Συμβουλίου Χωροταξίας και Περιβάλλοντος περί "**χαράξεως κατευθυντηρίων γραμμών και των αναγκαίων ενεργειών για τη διαχείριση των ακτών**". [ΦΕΚ Β΄551/15.9.1981]. Μ' αυτή αναγνωρίζεται η ύπαρξη προβλημάτων στις ακτές, τα οποία εντοπίζονται στα ακόλουθα :

1. Αύξηση της θαλάσσιας ρύπανσης.
2. Πολεοδομική υποβάθμιση των παράκτιων ζωνών.
3. Καταστροφή των φυσικών οικοσυστημάτων και τοπίων.
4. Μείωση της εκεί γεωργικής γης υψηλής παραγωγικότητας.
5. Εξάντληση των θαλάσσιων πόρων είτε λόγω ρύπανσης είτε λόγω υπερεκμετάλλευσης.

Για την αντιμετώπιση των παραπάνω προβλημάτων, αλλά επίσης και για «την ανάγκη αντιμετωπίσεως των διεθνών υποχρεώσεων γενικά και ιδιαίτερα εκείνων που απορρέουν από την ένταξη της Ελλάδος στην ΕΟΚ σχετικά με τα θέματα των ακτών», τίθενται από την Απόφαση στόχοι, οι οποίοι ταυτίζονται με τους 14 προηγουμένως αναφερθέντες του ΕΠΔΑ.

Για την επίτευξη των στόχων, καταγράφονται από την Απόφαση είκοσι (20) ενέργειες που πρέπει να δρομολογηθούν «σε πρώτη φάση». Αξιοσημείωτο όμως είναι το γεγονός ότι στην ακροτελεύτια παράγραφο της Απόφασης προσδιορίζονται επιλεκτικά 8 μέτρα (που εντάσσονται στις προαναφερθείσες 20 ενέργειες) για τα οποία πρέπει να υπάρξουν προτάσεις (προφανώς κατά προτεραιότητα), οι οποίες θα υποβληθούν στο ΕΣΧΠ «για έγκριση και εφαρμογή». Τα θέματα αυτά, τα οποία εμμέσως αναγνωρίζονται ως τα πλέον κρίσιμα, είναι τα ακόλουθα :

1. Καθορισμός των ορίων διαχειρίσεως της παράκτιας ζώνης.
2. Καθορισμός προτεραιοτήτων για τις χρήσεις γης και χάραξη κατευθυντηρίων γραμμών κατά δραστηριότητα.
3. Καθορισμός του εύρους της παραλίας με βάση λειτουργικά και μορφολογικά κριτήρια.
4. Ανάπτυξη της υδατοκαλλιέργειας.
5. Προστασία της γεωργικής γης.
6. Διαχείριση και προστασία των βιοτόπων.

7. Διαχείριση και προστασία των τοπίων.
8. Καθορισμός κατάλληλων χώρων για παράκτιες βιομηχανίες.

Από την επισκόπηση των παραπάνω προτεραιοτήτων προκύπτει ότι, πέραν των οργανωτικών θεμάτων (καθορισμός ορίων παράκτιας περιοχής κ.ά.) τα λοιπά ζητήματα αιχμής αφορούν τη ρύθμιση του χώρου στην ευρύτερη των ακτών ζώνη, την παράκτια περιοχή. Αφορούν δηλαδή, τις χωροταξικές χρήσεις γης ή τη διαφύλαξη του δικαιώματος χρήσης ή τέλος την επιβολή της ιδιαίτερης μορφής (μη) χρήσης που συνιστά η προστασία του περιβάλλοντος. Τελικά, το κεντρικό σχόλιο από τη συνολική ανάγνωση της υπ' αρ. 9 Απόφασης του ΕΣΧΠ είναι ότι μ' αυτή αναγνωρίστηκε και έλαβε θεσμικό μανδύα η **αναγκαιότητα ρύθμισης των αντιτιθεμένων χρήσεων γης στις ελληνικές παράκτιες περιοχές**.

Ταυτόχρονα, και η υπ' αρ. 11 Απόφαση του Εθνικού Συμβουλίου Χωροταξίας και Περιβάλλοντος περί "χαράξεως κατευθυντηρίων γραμμών για τη διατήρηση, προστασία και οικολογική διαχείριση των παράκτιων βιοτόπων και μέτρα προστασίας ορισμένων από αυτούς" [ΦΕΚ Β΄551/15.9.1981] είναι απόρροια του Εθνικού Προγράμματος Διαχείρισεως Ακτών (ΕΠΔΑ). Και αυτή αναγνωρίζει τις πιέσεις που δέχεται η παράκτια ζώνη για την εκεί ανάπτυξη κάθε είδους οικονομικής δραστηριότητας, δηλαδή επιβεβαιώνει τις συγκρούσεις χρήσεων γης που λαμβάνουν χώρα σε περιοχές κοντά στην ακτογραμμή. Επίσης, αναγνωρίζει την ανάγκη ενεργούς προστασίας και οικολογικής διαχείρισης των ακτών και των εκεί ιδιαίτερης ευαισθησίας, δυναμικότητας και αποδοτικότητας παράκτιων οικοσυστημάτων.

Για την προστασία των παράκτιων βιότοπων η συγκεκριμένη Απόφαση καθορίζει στόχους και κατευθύνσεις, που αναφέρονται σε θέματα έλλογης διαχείρισης, κοινωνικής αποδοχής και ευαισθητοποίησης, εκπόνησης θεσμικού πλαισίου προστασίας, κατάρτισης επιστημονικού και τεχνικού προσωπικού και τέλος υλοποίησης ερευνητικών προγραμμάτων με αντικείμενο μελέτης τους παράκτιους βιότοπους. Εν κατακλείδι, η Απόφαση αναθέτει (αορίστως) τον προγραμματισμό και το συντονισμό των απαραίτητων ενεργειών στη ΓΠΧ, αλλά περιλαμβάνει και τις ακόλουθες συγκεκριμένες αναφορές :

- Προσδιορίζει τις **άμεσες προτεραιότητες** στα ακόλουθα : α) απογραφή και ταξινόμηση, των παράκτιων βιοτόπων, β) οριοθέτησή τους, γ) καθιέρωση ειδικού τύπου οικολογικής μελέτης και δ) «εκπόνηση οδηγού χρήσεων γης και όρων προστασίας παράκτιων οικοσυστημάτων».
- Αναγνωρίζει την **ανάγκη προστασίας** κατά προτεραιότητα των ακολούθων παράκτιων βιοτόπων: α) αμμοθίνες και βραχώδεις ακτές όρμου Σαρακηνικό Ελαφονήσου καθώς και αμμοθίνες και λίμνη Στρογγυλή στη Νεάπολη Λακωνίας, β) μεγάλο έλος Μαραθώνα - πευκοδάσος Σχοινιά - Κυνόσουρα Αττικής και τέλος γ) αμμοθίνες, παραλιακό δάσος και λίμνη περιοχής Καϊάφα Ηλείας.
- Αναγνωρίζει την **ανάγκη οριοθέτησης και προστασίας** του φυσικού περιβάλλοντος των εξής συγκεκριμένων βιοτόπων στις : α) εκβολές Αχέροντα, β) εκβολές Σπερχειού, γ) βραχώδεις ακτές και παραλίες χερσονήσου Μάνης και τέλος δ) βραχώδη τμήματα των ακτών της ΝΔ Αττικής.

Οι παραπάνω δύο Αποφάσεις κωδικοποιούν μεν τις σχετικές επιστημονικές απόψεις της εποχής των (ενδεχομένως και τις αρχικές προθέσεις της Πολιτείας) αλλά δεν ευτύχησαν να υλοποιηθούν. Τα αίτια θα πρέπει, μάλλον, να αναζητηθούν στο ότι δεν προέβλεψαν συγκεκριμένες δεσμεύσεις και υποχρεώσεις για τους δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς που εποπτεύουν ή εμπλέκονται με τη χρήση των παράκτιων περιοχών. Αυτός ο μη δεσμευτικός χαρακτήρας των δεν επέτρεψε να γίνουν και ευρύτερα γνωστές, όπως άλλωστε και το ΕΠΔΑ. Αντίθετα, μεγαλύτερη δημοσιότητα και περισσότερες συζητήσεις έγιναν για τις Αποφάσεις του ΕΣΧΠ που σχετίζονται με τη γενικότερη χωροταξική πολιτική και ιδιαίτερα με τα **Κέ-**

ντρα Εντατικών Προγραμμάτων Ανάπτυξης (ΚΕΠΑ).[194]

Με τα ΚΕΠΑ επιδιώχθηκε η συγκρότηση ενός «ολιγοπολικού προτύπου ανάπτυξης» [Λεοντίδου-Γεράρδη 1979], στα πλαίσια μίας προσπάθειας εφαρμογής στην πράξη των απόψεων σύμφωνα με τις οποίες η αναπτυξιακή διαδικασία εκδηλώνεται σε ορισμένα μόνο σημεία του χώρου και στη συνέχεια διαχέεται με τη βοήθεια διαφόρων δικτύων.[195] Για το σκοπό αυτό επιλέχθηκαν «σε πρώτο στάδιο» 6 πόλεις (πόλοι-ανάπτυξης), οι οποίες «λόγω μεγέθους, γεωγραφικής θέσεως και δυναμικού παρουσιάζουν δυνατότητες σημαντικής αναπτύξεως και μπορούν επομένως με την εφαρμογή εντατικών προγραμμάτων αναπτύξεως, να εξελιχθούν γρήγορα σε ισχυρούς πόλους έλξεως τόσο του πλεονάζοντος πληθυσμού από την ύπαιθρο ... όσο και πληθυσμού από την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη». [άρθρο 2 της σχετικής Απόφασης του ΕΣΧΠ].

Ως τέτοια κέντρα, που θα δρούσαν αντίρροπα στα ήδη υφιστάμενα αστικοβιομηχανικά κέντρα της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, επιλέχθηκαν η Καβάλα, το δίπολο Βόλου-Λάρισας και το Ηράκλειο (για τα οποία το ΕΣΧΠ προχώρησε στη θεσμική τους κατοχύρωση με την έκδοση ιδιαιτέρων Αποφάσεών του) καθώς και το δίπολο Κοζάνης-Πτολεμαΐδας, τα Ιωάννινα και το δίπολο Πάτρας-Αιγίου (για τα οποία οι συνταχθείσες μελέτες δεν έλαβαν νομική υπόσταση).[196]

Σ' αυτές τις «αντίπαλες πόλεις» όφειλε, λοιπόν, να συγκεντρωθεί η κρατική δραστηριότητα για να προκαλέσει την ταχύρυθμη ανάπτυξή τους, στα πλαίσια μίας αποκεντρωτικής πολιτικής. [Πρεβελάκης 1984]. Το εγχείρημα δέχθηκε ποικίλες κριτικές, γεγονός όμως είναι ότι δεν υποστηρίχθηκε επί μακρόν από την κεντρική διοίκηση. [Ανδρικοπούλου & Καυκαλάς 1985, Αγγελίδης 1991, Γιαννακούρου κ.ά. 1993]. Πάντως, με δεδομένο τον παράκτιο χαρακτήρα της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, από τα 8 συνολικά μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας μόνο τα Ιωάννινα, το δίπολο Κοζάνης-Πτολεμαΐδας και (εν μέρει) το δίπολο Βόλου-Λάρισας δεν έχουν επαφή με την θάλασσα. Επομένως, ακόμα κι αν δεν ληφθούν υπόψη τα διαφορετικά πληθυσμιακά μεγέθη τους, μπορεί να υποστηριχθεί ότι σε γενικές γραμμές **τα 2 από τα 3 μεγάλα αστικά (και όχι μόνον) κέντρα της χώρας είναι χωροθετημένα σε παράκτιες περιοχές**.

Άμεσα σχετιζόμενος με την προαναφερθείσα λογική ενίσχυσης συγκεκριμένων αστικών κέντρων είναι ο θεσμός των κρατικών **κινήτρων** προς τους ιδιώτες επενδυτές. Κατά τη διάρκεια, λοιπόν, των 5-7 ετών μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '80, το σχετικό νομοθετικό πλέγμα[197] χαρακτηρίζεται από μία τάση αναλυτικότερης χωρικής ταξινόμησης της ελληνικής επικράτειας.

Αρχικά, προστέθηκε και πέμπτη ζώνη κινήτρων, στην οποία εντάχθηκαν οι (παραμεθόριοι) νομοί Έβρου, Ξάνθης, Ροδόπης, Λέσβου, Χίου, Σάμου και Δωδεκανήσου. [Ν. 289/1976]. Είναι προφανές ότι στο πλαίσιο αυτό επιδιώχθηκε η σημαντική ενίσχυση ακόμα και παράκτιων περιοχών, όπως είναι αυτές των νησιών του ανατολικού Αιγαίου. Όμως, το γεγονός αυτό φαινομενικά μόνον εμπεριέχει μία αλλαγή στάσης απέναντι στις παράκτιες περιοχές. Κι αυτό γιατί τα συγκεκριμένα νησιά αποτελούν ειδικές περιπτώσεις (μειονεκτικών)

---

[194] Θεσμοθετήθηκαν με την υπ' αρ. 2 Απόφαση του ΕΣΧΠ [αριθ. 9610/23.3.1979, ΦΕΚ Β'1021/6.11.79].

[195] Για ενδεικτική πληροφόρηση σχετικά τις συγκεκριμένες απόψεις του F. Perroux, βλ. Κόνσολας 1997, Παναγιωτάτου 1990, Κανελλόπουλος.

[196] Πέραν του γεγονότος της επιλεκτικής νομιμοποίησης, πρέπει να σημειωθεί ότι ακόμα και τα τρία θεσμοθετημένα ΚΕΠΑ αντιμετωπίστηκαν σε επίπεδο ρυθμιστικού σχεδίου, μάλλον, παρά σε επίπεδο χωροταξικού σχεδιασμού.

[197] Πρόκειται για το Ν. 289/1976 [ΦΕΚ Α'76/3.4.76], το Ν. 849/1978 [ΦΕΚ Α'232/22.12.78], αποφάσεις του Υπουργικού Συμβουλίου (όπως η υπ' αρ. 40/1979) και τέλος τον ολιγόμηνης ισχύος Ν. 1116/1981 [ΦΕΚ Α'8/14.1.81].

παράκτιων περιοχών.[198]

Στο τέλος της περιόδου, η διάκριση των περιοχών σε ζώνες κινήτρων υπερεξειδικεύεται. [Ν. 1116/1981]. Με τη νέα ρύθμιση στο μέγιστο βαθμό ευνοούνται οι επενδύσεις στην ορεινή ενδοχώρα της Πελοποννήσου, της Στερεάς Ελλάδος, της Ηπείρου κλπ., αλλά και σε όλα τα νησιά του Ιονίου, σχεδόν όλα του Αιγαίου (εκτός από τις Σποράδες και αυτά του Αργοσαρωνικού), ακόμα και στο Ν. Ρεθύμνης. [Αγγελίδης 1991: 206].[199] Επομένως, κατά την εξεταζόμενη χρονική περίοδο **η πολιτική κινήτρων δεν αντιμετώπισε με ενιαίο τρόπο τις παράκτιες περιοχές.**

Πέραν της κρατικής βούλησης, όπως αυτή εκφράζεται με την πολιτική κινήτρων, στα **πραγματικά περιστατικά** αυτής της περιόδου περιλαμβάνεται [η Καθημερινή] η έναρξη εκμετάλλευσης των κοιτασμάτων πετρελαίου στον κόλπο Καβάλας, αλλά και του χιονοδρομικού κέντρου στον Παρνασσού (1976). Το 1977 θεμελιώνεται το εργοστάσιο της αεροπορικής βιομηχανίας στην Τανάγρα Βοιωτίας, αλλά ταυτόχρονα οδηγείται σε χρεοκοπία η χαρτοποιία Λαδόπουλου στο Αίγιο, ενώ ο διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος (Ξ. Ζολώτας) διαπιστώνει απροθυμία των επιχειρηματιών για επενδύσεις. Επίσης, το 1977 ανακοινώνεται η μεγάλη αρχαιολογική ανακάλυψη στη Βεργίνα Ημαθίας, ενώ το 1979 ο (θεματολογικά σχετιζόμενος με τις παράκτιες περιοχές) ποιητής Οδ. Ελύτη βραβεύεται με το Νόμπελ λογοτεχνίας Το 1981 ανακαλύπτονται αφ' ενός μεν σημαντικά αρχαιολογικά ευρήματα (οστά) σε σπήλαιο των Πετραλώνων Χαλκιδικής, αφ' ετέρου δε ναυάγιο του 1ου π.Χ. αιώνα με άθικτους αμφορείς σε αβαθή μεταξύ Ύδρας και Σπετσών.

Επίσης, κατά την εξεταζόμενη περίοδο οι σεισμοί συνεχίζουν να πλήττουν τις ελληνικές παράκτιες περιοχές, όπως τη Θεσσαλονίκη (1978), την Ηγουμενίτσα (1979) και την Αττική (1981). Το 1980 ο αρμόδιος υπουργός (Σπ. Δοξιάδης) δηλώνει ότι «σε καμία περίπτωση δεν δημιουργήθηκαν δερματίτιδες από θαλάσσια λουτρά στα νερά των αττικών ακτών», ενώ ένα χρόνο αργότερα σταματά να λειτουργεί για περιβαλλοντικούς λόγους το θερμικό εργοστάσιο της ΔΕΗ στο Κερατσίνι. Τέλος, το 1981 η Ελλάδα γίνεται το δέκατο μέλος της ΕΟΚ, ενώ ταυτόχρονα καθιερώνεται το πενθήμερο εργασίας στον ευρύτερο δημόσιο τομέα και η ελληνική τηλεόραση εκπέμπει έγχρωμο δελτίο ειδήσεων. [ό.π.].

Κατά την εξεταζόμενη χρονική περίοδο (από τη Μεταπολίτευση μέχρι το 1981), η ρύθμιση του χώρου συζητείται και επιδιώκεται «με τον ίδιο τρόπο όπως την προηγούμενη περίοδο, μόνο που παρουσιάζεται σε πιο εκλεπτυσμένη μορφή». [Γετίμης 1984: 99]. Παράλληλα, ο εκσυγχρονισμός της (συγκεντρωτικής) δημόσιας διοίκησης προσπαθεί να συμπλεύσει με το αίτημα για διοικητική αποκέντρωση.

Επιπλέον, γίνεται πλέον ιδιαίτερος λόγος για τη χωροταξία και στα πλαίσια των κρατικών **Προγραμμάτων ανάπτυξης**. Ειδικότερα, στο Πρόγραμμα "*1976-1980*" αναφέρεται η «χωροταξική κατανομή των οικονομικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων» ως μία από τις βασικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας, η δε βελτίωσή της αξιολογείται ως τέταρτος στη σειρά οικονομικός στόχος. [ΚΕΠΕ 1977]. Εκτός όμως από τη δειλή εμφάνιση της χωροταξίας ως ισότιμου εταίρου της περιφερειακής πολιτικής, στο κείμενο αυτό η χώρα εξετάζεται ως σύνολο, χωρίς επιμέρους χωρικές διαφοροποιήσεις και με πολύ μικρού βαθμού εξειδίκευση κατά την εξέταση των χρήσεων γης.

---

[198] Υπενθυμίζεται ότι η μετά το 1922 στέρηση της μικρασιατικής (οικονομικής) ενδοχώρας από τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου είχε ως αποτέλεσμα τη σταδιακή δημογραφική συρρίκνωση και οικονομικό τους μαρασμό. Πρόκειται, πάντως, για φαινόμενα τα οποία δεν διαφοροποιούνται από τα διεθνώς συμβαίνοντα στα μικρά και απομονωμένα νησιά. [d' Ayala 1996, European Commission 1994b].

[199] Επίσης, αξιομνημόνευτη είναι η έναρξη διαφοροποίησης των κινήτρων ανάλογα των ενισχυόμενων κλάδων της οικονομίας. Στο πλαίσιο αυτό (και σε ότι αφορά άμεσα τις παράκτιες περιοχές) ενδιαφέρον έχει η ένταξη στις ενισχυόμενες επενδύσεις των ναυπηγοεπισκευαστικών μονάδων [Ν. 849/1978].

Ταυτόχρονα, καθιερώνεται οριστικά η δημοσιοποίηση ξεχωριστών εκθέσεων (του ΚΕΠΕ) για εξειδικευμένα θέματα των εκάστοτε Προγραμμάτων ανάπτυξης. Στα πλαίσια αυτής της τακτικής, δημοσιεύεται κείμενο με τίτλο "*Χωροταξική πολιτική*" [ΚΕΠΕ 1976], στο οποίο **δεν αφιερώνεται κανένα ξεχωριστό κεφάλαιο στις παράκτιες περιοχές**. Μόνο με την ευκαιρία της γενικότερης αναφοράς στη γραμμική ανάπτυξη δραστηριοτήτων, αναφέρεται και «η παράταξη βιομηχανιών, ξενοδοχείων και κατοικιών κατά μήκος των ακτών». [ό.π.: 36]. Επίσης, κατά την εξέταση του φυσικο-πολιτιστικού περιβάλλοντος γίνεται αναφορά και στους παράκτιους υγρότοπους. [ό.π.: 194-195]. Από την άλλη πλευρά, η ισχνή αναφορά (στις παράκτιες περιοχές) στο κυρίως κείμενο "αντισταθμίζεται" από το γεγονός ότι στις 25 περιπτώσεις (περιοχές) «αντικρουομένων χρήσεων γης στον ελληνικό χώρο» που καταγράφονται στον πίνακα Θ1 του παραρτήματος [ό.π.: 384-386] **τουλάχιστον οι 19** (ή ποσοστό 76%) **αφορούν παράκτιες περιοχές και τις εκεί χρήσεις**.

Η ενασχόληση με τα χωροταξικά θέματα διευρύνεται στο Πρόγραμμα "*1978-1982*" [ΚΕΠΕ 1979], όπου γίνεται ευρεία αναφορά στο "χωροταξικό πρόβλημα της χώρας". Σ' αυτό το Πρόγραμμα εντοπίζεται μία προσπάθεια εναρμόνισης με την πολιτική των πόλων ανάπτυξης, στα πλαίσια μίας γενικότερης αποκεντρωτικής φιλοσοφίας και ενίσχυσης του ρόλου της τοπικής αυτοδιοίκησης. Επίσης, εξετάζονται πιο αναλυτικά οι χρήσεις γης (στο σύνολο του ελληνικού χώρου), αλλά στο κυρίως κείμενό του **απουσιάζει ακόμα και απλή αναφορά στις παράκτιες περιοχές**.

Με το "*Πρόγραμμα περιφερειακής αναπτύξεως 1981-1985*" πραγματοποιείται μία σημαντική στροφή, με την αντιμετώπιση των θεμάτων κατά περιφέρεια. [ΚΕΠΕ 1980β]. Στο πλαίσιο αυτό εξετάζονται και θέματα ακτών στις επιμέρους περιφερειακές αναλύσεις. Όμως, στην έκθεση για την πολιτική χρήσεων γης [ΚΕΠΕ 1980α] **δεν εξετάζονται ξεχωριστά οι παράκτιες περιοχές**, με την αιτιολογία ότι εκείνη την εποχή ολοκληρωνόταν «η μελέτη των χρήσεων των ακτών» στα πλαίσια του ΕΠΔΑ. [ό.π.: 42]. Αντίθετα, σ' αυτό το κείμενο κάνει έντονη την παρουσία της η διάκριση των χρήσεων γης σε αστικές και περιαστικές.[200]

Τέλος, κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο ολοκληρώνεται το "*Εθνικό χωροταξικό σχέδιο και πρόγραμμα της Ελλάδος*" [Δοξιάδης 1980], οκτώ χρόνια μετά την ανάθεσή του το 1972 από το Υπ. Συντονισμού σε ιδιωτικό γραφείο μελετών. Μολονότι υπήρξαν πάμπολλες αντιρρήσεις, τόσο για διαδικαστικά όσο και για ουσιαστικά θέματα [Βοϊβόνδα κ.ά. 1977. Λαγόπουλος 1981: 49], παραμένει μέχρι τις αρχές του 1999 η μοναδική ολοκληρωμένη «προσπάθεια κατάστρωσης» κειμένου με το συγκεκριμένο περιεχόμενο για όλη την ελληνική επικράτεια [Βασενχόβεν 1998].[201] Εν πάση περιπτώσει, στη μελέτη αυτή γίνεται **ευρεία αναφορά στις ακτές και τις παράκτιες περιοχές**, είτε στα πλαίσια της εξωστρέφειας που προτείνει για τον ελληνικό χώρο (οπότε η ακτογραμμή ως σύνορο αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα) είτε κατά την εξέταση των θεμάτων τουριστικής ανάπτυξης.

---

[200] Υπενθυμίζεται ότι την ίδια εποχή αναδύεται και καθιερώνεται σιγά-σιγά η έννοια των περιοχών παραθεριστικής ή **δεύτερης κατοικίας**. [Υπ. Δημ. Έργων 1978, Δοξιάδης 1980].

[201] Ως παραπλήσιο εγχείρημα μπορεί να θεωρηθεί η προσπάθεια του ΥΧΟΠ, το 1984, από την οποία παρήχθησαν οι γνωστές "*Προτάσεις χωροταξικής οργάνωσης*" για κάθε νομό της χώρας. Επίσης, αρκετά κοντά στην έννοια του εθνικού χωροταξικού σχεδίου αναμένεται να είναι τα 12 "χωροταξικά περιφερειών" (απουσιάζει η Περ. Αττικής), τα οποία εκπονήθηκαν κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του '90. [ΥΠΕΧΩΔΕ 1997α, ΥΠΕΧΩΔΕ 1998β].

3.4.3 η δεκαετία του '80, οι ΖΟΕ και οι ΕΧΜ

Ήδη από τις αρχές της εξεταζόμενης χρονικής περιόδου, υποχωρούν οι -μάλλον ιδεολογικού και φορμαλιστικού χαρακτήρα- απόψεις του «κεντρικού καθολικού προγραμματισμού για την περιφερειακή ανάπτυξη, την αντιμετώπιση της διεθνούς οικονομικής κρίσης και την αναδιάρθρωση της παραγωγικής βάσης», που είχαν λάβει νομική υπόσταση με το Ν. 360/1976. [Γιαννακούρου κ.ά. 1993: 28]. Η μετεξέλιξη προς τη νέα φιλοσοφία αντιμετώπισης του χώρου δεν μπορεί παρά να ήταν σταδιακή, από τις προγενέστερες κεντρικές ρυθμίσεις προς ένα σύνολο επιδιωκομένων διαδοχικών προσεγγίσεων και τμηματικού προγραμματισμού. [Γετίμης 1984: 106]. Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι το πρόβλημα εύρεσης του βέλτιστου συνδυασμού, της "χρυσής τομής" μεταξύ των δύο παραπάνω άκρων, διατρέχει όλη τη δεκαετία του '80 και συνεχίζεται μέχρι τις μέρες μας.

Με δεδομένο, λοιπόν, ότι εγκαταλείπεται η ιδεατή αλληλουχία σχεδίων, ο χωροταξικός σχεδιασμός λαμβάνει τη μορφή επιμέρους ρυθμίσεων αποκεντρωτικού χαρακτήρα. Επίσης, αφού έτσι κι αλλιώς ο Ν. 360/1976 δεν προέβλεπε σχέδια χρήσεων γης, προωθείται η αποσπασματική λογική των "σημειακών" χωροθετήσεων για κάθε επιμέρους χρήση γης.[202] Το διάδοχο σχήμα ευνοεί, λοιπόν, τις επιμέρους τομεακές πολιτικές, οι οποίες εκφράζονται και υλοποιούνται μεμονωμένα από τα καθ' ύλη αρμόδια υπουργεία.[203] Στα πλαίσια αυτά, αυτονομείται η οικιστική πολιτική, η τουριστική πολιτική, οι πολιτικές για τη γεωργία και τη βιομηχανία κ.ά.

Στο χώρο ενδιαφερόντων της πολεοδομίας, σημαντικό γεγονός αποτελεί η ψήφιση του Ν. 1337/1983,[204] στον οποίο περιλαμβάνονται και διατάξεις που στην πράξη απέκτησαν χωροταξικό ενδιαφέρον, ιδιαίτερα για τις παράκτιες περιοχές. Εξάλλου, άπτεται άμεσα των ενδιαφερόντων της παρούσας εργασίας αφού αναφέρεται ρητά σε θέματα ακτών [άρθρα 23 και 24]. Στις διατάξεις με το (αμφιλεγόμενο) χωροταξικό περιεχόμενο περιλαμβάνονται αφ' ενός μεν τα σχετικά με τα Γενικά Πολεοδομικά Σχέδια, τα οποία ελλείψει υπερκείμενου σχεδιασμού συμπεριέλαβαν και παραδοχές χωροταξικού χαρακτήρα, αφ' ετέρου δε ο θεσμός των **Ζωνών Οικιστικού Ελέγχου** (ΖΟΕ), ο οποίος έμελλε να εφαρμοστεί για να καλύψει τα κενά της χωροταξικής νομοθεσίας. [Γιαννακούρου κ.ά. 1993: 47-48].

Πιο αναλυτικά, οι ΖΟΕ έχουν ως πεδίο εφαρμογής τον εξωαστικό χώρο, δηλαδή τις περιοχές γύρω από τις πόλεις και τους οικισμούς, για τις οποίες καθορίζονται «όροι και περιορισμοί χρήσεως γης ή άλλοι όροι και περιορισμοί» [άρθρο 29 του Ν. 1337/1983]. Κύριο χαρακτηριστικό τους αποτελεί ο αρνητικός προσδιορισμός των χρήσεων γης στο χώρο, και μ' αυτό το ρόλο οι ΖΟΕ λειτούργησαν ως υποκατάστατα του χωροταξικού σχεδιασμού, ι-

---

[202] Ενδεικτικά αναφέρονται δύο προεδρικά διατάγματα, το Π.Δ. της 24.5.1985 [ΦΕΚ Δ΄270/31.5.85], στο άρθρο 4 του οποίου προδιαγράφεται η χωροθέτηση **βιομηχανικών** εγκαταστάσεων και το Π.Δ. της 20.1.1988 [ΦΕΚ Δ΄61/28.1.88], το οποίο τροποποιεί προγενέστερες διατάξεις για τη χωροθέτηση **τουριστικών** εγκαταστάσεων. Αμφότερα, τροποποιούν τη νομοθεσία του 1978 "περί καθορισμού των όρων και περιορισμών δομήσεων των γηπέδων των κειμένων εκτός των ρυμοτομικών σχεδίων των πόλεων και εκτός των ορίων των νομίμως υφισταμένων προ του έτους 1923 οικισμών". [Π.Δ. της 6.10.78, ΦΕΚ Δ΄538/17.10.78].

[203] Σε νομοθετικό επίπεδο, η λογική αυτή υλοποιείται με την ψήφιση νόμων που επιδιώκουν να καλύπτουν εξειδικευμένα θέματα με σφαιρικό τρόπο. Εκτός των όσων θα αναλυθούν εκτενώς στη συνέχεια, ενδεικτικά αναφέρεται εδώ ο νόμος "περί προστασίας των δασών και των δασικών εν γένει εκτάσεων της χώρας" που ψηφίστηκε στις τελευταίες μέρες του 1979 [Ν. 998/1979, ΦΕΚ Α΄289/29.12.79] καθώς και ο κατοπινός νόμος για τους βοσκότοπους και άλλα παρεμφερή θέματα [Ν. 1734/1987, ΦΕΚ Α΄189/17.10.87].

[204] Πρόκειται για το νόμο που ρυθμίζει τα σχετικά με την επέκταση των πολεοδομικών σχεδίων, την οικιστική ανάπτυξη και άλλα θέματα [ΦΕΚ Α΄33/14.3.83], ο οποίος αντικατέστησε μερικώς το Ν. 947/1979 "περί οικιστικών περιοχών" [ΦΕΚ Α΄169/26.7.79]. Αμφότεροι αποτελούν προσπάθειες εκσυγχρονισμού της από το 1923 πολεοδομικής νομοθεσίας.

διαίτερα μετά την υιοθέτησή τους και από το Ν. 1650/1986 "για την προστασία του περιβάλλοντος". Όμως, είναι φανερό ότι ως κανονιστικός μηχανισμός παρέμβασης σε τοπικό επίπεδο, οι ΖΟΕ δεν μπορούν να υποστηρίξουν σύνθετους στόχους χωροταξικού, περιβαλλοντικού και γενικότερα αναπτυξιακού χαρακτήρα. Εξάλλου, σήμερα πλέον ομολογείται από το καθ' ύλην αρμόδιο υπουργείο ότι ο συγκεκριμένος θεσμός «είναι από τη φύση του προσανατολισμένος σε χωροταξία μικρής κλίμακας». [ΥΠΕΧΩΔΕ 1999: 24].

Παρ' όλο, λοιπόν, που οι ΖΟΕ δεν αποτελούν γνήσιο εργαλείο χωροταξικού σχεδιασμού, εξελίχθηκαν σε «αντικείμενο υπερβολικών προσδοκιών για τη λύση των χωροταξικών και περιβαλλοντικών προβλημάτων, πράγμα που δεν ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα. Έτσι έγιναν σημαντικές προσπάθειες για γενικού τύπου ρυθμίσεις του χώρου μόνο μέσω των ΖΟΕ και μάλιστα σε περιοχές που η κλίμακα τους ήταν πολύ μεγαλύτερη των περιοχών ορθολογικής εφαρμογής του θεσμού». [Γιαννακούρου κ.ά. ό.π.]. Παράλληλα, ο όποιος εκσυγχρονιστικός τους χαρακτήρας μοιραία αντιπαρατέθηκε με «δισεπίλυτα προβλήματα» και «παραδοσιακές δομές», οι οποίες κατά τον καθηγητή Π. Γετίμη [1989: 177] -και όχι μόνο- κυριαρχούν εκείνη την εποχή.

Ανεξάρτητα της εκ των υστέρων κριτικής, Ζώνες Οικιστικού Ελέγχου προτάθηκαν κατά κόρον[205] στα πλαίσια μελετών για παράκτιες περιοχές, ακόμα και για ολόκληρα νησιά. Αξίζει όμως να σημειωθεί ότι ελάχιστες εξ αυτών «έχουν κηρυχθεί και εφαρμοστεί». [Βασενχόβεν 1998]. Εξάλλου, οι περιοχές που έχουν υπαχθεί σε «καθεστώς ΖΟΕ ή άλλων περιοριστικών μηχανισμών της περιβαλλοντικής νομοθεσίας» είναι της τάξης του 2%-3% του εξωαστικού χώρου. [ΥΠΕΧΩΔΕ & Γεωπονικό Παν. 1997: τμ.Α', 181].

Σύμφωνα με πρόσφατα στοιχεία [ΥΠΕΧΩΔΕ 1999], έχουν θεσμοθετηθεί εξήντα οκτώ (68) ΖΟΕ, εκ των οποίων οι 37 μέχρι το 1989, οι 18 κατά την περίοδο 1990-1993 και οι 13 κατά την περίοδο 1994-1998 (οι δύο από τις τελευταίες αποτελούν τροποποιήσεις παλαιοτέρων). Από τη μελέτη των σχετικών καταλόγων [ό.π.: πίνακες 1, 2 & 3], προκύπτει ότι εξ όλων αυτών μόνο 13-15 περιπτώσεις δύναται να θεωρηθούν ότι δεν αφορούν τις παράκτιες περιοχές, ενώ το υπόλοιπο περίπου **80% των θεσμοθετημένων ΖΟΕ αφορά παράκτιες περιοχές.**

Ιδιαίτερα, λοιπόν, για τις ΖΟΕ που αφορούν παράκτιες περιοχές με έντονες τουριστικές πιέσεις, σημειώνεται ότι απεδείχθησαν ανεπαρκείς όσον αφορά τη ρύθμιση θεμάτων χωροθέτησης των σχετικών δραστηριοτήτων. Πράγματι, δεν μπόρεσαν να θεσπίσουν προγραμματικά κριτήρια χωρητικότητας και κορεσμού των εκάστοτε "ελεγχομένων" παράκτιων περιοχών, να κατευθύνουν κατάλληλα τα αιτήματα για τουριστικές επενδύσεις και τέλος να εξασφαλίσουν την τήρηση των περιοριστικών όρων που επιβάλλουν. [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1995: 59-61].

Λίγο πριν συγχωνευτεί με το Υπ. Δημ. Έργων (και μετονομαστεί σε ΥΠΕΧΩΔΕ, 1995), το ΥΧΟΠ ξεκινά την Επιχείρηση Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης (ΕΠΑ) των αστικών κέντρων της χώρας. Πρόκειται για μελέτες, που επεδίωξαν να συνδυάσουν ένα γενικό καθολικό πλαίσιο διατάξεων (ενιαίες τεχνικές προδιαγραφές κλπ.) με την αποκεντρωμένη υλοποίηση, στην οποία ενεπλάκησαν πάμπολλοι φορείς και ο τοπικός πληθυσμός. Ομοίως φιλόδοξους στόχους είχαν και οι **Προτάσεις χωροταξικής οργάνωσης** για όλους τους νομούς της χώρας, που συντάχθηκαν το 1984 (περιλαμβάνουν κείμενα και χάρτες σε κλίμακα 1:250.000). [ΥΠΕΧΩΔΕ 1984β].

Από μεθοδολογική σκοπιά, πέραν της απομάκρυνσης από τα αμιγώς συγκεντρωτικά πρότυπα του καθολικού προγραμματισμού, επισημαίνεται επίσης η προσέγγιση της λογικής του στρατηγικού σχεδιασμού, χωρίς όμως εμπλουτισμό με εισροές από υπερκείμενο σχεδια-

---

[205] Σε σχετικό ερευνητικό πρόγραμμα [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Θεσσαλίας 1994: 3.4] αναφέρεται ότι προσδιορίστηκαν και μελετήθηκαν «εκατοντάδες ΖΟΕ».

σμό -λόγω μη ύπαρξης του τελευταίου. Ασφαλώς, αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο οι Προτάσεις δεν ασχολούνται με ιδιαίτερη σαφήνεια και «με ρητό τρόπο» με τον ορισμό και την ακριβή οριοθέτηση των χρήσεων γης. [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Θεσσαλίας 1994: 4.2]. Σε κάθε περίπτωση, οι Προτάσεις δεν θεσμοθετήθηκαν, «ούτε αποτέλεσαν δεσμευτικό πλαίσιο για τη διοίκηση» [Γετίμης & Οικονόμου 1992: 35], αλλά απλώς χρησιμοποιήθηκαν ως κείμενα αναφοράς κατά τη δεκαετία που ακολούθησε τη σύνταξή τους, ιδίως για τις εκτός σχεδίου χωροθετήσεις δραστηριοτήτων από τις υπηρεσίες του ΥΠΕΧΩΔΕ.

Στα πλαίσια των παραπάνω Προτάσεων εισάγεται η έννοια των **ανοικτών πόλεων**,[206] αλλά ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την παρούσα εργασία έχει η ταυτοχρόνως προταθείσα ιεράρχηση του οικιστικού δικτύου. [Μπεριάτος 1994α]. Από αυτήν προκύπτει το εξής ενδιαφέρον πόρισμα : **τα μεγάλα οικιστικά κέντρα είναι κατά πλειοψηφία παραθαλάσσια, αλλά όσο μικραίνει το μέγεθός τους, τόσο πιο συχνά συναντώνται στην ενδοχώρα**. Πράγματι, σύμφωνα με σχετική χαρτογραφική αναπαράσταση [Αγγελίδης 1991: 183] από τα 15 οικιστικά κέντρα 1ου επιπέδου τα 9 είναι παραθαλάσσια και τα 6 μεσόγεια (διατηρείται δηλαδή η αναλογία που ίσχυε για τα ΚΕΠΑ). Από την άλλη πλευρά όμως, από τα 41 οικιστικά κέντρα 2ου επιπέδου μόνο τα 19 (λιγότερα από τα μισά) είναι παραθαλάσσια, ενώ από τα περίπου 130 οικιστικά κέντρα 3ου επιπέδου μόνο το ένα τρίτο βρίσκονται σε επαφή με τη θάλασσα.

Σχεδόν ταυτόχρονα, το 1985, θεσμοθετήθηκαν τα ρυθμιστικά σχέδια των δύο ελληνικών μητροπολιτικών περιοχών, των Αθηνών και της Θεσσαλονίκης.[207] Πρόκειται για μία (συνεχιζόμενη) προσπάθεια συνολικής αντιμετώπισης πολεοδομικών, χωροταξικών και περιβαλλοντικών παραμέτρων του σχεδιασμού, με συνδυασμό χωρικών και τομεακών προσεγγίσεων. [Αραβαντινός 1997]. Για την παρακολούθηση και την εξασφάλιση υλοποίησης των συγκεκριμένων ρυθμιστικών σχεδίων ιδρύθηκαν ιδιαίτεροι (μελετητικής υφής) δημόσιοι Οργανισμοί, για κάθε μία από τις ανωτέρω δύο **παράκτιες** μητροπολιτικές περιοχές. Εν τούτοις, όμως, «παρατηρούνται ανεπάρκειες στο οργανωτικό πλαίσιο που δημιουργήθηκε», και ιδιαίτερα στο συντονισμό μεταξύ περιφερειακής πολιτικής και νομαρχιακών προγραμμάτων, στον προσδιορισμό κριτηρίων προτεραιοτήτων κ.ά. [ΚΕΠΕ 1991: 64].

Αξίζει επίσης να αναφερθεί ότι δύο χρόνια αργότερα αναμορφώνεται και ενοποιείται η νομοθεσία για τους οικοδομικούς συνεταιρισμούς, με το Π.Δ. 93/9.4.1987 [ΦΕΚ Α΄52/16.4.87]. Ο στόχος του είναι να ρυθμίσει τις προϋποθέσεις πολεοδόμησης και γενικότερης λειτουργίας των σε εκκρεμότητα ευρισκομένων πολυπληθών αστικών και παραθεριστικών συνεταιρισμών της χώρας. Αν και εικάζεται ότι η συντριπτική πλειοψηφία (κυρίως των δεύτερων) **καταλαμβάνουν εκτάσεις σε παράκτιες περιοχές**, δεν υπάρχουν δημοσιευμένα ακριβή στοιχεία που να το αποδεικνύουν.

Τέλος, αξιοσημείωτο είναι ότι καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '80 εμπλουτίζεται η παλαιότερη τριμερής διάκριση του χώρου σε περιοχές : "προ του '23",[208] "εκτός σχεδί-

---

[206] Σημειώνεται ότι οι ανοικτές πόλεις έλαβαν νομική υπόσταση 13 χρόνια αργότερα, με το Ν. 2508/1997 "για τη βιώσιμη οικιστική ανάπτυξη των πόλεων και των οικισμών της χώρας" [ΦΕΚ Α΄124/13.7.97], σε συνδυασμό και με τη νέα διάρθρωση της πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης που επέβαλε το "Σχέδιο Καποδίστριας". [Ν. 2539/1997, ΦΕΚ Α΄244/4.12.97].

[207] Η νομική τους κατοχύρωση έγινε με τους νόμους 1515 και 1561 του 1985 [ΦΕΚ Α΄18/18.2.85 και ΦΕΚ Α΄148/6.9.85 για την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, αντίστοιχα]. Αμφότεροι τροποποιήθηκαν το 1992 στα πλαίσια του νόμου : "μέτρα για την αντιμετώπιση του νέφους και πολεοδομικές ρυθμίσεις" [Ν. 2052/1992, ΦΕΚ Α΄94/5.6.92]. Σημειώνεται ότι αντίστοιχη αντιμετώπιση προδιαγράφεται για τουλάχιστον άλλες έξι ελληνικές πόλεις με τον πρόσφατο νόμο για τη βιώσιμη ανάπτυξη των πόλεων και οικισμών της χώρας [Ν. 2508/1997, ΦΕΚ Α΄124/13.6.97].

[208] Οι όροι δόμησης για τους οικισμούς που προϋπήρχαν προ του 1923 καθορίζονται από το Π.Δ. της 2.3.1981 [ΦΕΚ Δ΄138/13.3.81] και τις ευάριθμες τροποποιήσεις του.

ου"[209] και "εντός σχεδίου". Με τη χρήση ποικίλων κριτηρίων και με επικάλυψη της προηγούμενης ταξινόμησης, θεσπίζεται ξεχωριστή νομοθεσία για τις **παραθεριστικές περιοχές** (ή περιοχές "δεύτερης κατοικίας"),[210] για τους οικισμούς με λιγότερους από 2.000 κατοίκους κ.ά.[211]

Η νομοθεσία για **οικισμούς με λιγότερους από 2.000 κατοίκους**[212] έχει ενδιαφέρον για την παρούσα εργασία, στο βαθμό που αναγνωρίζει ως ξεχωριστή κατηγορία τέτοιων οικισμών τους "**παραλιακούς**". {κεφάλαιο 2.2.3}. Ταυτόχρονα, είναι αξιοσημείωτο το γεγονός της μη υπαγωγής στις συγκεκριμένες διατάξεις των οικισμών που ανήκουν σε «παραθεριστικές, παραλιακές περιοχές που καθορίζονται μέσα σε ΖΟΕ στους νομούς Αττικής, Εύβοιας, Κορινθίας, Θεσσαλονίκης, Πιερίας και Χαλκιδικής». [άρθρο 9 του Π.Δ. της 20.8.1985].

Το 1986, το ΥΠΕΧΩΔΕ προχωρά στο θεσμικό διαχωρισμό της χωροταξίας από το περιβάλλον (την κοινή αντιμετώπιση των οποίων είχε καθιερώσει ο Ν. 360/1976), με την ψήφιση ειδικού νόμου-πλαίσιο για το δεύτερο [Ν. 1650/1986, ΦΕΚ Α΄160/16.10.86]. Σ' αυτόν στηρίχθηκε και η θεσμική κατοχύρωση των μελετών περιβαλλοντικών επιπτώσεων οι οποίες έγιναν υποχρεωτικές με την ΚΥΑ 69269/1990. {βλ. επόμενο κεφάλαιο 3.4.4}.

Αν και ο Ν. 1650/1986 θεσμοθετήθηκε με καθυστέρηση, θεωρείται «από τους αρτιότερους στην Ευρώπη καθώς έχει συσσωρεύσει την εμπειρία πολλών και διαφόρων νομοθετημάτων από άλλες χώρες» [Γιαννακούρου κ.ά. 1993: 50]. Περιλαμβάνει ορισμούς που αποσαφηνίζουν βασικές έννοιες για το περιβάλλον, τα είδη περιβάλλοντος που χρήζουν προστασίας, τις διοικητικές διαδικασίες για την πρόληψη βλαβών στο περιβάλλον αλλά και τις κυρώσεις που θα επιβάλλονται. Μεταξύ των σκοπών του περιλαμβάνεται «η προστασία των ακτών των θαλασσών, των οχθών των ποταμών, των λιμνών, του βυθού αυτών και των νησίδων» [άρθρο 1 του Ν. 1650/1986]. Παρ' όλα αυτά όμως, **δεν γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στις παράκτιες περιοχές**, μολονότι αναφέρονται ρητά και περιλαμβάνονται εκτενείς αναλύσεις για την ατμόσφαιρα, τα νερά και το έδαφος.

Πέραν των παραπάνω, σημειώνεται ότι ο συγκεκριμένος νόμος έχει στη μεγαλύτερή του έκταση «α-χωρικό χαρακτήρα» [Γιαννακούρου κ.ά. 1993: 51]. Αλλά και εκεί που γίνεται ευρεία αναφορά σε ζώνες, απλώς επιχειρείται να αντιμετωπιστεί το «φαινόμενο της πολεοδομικής και χωροταξικής πρακτικής της 'εκτός σχεδίου δόμησης'» [Βασενχόβεν 1998]. Γενικότερα πάντως, αποτελεί ευρέως διαδεδομένη πεποίθηση ότι η εφαρμογή του νόμου δεν ολοκληρώθηκε επειδή δεν προωθήθηκαν «συμπληρωματικά θεσμικά μέτρα», ούτε συγκροτήθηκαν οι απαραίτητοι τεχνικοί και διοικητικοί μηχανισμοί. [ΥΠΕΧΩΔΕ & ΕΜΠ 1997: 12.22, Λουκάκης 1994β, Γιαννακούρου κ.ά. ό.π., Αγγελίδης 1991: 191].

Την ίδια εποχή, κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του '80, κάνει την εμφάνισή της μία νέα μορφή μελετών, οι **Ειδικές Χωροταξικές Μελέτες** (ΕΧΜ).[213] Ως θεσμός είναι στενά συνδεδεμένος με την ένταξη της Ελλάδος στην ΕΟΚ, αφού η πλειοψηφία από αυτές χρη-

---

[209] Οι όροι δόμησης στις περιοχές "εκτός σχεδίου" καθορίζονται από το Π.Δ. της 6.10.1978 [ΦΕΚ Δ΄538/17.10.78] και τις ομοίως ευάριθμες τροποποιήσεις του.

[210] Οι όροι δόμησης για τις παραθεριστικές περιοχές καθορίστηκαν με το Π.Δ. της 16.8.1985 [ΦΕΚ Δ΄416/30.8.85], το οποίο έλαβε ισχύ νόμου το 1994 [Ν. 2242/1994, ΦΕΚ Α΄162/3.10.94].

[211] Υπενθυμίζεται ότι οι όροι και περιορισμοί δόμησης στους παραδοσιακούς οικισμούς είχαν καθοριστεί με το Π.Δ. της 19.10.1978 [ΦΕΚ Δ΄594/13.11.78].

[212] Πρόκειται για το Π.Δ. της 24.4.1985 [ΦΕΚ Δ΄181/3.5.85] και τις τροποποιήσεις του : τον ίδιο χρόνο με το Π.Δ. της 20.8.1985 [ΦΕΚ Δ΄414/30.8.85], δύο χρόνια αργότερα με το Π.Δ. της 14.2.1987 [ΦΕΚΔ΄133/23.2.87] και τέσσερα χρόνια αργότερα με το Π.Δ. της 25.4.1989 [ΦΕΚ Δ΄293/16.5.89].

[213] Οι πρώτες προδιαγραφές που ίσχυσαν για τις ΕΧΜ εγκρίθηκαν με την υπ' αρ. 62592/2980/10.9.1986 απόφαση του υπουργού Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημ. Έργων.

ματοδοτήθηκαν με κοινοτικούς πόρους.[214] Μεταξύ των πρώτων 21 ΕΧΜ, τουλάχιστον οι 15 αφορούν παράκτιες περιοχές.[215] Αντίθετα, το σύνολο σχεδόν των 13 **ΕΧΜ της δεύτερης σειράς αφορούν αποκλειστικά τις χρήσεις γης, την ανάπτυξη και την προστασία του παράκτιου χώρου,**[216] ο οποίος προσδιορίστηκε ως μία χερσαία ζώνη μέγιστου πλάτους 10 km, από την ακτογραμμή. {κεφάλαιο 2.2.3}. Αξίζει να σημειωθεί ότι συζητείται διαρκώς το ενδεχόμενο θεσμοθέτησή τους [ΥΠΕΧΩΔΕ 1998β], όμως κάτι τέτοιο δεν έχει γίνει μέχρι πρόσφατα (αρχές 1999).[217]

Αν και οι δύο σειρές των ΕΧΜ συντάχθηκαν με διαφορετικές προδιαγραφές, αμφότερες αποτελούν σχεδιασμό μικρής κλίμακας για "εκτός σχεδίου" περιοχές, που αποσκοπούσε στην διατύπωση προτάσεων για την ισόρροπη ανάπτυξη της εκάστοτε περιοχής μελέτης. Στα πλαίσια αυτά, οι ΕΧΜ θέτουν όρους και περιορισμούς (προβλέποντας προγραμματικά μεγέθη), εισηγούνται ΖΟΕ και άλλες ζώνες ειδικών καθεστώτων, ενώ τέλος προτείνουν προγράμματα ανάπτυξης και προτάσεις για τη χρηματοδότησή των. Πιο αναλυτικά, οι γενικοί στόχοι των ΕΧΜ ήταν [ΥΠΕΧΩΔΕ 1992: 18-19] :

- Η προστασία του περιβάλλοντος, η διερεύνηση των αναπτυξιακών δυνατοτήτων του και η σύνταξη προτάσεων για την ελαχιστοποίηση των όποιων καταστρεπτικών συνεπειών.
- Καθορισμός των αγροτικών πόρων και στη συνέχεια ανάπτυξη του αγροτικού χώρου με αναβάθμιση, τόνωση και διατήρηση των πλεονεκτημάτων του, με απώτερο σκοπό «την ενεργοποίηση του αγροτικού πληθυσμού και τη συγκράτησή του».
- Διακοπή της απρογραμμάτιστης εγκατάστασης και επέκτασης μεταποιητικών μονάδων.
- Προστασία και ειδική αντιμετώπιση των «ευαίσθητων περιοχών» και ορθή διαχείριση των φυσικών πόρων.
- Προστασία και ενίσχυση των φυσικών πλεονεκτημάτων των ακτών και **διατήρηση των παράκτιων περιοχών ιδιαίτερου φυσικού ή επιστημονικού ενδιαφέροντος.**
- Αξιοποίηση των δυνατοτήτων (ορεινών, ημιορεινών, πεδινών και **παραλιακών**) οικισμών για τουριστική ανάπτυξη.

Σε νεότερο κείμενο [ΥΠΕΧΩΔΕ & Πάντειο Παν. 1996: 5] χαράσσονται κατευθύνσεις για τη διαμόρφωση νέου περιεχομένου των ΕΧΜ, στα πλαίσια του οποίου οι στόχοι των θα πρέπει να είναι :

- Δημιουργία λειτουργικού πλαισίου που να αναδεικνύει τα προβλήματα και τελικά να οδηγεί σε ρυθμιστικές παρεμβάσεις.
- Μείωση του όγκου των ΕΧΜ, με ταυτόχρονη αύξηση της επάρκειας και της αξιοπιστίας των, μέσω τήρησης προδιαγραφών οι οποίες θα χαρακτηρίζονται από δυνατότητα προσαρμογής στα κατά τόπους προβλήματα.

---

[214] Οι πρώτες 21 ΕΧΜ εκπονήθηκαν κατά το χρονικό διάστημα 1987-1990 και χρηματοδοτήθηκαν στα πλαίσια των Μεσογειακών Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων (αλλά και από τα ΠΕΠ και το ΠΔΕ). Η δεύτερη σειρά, των 13 ΕΧΜ, πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια του πρώτου μισού της δεκαετίας του '90 και εντάχθηκε στο κοινοτικό πρόγραμμα ENVIREG. Για αναλυτικότερα στοιχεία βλ. Οικονόμου 1994β.

[215] Αντικείμενο των μελετών αυτών ήταν : τα νησιά του ΒΑ Αιγαίου, οι νότιες ακτές της Κρήτης, το Κερκυραϊκό τοπίο, η Μεσσηνιακή Μάνη, το Πήλιο και οι Βόρειες Σποράδες, η Πάτμος, η Νάξος, η Σύρος και άλλες παράκτιες περιοχές, αλλά και οι Πρέσπες, η λίμνη Πλαστήρα κ.ά. [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Θεσσαλίας 1994].

[216] Η περιοχή μελέτης μερικών από αυτές ήταν : οι ακτές του Κορινθιακού κόλπου, οι παράκτιες περιοχές από το Νέστο μέχρι τη Χαλκιδική, τα νησιωτικά συμπλέγματα Ανδρος-Τήνος-Μύκονος, Αστυπάλαια-Νίσυρος-Γυαλί-Κως-Σύμη-Κάλυμνος, Θήρα-Ίος, Κεφαλλονιά-Ιθάκη, Λευκάδα-Ζάκυνθος κ.ά. [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Θεσσαλίας 1994].

[217] Σημειώνεται ότι σε νεότερο κείμενο του ΥΠΕΧΩΔΕ [1999], όχι μόνο επιβεβαιώνεται ότι δεν έχουν ακόμα θεσμοθετηθεί ΕΧΜ, αλλά επιπλέον ο συνολικός τους αριθμός περιορίζεται σε είκοσι τρεις (23). [ό.π.: πίνακες 4 & 9].

- Αξιοποίηση των νέων χαρτογραφικών δυνατοτήτων, με λογικό κόστος.

Μολονότι οι ΕΧΜ δεν προβλέπονται από την κείμενη νομοθεσία, σύμφωνα με τον Βασενχόβεν [1998] η σύνταξή τους αποτέλεσε «εξαίρεση από την υποβάθμιση του ρόλου της χωροταξίας κατά τη δεκαετία 1984-1994». Έχουν σαφέστατο χωρικό (και όχι τομεακό) προσανατολισμό, αλλά ταυτόχρονα δεν δύναται να θεωρηθεί ότι αποτελούν (τμήμα έστω) εθνικού χωροταξικού σχεδιασμού, αφού εκτός των άλλων καλύπτουν ένα μικρό ποσοστό της ελληνικής επικράτειας, της τάξης του 10%.[218] Για τον κατ' αρχήν θετικό χαρακτήρα του θεσμού, αλλά και τις αδυναμίες, τα κενά και τον πρακτικό εγκλωβισμό του σε προτάσεις κανονιστικές και μη ολοκληρωμένης διαχείρισης των περιοχών που μελετά φαίνεται ότι υπάρχει γενική ομοφωνία. Εξάλλου, ενδεικτικό του περιορισμένου βεληνεκούς των ΕΧΜ αποτελεί το γεγονός ότι το κυρίως χρησιμοποιούμενο εργαλείο ήταν η θεσμοθέτηση ΖΟΕ ή άλλων ζωνών προστασίας, όπως αυτές που ορίζονται στο Ν. 1650/1986, ενώ οι χρησιμοποιούμενες χαρτογραφικές κλίμακες εγγίζουν τα όρια του πολεοδομικού σχεδιασμού. [Οικονόμου 1994β: 50, Βλαντού 1995].

Όσον αφορά τις κρατικές ενισχύσεις των ιδιωτικών επενδύσεων, κατά την εξεταζόμενη δεκαετία κυριάρχησε ο **Ν. 1262/1982** "για την παροχή κινήτρων ενίσχυσης της οικονομικής και περιφερειακής ανάπτυξης της χώρας και τροποποίηση συναφών διατάξεων" [ΦΕΚ Α΄70/16.6.82], συμπεριλαμβανομένων και των ουκ ολίγων τροποποιήσεών του. Πέραν της φιλοσοφίας επιμερισμού των παροχών σε περισσότερες και επομένως μικρότερου ύψους επενδύσεις (αφού δεν ετίθετο ελάχιστο όριο για κάθε επένδυση), ο νόμος αυτός υιοθετεί ως βασική μορφή κινήτρου τις άμεσες χρηματικές επιχορηγήσεις (grants), οι οποίες είχαν ήδη εισαχθεί με το Ν. 1116/1981. Επίσης, καθιερώνει οριστικά τη διάκριση των βιομηχανικών από τις τουριστικές επενδύσεις, ενώ σε αμφότερες τις περιπτώσεις η χώρα χωρίζεται σε 4 ζώνες κινήτρων.

Από τη θεώρηση της νέας κατανομής των ελληνικών περιοχών σε ζώνες διαφορετικών κινήτρων προκύπτει ότι στην περισσότερο ευνοούμενη (τέταρτη) ζώνη ταξινομούνται η Θράκη και τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου, δηλαδή επτά νομοί που έχουν παράκτιες περιοχές. Ταυτόχρονα, οι παραμεθόριοι νομοί (από τη Θεσπρωτία μέχρι τη Δράμα) δεν θεωρείται πλέον ότι χρήζουν της μέγιστης ενίσχυσης σε όλη την έκτασή τους, αλλά μόνο σε μία ζώνη 20 χιλιομέτρων από τα σύνορα. Ομοίως, δεν χρήζουν πλέον ιδιαίτερης ενίσχυσης περιοχές της ενδοχώρας, όπως η Ευρυτανία και η κεντρική Πελοπόννησος. Τέλος, το με έντονα παράκτια χαρακτηριστικά "αναπτυξιακό S" ενισχύεται με όλο και λιγότερα κίνητρα, αν και οι νομοί Φθιώτιδας, Πιερίας και Καβάλας κατατάσσονται στις αρκετά ενισχυόμενες περιοχές.

Η κατανομή της ελληνικής επικράτειας σε ζώνες είναι πιο αδρή στην περίπτωση των κινήτρων για τις τουριστικές επενδύσεις. Στην περισσότερο ευνοούμενη κατηγορία ταξινομούνται, και πάλι, όλοι οι συνοριακοί νομοί της ηπειρωτικής Ελλάδος, τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου (με εξαίρεση τη βόρεια Ρόδο) αλλά και ο παράκτιος Ν. Μεσσηνίας. Στις αμέσως λιγότερο ενισχυόμενες περιοχές ανήκει η πλειονότητα των περιοχών της χώρας, ενώ στις δύο λιγότερο ενισχυόμενες ζώνες ανήκουν οι νομοί Αττικής και Θεσσαλονίκης καθώς και τμήματα της Κέρκυρα, Ρόδου, Κρήτης, Εύβοιας κλπ. Επομένως, εξακολουθούν να **είναι μικτά τα συμπεράσματα που προκύπτουν για τις παράκτιες περιοχές** από τη χωροταξική διάσταση της πολιτικής κινήτρων κατά τη δεκαετία του '80, είτε πρόκειται για τον τομέα της

[218] Χωρίς να αναιρεί την εκτίμηση αυτή, το ΥΠΕΧΩΔΕ [1999: 20] υποστηρίζει ότι «με τις εγκρίσεις και εκπονήσεις των ΖΟΕ και ΕΧΜ της περιόδου 1994-1997 καθώς και αυτών που προηγήθηκαν (1985-1994) υπολογίζεται ότι καλύπτεται το 70% των **παράκτιων και νησιωτικών περιοχών** της χώρας καθώς και ένα σημαντικό τμήμα του ευαίσθητου περιαστικού και αγροτικού χώρου».

βιομηχανίας είτε γι αυτόν του τουρισμού.[219]

Από την άλλη πλευρά, η μελέτη των πρακτικών αποτελεσμάτων του συγκεκριμένου θεσμικού πλαισίου οδηγεί σε πορίσματα που δείχνουν de facto προτίμηση των επενδυτών προς τις παράκτιες περιοχές. Πιο αναλυτικά, από τα (μέχρι το 1987) στοιχεία για τις κατά νομό **ολοκληρωμένες επενδύσεις** [Γεωργίου 1991] προκύπτει ότι στους 11 μη παράκτιους νομούς της χώρας απορροφήθηκε μόνο το 16,18% του συνολικού ύψους των.[220] Στην πρώτη θέση από πλευράς ύψους επενδύσεων κατατάσσεται ο Ν. Καβάλας (7,01% του συνόλου των επενδύσεων), ακολουθεί ο Ν. Δωδεκανήσου (6,09%) και οι νομοί Λάρισας και Αχαΐας, με μερίδιο γύρω στο 5,20%, έκαστος. Αξιοπρόσεκτα, πάντως, είναι τα (υψηλά) μερίδια που εξασφάλισαν και οι όμοροι με το Ν. Θεσσαλονίκης (μη παράκτιοι) νομοί Πέλλης (4,43%) και Κιλκίς (3,13%).

Με την πάροδο του χρόνου, η προτίμηση προς τις παράκτιες περιοχές αυξάνει. Πράγματι, από τη μελέτη των στοιχείων των ολοκληρωμένων επενδύσεων του Ν. 1262/1982, από της ισχύος του μέχρι τις 31.12.1991, προκύπτει ότι οι 11 μη παράκτιοι νομοί της χώρας περιόρισαν το μερίδιό τους, αφού φέρεται να έχουν απορροφήσει μόνο το 12,30% του συνολικού ύψους των σχετικών επενδύσεων. Εξάλλου, την πρώτη θέση κατέχει πλέον ο Ν. Δωδεκανήσου με το 10,66% του συνολικού ύψους των επενδύσεων, εκ των οποίων το 93,65% αφορά τον τριτογενή τομέα της οικονομίας (που στη συγκεκριμένη περίπτωση μεταφράζεται σε τουριστικές επενδύσεις). Ακολουθούν οι νομοί Ηρακλείου (με ομοίως υψηλό ποσοστό επενδύσεων στον τριτογενή τομέα), Θεσσαλονίκης (έμφαση στο δευτερογενή τομέα), Αττικής (τριτογενής τομέας), Χαλκιδικής, Μαγνησίας και Ρεθύμνης (ομοίως με έμφαση στις επενδύσεις του τριτογενούς τομέα της οικονομίας), ενώ ακολουθεί στην 8η θέση ο πρώτος μη παράκτιος νομός, ο Ν. Κιλκίς, με ποσοστό 3,19% επί του συνολικού ύψους των επενδύσεων, σχεδόν αποκλειστικά απορροφηθέν από το δευτερογενή τομέα της οικονομίας. [Αθανασίου κ.ά. 1995: 188].

Γενικότερα, αξίζει να σημειωθεί ότι με δεδομένη την τότε επικρατούσα «έλλειψη κρατικής ρυθμιστικής δραστηριότητας, το αποτέλεσμα ήταν η επικράτηση ενός προτύπου διάσπαρτης βιομηχανικής χωροθέτησης, χωρίς ελέγχους χρήσεων γης, ρύπανσης κλπ.». [Γετίμης & Οικονόμου 1992: 21], στα πλαίσια του οποίου υλοποιήθηκαν πάμπολλες μικρές επενδύσεις σε όλη τη χώρα. Σύμφωνα με τον Καυκαλά [1992: 51], πρόκειται για το αποτέλεσμα μίας πολιτικής με εγγενείς αντιφάσεις, η οποία προσπάθησε αφ' ενός να διατηρήσει ένα κεντρικό μηχανισμό αποφάσεων, αφ' ετέρου να δημιουργήσει προϋποθέσεις «για ουσιαστική λειτουργία του αποκεντρωμένου δημοκρατικού προγραμματισμού και τη στήριξη των πρωτοβουλιών και της συμμετοχής στην τοπική κλίμακα».[221]

Πάντως, η προτίμηση εγκατάστασης τουριστικών δραστηριοτήτων παρά θιν αλός αποδεικνύεται από την αναγκαιότητα που προέκυψε, το 1986, για τον νομικό χαρακτηρισμό αρ-

---

[219] Αντίθετα, σε πολιτική σχεδόν πλήρους προτίμησης των μη παράκτιων περιοχών καταλήγει κανείς από τη μελέτη του τρόπου εξάπλωσης του θεσμού των βιομηχανικών περιοχών κατά την εξεταζόμενη δεκαετία του '80. Πράγματι, από την αναλογία 1 (μία) μη παράκτια προς 5 (πέντε) παράκτιες ΒΙΠΕ κατά τις αρχές της δεκαετίας, η εξάπλωση του θεσμού οδήγησε σε αναλογία 10 : 6 το 1985 [Βλιάμος 1988: 73-74] και σε περίπου ανάλογη (13 μη παράκτιες προς 8 παράκτιες) στις αρχές της επόμενης δεκαετίας. [ΕΤΒΑ 1993].

[220] Υπενθυμίζεται ότι αυτοί οι νομοί καταλαμβάνουν το 23,36% της ελληνικής επικράτειας και εκεί κατοικούσε (το 1991) το 10,32% των Ελλήνων. {κεφάλαιο 3.2.3}.

[221] Υπενθυμίζεται σχετικά ο Ν. 1622/1986 [ΦΕΚ Α'92/14.7.86] για την "τοπική αυτοδιοίκηση - περιφερειακή ανάπτυξη και δημοκρατικό προγραμματισμό" καθώς και οι προσπάθειες συγκρότησης "γεωγραφικών ενοτήτων", "αναπτυξιακών συνδέσμων", "γεωγραφικών περιοχών" και τελικά "συμβουλίων περιοχής" [Μπεριάτος 1994α]. Όσον αφορά το σχεδιασμό σε τοπικό επίπεδο, αξιοσημείωτη είναι η «προώθηση ολοκληρωμένων Τοπικών Αναπτυξιακών Προγραμμάτων» (ΤΑΠ), στα τέλη της δεκαετίας του '80. [ΥΠΕΘΟ 1988: 128].

κετών παράκτιων περιοχών ως **τουριστικά κορεσμένων**.[222] Πιο αναλυτικά, **σε 13 αποκλειστικά παράκτιους νομούς** (δηλαδή νομούς με γειτνίαση Γ=1) προσδιορίστηκαν επιμέρους παράκτιες περιοχές (και ορισμένες στην ενδοχώρα του Ν. Αττικής) στις οποίες απαγορεύθηκε ρητά η επέκταση της ξενοδοχειακής ανωδομής ή επετράπη η «περαιτέρω δημιουργία τουριστικών καταλυμάτων ορισμένων μόνο λειτουργικών μορφών και τάξεων». Πέραν των τουριστικής υφής λεπτομερειών, ενδιαφέρον για την παρούσα εργασία παρουσιάζει η αιτιολογία της σχετικής υπουργικής απόφασης, η οποία εστιάζει τη συλλογιστική της : α) στα προβλήματα αλλοίωσης των φυσικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών και υπέρμετρης επιβάρυνσης της υποδομής σε ορισμένες περιοχές, από την υπερβολική συγκέντρωση τουριστικών καταλυμάτων σ' αυτές, β) την ανάγκη κατάλληλου χωροταξικού προσανατολισμού των τουριστικών επενδύσεων και γ) «την ανάγκη καθορισμού σαφούς πλαισίου χωροταξικής διάρθρωσης της τουριστικής πολιτικής για την ορθολογική διαχείριση των εθνικών πόρων».

Με το "*Πρόγραμμα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης 1983-1987*" (το πρώτο μετά την ένταξη της Ελλάδος στην ΕΟΚ) δίνεται έμφαση στην περιφερειακή ανάλυση των θιγομένων θεμάτων, πέραν της κλαδικής και της γενικής προσέγγισης για το σύνολο της χώρας, που αποτελούσαν πάγιες μεθοδολογίες ανάλυσης σ' αυτά τα Προγράμματα. Στα πλαίσια αυτά -και στο κεφάλαιο για την "περιφερειακή και χωροταξική πολιτική"- αναγνωρίζεται ότι «δεν έχει ασκηθεί συστηματική πολιτική γης ή χρήσεων γης ... η αστική ανάπτυξη χαρακτηρίζεται έτσι από συνεχώς οξυνόμενες καταστάσεις», ενώ «στον αγροτικό χώρο το κύριο πρόβλημα χρήσεων είναι η εγκατάλειψη της γεωργικής γης». Επίσης, στις «δυναμικές ζώνες» διαπιστώνονται σημαντικά προβλήματα, όπως η ρύπανση και η διατάραξη των οικοσυστημάτων και **η απορρόφηση της γεωργικής γης από άλλες δραστηριότητες**. Προβληματικό, τέλος, είναι το πλέγμα των χρήσεων γης στους κύριους συγκοινωνιακούς άξονες και στις παράκτιες ζώνες». [ΚΕΠΕ 1985: 162].

Με δεδομένη την αναγνώριση της έως τότε άνισης ανάπτυξης, στους μακροχρόνιους στόχους της χωροταξικής πολιτικής του Προγράμματος "*1983-1987*" προτείνεται να συμπεριληφθούν : η ισόρροπη διατομεακή ανάπτυξη, η αποκατάσταση φυσιολογικής δομής στην πυραμίδα ηλικιών (sic), η προστασία και ενίσχυση των τοπικών πολιτιστικών ιδιαιτεροτήτων κ.ά. Μέσα, όμως, σ' αυτό το πλαίσιο, **οι παράκτιες περιοχές δεν αποτελούν αντικείμενο ξεχωριστής αντιμετώπισης**.

Η ίδια απουσία ενδιαφέροντος παρατηρείται και στο περιορισμένου μεγέθους κείμενο των προκαταρκτικών του "*Προγράμματος οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης 1988-1992*", όπου όμως τονίζεται η ανάγκη γεωγραφικής διαφοροποίησης της αναπτυξιακής διαδικασίας, έτσι ώστε να στηριχθεί στους κατά τόπους πόρους. [ΥΠΕΘΟ 1988]. Αντίθετα, σε μία από τις Εκθέσεις για το Πρόγραμμα αυτό [ΚΕΠΕ 1991: *Περιφερειακή πολιτική*] σημειώνονται ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις σε σχέση με τη χωροταξία και τις χρήσεις γης. Αφ' ενός μεν επαναλαμβάνεται ότι οι εκτός του παράκτιου "άξονα" Πάτρα-Αθήνα-Θεσσαλονίκη-Καβάλα «μειονεκτικές περιοχές της χώρας εξακολουθούν να παρουσιάζουν αναπτυξιακή καθυστέρηση και να χάνουν πληθυσμό», αφ' ετέρου δε ότι τα μεγάλα αστικά κέντρα παρουσιάζουν προβλήματα περιβαλλοντικής υποβάθμισης αλλά και δομικά χαρακτηριστικά που προσιδιάζουν στις «μεγάλες πόλεις της Δύσης».

Ειδικότερα -και σε σχέση με το θέμα της παρούσας εργασίας- στην Έκθεση σημειώνε-

---

[222] Πρόκειται για την Απόφαση υπ' αρ. 2647 ΥΠΕΘΟ 538866/ΕΙΔ.135/ΕΟΤ της 14.11.1986 [ΦΕΚ Β'797/19.11.86], "μέτρα για την ελεγχόμενη τουριστική ανάπτυξη και την αναβάθμιση της τουριστικής προσφοράς περιοχών της χώρας. Καθορισμός περιοχών ελέγχου τουριστικής ανάπτυξης", η οποία περιλαμβάνει συγκεκριμένες χαρτογραφικές περιγραφές κορεσμένων ή περιοχών ελέγχου τουριστικής ανάπτυξης. Είχαν προηγηθεί η υπ' αρ. 521890/ειδ. αρ. 83/24.6.1986 [ΦΕΚ Β'427/27.6.86] και η υπ' αρ. 537855/ΕΟΤ/7.11.1986 [ΦΕΚ Β'797/19.11.86], οι οποίες απλώς διαπίστωναν την «υπερσυγκέντρωση προσφοράς τουριστικών καταλυμάτων».

ται **η έντονη μορφή που λαμβάνει το φαινόμενο της υποβάθμισης «των οικοσυστημάτων, των ακτών, των λιμνών και της θάλασσας»**. Επίσης, διαπιστώνεται ότι η οικιστική επέκταση στις περιαστικές και παράκτιες περιοχές έχει ως αποτέλεσμα την εκεί αλλαγή των χρήσεων γης, την υποβάθμιση της γης υψηλής παραγωγικότητας ή των δασών κ.ά. [ό.π.: 47-48].

Τέλος, στο δίκην Προγράμματος κείμενο του ΚΕΠΕ [1990] καταγράφονται οι πιέσεις «στις περιαστικές και παράκτιες περιοχές» οι οποίες οδηγούν «σε αλλαγή χρήσης και υποβάθμιση σημαντικών πόρων, όπως είναι η γη υψηλής παραγωγικότητας ή τα δάση» [ό.π.: 351]. Παράλληλα όμως, είναι αξιοσημείωτο ότι τα προτεινόμενα βασικά μέτρα πολιτικής για τη ρύθμιση του χώρου περιορίζονται στην «εκπόνηση και εφαρμογή» ρυθμιστικών σχεδίων και άλλων μορφών σχεδιασμών, δηλαδή δεν υπερβαίνουν το μέγεθος του νομού, ως περιοχής μελέτης [ό.π.: 359]. Σε κάθε περίπτωση δε, ***απουσιάζει το ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις παράκτιες περιοχές***.

Είναι γνωστό ότι με τη λήξη της εξεταζόμενης δεκαετίας ο θεσμός των (πενταετών) Προγραμμάτων οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης εγκαταλείπεται, και οι εθνικοί σχεδιασμοί συμπορεύονται με τους αντίστοιχους της ΕΕ, στο βαθμό τουλάχιστον που χρηματοδοτούνται από αυτήν. Ήδη από τα πρώτα χρόνια της ένταξης (αρχές δεκαετίας '80) υπήρξαν ενισχύσεις, μέσω του Ευρωπαϊκού Ταμείου Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ).[223] Αργότερα, η χώρα καλείται να συμμετάσχει σε διαδικασίες εκπόνησης περιφερειακών σχεδίων και διαμόρφωσης προτάσεων, οι οποίες χρηματοδοτούνται από τα Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα (ΜΟΠ).[224] Τα ΜΟΠ είχαν έντονη περιφερειακή διάσταση, αλλά υλοποιήθηκαν σε περιφέρειες διαφορετικές από τις 13 περιφέρειες προγραμματισμού που θεσμοθετήθηκαν το 1987,[225] και *πάντως* ***χωρίς σαφή προτίμησε σε παράκτιες ή μη παράκτιες περιοχές***.

Στα τέλη της δεκαετίας του '80, η κοινοτική περιφερειακή πολιτική αναμορφώνεται ριζικά, γίνεται πιο πολυδιάστατη και συνδέεται στενότερα με τους στόχους της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής, με βασικό Κανονισμό τον ΕΟΚ/2052/88. Η μεταρρύθμιση αυτή διαμόρφωσε πέντε πρωταρχικούς στόχους και ταυτόχρονα καθόριζε τα κριτήρια επιλεξιμότητας κάθε περιοχής για κάθε στόχο. [Ευρωπαϊκή Επιτροπή 1991]. Έκτοτε, το σύνολο της Ελλάδος (**παράκτιες και μη παράκτιες περιοχές**) ανήκει στις περιοχές του στόχου υπ' αρ. 1, ο οποίος έγκειται στην προώθηση της ανάπτυξης και διαρθρωτικής προσαρμογής των αναπτυξιακά καθυστερημένων περιφερειών. Κι αυτό γιατί σε όλες τις ελληνικές περιφέρειες επιπέ-

---

[223] Υπενθυμίζεται ότι το ΕΤΠΑ ιδρύθηκε το 1975. Ο αρχικός κανονισμός λειτουργίας τροποποιήθηκε το 1979 και το 1984, και φυσικά το 1988 (με τη γενικότερη μεταρρύθμιση των διαρθρωτικών ταμείων) και το 1993. [Ευρωπαϊκή Επιτροπή 1989, Ευρωπαϊκή Επιτροπή 1993, Ανδρικοπούλου 1995].

[224] Τα ΜΟΠ θεσπίστηκαν τον Ιούλιο 1985 με τον Κανονισμό ΕΟΚ/2088/85 και αφορούσαν την Ελλάδα και τμήματα της Ιταλίας και της Γαλλίας, για τη χρονική περίοδο 1986-1992. [ΚΕΠΕ 1997: 89]. Στην Ελλάδα εφαρμόστηκε ένα κλαδικό και έξι περιφερειακά προγράμματα, **με έντονη παρουσία των παράκτιων περιοχών**. Πιο αναλυτικά, αρχικά εκπονήθηκε το ΜΟΠ Κρήτης, ακολούθησε το ΜΟΠ Πληροφορικής τέλος δε τα υπόλοιπα πέντε περιφερειακά ΜΟΠ (Βόρειας Ελλάδας, Δυτικής Ελλάδας & Πελοποννήσου, Ανατολικής Στερεάς Ελλάδας, Νησιών Αιγαίου και τέλος Αττικής). [Ανδρικοπούλου 1995: 213-220].

[225] Η ανάγκη διαίρεσης της χώρας σε περιφέρειες «για το σχεδιασμό, προγραμματισμό και συντονισμό της περιφερειακής ανάπτυξης» αναγνωρίστηκε και θεσμοθετήθηκε με το άρθρο 61 του Ν. 1622/1986 [ΦΕΚ Α΄92/14.7.86] για την "τοπική αυτοδιοίκηση - περιφερειακή ανάπτυξη και δημοκρατικός προγραμματισμός", και στη συνέχεια συγκεκριμενοποιήθηκε με το Π.Δ. της 24.2.1987 [ΦΕΚ Α΄26/6.3.87], το οποίο καθόρισε τις 13 περιφέρειες ως έχουν σήμερα. Σύμφωνα με την πρακτική και ορολογία που ακολουθεί η Eurostat, πρόκειται για περιφέρειες επιπέδου NUTS II. [European Commission 1993].
Πέραν των χρηματικών εισροών, τα ΜΟΠ σηματοδότησαν τη στροφή προς νέες μεθόδους αποκεντρωμένου προγραμματισμού, τη χρήση νέων μεθόδων υλοποίησης και αξιολόγησης προγραμμάτων κ.ά. [ΚΕΠΕ 1991: 54-57]. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι τα ΜΟΠ αποτελούν τις πρώτες χωρικές επεμβάσεις στην Ελλάδα οι οποίες δεν έχουν τη μορφή μεμονωμένων έργων αλλά πολυετών προγραμμάτων.

δου NUTS II το ακαθάριστο εθνικό προϊόν ανά κάτοικο είναι κατώτερο του 75% του εκάστοτε αντίστοιχου κοινοτικού μέσου όρου. [Ευρωπαϊκή Επιτροπή 1993: 11-12].

Στα πλαίσια αυτά υιοθετείται ένα σύνολο έργων (και) για την Ελλάδα, υπό τη γενική ονομασία Α΄ Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (ΚΠΣ) 1989-1994. Ταυτόχρονα, καθιερώνεται η σύνταξη των ΣΠΑ (Σχέδια Περιφερειακής Ανάπτυξης), τα οποία αποτελούν τη βασική διαδικασία συζήτησης και διαμόρφωσης των ΚΠΣ. Αν και υποτίθεται ότι τα ΣΠΑ έχουν στρατηγικό χαρακτήρα (αντίστοιχο των παλαιότερων Προγραμμάτων ανάπτυξης), επισημαίνεται ότι συντάσσονται χωρίς εισροές από έναν υφιστάμενο και δυναμικά ανανεούμενο εθνικό χωροταξικό σχεδιασμό. [ΚΕΠΕ 1997: 102-108, ΥΠΕΧΩΔΕ 1997α: 2,]. Επιπλέον, «δεν ενσωματώνουν με συστηματικό τρόπο τη χωροταξική διάσταση», χαρακτηριστικό δε είναι ότι «δεν περιλαμβάνουν ούτε έναν χάρτη». [Οικονόμου 1994β: 45]. Σε κάθε περίπτωση πάντως, **δεν υπάρχει θεσμοθετημένη διαφοροποίηση της αντιμετώπισης των παράκτιων περιοχών της χώρας**, σε σχέση με τις μη παράκτιες.

3.4.4 η δεκαετία του '90 και οι πρόσφατες εξελίξεις

Σύμφωνα με τις πιο έγκυρες αναλύσεις, κατά την τελευταία δεκαετία του 20ου αιώνα εισάγονται απορρυθμιστικές λογικές στο ήδη αποδυναμωμένο θεσμικό πλαίσιο της χωροταξίας στην Ελλάδα. Ανεξάρτητα της συμβατότητας ή μη με (υγιείς) απόψεις για την περαιτέρω "αποκαθήλωση" του συγκεντρωτικού κρατικού μηχανισμού -και του καθολικού σχεδιασμού που αυτό μπορεί να παρέξει- η ευελιξία των νέων λογικών καταλήγει στην πράξη να λειτουργεί προς όφελος αποκλειστικά των δραστηριοτήτων του ιδιωτικού τομέα, με ταυτόχρονη μείωση των κρατικών παρεμβάσεων στη ρύθμιση του χώρου. [Γιαννακούρου κ.ά. 1993: 32, Γετίμης, Καυκαλάς & Οικονόμου 1994: 11]. Ενδεικτικά παραδείγματα αυτής της τάσης δύνανται να θεωρηθούν οι θεσμικές παρεμβάσεις για την "ιδιωτική πολεοδόμηση",[226] για τα ΣΧΑΠ,[227] για τους λιμένες αναψυχής,[228] για τις ΠΟΤΑ {βλ. πιο κάτω} ακόμα και επιμέρους διατάξεις όπως αυτή για τον ad hoc καθορισμό ζωνών «μέσα στις οποίες επιτρέπονται ή απαγορεύονται έργα ή δραστηριότητες».[229]

---

[226] Πρόκειται για τη δυνατότητα που παρέχεται σε ιδιώτες να ζητήσουν την έγκριση οικιστικής καταλληλότητας περιοχής μεγαλύτερης των 100 στρεμμάτων και στη συνέχεια να αναλάβουν ως επισπεύδοντες την εκπόνηση σχετικής πολεοδομικής μελέτης. Η πρώτη θεσμική κατοχύρωση αυτής της δυνατότητας έγινε με το άρθρο 29 του Ν. 1947/1991 [ΦΕΚ Α΄70/14.5.91], ενώ βασικές τροποποιήσεις έγιναν με τους νόμους 2052/1992 και 2061/1993. Το 1997 ο θεσμός μετεξελίχθηκε ("περιοχές ειδικά ρυθμιζόμενης πολεοδόμησης", ΠΕΡΠΟ), χωρίς να παύσει να υφίσταται η ευχέρεια πολεοδόμησης με ιδιωτική πρωτοβουλία. [άρθρο 24 του Ν. 2508/1997, ΦΕΚ Α΄124/13.6.97].

[227] Πρόκειται για τα σχέδια ανάπτυξης περιοχών δεύτερης κατοικίας που θεσμοθετήθηκαν με το Ν. 2242/1994 [ΦΕΚ Α΄162/3.10.94] για την "πολεοδόμηση περιοχών δεύτερης κατοικίας σε Ζώνες Οικιστικού Έλέγχου, προστασία φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος και άλλες διατάξεις".

[228] Σύμφωνα με το άρθρο 31 του Ν. 2160/1993 για τις "ρυθμίσεις για τον τουρισμό και άλλες διατάξεις" [ΦΕΚ Α΄118/19.7.93], επιτρέπεται να δημιουργηθούν τουριστικοί λιμένες με πρωτοβουλία οποιουδήποτε φυσικού προσώπου, αρκεί να είναι κύριος ή επικαρπωτής ή απλώς να έχει σχετικό προσύμφωνο κυριότητας είτε επικαρπίας «παράκτιου ακινήτου, έμπροσθεν του οποίου ενδιαφέρεται να χωροθετήσει και να κατασκευάσει τουριστικό λιμένα».

[229] Πρόκειται για την παραγρ. 4α του άρθρου 6 του Ν. 2052/1992 [ΦΕΚ Α΄94/5.6.92], με το οποίο επιχειρήθηκε να καλυφθεί η έλλειψη χωροταξικού σχεδιασμού, «χωρίς όμως ποτέ να εφαρμοστεί μέχρι σήμερα». [ΥΠΕΧΩΔΕ 1998β].

Αποτέλεσμα αυτής της εξέλιξης είναι να καταστεί κοινότυπη και παγίως επαναλαμβανόμενη η διαπίστωση για το σοβαρό έλλειμμα που παρουσιάζει η χωροταξική πολιτική στην Ελλάδα. [ΥΠΕΧΩΔΕ 1997α: 2, ΚΕΠΕ 1994]. Επίσης, ομοίως κοινότυπη διαπίστωση αποτελεί το γεγονός ότι σε επίπεδο χωροταξικού σχεδιασμού δεν υπάρχουν εγκεκριμένα σχέδια για το σύνολο της χώρας. Ο Βασενχόβεν [1998] διαπιστώνει «αδυναμία (ή απροθυμία) παραγωγής χωροταξικών σχεδίων» στο περιφερειακό και νομαρχιακό επίπεδο, μετά το 1984, ενώ ο Οικονόμου [1995: 3] τονίζει ότι «η έλλειψη ουσιαστικού σχεδιασμού ενισχύεται από την ανεπαρκή θεσμική κάλυψη των έστω και περιορισμένων σχεδίων», υπονοώντας προφανώς σχεδιασμούς του επιπέδου των ΕΧΜ.

Από την πλευρά του, ο Λουκάκης [1994β: 73] επιμένει στην ανάγκη ενδελεχούς αναζήτησης των βαθύτερων αιτίων, τα οποία υποκρύπτονται όπισθεν του παγίως επαναλαμβανόμενου επιχειρήματος της «μη ύπαρξης πολιτικής βούλησης» για την εφαρμογή μίας «χωροταξικής πολιτικής εκφρασμένης με προτάσεις και παρεμβάσεις». Σε παράλληλη πορεία κινείται και η Παναγιωτάτου [1983: 125], όταν συμπεραίνει ότι η χωροταξική πολιτική είναι πολύπλοκη και η επιτυχία της «εξαρτάται από πάρα πολλούς παράγοντες, όχι μόνο οικονομικούς, αλλά και πολιτικούς, κοινωνικούς, θεσμικούς, και υπόκειται σε πιέσεις, που διαπερνούν τα σύνορα μιας χώρας ή μιας περιφέρειας». Στους ίδιους παράγοντες αναφέρεται και πρόσφατο ερευνητικό πρόγραμμα όταν αναφερόμενο στην πολιτική χρήσεων γης στην Ελλάδα θεωρεί σαφώς υποδεέστερη την τεχνική διάσταση του θέματος, σε σχέση με τις εμπλεκόμενες «πολιτικοοικονομικές ισορροπίες και τα συχνά αντιτιθέμενα συμφέροντα διαφορετικών κοινωνικών ομάδων». [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Θεσσαλίας 1994: 4-1].

Η σημασία αλλά και ο όγκος των κρατικών ενισχύσεων προς τους ιδιώτες επενδυτές φαίνεται ότι έχει ατονήσει κατά την τελευταία δεκαετία. Παρ' όλα αυτά, εξακολουθεί να ανανεώνεται το σχετικό θεσμικό πλαίσιο, και επιπλέον να διευρύνεται το φάσμα των υπαγομένων παραγωγικών επενδύσεων, με ταυτόχρονη όμως αύξηση του ελάχιστου μεγέθους των ενισχυομένων επενδύσεων.[230] Μέχρι το 1998 η χώρα χωρίζεται σε 5 ζώνες κινήτρων, τόσο για τις βιομηχανικές όσο και για τις τουριστικές επενδύσεις. Στην πιο ευνοούμενη ζώνη κατατάσσεται η Θράκη, δηλαδή τρεις παράκτιοι νομοί με σημαντικό μεσογειακό τμήμα.[231] Στην αμέσως επόμενη κατηγορία περιλαμβάνονται τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου, η νοτιοδυτική Πελοπόννησος (αμφότερες έχουν παράκτιες περιοχές), η προς βορρά παραμεθόριοι νομοί ή συνοριακή ζώνη (που κατά τεκμήριο δεν περιλαμβάνουν παράκτιες περιοχές) και άλλοι τρεις νομοί (Γρεβενών, Ευρυτανίας και Φωκίδας), εκ των οποίων μόνο ένας είναι παράκτιος.

Πρόσφατα, με το Ν. 2601/1998 επανέρχεται και πάλι ο χωρισμός της χώρας σε 4 ζώνες διαφορετικών κινήτρων, ενώ εισάγεται νέα φιλοσοφία στον τρόπο συγκεκριμενοποίησής των. Σύμφωνα με την τελευταία, καθιερώνονται πιο σύνθετα κριτήρια, τα οποία παύουν πλέον να είναι αμιγώς χωρικά, αφού αποκτούν και οικονομική διάσταση. Έτσι, οι δύο ενδιάμεσες διαβαθμίσεις ενισχύσεων του νόμου καθορίζονται σε συνάρτηση με την κατά τόπους καταγεγραμμένη δημογραφική συρρίκνωση, μείωση του ενεργού πληθυσμού, αύξηση της ανεργίας κ.ά. Από την άλλη πλευρά, εκτός της ελάχιστης ενίσχυσης που παρέχεται για επενδύσεις στους νομούς Αττικής και Θεσσαλονίκης, η μέγιστη δυνατή ενίσχυση παρέχεται πλέον στους νομούς της Θράκης, στις ΒΙΠΕ της Ηπείρου, στην παραμεθόρια ζώνη (20 χιλιομέ-

---

[230] Κατά την εξεταζόμενη χρονική περίοδο, ο πρώτος σχετικός νόμος είναι ο Ν. 1892/1990, "για τον εκσυγχρονισμό και την ανάπτυξη και άλλες διατάξεις" [ΦΕΚ Α΄31/31.7.90], βασική τροποποίηση του οποίου αποτελεί ο Ν. 2234/1994 [ΦΕΚ Α΄142/31.8.94]. Πιο πρόσφατος είναι ο Ν. 2601/1998, που αναφέρεται στις «ενισχύσεις ιδιωτικών επενδύσεων για την οικονομική και περιφερειακή ανάπτυξη της χώρας και άλλες διατάξεις» [ΦΕΚ Α΄81/15.4.98], χωρίς βέβαια να παραβλέπονται και οι επιμέρους τροποποιήσεις των.

[231] Υπενθυμίζεται ότι ενώ το βάθος {βλ. κεφάλαιο 2.3, προτεινόμενοι δείκτες εκτίμησης γεωμετρικών χαρακτηριστικών} της Ελλάδος ως συνόλου είναι περίπου 8 km, και της ηπειρωτικής Ελλάδος περίπου 20 km {πίνακας 3.1}, οι συγκεκριμένοι νομοί έχουν βάθος μεγαλύτερο των 30 km {πίνακας 3.3}.

τρων) της ηπειρωτικής χώρας, τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου (με την πάγια εξαίρεση της πόλης της Ρόδου), αλλά και σε όλα τα νησιά με μικρό πληθυσμό -και επιπλέον τη Θάσο.

Προφανώς, είναι ακόμα ενωρίς για να αποτιμηθούν τα αποτελέσματα του Ν. 2601/1998. Με δεδομένη, όμως, την πολιτική βούληση που καταγράφεται στο περιεχόμενό του, προκύπτει ότι **οι παράκτιες περιοχές δεν αντιμετωπίζονται με διαφορετικό τρόπο από ότι οι λοιπές περιοχές της Ελλάδος**.

Παράλληλα, σημειώνεται ότι έχει ωριμάσει η ιδέα της ίδρυσης **τεχνολογικών ή επιστημονικών πάρκων**, ως μίας εκδοχής της έννοιας της τεχνόπολης, όπου θα λαμβάνουν χώρα συντονισμένες ερευνητικές και παραγωγικές δραστηριότητες. [Κόνσολας 1997, Παπαδασκαλόπουλος 1995β, Αγγελίδης 1995, ΕΤΒΑ 1990]. Σύμφωνα με την ΕΤΒΑ [1993: 133], η Πάτρα και το Ηράκλειο Κρήτης διαθέτουν ευνοϊκές προϋποθέσεις για την εκεί λειτουργία των πρώτων τεχνοπόλεων της χώρας. Αξίζει να σημειωθεί ότι τόσο αυτές οι δύο περιοχές όσο και αυτές της Θεσσαλονίκης και του Λαυρίου, για τις οποία υπάρχουν ανάλογοι σχεδιασμοί [ΕΤΒΑ 1990, Κουρλιούρος & Λάσκαρις 1992], **είναι παράκτιες περιοχές.**

Σε κάθε περίπτωση, «ο κύριος όγκος των μεταποιητικών επενδύσεων κατευθύνεται εκτός βιομηχανικών περιοχών» [ΚΕΠΕ 1994: 49].[232] Ταυτόχρονα όμως, το 1990 ιδρύεται εμπορική και βιομηχανική ελεύθερη ζώνη στην από το 1984 οριοθετημένη (και τυπικά λειτουργούσα) ναυτιλιακή βιομηχανική περιοχή (ΝΑΒΙΠΕ), στο Πλατυγιάλι Αστακού Αιτωλοακαρνανίας.[233] Η ΕΤΒΑ έχει ολοκληρώσει σημαντικά έργα λιμενικής υποδομής στη συγκεκριμένη ΝΑΒΙΠΕ και πιστεύει ότι υφίστανται όλες οι προϋποθέσεις για «να γίνει η σημαντικότερη πύλη εξαγωγών-εισαγωγών, εμπορίου μεταφορών κλπ. της Νοτιανατολικής Ευρώπης, από και προς την Άπω και Μέση Ανατολή». [ΕΤΒΑ 1994: 5]. Πάντως, η μέχρι το 1999 καθυστέρηση (καθώς και η πιθανή μελλοντική αποτυχία του όλου εγχειρήματος) ίσως να είναι απόρροια, όχι μόνο της σχετικά περιορισμένης χερσαίας επιφάνειας της ΝΑΒΙΠΕ, αλλά και της απομακρυσμένης θέσης της σε σχέση με τα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας, και γενικότερα **της σχετικά δύσκολης οδικής πρόσβασης σ' αυτή την παράκτια περιοχή**.

Ανεξάρτητα των παραπάνω επιμέρους εξελίξεων, ριζική αναδιάρθρωση της προγενέστερης (από το 1965 και το 1977) νομοθεσίας για τις βιομηχανικές περιοχές αποτελεί ο Ν. 2545/1997 για τις "βιομηχανικές και επιχειρηματικές περιοχές και άλλες διατάξεις" [ΦΕΚ Α΄254/15.12.97]. Σύμφωνα μ' αυτόν, οι βιομηχανικές περιοχές και πάρκα, τα βιοτεχνικά πάρκα και οι τεχνοπόλεις αποτελούν πλέον εκφάνσεις του νέου "θεσμού-ομπρέλα", των **Βιομηχανικών και Επιχειρηματικών Περιοχών** (ΒΕΠΕ). Ταυτόχρονα, παύει το κρατικό μονοπώλιο όσον αφορά την πρωτοβουλία καθορισμού αυτών των περιοχών, ενώ στο ίδιο θεσμικό πλαίσιο εντάσσονται ακόμα και οι Περιοχές Ολοκληρωμένης Τουριστικής Ανάπτυξης (**ΠΟΤΑ**).[234] Οι τελευταίες προσφέρουν τη δυνατότητα εγκατάστασης ξενοδοχειακών μονάδων κάθε μορφής και επιχειρήσεων παροχής τουριστικών υπηρεσιών, εφόσον θα «πρόκειται για περιοχές που είναι κατάλληλες για ολοκληρωμένη τουριστική ανάπτυξη και δεν διαθέτουν αναπτυγμένη τουριστική υποδομή». Πρόκειται για θεσμό ο οποίος ακολουθώντας το κυρίαρχο πρότυπο ανάπτυξης του ελληνικού τουρισμού (καλοκαιρινές διακοπές μαζικώς διακινουμένων -προς παράλιους προορισμούς- τουριστών) προβλέπεται ότι θα εφαρμοστεί

---

[232] Αξίζει να σημειωθεί ότι στις αρχές της εξεταζόμενης δεκαετίας λειτουργούσαν στην Ελλάδα 21 βιομηχανικές περιοχές [ΕΤΒΑ 1993: 133] και αργότερα 24 [ΕΤΒΑ 1995/96: 32], από τις οποίες όμως **μόλις το ένα τρίτο βρίσκεται σε παράκτιες περιοχές.**

[233] Οι δύο υπονοούμενες νομικές διατάξεις είναι το Π.Δ. 133/1990 [ΦΕΚ Α΄54/10.4.90] και η ΚΥΑ υπ' αρ. 173/11.4.1984 [ΦΕΚ Β΄238/16.4.84].

[234] Θεσμοθετήθηκαν για πρώτη φορά με το άρθρο 1 του Ν. 2234/1994 [ΦΕΚ Α΄142/31.8.94], ο οποίος τροποποιεί και συμπληρώνει το Ν. 1892/1990 "για τον εκσυγχρονισμό και την ανάπτυξη και άλλες διατάξεις".

σε νομούς με γειτνίαση Γ=1.[235]

Πέραν των προαναφερθεισών θεσμικών καινοτομιών, σημαντικό ρόλο στα χωροταξικά δρώμενα καθ' όλη τη δεκαετία του '90 διαδραματίζουν οι **μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων** (ΜΠΕ). Στην ελληνική νομοθεσία πρωτοεμφανίστηκαν ως έννοια στο άρθρο 4 του Ν. 1650/1986 "για την προστασία του περιβάλλοντος" και συγκεκριμενοποιήθηκαν ως διαδικασία με την ΚΥΑ 69269/5387/ 24.10.1990 [ΦΕΚ Β΄678/25.10.90].

Το βασικό τους χαρακτηριστικό είναι ότι έχουν σχεδιαστεί έτσι ώστε να αποτελούν a priori εκτιμήσεις ενδεχόμενων δυσμενών επιπτώσεων στο περιβάλλον από την κατασκευή μεγάλων τεχνικών έργων και την υλοποίηση προγραμμάτων ανάπτυξης. [Σιούτη 1994]. Η σύνταξής τους είναι τυποποιημένη, σε συνάρτηση με τη θεσμοθετημένη κατάταξη έργων και δραστηριοτήτων σε κατηγορίες. Πιο αναλυτικά, το περιεχόμενο των ΜΠΕ περιλαμβάνει : α) την περιγραφή της υφιστάμενης κατάστασης του περιβάλλοντος, β) την περιγραφή του εξετάζομένου έργου ή δραστηριότητας, γ) την εκτίμηση και την αξιολόγηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων και δ) προτάσεις μέτρων για την ελαχιστοποίηση των αρνητικών επιπτώσεων.

Στην πράξη, οι ΜΠΕ είναι συνδεδεμένες με το θεσμό της **προέγκρισης χωροθέτησης**, μαζί με τις οποίες αποτελούν προϋπόθεση για την "έγκριση περιβαλλοντικών όρων", για κάθε συγκεκριμένο έργο και δραστηριότητα, κατά τα οριζόμενα στην προαναφερθείσα νομοθεσία. Με δεδομένη την απουσία χωροταξικού σχεδιασμού, το σύνολο αυτής της διαδικασίας έχει αναδειχθεί κατά τη δεκαετία του '90 σε μοναδικό μηχανισμό ελέγχου και χειραγώγησης της εγκατάστασης έργων και δραστηριοτήτων στον εξωαστικό χώρο, γεγονός που έχει αποδεχθεί τελικά και το ΣτΕ, ιδίως μετά από σχετική νομοθετική ρύθμιση του 1994.[236]

Δεν είναι γνωστό σε τι ποσοστό οι παράκτιες περιοχές εμπλέκονται στις μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Απλώς εικάζεται ότι σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό, με δεδομένο ότι πολλά έργα και δραστηριότητες χωροθετούνται κοντά στις ελληνικές ακτογραμμές. Εξάλλου, από την έως τώρα εφαρμογή του θεσμού των ΜΠΕ δεν έχουν προκύψει εντυπωσιακά αποτελέσματα. Βασικό τους μειονέκτημα αποτελεί το γεγονός ότι τελικά μετατρέπονται σε εκ των υστέρων αξιολόγηση, αφού απαιτούνται συγκεκριμένα και σαφώς προσδιορισμένα τεχνικά στοιχεία για να ολοκληρωθεί η σχετική διαδικασία. Έτσι τα έργα με δυσμενείς επιπτώσεις στο περιβάλλον συνήθως δεν ματαιώνονται (αφού ευρίσκονται σε προχωρημένο στάδιο υλοποίησής των), αλλά απλώς επιδιώκεται να αμβλυνθούν αυτές οι επιπτώσεις. [Κοκκώσης 1994β: 193, ΥΠΕΧΩΔΕ & Αριστοτέλειο Παν. 1995: 116]. Εξάλλου, στις ΜΠΕ δεν εξετάζεται η περίπτωση εναλλακτικών λύσεων, με αποτέλεσμα οι σχετικές συζητήσεις και οι πιθανές αντιδράσεις του κοινού να περιορίζονται στη «σκοπιμότητα υλοποίησης του έργου σε προεπιλεγείσα θέση». [Μανούρης 1995: 80].

---

[235] Μέχρι σήμερα (1999), έχει δρομολογηθεί η υλοποίηση πρότασης για λειτουργία ΠΟΤΑ σε **παράκτια περιοχή του νομού Μεσσηνίας**.

[236] Υπονοείται η προσθήκη που έγινε στην παρ. 6 του άρθρου 4 του Ν. 1650/1986, με την παρ. 2 του άρθρου 6 του Ν. 2242/1994 [ΦΕΚ Α΄162/3.10.94]. Μ' αυτήν διαιωνίζεται η υποκατάσταση των χωροταξικών και λοιπών σχεδίων με το θεσμό της προέγκρισης χωροθέτησης, με την προϋπόθεση να γίνεται «συνεκτίμηση στοιχείων χωροταξικού σχεδιασμού της ευρύτερης περιοχής και ιδίως της συμβατότητας της αιτουμένης εγκατάστασης με άλλες υφιστάμενες ή προγραμματιζόμενες χρήσεις και λειτουργίες, την προστασία των ανανεώσιμων ή μη φυσικών πόρων, των κατευθύνσεων των περιφερειακών και τομεακών αναπτυξιακών προγραμμάτων και της ανάγκης προστασίας της απασχόλησης, ούτως ώστε να τεκμηριώνεται ή καταλληλότητα του τόπου εγκατάστασης της αιτουμένης δραστηριότητας και να διασφαλίζεται η βιώσιμη ανάπτυξη της ευρύτερης περιοχής».
Αξίζει να σημειωθεί ότι με το άρθρο 14 του πιο πρόσφατου νομοσχεδίου για το χωροταξικό σχεδιασμό και την αειφόρο ανάπτυξη [ΥΠΕΧΩΔΕ 1999], προβλέπεται η διευρυμένη επαναθεσμοθέτηση της παραπάνω ρύθμισης, ενώ ταυτόχρονα καλύπτεται και η νομιμότητα των από 4.10.1997 προεγκρίσεων χωροθέτησης, λόγω της από τότε λήξης της διάρκεια ισχύος της ρύθμισης του 1994

Ένα τρίτο αρνητικό στοιχείο εντοπίζεται στο σημειακό χαρακτήρα των ΜΠΕ, ο οποίος πηγάζει από τον τμηματικό τρόπο με τον οποίο μελετώνται και κατασκευάζονται τα μεγάλα έργα, με αποτέλεσμα οι πάμπολλες επιμέρους μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων να μην αντιμετωπίζουν τις σωρευτικές επιπτώσεις από το σύνολο ενός έργου. [Γκόλφη κ.ά. 1993: 141, ΥΠΕΧΩΔΕ 1995: 351-352, ΥΠΕΧΩΔΕ & Γεωπονικό Παν. 1997: τμ.Α΄, 184-185]. Τέλος, συχνά αναφέρεται ότι η διαδικασία έγκρισης των μελετών περιβαλλοντικών επιπτώσεων σε τοπικό επίπεδο δεν αντιμετωπίζεται και δεν τεκμηριώνεται από τους συμμετέχοντες με αυστηρά επιστημονικά και τεχνικά κριτήρια. [ΥΠΕΧΩΔΕ ό.π.: 385, Γιαννακούρου κ.ά. 1993: 51].

Σε επίπεδο κεντρικού-εθνικού προγραμματισμού υπενθυμίζεται ότι αφ' ενός μεν διακόπτεται (κατά την εξεταζόμενη δεκαετία του '90) η σύνταξη κρατικών Προγραμμάτων οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, αφ' ετέρου απουσιάζει ο δυναμικά εξελισσόμενος εθνικός χωροταξικός σχεδιασμός.[237] Το προγραμματικό κενό τείνει να καλυφθεί με τη σαφή διαπλοκή των ελληνικών χωροταξικών και περιφερειακών επιλογών με τις αντίστοιχες της ΕΕ. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, αφ' ενός ολοκληρώνεται το Α΄ ΚΠΣ 1989-1994, αφ΄ ετέρου σχεδιάζεται και βαίνει προς την ολοκλήρωσή του το Β΄ ΚΠΣ 1994-1999. [Ευρωπαϊκή Επιτροπή 1994β]. Τέλος, από το 1998 συζητείται το ΣΠΑ για το Γ΄ ΚΠΣ 2000-2006. [Διϋπουργική Ομάδα ... 1998].

Παράλληλα, στον ευρωπαϊκό χώρο αποκρυσταλλώνεται η ανάγκη διαμόρφωσης μίας κοινής κατεύθυνσης για τη χωροταξία στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Πάντως, η τάση αυτή έχει περιορισμένες προοπτικές θεσμικής κατοχύρωσης, αφού τόσο η ιδρυτική συνθήκη της ΕΟΚ όσο και τα κατοπινά κείμενα της ΕΕ δεν επιτρέπουν τη διαμόρφωση και την άσκηση κοινής χωροταξικής πολιτικής. [ΥΠΕΧΩΔΕ 1998β]. Το καθεστώς αυτό δεν άλλαξε ούτε με την πρόσφατη Συνθήκη του Άμστερνταμ. [Ιωακειμίδης 1998].[238]

Από την άλλη πλευρά, η τυπική αυτή αδυναμία δεν εμπόδισε την ανάπτυξη και καταγραφή ενός κοινού προβληματισμού για τη ρύθμιση και χωρική οργάνωση της ΕΕ, ειδικότερα δε τις οικιστικές της συγκεντρώσεις και τις υποδομές. Πιο αναλυτικά και σε χρονολογική σειρά, καταγράφονται τα ακόλουθα κείμενα-σταθμοί της πορείας προς τη διαμόρφωση ενός στρατηγικού πλαισίου αναφοράς για τη χωροταξία στην Ευρώπη :

- Πριν από δέκα περίπου χρόνια, δηλαδή λίγο μετά την επίσημη προβολή της ιδέας της βιώσιμης ανάπτυξης [WCED 1987], κυκλοφορεί το κείμενο με την κωδική ονομασία "Ευρώπη 2000" [European Commission 1991a]. Πρόκειται για το πρώτο υποκατάστατο της ελλειπούσης κοινής χωροταξικής πολιτικής. Συντάσσεται με πρωτοβουλία της Γεν. Δνσης XVI και περιλαμβάνει προσεγγίσεις για το δημογραφικό πρόβλημα, τις υποδομές μεταφορών, την ενέργεια και το περιβάλλον. Τέλος, διαπιστώνει σημαντικές χωροταξικές ανισορροπίες όσον αφορά τις αστικές περιοχές, τις αγροτικές περιοχές, τις παραμεθόριες περιοχές και **τις παράκτιες περιοχές της Ευρωπαϊκής Ένωσης**. Ιδιαίτερα για τις τελευταίες, επισημαίνονται τα προβλήματα που ανακύπτουν από την έντονη ανάπτυξη αλλά και της ελλιπούς διαφοροποίησης της παραγωγικής των δομής, η γενικότερη υποβάθμιση του περιβάλλοντός των αλλά και θέματα που αφορούν επιμέρους τομείς, όπως η αλιεία.

---

[237] Όσον αφορά τα πενταετή Προγράμματα, υπενθυμίζεται ότι ανάλογη εξέλιξη έχει ήδη λάβει χώρα και σε άλλες χώρες, όπως η Γαλλία. [Γιαννακούρου 1994β: 29]. Από την άλλη πλευρά, η απουσία χωροταξικού σχεδιασμού ομολογείται μεν από το πλέον αρμόδιο υπουργείο [ΥΠΕΧΩΔΕ 1998β], δεν πρέπει όμως να παραβλέπεται ότι σε τοπικό επίπεδο συνεχίζεται η σποραδική σύνταξη μελετών, όπως οι ΕΧΜ ή τα ΤΑΠ.

[238] Υπενθυμίζεται ότι πέραν της σχετικής ενασχόλησης του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου κατά τη δεκαετία του '60 [Νένου & Σαμαρίνα 1995: 127], η από το 1968 ίδρυση της Γενικής Διεύθυνσης XVI και η από το 1975 λειτουργία του Ευρωπαϊκού Ταμείου Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ) αποτελούν ενέργειες με σαφείς χωροταξικές διαστάσεις. [Ανδρικοπούλου 1995: 147]. Επίσης, σοβαρές χωρικές συνέπειες έχουν και αρκετές κοινοτικές πρωτοβουλίες (INTERREG, ENVIREG, LEADER κ.ά.). [Βασενχόβεν 1998].

- Το 1994, δημοσιεύεται το δεύτερο ανάλογο κείμενο στρατηγικού χαρακτήρα, με την κωδική ονομασία "Ευρώπη 2000+" [Ευρωπαϊκή Επιτροπή 1995α]. Πρόκειται για ένα σύνολο αναλύσεων που είχε σκοπό την περαιτέρω ευαισθητοποίηση της των κρατών-μελών σε σχέση με υπερεθνικές πλευρές της χωροταξίας -η πρωτοβουλία Interreg II που ακολούθησε δύναται να θεωρηθεί ότι αποτελεί αποτέλεσμα αυτής της ευαισθητοποίησης. Αξιοσημείωτο είναι ότι στα χωρικά σύνολα που εξετάζονται σ' αυτό το κείμενο **δεν περιλαμβάνονται οι παράκτιες περιοχές**. Ταυτόχρονα, όμως, εξετάζονται οι προοπτικές ανάπτυξης επιμέρους περιοχών της ΕΕ, για τις οποίες συντάσσονται ξεχωριστές διαπεριφερειακές μελέτες.[239]
- Το 1997 βλέπει το φως της δημοσιότητας το *Σχέδιο Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου (ΣΑΚΧ)*. [ΕΕ 1997, ΥΠΕΧΩΔΕ 1998β]. Πρόκειται για το αποτέλεσμα των από το 1989 καθιερωμένων άτυπων συναντήσεων των αρμοδίων υπουργών για τη διερεύνηση των ζητημάτων ανάπτυξης του ευρωπαϊκού χώρου. Οι συναντήσεις αυτές είχαν οδηγήσει αρχικά στην εκπόνηση ενός Σχεδίου Ευρωπαϊκής Χωρικής Ανάπτυξης (Λιέγη 1993), κατέληξαν δε στο παραπάνω κείμενο, κατά τη συνάντηση στο Νοορντβέικ της Ολλανδίας. Στο κείμενο γίνεται αναφορά σε επιμέρους θέματα, όπως οι ομάδες (ανταγωνιστικών) πόλεων, η ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών, η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και η διαχείριση των υδάτινων πόρων, αλλά **δεν καταγράφεται κανένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις παράκτιες περιοχές της Ευρώπης**.

Ανεξάρτητα του μη δεσμευτικού χαρακτήρα των παραπάνω κειμένων, αυτά σηματοδοτούν τη γενικότερη κινητοποίηση για τα χωροταξικά προβλήματα, σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Η φιλοδοξία όλων όσων συνέβαλαν στην επεξεργασία τους είναι να ενσωματωθούν στις επίσημες πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ιδιαίτερα όπως αυτές εκφράζονται μέσω των διαρθρωτικών ταμείων και των πρωτοβουλιών, οι σ' αυτά καταγραφόμενες απόψεις και προτάσεις. Παράλληλα, η μετατόπιση της ευθύνης για τη χωροταξία στα κράτη-μέλη είχε ως πρακτικό αποτέλεσμα την αναθεώρηση της σχετικής νομοθεσίας σε αρκετά ευρωπαϊκά κράτη, ενώ και στην Ελλάδα γίνονται συζητήσεις για ανάλογη αναθεώρηση. [Γιαννακούρου κ.ά. 1993, Σαμαρίνα & Νένου 1995, ΥΠΕΧΩΔΕ 1998β, ΥΠΕΧΩΔΕ 1999].

Από την άλλη πλευρά, τα δύο πιο σημαντικά γεγονότα που απασχολούν αυτή την εποχή την Ευρωπαϊκή Ένωση δεν φαίνεται να ευνοούν προνομιακά τις παράκτιες περιοχές, σε σχέση με τις υπόλοιπες περιοχές της Ευρώπης. Πράγματι, η Συνθήκη του Άμστερνταμ δεν ασχολείται καν με τις παράκτιες περιοχές, ενδεχομένως δε μόνο ο αναβαθμισμένος ρόλος της Επιτροπής Περιφερειών,[240] ίσως οδηγήσει στην έμμεση προβολή τους. Αλλά και το δεύτερο σημαντικό εν εξελίξει γεγονός στην ΕΕ (η αναθεώρηση των Κανονισμών των διαρθρωτικών ταμείων, Agenda 2000) δεν φαίνεται ότι σχετίζεται άμεσα και με ξεχωριστό τρόπο με τις (ελληνικές) παράκτιες περιοχές.

Στον ελληνικό χώρο, το ΥΠΕΧΩΔΕ αναθέτει (1994) σε πανεπιστημιακά ιδρύματα πέντε ερευνητικά προγράμματα με χωροταξικό αντικείμενο μελέτης. **Και τα πέντε σχετίζονται με τις παράκτιες περιοχές**, όπως προκύπτει από τη θεματολογία και τους τίτλους τους.[241] Ταυτόχρονα όμως. επισημαίνεται ότι πρόκειται για θεωρητικές προσεγγίσεις, οι ο-

---

[239] Στο πλαίσιο μίας των προαναφερθεισών διαπεριφερειακών μελετών, το σύνολο της ελληνικής επικράτειας αντιμετωπίστηκε από κοινού με την νότιο Ιταλία (κεντρική Μεσόγειος). [European Commission 1995a]. Αξίζει να σημειωθεί ότι σύμφωνα και με τα τρία εκεί εξεταζόμενα ενδεχόμενα (σενάρια), **ο ρόλος των ελληνικών παράκτιων περιοχών εμφανίζεται αναβαθμισμένος**.

[240] Υπενθυμίζεται ότι η Επιτροπή Περιφερειών έχει θεσμοθετηθεί με τα άρθρα 198Α, Β και Γ της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (Μάαστριχτ, 1992) [Ανδρικοπούλου 1995: 175-181], ενώ με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ «αποκτά ευρύτερες δυνατότητες συμβολής στη διαδικασία διαμόρφωσης πολιτικής» [Ιωακειμίδης 1998: 266].

[241] Σύμφωνα με τη σχετική υπουργική απόφαση (υπ' αρ. 64569/2577/15.6.94) πρόκειται για αυτό που μελέτη-

ποίες δεν περιλαμβάνουν συγκεκριμένα και σαφή ποσοτικά στοιχεία για τις μεταβολές των χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές της Ελλάδος.

Σε κάθε περίπτωση, με τις προηγούμενες αναθέσεις σηματοδοτείται μία νέα έξαρση του ενδιαφέροντος για τις παράκτιες περιοχές, μετά από πολλά χρόνια.[242] Το ενδιαφέρον αυτό συνεχίστηκε να εκδηλώνεται, ενδεικτικά δε αναφέρεται η πραγματοποίηση εξειδικευμένης συνάντησης εργασίας για τις παράκτιες περιοχές της Μεσογείου.[243] Ταυτόχρονα, στις επίσημες θέσεις του αρμόδιου υπουργείου περιλαμβάνεται όλο και εκτενέστερη αναφορά στις παράκτιες περιοχές. [ΥΠΕΧΩΔΕ 1995].

Επιπλέον, κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του '90, το ΥΠΕΧΩΔΕ αναθέτει στα ελληνικά πανεπιστήμια μία ακόμα σειρά 9 ερευνητικών προγραμμάτων με γενικότερο χωροταξικό προσανατολισμό, στα πλαίσια μίας προσπάθειας έναρξης διαλόγου με τελικό σκοπό τη διαμόρφωση νέας χωροταξικής πολιτικής. [ΥΠΕΧΩΔΕ 1999: πίνακας 6]. Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν 2 "παράλληλα" προγράμματα, τα οποία ασχολούνται αφ' ενός μεν με το δίκτυο πληροφοριών για το χωροταξικό σχεδιασμό, αφ' ετέρου δε με το Παρατηρητήριο Χωροταξίας, αν και κατά τη γνώμη του γράφοντος αμφότερα συνιστούν λίαν φιλόδοξους στόχους, που πολύ δύσκολα θα ευοδωθούν βραχυπρόθεσμα. [ΥΠΕΧΩΔΕ & ΕΜΠ 1996, ΥΠΕΧΩΔΕ & Πάντειο Παν. 1997].

Αυτονόητο, όμως, είναι ότι το πλέον άμεσα σχετιζόμενο με την παρούσα εργασία είναι το ***Πρόγραμμα για την ανάπτυξη των ελληνικών ακτών και νησιών*** [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1997], το οποίο ανέλαβε να μελετήσει το Πανεπιστήμιο Αιγαίου με επιστημονικό υπεύθυνο τον καθηγητή Χ. Κοκκώση, όπως είχε συμβεί και με το "δίδυμό" του της πρώτης σειράς ερευνητικών προγραμμάτων, αυτό το οποίο είχε ως θέμα τη διαχείριση των ακτών και τις εκεί επιπτώσεις του τουρισμού [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1995]. Διακρίνεται σε τέσσερα τεύχη, με την ακόλουθη θεματολογία και τίτλους : α) αιγιαλός, β) φύση, γ) χωροταξία - οικιστικά - παραθεριστική κατοικία και δ) νησιά. Εκείνο, όμως, που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι η στη συνέχεια συνταχθείσα μελέτη-έρευνα κατάρτισης ειδικού πλαισίου χωροταξικού σχεδιασμού και αειφόρου ανάπτυξης για τον παράκτιο χώρο, με τίτλο "**σχέδιο οδηγίας** για τη βιώσιμη ανάπτυξη των ελληνικών ακτών", η οποία έχει ως αντικείμενο την «ολοκληρωμένη διαχείριση της παράκτιας ζώνης σε εθνικό επίπεδο».[244]

Πέραν των παραπάνω μελετών ερευνητικού χαρακτήρα, το ΥΠΕΧΩΔΕ ανέλαβε ή συμμετείχε κατά την τελευταία πενταετία στις ακόλουθες πρωτοβουλίες και δράσεις (περιφερειακού, εθνικού ακόμα και διεθνούς βεληνεκούς), με απώτερο στόχο τη γενικότερη χωροταξική ανασυγκρότηση της χώρας [ΥΠΕΧΩΔΕ 1998β, ΥΠΕΧΩΔΕ 1998γ, ΥΠΕΧΩΔΕ 1999] :

σε την πολιτική και την κωδικοποίηση των εξωαστικών χρήσεων γης στην Ελλάδα [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Θεσσαλίας 1994], αυτό που πρότεινε ένα νέο πλαίσιο προδιαγραφών για τις ΕΧΜ [ΥΠΕΧΩΔΕ & Πάντειο Παν. 1996], αυτό που εξέτασε την επίδραση των βιομηχανικών δραστηριοτήτων στις παράκτιες περιοχές [ΥΠΕΧΩΔΕ & Αριστοτέλειο Παν. 1995], αυτό που αντιμετώπισε συνολικά τη διαχείριση του παράκτιου χώρου, δίνοντας όμως ιδιαίτερη έμφαση στις επιπτώσεις του τουρισμού [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1995], και τέλος αυτό που διερεύνησε τις μεθόδους «διαχείρισης, προστασίας και ανάδειξης παράκτιων μητροπολιτικών περιοχών με εντατική χρήση».

242 Υπενθυμίζεται ότι μετά το ΕΠΔΑ του 1981, τα ιδιαίτερα προβλήματα των παρακτίων περιοχών (οικιστικά, περιβαλλοντικά κλπ) δεν είχαν αποτελέσει αντικείμενο μίας νεώτερης ολοκληρωμένης πολιτικής σχεδιασμού. [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Θεσσαλίας 1994: 3.2].

243 Πρόκειται για το workshop of experts on sustainable development policies for mediterranean coastal areas, το οποίο οργανώθηκε από το ΥΠΕΧΩΔΕ και το UNEP, τον Απρίλιο 1996, στη Σαντορίνη. [UNEP/MAP 1996b].

244 Ανάλογες μελέτες-έρευνες για την επιστημονική διατύπωση ειδικών πλαισίων χωροταξικού σχεδιασμού έγιναν και για άλλους χώρους με χωροταξικό ενδιαφέρον. [ΥΠΕΧΩΔΕ 1999: πίνακας 7].

- Σχέδιο Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου (από κοινού με το ΥΠΕΘΟ). Υπενθυμίζεται ότι το ΣΑΚΧ αποσκοπεί στην οικονομική και κοινωνική συνοχή, στην αειφόρο ανάπτυξη και στην ισόρροπη ανταγωνιστικότητα στον ευρωπαϊκό χώρο. [ΕΕ 1997].
- Μελέτη στρατηγικού χαρακτήρα, με τίτλο "*Τάσεις ανάπτυξης του ελληνικού χώρου - Ελλάδα 2015*", σε συνεργασία με το ΥΠΕΘΟ.
- Μελέτες χωρικών επιπτώσεων των ΚΠΣ και των κοινοτικών πρωτοβουλιών, για τις 12 (πλην Αττικής) περιφέρειες της χώρας.
- Χωροταξικές μελέτες για τις 12 (πλην Αττικής) περιφέρειες της χώρας.
- Έναρξη διαλόγου επί του νομοσχεδίου για τον εκσυγχρονισμό και την ολοκλήρωση του θεσμικού πλαισίου της χωροταξίας στην Ελλάδα.[245] Σύμφωνα με την πιο πρόσφατη εκδοχή του [ΥΠΕΧΩΔΕ 1999], τα μέσα χωροταξικού σχεδιασμού περιλαμβάνουν Γενικά και Ειδικά Πλαίσια Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης, εκ των οποίων τα τελευταία θα μπορούν να **εξειδικεύονται χωρικά «και ιδίως για τις παράκτιες και νησιωτικές περιοχές, ...»** (άρθρο 8). Από την άλλη πλευρά, οι παράκτιες περιοχές δεν κατονομάζονται ρητά στις «περιοχές με μειονεκτικά χαρακτηριστικά», οι οποίες «παρουσιάζουν ιδιαίτερα ή κρίσιμα προβλήματα χωρικής ανάπτυξης», ώστε να τύχουν ειδικής σχεδιαστικής παρέμβασης μέσω του χαρακτηρισμού τους ως Περιοχών Ειδικών Χωρικών Παρεμβάσεων (άρθρο 12).
- Συμμετοχή στη διαμόρφωση του Σχεδίου Περιφερειακής Ανάπτυξης, εν όψει έναρξης του Γ΄ ΚΠΣ 2000-2006. Αξιοσημείωτο είναι ότι στην τελική έκδοση του συγκεκριμένου ΣΠΑ οι ορεινές περιοχές, ο νησιωτικός χώρος και τα αστικά κέντρα θεωρούνται ως **κατηγορίες περιοχών με σημαντικά περιφερειακά προβλήματα, τα οποία πρέπει να αντιμετωπιστούν κατά προτεραιότητα, ενώ αντίστοιχη επιλεκτική αντιμετώπιση δεν επιφυλάσσεται για τις παράκτιες περιοχές της χώρας**. [Διυπουργική Ομάδα 1998].
- Προώθηση του προγράμματος κατάρτισης του Εθνικού Κτηματολογίου.

Συμπερασματικά, ο σχεδιασμός -όντας αρχικά προσανατολισμένος προς αμιγώς καθολικά πρότυπα ρύθμισης του χώρου- δεν ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τις παράκτιες περιοχές. Πράγματι, η τότε (αποκλειστικά) επισπεύδουσα κεντρική διοίκηση δεν αντιλαμβάνεται ή δεν θεωρεί κρίσιμα τα ιδιαίτερα προβλήματά των. Αντίθετα, κατά την τελευταία εικοσαετία, η σταδιακή στροφή προς παρεμβατικές λογικές τμηματικής αντιμετώπισης επιμέρους προβλημάτων, καθώς και η ωρίμανση του ενδιαφέροντος της κοινής γνώμης για τα περιβαλλοντικά θέματα, οδήγησαν δύο φορές στην εκδήλωση του κρατικού ενδιαφέροντος για τις παράκτιες περιοχές, γύρω στο 1980 και στα μέσα της δεκαετίας του '90.

Το 1980 επρόκειτο για την πρώτη απόπειρα ανίχνευσης της υφιστάμενης κατάστασης. Αντίθετα, η πιο πρόσφατη ανάκαμψη του ενδιαφέροντος για τις παράκτιες περιοχές διακρίνεται από την έντονη προσπάθεια να ξεπεραστούν τα όρια αρμοδιοτήτων του ΥΠΕΧΩΔΕ και να κινητοποιηθεί το ευρύτερο ενδιαφέρον του δημόσιου τομέα που εμπλέκεται με τη διαχείριση των παράκτιων περιοχών, ώστε να μορφοποιηθούν μόνιμοι δεσμοί οριζόντιας συνεργασίας με επιχειρησιακή αποτελεσματικότητα.

---

[245] Επιπλέον, υπενθυμίζεται ότι σχετικά πρόσφατα ψηφίστηκε ο αντίστοιχος (πολεοδομικός) νόμος για τη βιώσιμη ανάπτυξη των ανοικτών πόλεων. [Ν. 2507/1997, ΦΕΚ Α΄124/13.6.97].

Αμφότερες οι προσπάθειες δεν φαίνεται να έχουν οδηγήσουν ακόμα σε ριζοσπαστικές εξελίξεις. Κατά συνέπεια, οι ελληνικές παράκτιες περιοχές εξακολουθούν να μην έχουν εδραιώσει τη θέση τους ως ιδιαίτερη κατηγορία περιοχών, με ξεχωριστά προβλήματα. Κι αυτό παρόλο που εμφανίστηκαν στο προσκήνιο σχεδόν ταυτόχρονα με την προ εικοσαετίας "ανάδυση" της χωροταξίας στην Ελλάδα.

3.5 ΕΜΠΛΕΚΟΜΕΝΟΙ ΔΗΜΟΣΙΟΙ ΦΟΡΕΙΣ

3.5.1 γενική ιστορική καταγραφή των σχετικών εξελίξεων

Ανατρέχοντας κανείς στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες και αναζητώντας τους κρατικούς φορείς που ήσαν αρμόδιοι για τη ρύθμιση του χώρου στην Ελλάδα -άρα και για τις ελληνικές παράκτιες περιοχές- συναντά κατά πρώτον το **Υπ. Συντονισμού**. Με τις οποιεσδήποτε μετονομασίες του, είναι το αρμόδιο ελληνικό υπουργείο, με τις πιο αποφασιστικές δικαιοδοσίες για τον αναπτυξιακό σχεδιασμό και τη χρηματοδότησή του.

Το 1962 ιδρύονται από το συγκεκριμένο υπουργείο οι Υπηρεσίες Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΥΠΑ).[246] Επρόκειτο για την πρώτη αμυδρή και μάλλον αλυσιτελή προσπάθεια διοικητικής αποκέντρωσης, όσον αφορά την περιφερειακή (και χωροταξική) πολιτική [Γετίμης 1984, Ανδρικοπούλου & Καυκαλάς 1985]. Πάντα στους κόλπους του Υπ. Συντονισμού, το 1964 ιδρύεται το Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, ευρύτερα γνωστό ως ΚΕΠΕ.[247] Το -συνεχιζόμενο- έργο του ΚΕΠΕ είναι πολυσχιδές και καταξιωμένο, όμως παρά τις αρχικές προσδοκίες για την ανεξάρτητη έκφραση απόψεων, οι οποίες ενδεχομένως θα ήσαν αντίθετες προς τις επίσημες κυβερνητικές θέσεις, για πολλούς κάτι τέτοιο δεν φαίνεται να έχει συμβεί. [Λαγόπουλος 1981: 49].

Σχεδόν ταυτόχρονα, το 1965, ιδρύεται στην Υπηρεσία Οικισμού του τότε Υπ. Δημοσίων Έργων η Δνση μελέτης του ρυθμιστικού σχεδίου της Αθήνας [Βοϊβόνδα κ.ά. 1977, Αραβαντινός 1997: 238]. Είναι πάντως αξιοσημείωτο ότι αν και η προαναφερθείσα Υπηρεσία Οικισμού ήταν τυπικά η πλέον αρμόδια για τα θέματα φυσικού σχεδιασμού, το Υπ. Συντονισμού εξακολουθεί να αναθέτει μελέτες χωροταξικού περιεχομένου [Βοϊβόνδα κ.ά. ό.π.], ακόμα και ρυθμιστικά σχέδια [Λαγόπουλος ό.π.: 48], πολλά από τα οποία αφορούν τις παράκτιες περιοχές της χώρας. {κεφάλαιο 3.4, αναδρομή στη μέχρι τη Μεταπολίτευση περίοδο}.

Λίγο αργότερα, στα μέσα της δεκαετίας του '70, το Υπ. Κοινωνικών Υπηρεσιών προσπαθεί να συγκεντρώσει την ευθύνη της περιβαλλοντικής πολιτικής. Στα πλαίσια αυτά ιδρύει (1973) και διαχειρίζεται το ΠΕΡΠΑ, το οποίο από πρόγραμμα ελέγχου της ρύπανσης στην περιοχή Αθηνών σταδιακά «επεκτείνει τη δραστηριότητά του και σε περιφερειακό επίπεδο». [Σπανού 1994: 112]. Παράλληλα, εξειδικευμένες χωρικές αρμοδιότητες έχουν φορείς και υπουργεία, όπως το Υπ. Εσωτερικών (αρμοδιότητες νομαρχών για την πολεοδόμηση μικρών οικισμών, παραδοσιακοί οικισμοί κλπ.), το Υπ. Γεωργίας (Δνση προστασίας περιβάλλοντος, Δνση γεωτοπογραφήσεων κλπ.), το Υπ. Βιομηχανίας (υποτυπώδεις αρμοδιότητες για τη χωροθέτηση βιομηχανιών, τυπικές αρμοδιότητες σε θέματα προστασίας του περιβάλλοντος κλπ.), ο από το 1929 ιδρυθείς ΕΟΤ (Ν. 4377/29), ο από το 1954 ιδρυθείς Αυτόνομος Οργανισμός Εργατικής Κατοικίας (Ν.Δ. 2963/54), η από το 1964 ιδρυθείσα ΕΤΒΑ (Ν.Δ. 4366/64), η από το 1976 ιδρυθείσα ΔΕΠΟΣ (Ν. 446/76) κ.ά. [Λαγόπουλος 1981: 52-56].

---

[246] Αρχικά, οι ΥΠΑ ήσαν τρεις (με έδρες στα Ιωάννινα, την Πάτρα και το Ηράκλειο) και αργότερα έγιναν εννιά. [Ανδρικοπούλου & Καυκαλάς 1985: 210-211]. Έναντι αυτών, στο Πρόγραμμα Οικονομικής Αναπτύξεως 1966-1970 υπήρχε πρόβλεψη μόνο για 5 ανάλογες υπηρεσίες [Αθανασόπουλος 1996: 39].

[247] Ν. 4356/1964 [ΦΕΚ Α'146/28.8.64], "περί μετονομασίας του Κέντρου Οικονομικών Ερευνών εις Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ), περί αναδιοργανώσεως αυτού και ασκήσεως της διοικητικής εποπτείας αυτού παρά του υπουργού Συντονισμού".

Παρά τον προαναφερθέντα διασκορπισμό των επιμέρους αρμοδιοτήτων, το Υπ. Συντονισμού εξακολουθεί να έχει τον κεντρικό έλεγχο και τη θεσμοθετημένη αρμοδιότητα ανάληψης καθοριστικών πρωτοβουλιών τόσο για τον οικονομικό και κοινωνικό σχεδιασμό, όσο και για τη σταδιακά αναδυόμενη έντονη αναγκαιότητα για χωροταξική πολιτική και παράλληλη προστασία του περιβάλλοντος. Στα πλαίσια αυτά, ο υπουργός Συντονισμού ορίζεται να προεδρεύει στο ΕΣΧΠ, και γενικότερα το συγκεκριμένο υπουργείο διαχειρίζεται ως βασικός εταίρος ότι σχετίζεται με το Ν. 360/1976 "περί χωροταξίας και περιβάλλοντος".

Η "κυριαρχία" του Υπ. Συντονισμού περιορίζεται το 1980, όταν ιδρύεται το Υπ. Χωροταξίας, Οικισμού και Περιβάλλοντος (**ΥΧΟΠ**), με το Ν. 1032/1980 [ΦΕΚ Α΄57/14.3.80]. Για την ενδυνάμωση του νέου υπουργείου, μεταφέρονται σ' αυτό αρμοδιότητες στη ρύθμιση του χώρου οι οποίες μέχρι τότε ανήκαν σε άλλα υπουργεία.[248]

Το 1985 ολοκληρώνεται ο διαχωρισμός οικονομικού και φυσικού σχεδιασμού, με τη συγχώνευση του ΥΧΟΠ και του Υπ. Δημοσίων Έργων στο Υπ. Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων (**ΥΠΕΧΩΔΕ**). [Ν. 1558/1985, ΦΕΚ Α΄137/85]. Τότε μεταφέρθηκε από το Υπ. Εθν. Οικονομίας (μετονομασία του Υπ. Συντονισμού) στο ΥΠΕΧΩΔΕ και η γραμματεία του ΕΣΧΠ. [Γιαννακούρου κ.ά. 1993: 58]. Έκτοτε, «το ΕΣΧΠ σταδιακά ατόνησε χωρίς ποτέ να καταργηθεί ρητά». [Σπανού 1994: 115].

Ένα χρόνο αργότερα, με την ευκαιρία της ψήφισης του Ν. 1650/1986 για την προστασία του περιβάλλοντος, το ΥΠΕΧΩΔΕ επισημοποιείται ως ο κατ' εξοχήν φορέας με αρμοδιότητα την περιβαλλοντική πολιτική, πλην όμως όχι και ο αποκλειστικός.[249] Είναι πάντως αξιοσημείωτο ότι το ΥΠΕΧΩΔΕ έχει διαρθρώσει οργανωτικά τις κεντρικές του υπηρεσίες έτσι ώστε το περιβάλλον και η χωροταξία να "συμπλέουν", με τη Δνση Χωροταξίας να εμφανίζεται ως υποσύνολο της Γεν. Δνσης Περιβάλλοντος.

Από την άλλη πλευρά, σύμφωνα με το άρθρο 4 της προ έτους εκδοχής του συζητούμενου νομοσχεδίου για το χωροταξικό σχεδιασμό και τη βιώσιμη ανάπτυξη [ΥΠΕΧΩΔΕ 1998β], το ΥΠΕΧΩΔΕ θα «έχει την αποκλειστική αρμοδιότητα για τη χάραξη και έκφραση της γενικής πολιτικής» που σχετίζεται με την χωροταξία και την προστασία του περιβάλλοντος. Στο αντίστοιχο άρθρο (5) της πιο πρόσφατης εκδοχής του ίδιου νομοσχεδίου [ΥΠΕΧΩΔΕ 1999] **το εύρος των σχετικών αρμοδιοτήτων του ΥΠΕΧΩΔΕ εμφανίζεται συρρικνωμένο**. Σε κάθε περίπτωση πάντως, θα είναι το επισπεύδον υπουργείο για την κατάρτιση, έγκριση και εφαρμογή των υπό θεσμοθέτηση μορφών σχεδίων, ενώ θα προεδρεύει και στα μέλλοντα να συσταθούν σχετικά όργανα.

Ενδιαφέρουσα παράμετρος όλων όσων σχετίζονται με τις αρμοδιότητες για τη ρύθμιση του χώρου στην Ελλάδα αποτελεί η ίδρυση, λειτουργία και μεταβίβαση αρμοδιοτήτων στην τοπική αυτοδιοίκηση β΄ βαθμού **(νομαρχιακή αυτοδιοίκηση) και στην περιφερειακή**

---

[248] Η μεταφορά αυτή έγινε σταδιακά και ενδεικτικά αναφέρονται το Π.Δ. 574/1982 για την αναδιανομή των αρμοδιοτήτων των υπουργείων [ΦΕΚ Α΄104/30.8.82] και το Π.Δ. 161/1984 για την ανακατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ του Υπ. Πολιτισμού και του ΥΧΟΠ [ΦΕΚ Α΄54/30.4.84]. Με τα τελευταία περιέρχονται στην αρμοδιότητα του ΥΧΟΠ η Δνση Περιβάλλοντος του Υπ. Συντονισμού, η Δνση Χωροταξία και Προστασίας του Περιβάλλοντος του Υπ. Βιομηχανίας και Ενέργειας καθώς και τα θέματα που σχετίζονται με τους ιστορικούς τόπους, με τις περιοχές ιδιαίτερου φυσικού κάλλους κ.ά. Τέλος, με το μεταγενέστερο Π.Δ. 51/1988 [ΦΕΚ Α΄19/1.2.88] προσδιορίζονται με ακρίβεια οι αρμοδιότητες της Δνσης Χωροταξίας του ΥΠΕΧΩΔΕ.

[249] Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Ν. 1650/1986 προβλέπει τη συναρμοδιότητα των (τότε) υπουργείων : Εθν. Οικονομίας, Οικονομικών, Εσωτερικών, Βιομηχανίας, Συγκοινωνιών, Γεωργίας, Εμπ. Ναυτιλίας και Υγείας. Επομένως, εκτός του ότι οι τελικές αποφάσεις οικονομικού προγραμματισμού και περιφερειακής ανάπτυξης (επενδύσεις κλπ.) λαμβάνονται από άλλο υπουργείο (το ΥΠΕΘΟ), το ΥΠΕΧΩΔΕ δεν έχει πλήρεις και αποφασιστικές αρμοδιότητες σύτε για το περιβάλλον. Εξάλλου, υπενθυμίζεται ότι σε λίγο προγενέστερη μελέτη [OCDE 1983: 14] καταγράφονται πάνω από 15 υπουργεία με εμπλοκή στην περιβαλλοντική πολιτική.

διοίκηση. [Λουκάκης 1995]. Πράγματι, αρχής γενομένης με το Ν. 1622/1986 [ΦΕΚ Α'92/14.7.86] μεταφέρθηκε σε περιφερειακό επίπεδο η κατάρτιση των νομαρχιακών και περιφερειακών αναπτυξιακών προγραμμάτων καθώς και η διατύπωση προτάσεων για τα αντίστοιχα εθνικά.

Σχετικά πρόσφατα,[250] στα πλαίσια αναδιάρθρωσης του διοικητικού μηχανισμού των 13 περιφερειών της χώρας θεσμοθετήθηκαν Δσεις, μεταξύ των οποίων οι πιο σχετικές με το αντικείμενο της παρούσας εργασίας είναι :

- Η Δνση Σχεδιασμού και Ανάπτυξης, η οποία «είναι αρμόδια για την εξειδίκευση της περιφερειακής πολιτικής». Σημειώνεται ότι μεταξύ των τεσσάρων Τμημάτων -από τα οποία συγκροτείται- το ένα έχει αρμοδιότητα στη διαχείριση των υδάτινων πόρων, αντικείμενο το οποίο σχετίζεται σε πολύ μεγάλο βαθμό με τη ρύθμιση του χώρου στις παράκτιες περιοχές.
- Η Δνση Περιβάλλοντος και Χωροταξίας, η οποία έχει αρμοδιότητα επί του προγραμματισμού και της εφαρμογής «της περιβαλλοντικής, χωροταξικής και πολεοδομικής πολιτικής, στο πλαίσιο των αρχών και εθνικών κατευθύνσεων για τη βιώσιμη ανάπτυξη». Σε ένα από τα Τμήματά της ανήκουν οι αρμοδιότητες για την οργάνωση του φυσικολειτουργικού (sic) χώρου, για τις χρήσεις γης, για τη χωροθέτηση των παραγωγικών δραστηριοτήτων κ.ά., θέματα δηλαδή που σχετίζονται άμεσα με τη διαχείριση των παράκτιων περιοχών.

Πολύ πιο πρόσφατα,[251] μεταβιβάζονται στις περιφέρειες και στις νομαρχιακές αυτοδιοικήσεις ποικίλες αρμοδιότητες των υπουργείων. Πιο σημαντικά για την παρούσα εργασία είναι όσα αφορούν : την προέγκριση χωροθέτησης ορισμένων έργων (προηγούμενης αρμοδιότητας του ΥΠΕΧΩΔΕ), την αλιεία (από το Υπ. Γεωργίας) και τα λιμενικά έργα (προηγούμενης συναρμοδιότητας πολλών υπουργείων). Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι είχαν ήδη δοθεί σε θεσμοθετημένα όργανα επιπέδου νομού αρμοδιότητες με χωροταξικό αντικείμενο.[252] Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η αρμοδιότητα του νομαρχιακού συμβουλίου στην «προστασία και αξιοποίηση περιοχών» [εδάφιο ια, παρ. 1, άρθρο 13 του Ν. 2218/1994], η οποία από τη διατύπωσή της φαίνεται ότι δεν περιορίζεται χωρικά και επομένως **δύναται να συμπεριλάβει και τις παράκτιες περιοχές**.

Τέλος, λίαν σημαντική όσο και ιδιόμορφη συνιστώσα των προσπαθειών για τη ρύθμιση του χώρου στην Ελλάδα αποτελεί και η συνεχώς ογκούμενη σχετική νομολογία του **Συμβουλίου της Επικρατείας**. Πράγματι, το ε΄ τμήμα του τελευταίου προβαίνει στην έκδοση αποφάσεων η οποία -ανεξάρτητα των προθέσεων και της τεκμηρίωσης του σκεπτικού των- όχι μόνο ελέγχουν αλλά θέτουν και εμπόδια στην εφαρμογή της επικρατούσας (και εν πολλοίς θεσμοθετημένης) τάσης του ΥΠΕΧΩΔΕ για τμηματική και κατά περίπτωση χωροθέτηση δραστηριοτήτων.

Πιο αναλυτικά, το ΣτΕ ακυρώνει ενέργειες της διοίκησης, όταν δεν υφίσταται χωροταξικός σχεδιασμός ή σχέδια χρήσεων γης, όταν και όπου τα επιβάλλει ο νόμος. Οι αποφάσεις του στηρίζονται σε «μίαν ευρύτατη και δημιουργική ερμηνεία» του ελληνικού συντάγματος,[253] αλλά για πολλούς η νομολογία αυτή είναι «προϊόν καθαρά δικαιοπλαστικής λειτουρ-

---

[250] Υπονοείται ο Ν. 2503/1997 για τη "διοίκηση, οργάνωση, στελέχωση της περιφέρειας, ρύθμιση θεμάτων για την τοπική αυτοδιοίκηση και άλλες διατάξεις" [ΦΕΚ Α΄107/30.5.97].

[251] Υπονοείται ο Ν. 2647/1998 για τη "μεταβίβαση αρμοδιοτήτων στις περιφέρειες και την αυτοδιοίκηση και άλλες διατάξεις" [ΦΕΚ Α΄237/22.10.98].

[252] Υπονοείται ο βασικός νόμος με τον οποίο ιδρύθηκε και λειτούργησε στην πράξη η δευτεροβάθμια τοπική αυτοδιοίκηση, ο Ν. 2218/1994 για τη "ίδρυση νομαρχιακής αυτοδιοίκησης, τροποποίηση διατάξεων για την πρωτοβάθμια αυτοδιοίκηση και την περιφέρεια και άλλες διατάξεις" [ΦΕΚ Α΄90/13.6.94].

[253] Σύμφωνα με το άρθρο 24 του συντάγματος, η προστασία του φυσικού και του πολιτιστικού περιβάλλοντος «αποτελεί υποχρέωση του κράτους», ενώ και η χωροταξική αναδιάρθρωση της χώρας «υπάγεται στη ρυθ-

γίας του ακυρωτικού δικαστή» [Σιούτη 1994: 10]. Παράλληλα, υφίσταται έντονος προβληματισμός για το κατά πόσο η επί έτη κρατική αβελτηρία στη θέσπιση και εφαρμογή συγκεκριμένων χωροταξικών σχεδίων αποτελεί επαρκή δικαιολογία για τη μετατροπή «του διοικητικού δικαστή από εγγυητή σε συμπαραγωγό της νομιμότητας» [Γιαννακούρου 1994: 39].

Σε κάθε περίπτωση, η νομολογία του ΣτΕ διακρίνεται σε προ και μετά το 1993 εποχή. Πράγματι, μέχρι το 1993 -αρχής γενομένης από το 1977- επισημαίνεται μεν η έλλειψη χωροταξικού σχεδίου σε όλη τη χώρα, αλλά το γεγονός αυτό δεν θεωρείται ότι αποτελεί κώλυμα προκειμένου να εφαρμοστεί η εκάστοτε κείμενη νομοθεσία, για λόγους αφ' ενός μεν νομικούς αφ' ετέρου δε «γενικότερου οικονομικού προβληματισμού». Από το 1993 όμως και εντεύθεν, η κατά περίπτωση χωροθέτηση μίας δραστηριότητας θεωρείται αντισυνταγματική, έστω κι αν είναι σύμφωνη με την κείμενη νομοθεσία.[254] [Σιούτη ό.π., Γιαννακούρου ό.π., Δελλαδέτσιμας 1997: 48-49]. Για την υπέρβαση της συγκεκριμένης "στροφής", η διοίκηση θεσμοθέτησε το 1994 (και προγραμματίζει να ξαναθεσμοθετήσει) κριτήρια αξιολόγησης των αιτημάτων για τις προεγκρίσεις χωροθέτησης. {βλ. και αναφορά στις ΜΠΕ στο κεφάλαιο 3.4.4}.

3.5.2 υφιστάμενο καθεστώς, ιδιαίτερα στις παράκτιες περιοχές

Τόσο από την προηγηθείσα επισταμένη μελέτη των (ελληνικών) παράκτιων περιοχών {κεφάλαιο 3}, όσο και από την αμέσως προηγουμένως εκτεθείσα σύντομη ανασκόπηση του φάσματος των μ' αυτές σχετιζομένων διοικητικών αρμοδιοτήτων, προκύπτει ως αναμφισβήτητο γεγονός το **μεγάλο πλήθος των φορέων της εκτελεστικής εξουσίας που εμπλέκονται στη διαχείριση των ελληνικών παράκτιων περιοχών**.

Για παράδειγμα, πέραν του ΥΠΕΧΩΔΕ που είναι αρμόδιο για τον πολεοδομικό, χωροταξικό και περιβαλλοντικό σχεδιασμό, εμπλέκεται το ΥΠΕΘΟ στο βαθμό που καθορίζει και κατανέμει το ΠΔΕ, κάθε άλλο επενδυτικό πόρο και επιπλέον ενθαρρύνει ή όχι τις ιδιωτικές επενδύσεις στις παράκτιες περιοχές. Καθοριστικό ρόλο για τις ad hoc προεγκρίσεις χωροθέτησης δραστηριοτήτων έχει και πάλι το ΥΠΕΧΩΔΕ, ενώ το Υπ. Ανάπτυξης καθορίζει τόσο την τουριστική όσο και τη βιομηχανική πολιτική της χώρας και το Υπ. Γεωργίας την αντίστοιχη γεωργική (με συμμετοχή πάντως και του ΥΠΕΘΟ). Το Υπ. Εθνικής Άμυνας είναι αρμόδιο για την άμυνα της χώρας, αλλά και για τον καθορισμό των γραμμών αιγιαλού και παραλίας (από κοινού με το ΥΠΕΧΩΔΕ και το Υπ. Οικονομικών) και το Υπ. Εμπορικής Ναυτιλίας για θέματα ασφάλειας στο θαλάσσιο τμήμα, ενώ η αντίστοιχη αρμοδιότητα στο χερσαίο τμήμα των παράκτιων περιοχών ανήκει στο Υπ. Δημόσιας Τάξης. Ομοίως μοιρασμένες είναι οι αρμοδιότητες μεταφορών και επικοινωνιών, μεταξύ Υπ. Μεταφορών-Επικοινωνιών και Υπ. Εμπορικής Ναυτιλίας (στην ξηρά και στη θάλασσα, αντίστοιχα), ενώ το Υπ. Πολιτισμού έχει χωρική αρμοδιότητα (μνημεία, αθλητισμός κλπ.) τόσο στο χερσαίο όσο και στο θαλάσσιο τμήμα των παράκτιων περιοχών κ.ά. [Σπανού 1994, Λουκάκης 1995, Μπουναζούντας 1995: 785, ΥΠΕΧΩΔΕ & Αριστοτέλειο Παν. 1995: 96-99α, ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1997: τχ.Γ', 58, ΥΠΕΧΩΔΕ & ΕΚΚΕ 1998, ΜΕΡΡΡW 1999]. {πίνακας 3.6}.

Αν η παράκτια περιοχή διακριθεί σε ζώνες διαφορετικής έντασης των φαινομένων αλ-

---

μιστική αρμοδιότητα και τον έλεγχο του κράτους».

[254] Υπενθυμίζεται, διότι ασφαλώς δεν στερείται σημασίας, ότι μερικά χρόνια πριν από την αλλαγή στάσης του ΣτΕ είχαν θεσμοθετηθεί τόσο ο Ν. 1650/1986 για την προστασία του περιβάλλοντος, όσο και η ΚΥΑ 69269/5387/1990 με την οποία καθιερώθηκαν οι μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων.

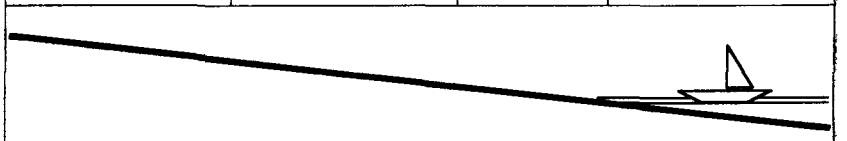
ληλεπίδρασης ξηράς και θάλασσας -σύμφωνα με τα αναφερόμενα στο κεφάλαιο 2.2.4-, τότε είναι δυνατόν να προκύψει ανάλογη διαβάθμιση της εμπλοκής της ελληνικής διοίκησης. Πράγματι, αν η τελευταία εκπροσωπηθεί από τα υπουργεία, τότε προκύπτει ο πίνακας 3.7, ο οποίος πρέπει βέβαια να αντιμετωπίζεται ως ενδεικτικός της σημερινής κατανομής αρμοδιοτήτων και ουχί ως σταθερό καθεστώς. Πάντως, η σκιαγραφούμενη στον πίνακα 3.7 κατανομή και διαβάθμιση αρμοδιοτήτων αναπαριστά και το **βαθμό συνεργασίας που εικάζεται ότι απαιτείται να επιδείξουν τα ελληνικά υπουργεία για την επιτυχή διαχείριση συγκρούσεων χρήσεων γης σε κάθε επιμέρους ζώνης της παράκτιας περιοχής.**

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.6 **ΘΕΣΜΟΘΕΤΗΜΕΝΗ (ΒΑΣΙΚΗ) ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΥΠΟΥΡΓΕΙΩΝ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΑ ΘΕΜΑΤΑ ΤΩΝ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ**

ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΕΣ & ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ	ΧΕΡΣΑΙΟ ΤΜΗΜΑ	ΘΑΛΑΣΣΙΟ ΤΜΗΜΑ
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ	ΥΠΕΧΩΔΕ	------
ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ	ΥΠΕΧΩΔΕ	ΥΠΕΧΩΔΕ
ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ (ΦΥΣΙΚΟΥ) ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ	ΥΠΕΧΩΔΕ ΥΠ. ΔΗΜ. ΤΑΞΗΣ ΥΠ. ΓΕΩΡΓΙΑΣ	ΥΠΕΧΩΔΕ ΥΕΝ
ΠΡΟΕΓΚΡΙΣΕΙΣ ΧΩΡΟΘΕΤΗΣΗΣ - ΜΠΕ	ΥΠΕΧΩΔΕ	ΥΠΕΧΩΔΕ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ-ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ	ΥΠΕΘΟ	ΥΠΕΘΟ
ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ - ΥΔΑΤΟΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΕΣ	ΥΠ. ΓΕΩΡΓΙΑΣ	ΥΠ. ΓΕΩΡΓΙΑΣ
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΕΣ-ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ	ΥΠΑΝ	ΥΠΑΝ
ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ	ΥΠΑΝ	ΥΠΑΝ
ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ - ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ	ΥΠ. ΜΕΤ. & ΕΠΙΚ.	ΥΕΝ
ΔΗΜΟΣΙΑ ΤΑΞΗ	ΥΠ. ΔΗΜ. ΤΑΞΗΣ	ΥΕΝ
ΕΘΝΙΚΗ ΑΜΥΝΑ	ΥΕΘΑ	ΥΕΘΑ
ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΕΙΣ	ΥΕΘΑ - ΥΠΕΧΩΔΕ	ΥΕΘΑ
ΠΡΟΓΝΩΣΗ ΚΑΙΡΟΥ	ΥΕΘΑ	ΥΕΘΑ
ΜΝΗΜΕΙΑ - ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ	ΥΠΠΟ	ΥΠΠΟ

Το πραγματικό καθεστώς των προαναφερθεισών πολλαπλών, μεταβαλλόμενων και πιθανόν επικαλυπτόμενων αρμοδιοτήτων φαίνεται ότι συμπλέει με τη θεωρητική άποψη της τμηματικής (incremental) αντιμετώπιση των χωροταξικών προβλημάτων. Πράγματι, η εφαρμοζόμενη στην πράξη διάσπαση της χωροταξικής πολιτικής σε μικρά (κανονιστικά) βήματα, σε ολίγον κατ' ολίγον βελτιώσεις, συνδυάζεται άριστα με την κατανομή των επιμέρους τμημάτων αυτής της πολιτικής σε μεγάλο αριθμό αρμοδίων φορέων. Επιπλέον, πρέπει να σημειωθεί ότι η συγκεκριμένη πολιτική πολυμερισμού των αρμοδιοτήτων ενισχύεται από τη (σε εξέλιξη ευρισκόμενη) διαδικασία αποκέντρωσης των μηχανισμών λήψης αποφάσεων. Παράγεται έτσι μία δυναμικά διαμορφούμενη κατάσταση, αποτέλεσμα της οποίας είναι (εκτός των άλλων) η ελλιπής και μη έγκαιρη πληροφόρηση. Έτσι, δεν φαίνεται να είναι διασφαλισμένη η επικοινωνία -τουλάχιστον- όσον αφορά την παράλληλη δράση των φορέων. Πολύ περισσότερο, δεν επιβάλλονται κοινά πρότυπα ώστε να προκύπτουν συγκρίσιμες στατιστικές σειρές και λοιπά στοιχεία με σαφή και εύληπτη χαρτογραφική αναπαράσταση για τα χωροταξικά δρώμενα στις παράκτιες περιοχές.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.7 **ΕΚΤΙΜΩΜΕΝΟΣ ΒΑΘΜΟΣ ΕΜΠΛΟΚΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΥΠΟΥΡΓΕΙΩΝ ΣΕ ΘΕΜΑΤΑ ΡΥΘΜΙΣΗΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΣΤΙΣ ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ**

ΥΠΟΥΡΓΕΙΑ	ΧΕΡΣΑΙΑ ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΖΩΝΗ	ΧΕΡΣΑΙΑ ΚΡΙΣΙΜΗ ΖΩΝΗ	ΑΚΤΗ	ΘΑΛΑΣΣΙΑ ΚΡΙΣΙΜΗ ΖΩΝΗ
ΥΠΕΣΔΔΑ	* *	* *	*	---
ΥΠ. ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΜΥΝΑΣ	*	* *	* * *	* * *
ΥΠ. ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ	---	---	---	*
ΥΠΕΘΟ	* * *	* * *	* *	* *
ΥΠ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ	* *	* *	* * *	---
ΥΠ. ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ	* *	* *	*	*
ΥΠΕΧΩΔΕ	* * *	* * *	* * *	*
ΥΠ. ΓΕΩΡΓΙΑΣ	* * *	* * *	*	* *
ΥΠ. ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ	* *	* *	* *	* *
ΥΠ. ΕΜΠΟΡΙΚΗΣ ΝΑΥΤΙΛΙΑΣ	---	---	*	* *
ΥΠ. ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΤΑΞΗΣ	* *	* *	* *	---
ΥΠ. ΜΕΤ. & ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΩΝ	*	*	*	---

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΙ * * *, * *, * : μεγαλύτερος, ενδιάμεσος και μικρότερος βαθμός εμπλοκής, αντίστοιχα.
--- : μη διαφαινόμενη εμπλοκή στη ρύθμιση του χώρου.

Το όλο θέμα σχετίζεται και με την ανάγκη για ουσιαστική **ροή εισροών-εκροών μεταξύ των διαφόρων επιπέδων (διοίκησης και) σχεδιασμού** -υπερεθνικό, εθνικό, περιφερειακό, νομαρχιακό και τοπικό. [Λουκάκης 1994β, Λουκάκης 1995, Οικονόμου 1994β]. Είναι ευνόητο ότι αυτή η ροή προϋποθέτει μία διαρκή και εύρυθμη λειτουργία των θεσμών και των διοικητικών μηχανισμών, καθεστώς με το οποίο η ελληνική διοίκηση ίσως να μην έχει επαρκή εξοικείωση. Σε κάθε περίπτωση, προκύπτουν **δυσκολίες όσον αφορά την ακριβή ανίχνευση των θεμελιωδών χαρακτηριστικών της τρέχουσας κατάστασης**, σχετικά με τη ρύθμιση του χώρου στις παράκτιες περιοχές. Δύο από τις πιο σημαντικές είναι :

- Αποτίμηση του status quo σχετικά με τη βαρύτητα των πραγματικών εξουσιών αφ' ενός μεν της τοπικής αυτοδιοίκησης, αφ' ετέρου δε του κεντρικού κράτους. Η συγκεκριμένη αποτίμηση αντιμετωπίζει ακόμα σημαντικότερες δυσχέρειες όταν επιχειρεί να εξειδικευτεί σε όλα τα χωρικά επίπεδα σχεδιασμού, ακόμα δε να συμπεριλάβει τους πολίτες και τις κοινωνίες τους {βλ. πιο κάτω} καθώς και τις μη κυβερνητικές οργανώσεις.[255]
- Κατανομή των ρόλων αιτίου και αιτιατού μεταξύ αφ' ενός μεν της σύνθετης και ευμετάβλητης διαπλοκής αρμοδιοτήτων και αφ' ετέρου της ελλειμματικής προστασίας και διαχείρισης των πόρων των ελληνικών παράκτιων περιοχών.

Ο Μπεριάτος [1994β] αναφερόμενος στη γενικότερη περιβαλλοντική πολιτική έχει

[255] Ιδιαίτερα στα θέματα προστασίας του (παράκτιου) περιβάλλοντος, η εμπλοκή των μη κυβερνητικών οργανισμών θεωρείται δεδομένη, παρά το γεγονός ότι οι δυνατότητές τους συνήθως περιορίζονται στην ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης -και των αποφασιζόντων. [Παπασπηλιόπουλος 1996, Coccossis & Mexa 1996: 15, Σταματίου 1997, ΥΠΕΧΩΔΕ 1998γ]. Επειδή όμως εκτιμάται ότι δεν έχουν καθοριστική συμμετοχή στις μεταβολές των χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές (της Ελλάδος), γι αυτό δεν εξετάζονται αναλυτικότερα από την παρούσα εργασία.

προτείνει τη «δημιουργία τεχνογνωστικής υποδομής (επιστημονικά ινστιτούτα, ερευνητικά κέντρα κλπ.)», η οποία ενδεχομένως θα συνέβαλε στην εύστοχη απάντηση σε ερωτήματα όπως τα προαναφερθέντα.[256] Σε κάθε περίπτωση πάντως, η συνέχιση φαινομένων έλλειψης, μειωμένης ή εσφαλμένης πληροφόρησης οδηγεί σε περιορισμένες δυνατότητες ανάδρασης και προσαρμογής των μεθόδων και μέσων δράσης της διοίκησης στις εκάστοτε επαναδιαμορφούμενες χωροταξικές συνθήκες, παραδείγματος χάριν στα νέα πλέγματα χρήσεων γης σε μία παράκτια περιοχή.

Από την άλλη πλευρά, είναι αξιοσημείωτο ότι η πανταχόθεν προτεινόμενη λύση, η ολοκληρωμένη διαχείριση των παράκτιων περιοχών, συνοδεύεται από την απαίτηση για διατομεακό συντονισμό και συμμετοχή κάθε εμπλεκομένου δημόσιου ή ιδιωτικού φορέα. {κεφάλαιο 2.4.4}. Επομένως, επιδιώκεται η δημιουργική σύνθεση αρμοδιοτήτων και νομοθεσιών, πολιτικών και δράσεων, στόχων και μεθόδων [Κοκκώσης 1994γ, Coccossis 1996], η οποία νομοτελειακά οδηγεί στη θεσμοθετημένη «συγκέντρωση των αρμοδιοτήτων σχεδιασμού και παρακολούθησης της εφαρμογής» των προγραμμάτων διαχείρισης των παράκτιων περιοχών. [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1997: τχ.Γ΄, 67].

Φαίνεται, λοιπόν, ότι κυριαρχεί η άποψη για επιλογή διαδικασιών στις οποίες πλεονάζουν τα χαρακτηριστικά του **"εκ των άνω"** σχεδιασμού. Επιπλέον, αυτή η συνεχής αναζήτηση του ιδανικού διαχειριστικού μηχανισμού δεν φαίνεται να έχει εξασφαλισμένη τη θετική έκβαση του σχεδιασμού, αφού -εκτός των όποιων άλλων αιτιάσεων- δεν μεριμνά και για την κοινωνική αποδοχή του. Μία αποδοχή που δεν είναι ορατή και επιπλέον δεν διαφαίνονται προσπάθειες για να καταστεί έκδηλη και εποικοδομητική.[257] Μία αποδοχή η οποία τεκμηριωμένα εξαρτάται στον ελληνικό χώρο και από παραμέτρους όπως :

- Το υφιστάμενο καθεστώς συνταγματικής προστασίας της έγγειας ιδιοκτησίας (άρθρο 17 του Συντάγματος) και γενικότερα τη σημασία της γης ως επενδυτικού αγαθού για το σύνολο της ελληνικής κοινωνίας, η οποία στο θέμα αυτό εμφανίζεται με κοινή διαταξική στάση. [Τσουκαλάς 1987, Γετίμης 1989].
- Το μικρό μέσο μέγεθος της μοναδιαίας ιδιοκτησίας [ενδεικτικά βλ. ΕΣΥΕ 1997: 197-198], αλλά και η άγνοια της χωρικής και ιδιοκτησιακής κατανομής της.. Υπενθυμίζεται ότι το Εθνικό Κτηματολόγιο -το οποίο αναμένεται να άρει αυτή την άγνοια- ευρίσκεται ακόμα σε αρχικά στάδια υλοποίησής του και δεν πρόκειται να αποκτήσει πλήρη και αποδεικτική ισχύ (άρα και αναπτυξιακή διάσταση) πριν από 10-15 χρόνια.
- Τη δυνατότητα νόμιμης απόκτησης από ιδιώτες εμπράγματων δικαιωμάτων οποιασδήποτε μορφής (ψιλή κυριότητα, επικαρπία κλπ.) επί των επιμέρους ζωνών των παράκτιων περιοχών. Υπενθυμίζεται ότι ενώ είναι αδύνατη η κυριότητα τόσο του θαλάσσιου τμήματος των παράκτιων περιοχών όσο και του αιγιαλού, τμήματά των δύνανται να καταστούν αντικείμενο οικονομικής εκμετάλλευσης για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, κατόπιν συμφωνίας μεταξύ Δημοσίου και ιδιωτών. Και φυσικά, στο πέραν του αιγιαλού και της παραλίας τμήμα της ξηράς είναι δυνατή η απόκτηση της πλήρους κυριότητας επί της γης, και μάλιστα με λιγότερους περιορισμούς όσο απομακρύνεται κανείς από την ακτογραμμή.

---

[256] Υπενθυμίζεται ότι σε παλαιότερο νομοσχέδιο για τη χωροταξία υπήρχε πρόβλεψη για την ίδρυση "Ινστιτούτου Χωροταξίας και Περιβάλλοντος" [Λουκάκης 1995, Νένου & Σαμαρίνα 1995], η οποία δεν διατηρήθηκε στις πιο πρόσφατες εκδοχές του [ΥΠΕΧΩΔΕ 1998β, ΥΠΕΧΩΔΕ 1999]. Το ΥΠΕΧΩΔΕ φαίνεται ότι, τελικά, επιλέγει να καλύψει το κενό της έγκυρης ενημέρωσής του με τη λειτουργία του "Παρατηρητηρίου Χωροταξίας", με παράλληλη υποστήριξη από ισχυρό Σύστημα Πληροφορικής. [ΥΠΕΧΩΔΕ & Πάντειο Παν. 1997, ΥΠΕΧΩΔΕ & ΕΜΠ 1996].

[257] Η εμπειρία από τη συμμετοχή ex officio αντιπροσώπων σε θεσμοθετημένα όργανα είναι καταγεγραμμένη, και στην Ελλάδα. Σύμφωνα μ' αυτήν δεν εξασφαλίζονται πάντα μεγάλα επίπεδα αξιοπιστίας ή αποτελεσματικότητας. [ΥΠΕΧΩΔΕ 1995: 385, Χριστοφιλόπουλος 1990: 112-113].

Συμπερασματικά, κατά την τελευταία εικοσαετία οι τάσεις μερικής αποκαθήλωσης του κεντρικού σχεδιασμού έχουν οδηγήσει στην εμπλοκή πάμπολλων δημόσιων, τοπικών και άλλων φορέων στις διαδικασίες που μελετούν, ρυθμίζουν, ελέγχουν και γενικότερα διαχειρίζονται το φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον των παράκτιων περιοχών της Ελλάδος.

Από το σύνολο των ειδημόνων, η κατάσταση αυτή θεωρείται αρνητική, ως επιτρέπουσα την περαιτέρω επιδείνωση του περιβάλλοντος των παράκτιων περιοχών. Ταυτόχρονα όμως, τα προτεινόμενα πρότυπα ολοκληρωμένης διαχείρισης δεν φαίνεται να έχουν τεκμηριώσει πλήρως την αποτελεσματικότητά τους στις ελληνικές παράκτιες περιοχές. Ειδικότερα, η επικέντρωση όλων των σεναρίων στρατηγικής και δράσης στην επιλογή του βέλτιστου διαχειριστικού "μορφώματος", δεν καθησυχάζει τους φόβους ότι και αυτό θα καταστεί μία ακόμα μικρή προσθήκη στο νυν σύμπλεγμα νόμων, φορέων και αρμοδιοτήτων.

Επιπλέον, αν και η ολοκληρωμένη διαχείριση των παράκτιων περιοχών προβάλλεται ως πανάκεια δεν μεριμνά καθόλου για μακροχρόνιας απόδοσης πολιτικές διαμόρφωσης πεπαιδευμένων και βιωματικά ασκηθέντων πολιτών. Η εναπόθεση, δηλαδή, των ελπίδων στην άριστη συγκρότηση του μοντέλου διαχείρισης παραμένει εγκλωβισμένη σε κανονιστικές λογικές και ταυτόχρονα αγνοεί επιδεικτικά την πρακτικά εκδηλούμενη καθημερινή συμπεριφορά των πολιτών.

4. ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΜΕΤΑΒΟΛΩΝ ΤΟΥΣ ΣΤΙΣ ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Οι σχέσεις των Νεοελλήνων με τις παραλίες τείνουν να προσλάβουν φαντασιακές μορφές. Όλοι και όλες μιλούν και κόπτονται για το περιβάλλον, τα μνημεία, τα δάση, την οικολογία και συγχρόνως προσπαθούν με κάθε τρόπο να προωθήσουν τα συμφέροντά τους που καταστρέφουν αυτά που πριν λίγο διακαώς υποστήριζαν.

[Χατζημιχάλης 1994]

Οι Ευρωπαίοι έχουν ανάγκη από περισσότερο χώρο. Η κατά κεφαλή κατανάλωση γης αυξάνεται. Λιγότεροι ένοικοι ανά οικία σημαίνει περισσότερα σπίτια. Μεγαλύτερη κινητικότητα σημαίνει περισσότερες υποδομές. Περισσότερος πλούτος σημαίνει περισσότερη ιδιοκτησία. Στην περιφέρεια των πόλεων, οι τιμές της γης είναι πιο χαμηλές, η διαμονή είναι πιο ευχάριστη και η οδική πρόσβαση από τις οικιστικές περιοχές και σε άλλες πόλεις είναι ευκολότερη. Οι πόλεις και τα χωριά συνεχίζουν, λοιπόν, να επεκτείνονται, συχνά με σχετικά ανεξέλεγκτο τρόπο. Αυτή η αστική διάχυση αυξάνει το κόστος των αστικών υποδομών, την κυκλοφορία στις αστικές περιοχές, την κατανάλωση ενέργειας και θα έχει αρνητικές επιπτώσεις στην ποιότητα της υπαίθρου και του περιβάλλοντος.

[ΕΕ 1997, ΣΑΚΧ: 22]

Το γεγονός ότι, από τη δεκαετία του '60 δεν εφαρμόστηκαν τα πάρα πολλά χωροταξικά σχέδια που εκπονήθηκαν από το εθνικό επίπεδο, τις περιφέρειες, τους νομούς μέχρι και τη μικρή τοπική κλίμακα των ειδικών χωροταξικών μελετών δε θα πρέπει να παραμείνει στο επιχείρημα της "μη ύπαρξης πολιτικής βούλησης". Θα πρέπει να αναζητήσουμε τους λόγους και τις τριβές που ανέστειλαν και περιόρισαν την πολιτική βούληση παρά τις προγραμματικές διακηρύξεις των εκάστοτε πολιτικών ηγεσιών.

[Λουκάκης 1994β: 73]

4.1 ΕΠΙΣΗΜΕΣ ΕΚΔΟΧΕΣ

4.1.1 γενική θεώρηση

Η άποψη, σύμφωνα με την οποία η συντριπτική πλειοψηφία των αναπτυξιακών δραστηριοτήτων της χώρας χωροθετούνται σε μικρή απόσταση από την ακτογραμμή, θεωρείται από επαΐοντες και μη ως οιονεί αυτονόητη και αυταπόδεικτη. Κι αυτό λόγω της εκεί συγκέντρωσης φυσικών πόρων μεγάλης οικονομικής σημασίας καθώς και πολιτιστικού δυναμικού διεθνούς ακτινοβολίας. [ΚΕΠΕ 1967: 34, ΚΕΠΕ 1972α, Economidou 1982, Camhis & Coccossis 1982a, Κοκκώσης 1994γ: 192,]. Εξάλλου, σύμφωνα με το Εθνικό Πρόγραμμα Διαχείρισης των Ακτών «το 80-85% της βιομηχανικής δραστηριότητας, το 57% του πληθυσμού, περισσότερο από το 90% της τουριστικής δραστηριότητας, το 35% των καλλιεργειών και τέλος το σύνολο της παράκτιας αλιείας και της ιχθυοκαλλιέργειας συγκεντρώνονται στην παράκτια ζώνη». [Υπ. Συντονισμού 1981: τμ.1, 1].

Τα παραπάνω ποσοστά επαναλαμβάνονται στερεότυπα, επί 20 σχεδόν χρόνια [Γκόλφη κ.ά. 1993: 120, Χατζημιχάλης 1994, ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Θεσσαλίας 1994: 3.2, Coccossis & Mexa 1996, ΜΕΡΡΡW 1997, ΥΠΕΧΩΔΕ 1998γ], χωρίς να διευκρινίζεται σε τι εύρους παράκτια περιοχή αναφέρονται. Πέραν αυτής της ανορθολογικής και μακροχρόνιας επιμονής στα ίδια μεγέθη, ομοίως ασαφής και ατεκμηρίωτη είναι και η (πιθανώς ορθή) διαπίστωση σύμφωνα με την οποία : το 85% του ΑΕΠ παράγεται στις παράκτιες περιοχές της Ελλάδος. [ΜΕΡΡΡW 1993: annex].

Από την άλλη πλευρά, είναι προφανές ότι μία γενικόλογη και χωρίς αναλυτικά στοιχεία καταγραφή των κυρίαρχων οικονομικών δραστηριοτήτων στις παράκτιες περιοχές της Ελλάδος δεν θα αντιμετωπίζει προβλήματα ευρύτερης αποδοχής. Μία τέτοια αφαιρετική προσέγγιση ακολουθεί το κείμενο της εθνικής αναφοράς σε διεθνή συνάντηση εργασίας για τις παράκτιες περιοχές. [Coccossis & Mexa 1996]. Σύμφωνα, λοιπόν, μ' αυτή, οι επικρατούσες ομάδες χρήσεων/καλύψεων γης στις παράκτιες περιοχές της Ελλάδος είναι οι ακόλουθες τρεις:

- Πόλεις και οικισμοί, δηλαδή **δομημένες εκτάσεις**, με ή χωρίς βιομηχανικές μονάδες και εγκαταστάσεις μεταφορικών δικτύων και κόμβων. Ιδιαίτερη υποπερίπτωση με αξιοσημείωτη δυναμική αποτελούν οι παράκτιες περιοχές με παραθεριστικούς οικισμούς, οι οποίες δύνανται να ενταχθούν -εναλλακτικά- και στην επόμενη ομάδα. {κεφάλαια 4.2, 4.3, 4.4. 4.5}.
- Περιοχές όπου υπερισχύουν δραστηριότητες **τουρισμού και αναψυχής**. Με δεδομένο το μοντέλο ανάπτυξης που ακολούθησε η ελληνική τουριστική πολιτική τις τελευταίες δεκαετίες, δεν εκπλήσσει η συγκέντρωση της συντριπτικής πλειοψηφίας των τουριστικών δραστηριοτήτων στις παράκτιες περιοχές. {κεφάλαιο 4.5}.
- **Αγροτικές εκτάσεις** ή άλλες σε σχετικά φυσική κατάσταση «χωρίς σημαντική παρουσία ανθρώπινων δραστηριοτήτων». Αξίζει να σημειωθεί ότι το χερσαίο τμήμα των παράκτιων περιοχών θεωρείται υψηλής παραγωγικότητας για τη γεωργία, ιδιαίτερα όταν είναι πεδινό και πλούσιο σε υδάτινους πόρους. {κεφάλαιο 4.5}.

Οι δύο πρώτες ομάδες χρήσεων εντάσσονται στο ανθρωπογενές περιβάλλον, ενώ η τρίτη δύναται να θεωρηθεί ότι αφορά το φυσικό περιβάλλον. {κεφάλαιο 1.3.2 & πίνακας 1.5}. Σε κάθε περίπτωση, είναι σαφές ότι η παραπάνω ταξινόμηση εστιάζει αποκλειστικά στο χερσαίο τμήμα των παράκτιων περιοχών, και μάλιστα μόνο στην επιφάνειά του {σχήμα 1.1}. Στον ίδιο χώρο περιορίζονται, άλλωστε, και τα σχετικά στοιχεία της ΕΣΥΕ. {κεφάλαιο

4.1.2}.[258]

Αρκετά στοιχεία για την κατανομή των χρήσεων γης σε όλη την Ελλάδα (άρα και στις παράκτιες περιοχές) αναμένεται να προκύψουν εντός του 1999, μετά την ολοκλήρωση μελέτης που έχει αναθέσει το ΥΠΕΧΩΔΕ για την ψηφιοποίηση των περιοχών με θεσμοθετημένες χρήσεις γης (καταγραφή ορίων ΓΠΣ, ΖΟΕ, αρχαιολογικών ζωνών, οικισμών). [ΥΠΕΧΩΔΕ 1999: πίνακας 10]. **Σε μεσοπρόθεσμο χρονικό ορίζοντα, πληθώρα αναλόγων στοιχείων** αναμένεται να συγκεντρωθεί μετά τη δημιουργία και δυναμική λειτουργία του **Παρατηρητηρίου Χωροταξίας** {κεφάλαιο 3.4.4}, ενώ σε απώτερο χρόνο σημαντικό όγκο πληροφοριών προσδοκάται ότι θα προσφέρει και το **Εθνικό Κτηματολόγιο**. Προς το παρόν πάντως, υπενθυμίζεται ότι αναλυτικά στοιχεία για τις χρήσεις γης δεν συλλέγονται με συστηματικό τρόπο στην Ελλάδα, πέραν αυτών των Απογραφών Γεωργίας-Κτηνοτροφίας της ΕΣΥΕ. Πολύ περισσότερο δεν είναι διαθέσιμα τέτοια στοιχεία **με ταξινόμηση, μονάδα αναφοράς και άλλα χαρακτηριστικά, τα οποία θα την καθιστούσαν χρήσιμη για χωροταξικές προσεγγίσεις** -των παράκτιων περιοχών και όχι μόνον.[259]

4.1.2 επεξεργασία στατιστικών δεδομένων της εσυε

Τα πιο πρόσφατα επίσημα δεδομένα για την κατανομή της έκτασης της χώρας στις (κατά ΕΣΥΕ) βασικές κατηγορίες χρήσεων γης στην Ελλάδα, είναι αυτά που προκύπτουν από τα προαπογραφικά στοιχεία της Απογραφής Γεωργίας-Κτηνοτροφίας του έτους 1991. [ΕΣΥΕ 1995]. Διατηρουμένων των επιφυλάξεων που έχουν ήδη διατυπωθεί για τα στοιχεία αυτά {κεφάλαιο 1.2.2}, εξετάζονται κατ' ανάγκη -ως τα μόνα διαθέσιμα. Σύμφωνα λοιπόν με την ΕΣΥΕ, η χερσαία έκταση της ελληνικής επικράτειας κατανέμεται ως εξής :

Καλλιεργούμενες εκτάσεις :	39.435,9 km^2	ή	29,89 %	του συνόλου.	
Βοσκότοποι :	52.191,5 km^2	ή	39,55 %	"	".
Δάση :	29.378,1 km^2	ή	22,26 %	"	".
Υδάτινες επιφάνειες :	2.996,0 km^2	ή	2,27 %	"	".
Οικισμοί :	5.303,2 km^2	ή	4,02 %	"	".
Λοιπές εκτάσεις :	2.652,8 km^2	ή	2,01 %	"	".

Τα ανωτέρω στοιχεία διατίθενται ανά ΟΤΑ (σύμφωνα με τη μέχρι το 1998 δομή της πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης στην Ελλάδα) και είναι ταξινομημένα σε πεδινές, ημιορεινές και ορεινές περιοχές της χώρας. Αν, επομένως, θεωρηθεί ακριβής η άποψη ότι οι ορεινές περιοχές δεν έχουν ή έχουν πολύ μικρή σχέση με τις παράκτιες περιοχές, τότε από το άθροισμα των εκτάσεων ανά χρήση στις πεδινές και στις ημιορεινές περιοχές προκύπτει νέα κατανομή, η οποία εικάζεται ότι προσεγγίζει περισσότερο στο status quo των παράκτιων περιοχών. Η ίδια λογική μπορεί να επεκταθεί περαιτέρω και να **ταυτιστεί η κατανομή των χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές με την αντίστοιχη της ΕΣΥΕ στους πεδινούς ΟΤΑ της χώρας**. {πίνακας 4.1}.

---

[258] Αν και ο περιορισμός του ενδιαφέροντος στην επιφάνεια του εδάφους δεν είναι εντελώς παράλογος {κεφάλαιο 1.2.1}, στη συνέχεια θα επιδιωχθεί να συμπεριληφθούν στην παρούσα μελέτη και όσα στοιχεία είναι διαθέσιμα για τις χρήσεις στο θαλάσσιο τμήμα των ελληνικών παράκτιων περιοχών.

[259] Βέβαια, δεν πρέπει να παραβλέπεται ότι στα πλαίσια του προγράμματος CORINE έχουν παραχθεί χάρτες, που αναπαριστούν τις καλύψεις γης για το σύνολο της χώρας, κατά τα τέλη της δεκαετίας του '80. {κεφάλαιο 1.2.2}. Όμως, δεν έχουν δημοσιοποιηθεί στατιστικά στοιχεία για την κατανομή των καλύψεων σε κάθε μία από τις υφιστάμενες διοικητικές ή αυτοδιοικητικές μονάδες, ούτε έχει επαναληφθεί η χαρτογράφηση σε μεταγενέστερη χρονική στιγμή, ώστε να προκύψουν οι μεταβολές καλύψεων/χρήσεων γης.

Από τη μελέτη, λοιπόν, του πίνακα 4.1 προκύπτουν τα ακόλουθα πορίσματα για τις πεδινές περιοχές, και κατά σύμβαση για τις παράκτιες περιοχές Ελλάδος :

- Σχεδόν διπλασιάζεται, σε σχέση με το σύνολο της χώρας, η ποσοστιαία αναλογία των καλλιεργούμενων εκτάσεων.
- Μειώνεται η αναλογία των βοσκοτόπων, κατά το ένα τρίτο του ποσοστού των στο σύνολο της χώρας.
- Περιορίζεται ριζικά το ποσοστό των δασών (μείωση του πανελλαδικού ποσοστού των στα δύο έβδομα).
- Αυξάνεται το ποσοστό των υδάτινων εκτάσεων, κατά 50% περίπου, έναντι του αντίστοιχου στο σύνολο της χώρας.
- **Σχεδόν διπλασιάζεται** (7,1%, έναντι 4,0% στο σύνολο της χώρας) **η ποσοστιαία αναλογία της έκτασης των οικισμών, οι οποίοι στις "παράκτιες" εκτάσεις καταλαμβάνουν πλέον την τρίτη θέση, μετά τις καλλιέργειες και τους βοσκότοπους.**

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1 **ΚΑΤΑΝΟΜΕΣ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΕΣΥΕ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ, ΤΟ 1991, ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΚΑΙ ΣΕ ΚΑΤΑΛΛΗΛΕΣ ΥΠΟΔΙΑΙΡΕΣΕΙΣ ΤΗΣ**

	ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ		ΠΕΔΙΝΟΙ ΚΑΙ ΗΜΙΟΡΕΙΝΟΙ ΟΤΑ		ΠΕΔΙΝΟΙ ΟΤΑ	
Καλλιεργούμενες εκτάσεις.	39.435,9 km^2	29,9 %	32.300,7 km^2	42,4 %	21.627,2 km^2	57,1 %
Βοσκότοποι.	52.191,5 km^2	39,5 %	25.486,7 km^2	33,5 %	9.037,6 km^2	23,8 %
Δάση.	29.378,1 km^2	22,3 %	10.692,5 km^2	14,0 %	2.476,4 km^2	6,5 %
Υδάτινες επιφάνειες.	2.996,0 km^2	2,3 %	2.139,5 km^2	2,8 %	1.401,4 km^2	3,7 %
Οικισμοί.	5.303,2 km^2	4,0 %	4.091,9 km^2	5,4 %	2.678,5 km^2	7,1 %
Λοιπές εκτάσεις.	2.652,8 km^2	2,0 %	1.451,7 km^2	1,9 %	670,0 km^2	1,8 %
ΣΥΝΟΛΟ ΧΡΗΣΕΩΝ	131.957,4 km^2	100,0 %	76.163,0 km^2	100,0 %	37.891,1 km^2	100,0 %

ΠΗΓΗ : επεξεργασία στοιχείων από ΕΣΥΕ 1995.

Όσον αφορά τη **διαχρονική εξέλιξη -σε πανελλαδικό επίπεδο-** των συγκεκριμένης προέλευσης κατανομών χρήσεων γης, αυτή μπορεί να μελετηθεί από τα στοιχεία των σχετικών Απογραφών των ετών 1971, 1981 και 1991, για τις οποίες το σύστημα ταξινόμησης ήταν απολύτως ενιαίο.[260] {πίνακας 4.2}. Τα πιο σημαντικά πορίσματα που προκύπτουν από αυτή τη μελέτη είναι τα ακόλουθα :

- Ότι σχετίζεται άμεσα με τις δραστηριότητες του πρωτογενούς τομέα της οικονομίας (καλλιέργειες, βοσκότοποι, δάση) εμφανίζει πολύ μικρές ποσοστιαίες μεταβολές (μειώσεις κάτω του 1%), τόσο στο σύνολο της επισκοπούμενης εικοσαετίας, όσο και στις επιμέρους δεκαετίες.
- Αντίθετα, σημαντικά μεγαλύτερη είναι η ποσοστιαία μεταβολή των εκτάσεων που καλύπτονται από νερά (μείωση 3,9% στην εικοσαετία).
- Πολύ μεγαλύτερες είναι οι ποσοστιαίες μεταβολές (αυξήσεις) που εμφανίζουν στο τέλος της εικοσαετίας οι δομημένες εκτάσεις (13,8%) και οι λοιπές εκτάσεις (21,0%).
- Αν εξεταστούν τα απόλυτα μεγέθη των μεταβολών, τότε για το σύνολο της επισκοπούμενης εικοσαετίας προκύπτει η απώλεια περίπου 1.100 km^2 αγροτικών εκτάσεων ή εκτάσεων φυσικού περιβάλλοντος (καλλιέργειες, βοσκότοποι, δάση, νερά).
- Περίπου τα δύο τρίτα της παραπάνω μεταβολής καταγράφονται ως αύξηση της έκτασης των οικισμών (5.303,2 – 4.661,4 = 641,8 km^2).
- Επέμβαση του ανθρώπου εκτιμάται ότι υποκρύπτεται (τουλάχιστον εν μέρει) και στην κα-

[260] Σημειώνεται ότι στη μία εισέτι παρόμοια απογραφή, αυτή του 1961, δεν υπήρχε η κατηγορία "λοιπές εκτάσεις", ενώ αντίθετα υπήρχε η κατηγορία "ζευγαρολίβαδα", που από το 1971 παύει να υπάρχει. Τέλος, η συνολική έκταση της χώρας επί της οποίας αναφερόταν η Απογραφή του 1961 διαφέρει σημαντικά από τις επόμενες, για τεχνικούς λόγους. [ΕΣΥΕ 1962/1975/1986/1995].

τά 459,9 km^2 αύξηση των λοιπών εκτάσεων, καθότι σ' αυτή την κατηγορία περιλαμβάνονται τα μεταλλεία και τα λατομεία.[261]

Με τα παραπάνω επιβεβαιώνεται **η εξάπλωση του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος εις βάρος του φυσικού, όσον αφορά το σύνολο της χώρας**. Η μελέτη των αντίστοιχων μεταβολών για τις πεδινές περιοχές (που κατά σύμβαση έχει θεωρηθεί ότι τείνουν να ταυτιστούν με **τις παράκτιες**) **πιθανόν να οδηγούσε σε χρήσιμα πορίσματα. Δεν είναι όμως δυνατή γιατί η έκταση των ΟΤΑ που χαρακτηρίζονται ως πεδινοί μεταβάλλεται σημαντικά** (κατά 2.000 km^2, περίπου) μεταξύ των ετών 1971 και 1991 [ΕΣΥΕ 1975/1986/1995], καθιστώντας αδύνατη την ασφαλή εξαγωγή συγκριτικών συμπερασμάτων, που θα αναφέρονται σε ενιαία χωρική βάση αναφοράς.

Τέλος, με τα συγκεκριμένα στοιχεία της ΕΣΥΕ δεν είναι δυνατή η συγκρότηση του Πίνακα Μ, ο οποίος προτάθηκε στο κεφάλαιο 1.4.5, κι αυτό γιατί οι ανά δεκαετία καταγραφές **δεν περιλαμβάνουν αναλυτική περιγραφή των ενδιάμεσων ροών, δηλαδή της προέλευσης** και της κατάληξης των εκτάσεων που αλλάζουν χρήση.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2 **ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΕΣΥΕ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ, ΑΠΟ ΤΟ 1971 ΕΩΣ ΤΟ 1991, ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ**

	1971 km^2	1981 km^2	1991 km^2	1971-81	1981-91	1971-1991
Καλλιεργούμενες εκτάσεις.	39.638,6	39.452,0	39.435,9	-0,5 %	0,0 %	-0,5 % ή -202,7 km^2
Βοσκότοποι.	52.705,4	52.550,2	52.191,5	-0,3 %	-0,7 %	-1,0 % ή -513,9 km^2
Δάση.	29.674,6	29.510,9	29.378,1	-0,6 %	-0,5 %	-1,0 % ή -296,5 km^2
Υδάτινες επιφάνειες.	3.116,9	3.086,3	2.996,0	-1,0 %	-2,9 %	-3,9 % ή -120,9 km^2
Οικισμοί.	4.661,4	4.893,1	5.303,2	5,0 %	8,4 %	13,8 % ή 641,8 km^2
Λοιπές εκτάσεις.	2.192,9	2.464,9	2.652,8	12,4 %	7,6 %	21,0 % ή 459,9 km^2

ΠΗΓΗ : επεξεργασία στοιχείων από ΕΣΥΕ 1975/1986/1995.

Σε επίπεδο **νομών** (NUTS III), και δη των 23 που έχουν τιμή βάθους (β) μικρότερη των 10 χιλιομέτρων,[262] η κατανομή των (κατά ΕΣΥΕ) χρήσεων γης, το 1991, εμφανίζει σε ορισμένες περιπτώσεις εξαιρετικά ακραίες τιμές,[263] ενώ γενικώς τα ποσοστά κυμαίνονται εντός ευρέων ορίων. Για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας οι υπόψη νομοί ιεραρχούνται με κριτήριο το βάθος και ταξινομούνται στις ακόλουθες τρεις κατηγορίες {πίνακας 4.3 και χάρτης 3.4} :

1. Στην πρώτη ανήκουν νομοί με βάθος (β) μικρότερο των 2 km. Οι συγκεκριμένοι 6 (νησιωτικοί) νομοί αντιπροσωπεύουν το 6,0% της έκτασης της χώρας, αλλά το μήκος των ακτογραμμών τους αντιστοιχεί στο 35,8% του συνολικού μήκους των ακτογραμμών της χώρας. Επίσης, είναι αξιοσημείωτο ότι η συντριπτική πλειοψηφία των εκεί νέων ΟΤΑ (οι 97 από τους 99) έχουν γειτνίαση Γ=1, αποδεικνυομένου και μ' αυτό το τρόπο του παράκτιου

[261] Το αλγεβρικό άθροισμα των μεταβολών της έκτασης των επιμέρους κατηγοριών χρήσεων γης θα έδει να ισούται με μηδέν. Στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι της τάξης των 30 km^2, διότι τόση είναι η διαφορά των εμβαδομετρήσεων του συνόλου της χώρας, μεταξύ 1971 και 1991, όπως υπολογίστηκε από τους υπευθύνους των επισκοπούμενων Απογραφών. [ΕΣΥΕ 1975/1986/1995].

[262] **Αν και η περιοχή του Άγιου Όρους παρουσιάζει βάθος που εμπίπτει σ' αυτή την κατηγορία** (β = 2,48 km), **δεν συνεξετάζεται, τόσο λόγω της ιδιόρρυθμης διοικητικής του υπόστασης, όσο -και κυρίως- επειδή εμφανίζει σταθερή κατανομή των κατά ΕΣΥΕ χρήσεων γης.**

[263] Ενδεικτικά σημειώνεται το ποσοστό των λοιπών χρήσεων στο Ν. Κυκλάδων (16,6%, έναντι 2,0% στο σύνολο της χώρας), το ποσοστό των δομημένων εκτάσεων στο Ν. Αττικής (19,5%, έναντι 4,0% στο σύνολο της χώρας) και τέλος το ποσοστό των εκτάσεων που καλύπτονται από ύδατα στο Ν. Άρτας (8,0%, έναντι 2,3% στο σύνολο της χώρας). {πίνακας 4.3}.

χαρακτήρα τους.[264]

2. Στη δεύτερη κατηγορία κατατάσσονται 7 νομοί με βάθος μεταξύ 2 km και 5 km. Η πρώτη και δεύτερη κατηγορία μαζί (συνολικά 13 νομοί) αναλογούν στο 18,1% της ελληνικής επικράτειας και στο πολύ σημαντικό 65,2% του συνολικού μήκους των ελληνικών ακτογραμμών.
3. Τέλος, στην τρίτη κατηγορία ανήκουν δέκα νομοί με βάθος μεταξύ 5 km και 10 km. Αξίζει να σημειωθεί ότι και **οι 23 επισκοπούμενοι νομοί καλύπτουν το 37,7% της έκτασης της χώρας, έχουν μέσο βάθος 3,48 km, το δε μήκος των ακτών τους φθάνει τα 14.292 km, δηλαδή στο 86,8% του αντίστοιχου πανελλαδικού μεγέθους.**

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.3 **ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΕΣΥΕ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ, ΤΟ 1991, ΓΙΑ ΚΑΘΕ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΝΟΜΟ ΜΕ ΒΑΘΟΣ β < 10 km**

ΒΑΘΟΣ	ΜΗΚΟΣ ΑΚΤΩΝ	ΕΚΤΑΣΗ	ΝΟΜΟΙ	ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΕΣ	ΒΟΣΚΟΤΟΠΟΙ	ΔΑΣΗ	ΥΔΑΤΑ	ΟΙΚΙΣΜΟΙ	ΛΟΙΠΕΣ ΕΚΤΑΣΕΙΣ
km	km	km^2							
1,09	2.369,88	2.572	1. ΚΥΚΛΑΔΩΝ	17,7%	56,9%	1,7%	1,5%	5,5%	16,6%
1,39	1.957,03	2.714	2. ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ	15,7%	46,5%	24,1%	2,0%	6,6%	5,0%
1,53	232,85	356	3. ΛΕΥΚΑΔΟΣ	33,9%	45,6%	12,7%	1,5%	4,4%	1,9%
1,68	537,83	904	4. ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ	17,8%	71,8%	6,3%	0,6%	3,4%	0,2%
1,74	368,36	641	5. ΚΕΡΚΥΡΑΣ	54,3%	20,4%	5,6%	2,7%	12,3%	4,8%
1,82	428,16	778	6. ΣΑΜΟΥ	23,9%	51,3%	20,5%	0,4%	2,9%	1,0%
1,35	**5.894,11**	**7.965**	**$1^{ος} - 6^{ος}$**	**21,3%**	**51,1%**	**12,5%**	**1,6%**	**5,9%**	**7,6%**
2,43	167,41	406	7. ΖΑΚΥΝΘΟΥ	40,4%	34,6%	18,3%	0,7%	5,8%	0,2%
2,46	368,22	904	8. ΧΙΟΥ	18,3%	63,7%	10,7%	0,8%	5,0%	1,5%
2,88	746,66	2.154	9. ΛΕΣΒΟΥ	36,8%	42,0%	14,6%	1,5%	3,3%	1,8%
3,11	1.224,35	3.808	10. ΑΤΤΙΚΗΣ	24,9%	22,5%	29,6%	0,9%	19,5%	2,6%
3,24	813,57	2.636	11. ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ	34,1%	41,5%	19,2%	0,9%	4,1%	0,2%
3,91	1.065,56	4.167	12. ΕΥΒΟΙΑΣ	25,9%	39,2%	28,5%	1,5%	3,3%	1,6%
4,03	452,09	1.823	13. ΛΑΣΙΘΙΟΥ	31,2%	56,3%	8,2%	0,6%	3,2%	0,4%
3,29	**4.837,86**	**15.898**	**$7^{ος} - 13^{ος}$**	**28,6%**	**38,7%**	**22,8%**	**1,2%**	**7,3%**	**1,5%**
2,22	**10.731,97**	**23.863**	**$1^{ος} - 13^{ος}$**	**26,2%**	**42,7%**	**19,4%**	**1,3%**	**6,9%**	**3,5%**
5,05	470,84	2.376	14. ΧΑΝΙΩΝ	26,3%	60,8%	7,0%	0,6%	3,5%	1,8%
5,23	558,31	2.918	15. ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ	32,9%	15,8%	45,6%	0,8%	3,3%	1,6%
6,49	159,65	1.036	16. ΠΡΕΒΕΖΗΣ	29,7%	51,3%	11,2%	3,4%	4,1%	0,4%
7,79	466,54	3.636	17. ΛΑΚΩΝΙΑΣ	26,6%	63,1%	7,0%	0,8%	2,2%	0,4%
7,94	265,85	2.111	18. ΚΑΒΑΛΑΣ	26,5%	44,0%	19,5%	3,1%	4,8%	2,2%
8,01	268,98	2.154	19. ΑΡΓΟΛΙΔΟΣ	32,9%	53,1%	8,2%	0,8%	2,8%	2,2%
8,18	667,47	5.461	20. ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ	22,1%	46,4%	22,4%	5,6%	2,4%	1,1%
8,61	193,06	1.662	21. ΑΡΤΑΣ	20,1%	22,3%	40,0%	8,0%	6,3%	3,3%
8,76	341,62	2.991	22. ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ	43,6%	26,0%	22,6%	1,9%	3,4%	2,6%
9,03	167,75	1.515	23. ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ	13,8%	72,6%	8,3%	1,4%	3,1%	0,7%
7,26	**3.560,07**	**25.860**	**$14^{ος} - 23^{ος}$**	**27,8%**	**44,8%**	**19,9%**	**2,7%**	**3,3%**	**1,6%**
3,48	**14.292,04**	**49.723**	**$1^{ος} - 23^{ος}$**	**27,0%**	**43,8%**	**19,7%**	**2,0%**	**5,0%**	**2,5%**
7,95	**16.596,83**	**131.957**	**ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ**	**29,9%**	**39,5%**	**22,3%**	**2,3%**	**4,0%**	**2,0%**

ΠΗΓΗ : επεξεργασία στοιχείων από ΕΣΥΕ 1995, πίνακας 3.3.

[264] Υπενθυμίζεται ότι από τους 1.033 δήμους και κοινότητες της προσφάτως καθιερωθείσας νέας δομής της πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης, μόνο οι 450 έχουν γειτνίαση Γ=1, είναι δηλαδή παραλιακοί. {πίνακας 3.4.}.

Τα σημαντικότερα πορίσματα που προκύπτουν από τη μελέτη του ως ανωτέρω διαμορφωθέντος πίνακα 4.3 είναι τα ακόλουθα :

- Οι τρεις νομοί με το μικρότερο βάθος (άρα με τα εντονότερα φαινόμενα αλληλεπίδρασης μεταξύ ξηράς και θάλασσας), όπως και ο πέμπτος στη σχετική κατάταξη, εμφανίζουν ποσοστά δομημένων εκτάσεων μεγαλύτερα του πανελλαδικού μέσου όρου.
- Οι έξι νομοί της πρώτης κατηγορίας (β < 2 km) εμφανίζουν μέσο ποσοστό καλλιεργειών μειωμένο (κατά το ¼) έναντι των αντίστοιχου πανελλαδικού, βοσκοτόπων σχεδόν διπλάσιο του πανελλαδικού, δασών υποδιπλάσιο του πανελλαδικού, υδάτινων επιφανειών μειωμένο (κατά το ¼) έναντι του πανελλαδικού, οικισμών αυξημένο (κατά 50%) έναντι του πανελλαδικού και τέλος μέσο ποσοστό λοιπών χρήσεων σχεδόν τετραπλάσιο του αντίστοιχου πανελλαδικού.
- Οι μέσες ποσοστιαίες αναλογίες των 7 νομών της δεύτερης κατηγορίας (2 km < β <5 km) εμφανίζουν τάση ισχυρότατης σύμπτωσης με τα αντίστοιχα πανελλαδικά ποσοστά, στις στενά συνδεόμενες με τον πρωτογενή τομέα της οικονομίας χρήσεις/καλύψεις (καλλιέργειες, βοσκότοποι και δάση). Ταυτόχρονα, υπερέχουν σημαντικά στις δομημένες εκτάσεις (7,5%, έναντι 4,0% στο σύνολο της χώρας), λόγω της καταλυτικής παρουσίας του Ν. Αττικής σ' αυτή την κατηγορία.
- Τα μέσα ποσοστά για το σύνολο και των 23 επισκοπούμενων νομών τείνουν να προσεγγίσουν τα αντίστοιχα πανελλαδικά. Είναι δε αξιοσημείωτο ότι οι παρατηρούμενες αποκλίσεις είναι προς την ίδια κατεύθυνση όπως και στο πολύ αντιπροσωπευτικό δείγμα των 6 πρώτων νομών (**λιγότερες καλλιέργειες, περισσότεροι βοσκότοποι, λιγότερα δάση, λιγότερα ύδατα, περισσότεροι οικισμοί και περισσότερες λοιπές χρήσεις**).

Ο πίνακας 4.4 συντάχθηκε για να μελετηθεί η διαχρονική εξέλιξη των κατά ΕΣΥΕ χρήσεων γης στους ελληνικούς νομούς που εμφανίζουν τα πιο έντονα φαινόμενα αλληλεπίδρασης μεταξύ ξηράς και θάλασσας (σύμφωνα με την τιμή του δείκτη του βάθους). Περιλαμβάνει τις δύο πρώτες κατηγορίες του πίνακα 4.3, δηλαδή 13 νομούς που έχουν τιμή βάθους μικρότερη των πέντε χιλιομέτρων (β < 5 km).

Δεδομένης της ευρείας διακύμανσης των ποσοστών κάθε χρήσης σε κάθε νομό, αλλά και της μη μηδενικής διαφοράς έκτασης (μεταξύ 1971 και 1991), για αρκετούς από τους 13 επισκοπούμενους νομούς δεν είναι εύκολο να προκύψουν σαφείς και συγκεκριμένες τάσεις μεταβολής προς ορισμένη κατεύθυνση. Είναι όμως φανερή η **αύξηση των εκτάσεων που καλύπτουν οι οικισμοί, κατά τη διάρκεια της εικοσαετίας 1971-1991**. Πράγματι, αν εξαιρεθεί ο Ν. Λέσβου, σε όλους τους υπόλοιπους νομούς αυξάνει μεταξύ 1971 και 1991 η ποσοστιαία αναλογία της έκτασης των οικισμών. Αν μάλιστα, εξαιρεθούν δύο ακόμα νομοί (Δωδεκανήσου και Μαγνησίας), τότε στους υπόλοιπους δέκα νομούς η συγκεκριμένη αύξηση παρατηρείται τόσο κατά την εικοσαετία 1971-1991, όσο και κατά τις δύο επιμέρους δεκαετίες.

Η αύξηση των δομημένων περιοχών είναι εμφανής και στους μέσους όρους των ποσοστών για τους 6 νομούς με βάθος μικρότερο των 2 χιλιομέτρων. Σημειώνεται όμως ότι δεν είναι τόσο έντονη (μεταβολή από 5,0% σε 5,9%, στην αρχή και στο τέλος της εικοσαετίας). Αντίθετα, για τους 7 νομούς με βάθος μεγαλύτερο των 2 χιλιομέτρων και μικρότερο των 5 χιλιομέτρων (2 km < β < 5 km), η αύξηση του μέσου ποσοστού που καταλαμβάνουν οι οικισμοί είναι μεγαλύτερη (μεταβολή από 5,5% σε 7,5%, κατά την εικοσαετία).

Λόγω μεγαλύτερης έκτασης, η δεύτερη κατηγορία (των 7) νομών επηρεάζει τη διαχρονική εξέλιξη της μέσης κατανομής των χρήσεων γης του συνόλου των 13 νομών. Είναι όμως φανερό ότι ειδικά για την αναλογία των οικισμών είναι καταλυτική η συμμετοχή του Ν. Αττικής. Πράγματι, ο μη συνυπολογισμός του συγκεκριμένου νομού δίνει πολύ μικρότερα ποσοστιαία μεγέθη οικιστικών εκτάσεων και ισχνότερες μεταβολές του ποσοστού των οικισμών στους υπόλοιπους 12 νομούς με βάθος β<5 km. (3,9% το 1971, 3,9% το 1981 και 4,6% το 1991, έναντι των αναγραφομένων στον πίνακα 4.4 : 5,3%, 5,9% και 7,0%, αντίστοιχα).

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.4 **ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ, ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1971 - 1981 - 1991, ΤΗΣ ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑΣ ΚΑΤΑΝΟΜΗΣ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΕΣΥΕ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ, ΓΙΑ ΚΑΘΕ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΝΟΜΟ ΜΕ ΒΑΘΟΣ β < 5 km**

ΝΟΜΟΙ	ΕΤΟΣ	ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΕΣ	ΒΟΣΚΟΤΟΠΟΙ	ΔΑΣΗ	ΥΔΑΤΑ	ΟΙΚΙΣΜΟΙ	ΛΟΙΠΕΣ ΕΚΤΑΣΕΙΣ
ΚΥΚΛΑΔΩΝ	1991	17,7%	56,9%	1,7%	1,5%	5,5%	16,6%
	1981	18,2%	57,9%	1,3%	1,6%	4,6%	16,5%
	1971	18,0%	55,0%	0,8%	5,0%	4,2%	16,9%
ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ	1991	15,7%	46,5%	24,1%	2,0%	6,6%	5,0%
	1981	15,7%	47,2%	24,6%	1,9%	6,1%	4,6%
	1971	15,6%	47,3%	25,3%	1,8%	6,5%	3,5%
ΛΕΥΚΑΔΟΣ	1991	33,9%	45,6%	12,7%	1,5%	4,4%	1,9%
	1981	34,5%	42,5%	15,7%	1,5%	4,0%	1,9%
	1971	38,0%	36,8%	17,7%	1,8%	3,8%	1,9%
ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ	1991	17,8%	71,8%	6,3%	0,6%	3,4%	0,2%
	1981	16,2%	74,6%	5,8%	0,3%	2,9%	0,1%
	1971	16,9%	74,6%	5,5%	0,3%	2,6%	0,1%
ΚΕΡΚΥΡΑΣ	1991	54,3%	20,4%	5,6%	2,7%	12,3%	4,8%
	1981	54,4%	23,3%	5,2%	2,7%	9,5%	4,9%
	1971	55,4%	22,1%	5,6%	2,3%	9,0%	5,6%
ΣΑΜΟΥ	1991	23,9%	51,3%	20,5%	0,4%	2,9%	1,0%
	1981	24,4%	51,7%	20,6%	0,4%	2,6%	0,3%
	1971	24,7%	51,3%	20,7%	0,4%	2,6%	0,3%
6 ΝΟΜΟΙ ΜΕ β < 2 km	1991	**21,3%**	**51,1%**	**12,5%**	**1,6%**	**5,9%**	**7,6%**
	1981	**21,4%**	**52,0%**	**12,6%**	**1,5%**	**5,1%**	**7,4%**
	1971	**21,5%**	**51,0%**	**12,6%**	**2,6%**	**5,0%**	**7,4%**
ΖΑΚΥΝΘΟΥ	1991	40,4%	34,6%	18,3%	0,7%	5,8%	0,2%
	1981	39,8%	36,2%	18,6%	0,7%	4,4%	0,2%
	1971	40,3%	36,8%	18,5%	0,9%	3,3%	0,2%
ΧΙΟΥ	1991	18,3%	63,7%	10,7%	0,8%	5,0%	1,5%
	1981	18,3%	63,9%	10,7%	1,0%	4,5%	1,6%
	1971	18,4%	63,1%	11,4%	1,1%	4,3%	1,7%
ΛΕΣΒΟΥ	1991	36,8%	42,0%	14,6%	1,5%	3,3%	1,8%
	1981	36,8%	41,9%	14,8%	1,6%	3,1%	1,8%
	1971	37,4%	40,7%	15,3%	1,5%	3,5%	1,6%
ΑΤΤΙΚΗΣ	1991	24,9%	22,5%	29,6%	0,9%	19,5%	2,6%
	1981	26,0%	23,4%	30,6%	1,3%	16,4%	2,4%
	1971	28,2%	25,3%	30,2%	0,9%	12,9%	2,5%
ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ	1991	34,1%	41,5%	19,2%	0,9%	4,1%	0,2%
	1981	34,1%	42,7%	18,6%	0,7%	3,7%	0,1%
	1971	32,8%	43,9%	18,0%	1,2%	4,0%	0,1%
ΕΥΒΟΙΑΣ	1991	25,9%	39,2%	28,5%	1,5%	3,3%	1,6%
	1981	26,5%	39,5%	28,4%	1,5%	2,6%	1,5%
	1971	26,8%	39,6%	28,7%	1,3%	2,2%	1,4%
ΛΑΣΙΘΙΟΥ	1991	31,2%	56,3%	8,2%	0,6%	3,2%	0,4%
	1981	30,6%	57,1%	8,3%	0,6%	3,0%	0,4%
	1971	30,4%	57,3%	8,4%	0,6%	2,8%	0,5%
7 ΝΟΜΟΙ ΜΕ 2 km < β < 5 km	1991	**29,0%**	**39,2%**	**21,7%**	**1,1%**	**7,5%**	**1,5%**
	1981	**29,4%**	**39,8%**	**21,9%**	**1,2%**	**6,3%**	**1,4%**
	1971	**29,9%**	**40,3%**	**21,8%**	**1,1%**	**5,5%**	**1,4%**
13 ΝΟΜΟΙ ΜΕ β < 5 km	1991	**26,5%**	**43,2%**	**18,7%**	**1,3%**	**7,0%**	**3,5%**
	1981	**26,7%**	**43,9%**	**18,8%**	**1,3%**	**5,9%**	**3,4%**
	1971	**27,0%**	**44,0%**	**18,7%**	**1,6%**	**5,3%**	**3,4%**
ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ	1991	**29,9%**	**39,6%**	**22,3%**	**2,3%**	**4,0%**	**2,0%**
	1981	**29,9%**	**39,8%**	**22,4%**	**2,3%**	**3,7%**	**1,9%**
	1971	**30,0%**	**39,9%**	**22,5%**	**2,4%**	**3,5%**	**1,7%**

ΠΗΓΗ : επεξεργασία στοιχείων από ΕΣΥΕ 1975/1986/1995.

Επίσης, πέραν της προηγούμενης παρατήρησης, από τη μελέτη του πίνακα 4.4 προκύπτει ένα ακόμα λίαν αξιομνημόνευτο από χωροταξική άποψη πόρισμα. Πρόκειται για τη διαπίστωση ότι -κατά κανόνα- **η μεταβολή (αύξηση) της ποσοστιαίας αναλογίας των οικισμών είναι μεγαλύτερη κατά της δεκαετία του '80 από ότι κατά τη δεκαετία του '70.**

Τέλος, σημειώνεται ότι μεταξύ 1971 και 1991 η μεταβολή (αύξηση) της έκτασης των **οικισμών σε απόλυτα μεγέθη είναι περίπου 7.000 ha για τους 6 νομούς** με βάθος $\beta < 2$ km, και περίπου 33.000 ha για τους 7 νομούς με 2 km $< \beta <$ 5 km ή περίπου 8.000 ha αν δεν ληφθεί υπόψη ο Ν. Αττικής. Πρόκειται για άνω του μέσου όρου μεταβολές ανά νομό, αφού κατά το ίδιο χρονικό διάστημα (1971-1991) η έκταση των οικισμών στο σύνολο της χώρας αυξήθηκε κατά περίπου 64.000 ha {πίνακας 4.2}, από τα οποία τα περίπου 25.000 ha αναλογούν στην αύξηση της έκτασης των οικισμών στο Ν. Αττικής.

Συμπερασματικά, η υφιστάμενη καταγραφή της ΕΣΥΕ προσφέρει (στο βαθμό που γίνεται αποδεκτή) ποικιλία εκδοχών για τις χρήσεις γης στους νομούς με τα πιο έντονα φαινόμενα αλληλεπίδρασης μεταξύ ξηράς και θάλασσας (μικρό βάθος). Συνεπώς, η πρώτη εντύπωση είναι ότι δεν ομαδοποιούνται με ενιαίο τρόπο οι χρήσεις γης στους παράκτιους νομούς της χώρας. Όμως, πιο ενδελεχής μελέτη τείνει να επιβεβαιώσει την άποψη για την συρρίκνωση του φυσικού περιβάλλοντος στους παράκτιους νομούς, λόγω της εκεί σταδιακής εξάπλωσης του αντίστοιχου ανθρωπογενούς.

Συμπληρωματικά σημειώνεται ότι αν και η ΕΣΥΕ εκδίδει χάρτες, δεν αναπαριστά σ' αυτούς τις -κατ' αυτήν- βασικές κατηγορίες χρήσεων γης. Γενικότερα, οι χρήσεις γης στην ελληνική επικράτεια δεν έχουν χαρτογραφηθεί ούτε έχουν καταμετρηθεί με τρόπο επιχειρησιακά χρήσιμο για τη χωροταξία, ούτε καν σε εθνικό επίπεδο προσέγγισης. Συνεπώς, δεν είναι διαθέσιμες χρονοσειρές που θα οδηγούσαν σε ασφαλή συμπεράσματα για τη διαχρονική εξέλιξη των χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές της Ελλάδος.

4.2 ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

4.2.1 πληθυσμός

Η ΕΣΥΕ εκτιμούσε σε περίπου 10,5 εκατομμύρια τον πληθυσμό της Ελλάδος κατά τα μέσα της δεκαετίας του '90. [ΕΣΥΕ/Δνση Πληθυσμού]. Πιο αναλυτικά, στις αρχές του 1996 το εκτιμώμενο μέγεθος πληθυσμού ήταν 10.465.059 άτομα. Με δεδομένη την ισότητα των δεικτών γεννητικότητας και θνησιμότητας, ο ρυθμός ετήσιας αύξησης το 1996 ήταν ίσος με το συντελεστή καθαρής μετανάστευση (2,1), επομένως στα τέλη του 1996 το εκτιμώμενο από την ΕΣΥΕ μέγεθος του ελληνικού πληθυσμού ήταν 10.486.595 άτομα.[265]

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.5 **ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΑΙ ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΕΣ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΤΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ**

1951	**1961**	**1971**	**1981**	**1991**
7.632.801	8.388.553	8.768.641	9.740.417	10.259.900

1951 – 1961	**1961 – 1971**	**1971 - 1981**	**1981 – 1991**
9,90 %	4,53 %	11,08 %	5,33 %

1951 – 1971	**1971 – 1991**
14,88 %	17,01 %

1951 – 1991
34,42 %

ΠΗΓΗ : ΕΣΥΕ 1997.

Πέραν των παραπάνω εκτιμήσεων, τα μόνα αξιόπιστα στατιστικά στοιχεία για τον πραγματικό πληθυσμό στην Ελλάδα προέρχονται από τις ανά δεκαετία απογραφές της ΕΣΥΕ. Οι πέντε τελευταίες (1951–1991) έχουν δώσει τα αποτελέσματα που φαίνονται στον πίνακα 4.5. Στον ίδιο πίνακα καταγράφονται, επίσης, οι ανά δεκαετία, εικοσαετία και τεσσαρακονταετία ποσοστιαίες πληθυσμιακές μεταβολές για το σύνολο της χώρας. Η εικόνα των ανά δεκαετία πληθυσμιακών μεταβολών σε εθνικό επίπεδο αναπαρίσταται και στο διάγραμμα 4.1.

Είναι προφανές ότι, με δεδομένη τη σταθερότητα της έκτασης της χώρας μετά την ενσωμάτωση των Δωδεκανήσων (1948), οι πυκνότητες κατοίκων μεταβάλλονται με τις ίδιες ποσοστιαίες αναλογίες που μεταβάλλεται και ο πληθυσμός, κατά τις χρονικές περιόδους μεταξύ των μετά το 1951 Απογραφών. Γενικότερα, οι υπόψη μεταβολές {πίνακας 4.5, διάγραμμα 4.1} αποτελούν αδιαμφισβήτητο δεδομένο για τον ελληνικό χώρο, το οποίο επιτρέπει τη σύγκριση με δημογραφικές εξελίξεις σε μικρότερες χωρικές ενότητες (περιφέρειες, νομοί, παράκτιες περιοχές κλπ.). Από τη συνολική, λοιπόν, θεώρηση του πίνακα και του διαγράμματος προκύπτουν τα ακόλουθα χαρακτηριστικά για τις εξεταζόμενες μεταβολές σε εθνικό επίπεδο :

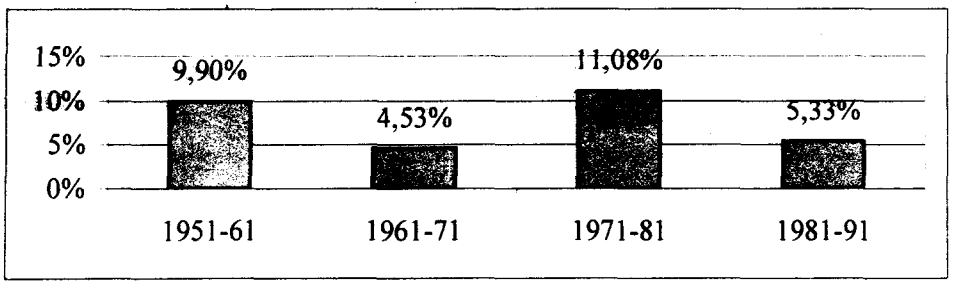
- Η αύξηση πληθυσμού είναι συνεχής, και κατά τις τέσσερις δεκαετίες.
- Το μέγεθος της ανά δεκαετίας αύξησης παρουσιάζει αυξομειούμενο μέγεθος. Παρά το ε-

[265] Άλλες πηγές εκτιμούν (αδιευκρίνιστο πώς) τον τότε ελληνικό πληθυσμό σε μερικές δεκάδες χιλιάδες άτομα παραπάνω. [ALL MEDIA 1999: 7].

ξαιρετικά μικρό πλήθος τιμών (4), παρέχεται με σχετική ενάργεια η εικόνα **πριονωτής διακύμανσης**.

- Κατά τις δεκαετίες 1951-61 και 1971-81 εμφανίζονται οι μεγαλύτερες τιμές ποσοστιαίας αύξησης πληθυσμού, ενώ κατά τις δεκαετίες 1961-71 και 1981-91 οι μικρότερες.
- Οι μεγάλες τιμές ποσοστιαίας αύξησης πληθυσμού κυμαίνονται γύρω στο 10% (9,90% και 11,08%), ενώ κατά τις δεκαετίες ισχνής πληθυσμιακής αύξησης οι ποσοστιαίες μεταβολές πληθυσμού δεν ξεπερνούν το μισό των προηγουμένων τιμών (4,53% και 5,33%).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.1 **ΑΝΑ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΕΣ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΤΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ**

ΠΗΓΗ : ΕΣΥΕ 1997.

Η κατανομή του εκάστοτε ελληνικού πληθυσμού σε ομάδες ηλικιών αποδεικνύει τη διαχρονικά αυξανόμενη **γήρανσή** του. [Αθανασίου κ.ά. 1995: 17]. Τούτο μπορεί να φανεί παραστατικά από την εξέλιξη της μορφής των πυραμίδων ηλικιών [επετηρίδες ΕΣΥΕ], αλλά και τα αναλυτικά στοιχεία που είναι εξαιρετικά σαφή. Πράγματι, ο δείκτης γήρανσης[266] ενώ ήταν 0,233 το 1951, έχει αυξηθεί σε 0,711 το 1991. [ΥΠΕΧΩΔΕ & ΕΜΠ 1997: 5.4]. Κατά το χρονικό διάστημα 1985-1996, μάλιστα, ο δείκτης ακολούθησε «έντονα ανοδική πορεία». [ΕΣΥΕ/Δνση Πληθυσμού]. Πιο αναλυτικά, στο τέλος της υπόψη περιόδου ήταν ίσος με 0,980, δηλαδή σε κάθε 100 άτομα ηλικίας 0-14 ετών αντιστοιχούσαν 98 άτομα ηλικίας άνω των 65 ετών.[267]

Από το 1970 και μετά, η **μετανάστευση** ελλήνων προς το εξωτερικό τείνει να μηδενιστεί. Ταυτόχρονα, εμφανίζονται τάσεις παλιννόστησης και επιπλέον εκτιμάται ότι οι παλιννοστούντες κατευθύνονται στις περιοχές καταγωγής των, τουλάχιστον κατά ένα σημαντικό ποσοστό. Λίγο αργότερα, από τη δεκαετία του '80 και μετά, παρατηρείται μεταναστευτικό ρεύμα μεγάλων ομάδων πληθυσμού, από περιοχές πέριξ της Μαύρης Θάλασσας προς την Ελλάδα. Μάλιστα, μετά το 1990 το προς την Ελλάδα μεταναστευτικό ρεύμα διογκώνεται, αφού προστίθενται οικονομικοί μετανάστες από πρώην σοσιαλιστικές χώρες (γειτονικές ή μη) ή χώρες του λεγόμενου τρίτου κόσμου.

Οι επισήμως καταγεγραμμένοι αλλοδαποί μετανάστες ήσαν της τάξης των 180 χιλιάδων κατά το 1997, αλλά η ίδια η ΕΣΥΕ παραδέχεται ότι εκτός των νομίμων μεταναστών «υπάρχει στην Ελλάδα ένας σημαντικός αλλά ανεξακρίβωτος αριθμός λαθρομεταναστών, κυρίως οικονομικών μεταναστών από γειτονικές και άλλες χώρες». [ΕΣΥΕ/Δνση Πληθυσμού]. **Η άγνοια είναι ακόμα μεγαλύτερη όταν πρόκειται για τη χωρική διασπορά των αλλοδαπών**

[266] Υπενθυμίζεται ότι ο δείκτης γήρανσης ορίζεται (για έναν πληθυσμό σε μία δεδομένη χρονική στιγμή) ως η **αναλογία του αριθμού των ατόμων ηλικίας άνω των 65 ετών προς τον αριθμό των ατόμων με ηλικία μικρότερη των 14 ετών.**

[267] Πρόκειται για εξέλιξη που συμπίπτει με παρόμοιες στις περισσότερες από τις ευρωπαϊκές χώρες [European Commission 1995b: 140-143] και συνδέεται με την αύξηση του μέσου προσδοκώμενου χρόνου ζωής (και των Ελλήνων). Ο τελευταίος αυξήθηκε στην Ελλάδα από 67,3 έτη το 1960 σε 79,5 έτη το 1990 [ό.π.: 144], ενώ η ίδια κατεύθυνση μεταβολής του προσδοκώμενου χρόνου ζωής καταγράφεται και για τους κατοίκους σχεδόν όλων των κρατών [UNDP 1996: 148-151].

μεταναστών στην Ελλάδα και ιδιαίτερα για το κατά πόσο έλκονται ή όχι από τις παράκτιες περιοχές της χώρας. Πάντως, εικάζεται βάσιμα ότι προσελκύονται από περιοχές με αγροτικές και οικοδομικές δραστηριότητες.

Οι ανά δεκαετία μεταβολές του πληθυσμού **των περιφερειών και των νομών** αναπαρίσταται στο (πολλαπλό) διάγραμμα 4.2. Από την προσεκτική ανάγνωσή του (η οποία εντάσσεται στη μελέτη της ευρύτερης περιοχής των παράκτιων περιοχών) οδηγείται κανείς στα ακόλουθα πορίσματα :

- Το βασικότερο χαρακτηριστικό γνώρισμα των εθνικών μεταβολών -δηλαδή η συνεχής αύξηση πληθυσμού- ικανοποιείται μόνο από τις περιφέρειες Κεντρικής Μακεδονίας και Αττικής. Και στις δύο περιπτώσεις, είναι προφανής η καθοριστική συμβολή των δύο (παράκτιων) μεγαλύτερων αστικών κέντρων της χώρας.
- Τη χαρακτηριστική πριονωτή μορφή διακύμανσης των ποσοστιαίων μεταβολών, με μεγαλύτερες τιμές κατά την πρώτη και την τρίτη δεκαετία (ανεξάρτητα του πρόσημου των μεταβολών) ικανοποιούν μόνο οι τρεις βορειοελλαδικές περιφέρειες, η Περ. Κεντ. Μακεδονίας (συντελεστής συσχέτισης με τις αντίστοιχες πανελλαδικές μεταβολές = 0,962), η Περ. Ανατ. Μακεδονίας και Θράκης (0,875) και Περ. Δυτ. Μακεδονίας (0,818).[268] Υπενθυμίζεται ότι εξ αυτών η Περ. Δυτ. Μακεδονίας δεν έχει επαφή με τη θάλασσα -όπως και οι 7 από τους 16 νομούς των τριών βορειοελλαδικών περιφερειών.
- Μόνο η Περ. Κεντρικής Μακεδονίας εμφανίζει τιμές των ανά δεκαετία ποσοστιαίων μεταβολών πληθυσμού παραπλήσιες με τις αντίστοιχες εθνικές (15,03%, 6,49%, 13,75% και 6,71%, έναντι των πανελλαδικών μεταβολών 9,90%, 4,53%, 11,08 και 5,33%, αντίστοιχα).
- Κατά την τελευταία δεκαετία για την οποία υπάρχουν επίσημα πληθυσμιακά στοιχεία (1981-1991), οι περιφέρειες που παρουσιάζουν σημάδια δημογραφικής ακμής είναι οι περιφέρειες Νοτ. Αιγαίου, Στερεάς Ελλάδος, Δυτ. Ελλάδος, Κρήτης και γενικότερα η νότια και νησιωτική Ελλάδα. Το γεγονός αυτό ίσως οφείλεται **«στη γρήγορη ανάπτυξη του τουρισμού», κατά περίπτωση δε και της γεωργίας** [Αθανασίου κ.ά. 1995: 19].
- Σε επίπεδο νομών το υπ' αρ. 1 χαρακτηριστικό γνώρισμα (αλλεπάλληλες αυξήσεις) ικανοποιούν μόνο οι νομοί Ημαθίας, Θεσσαλονίκης, Λαρίσης, Αχαΐας, Βοιωτίας, Αττικής και Ηρακλείου. Σημειώνεται ότι και οι επτά προαναφερθέντες νομοί έχουν γειτνίαση Γ=1, είναι δηλαδή παραλιακοί, αλλά τα εκεί φαινόμενα αλληλεπίδρασης ξηράς και θάλασσας δεν είναι έντονα.[269]
- Τη χαρακτηριστική πριονωτή μορφή διακύμανσης των πανελλαδικών ανά δεκαετία ποσοστιαίων μεταβολών πληθυσμού επαναλαμβάνεται με ενάργεια στους νομούς Έβρου (συντελεστής συσχέτισης = 0,914), Ημαθίας (0,897), Καβάλας (0,858), Ηρακλείου (0,854), Καστοριάς (0,851), Κοζάνης (0,845), Πιερίας (0,839), Λαρίσης (0,823), Γρεβενών (0,744), Ροδόπης (0,731), Λασιθίου (0,721) και Άρτας (0,718). Επομένως, **η παράλληλη δημογραφική πορεία με τον πανελλαδικό μέσο όρο αποτελεί χαρακτηριστικό νομών, οι οποίοι δεν διακρίνονται ούτε για το μικρό βάθος των ούτε για το μεγάλο μήκος ακτογραμμών τους,** δηλαδή νομών στους οποίους τα φαινόμενα αλληλεπίδρασης μεταξύ ξηράς και θάλασσας δεν είναι πολύ έντονα.
- Κατά τη δεκαετία 1981-1991, 20 νομοί παρουσιάζουν πληθυσμιακή αύξηση μεγαλύτερη της αντίστοιχης πανελλαδικής μεταβολής (5,33%). Είναι αξιομνημόνευτο ότι εκτός από τον 15ο στη σειρά (Ν. Ιωαννίνων), όλοι οι υπόλοιποι νομοί **έχουν γειτνίαση Γ=1, είναι δηλαδή παράκτιοι.** Οι νομοί αυτοί και η πληθυσμιακή τους αύξηση κατά τη δεκαετία του

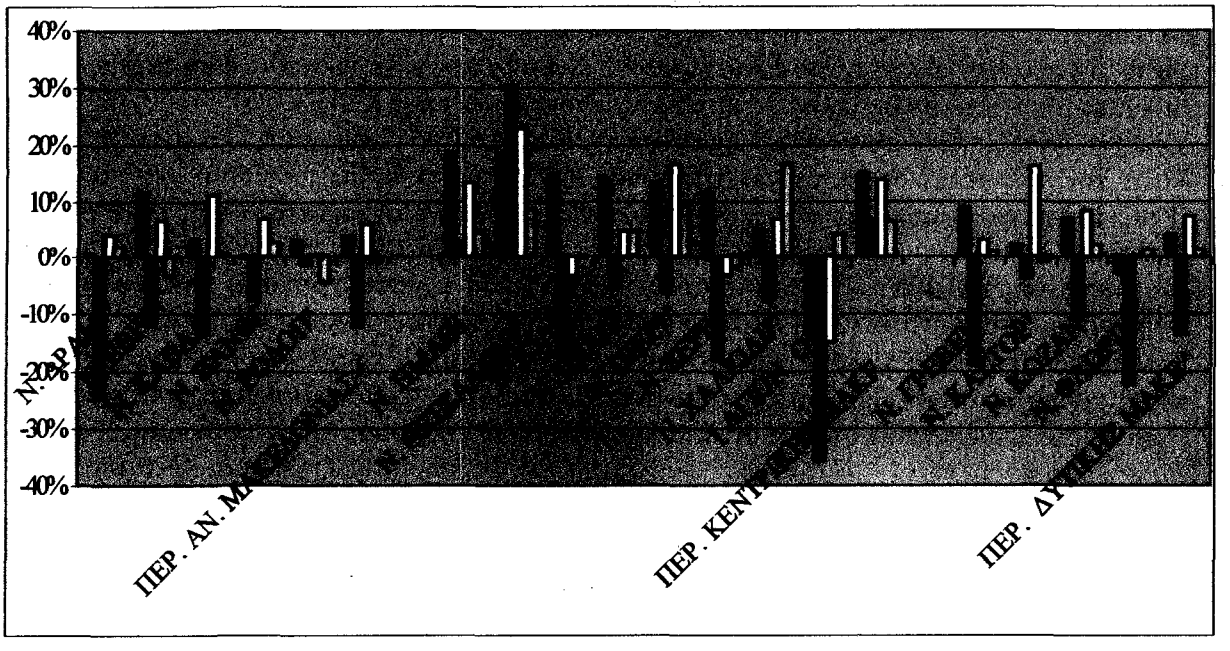
[268] Η εδώ χρησιμοποίηση του συντελεστή συσχέτισης είναι επικουρική της συγκριτικής οπτικής εικόνας που παρέχει το διάγραμμα 4.2. Κι αυτό γιατί η αυτοτελής θεώρησή του είναι τουλάχιστον παρακινδυνευμένη, λόγω του εξόχως μικρού αριθμού παρατηρήσεων (4) με τις οποίες υπολογίστηκε. Το ίδιο ισχύει και όπου ξαναχρησιμοποιηθεί στο τρέχον κεφάλαιο 4.2.1.

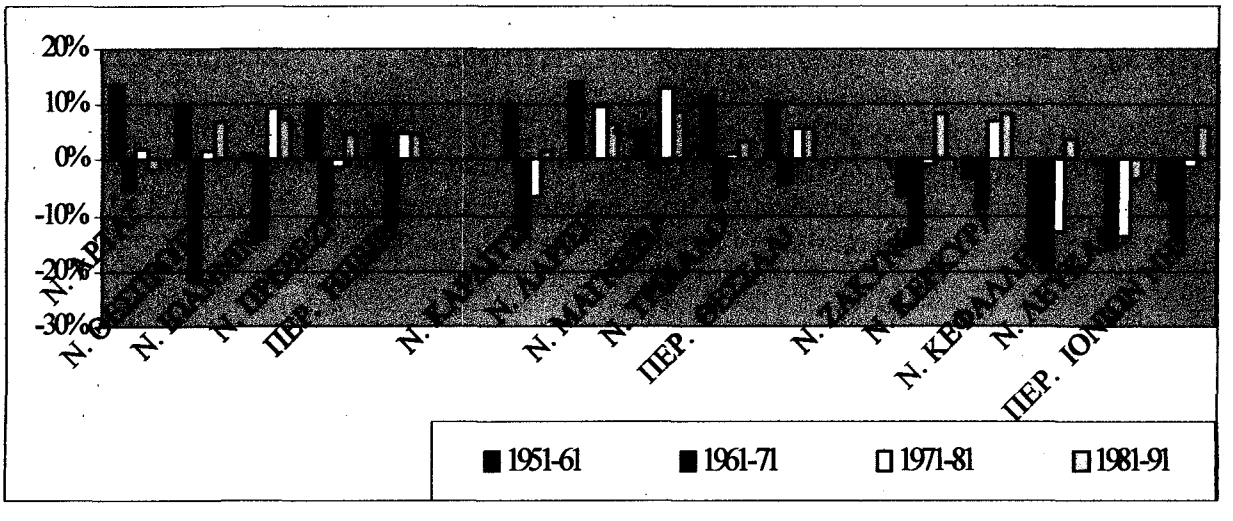
[269] Πράγματι, έναντι πανελλήνιου μέσου όρου ίσου με 7,95 km, οι συγκεκριμένοι νομοί έχουν τιμές βάθους : 267,03 km, 25,24 km, 107,11 km, 22,56 km, 15,13 km, 3,11 km και 10,96 km, αντίστοιχα.

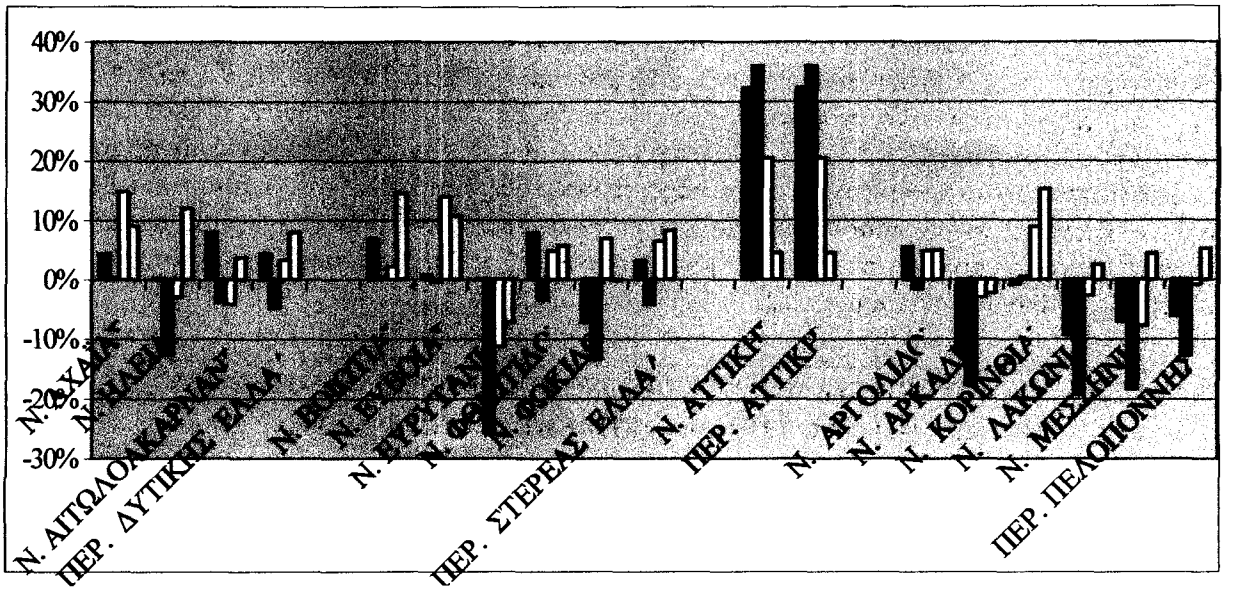
'80 έχουν ως ακολούθως :

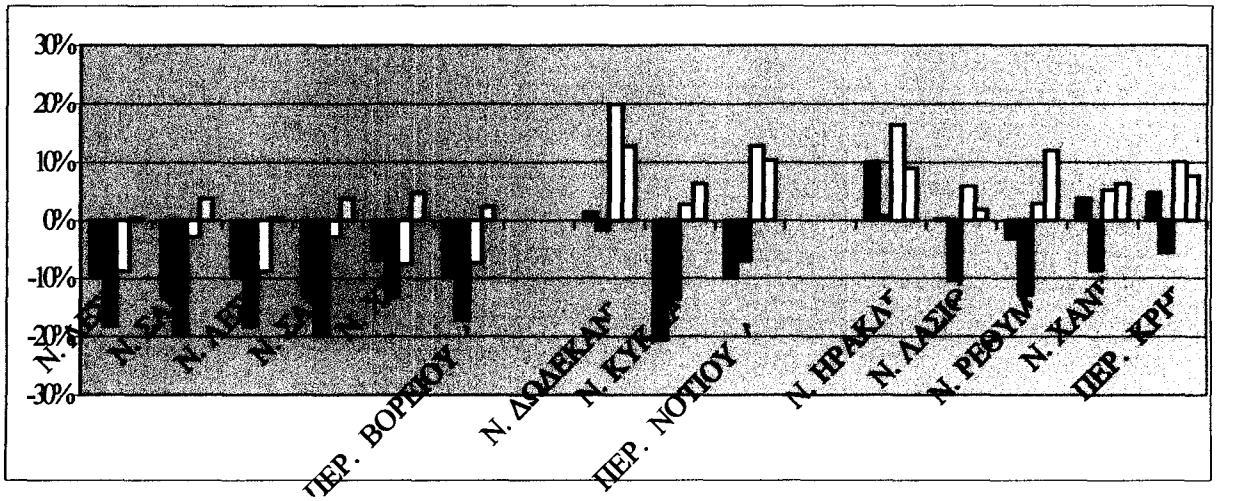
Ν. ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ	16,55%	Ν. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	8,74%
Ν. ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ	15,26%	Ν. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ	8,64%
Ν. ΒΟΙΩΤΙΑΣ	14,45%	Ν. ΖΑΚΥΝΘΟΥ	8,47%
Ν. ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ	12,69%	Ν. ΚΕΡΚΥΡΑΣ	8,16%
Ν. ΗΛΕΙΑΣ	11,93%	Ν. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	7,39%
Ν. ΡΕΘΥΜΝΗΣ	11,91%	Ν. ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ	7,05%
Ν. ΕΥΒΟΙΑΣ	10,61%	Ν. ΛΑΡΙΣΗΣ	6,42%
Ν. ΠΙΕΡΙΑΣ	9,27%	Ν. ΧΑΝΙΩΝ	6,29%
Ν. ΑΧΑΪΑΣ	9,04%	Ν. ΚΥΚΛΑΔΩΝ	6,27%
Ν. ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ	8,90%	Ν. ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ	5,73%

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2 **ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΣΤΟΥΣ ΝΟΜΟΥΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ**

ΠΗΓΗ : επεξεργασία στοιχείων από ΕΣΥΕ 1997

4.2.2 ενεργός πληθυσμός

Το 1996, το εργατικό δυναμικό[270] στην Ελλάδα ήταν 4.318.302 άτομα, μέγεθος που μειώθηκε σε 4.294.405 άτομα ένα χρόνο αργότερα. Το ποσοστό του εργατικού δυναμικού ως προς το σύνολο των κατοίκων ηλικίας μεγαλύτερης των 14 ετών εμφανίζεται σταθεροποιημένο, μετά το 1992, μεταξύ 48% και 49%, «ενώ κατά την αμέσως προηγούμενη πενταετία

[270] Πρόκειται για μέγεθος το οποίο προκύπτει από ετησίως πραγματοποιούμενες έρευνες της ΕΣΥΕ, που διεξάγονται (το β΄ τρίμηνο) σε όλη τη χώρα, σε δείγμα περίπου 62.000 νοικοκυριών.

(1987-1991) κυμάνθηκε μεταξύ 47% και 50%». [ΕΣΥΕ 1998α, *Απασχόληση-Ανεργία-Αμοιβή Εργασίας*].

Ταυτόχρονα, το ποσοστό ανεργίας αυξάνεται από 4,4% το 1981 σε 8,1% του εργατικού δυναμικού το 1991 [Αθανασίου κ.ά. 1995: 23], και από 9,7% το 1993 σε 10,3% το 1997 [ΕΣΥΕ ό.π.]. Σε περιφερειακό επίπεδο, οι τρεις περιφέρειες του Αιγαίου είχαν, το 1981, τα μικρότερα ποσοστά ανεργίας, ενώ το 1991 μικρότερους δείκτες ανεργίας εμφανίζουν οι «σχετικά ακμάζουσες λόγω τουριστικής ανάπτυξης περιφέρειες Κρήτης, Νοτ. Αιγαίου και Ιονίων Νήσων». Και οι τέσσερις προαναφερθείσες περιφέρειες παρουσιάζουν τα μικρότερα ποσοστά ανεργίας, κατά τα πιο πρόσφατα έτη, και ακολουθούν οι περιφέρειες Πελοποννήσου και Θεσσαλίας. [Αθανασίου κ.ά. ό.π.: 22].

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.6 **ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΝΕΡΓΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ, ΜΕΤΑΞΥ 1961-1991, ΓΙΑ ΚΑΘΕ ΝΟΜΟ ΜΕ ΒΑΘΟΣ β < 10 km**

ΒΑΘΟΣ	ΝΟΜΟΙ	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΝΕΡΓΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ		
km		1961-1971	1971-1981	1981-1991
1,09	1. ΚΥΚΛΑΔΩΝ	-17,3%	3,1%	9,8%
1,39	2. ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ	-11,4%	17,8%	30,4%
1,53	3. ΛΕΥΚΑΔΟΣ	-19,3%	-16,8%	-14,3%
1,68	4. ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ	-22,9%	-15,3%	28,1%
1,74	5. ΚΕΡΚΥΡΑΣ	-18,6%	-1,7%	0,6%
1,82	6. ΣΑΜΟΥ	-31,4%	-7,7%	4,6%
1,35	**$1^{ος}$ – $6^{ος}$**	**-18,4%**	**1,7%**	**13,0%**
2,43	7. ΖΑΚΥΝΘΟΥ	-24,2%	9,5%	3,8%
2,46	8. ΧΙΟΥ	-28,2%	-8,2%	2,6%
2,88	9. ΛΕΣΒΟΥ	-25,0%	-25,2%	-9,5%
3,11	10. ΑΤΤΙΚΗΣ	22,9%	22,3%	14,7%
3,24	11. ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ	-16,0%	18,4%	9,7%
3,91	12. ΕΥΒΟΙΑΣ	-19,1%	13,3%	13,1%
4,03	13. ΛΑΣΙΘΙΟΥ	-25,3%	-5,9%	2,3%
3,29	**$7^{ος}$ – $13^{ος}$**	**11,4%**	**18,5%**	**13,3%**
2,22	**$1^{ος}$ – $13^{ος}$**	**7,0%**	**16,7%**	**13,3%**
5,05	14. ΧΑΝΙΩΝ	-21,2%	0,4%	11,4%
5,23	15. ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ	-23,6%	-5,2%	28,4%
6,49	16. ΠΡΕΒΕΖΗΣ	-22,1%	-1,7%	13,6%
7,79	17. ΛΑΚΩΝΙΑΣ	-25,8%	-13,7%	3,2%
7,94	18. ΚΑΒΑΛΑΣ	-33,8%	0,3%	6,3%
8,01	19. ΑΡΓΟΛΙΔΟΣ	-13,5%	-0,7%	7,3%
8,18	20. ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ	-6,7%	-6,8%	-3,4%
8,61	21. ΑΡΤΑΣ	-23,4%	11,9%	-10,1%
8,76	22. ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ	-21,8%	-10,3%	-1,8%
9,03	23. ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ	-24,5%	10,5%	15,8%
7,26	**$14^{ος}$ – $23^{ος}$**	**-20,6%**	**-3,9%**	**4,2%**
3,48	**$1^{ος}$ – $23^{ος}$**	**-1,4%**	**11,6%**	**11,4%**
7,95	**ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ**	**-10,8%**	**9,2%**	**9,7%**

ΠΗΓΗ : επεξεργασία στοιχείων της ΕΣΥΕ που έχουν ληφθεί από: Θεοδωρή-Μαρκογιαννάκη κ.ά. 1986 και Αθανασίου κ.ά. 1995.

Από την άλλη πλευρά, η διαχρονική εξέλιξη του οικονομικά ενεργού πληθυσμού[271] έχει ως εξής : 1961: 43,4 % του τότε πληθυσμού, 1971: 37,0 %, 1981: 36,4 % και 1991: 37,9 %. Είναι εμφανής η πτώση του συγκεκριμένου δείκτη κατά τη δεκαετία του '60, ταυτόχρονα δηλαδή με το τότε εντονότατο ρεύμα μετανάστευσης. Το ποσοστό του ενεργού πληθυσμού επιβραδύνει τη μείωσή του κατά τη δεκαετία του '70, ενώ ανακάμπτει μεταξύ 1981 και 1991.

Όσον αφορά την κατά τόπους κατεύθυνση μεταβολής του ενεργού πληθυσμού, το εθνικό πρότυπο (μείωση) κατά τη δεκαετία του '60 καταγράφεται την ίδια περίοδο σε όλους τους ελληνικούς νομούς, με εξαίρεση αυτούς της Αττικής και της Θεσσαλονίκης. Επίσης, μείωση του ενεργού πληθυσμού παρατηρείται στην πλειοψηφία των ελληνικών νομών, μεταξύ αρχής και τέλους της επισκοπούμενης τριακονταετίας (1961-1991). Εξαίρεση αποτελούν οι νομοί (κατά σειρά μεγέθους θετικής μεταβολής) : Αττικής, Θεσσαλονίκης, Δωδεκανήσου, Ηρακλείου, Αχαΐας, Μαγνησίας, Λαρίσης, Κορινθίας, Ημαθίας και Ευβοίας. Οι περισσότεροι από αυτούς ανήκουν στο "αναπτυξιακό S", ενώ η περίπτωση του Ν. Δωδεκανήσου συνδέεται σαφέστατα με την εκεί τουριστική ανάπτυξη.

Ειδικότερα, για τους 23 ελληνικούς νομούς με τις μικρότερες τιμές του βάθους (άρα τα εντονότερα φαινόμενα αλληλεπίδρασης ξηράς και θάλασσας), η διαχρονική εξέλιξη του οικονομικά ενεργού πληθυσμού φαίνεται στον πίνακα 4.6. Τα ανά δεκαετία απόλυτα μεγέθη των ποσοστών του οικονομικά ενεργού πληθυσμού σε κάθε νομό εμφανίζουν μεγάλη διασπορά. Είναι επομένως πολύ δύσκολη η ομαδοποίησή τους και η εξαγωγή αξιόπιστων πορισμάτων, εντούτοις διαφαίνονται τα ακόλουθα :

- Οι μέσες τιμές του μεγέθους του ενεργού πληθυσμού, για τους 6 νομούς της πρώτης κατηγορίας ($\beta < 2$ km), είναι πάντα μικρότερες των αντίστοιχων πανελλαδικών.
- Ομοίως μικρότεροι των αντίστοιχων πανελλαδικών είναι και οι μέσοι όροι των 13 πρώτων ($\beta < 5$ km) και των 23 πρώτων νομών ($\beta < 10$ km) του πίνακα 4.6, και για τα τέσσερα επισκοπούμενα έτη (1961, 1971, 1981 και 1991).
- Όσον αφορά τις ανά δεκαετία ποσοστιαίες μεταβολές του ενεργού πληθυσμού στους 6 νομούς με τα πιο έντονα φαινόμενα αλληλεπίδρασης μεταξύ ξηράς και θάλασσας, παρατηρείται ότι κατά τις δεκαετίες 1961-71 και 1971-81 είναι κατά κανόνα αρνητικές έναντι των αντίστοιχων πανελλαδικών. Αντίθετα, **κατά τη δεκαετία 1981-91 η μεταβολή του μέσου όρου του οικονομικά ενεργού πληθυσμού για τους 6 νομούς (13,0%) είναι θετική (μεγαλύτερη) έναντι της αντίστοιχης μεταβολής για το σύνολο των 51 νομών της χώρας (9,7%)**. Επιπλέον, επισημαίνεται ότι η συμβολή του (με την πιο έντονη τουριστική ανάπτυξη) Ν. Δωδεκανήσου είναι καθοριστική στη διαμόρφωση του μέσου όρου των 6 πρώτων νομών, και για τις τρεις επισκοπούμενες δεκαετίες.

Συμπερασματικά, ο πληθυσμός της Ελλάδος αυξάνει συνεχώς κατά την τελευταία πεντηκονταετία. Τεκμηριώνεται επομένως η ύπαρξη του ενός από τα τρία αφετηριακά αίτια των μεταβολών των χρήσεων γης. {κεφάλαιο 1.4.4, σχήμα 1.6}.

Ταυτόχρονα όμως, οι παράκτιες περιφέρειες και νομοί δεν φαίνεται να ακολουθούν το πανελλαδικό πρότυπο. Μόνο κατά τη δεκαετία 1981-1991 παρουσιάζεται δημογραφική έξαρση σε αρκετές από αυτές τις παράκτιες περιοχές. Ανάλογα συμπεράσματα προκύπτουν και από τις μελέτη της διαχρονικής εξέλιξης του ενεργού πληθυσμού.

[271] Πρόκειται για μέγεθος που ορίζεται με τρόπο παραπλήσιο του τρόπου που ορίζεται το εργατικό δυναμικό και υπολογίζεται με στοιχεία που προέρχονται από τις ανά δεκαετία απογραφές πληθυσμού.

4.3 ΟΙΚΙΣΤΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ

4.3.1 ιστορική ανασκόπηση

Αν και ξεφεύγει από το χρονικό ορίζοντα της παρούσας εργασίας, σημειώνεται ότι κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας -και ιδιαίτερα τον 16ο και τον 17ο αιώνα- ελαττώθηκε σημαντικά ο πληθυσμός εντός των ορίων της σημερινής ελληνικής επικράτειας. «**Ένα μέρος των ακτών και πολλά νησιά ερημώθηκαν τελείως**», ενώ οι εναπομείναντες εγκατέλειψαν τις πεδιάδες «για να καταφύγουν στα βουνά». [Σβορώνος 1972: 43]. Παρόλο που η προαναφερθείσα φυγή από τους (πεδινούς και ευκολοπρόσιτους) παράκτιους και νησιωτικούς οικισμούς δεν είναι εύκολο να τεκμηριωθεί με συγκεκριμένα στατιστικά στοιχεία, εντούτοις θεωρείται ότι επιβεβαιώνεται από την ανασφάλεια που επικρατούσε τότε στις θαλάσσιες οδούς, λόγω της πειρατείας και των τουρκοβενετικών πολέμων [Πρεβελάκης 1997: 122] καθώς και από την αυτονόητη διάθεση αποφυγής του φορολογικού ή άλλου ελέγχου των κατακτητών.

Στα χρόνια της ύστερης Τουρκοκρατίας (1770-1830) καταγράφονται σημαντικές μεταβολές στο οικιστικό δίκτυο του ελλαδικού χώρου. Αναπτύσσονται ορεινοί οικισμοί στην ενδοχώρα (Ζαγοροχώρια, Μάνη, Σούλι, Σφακιά, Τύρναβος, Ραψάνη, χωριά Πηλίου αλλά και Καστοριά, Σέρρες, Νάουσα, Βέροια, Έδεσσα, Αμπελάκια, Ιωάννινα κλπ.), με εξειδίκευση είτε γεωργοκτηνοτροφική είτε χειροτεχνικών και βιοτεχνικών δραστηριοτήτων. Πρόκειται για χωροταξικές ανακατατάξεις που συνδέονται με το γενικότερο κατακερματισμό της ευρύτερης περιοχής αλλά και με τις τότε **δυνατότητες των χερσαίων δικτύων μεταφορών**. [Καλοκάρδου κ.ά. 1981: 30-31].

Από την άλλη πλευρά, ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την παρούσα εργασία έχουν οι ακόλουθες εξελίξεις, όσον αφορά το οικιστικό δίκτυο της ιδίας χρονικής περιόδου [ό.π.] :

- Αναπτύχθηκαν πολλά **αστικά κέντρα σε παράκτιες περιοχές**, με κύριο αντικείμενο την πρακτόρευση εισαγομένων βιομηχανικών προϊόντων και εξαγομένων πρώτων υλών. Οι πόλεις αυτές ήταν μάλλον μικρές, λόγω της περιορισμένης από φυσικά εμπόδια ενδοχώρας και χωροθετούνται είτε στον άξονα Βενετίας-Παλαιστίνης (Κέρκυρα, Σαγιάδα, Πρέβεζα, Ζάκυνθος, Μεθώνη, Κορώνη, Χανιά, Ηράκλειο, κ.ά.) είτε στον αιγαιακό χώρο (Θεσσαλονίκη, Ζαγορά, Σκόπελος, Τρίκερι, Άνδρος, Τήνος, Κύμη, Λήμνος, Μυτιλήνη, Χίος, Πάρος, Νάξος, Σαντορίνη, Λεωνίδιο κ.ά.).
- Αναπτύχθηκαν **οικισμοί-λιμάνια σε νησιά** με άγονη ενδοχώρα, «με αποκλειστική σχεδόν οικονομική απασχόληση το μεσογειακό εμπόριο». Πρόκειται για τις περιπτώσεις των Σπετσών, της Ύδρας και των Ψαρών.[272]

Μετά την Απελευθέρωση, αρκετές πόλεις-λιμάνια της προηγούμενης περιόδου αναπτύχθηκαν προνομιακά (Αίγινα, Βόλος, Σύρος, Ναύπλιο, Κύμη, Σκόπελος). Όμως, λίγο πριν από τον 20ο αιώνα, η αυτοδυναμία των μικρών επαρχιακών (παράκτιων) πόλεων παύει να υφίσταται, ως συνέπεια των τότε διεθνών οικονομικών εξελίξεων, που αν μη τι άλλο επέ-

[272] Μελετώντας την εξέλιξη των ελληνικών πόλεων κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας ο Καρύδης [1988] εντοπίζει το ενδιαφέρον του στον ηπειρωτικό κορμό της χώρας και ιδιαίτερα στην ενδοχώρα. Για τα νησιά και τις παράκτιες περιοχές του ελληνικού χώρου περιορίζεται να επισημάνει τρεις παραμέτρους που συντέλεσαν στην εκεί διαμόρφωση του οικιστικού δικτύου. Αυτές είναι: α) η ισχυρή ενετική παρουσία και οι σχέσεις υποτέλειας, β) οι ιδιομορφίες του γεωγραφικού περιβάλλοντος και γ) ο οικιστικός περίγυρος και η μικρή αγροτική ενδοχώρα. [ό.π.: 115].

βαλλαν τη συγκέντρωση του κεφαλαίου σε λιγότερα και ισχυρότερα κέντρα. [Μαντουβάλλου & Πολύζος 1980]. Βασική συνέπεια αυτής της γενικότερης αλλαγής ήταν «**η απαρχή της καταστροφής των ορεινών χωριών**» [Καλοκάρδου κ.ά. ό.π.], **τα οποία τεκμαίρεται ότι, κατά κανόνα, ήσαν στην ενδοχώρα και όχι κοντά στη θάλασσα.**

Μέχρι τη Μικρασιατική Καταστροφή, αν και η διόγκωση του πληθυσμού της Αθήνας δεν ήταν πολύ μεγάλη, «οι οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες ήσαν τέτοιες, που, εμπέδωσαν τον κυρίαρχο ρόλο της στο συνολικό χώρο». [Λουκάκης 1976α: 364]. Αναφερόμενοι στο χρονικό διάστημα από το 1850 μέχρι το 1920, οι Μαντουβάλου & Πολύζος [ό.π.] επισημαίνουν κι αυτοί την ισχυροποίηση της Αθήνας ως βασικού αστικού κέντρου της χώρας αλλά, επιπλέον, και την αποδιοργάνωση του προγενέστερου οικιστικού δικτύου. Ταυτόχρονα, καταγράφουν τα 38 μεγαλύτερα αστικά κέντρα κατά την Απογραφή του 1907, με πληθυσμούς από 242,3 χιλιάδες κατοίκους έως 5,3 χιλιάδες κατοίκους. Εξ αυτών, τα 20 είναι κτισμένα σε άμεση επαφή με την ακτογραμμή, ενώ τα 18 μακριά απ' αυτήν. Σε αντίστοιχο πίνακα για το 1920 καταγράφονται 48 αστικά κέντρα (με πληθυσμούς από 430,7 χιλιάδες κατοίκους έως 6,1 χιλιάδες κατοίκους), μεταξύ των οποίων τα παράκτια (23) μειοψηφούν πλέον έναντι των μη παράκτιων (25).

Οι Κατοχιανού & Θεοδωρή-Μακρογιαννάκη [1989: 40] αποδίδουν τη σημειωθείσα εντυπωσιακή αύξηση της αστικοποίησης, κατά την περίοδο 1889-1940, στην εισροή κεφαλαίων από το εξωτερικό, στο ρεύμα των προσφύγων αλλά και στη **μεγάλη επέκταση «της συγκοινωνιακής υποδομής στις παράκτιες περιοχές της χώρας»**. Πάντως, αποτελεί αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι το προϋπάρχον οξύ οικιστικό πρόβλημα επιδεινώθηκε περαιτέρω μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Οι εφαρμοσθείσες πολιτικές συμπεριέλαβαν την ενθάρρυνση της λειτουργίας πολυάριθμων οικοδομικών συνεταιρισμών και άλλα μέτρα, που τελικά κατέληξαν στον κατακερματισμό της περιαστικής γης και γενικότερα στην εξάπλωση σε ευρύτατα κοινωνικά στρώματα του "θεσμού" της (μικρού μεγέθους) ιδιοκτησίας γης. [Μαντουβάλου & Πολύζος 1981: 12].

Όσον αφορά τη χωρική διάσταση των εξελίξεων στο ελληνικό οικιστικό δίκτυο μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, ο καθηγητής Π. Λουκάκης σημειώνει ότι «**ο μεγαλύτερος αριθμός νέων κατοίκων εγκαταστάθηκε στο τόξο που ορίζεται από το ανατολικό ηπειρωτικό τμήμα της χώρας**». [Λουκάκης 1976α: 365]. Στη γεωγραφική αυτή προτίμηση συνέβαλε ασφαλώς η υφιστάμενη χωροθέτηση των δύο μεγαλύτερων αστικών κέντρων της χώρας, της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης. Εξετάζοντας δημογραφικές παραμέτρους των δυτικών ακτών του Αιγαίου -από το Σαρωνικό μέχρι τον κόλπο Ορφανού- ο Κάϋζερ [1968: 38] χαρακτηρίζει αυτή την περιοχή ως «ζώνη ασφαλούς προόδου». Πρόκειται για εκτίμηση η οποία σταδιακά επιβεβαιώνεται έκτοτε, με τη διαμόρφωση του ευρύτερου αστικοβιομηχανικού άξονα που ονομάστηκε "αναπτυξιακό S". [ΚΕΠΕ 1967: 22, ΥΠΕΧΩΔΕ & ΕΜΠ 1997: 5.32].

Από το 1928 έως το 1940, ο ελληνικός πληθυσμός αυξήθηκε ταχύτατα. Σε απόλυτους αριθμούς ξεπέρασε το 1.100.000 άτομα, με αρκετά ισόρροπη κατανομή στο χώρο και χωρίς εμφανή προτίμηση των αστικών κέντρων. Πράγματι, το 1940 καταγράφηκαν από την ΕΣΥΕ [*Επετηρίδα 1955*: 12-13] 43 πόλεις και πολεοδομικά συγκροτήματα (συμπεριλαμβανομένης -ατύπως- και της Ρόδου), τα οποία είχαν πληθυσμό μεγαλύτερο των 10.000 κατοίκων. Τα 19 από αυτά ήσαν παράκτια, αλλά τα περισσότερα (24) ήσαν κτισμένα μακριά από τη θάλασσα. Από την άλλη πλευρά, τόσο το γεγονός ότι η μεγαλύτερη μη παράκτια πόλη (Σέρρες) ευρίσκεται μόλις στην 8η θέση, όσο και το ότι η Αθήνα (μαζί με τον Πειραιά) έχει ήδη αναδειχθεί στον κυρίαρχο και ιδιαίτερα πολυπληθή αστικό και βιομηχανικό πόλο της χώρας οδηγούν στην ακόλουθη κατανομή του αστικού πληθυσμού, το 1940 :

- **Στα 19 παράκτια αστικά κέντρα κατοικούσαν 1.868.017 άτομα, δηλαδή το 75,5% του τότε αστικού πληθυσμού.**
- Στα (πολύ περισσότερα) 24 μη παράκτια αστικά κέντρα κατοικούσαν μόνο 543.630 άτομα (22,5%). {πίνακας 4.7}.

4.3.2 παράκτια αστικά κέντρα

Αμέσως μετά την εμπόλεμη δεκαετία του '40, οι συνθήκες που επικρατούν στην ελληνική οικονομία και διοίκηση, σε συνδυασμό με τις τότε τεχνολογικές εξελίξεις και δυνατότητες, ευνόησαν το μοναδικό αστικό κέντρο -την Αθήνα- που είχε ήδη αναπτύξει υποδομές και παράλληλα : προσέφερε επαρκές και κατάλληλο εργατικό δυναμικό, διαμορφωμένες αγορές, είχε τη δυνατότητα να προσελκύσει κεφάλαια και τέλος παρείχε την ευκολία προσπέλασης σε κέντρα αποφάσεων κάθε είδους. [Λουκάκης 1976β]. Παράλληλα, αν και δεν υπάρχουν πλήρως τεκμηριωμένα στοιχεία για τις εσωτερικές μετακινήσεις του πληθυσμού,[273] εκτιμάται ότι μέχρι τη δεκαετία του '70 έλαβε χώρα «μία πληθυσμιακή μετάγγιση από τους αγροτικούς οικισμούς προς την Αθήνα μέσω των μικροτέρων αστικών οικισμών». [Λουκάκης 1976α].

Οι γενικότερες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που επικράτησαν από τη δεκαετία του '70 και μετά είχαν ως αποτέλεσμα την επιβράδυνση αφ' ενός μεν του ρυθμού αύξησης του πληθυσμού Αθηνών και Θεσσαλονίκης, αφ' ετέρου του ρυθμού μείωσης του πληθυσμού των αγροτικών περιοχών. Ταυτόχρονα, καταγράφεται «μεγαλύτερη εισροή από ότι εκροή πληθυσμού σε ημιαστικές περιοχές» [Αθανασίου κ.ά. 1995: 17], με αποτέλεσμα την αύξηση του πληθυσμού των ελληνικών κωμοπόλεων.

Αν και, λοιπόν, η αστυφιλία δεν έπαυσε να αποτελεί κυρίαρχο φαινόμενο,[274] δεν παρουσιάζει πλέον την έξαρση των πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών.[275] Πράγματι, η αναλογία του αστικού πληθυσμού επί του συνολικού πληθυσμού από περίπου 20% που ήταν στις αρχές του αιώνα, ξεπέρασε το 30% το 1928, προσέγγισε το 33% το 1940 και στη συνέχεια εξελίχθηκε ως εξής : 37,7% το 1951, 43,3% το 1961, 53,2% το 1971, 58,1% το 1981 και μόλις ελαφρά αυξημένος σε 58,8% το 1991. [ΕΣΥΕ 1997: 43]. Σε απόλυτα μεγέθη, οι μεταβολές κατά τις δεκαετίες '50, '60 και '70 ήταν κάθε φορά της τάξης του ενός εκατομμυρίου ατόμων, αλλά κατά τη δεκαετία του '90 η απόλυτη μεταβολή περιορίστηκε στα 400.000 άτομα, περίπου. {πίνακας 4.7}.

Κατά τη μεταπολεμική περίοδο, ο αστικός πληθυσμός αυξάνεται μεν με γρήγορους ρυθμούς (από 37,7% επί του συνόλου το 1951, σε 58,8% το 1991), αλλά **η ποσοστιαία συμμετοχή του αστικού πληθυσμού που κατοικεί σε παράκτιες πόλεις και πολεοδομικά συγκροτήματα δεν μεταβάλλεται σημαντικά**. Ίσως επειδή η συμμετοχή αυτή ήταν ανέκαθεν αρκετά μεγάλη, η μεταβολή της είναι σχετικά μικρή, της τάξης των 5 εκατοστιαίων μονάδων κατά τα μεταπολεμικά χρόνια (από 77,5% σε 82,9% ή 81,1%). Επίσης, είναι αξιοσημείωτο ότι μεταξύ 1971 και 1981 το ποσοστό αυτό παρουσιάζει επιβράδυνση του ρυθμού αύξησής του (από 82,3% σε 82,9%), ενώ μεταξύ 1981 και 1991 παρουσιάζει σημαντική κάμψη (από 82,9% σε 81,1%), αν και σε απόλυτες τιμές αυξάνει και πάλι -κατά 200.000 άτομα, περίπου. {πίνακας 4.7}.

Ταυτόχρονα, το πλήθος των παράκτιων αστικών κέντρων αυξάνει μεν, από 22 το 1951 και το 1971, σε 25 το 1981 και σε 28 το 1991, παραμένει, όμως, πάντα μικρότερο του αριθμού των μη παράκτιων αστικών κέντρων -37 το 1991. {πίνακας 4.7}. Εξάλλου, υπενθυμίζεται ότι από το σύνολο των 51 ελληνικών νομών μόνο οι 40 έχουν γειτνίαση Γ=1 και εξ αυτών μόνο οι 26 έχουν πρωτεύουσα κτισμένη παρά θιν αλός. Συνολικά δηλαδή, **μόνο οι μισοί νο-**

---

[273] Για την πολύ σύντομη χρονική περίοδο 1958-1961 βλ. ΚΕΠΕ 1967: χάρτες 15-17.

[274] Σε σχετικά πρόσφατες εκτιμήσεις της, η ΕΣΥΕ αναφερομένη στην δωδεκαετία 1985-1996 σημειώνει ότι «μεταβλήθηκε η γεωγραφική κατανομή του πληθυσμού με την εσωτερική μετανάστευση από την ύπαιθρο προς τα μεγάλα αστικά κέντρα.». [ΕΣΥΕ/Δνση Πληθυσμού].

[275] Αυτή η επιβράδυνση του ρυθμού αύξησης του πληθυσμού των πόλεων έχει ως αποτέλεσμα να μην δύναται πλέον να επιβεβαιωθούν κατά το 2000, ούτε τα πληθυσμιακά προγραμματικά μεγέθη των ΚΕΠΑ [ΦΕΚ Β'1021/6.11.79], ούτε οι προβλέψεις του χωροταξικού σχεδίου Δοξιάδη για τον αστικό πληθυσμό της Ελλάδος [Δοξιάδης 1980: VIII(1).111].

μοί της χώρας έχουν παραλιακή πρωτεύουσα, χωρίς μάλιστα αυτό να σημαίνει ότι και οι 26 έχουν περισσότερους από 10.000 κατοίκους.

Από την άλλη πλευρά, **από τα 18 πολεοδομικά συγκροτήματα, τα 14 είναι παράκτια** και μόνο τα 4 χωροθετούνται στην ενδοχώρα. Επίσης, τα 6 μεγαλύτερα πολεοδομικά συγκροτήματα της χώρας είναι κτισμένα σε επαφή με την ακτογραμμή, όπως και οι 7 από τις 10 μεγαλύτερες πόλεις και πολεοδομικά συγκροτήματα της χώρας -σύμφωνα με την Απογραφή του 1991. Σχετική είναι και η διαπίστωση για την κατακόρυφη αύξηση του μέσου πληθυσμού των παράκτιων αστικών κέντρων. Πράγματι, με δεδομένο ότι το πλήθος τους διπλασιάστηκε μεταξύ 1920 και 1991, ενώ ο συνολικός πληθυσμός τους υπερπενταπλασιάστηκε (σε αντίθεση με τον απλό διπλασιασμό του συνολικού πληθυσμού της Ελλάδος κατά το ίδιο χρονικό διάστημα) {πίνακας 4.7}, ο μέσος πληθυσμός τους έχει αυξηθεί από 65 χιλιάδες κατοίκους σε 175 χιλιάδες κατοίκους..

Τέλος, σημειώνεται ως εξαιρετικά χαρακτηριστικό γεγονός ότι πρέπει να φθάσει κανείς στην 6η θέση για να συναντήσει τη μεγαλύτερη πόλη (ή πολεοδομικό συγκρότημα κατά ΕΣΥΕ), η οποία να μην είναι κτισμένη σε επαφή με την ακτογραμμή. Το γεγονός αυτό ισχύει και κατά τις τέσσερις τελευταίες απογραφές πληθυσμού (1961, 1971, 1981 και 1991), ενώ η ίδια πόλη, η Λάρισα, είχε από το 1951 τη σχετική "πρωτοκαθεδρία", αλλά κατατασσόταν στην 7η θέση του πίνακα ταξινόμησης των ελληνικών αστικών κέντρων κατά σειρά φθίνοντος πληθυσμού. {πίνακας 4.7}.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.7 **ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΠΛΗΘΥΣΜΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ ΔΗ ΤΟΝ ΚΑΤΟΙΚΟΥΝΤΑ ΣΤΙΣ ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ**[276]

ΑΠΟΓΡΑΦΗ	ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΑΣΤΙΚΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	% ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ	ΠΑΡΑΚΤΙΟΣ ΑΣΤΙΚΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	% ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ	ΑΣΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ	ΠΑΡΑΚΤΙΑ ΑΣΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ	ΚΑΤΑΤΑΞΗ ΚΑΙ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΟΥ **ΜΗ ΠΑΡΑΚΤΙΟΥ** ΑΣΤΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ
1920	5.016.889	1.148.341	22,9%	**906.053**	78,9%	29	**14**	9ος, 21.294 (Κομοτηνή)
1928	6.204.684	1.931.937	31,1%	**1.456.662**	75,4%	38	**16**	6ος, 33.712 (Ξάνθη)
1940	7.344.860	2.411.647	32,8%	**1.868.017**	77,5%	43	**19**	8ος, 34.630 (Σέρρες)
1951	7.632.801	2.879.994	37,7%	**2.231.748**	77,5%	49	**22**	7ος, 41.016 (Λάρισα)
1961	8.388.553	3.628.105	43,3%	**2.899.053**	79,9%	55	**23**	6ος, 55.391 (Λάρισα)
1971	8.768.641	4.667.489	53,2%	**3.840.003**	82,3%	56	**22**	6ος, 72.336 (Λάρισα)
1981	9.740.417	5.659.528	58,1%	**4.693.619**	82,9%	61	**25**	6ος, 102.048 (Λάρισα)
1991	10.259.900	6.036.660	58,8%	**4.894.378**	81,1%	65	**28**	6ος, 112.777 (Λάρισα)

ΠΗΓΗ : επεξεργασία στοιχείων της ΕΣΥΕ (*Επετηρίδες 1955, 1965, 1979, 1989, 1996*).

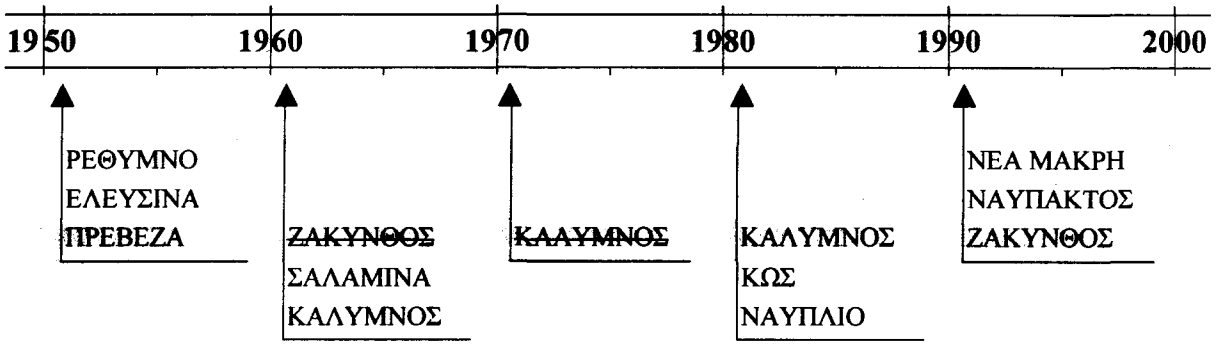
Ο κατάλογος των ελληνικών παράκτιων αστικών κέντρων περιλαμβάνει (το 1991) 28 πόλεις και πολεοδομικά συγκροτήματα. Οι μεταβολές στον υπόψη κατάλογο κατά την τελευταία πεντηκονταετία φαίνονται στον πίνακα 4.8 και αποτυπώνονται στο διάγραμμα 4.3.

[276] Κατά την τελευταία πεντηκονταετία, στις ελληνικές στατιστικές σειρές ως αστικός πληθυσμός θεωρείται το σύνολο του πληθυσμού των πόλεων και των κατά ΕΣΥΕ πολεοδομικών συγκροτημάτων, εφ' όσον έχουν περισσότερους από 10 χιλιάδες κατοίκους. Προ του 1940, ως αστικός πληθυσμός εθεωρείτο από την ΕΣΥΕ το σύνολο των κατοίκων των πρωτευουσών των νομών και των οικισμών με περισσότερους από 5.000 κατοίκους.
Στον παρόντα πίνακα ελήφθη ως ενιαίο κριτήριο το όριο των 10.000 κατοίκων.

Πιο αναλυτικά, παρατηρούνται τα ακόλουθα :

- Το 1951 εντάχθηκαν στον κατάλογο των πόλεων το Ρέθυμνο, η Ελευσίνα και η Πρέβεζα.
- Το 1961 ξεπέρασαν το φράγμα των 10.000 κατοίκων η Σαλαμίνα και η Κάλυμνος, ενώ έπαυσε να θεωρείται πόλη η Ζάκυνθος.
- Το 1971 η Κάλυμνος έπαυσε να πληροί το υφιστάμενο πληθυσμιακό κριτήριο για τις πόλεις.
- Το 1981 εντάχθηκαν στον αστικό πληθυσμό οι κάτοικοι της Κω και του Ναυπλίου, ενώ επανεντάχθηκαν αυτοί της Καλύμνου.
- Το 1991 συμπεριλήφθησαν στον κατάλογο των πόλεων η Νέα Μάκρη, η Ναύπακτος και εκ νέου η Ζάκυνθος.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.3 **ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΣΤΟΝ ΚΑΤΑΛΟΓΟ ΤΩΝ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ**

ΠΗΓΗ : ΕΣΥΕ 1997

Τα 9 από τα παράκτια αστικά κέντρα (δηλαδή το 32% επί του συνόλου των 28) έχουν πληθυσμό που δεν υπερβαίνει τις 20.000 κατοίκους και τα 20 (71%) δεν ξεπερνούν τις 50.000 κατοίκους -κατά το 1991. Όσον αφορά τις διαχρονικές πληθυσμιακές μεταβολές στα ίδια 28 αστικά κέντρα, όπως αυτές προκύπτουν από τα αποτελέσματα των 5 μεταπολεμικών Απογραφών, επισημαίνονται τα ακόλουθα {πίνακας 4.8} :

- Η διαρκής πληθυσμιακή αύξηση δεν αποτελεί τον αδιαμφισβήτητο κανόνα. Είναι όμως το επικρατούν καθεστώς για τα 8 μεγαλύτερα και με ελάχιστες εξαιρέσεις για τα 13 μεγαλύτερα παράκτια αστικά κέντρα. {βλ. στήλες με τίτλο *πληθυσμιακές μεταβολές*}. Συνολικά, τα 18 από τα 28 παράκτια αστικά κέντρα παρουσιάζουν θετική πληθυσμιακή μεταβολή και κατά τις τέσσερις επισκοπούμενες δεκαετίες, ενώ κανένα δεν παρουσιάζει συνεχή πληθυσμιακή μείωση.
- Επίσης, δεν αποτελεί κανόνα η ανά δεκαετία πληθυσμιακή αύξηση των παράκτιων αστικών κέντρων να είναι πάντα μεγαλύτερη από την αντίστοιχη πανελλαδική μεταβολή {πίνακας 4.5, διάγραμμα 4.1}. Μόνο η Θεσσαλονίκη, η Πάτρα, το Ηράκλειο, τα Χανιά, η Αλεξανδρούπολη, η Σαλαμίνα και η Νέα Μάκρη έχουν κατορθώσει κάτι τέτοιο. Από την άλλη πλευρά, η Χίος, η Μυτιλήνη, η Ερμούπολη, η Κάλυμνος και η Ζάκυνθος δεν υπερέβησαν ποτέ τις ανά δεκαετία πανελλαδικές μεταβολές, ανεξάρτητα αν παρουσίαζαν αύξηση ή μείωση του πληθυσμού των. {βλ. στήλες με τίτλο *"πληθυσμιακές τάσεις"*}.
- Ιδιαίτερο δημογραφικό δυναμισμό (με κριτήριο την πληθυσμιακή μεταβολή μεταξύ 1951 και 1991) επιδεικνύει η **Νέα Μάκρη**, η οποία υπερεκταπλασίασε τον αριθμό των κατοίκων της. Ακολουθεί η **Σαλαμίνα** (σχεδόν τετραπλασιασμός του πληθυσμού), η οποία μάλιστα στο μεταξύ μετατάχθηκε στα πολεοδομικά συγκροτήματα. Οι μεταβολές και στα δύο παράκτια αστικά κέντρα συνδέονται άρρηκτα με τη ραγδαία εξάπλωση του φαινομένου της **παραθεριστικής κατοικίας** στις περιοχές πέριξ του πολεοδομικού συγκροτήματος της Αθήνας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.8 **ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΑΣΤΙΚΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ**

ΠΟΛΕΙΣ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΑ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΑ						ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ 1991	ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΕΣ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ				ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΕΣ "ΤΑΣΕΙΣ"			
1940	1951	1961	1971	1981	1991		1951-1961	1961-1971	1971-1981	1981-1991	1951-1961	1961-1971	1971-1981	1981-1991
					1. ΑΘΗΝΑΙ (Π/Σ)	3.072.922	+	+	+	+	↗	↗	↗	↘
					2. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ (Π/Σ)	749.048	+	+	+	+	↗	↗	↗	↗
					3. ΠΑΤΡΑΙ (Π/Σ)	170.452	+	+	+	+	↗	↗	↗	↗
					4. ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ (Π/Σ)	126.907	+	+	+	+	↗	↗	↗	↗
					5. ΒΟΛΟΣ (Π/Σ)	116.031	+	+	+	+	↘	↗	↗	↗
					6. ΧΑΝΙΑ (Π/Σ)	72.092	+	+	+	+	↗	↗	↗	↗
					7. ΧΑΛΚΙΣ (Π/Σ)	62.837	+	+	+	+	↘	↗	↗	↗
					8. ΚΑΒΑΛΑ	56.571	+	+	+	+	↘	↘	↗	↘
					9. ΚΑΛΑΜΑΤΑ (Π/Σ)	47.641	-	+	+	+	↘	↘	↘	↗
					10. ΡΟΔΟΣ	42.400	+	+	+	+	↗	↗	↗	↘
					11. ΚΕΡΚΥΡΑ (Π/Σ)	40.502	-	+	+	+	↘	↘	↗	↘
					12. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥΠΟΛΙΣ	36.994	+	+	+	+	↗	↗	↗	↗
X	X				13. ΣΑΛΑΜΙΣ (Π/Σ)	31.899	+	+	+	+	↗	↗	↗	↗
					14. ΧΙΟΣ (Π/Σ)	29.998	-	+	-	-	↘	↘	↘	↘
					15. ΑΙΓΙΟΝ (Π/Σ)	28.212	+	+	+	+	↗	↗	↘	↗
					16. ΚΟΡΙΝΘΟΣ	27.412	-	+	+	+	↘	↗	↘	↗
X					17. ΡΕΘΥΜΝΟΝ (Π/Σ)	25.135	+	-	+	+	↗	↘	↗	↗
					18. ΜΥΤΙΛΗΝΗ	23.971	+	-	+	-	↘	↘	↘	↘
X					19. ΕΛΕΥΣΙΣ	22.793	+	+	+	+	↗	↗	↘	↗
					20. ΕΡΜΟΥΠΟΛΙΣ (Π/Σ)	15.940	-	-	+	-	↘	↘	↘	↘
X	X	X	X		21. ΚΩΣ	14.714	+	+	+	+	↘	↘	↗	↗
X					22. ΠΡΕΒΕΖΑ	13.341	+	+	+	+	↘	↘	↘	↗
X	X	X	X	X	23. ΝΕΑ ΜΑΚΡΗ	12.120	+	+	+	+	↗	↗	↗	↗
X	X	X	X		24. ΝΑΥΠΛΙΟΝ	11.897	+	+	+	+	↘	↘	↗	↗
					25. ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΝ	10.916	-	-	-	+	↘	↘	↘	↗
X	X	X	X	X	26. ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ	10.854	+	+	+	+	↗	↗	↘	↗
X	X		X		27. ΚΑΛΥΜΝΟΣ	10.543	+	-	+	+	↘	↘	↘	↘
		X	X	X	28. ΖΑΚΥΝΘΟΣ	10.236	-	-	+	+	↘	↘	↘	↘

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΙ X : δεν ανήκει στα αστικά κέντρα, Π/Σ : πολεοδομικό συγκρότημα.
+ , - : θετική ή αρνητική μεταβολή σε απόλυτα μεγέθη.
↗ , ↘ : θετική ή αρνητική μεταβολή σε σχέση με τις αντίστοιχες πανελλαδικές μεταβολές.

ΠΗΓΗ : επεξεργασία στοιχείων της ΕΣΥΕ.

- Εκτός από τη Νέα Μάκρη και τη Σαλαμίνα, τα παράκτια αστικά κέντρα της χώρας που υπερδιπλασίασαν τον πληθυσμό τους (μεταξύ 1951 και 1991) είναι : η Αθήνα, η Θεσσαλονίκη, το Ηράκλειο, η Χαλκίδα, η Αλεξανδρούπολη, το Ρέθυμνο και η Ελευσίνα. Πρόκειται για 7 πόλεις και πολεοδομικά συγκροτήματα με ποικιλία χαρακτηριστικών. Αντίθετα, οι 10 πόλεις και πολεοδομικά συγκροτήματα που αύξησαν λιγότερο από τις προηγούμενες το πληθυσμό τους (αλλά πάντως περισσότερο από την αντίστοιχη πανελλαδική μεταβολή, 34,4%) εμφανίζονται ως πιο ομοιογενές σύνολο, κατά το ότι **συνδέονται κατά το μάλλον ή ήττον με την τουριστική ανάπτυξη** (Πάτρα, Βόλος, Χανιά, Ρόδος, Κέρκυρα, Αίγιο, Κόρινθος, Κως, Ναύπλιο και Ναύπακτος).
- Αύξηση του πληθυσμού των, αλλά μικρότερη από την αντίστοιχη πανελλαδική μεταβολή, παρουσιάζουν 4 πόλεις, με κοινό χαρακτηριστικό τους την περιφερειακή χωροθέτησή τους, μακριά από την Αθήνα. Τέλος, αρνητική μεταβολή πληθυσμού καταγράφεται σε 5 πόλεις (Χίος -3%, Μυτιλήνη -6%, Ζάκυνθος -8%, Μεσολόγγι -10% και στο ναδίρ η Ερμούπολη με -41%). **Αν εξαιρεθεί το εκτός κυρίων συγκοινωνιακών αξόνων Μεσολόγγι, οι υπόλοιπες τέσσερις ανήκουν στη νησιωτική Ελλάδα.**

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.9 **ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΑΝΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΤΩΝ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΑΣΤΙΚΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ**

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ	ΠΛΗΘΟΣ	ΠΑΡΑΚΤΙΑ ΑΣΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ	ΑΝΑΛΟΓΙΑ		
			ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ	ΕΚΤΑΣΗΣ	ΜΗΚΟΥΣ ΑΚΤΩΝ
			ΠΡΟΣ ΤΟ ΠΛΗΘΟΣ ΤΩΝ ΑΣΤΙΚΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ		
ΑΝ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ & ΘΡΑΚΗΣ	2	Καβάλα, Αλεξανδρούπολις.	285.248	7.079	251
ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	1	Θεσσαλονίκη.	1.710.513	19.147	949
ΗΠΕΙΡΟΥ	1	Πρέβεζα.	**339.728**	9.203	**520**
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ	1	Βόλος.	734.846	14.037	864
ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ	2	Κέρκυρα, Ζάκυνθος.	96.867	1.154	**653**
ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ	4	Πάτρα, Αίγιον, Μεσολόγγιον, Ναύπακτος.	176.922	2.838	241
ΣΤΕΡΕΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ	1	Χαλκίς.	582.280	15.549	1.695
ΑΤΤΙΚΗΣ	4	Αθήναι, Σαλαμίς, Ελευσίς, Νέα Μάκρη.	880.852	952	306
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ	3	Καλαμάτα, Κόρινθος, Ναύπλιον.	202.476	**5.163**	465
ΒΟΡΕΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ	2	Χίος, Μυτιλήνη.	99.616	1.918	772
ΝΟΤΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ	4	Ρόδος, Ερμούπολις, Κως, Κάλυμνος.	64.370	1.322	1.082
ΚΡΗΤΗΣ	3	Ηράκλειον, Χανιά, Ρέθυμνον.	180.018	2.779	435
ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ	**28**		**366.425**	**4.713**	**593**

ΠΗΓΗ : πίνακες 3.2 και 4.8.

Η συντριπτική πλειοψηφία των παράκτιων αστικών κέντρων ευρίσκονται στη νότια Ελλάδα. Στη βόρεια Ελλάδα κατανέμονται μόνο 3 (ή το πολύ 5) από τις 28 παράκτιες πόλεις και πολεοδομικά συγκροτήματα της χώρας. Η συγκεκριμένη ανισοκατανομή συνδέεται ασφαλώς με ιστορικούς λόγους και επιπλέον ίσως να οφείλεται στη μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα ελώδη διαμόρφωση των ακτών της Μακεδονίας και της Θράκης. [Αριανούτσου-Φαραγγιτάκη κ.ά. 1998: 297, Ψιλοβίκος 1989: 188]. Όμως, δεν είναι δυνατόν να μην συσχετιστεί και με την κατά τη διεύθυνση βορρά-νότου διακύμανση της θερμοκρασίας της ατμόσφαιρας στην ελληνική επικράτεια, η οποία με τη σειρά της συνδέεται αναπόδραστα με την έξαρση του φαινομένου των καλοκαιρινών διακοπών στις ελληνικές παράκτιες περιοχές.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.10 **ΒΑΣΙΚΑ ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΑΣΤΙΚΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ**

ΠΟΛΕΙΣ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΑ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΑ							ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΛΛΑΣ	ΝΗΣΙΩΤΙΚΗ ΕΛΛΑΣ	ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΕΛΛΑΣ (ΑΙΓΑΙΟ ΠΕΛΑΓΟΣ)	ΔΥΤΙΚΗ ΕΛΛΑΣ (ΙΟΝΙΟ ΠΕΛΑΓΟΣ)	"ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΟ S"	ΑΕΡΟΔΡΟΜΙΟ	ΕΠΙΒΑΤΙΚΟ ΛΙΜΑΝΙ	ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΛΙΜΑΝΙ	ΣΙΔΗΡΟΔΡΟΜΙΚΟΣ ΣΤΑΘΜΟΣ	ΤΑΚΤΙΚΑ ΔΡΟΜΟΛΟΓΙΑ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ	ΕΚΤΑΚΤΑ ΔΡΟΜΟΛΟΓΙΑ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ
1940	1951	1961	1971	1981	1991												
					1. ΑΘΗΝΑΙ (Π/Σ)		✓		✓		✓	✈	✓	✓	🚃	ΝΑΙ	ΝΑΙ
					2. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ (Π/Σ)		✓		✓		✓	✈	✓	✓	🚃	ΝΑΙ	ΝΑΙ
					3. ΠΑΤΡΑΙ (Π/Σ)		✓			✓	✓	(✈)	✓	✓	🚃	ΝΑΙ	(ΝΑΙ)
					4. ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ (Π/Σ)			✓	✓			✈	✓	✓			ΝΑΙ
					5. ΒΟΛΟΣ (Π/Σ)		✓		✓		✓	(✈)	✓	✓	🚃		(ΝΑΙ)
					6. ΧΑΝΙΑ (Π/Σ)			✓	✓			✈	(✓)	(✓)			ΝΑΙ
					7. ΧΑΛΚΙΣ (Π/Σ)		✓		✓		✓			✓	🚃		
					8. ΚΑΒΑΛΑ		✓		✓		✓	✈	✓	✓		ΝΑΙ	ΝΑΙ
					9. ΚΑΛΑΜΑΤΑ (Π/Σ)		✓		(✓)	✓		✈		✓	🚃		ΝΑΙ
					10. ΡΟΔΟΣ			✓	✓			✈	✓	✓		ΝΑΙ	ΝΑΙ
					11. ΚΕΡΚΥΡΑ (Π/Σ)			✓		✓		✈	✓	✓		ΝΑΙ	ΝΑΙ
					12. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥΠΟΛΙΣ		✓		✓			✈	✓	✓	🚃		ΝΑΙ
X	X				13. ΣΑΛΑΜΙΣ (Π/Σ)			✓	✓		✓		(✓)				
					14. ΧΙΟΣ (Π/Σ)			✓	✓			✈	✓	✓			ΝΑΙ
					15. ΑΙΓΙΟΝ (Π/Σ)		✓			✓	✓		(✓)	✓	🚃		
					16. ΚΟΡΙΝΘΟΣ		✓		✓		✓			✓	🚃		
X					17. ΡΕΘΥΜΝΟΝ (Π/Σ)			✓	✓				✓	✓			
					18. ΜΥΤΙΛΗΝΗ			✓	✓			✈	✓	✓			ΝΑΙ
X					19. ΕΛΕΥΣΙΣ		✓		✓		✓	(✈)		✓	🚃		
					20. ΕΡΜΟΥΠΟΛΙΣ (Π/Σ)			✓	✓			✈	✓	✓			
X	X	X	X		21. ΚΩΣ			✓	✓			✈	✓	✓			ΝΑΙ
X					22. ΠΡΕΒΕΖΑ		✓			✓		✈		✓			ΝΑΙ
X	X	X	X	X	23. ΝΕΑ ΜΑΚΡΗ		✓		✓		✓	(✈)					
X	X	X	X		24. ΝΑΥΠΛΙΟΝ		✓		✓				✓	✓	🚃		
					25. ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΝ		✓			✓	(✓)			✓			
X	X	X	X	X	26. ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ		✓			✓	(✓)						
X	X		X		27. ΚΑΛΥΜΝΟΣ			✓	✓				✓	✓			
		X	X	X	28. ΖΑΚΥΝΘΟΣ			✓		✓		✈	(✓)	✓			ΝΑΙ

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΙ. X : δεν ανήκει στα αστικά κέντρα, Π/Σ : πολεοδομικό συγκρότημα.
✓ , ✓ , ✈ , 🚃 , ΝΑΙ : ικανοποίηση του εκάστοτε κριτηρίου.
( ) : υπάρχει σε μικρή απόσταση ή μερική ικανοποίηση του κριτηρίου.

ΠΗΓΗ : επεξεργασία στοιχείων της ΕΣΥΕ (*Εμπορική Ναυτιλία 1993*), ΟΣΕ, ΥΠΑ και Ολυμπιακής Αεροπορίας.

Πέραν των προηγούμενων επισημάνσεων γεωγραφικού χαρακτήρα, η κατανομή των 28 παράκτιων αστικών κέντρων στις 12 περιφέρειες με γειτνίαση Γ=1 έχει όπως στον πίνακα 4.9. Τα κυριότερα πορίσματα που συνάγονται από τη μελέτη του είναι τα εξής :

- Τρεις περιφέρειες (Δυτ. Ελλάδος, Αττικής και Ν. Αιγαίου) διαθέτουν από 4 παράκτια αστικά κέντρα, ενώ άλλες τέσσερις περιφέρειες περιορίζονται σε ένα. Τα υπόλοιπα 12 παράκτια αστικά κέντρα κατανέμονται (ανά 2 ή ανά 3) σε πέντε περιφέρειες.
- Σε σχέση με τον **πληθυσμό** κάθε περιφέρειας, τα πιο πολλά παράκτια αστικά κέντρα τα διαθέτουν οι τρεις πολυνησιωτικές περιφέρειες της χώρας (Νοτ. Αιγαίου, Ιονίων Νήσων και Βορ. Αιγαίου). Αναλογικά, πιο πολύ υστερεί η Περ. Κεντρ. Μακεδονίας, ενώ πιο κοντά στον αντίστοιχο εθνικό μέσο όρο ευρίσκεται η Περ. Ηπείρου.
- Σε σχέση με την **έκταση** κάθε περιφέρειας, τα πιο πολλά παράκτια αστικά κέντρα ευρίσκονται στην Περ. Αττικής, ενώ ακολουθούν οι προαναφερθείσες νησιωτικές περιφέρειες. Και πάλι υστερεί η Περ. Κεντρ. Μακεδονίας, ενώ πιο κοντά στον αντίστοιχο εθνικό μέσο όρο ευρίσκεται η Περ. Πελοποννήσου.
- Σε σχέση με το **μήκος των ακτών** κάθε περιφέρειας, τα πιο πολλά παράκτια αστικά κέντρα ευρίσκονται στις περιφέρειες Δυτ. Ελλάδος και Αν. Μακεδονίας & Θράκης, ενώ ακολουθεί η Περ. Αττικής. Σ' αυτή την περίπτωση υστερεί η Περ. Στερεάς Ελλάδος, ενώ πιο κοντά στον αντίστοιχο εθνικό μέσο όρο ευρίσκονται οι περιφέρειες Ιονίων Νήσων και Ηπείρου.

Τέλος, -και πέραν των δημογραφικών εξελίξεων και της κατανομής ανά περιφέρεια- η ενδελεχής μελέτη των χωροταξικών χαρακτηριστικών των 28 παράκτιων αστικών κέντρων οδηγεί σε λίαν ενδιαφέροντα πορίσματα. Τα κυριότερα από αυτά σκιαγραφούνται στον πίνακα 4.10 και είναι τα ακόλουθα :

- Τα 28 παράκτια αστικά κέντρα είναι σχετικά ισοκατανεμημένα μεταξύ ηπειρωτικής και νησιωτικής Ελλάδος, αν και τα ελαφρώς περισσότερα (16) και τα σαφώς μεγαλύτερα ανήκουν στον ηπειρωτικό κορμό της χώρας.
- Τουλάχιστον 20 είναι χωροθετημένα στην ανατολική Ελλάδα, βρίσκονται δηλαδή σε άμεση επαφή με το Αιγαίο πέλαγος, ενώ μόνο 8 βρέχονται από το Ιόνιο πέλαγος.
- Τουλάχιστον 11 δύναται να θεωρηθούν ότι ευρίσκονται επί του "αναπτυξιακού S", ενώ ακόμη 3 δύνανται να ενταχθούν σ' αυτή την ομάδα. Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι μόνο 6 από αυτά συνδέονται άμεσα με αυτοκινητόδρομο.
- Σε 15 παράκτια αστικά κέντρα υπάρχουν αεροδρόμια, ενώ κατ' οικονομία μπορεί να θεωρηθεί ότι το ίδιο ισχύει και για άλλες 4 από τις επισκοπούμενες πόλεις.
- Τα 11 από τα 28 παράκτια αστικά κέντρα εξυπηρετούνται από το υφιστάμενο σιδηροδρομικό δίκτυο.
- Μόνο 2 παράκτιες πόλεις (Νέα Μάκρη και Ναύπακτος) δεν διαθέτουν λιμάνι. Στην πλειοψηφία των υπολοίπων καταγράφεται τόσο επιβατική όσο και εμπορική κίνηση.
- Μόνο 6 παράκτια αστικά κέντρα προσφέρουν τακτική (ακτοπλοϊκή ή αεροπορική) άμεση σύνδεση με το εξωτερικό, ενώ σε 14-16 πραγματοποιούνται έκτακτα αεροπορικά δρομολόγια, κυρίως κατά τους καλοκαιρινούς μήνες (πτήσεις charters).

Από όλα τα παραπάνω προκύπτει ότι τα περισσότερα παράκτια αστικά κέντρα της Ελλάδος έχουν τη δυνατότητα να αποτελούν **συνδυασμένους συγκοινωνιακούς κόμβους**, για χερσαία, θαλάσσια και εναέρια μέσα μεταφοράς. Πράγματι, τα 4 μεγαλύτερα παράκτια αστικά κέντρα της ηπειρωτικής Ελλάδος (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Βόλος) καθώς και η Καλαμάτα και η Αλεξανδρούπολη εξυπηρετούνται και με τα τέσσερα μέσα μεταφοράς, ενώ πολλές άλλες από τις επισκοπούμενες πόλεις διασυνδέονται με τη λοιπή χώρα με τρία ή δύο μέσα μεταφοράς.[277] Το γεγονός αυτό αποτελεί λίαν θετικό στοιχείο για την περαιτέρω εξέλι-

[277] Μόνο η Νέα Μάκρη, η Ναύπακτος και η Κάλυμνος δύναται να θεωρηθεί ότι εξυπηρετούνται από ένα μεταφορικό μέσο.

ξή τους, αφού οι νυν επικρατούσες στρατηγικές για την ανάπτυξη των (δικτύων) αστικών κέντρων στηρίζονται πολύ περισσότερο από ότι παλαιότερα στις τεχνικές υποδομές και ιδιαίτερα στη συγκοινωνιακή υποδομή. [European Commission 1991a, Ευρωπαϊκή Επιτροπή 1995α, ΥΠΕΧΩΔΕ 1999].

Από την άλλη πλευρά, τρεις από τις παράκτιες πόλεις που μάλλον υστερούν σε σύνθετες συγκοινωνιακές δυνατότητες (Σαλαμίνα, Ελευσίνα και Νέα Μάκρη) είναι πόλεις-δορυφόροι της Αθήνας. Στην ίδια κατηγορία δύνανται να ενταχθούν δύο ακόμη πόλεις, η Χαλκίδα και η Κόρινθο, αν και ευρίσκονται σε σχετικά μεγαλύτερη απόσταση από την πρωτεύουσα. Το γεγονός ότι όλες αυτές ευρίσκονται στις παρυφές ενός μεγάλου αστικού κέντρου όχι μόνο επιτρέπει να ερμηνευτούν οι συγκοινωνιακές τους "ελλείψεις", αλλά παραπέμπει και στις διαδικασίες που σχετίζονται με τη χωρική εξάπλωση των μεγάλων αστικών κέντρων, καθώς και σε όρους όπως : "μητροπολιτική περιοχή" ή "**λειτουργική αστική συγκέντρωση**" (functional urban region). [European Commission 1991a: 135, ΥΠΕΧΩΔΕ & ΕΜΠ 1997: 5.12-5.15, Πετράκος & Μαρδάκης 1997: 94-95].

Η ανάπτυξη πόλεων-δορυφόρων των μεγαλουπόλεων αποτελεί την πρόδρομο διαδικασία με την οποία εντάσσονται τελικά στα (κατά ΕΣΥΕ) πολεοδομικά συγκροτήματα της χώρας όλο και περισσότεροι δήμοι και κοινότητες, οι οποίοι παλαιότερα αποτελούσαν αυτοτελείς οικισμούς.[278] **Πρόκειται για μία διαδικασία "ώσμωσης" που λαμβάνει χώρα μεταξύ αστικών και αγροτικών περιοχών**, φαινόμενο που καταλήγει στη σταδιακή επέκταση του δομημένου, ανθρωπογενούς περιβάλλοντος εις βάρος του αγροτικού χώρου ή του φυσικού περιβάλλοντος, η οποία υλοποιείται με τη μετατροπή των αγροτεμαχίων, των βοσκοτόπων ή των δασικών εκτάσεων σε αστικά οικόπεδα. Η εξέλιξη αυτή δεν παρατηρείται μόνο στην Ελλάδα {κεφάλαιο 1.4.1}, [ΕΕ 1997: 22], αλλά η ελληνική εκδοχή αυτής της διαδικασίας συνδέεται άμεσα με θεσμικά κατοχυρωμένες ή άτυπα παγιωμένες καταστάσεις όπως : τη δυνατότητα δόμησης "εκτός σχεδίου", την αυθαίρετη δόμηση και τέλος το καθεστώς προνομιακής δόμησης κατά μήκος των οδικών αξόνων. {κεφάλαιο 4.6.1}.

Όσον αφορά τη γενικότερη **σχέση παράκτιων αστικών κέντρων και οικονομίας**, επιβεβαιώνεται η εξ ορισμού συνάφεια των μεγάλων πόλεων με τις μη πρωτογενείς δραστηριότητες. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι σε παλαιότερη μελέτη του ΚΕΠΕ [1967: 16] αποδεικνύεται ότι η σειρά κατάταξης των 8 μεγαλύτερων αστικών κέντρων της χώρας ως προς τον πληθυσμό (εκ των οποίων τα 7 είναι παράκτια) εμφανίζεται να είναι σχεδόν ταυτόσημη με την ταξινόμηση των αστικών κέντρων ως προς τον όγκο των δευτερογενών και τριτογενών δραστηριοτήτων, κατά τις αρχές της δεκαετίας του '60.

Σε πιο πρόσφατη μελέτη της, η Δ. Κατοχιανού [1992] αναφέρεται στην τριακονταετία 1951-1981 και σημειώνει :

1. Η ανάπτυξη του πρωτογενούς τομέα της οικονομίας δεν συνέβαλε στην πληθυσμιακή αύξηση των αστικών κέντρων.
2. Η ανάπτυξη δευτερογενών δραστηριοτήτων συμπλέει με την αύξηση του αστικού πληθυσμού κατά τις δεκαετίες 1951-1961 και 1971-1981.
3. Η ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα της οικονομίας ενώ δεν σχετίζεται με την πληθυσμιακή αύξηση κατά τη δεκαετία 1951-1961, προκύπτει ότι συνέβαλε στην αύξηση του αστικού πληθυσμού κατά τις δεκαετίες 1961-1971 και 1971-1981.

Κατά τη δεκαετία του '80, ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός που απασχολείτο στη βιομηχανία σημείωσε σημαντική μείωση στο σύνολο της χώρας, -19,5%. Όμως, ακόμα πιο με-

---

[278] Υπενθυμίζεται ότι η αρχική φάση χωρικής επέκτασης των (ελληνικών) πόλεων περιλαμβάνει την πολεοδόμηση περιοχών σε επαφή με αυτές, δηλαδή των προαστίων, με μικρή πυκνότητα και αρκετά μεγάλες αδόμητες εκτάσεις. Στη συνέχεια και όταν τα προάστια θα έχουν επεκταθεί και μεγαλώσεις αρκετά, απορροφώνται μικρότεροι οικισμοί (νομίμως ή μη νομίμως δομηθέντες) που προϋπήρχαν στην ευρύτερη περιοχή των αστικών κέντρων. Συχνά, οι περιμετρικοί οικισμοί παρουσιάζουν εξειδίκευση (για παράδειγμα, τουριστική), αλλά σταδιακά αυξάνουν τη λειτουργική τους πολυπλοκότητα.

γάλη ήταν στα αστικά κέντρα : -25,9% στο σύνολό τους, -32,3% στην περιφέρεια της πρωτεύουσας. Στα λοιπά αστικά κέντρα, η αντίστοιχη μεταβολή του συγκεκριμένου δείκτη κυμαίνεται ευρύτατα, με χαρακτηριστικές ακραίες κατώτατες τιμές : -41,6% στο Αίγιο και -38,7% στην Πάτρα. Μόνο πέντε πόλεις παρουσίασαν θετική μεταβολή, εκ των οποίων η μοναδική παράκτια είναι η Αλεξανδρούπολη (+15,3%). [ΥΠΕΧΩΔΕ & ΕΜΠ 1997: πίνακας 6.2.2.4]. Από τη συνολική θεώρηση των σχετικών στοιχείων, προκύπτει ότι στις αρχές της δεκαετίας του '90, ελάχιστα (παράκτια) αστικά κέντρα εμφανίζουν αξιόλογη συμμετοχή των βιομηχανικών εργατών στο σύνολο του εργατικού τους δυναμικού.

Από όλα τα παραπάνω διαφαίνεται η **"τριτογενοποίηση" των ελληνικών αστικών κέντρων**, η οποία επιβεβαιώνεται και με νεώτερα στοιχεία αλλά και εκ των πραγμάτων ενισχύεται από τη βιομηχανική ύφεση. Τοιουτοτρόπως, «με την πάροδο του χρόνου υποβαθμίζεται η σημασία που είχε άλλοτε η βιομηχανία για την ανάπτυξη των πόλεων». [Παπαδάκης 1992]. **Παράλληλα, η αυξημένη συμβολή των κλάδων του τριτογενούς τομέα είναι γενική**, αν και μεγαλύτεροι ρυθμοί παρατηρούνται «στους εξωστρεφείς κλάδους (εμπόριο-εστιατόρια-ξενοδοχεία) και στους κλάδους των συναλλαγών και διοικητικής υποστήριξης (τράπεζες-ασφάλειες-υποθέσεις ακινήτων)». [ό.π.].

4.3.3 παράκτιοι οικισμοί

Ήδη από τις πρώτες δεκαετίες του δεύτερου μισού του 20ου αιώνα, το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού κατοικεί σε πεδινούς οικισμούς,[279] οι οποίοι με μία ευρεία θεώρηση της έννοιάς των δύνανται να θεωρηθεί ότι κατά πλειοψηφία είναι παράκτιοι. Σε πρόσφατο ερευνητικό πρόγραμμα, μάλιστα, σημειώνεται ότι το τμήμα των ελληνικών οικισμών που βρίσκεται κοντά σε παράκτιες περιοχές «τείνει να αυξάνεται σημαντικά τις τελευταίες δεκαετίες». [ΥΠΕΧΩΔΕ & ΕΜΠ 1997: 5.31].

Σύμφωνα με την εθνική αναφορά της Ελλάδος σε διεθνή συνάντηση εργασίας με θέμα τις παράκτιες περιοχές [Coccossis & Mexa 1996], το 1995 ζούσε στους (τότε) παράκτιους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης της Ελλάδος το 33% του συνόλου των κατοίκων της χώρας (3.445.000 από τους 10.323.000). Αυτές οι διοικητικές μονάδες αντιστοιχούν σε παράκτια περιοχή εύρους 1-2 χιλιομέτρων από την ακτογραμμή. Αν το εύρος αυξηθεί σε 50 χιλιόμετρα (το οποίο στον ελληνικό χώρο αντιστοιχεί σε μέση χρονοαπόσταση 45 λεπτών της ώρας), τότε το ποσοστό των κατοίκων των παράκτιων περιοχών γίνεται 85%. [ό.π.: 4].

Υπενθυμίζεται ότι σύμφωνα με την από το 1999 ισχύουσα διάρθρωση της πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης στην Ελλάδα, από τους 1033 νέους ΟΤΑ **μόνο οι 450 έχουν γειτνίαση Γ=1**, είναι δηλαδή παραλιακοί. Σ' αυτούς κατοικούσε το 1991 το 43,96% των Ελλήνων (4.510.555 άτομα) και με δεδομένη την έκταση που καταλαμβάνουν, η εκεί πυκνότητα κατοίκων ήταν μεγαλύτερη από τον πανελλαδικό μέσο όρο (85,7 άτομα/km^2 έναντι 77,8 άτομα/km^2). {κεφάλαιο 3.2.3}.

Από τους 450 παράκτιους ΟΤΑ, μόνο **οι 209 έχουν έδρες κτισμένες σε επαφή με την ακτογραμμή**, εξ αυτών δε οι 99 ανήκουν στον ηπειρωτικό κορμό της χώρας και οι 110 στη νησιωτική Ελλάδα.[280] Επομένως, στο σύνολο της χώρας μόνο το 20% (209 στους 1033) των

---

[279] Το 1961, περίπου το 55% του πληθυσμού κατοικούσε σε οικισμούς με μέσο υψόμετρο μικρότερο των 100 μέτρων, ποσοστό που ανερχόταν σε περίπου 83% αν το υψομετρικό όριο μετατοπιζόταν στα 400 μέτρα. [Λουκάκης 1976α: 370].

[280] Αψευδή τεκμηρίωση της άποψης για την ύπαρξη στην Ελλάδα πολλών αλλά μικρών οικισμών (και δη ουχί κτισμένων σε επαφή με την ακτογραμμή) παρέχουν οι βραδινές δορυφορικές εικόνες. Πράγματι, από αυτές

ΟΤΑ έχει παραλιακή έδρα, ενώ αν ληφθούν υπόψη μόνο οι παράκτιοι ΟΤΑ τότε το ποσοστό αυτό ανέρχεται σε 46% (209 στους 450). {πίνακας 4.11}.

Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι από τους 40 ελληνικούς νομούς με γειτνίαση Γ=1, μόνο οι 35 νομοί διαθέτουν έναν τουλάχιστον ΟΤΑ με παραλιακή έδρα. Επίσης, από την κατανομή ανά νομό των 209 ΟΤΑ με παραλιακή έδρα προκύπτει ότι οι περισσότερες ευρίσκονται στο Ν. Αττικής (35 παραλιακές έδρες ΟΤΑ). Ακολουθούν ο Ν. Δωδεκανήσου (22), ο Ν. Κυκλάδων (12), ο Ν. Ευβοίας (11), ο Ν. Αιτωλοακαρνανίας (9) και ο Ν. Αχαΐας (8).

Επίσης, είναι αξιομνημόνευτο το γεγονός της **κατά πλειοψηφία χωροθέτησης στη νότιο Ελλάδα των ΟΤΑ με παραλιακή έδρα**. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι μεταξύ των 35 ΟΤΑ της Θράκης καταγράφεται μόνο ένας ΟΤΑ με παραλιακή έδρα, στο Ν. Καβάλας μόνο 4, στο Ν. Σερρών κανένας, στο Ν. Χαλκιδικής 4, στο Ν. Θεσσαλονίκης 5, στο Ν. Ημαθίας κανένας και στο Ν. Πιερίας μόνο ένας ΟΤΑ με παραλιακή έδρα. [ΥΠΕΣΔΔΑ 1998].

Πιθανολογείται, λοιπόν, ότι η θερμοκρασία της ατμόσφαιρας, η οποία σε γενικές γραμμές είναι αντιστρόφως ανάλογη με την τιμή του γεωγραφικού πλάτους, είναι σημαντικός παράγων για την εγκατάσταση σε επαφή με την ακτογραμμή του κυριότερου οικισμού ενός ΟΤΑ. Από την άλλη πλευρά βέβαια, δεν πρέπει να παραβλεφθεί ότι τόσο στους νομούς της Κρήτης, όσο και στις Κυκλάδες δεν καταγράφονται υψηλά ποσοστά ΟΤΑ με παραλιακή έδρα -ίσως λόγω ιστορικών λόγων. {πίνακας 4.11}.

Σχετική και λίαν ενδιαφέρουσα είναι η μελέτη της διαχρονικής εξέλιξης του πλήθους αλλά και της γεωγραφικής θέσης των **ημιαστικών οικισμών** της χώρας. Από αυτήν συνάγεται η άμεση συσχέτιση του πλήθους, του μεγέθους και της θέσης των ημιαστικών οικισμών με τις παράκτιες περιοχές της χώρας που εμφανίζουν έντονη αναπτυξιακή δραστηριότητα. Πράγματι, κατά το πρώτο μισό του 20ου αιώνα, ημιαστικοί οικισμοί εντοπίζονται στη Θράκη, στους νομούς Δράμας και Σερρών, στις δυτικές ακτές της χώρας, στη Λέσβο και τη Σάμο και τέλος στις ευρύτερες περιοχές Αθηνών και Θεσσαλονίκης. Στη συνέχεια διαπιστώνεται αφ' ενός μεν από το 1951 και μετά η συρρίκνωση των ημιαστικών οικισμών στις ορεινές περιοχές της Ηπείρου και του Ν. Αρκαδίας, αφ' ετέρου δε μετά το 1961 αυξάνεται το μέγεθός τους στα Μεσόγεια Αττικής και πέριξ της Θεσσαλονίκης.

Επιπλέον, κατά την Απογραφή του 1971 καταγράφεται μείωση του αριθμού των ημιαστικών οικισμών στις περιφέρειες Αν. Μακεδονίας & Θράκης, Πελοποννήσου και Βορ. Αιγαίου, ενώ αντίθετο συμπέρασμα (αύξηση πλήθους ημιαστικών οικισμών) προκύπτει για τον άξονα Μεσολόγγι-Άρτα και πέριξ του Ευβοϊκού κόλπου. Το 1981 είναι εμφανής η ενίσχυση των ημιαστικών οικισμών πέριξ του "αναπτυξιακού S" και στη Δυτική Μακεδονία. Κατά το 1991, η πλειοψηφία των ημιαστικών οικισμών της χώρας συγκεντρώνεται στις δυτικές ακτές της Ελλάδος, στον άξονα Κιάτο-Θεσσαλονίκη και στις προς βορρά και Χαλκιδική εξόδους της τελευταίας. [Κυριαζή-Άλλισον 1992].

Γενικότερα, ο δυναμισμός και η χωρική επέκταση των μικρότερων (ημιαστικών ή και αγροτικών) οικισμών -που κατά κύριο λόγο έλκουν παραθεριστές- πανθομολογείται ότι είναι ραγδαία κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Προς την άποψη αυτή δεν αντιβαίνουν τα συμπεράσματα των Πετράκου & Μαρδάκη [1997] που αναφέρονται στη μεταξύ 1981 και 1991 εξέλιξη του πληθυσμού των οικισμών με περισσότερους από 5.000 κατοίκους. Οι συγκεκριμένοι μελετητές αφ' ενός διαπιστώνουν ελπιδοφόρες ενδείξεις για μία πιο ισόρροπη ανάπτυξη του ελληνικού οικιστικού δικτύου, αφ' ετέρου εκτιμούν ότι όπου εκδηλώνεται δημογραφικός δυναμισμός δεν οφείλεται μόνο σε ανάλογο παραγωγικό δυναμισμό αλλά και **σε ιδιαίτερες συνθήκες και συγκριτικά πλεονεκτήματα κάθε περιοχής ή ακόμα σε γειτνίαση με τα πολεοδομικά συγκροτήματα της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης**. [ό.π. 93-94].

δεν προκύπτει εναργώς το φωτεινό περίγραμμα του ηπειρωτικού κορμού της χώρας, όπως συμβαίνει στις περισσότερες από τις λοιπές περιοχές της Ευρώπης. [ενδεικτικά βλ. το ΒΗΜΑ 1998]. Άρα, με δείκτη τη φωτεινότητα {βλ. και υποσημείωση 43} επιβεβαιώνεται ότι δεν υφίστανται οικισμοί με σημαντική ένταση αστικών χρήσεων γης καθ' όλο το μήκος των ελληνικών παράκτιων περιοχών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.11 ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΑΝΑ ΝΟΜΟ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΟΤΑ ΜΕ ΓΕΙΤΝΙΑΣΗ Γ=1 ΚΑΙ ΠΑΡΑΛΙΑΚΗ ΕΔΡΑ

ΓΕΙΤΝΙΑΣΗ	ΒΑΘΟΣ	ΝΟΜΟΙ	Ο Τ Α			ΟΤΑ ΜΕ ΠΑΡΑΛΙΑΚΗ ΕΔΡΑ			
			ΣΥΝΟΛΟ	ΠΑΡΑΚΤΙΟΙ ΟΤΑ	ΜΕ ΠΑΡΑΛΙΑΚΗ ΕΔΡΑ	ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΛΛΑΣ	ΝΗΣΙΩΤΙΚΗ ΕΛΛΑΣ	ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΕΣ ΑΝΑΛΟΓΙΕΣ	
	km		[1]	[2]	[3]			[3] : [2]	[3] : [1]
1	1,09	ΚΥΚΛΑΔΩΝ	31	31	12		12	39 %	39 %
1	1,39	ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ	27	27	22		22	81 %	81 %
1	1,53	ΛΕΥΚΑΔΟΣ	8	7	5		5	71 %	63 %
1	1,68	ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ	9	8	5		5	63 %	56 %
1	1,74	ΚΕΡΚΥΡΑΣ	16	16	7		7	44 %	44 %
1	1,82	ΣΑΜΟΥ	8	8	6		6	75 %	75 %
1	2,43	ΖΑΚΥΝΘΟΥ	6	6	1		1	17 %	17 %
1	2,46	ΧΙΟΥ	10	9	4		4	44 %	40 %
1	2,88	ΛΕΣΒΟΥ	18	17	7		7	41 %	39 %
1	3,11	ΑΤΤΙΚΗΣ	124	50	35	26	9	70 %	28 %
1	3,24	ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ	26	20	6	3	3	30 %	23 %
1	3,91	ΕΥΒΟΙΑΣ	27	26	11		11	42 %	41 %
1	4,03	ΛΑΣΙΘΙΟΥ	8	7	4		4	57 %	50 %
1	5,05	ΧΑΝΙΩΝ	25	17	7		7	41 %	28 %
1	5,23	ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ	14	12	4	4		33 %	29 %
1	6,49	ΠΡΕΒΕΖΗΣ	9	4	2	2		50 %	22 %
1	7,79	ΛΑΚΩΝΙΑΣ	22	12	5	4	1	42 %	23 %
1	7,94	ΚΑΒΑΛΑΣ	11	7	4	3	1	57 %	36 %
1	8,01	ΑΡΓΟΛΙΔΟΣ	16	10	6	6		60 %	38 %
1	8,18	ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ	29	13	9	9		69 %	31 %
1	8,61	ΑΡΤΑΣ	16	4	0			0 %	0 %
1	8,76	ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ	31	14	7	7		50 %	23 %
1	9,03	ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ	10	5	2	2		40 %	20 %
1	10,36	ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ	15	11	7	7		64 %	47 %
1	10,53	ΡΕΘΥΜΝΗΣ	11	7	2		2	29 %	18 %
1	10,96	ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	26	13	3		3	23 %	12 %
1	12,11	ΦΩΚΙΔΟΣ	12	6	3	3		50 %	25 %
1	15,13	ΒΟΙΩΤΙΑΣ	20	10	1	1		10 %	5 %
1	16,53	ΠΙΕΡΙΑΣ	13	8	1	1		13 %	8 %
1	17,11	ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ	25	11	3	3		27 %	12 %
1	17,16	ΗΛΕΙΑΣ	22	10	1	1		10 %	5 %
1	22,56	ΑΧΑΪΑΣ	23	13	8	8		62 %	35 %
1	25,24	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ	45	14	5	5		36 %	11 %
1	30,27	ΕΒΡΟΥ	13	4	1	1		25 %	8 %
1	44,24	ΡΟΔΟΠΗΣ	12	3	0			0 %	0 %
1	45,82	ΑΡΚΑΔΙΑΣ	23	3	1	1		33 %	4 %
1	46,34	ΞΑΝΘΗΣ	10	2	0			0 %	0 %
1	107,11	ΛΑΡΙΣΗΣ	31	3	2	2		67 %	6 %
1	267,03	ΗΜΑΘΙΑΣ	12	1	0			0 %	0 %
1	360,07	ΣΕΡΡΩΝ	27	1	0			0 %	0 %
2	+ ∞	ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	41						0 %
2	+ ∞	ΚΟΖΑΝΗΣ	19						0 %
2	+ ∞	ΔΡΑΜΑΣ	9						0 %
2	+ ∞	ΤΡΙΚΑΛΩΝ	26						0 %
2	+ ∞	ΚΑΡΔΙΤΣΗΣ	21						0 %
2	+ ∞	ΚΙΛΚΙΣ	12						0 %
2	+ ∞	ΠΕΛΛΗΣ	11						0 %
2	+ ∞	ΓΡΕΒΕΝΩΝ	15						0 %
2	+ ∞	ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ	11						0 %
3	+ ∞	ΦΛΩΡΙΝΗΣ	12						0 %
3	+ ∞	ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ	15						0 %
1	**7,95**	**ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ**	**1.033**	**450**	**209**	**99**	**110**	**46 %**	**20 %**

ΠΗΓΗ : πίνακας 3.4 και ΥΠΕΧΩΔΑ 1998.

Σε κάθε περίπτωση, η ανάπτυξη παραθεριστικών οικισμών κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες[281] συμβαδίζει αφ' ενός μεν με την επιβράδυνση του ρυθμού αύξησης του αστικού πληθυσμού της Ελλάδος (άρα και του αθηναϊκού), αφ' ετέρου δε με την ταυτόχρονη ανάκαμψη των ημιαστικών περιοχών. Αν και δεν υπάρχει συνολική τεκμηρίωση του φαινομένου, εκτιμάται ότι έχει πάρει μεγάλες διαστάσεις «σε ορισμένες παραλιακές και νησιωτικές περιοχές». [ΥΠΕΧΩΔΕ, ΚΕΠΕ & Παν. Θεσσαλίας 1997: 23]. Το προαναφερθέν ερευνητικό πρόγραμμα στηρίζει αυτή την άποψη στον αριθμό των κατά τόπους νέων (νομίμων) κατοικιών. Με δεδομένο, λοιπόν, ότι το σχετικό ποσοστό που αντιστοιχεί στις αστικές περιοχές μειώθηκε μεταξύ 1971 και 1991, από 71% σε 50% επί του συνολικού αριθμού τους σε όλη την Ελλάδα, συμπεραίνεται η σταδιακή μετατόπιση της οικοδομικής δραστηριότητας προς τις ημιαστικές και τις αγροτικές περιοχές της χώρας. [ό.π.].

Το φαινόμενο της ανάκαμψης της οικοδομικής δραστηριότητας στους μικρότερους οικισμούς αποδίδεται στην άνοδο του εισοδηματικού επιπέδου των κατοίκων αυτών των περιοχών, αλλά και στη μεταφορά πόρων από τις αστικές περιοχές **για την ανέγερση παραθεριστικών κατοικιών, «ειδικότερα σε ορισμένους παραλιακούς νομούς στους οποίους επικεντρώνεται σταθερά η προτίμηση για παραθερισμό»**. Πιο συγκεκριμένα, με κριτήριο το δείκτη "νέες (νόμιμες) κατοικίες ανά 1000 κατοίκους", οι ελληνικοί νομοί με τις υψηλότερες τιμές, αλλά και διαρκή παρουσία στις σχετικές ταξινομήσεις κατά τα χρονικά διαστήματα 1981-1985, 1986-1990 και 1991-1994 είναι οι ακόλουθοι : Κυκλάδων, Χαλκιδικής, Κέρκυρας, Κεφαλληνίας, Ζακύνθου, Λευκάδος, Δωδεκανήσου, Λασιθίου, Πρεβέζης, Σάμου, Ρεθύμνου, Πιερίας, Ευβοίας καθώς και το τμήμα του νομού Αττικής που περιγράφεται ως Υπόλοιπο του Ν. Αττικής. [ό.π.: 33].

Πρόκειται για 13-14 νομούς με κύριο χαρακτηριστικό ότι έχουν γειτνίαση Γ=1, είναι δηλαδή παραλιακοί. Το μήκος των ακτών τους είναι μεγαλύτερο των 9.500 km, δηλαδή υπερβαίνει σαφώς το 50% του αντίστοιχου ελληνικού μεγέθους, ενώ το βάθος των συγκεκριμένων νομών δεν ξεπερνά τα 6,5 km, εκτός δύο περιπτώσεων νομών. Τέλος, στους υπόψη νομούς χωροθετούνται σχεδόν οι μισοί από τους 209 ΟΤΑ με παραλιακή έδρα (82 στους 13 νομούς, συν 26 στο υπόλοιπο του Ν. Αττικής).

Συμπερασματικά, το δίκτυο των ελληνικών οικισμών ενώ από απόψεως πληθυσμού δείχνει προτίμηση προς τις παράκτιες περιοχές, από άποψη πλήθους οικισμών φαίνεται να έλκεται από την ενδοχώρα.

Παράλληλα, όμως, στις παράκτιες περιοχές τεκμηριώνεται μία ισχυρή και εντεινόμενη συσχέτιση του μεγέθους των εκεί αστικών κέντρων με τη μεγέθυνση :

- *των πέριξ αυτών μικρότερων οικισμών και*
- *των συγκοινωνιακών κόμβων και γενικότερα των δικτύων συνδυασμένων μεταφορών.*

Τα περισσότερα παράκτια αστικά κέντρα βρέχονται από το Αιγαίο πέλαγος. Επίσης, ευρίσκονται στην ηπιότερου κλίματος νότια Ελλάδα και σχετίζονται με την ανάπτυξη τριτογενών δραστηριοτήτων, κυρίως δε αυτών που σχετίζο-

[281] Πρόκειται για φαινόμενο που αποδίδεται στην μείωση του τυπικού χρόνου απασχόλησης, την ταυτόχρονη αύξηση των ετήσιων ημερών αδείας {κεφάλαιο 1.4.3 και υποσημείωση 72} και στη γενικότερη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των εργαζομένων, στην επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης στα μεγάλα αστικά κέντρα, στην επιθυμία των Ελλήνων για επάνοδό τους στις αγροτικές περιοχές καταγωγής που εγκατέλειψαν κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες και σε άλλους κοινωνικούς και οικονομικούς λόγους. [ενδεικτικά βλ. ΥΠΕΧΩΔΕ, ΕΜΠ & ΕΚΚΕ 1997].

νται με την παραθεριστική κατοικία και τον τουρισμό.

Τέλος, η ραγδαία ανάπτυξη παραθεριστικών οικισμών στις παράκτιες περιοχές, κατά τις τελευταίες δεκαετίες, επιβεβαιώνει την ύπαρξη ενός ακόμα αφετηριακού αιτίου για τις εκεί μεταβολές των χρήσεων γης, της ευημερίας των πολιτών. {κεφάλαιο 1.4.4, σχήμα 1.6}.

4.4 ΚΟΜΒΟΙ ΚΑΙ ΔΙΚΤΥΑ ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ

4.4.1 συνολική θεώρηση

Σε ένα από τα πρώτα κείμενα του ΚΕΠΕ [1967] προτείνεται η ανάπτυξη αστικών περιοχών «κατά μήκος των αξόνων των παράκτιων πεδιάδων της χώρας», επειδή εκεί συγκεντρώνονται και συνδυάζονται αποτελεσματικά «οι πλουσιότεροι γεωργικοί και τουριστικοί πόροι της χώρας, αι ανετώτεραι και ευθυνότεραι θαλάσσιαι και χερσαίαι συγκοινωνίαι και μεταφοραί και εν γένει οι πάσης φύσεως εγκαταστάσεις τεχνικής υποδομής, κοινωνικού εξοπλισμού κλπ.». Επίσης, στην ίδια -χωροταξικού περιεχομένου- μελέτη προτείνεται ακόμα [ό.π.: 34-35] :

- Η ανάπτυξη όποιων κέντρων της ενδοχώρας κριθεί απαραίτητο, με την προϋπόθεση να εξασφαλιστεί η **συγκοινωνιακή τους σύνδεση με** : α) **το επίνειο του ή άλλο «επιλιμένιο κέντρο»**, β) πρωτεύοντα χερσαία και εναέρια δίκτυα και γ) δυναμικές γεωργικές και τουριστικές περιοχές.
- **Η χάραξη πρωτευόντων αρτηριών κατά μήκος των ακτών** των πεδινών περιοχών, με ταυτόχρονο περιορισμό «των μέσω των κεντρικών ορεινών όγκων της χώρας αρτηριακών συνδέσεων εις τας απολύτως αναγκαίας».

Οι παραπάνω προτάσεις δεν αφίστανται των πάγιων και εδραιωμένων στην κοινή συνείδηση απόψεων για την αναγκαιότητα και την αποφασιστική συμβολή των έργων συγκοινωνιακής υποδομής στην επιτάχυνση της αναπτυξιακής διαδικασίας και τη διάχυση των παραγωγικών δραστηριοτήτων στο χώρο. [ενδεικτικά βλ. Τσέτσης 1996, Hager 1994, Hoyle & Knowles 1992, Kindleberger & Herrick 1977: 101-103, Ντερυώ 1976: 453]. Εξάλλου, είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμα και σε πρόσφατο κείμενο χωροταξικού περιεχομένου [ΕΕ 1997, *Σχέδιο Ανάπτυξης Κοινοτικού Χώρου*] οι συντάκτες του αισθάνονται την ανάγκη να επαναλάβουν ότι «η διάρθρωση, η μορφή και η χρήση των υποδομών είναι καθοριστικοί παράγοντες της οργάνωσής του Ευρωπαϊκού χώρου». Ταυτόχρονα, βέβαια, κάνουν ιδιαίτερη μνεία στις περιβαλλοντικές συνέπειες των εξελίξεων στους τομείς των μεταφορών, ενώ επισημαίνεται ότι οι προκύπτουσες χωροταξικές εξελίξεις «δημιουργούν νέες ευκαιρίες αλλά και απειλές». [ό.π.: 27].

Ανάλογες απόψεις για τη σημασία της συγκοινωνιακής υποδομής έχει ενστερνιστεί και το αρμόδιο ελληνικό υπουργείο [ΥΠΕΧΩΔΕ 1999: 8], με πρακτικό αποτέλεσμα την επιτάχυνση του ρυθμού υλοποίησης μεγάλων έργων υποδομής, κατά την τελευταία δεκαετία στην Ελλάδα, όπως προκύπτει από τους καταλόγους έργων των ΚΠΣ, τα οποία συγχρηματοδοτούνται από την ΕΕ. Έτσι, κι αν ακόμα ο δυναμικά ανανεούμενος εθνικός χωροταξικός σχεδιασμός δεν είναι ευδιάκριτος (ήτοι : διακηρυγμένος και θεσμοθετημένος), οι αντίστοιχοι υπερεθνικοί σχεδιασμοί σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης τείνουν να οδηγήσουν σε ριζική αναδιαμόρφωση των δυνατοτήτων των ελληνικών δικτύων μεταφοράς ανθρώπων και αγαθών.[282]

---

[282] Όσον αφορά τον πιο πρόσφατο εθνικό αναπτυξιακό σχεδιασμό (ΣΠΑ 2000-2006), σημειώνεται ότι στον τομέα των μεταφορών αποδίδει μεν μεγάλη σημασία, αλλά συναρτά τη διεύρυνση των υπηρεσιών μεταφορών από τις ανάγκες που έχουν οι λοιπές παραγωγικές και κοινωνικές δραστηριότητες. [Διυπουργική Ομάδα 1998: 39]. Για την περίοδο μέχρι το 2006, το ΣΠΑ έχει θέσει τους ακόλουθους στόχους όσον αφορά τις μεταφορές : α) ολοκλήρωση των ήδη εκτελουμένων έργων, β) διασύνδεση συγκοινωνιακών κόμβων, αστικοβιομηχανικών πόλων και πυλών εισόδου στη χώρα, γ) ενίσχυση των συνδυασμένων μεταφορών, δ) αναβάθμιση των συνθηκών κυκλοφορίας στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη, ε) ενίσχυση των σιδηροδρομικών μεταφορών, στ) βελτίωση των προσβάσεων από και προς τη δυτική Ελλάδα και ζ) αναβάθμιση των προσφερο-

Από την άλλη πλευρά, τα γεωπολιτικά δεδομένα και οι σχέσεις της Ελλάδος με τα προς βορρά της κράτη έχουν επιδράσει καταλυτικά στην κατανομή των χρησιμοποιούμενων μέσων μεταφοράς για τις με το εξωτερικό επαφές της. Αρχικά, μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '80, οι ιδεολογικοπολιτικές αντιπαραθέσεις στα πλαίσια του ψυχρού πολέμου φαίνεται ότι αποθάρρυναν την περαιτέρω ανάπτυξη χερσαίων (οδικών ή σιδηροδρομικών) συνδέσεων της χώρας με τα προς βορρά όμορα κράτη -και εκείθεν με τις λοιπές ευρωπαϊκές χώρες.

Σε δεύτερη φάση, μετά το 1990, και ενώ η λήξη της ψυχροπολεμικής εποχής συνδυαζόταν χρονικά με την καθιέρωση της ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς και με την παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, τα πολεμικά γεγονότα που ακολούθησαν τη διάσπαση της Γιουγκοσλαβίας (και εμφάνισαν νέα σημαντική έξαρση το 1999) αλλά και η όξυνση των σχέσεων Ελλάδος-FYROM έδρασαν και πάλι ανασταλτικά όσον αφορά την πέραν των συνόρων και κατά τη διεύθυνση νότου-βορρά ανάπτυξη των χερσαίων μεταφορικών δικτύων.[283]

Η συνεχιζόμενη ένταση στη Βαλκανική, όχι μόνο υποσκάπτει την ευελιξία και την ασφάλεια των δια μέσου αυτής μεταφορών, αλλά επιπλέον συμβάλλει στο να παραμένει η Ελλάδα "μακριά από την Ευρώπη", όσον αφορά τη χερσαία διασύνδεση. [Ζέκκος 1994]. Έτσι, η σχετικά μεγάλη απόσταση και οι γεωπολιτικές συνθήκες αποτελούν δεδομένα που υπό τις παρούσες συνθήκες δεν ευνοούν τη γρήγορη, άνετη και ασφαλή χερσαία επικοινωνία μεταξύ κεντρικής Ευρώπης και των (παράκτιων) περιοχών της ηπειρωτικής Ελλάδος.

Παράλληλα όμως, η προαναφερθείσα δυστοκία ανάπτυξης οδικών και σιδηροδρομικών συνδέσεων με την υπόλοιπη Ευρώπη ωθεί τη σχετική ζήτηση να εξυπηρετείται μέσω των λιμανιών (που εκ των ων ουκ άνευ είναι παράκτια) και των κατά συντριπτική πλειοψηφία παράκτιων αεροδρομίων της χώρας. Εκ των πραγμάτων, λοιπόν, οι κόμβοι και τα δίκτυα μεταφορών "εξωθούνται" προς την ακτογραμμή, παρεχομένης έτσι της δυνατότητας **αναβάθμισης της μεσογειακής οπτικής της χώρας**. Πρόκειται για ένα ενδεχόμενο με ιστορικές ρίζες, επιθυμητό και προτεινόμενο από αρκετές πλευρές [European Commission 1995a, Δεμαθάς 1994], το οποίο όμως εάν υλοποιηθεί θα επεκτείνει και θα εντείνει τη χρησιμοποίηση του εδάφους των παράκτιων περιοχών της χώρας. Επομένως, θα έχει ως συνέπεια μεταβολές και ίσως έντονες συγκρούσεις χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές της Ελλάδος.

Τέλος, μία ακόμα πτυχή των διεθνών σχέσεων της Ελλάδος, αυτή που σχετίζεται με την **Τουρκία**, έδρασε διττώς όσον αφορά την ανάπτυξη των ελληνικών δικτύων μεταφορών και ιδιαίτερα αυτών που καλύπτουν τις (παράκτιες) περιοχές των νησιών του ανατολικού Αιγαίου. Από τη μία πλευρά, οι ακτοπλοϊκές συνδέσεις των συγκεκριμένων νησιών με την κοντινή τους τουρκική ακτή είναι ωσεί ανύπαρκτες, αποστερώντας από τα νησιά τη φυσική οικονομική τους ενδοχώρα και επομένως περιορίζοντας τις αναπτυξιακές τους δυνατότητες. Ταυτόχρονα, οι ανάγκες πολύπλευρης υποστήριξης των κατοίκων των νησιών οδήγησε στην εκεί κατασκευή αεροδρομίων, τα οποία ανεξάρτητα του επιπέδου των παρεχομένων υπηρεσιών είναι δυσανάλογα πολλά σε σχέση με την έκταση και τον πληθυσμό των νησιών που εξυπηρετούν [Αθανασίου κ.ά. 1995: 53].

Ιδιαιτέρως ενδεικτική των (διαχρονικά μεταβαλλόμενων) πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων που χαρακτηρίζουν κάθε μέσο μεταφοράς είναι η κατ' έτος ποσοστιαία κατανομή του πλήθους των **αλλοδαπών** που επισκέπτονται τη χώρα, ανάλογα με το χρησιμοποιούμενο μέσο μετακίνησής των (χωρίς να περιλαμβάνονται αυτοί που την επισκέπτονται με κρουαζιέρες). {πίνακας 4.12}. Τα σημαντικότερα πορίσματα που προκύπτουν από τη μελέτη των σχε-

μένων υπηρεσιών στους κόμβους των δικτύων μεταφοράς επιβατών και εμπορευμάτων. [ό.π.: 46-47].

[283] Υπενθυμίζεται ότι η γεωμορφολογία του εδάφους καθιστά σχεδόν υποχρεωτική τη διέλευση των κατά τη διεύθυνση νότου-βορρά χερσαίων δικτύων από συγκεκριμένες ποταμοκοιλάδες που διασχίζουν τα ελληνικά σύνορα με την τέως Γιουγκοσλαβία και με τη Βουλγαρία. Όσον αφορά τη μέσω Αλβανίας διέλευση, σημειώνεται ότι πέραν του ορεινού της εδάφους, ανασταλτικό παράγοντα αποτελεί τόσο το εκεί χαμηλό επίπεδο υποδομών, όσο και οι (προς το παρόν, τουλάχιστον) μη ευνοϊκές κοινωνικοοικονομικές συνθήκες [Πετράκος 1995].

τικών στοιχείων είναι τα ακόλουθα :

- Τουλάχιστον από το 1970 και μετά, το αεροπλάνο κατέχει το μεγαλύτερο μερίδιο της σχετικής αγοράς, με τάση μάλιστα συνεχούς αύξησής του. Πράγματι, ενώ κατά τη δεκαετία του '70 το σχετικό ποσοστό κυμάνθηκε άνω του 60%, κατά τη δεκαετία του '80 κυμάνθηκε πέριξ του 70%, ενώ κατά τη τρέχουσα δεκαετία του '90 ξεπέρασε το 80%.
- Παρά τη σχετική ανάκαμψη κατά τα αμέσως προηγούμενα 2-3 έτη, το ποσοστό των αλλοδαπών που εισέρχεται στη χώρα από τις οδικές πύλες εισόδου εμφανίζει τάσεις γενικότερης μείωσης, από το επίπεδο του 20% που ήταν στην αρχή της επισκοπούμενης χρονικής περιόδου.
- Το ποσοστό αυτών που χρησιμοποιούν το σιδηροδρομικό δίκτυο συρρικνώνεται σε λίαν χαμηλά επίπεδα, που αντιστοιχούν στο υποδεκαπλάσιο των προ τριακονταετίας ποσοστών.
- Μικρά ποσοστά, με ταυτόχρονη τάση μείωσης καταγράφεται όσον αφορά την ποσοστιαία αναλογία αυτών που χρησιμοποιούν τις θαλάσσιες πύλες εισόδου στη χώρα. Σημειώνεται πάντως ότι, παρά τη γενική μακροχρόνια τάση τους, σε ετήσια βάση οι θαλάσσιες και οι οδικές πύλες εισόδου συνήθως λειτουργούν υποκαθιστώντας οι μεν τις δε και τανάπαλιν.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.12 **ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΚΑΤΑ ΜΕΤΑΦΟΡΙΚΟ ΜΕΣΟ ΤΩΝ ΑΦΙΚΝΟΥΜΕΝΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΑΛΛΟΔΑΠΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ ΤΩΝ ΕΙΣΑΓΩΓΩΝ - ΕΞΑΓΩΓΩΝ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ**

ΕΤΟΣ	ΑΦΙΞΕΙΣ ΑΛΛΟΔΑΠΩΝ				ΑΞΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΩΝ & ΕΞΑΓΩΓΩΝ			
	ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΟ	ΣΙΔΗΡΟΔΡΟΜΟΣ	ΠΛΟΙΟ	ΑΕΡΟΠΛΑΝΟ	ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΟ	ΣΙΔΗΡΟΔΡΟΜΟΣ	ΠΛΟΙΟ	ΑΕΡΟΠΛΑΝΟ
1970	20,4 %	6,7 %	13,7 %	59,2 %	4,9 %	13,5 %	77,9 %	3,8 %
1971	20,5 %	5,5 %	11,9 %	62,0 %	6,3 %	15,1 %	74,7 %	3,9 %
1972	19,1 %	5,3 %	10,5 %	65,1 %	10,8 %	12,6 %	70,2 %	6,3 %
1973	21,0 %	5,3 %	9,8 %	63,9 %	14,9 %	10,7 %	69,0 %	5,4 %
1974	20,0 %	6,7 %	9,8 %	63,5 %	13,1 %	13,2 %	70,0 %	3,7 %
1975	24,9 %	5,3 %	9,3 %	60,4 %	15,4 %	11,2 %	69,8 %	3,6 %
1976	22,8 %	4,1 %	8,4 %	64,6 %	19,1 %	9,1 %	67,4 %	4,4 %
1977	23,8 %	3,4 %	10,2 %	62,6 %	22,4 %	10,4 %	63,1 %	4,1 %
1978	22,1 %	3,0 %	10,7 %	64,2 %	22,7 %	9,1 %	64,2 %	4,1 %
1979	20,1 %	2,6 %	10,1 %	67,2 %	23,4 %	7,3 %	65,6 %	3,7 %
1980	17,7 %	3,5 %	11,2 %	67,6 %	23,5 %	6,5 %	66,4 %	3,7 %
1981	17,3 %	3,3 %	10,5 %	68,9 %	27,2 %	9,0 %	59,4 %	4,3 %
1982	15,2 %	2,8 %	11,5 %	70,5 %	31,5 %	6,9 %	58,0 %	3,7 %
1983	11,2 %	2,5 %	13,0 %	73,3 %	35,4 %	6,3 %	54,4 %	3,9 %
1984	12,5 %	2,5 %	11,2 %	73,8 %	35,8 %	5,8 %	54,1 %	4,2 %
1985	13,3 %	2,5 %	10,5 %	73,7 %	34,0 %	5,3 %	55,8 %	4,9 %
1986	16,6 %	3,0 %	13,6 %	66,8 %	41,4 %	5,5 %	46,9 %	6,2 %
1987	15,4 %	2,6 %	19,7 %	62,3 %	39,5 %	8,5 %	45,9 %	6,2 %
1988	16,7 %	2,6 %	10,6 %	70,1 %	37,4 %	3,9 %	52,0 %	6,7 %
1989	15,2 %	3,0 %	11,8 %	70,0 %	36,7 %	4,2 %	52,8 %	6,3 %
1990	14,8 %	3,1 %	11,0 %	71,1 %	36,7 %	4,6 %	52,1 %	6,6 %
1991	15,2 %	1,8 %	11,2 %	71,8 %	35,4 %	4,2 %	53,1 %	7,3 %
1992	8,6 %	0,8 %	12,3 %	78,3 %	33,4 %	4,2 %	55,7 %	6,7 %
1993	9,4 %	0,6 %	10,4 %	79,6 %	39,6 %	3,0 %	49,7 %	7,7 %
1994	8,6 %	0,4 %	8,7 %	82,3 %	42,5 %	1,7 %	48,0 %	7,9 %
1995	7,6 %	0,4 %	8,3 %	83,7 %	44,2 %	1,5 %	46,3 %	7,9 %
1996	10,2 %	0,3 %	6,3 %	83,2 %				
1997	13,1 %	0,4 %	5,6 %	80,9 %				

ΠΗΓΗ : Σταύρου 1984, ΕΣΥΕ 1983/1985/1987/1990/1993/1995, ΕΣΥΕ 1999. / ΕΣΥΕ [*Επετηρίδες*].

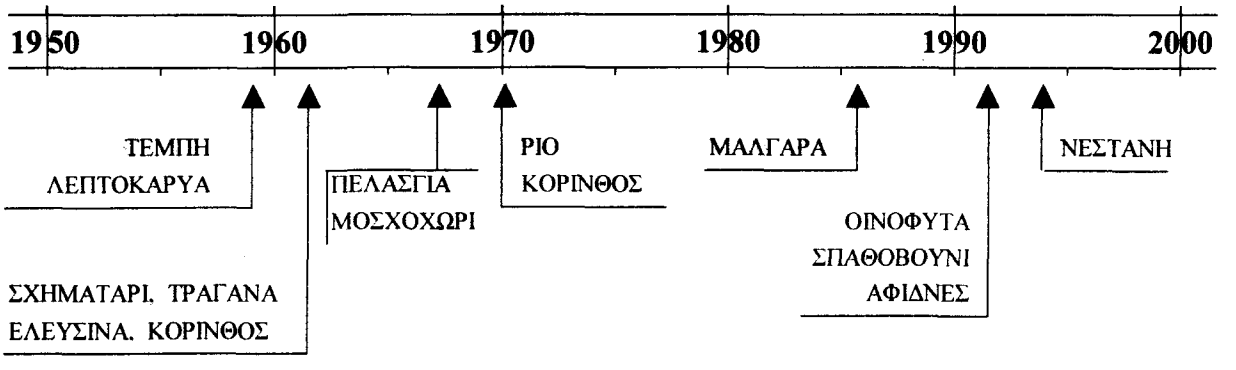
Αλλά και το εξωτερικό εμπόριο της χώρας διακινείται με μέσα μεταφοράς και αντίστοιχα δίκτυα που σχετίζονται με τις παράκτιες περιοχές. Πράγματι, σύμφωνα με στοιχεία της ΕΣΥΕ, οι κατ' έτος ποσοστιαίες αναλογίες της αξίας των εισαγομένων και εξαγομένων αγαθών που αντιστοιχούν σε κάθε μέσο μεταφοράς, αναδεικνύουν τις θαλάσσιες μεταφορές σε πρωταγωνιστή της σχετικής αγοράς, αφού με πλοία διακινείται περίπου το μισό της αξίας του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου. {πίνακας 4.12}.

Αξίζει βέβαια να σημειωθεί ότι το ποσοστό του δια θαλάσσης διακινουμένου εμπορίου έχει μειωθεί σημαντικά κατά την τελευταία τριακονταετία, γεγονός που -σε πρώτη ανάγνωση- υποδηλώνει χωροταξική αποφόρτιση των ακτών. Ταυτόχρονα όμως, κατά το ίδιο χρονικό διάστημα, αύξηση ίσου μεγέθους με τη μείωση του ποσοστού των θαλάσσιων μεταφορών έχουν καρπωθεί οι δια αυτοκινήτου μεταφορές, οι οποίες σε σημαντικό ποσοστό διεκπεραιώνονται μέσω πορθμείων. Επιπλέον, τόσο η συρρίκνωση του μεταφορικού έργου του (μη παράκτιου) σιδηροδρομικού δικτύου, όσο και η αύξηση των αερομεταφερομένων αγαθών από (τα κατά βάση παράκτια) αεροδρόμια της χώρας τείνουν να επιβεβαιώσουν την τάση φόρτισης των παράκτιων περιοχών της Ελλάδος, με τελικό αποτέλεσμα τη μεταβολή των εκεί προγενέστερων χρήσεων γης.

4.4.2 διαχρονική ανάπτυξη δικτύων

Σχετικά με το **οδικό δίκτυο**, δεν χωρεί αμφιβολία ότι κατά την μεταπολεμική περίοδο δέχθηκε πάμπολλες βελτιώσεις και αναβαθμίσεις, ενώ κατασκευάστηκαν αρκετές νέες οδοί. Οι σημαντικότερες εξ αυτών αποτελούν πρόδρομο κατάσταση του αυτοκινητόδρομου ΠΑΘΕ και τέθηκαν σε λειτουργία σταδιακά, όπως εμμέσως συνάγεται από επίσημη πληροφόρηση [ΥΠΕΧΩΔΕ/ΤΕΟ 1996], βάση της οποίας συντάχθηκε το διάγραμμα 4.4, το οποίο αναφέρεται στο χρόνο έναρξης λειτουργίας των κατά τόπους σταθμών διοδίων. Επιπλέον, επισημαίνεται σχετικά ότι με εξαίρεση την περίπτωση του αυτοκινητόδρομου Κορίνθου-Τρίπολης (σταθμοί διοδίων στο Σπαθοβούνι και στη Νεστάνη), όλοι οι άλλοι σταθμοί διοδίων που λειτούργησαν μέχρι το 1996 αφορούν τμήματα εθνικών οδών σε παράκτιες περιοχές της Ελλάδος.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.4 **ΧΡΟΝΟΣ ΕΝΑΡΞΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΣΤΑΘΜΩΝ ΔΙΟΔΙΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΟΔΩΝ**

ΠΗΓΗ : ΥΠΕΧΩΔΕ/ΤΕΟ 1996

Επιπρόσθετα, από τη συγκριτική μελέτη χαρτών και ατλάντων όπου καταγράφεται η κατάσταση του ελληνικού οδικού δικτύου κατά την τελευταία εξηκονταετία προκύπτει ως κεντρικό πόρισμα **ότι η πλειοψηφία των οδικών αρτηριών που δεν υπήρχαν αμέσως μετά**

τον πόλεμο, αλλά εμφανίζονται στους χάρτες της δεκαετίας του '60 ή κατασκευάστηκαν αργότερα συνδέονται άρρηκτα με τις ακτές και τη ζώνη επιρροής των. Ακόμα, είναι χαρακτηριστικό ότι σχετίζονται με την τουριστική ανάπτυξη των παράκτιων περιοχών, αφού διευκολύνουν την προσπέλαση προς φημισμένους τουριστικούς προορισμούς. {πίνακας 4.13}. Τέλος, με δεδομένο ότι εκτείνονται "παράλληλα" προς την ακτογραμμή, η δε κατασκευή και λειτουργία τους τείνει να υποκαταστήσει "κάθετους" προς την ακτογραμμή οδούς, **επιβεβαιώνεται και στον ελληνικό χώρο το σενάριο για σταδιακή μεταβολή της κατεύθυνσης των βασικών αξόνων μετακίνησης στο χερσαίο τμήμα των παράκτιων περιοχών της Μεσογείου.** {κεφάλαιο 3.1.2, σχήμα 3.1}.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.13 **"ΝΕΕΣ" ΟΔΟΙ, Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥΣ ΜΕ ΤΟΝ ΤΟΥΡΙΣΜΟ ΚΑΙ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΧΡΟΝΟ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ Ή ΑΝΑΒΑΘΜΙΣΗΣ ΤΩΝ**

ΟΔΟΙ	ΥΠΗΡΧΑΝ ...			ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟΥΡΙΣΜΟ ΑΝΑΨΥΧΗ
	... γύρω στο 1950	... γύρω στο 1970	... γύρω στο 1990	
ΠΡΕΒΕΖΑ - ΠΑΡΓΑ - ΗΓΟΥΜΕΝΙΤΣΑ	---	(✓)	✓	* *
ΑΣΤΑΚΟΣ - ΒΟΝΙΤΣΑ	---	---	✓	*
ΙΤΕΑ - ΕΡΑΤΕΙΝΗ - ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ	---	---	✓	* *
ΛΟΥΤΡΑΚΙ - ΠΕΡΑΧΩΡΑ - ΨΑΘΑ	---	---	✓	*
ΚΟΡΙΝΘΟΣ - ΕΠΙΔΑΥΡΟΣ	---	✓	✓	* * *
ΠΕΡΙΜΕΤΡΙΚΗ ΕΡΜΙΟΝΙΔΑΣ	---	(✓)	(✓)	* *
ΜΥΛΟΙ - ΛΕΩΝΙΔΙΟ	---	✓	✓	*
ΒΟΡΕΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΕΣ ΑΚΤΕΣ ΑΤΤΙΚΗΣ	---	(✓)	(✓)	* * *
ΒΟΥΛΙΑΓΜΕΝΗ - ΣΟΥΝΙΟ	---	✓	✓	* * *
ΛΙΜΝΗ - ΛΟΥΤΡΑ ΑΙΔΗΨΟΥ	---	---	✓	*
ΠΕΡΙΜΕΤΡΙΚΗ ΚΑΣΣΑΝΔΡΑΣ	---	✓	✓	* * *
ΠΕΡΙΜΕΤΡΙΚΗ ΣΙΘΩΝΙΑΣ	---	(✓)	✓	* * *
ΚΑΒΑΛΑ - Ν.ΠΕΡΑΜΟΣ - ΕΚΒΟΛΕΣ ΣΤΡΥΜΩΝΑ	---	---	✓	* *
ΠΕΡΙΜΕΤΡΙΚΗ ΘΑΣΟΥ	---	---	✓	* * *
ΒΟΡΕΙΟΣ ΑΞΟΝΑΣ ΚΡΗΤΗΣ	---	✓	✓	* * *
ΝΟΤΙΕΣ ΑΚΤΕΣ ΝΟΜΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ	---	---	✓	* *

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΙ. ✓ : ικανοποίηση του κριτηρίου.
(✓) : αμφιλεγόμενα στοιχεία ή μερική ικανοποίηση του κριτηρίου.
* , * * , * * * : διαβάθμιση της σχέσης.

ΠΗΓΗ : [284]

Εάν περιοριστεί κανείς στο δίκτυο των θεσμοθετημένων **εθνικών οδών**, τότε διατίθενται για συγκριτική μελέτη δύο καταγραφές, ένας κατάλογος του 1963 [Απόφαση ΥΔΕ Γ. 25871/9.7.1963, ΦΕΚ Β'319/23.7.63] και ένα πρόσφατος της ΕΣΥΕ [1998β]. Σύμφωνα με τον πρώτο (1963), το ελληνικό οδικό δίκτυο περιελάμβανε **99** εθνικές οδούς, ενώ στον κατάλογο του 1998 καταγράφονται **153** εθνικές οδοί. Αν και πρόκειται για οδούς με μεγάλη ποικιλία μηκών αλλά και λοιπών χαρακτηριστικών, σημειώνεται ότι μόνο 29 από τις 99 εθνικές

[284] Εκτός από την προσωπική γνώση του γράφοντος για τη νυν οδικό δίκτυο της χώρας, η σύνταξη του παρόντος πίνακα έγινε με επεξεργασία και συνεκτίμηση στοιχείων από τις ακόλουθες πηγές :

1. Εκδοτικός Οίκος 'Ελευθερουδάκης', δεκαετία του '20 (χωρίς συγκεκριμένη ημερομηνία): *Χάρτης της Νέας Ελλάδος, σχεδιασθείς υπό Χρ. Ν. Κουβαβά*, κλίμακα 1:1.355.000.
2. Παγκόσμιος Γεωγραφικός Άτλας 'Πρωίας' (Μέρος Β΄: Άτλας της Ελλάδος), 1937: *Συγκοινωνιακός Χάρτης της Ελλάδος*, κλίμακα 1:1.150.000.
3. National Tourism Organization, 1955: *Tourist Map of Greece*, scale 1:1.100.000.
4. Οργανισμός Τουριστικών Εκδόσεων, 1967: *Τουριστικός Χάρτης της Ελλάδος*, κλίμακα 1:1.000.000.
5. Άτλας Παπύρου (Τόμος Α΄: Ευρώπη και Ελλάς), 1968: *Χάρτης Συγκοινωνιών*, κλίμακα 1:3.000.000.
6. ΓΥΣ, 1985: *Χάρτης Οδικού Δικτύου της Ελλάδος*, κλίμακα 1:1.000.000.
7. ΓΥΣ, 1998: *Χάρτης Οδικού Δικτύου και Διοικητικών Διαιρέσεων της Ελλάδος*, κλίμακα 1:1.000.000.

οδούς του 1963 δεν έχουν καμία σχέση με την ακτογραμμή, δηλαδή δεν διέρχονται ούτε από έναν κόμβο κτισμένο σε επαφή με την ακτογραμμή. Επομένως, κατά το 1963 μόνο το 30% του εθνικού οδικού δικτύου εξυπηρετούσε αποκλειστικά την ηπειρωτική ενδοχώρα.

Από την άλλη πλευρά, οι 54 εθνικές οδοί που αποτελούν προσθήκη στον κατάλογο του 1963 κατανέμονται σε 4 νέες εθνικές οδούς, σε 9 νέες εθνικές οδούς σε περιοχές «όπου ήδη υπάρχει ή υπήρχε αντίστοιχη παλαιά», ενώ οι υπόλοιπες 41 αποτελούν «διακλαδώσεις, παρακαμπτήριες, προεκτάσεις οδών ή τμήμα ίδιας οδού προς άλλη κατεύθυνση». Εκ των 13 (4+9) νέων εθνικών οδών μόνο μία, η οδός Τρίπολης-Πύργου, δεν διέρχεται από παράκτιες περιοχές. Εξάλλου, παρόλο που η ποικιλία του μήκους των υπολοίπων 41 εθνικών οδών δεν είναι δυνατόν να οδηγήσει σε ασφαλή γενικευμένα συμπεράσματα, οι περισσότερες από αυτές σχετίζονται σε μικρό ή μεγάλο βαθμό με τις παράκτιες περιοχές. [ΕΣΥΕ 1998β].

Τέλος, αν και η κοινή εμπειρία συμφωνεί ότι η αλλαγή των χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές της Ελλάδος ξεκινά ακόμα και με τη άτυπη διάνοιξη υποτυπωδών δρομίσκων προς τις ακτές ή παραλλήλως προς τις ακτογραμμές, οι βασικοί οδικοί άξονες είναι αυτοί που δρουν καταλυτικά και ολοκληρώνουν τις μεταβολές των χρήσεων γης στην (ευρύτερη) ζώνη επιρροής των ελληνικών παράκτιων περιοχών. Κατά τη δεκαετία του '90, λοιπόν, το ελληνικό οδικό δίκτυο εμπλουτίζεται σε πλήρη αρμονία και συνεργασία με την κυρίαρχη ευρωπαϊκή στρατηγική για την ανάπτυξη των υφιστάμενων μεγάλων αστικών κέντρων, μέσω της διασύνδεσής των (και) με χερσαία δίκτυα ταχείας κυκλοφορίας.[285]

Πιο συγκεκριμένα, ολοκληρώνεται η μετατροπή του οδικού άξονα Πατρών - Αθηνών - Θεσσαλονίκης - Εύζωνοι σε αυτοκινητόδρομο. Πρόκειται για έργο που αφορά άμεσα περιοχές στις οποίες κατοικεί ποσοστό Ελλήνων που ξεπερνά το 50% του συνολικού πληθυσμού της χώρας. Εκείνο όμως που είναι χαρακτηριστικό και σχετίζεται με την παρούσα εργασία είναι ότι ο συγκεκριμένος από νότο προς βορρά άξονας του διαπεριφερειακού οδικού δικτύου της χώρας διέρχεται από περιοχές που στη συντριπτική τους πλειοψηφία είναι παράκτιες. Πράγματι, από τους 11 νομούς που διασχίζει ο αυτοκινητόδρομος ΠΑΘΕ μόνο ένας (ο Ν. Κιλκίς) δεν έχει γειτνίαση Γ=1.[286]

Επίσης, η μελλοντική ολοκλήρωση της κατασκευής της Εγνατίας οδού θα έχει και αυτή ως άμεση συνέπεια τη διασύνδεση παράκτιων περιοχών της ανατολικής και της δυτικής Ελλάδος, δηλαδή της Θράκης και της Μακεδονίας με την Ήπειρο. Πράγματι, αν και θα διέρχεται από την ορεινή ηπειρωτική Ελλάδα, μόνο οι 3 από τους 11 νομούς που θα διασχίζει δεν έχουν γειτνίαση Γ=1.[287] Τέλος, πιο μεγάλη σχέση με τις παράκτιες περιοχές και σχεδόν πλήρη χωροθέτηση σ' αυτές θα έχει ο ακόμα υπό μελέτη άξονας νότου-βορρά στην δυτική Ελλάδα. Εάν και όταν ολοκληρωθεί αναμένεται ότι θα διέρχεται από τουλάχιστον 5 εκ των 6 νομών της ηπειρωτικής Ελλάδος που βρέχονται άμεσα από το Ιόνιο πέλαγος.

Όσον αφορά τα χερσαία δίκτυα και ιδιαίτερα το **σιδηροδρομικό δίκτυο**, σημειώνεται αρχικά ότι όχι μόνο δύσκολα δικαιολογεί τον όρο "δίκτυο", αλλά επιπλέον δεν έχει επεκταθεί, ούτε έχει πυκνώσει κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Η πιθανή ανάδειξη της Θεσσαλονίκης σε σιδηροδρομικό κόμβο των Βαλκανίων, προκειμένου να διασυνδεθεί το ελληνικό με το ευρωπαϊκό δίκτυο δεν συγκεντρώνει ούτε καν μεσοπρόθεσμες ευοίωνες προοπτικές υλοποίη-

---

[285] Σε σχετικά πρόσφατη μελέτη [ΥΠΕΘΟ 1994] επισημαίνεται ότι οι οδικές μεταφορές θα βαίνουν αυξανόμενες στην Ελλάδα, και μάλιστα με ρυθμούς πολύ μεγαλύτερους από ότι στις δυτικοευρωπαϊκές κοινωνίες. Καθοριστικός παράγοντας που ενισχύει αυτή την εξέλιξη αποτελεί ο συνεχώς αυξανόμενος δείκτης ιδιοκτησίας ιδιωτικής χρήσης αυτοκινήτων, κι αυτό παρά το γεγονός ότι το καθεστώς για τις λεωφορειακές υπεραστικές μεταφορές παραμένει αναλλοίωτο για περίπου μισό αιώνα. [ό.π.: II.2].

[286] Σύμφωνα με κείμενο του ΥΠΕΧΩΔΕ [1998β], μετά την ολοκλήρωση του συγκεκριμένου αυτοκινητόδρομου θα εξυπηρετούνται 14 μεγάλες πόλεις, 360 χωριά, 9 λιμάνια, 6 αεροδρόμια, 80 τουριστικές, ιστορικές και άλλου ενδιαφέροντος περιοχές καθώς και 22 σημαντικές βιομηχανικές περιοχές. [ό.π.: 8].

[287] Στην τελική της φάση αναμένεται να εξυπηρετεί 19 μεγάλες πόλεις 332 χωριά, 5 λιμάνια, 8 αεροδρόμια 30 τουριστικές και άλλου ενδιαφέροντος περιοχές καθώς και 10 σημαντικές βιομηχανικές περιοχές. [ΥΠΕΧΩΔΕ 1999: 10].

σης, ενώ έχουν παραπεμφθεί στις καλένδες προτάσεις για συνδυασμένες μεταφορές στις οποίες θα συμμετείχε και ο σιδηρόδρομος [Χρυσουλάκης & Παπαδάκος 1993]. Εξάλλου στο ΣΠΑ 2000-2006 τίθεται μεν ως στόχος (5ος μεταξύ 7) η ενίσχυση των σιδηροδρομικών μεταφορών, αλλά η εξειδίκευσή του σε δράσεις περιορίζεται σε αναβαθμίσεις και ανακατασκευές τμημάτων υπαρχουσών γραμμών. [Διυπουργική Ομάδα 1998: 42].

Οι ελληνικοί σιδηρόδρομοι παραμένουν, λοιπόν, εγκλωβισμένοι σε εσωστρεφείς προγραμματισμούς, αν και πάλι καταγράφεται ελλιπής διασύνδεσή τους με τα λιμάνια της χώρας. [ΥΠΕΘΟ 1994: III-2]. Έργα εκσυγχρονισμού (διπλή γραμμή, βελτιώσεις χάραξης κλπ.) έχουν γίνει και συνεχίζονται, κυρίως στον άξονα μεταξύ Αθηνών και Θεσσαλονίκης [Ευρωπαϊκή Επιτροπή 1994β: 36-37], ο οποίος όμως στην πλειοψηφία του εξυπηρετεί μεν παράκτιους νομούς, αλλά μη παράκτιες πόλεις, όπως συμβαίνει και με το υπόλοιπο δίκτυο στη βόρεια Ελλάδα. Ταυτόχρονα, το σιδηροδρομικό δίκτυο της Πελοποννήσου που έχει τη μεγαλύτερη γεωγραφική και λειτουργική συνάφεια με τις εκεί παράκτιες περιοχές δεν εκσυγχρονίζεται και διατηρεί ακόμα προδιαγραφές ασύμβατες μ' αυτές του υπόλοιπου σιδηροδρομικού δικτύου της χώρας. [Δοξιάδης 1980: VI.77-VI.86, ΥΠΕΘΟ 1994].

Έχει ήδη επισημανθεί η σχέση σχεδόν όλων των παράκτιων αστικών κέντρων της χώρας με τις λιμενικές εγκαταστάσεις και τα ακτοπλοϊκά δρομολόγια. {πίνακας 4.10}. Όμως, η ακτοπλοϊκή μετακίνηση επιβατών και το εσωτερικό γενικό εμπόριο διεκπεραιώνεται κυρίως από τα τρία λιμάνια της Αττικής (Πειραιάς, Ραφήνα και Λαύριο) και μόνο δευτερευόντως από αυτά της Θεσσαλονίκης, της Πάτρας και άλλων λιμανιών.[288]

Επίσης, έχει αναφερθεί ότι το σημαντικότερο ποσοστό του διεθνούς εμπορίου της χώρας διακινείται δια θαλάσσης. {πίνακας 4.12}. Τις σχετικές μεταφορές στο χώρο του Αιγαίου εξυπηρετούν τα λιμάνια Θεσσαλονίκης, Βόλου και Πειραιά, ενώ τα λιμάνια της Πάτρας και της Ηγουμενίτσας καλύπτουν τις ανάγκες στην περιοχή του Ιονίου και εκείθεν προς τη δυτ. Ευρώπη. Υπηρεσίες διαμετακόμισης προσφέρει σήμερα ο Πειραιάς και το Ηράκλειο, ενώ στο μέλλον προσδοκάται να λειτουργήσουν ανάλογα και τα λιμάνια της βόρειας Ελλάδος (Θεσσαλονίκη, Καβάλα, Αλεξανδρούπολη και Βόλος).[289] Πάντως, αξίζει να σημειωθεί ότι εκτός, ίσως, από την περίπτωση της Θεσσαλονίκης, η διασύνδεση των λιμανιών αυτών με τα χερσαία μέσα μεταφοράς δεν είναι ικανοποιητική. [ΥΠΕΘΟ 1994: IV-4].

Σύμφωνα με τις στατιστικές της ΕΣΥΕ [*Στατιστική Εμπορικής Ναυτιλίας*], 88 λιμάνια εξυπηρέτησαν τις ακτοπλοϊκές γραμμές εσωτερικού, το 1960. Εξ αυτών τα 18 εμφάνισαν κίνηση (επιβιβαζομένων) μεγαλύτερη του 1% του σχετικού συνόλου σε πανελλαδικό επίπεδο. Τριάντα χρόνια αργότερα, το 1990, καταγράφονται από την ΕΣΥΕ 96 λιμάνια, εκ των οποίων μόλις τα 22 ξεπέρασαν το όριο του 1%, αποδεικνυομένης έτσι της μη σημαντικής ανάπτυξης των περιφερειακών λιμανιών της χώρας. Ανάλογα πορίσματα για τη χωρική διασπορά των μεγάλων λιμανιών της χώρας συνάγονται και όταν αντικείμενο μελέτης είναι η εμπορική κίνηση και ιδιαίτερα ο όγκος των φορτωθέντων σε πλοία εμπορευμάτων. Πράγματι, ο αριθμός των λιμανιών που ξεπερνούν το όριο του 1% της σχετικής πανελλαδικής κίνησης είναι της τάξης των 15, τόσο το 1960 όσο και το 1990.

Όσον αφορά τους λιμενίσκους σκαφών αναψυχής (**μαρίνες**), το επισήμως υφιστάμενο δίκτυο περιλαμβάνει 11 μαρίνες. Οι 6 ευρίσκονται στο Σαρωνικό κόλπο (με 3.285 θέσεις ελλιμενισμού) και ανά ένας στη Θεσσαλονίκη (300 θέσεις), στη Χαλκιδική (150), στη Ρόδο (115), στην Πάτρα (400) και στην Κέρκυρα (450). Η υπεροχή του Αιγαίου είναι εμφανής, ό-

---

[288] Όσον αφορά την ελληνική επιβατική ακτοπλοΐα, η άρση του cabotage έχει οδηγήσει στην ανανέωση του στόλου, γεγονός που αναμένεται να λειτουργήσει προς την κατεύθυνση της αύξησης και της μεγαλύτερης διασποράς της σχετικής κίνησης. Επίσης, ανάλογο αποτέλεσμα θα έχει η πιθανή ένταξη περισσοτέρων ελληνικών λιμανιών σε πιο πολλά δρομολόγια κρουαζιερόπλοιων.

[289] Προσδοκίες για τη λειτουργία τους ως διαμετακομιστικών κέντρων καλλιεργούνται, επίσης, για τα λιμάνια της Καλαμάτας και της ΝΑΒΙΠΕ στον Αστακό Αιτωλοακαρνανίας, ενώ ανάλογη λειτουργία έχει προταθεί και για το Λιμένα Μεστών Χίου.

πως και στους 62 σταθμούς ανεφοδιασμού θαλαμηγών σκαφών. Από την άλλη πλευρά, λόγω της εγγύτητας με τη λοιπή Ευρώπη, τα σκάφη αναψυχής που καταπλέουν για πρώτη φορά σε λιμάνια του Ιονίου πελάγους δεν είναι αμελητέου πλήθους.[290]

Τέλος, πέραν όλων των παραπάνω, ένας ιδιαίτερα μεγάλος αριθμός μικρότερων λιμανιών, όρμων, αλιευτικών καταφυγίων, ιδιωτικών λιμένων αναψυχής κλπ. συγκροτεί ένα δίκτυο και διαμορφώνει ένα **υποχρεωτικό καθεστώς χρήσεων γης στην ακτή, στην κρίσιμη ζώνη ακόμα και στη δυναμική ζώνη των παράκτιων περιοχών.**[291] Εκείνο που έχει ιδιαίτερη σημασία για την παρούσα εργασία είναι η διαχρονική εξέλιξη της χωροταξικής κατανομής όλων των κόμβων αυτού του δικτύου, για την οποία δεν υφίστανται όμως επαρκή και εύκολα προσπελάσιμα στοιχεία.

Σύμφωνα με το νυν οργανόγραμμα της ΥΠΑ, τα **ελληνικά αεροδρόμια** ταξινομούνται σε 5 κατηγορίες. Τη μοναδική θέση της πρώτης κατηγορίας κατέχει το αεροδρόμιο των Αθηνών, ενώ στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν τα αεροδρόμια Θεσσαλονίκης, Ρόδου, Ηρακλείου και Κέρκυρας. Στην τρίτη κατηγορία ανήκουν 10 αεροδρόμια (Αλεξανδρούπολης, Μυτιλήνης, Κω, Λήμνου, Χανίων, Κεφαλλονιάς, Ζακύνθου, Σάμου, Καβάλας και Καλαμάτας), τα οποία μαζί με τα 5 προηγούμενα δέχονται διεθνείς πτήσεις και ευρίσκονται όλα (15) σε **παράκτιες** πόλεις ή κωμοπόλεις.[292]

Στην τέταρτη κατηγορία της προαναφερθείσης ταξινόμησης της ΥΠΑ ανήκουν 26 αεροδρόμια και στην πέμπτη 4 δημοτικά αεροδρόμια. Ανεξάρτητα αν μερικά από αυτά τα 30 **συνολικά αεροδρόμια (26+4) δεν χρησιμοποιούνται για τακτικά δρομολόγια**, σημειώνεται ότι μόνο 6 δεν είναι χωροθετημένα σε παράκτιες περιοχές. Επομένως, **σε παράκτιες περιοχές ευρίσκονται τα 39 από τα 45 (15+30) στα οποία έχει υπηρεσίες η ΥΠΑ, ήτοι ποσοστό 87%.**

Όσον αφορά τη διαχρονική εξέλιξη του σχετικού δικτύου, σημειώνεται ότι σε καταγραφή των αεροδρομίων της χώρας το 1978, πάλι από την ΥΠΑ [Δοξιάδης 1980: VI], αναφέρονται 35 περιοχές με αεροδρόμια (έναντι των νυν 45), στα οποία περιλαμβάνονται και τα 6 προαναφερθέντα που δεν είναι χωροθετημένα σε παράκτιες περιοχές. Από τη συγκριτική μελέτη των δύο καταγραφών προκύπτει ότι κατά το διαρρεύσαν χρονικό διάστημα εντάχθηκαν στην ταξινόμηση της ΥΠΑ αεροδρόμια όπως αυτά της Πάρου, της Σύρου της Αστυπάλαιας, του Καστελλίου, της Νάξου, της Ικαρίας καθώς και τα τέσσερα δημοτικά. Άρα, **οι παράκτιες περιοχές (και μάλιστα αυτές του Αιγαίου) είναι αυτές που ευνοήθηκαν από την πύκνωση του αεροπορικού δικτύου**, κατά το διαρρεύσαν χρονικό διάστημα.

Εξάλλου, σύμφωνα με προ πενταετίας στοιχεία [ΥΠΕΘΟ 1994: V-16, Στεφάνου 1998: 132], από τα 44 αεροδρόμια που εξυπηρετούν πτήσεις της πολιτικής αεροπορίας, πάνω από 20 είναι χωροθετημένα σε νησιά του Αιγαίου πελάγους (ενδεικτικά αναφέρονται τα 13 στην Περ. Νοτ. Αιγαίου, τα 4 στην Περ. Βορ. Αιγαίου και τα 3 στην Κρήτη). Από την άλλη πλευρά, η υφιστάμενη συνολική αεροπορική κίνηση καλύπτεται κατά 40%, τουλάχιστον, από τον αεροπορικό κόμβο των Αθηνών. [ΥΠΑ]. Στην περίπτωση, δηλαδή, του αεροπορικού δικτύου επιβεβαιώνεται κατά τον εναργέστερο τρόπο η άποψη του Π. Λουκάκη [1993β: 118], σύμφωνα με την οποία η δομή των ελληνικών δικτύων μεταφοράς «παρουσιάζει μία ακτινική μορφή με κέντρο την πρωτεύουσα και απολήξεις τα περιφερειακά κέντρα της χώρας».

---

[290] Από τις αρχές της δεκαετίας του '80 και εντεύθεν, αναλυτικά στοιχεία (τα οποία έχουν και χωροταξική διάσταση) για τα **θαλαμηγά σκάφη** παρέχουν οι ετήσιες ενημερωτικές εκδόσεις της ΕΣΥΕ [Δνση Διανεμητικού Εμπορίου, Τμήμα Στατιστικών Τουρισμού] με τίτλους : α) *Στατιστική Κίνηση Θαλαμηγών Σκαφών* (mimeo) **και β)** *Δελτίο Τύπου για τις Μισθώσεις Επαγγελματικών Θαλαμηγών Σκαφών* (mimeo).

[291] Ενδεικτικά αναφέρονται οι ιδιωτικές λιμενικές εγκαταστάσεις για μεταφορά πρώτων υλών ή συγκεκριμένων προϊόντων (πετρέλαιο, τσιμέντο κλπ.) καθώς και οι ναυστάθμοι όπου ναυλοχούν τα πολεμικά πλοία.

[292] Και το νέο αεροδρόμιο των Αθηνών στα Σπάτα θεωρείται ότι ευρίσκεται σε παράκτια περιοχή, έστω κι αν απέχει από την ακτογραμμή πολύ περισσότερο από ότι αυτό στο Ελληνικό. Κι αυτό γιατί λόγω μεγέθους θα επηρεάσει τις χρήσεις γης σε πολύ μεγάλη ακτίνα, μέχρι και την ακτογραμμή.

Όσον αφορά τη διαχρονική εξέλιξη της δια αεροπλάνου επιβατικής κίνησης, το βασικότερο πόρισμα που συνάγεται από τα στοιχεία που δημοσιεύει η ΕΣΥΕ [*Στατιστική Συγκοινωνιών και Επικοινωνιών*] είναι ότι ενώ στα τέλη της δεκαετίας του '60 μόνο 5-7 αεροδρόμια εμφάνιζαν κίνηση επιβατών μεγαλύτερη από το 1% της συνολικής σε όλη την Ελλάδα, στα μέσα της δεκαετίας του '70 τα αεροδρόμια που εμφάνιζαν τέτοια κίνηση έφτασαν τα 10, ενώ είκοσι χρόνια αργότερα το πλήθος τους έχει ανέλθει σε 15.

Πέραν των αεροδρομίων, σημαντικός παράγων για τη διαμόρφωση ευνοϊκών συνθηκών ανάπτυξης (των παράκτιων περιοχών της νησιωτικής Ελλάδος) είναι το δίκτυο των ελικοδρομίων, σε όποια μικρά νησιά του Αιγαίου και σε όποιο επίπεδο επιχειρησιακών δυνατοτήτων υφίσταται. [ΥΠΕΘΟ ό.π.: V-37]. Σε κάθε περίπτωση πάντως, η υπό εξέλιξη μεταρρύθμιση του παλαιότερου πλαισίου λειτουργίας των αερομεταφορών στην Ελλάδα προσφέρει νέες προοπτικές, αλλά ταυτόχρονα υπαγορεύει ενέργειες για τον εκσυγχρονισμό των σχετικών υποδομών. [Στεφάνου 1998].

Συμπερασματικά, η πλειοψηφία των κόμβων και των γραμμών των δικτύων μεταφοράς είναι παραθαλάσσια, όπως άλλωστε και τα σημαντικότερα αστικά κέντρα της χώρας. Επιπλέον, τα έργα αναβάθμισης των χερσαίων δικτύων είναι κατά βάση προσανατολισμένα στην εξυπηρέτηση των (οικονομικών) δραστηριοτήτων στις παράκτιες περιοχές. Παράλληλα, τα λιμάνια και τα (παράκτια) αεροδρόμια πληθαίνουν σε απόλυτους αριθμούς, ανεξάρτητα του μεγέθους και των προσφερομένων υπηρεσιών. Επομένως, οι σημαντικότερες ενέργειες εκσυγχρονισμού και εμπλουτισμού του συγκοινωνιακού δικτύου της χώρας συγκροτούν ένα σύνολο μεταβολών με προφανείς και αναμενόμενες χωροταξικές επιπτώσεις στις παράκτιες περιοχές της Ελλάδος. Ιδιαίτερα η κατά μήκος των ακτών διευκόλυνση της μετακίνησης προκαλεί αναπόφευκτες όσο και καταλυτικές τροποποιήσεις του εκεί προγενέστερου πλέγματος χρήσεων γης.

Οι εξελίξεις αυτές, σε συνδυασμό αφ' ενός μεν με άλλες πολιτικές που για εθνικούς ή κοινωνικούς λόγους ευνοούν τη στήριξη μικρών οικιστικών μονάδων, αφ' ετέρου δε η οιονεί ασυδοσία όσον αφορά την δημιουργία ή την επέκταση οικισμών διευκολύνουν τη λειτουργία πολλών αλλά μικρών συγκοινωνιακών κόμβων. Πρόκειται για αρχικά στάδια φαινομένων, τα οποία σε βάθος χρόνου λειτουργούν δευτερογενώς σε τοπικό επίπεδο ως παραγωγοί νέων, πρόσθετων πιέσεων για μεταβολές των χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές της Ελλάδος.

Ταυτόχρονα, όμως, η προαναφερθείσα διασπορά των συγκοινωνιακών κόμβων (αναπόφευκτη στο νησιωτικό χώρο) ίσως να είναι η αιτία που δεν αναπτύσσονται πολύ μεγάλοι συγκοινωνιακοί κόμβοι, τέτοιοι ώστε να είναι ικανοί να διαδραματίσουν υπερεθνικό ρόλο. Πάντως, οι δύο (μητρο)πόλεις που συγκεντρώνουν αυξημένες πιθανότητες για ένα τέτοιο ενδεχόμενο είναι η Αθήνα (με την ώθηση που αναμένεται να δώσει η λειτουργία του νέου αεροδρομίου στα Σπάτα) και η Θεσσαλονίκη (με την προϋπόθεση ευόδωσης των προσδοκιών για ηγεμονικό της ρόλο στα Βαλκάνια).

4.5 ΤΟΜΕΑΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

4.5.1 πρωτογενείς και δευτερογενείς δραστηριότητες

Είναι γνωστό ότι μετά την παγκόσμια βιομηχανική κρίση της δεκαετίας του '70 ακολούθησε μία σειρά ετών με αρνητικούς δείκτες για την ελληνική οικονομία, οι οποίοι διατηρήθηκαν τουλάχιστον έως τις αρχές της δεκαετίας του '90.[293] Παράλληλα, η διαχρονική εξέλιξη της ποσοστιαίας κατανομής του ΑΕΠ και της απασχόλησης ανά τομέα της ελληνικής οικονομίας οδηγεί στο αδιαμφισβήτητο συμπέρασμα της συρρίκνωσης του πρωτογενούς και της μη διεύρυνσης του δευτερογενούς τομέα της οικονομίας. {πίνακας 4.14}.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.14 **ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑΣ ΚΑΤΑΝΟΜΗΣ ΤΟΥ ΑΕΠ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟΜΕΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ**

ΕΤΟΣ	ΑΕΠ σταθερές τιμές (1988) συντελεστών παραγωγής			ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ		
	ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ	ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ	ΤΡΙΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ	ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ	ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ	ΤΡΙΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ
1960	18,4 %	24,7 %	59,6 %			
1965	19,9 %	25,7 %	57,1 %			
1970	16,1 %	30,7 %	55,8 %			
1975	14,3 %	29,7 %	58,6 %			
1980	15,5 %	30,4 %	56,8 %			
1981	14,9 %	30,0 %	57,8 %	30,7 %	25,7 %	43,6 %
1982	16,8 %	27,0 %	58,9 %	29,0 %	25,9 %	45,1 %
1983	12,8 %	28,2 %	61,6 %	30,2 %	25,6 %	44,2 %
1984	12,9 %	28,6 %	61,2 %	29,8 %	25,0 %	45,2 %
1985	12,1 %	29,1 %	61,4 %	28,9 %	24,2 %	46,9 %
1986	12,3 %	29,0 %	61,4 %	28,5 %	24,9 %	46,6 %
1987	10,1 %	28,2 %	64,3 %	27,0 %	24,8 %	48,2 %
1988	12,4 %	27,2 %	63,0 %	26,6 %	24,1 %	49,3 %
1989	12,2 %	26,8 %	63,7 %	25,3 %	24,5 %	50,2 %
1990	10,9 %	27,3 %	64,4 %	23,9 %	24,5 %	51,6 %
1991	11,9 %	26,8 %	63,9 %	22,2 %	24,4 %	53,4 %
1992	10,4 %	25,6%	66,6 %	21,9 %	24,1 %	54,0 %
1993	9,6 %	25,3 %	67,3 %	21,3 %	24,2 %	54,5 %
1994	10,2 %	23,4 %	68,9 %	20,8 %	23,6 %	55,5 %
1995	10,1 %	22,7 %	70,0 %	20,4 %	23,2 %	56,4 %
1996	9,0 %	24,0 %	70,1 %	20,3 %	22,9 %	56,8 %
1997	8,5 %	23,8 %	71,2 %	19,8 %	22,5 %	57,7 %

ΠΗΓΗ : ΥΠΕΘΟ 1998.

[293] Υπενθυμίζεται ότι ο ρυθμός ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας, όπως σκιαγραφείται από την κατ' έτος μεταβολή του ΑΕΠ, κινήθηκε σε επίπεδα της τάξης του 10% κατά τη δεκαετία του '60, έφθινε κατά τη δεκαετία του '70, κινήθηκε πέριξ του 0% κατά τη δεκαετία του '80 και δείχνει σημάδια ανάκαμψης μετά το 1994. [ΥΠΕΘΟ 1998].

Επίσης, ανεξάρτητα του γεγονότος ότι στις περισσότερες από τις περιφέρειες και νομούς της χώρας το παραγόμενο προϊόν αυξάνει σε αμφότερους τους προαναφερθέντες τομείς [Αθανασίου κ.ά. 1995: 25], επικρατεί η άποψη σύμφωνα με την οποία η ελληνική οικονομία ως σύνολο ήταν μάλλον απροετοίμαστη να αντιμετωπίσει τον διεθνή ανταγωνισμό που συνεπάγεται η από το 1992 λειτουργία της ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς. Εξάλλου, αρκετά στοιχεία πείθουν ότι, παρά τη σχετική βελτίωση ορισμένων δεικτών σε αρκετές ελληνικές περιφέρειες, το αναπτυξιακό χάσμα μεταξύ ΕΕ και Ελλάδος δεν μειώνεται, ενώ ταυτόχρονα παρουσιάζεται σημαντική καθυστέρηση όσον αφορά τη διάρθρωση της γεωργίας, της βιομηχανίας αλλά και του τριτογενούς τομέα (μεταφορές, επικοινωνίες κλπ.). [Ευρωπαϊκή Επιτροπή 1997, Συριόπουλος κ.ά. 1997].

Παράλληλα, όμως, η γεωγραφική κατανομή αυτής της οιονεί στασιμότητας δεν είναι ισότιμη σε όλες τις περιοχές της Ελλάδος. Η κατά τόπους διαφοροποίηση είναι αποτέλεσμα ποικίλων διαδικασιών αποκέντρωσης, αποβιομηχάνισης ή ακόμα και νέας εκβιομηχάνισης. [Κομνηνός 1994: 75]. Για παράδειγμα, στα νησιά του Αιγαίου, του Ιονίου και στην Κρήτη αναδύεται ένας νέος αναπτυξιακός δυναμισμός που σχετίζεται με τα εκεί συγκριτικά πλεονεκτήματα για τουριστική και πολιτιστική ανάπτυξη. [ό.π.: 78-79]. Ο Λουκάκης [1993β] συγκρίνοντας στοιχεία του 1878 και 1988 παρατηρεί ότι συνεχίζεται η συγκέντρωση δυναμικών βιομηχανικών κλάδων (χημικά, μεταλλουργία, μηχανές κλπ.) επί του άξονα Αθηνών-Θεσσαλονίκης. Τέλος, σε περιοχές της βόρειας Ελλάδος εντοπίζονται τα τελευταία χρόνια ενδείξεις βιομηχανικής ανάκαμψης και συγκρότησης μίας νέας εκβιομηχάνισης, με προσδοκώμενη αγορά που θα περιλαμβάνει το σύνολο των Βαλκανίων αλλά και περιοχές πέριξ της Μαύρης Θάλασσας.

Όσον αφορά την επιμέρους χωροθέτηση της βιομηχανίας, αυτή τείνει να γίνεται πλέον "απρόβλεπτα", ως συνέπεια της πολύ μεγάλης έκθεσής της στον διεθνή ανταγωνισμό. Κι αυτό γιατί οι βιομηχανικές μονάδες δεν περιορίζονται πλέον να καλύπτουν την τοπική ή περιφερειακή ζήτηση, με αποτέλεσμα να αποδεσμεύεται η χωροθέτησή τους από συγκεκριμένο (ενδεχομένως παράκτιο) μεγάλο αστικό κέντρο/αγορά.[294] Παράλληλα, έχει αποδειχθεί ότι οι αυτοτελείς πολιτικές συγκράτησης της τοπικής (βιομηχανικής) απασχόλησης δεν παρέχουν εχέγγυα διαρκούς επιτυχίας, αν δεν συνδυασθούν με «γενικότερο τεχνολογικό-οργανωτικό εκσυγχρονισμό των επιμέρους 'χωρικών αναπτυξιακών ενοτήτων'». [ΥΠΕΧΩΔΕ & ΕΜΠ 1997: 6.20]. Αναδύεται έτσι η ανάγκη για ολοκληρωμένα προγράμματα ανάπτυξης που εμπλέκουν περισσότερους κλάδους της οικονομίας, τα οποία όμως **προκαλούν ευρύτερες και πιο πολύπλοκες μεταβολές των προϋπαρχόντων πλεγμάτων χρήσεων γης**.

Κατά τη δεκαετία του '80, η αποβιομηχάνιση έπληξε συγκεκριμένες περιοχές της Ελλάδος με παραδοσιακές βιομηχανικές μονάδες, οι οποίες διακρίνονταν για την εξαγωγική τους βάση και την παραγωγική τους εξειδίκευση. Αξιοσημείωτο είναι ότι στην πλειοψηφία τους πρόκειται για **περιοχές που είναι παράκτιες**, όπως το Λαύριο, η Πάτρα, η Σύρος, η Μυτιλήνη, η Χαλκίδα και ο Βόλος. [Κομνηνίδης κ.ά. 1993, Γετίμης & Οικονόμου 1992: 21]. Έτσι, παρά τις ενθαρρυντικές ενδείξεις ανάκαμψης της βιομηχανικής παραγωγής κατά τα τέλη της δεκαετίας του '90, δεν εκπλήσσει το γεγονός ότι η ελληνική βιομηχανία παραμένει εξαιρετικά μικρή συγκρινόμενη με διεθνή πρότυπα, τόσο ως συνολικό μέγεθος όσο και ως μέγεθος μεμονωμένων μονάδων. [Γιαννίτσης 1996, Διυπουργική Ομάδα 1998: 71].

Σε επίπεδο νομών, αυτοί που παρουσίασαν τη μεγαλύτερη ποσοστιαία αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής τους, μεταξύ 1981 και 1991, είναι οι νομοί Κοζάνης, Καβάλας, Φλώρινας, Αχαΐας και Σάμου. Στον αντίποδα, τη μεγαλύτερη μείωση παρουσιάζουν οι νομοί Αιτωλοακαρνανίας, Λακωνίας και Κεφαλληνίας. Σε απόλυτα, όμως, μεγέθη τα ηνία κρατά ο Ν. Αττικής και ακολουθούν οι νομοί Θεσσαλονίκης, Αχαΐας και Καβάλας, ενώ επιπλέον, ο Ν.

[294] Εν γένει, προτιμάται πλέον η δόμηση και λειτουργία μικρών ευέλικτων παραγωγικών ή εμπορικών μονάδων [ενδεικτικά βλ. Λυμπεράκη 1991], ενώ η όλη αποτίμηση και αξιολόγηση των σχετικών προσπαθειών θα είναι εσφαλμένη αν αγνοηθούν οι άτυπες μορφές εργασίας [ενδεικτικά βλ. Βαΐου & Χατζημιχάλης 1997].

Αττικής συγκεντρώνει «τη μείζονα βιομηχανία» (καταστήματα άνω των 100 απασχολουμένων κλπ.). [Αθανασίου κ.ά. 1995].

Κατά την ίδια χρονική περίοδο, σημαντική ποσοστιαία αύξηση πρωτογενούς παραγωγής εμφάνισαν οι νομοί Χίου, Θεσσαλονίκης και Δωδεκανήσου. Αντίθετα, ποσοστιαία μείωση καταγράφηκε στους νομούς Ευρυτανίας, Ιωαννίνων και Αργολίδος. [ό.π.]. Τόσο, όμως, οι συγκεκριμένες περιπτώσεις νομών με ακραίες επιδόσεις όσον αφορά την αγροτική παραγωγή, όσο και οι προαναφερθείσες που αναφέρονται στο δευτερογενή τομέα της οικονομίας εμφανίζουν μεγάλη ποικιλία ως προς την ένταση των φαινομένων αλληλεξάρτησης θάλασσας και ξηράς, όπως αυτά μετρώνται με το δείκτη του βάθους (β). {πίνακας 3.3}. Σε επίπεδο νομών, λοιπόν, **δεν φαίνεται να είναι δυνατή η θετική συσχέτιση αφ' ενός μεν των πρωτογενών και των δευτερογενών παραγωγικών δραστηριοτήτων, αφ' ετέρου δε των παράκτιων χαρακτηριστικών.**[295]

Είναι ευρέως αποδεκτό ότι η ΚΑΠ εξασφάλισε ικανοποιητικά εισοδήματα στους έλληνες αγρότες και συνέβαλε στην αύξηση του όγκου των παραγομένων προϊόντων, συντελώντας παράλληλα στην άμβλυνση των ανισοτήτων σε τοπικό επίπεδο. [Κομνηνίδης κ.ά. 1993, ΥΠΕΧΩΔΕ & Γεωπονικό Παν. 1997: τμ.Α΄, κεφ. 8]. Από την άλλη πλευρά, η σε εξελίξη ευρισκόμενη μεταρρύθμισή της αποτελεί καθοριστικό παράγοντα της δυναμικής μεταβολής του πλέγματος των χρήσεων γης στις εξωαστικές (παράκτιες) περιοχές της χώρας.

Πράγματι, από τις αρχές της δεκαετίας του '80 -οπότε αρχίζει πρακτικά η προσπάθεια αναμόρφωσης της ΚΑΠ- αποδυναμώνεται το σκέλος των εγγυήσεων, ενώ ταυτόχρονα ενισχύεται η διαρθρωτική πολιτική. [European Commission 1991a, Ευρωπαϊκή Επιτροπή 1995α]. Έτσι, κατά την τελευταία δεκαπενταετία η στήριξη των πλεονασμάτων δίνει σταδιακά τη θέση της στην ενίσχυση της παραγωγής που ικανοποιεί τις απαιτήσεις της αγοράς,[296] και γενικότερα η έμφαση στη μεμονωμένη κατά κλάδους υποστήριξη της αναπτυξιακής διαδικασίας αντικαθίσταται από την οικονομική ενίσχυση προγραμμάτων ολοκληρωμένης ανάπτυξης.[297]

Στα πλαίσια αυτής της νέας προσέγγισης έχει ήδη ενισχυθεί και αναμένεται να ενισχυθεί περαιτέρω η πολυδραστηριότητα ή η πολυαπασχόληση του (πολυπληθούς στην Ελλάδα) αγροτικού πληθυσμού, **άρα και του μη αστικού πληθυσμού των παράκτιων περιοχών της χώρας.** Η μεταβολή αυτή αφορά, τελικά, το σύνολο των τομέων και των κλάδων της οικονομίας, και συμπεριλαμβάνει την εκπαίδευση, τον πολιτισμό καθώς και τη βελτίωση των υποδομών. [Προβατάς 1997]. Αν και η συνεπαγόμενη ίδρυση θέσεων εργασίας αφορά κατά κανόνα προσωπικό με χαμηλή ή καθόλου εξειδίκευση, η πολιτική αυτή συμβάλει αποφασιστικά στη συγκράτηση του πληθυσμού στην ύπαιθρο, ενώ σχετίζεται άρρηκτα με την έννοια της τοπικής ανάπτυξης. [ΕΕ 1997, *ΣΑΚΧ*: 23].[298]

---

[295] Ομοίως μικτά είναι τα συμπεράσματα για τους ελληνικούς νομούς από την ανάλυση απόκλισης-συμμετοχής (για τους τρεις τομείς της οικονομίας και για την περίοδο 1971-1988) και την εν συνεχεία ταξινόμηση των νομών στους 8 περιφερειακούς τύπους κατά Boudeville. [Βασιλόπουλος & Μπιλά 1995]. Αν κάτι προκύπτει με σχετική ενάργεια από τη συγκεκριμένη προσέγγιση είναι η κατάταξη των περισσοτέρων νησιωτικών νομών (όχι όμως και του Ν. Δωδεκανήσου) στους τύπους με μάλλον δυσμενή τομεακή διάρθρωση ή αρνητικούς τοπικούς παράγοντες.

[296] Η σταδιακή αυτή μεταβολή, η οποία προβλέπεται ότι θα λάβει και νέα μορφή κατά το 1999, συνδυάζεται και με τις όλο και πιο φιλελεύθερες ρυθμίσεις που επιβάλλει η GATT (νυν ΠΟΕ). [Διυπουργική Ομάδα 1998: 66, Προβατάς 1997: 46].

[297] **Η πρώτη ενέργεια σχεδιασμένης υλοποίησης αυτής της φιλοσοφίας στην Ελλάδα ταυτίζεται με τα ΜΟΠ, ενώ πιο συγκροτημένη προσπάθεια αποτελούν τα δύο ΚΠΣ** που ακολούθησαν. {κεφάλαιο 3.4.3}.

[298] Οι τρέχουσες φάσεις αυτής της μεταρρύθμισης συμπίπτουν χρονικά με την προσπάθεια της ελληνικής οικονομίας να διευρυνθεί και να προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα του παγκόσμιου ανταγωνισμού. Ταυτόχρονα, η εναγώνια επιδίωξη της σύγκλισης με τις λοιπές χώρες της ΕΕ, αναδεικνύει το σύνθετο του προβλήματος της ανάπτυξης, η οποία οφείλει να επιδιωχθεί με συνδυασμό στρατηγικών, αφού πράγματι δεν διασφαλίζεται με μεμονωμένες τομεακές προσεγγίσεις. [Γιαννίτσης 1996].

Κυρίαρχη παράλληλη δραστηριότητα στον αγροτικό χώρο αναδεικνύεται ο **τουρισμός**, ιδίως σε μικρά νησιά ή σε κατά τα άλλα άγονες παράκτιες περιοχές της χώρας και γενικότερα εκεί όπου η απόδοση της γεωργίας είναι οριακή.[299] Άλλες δραστηριότητες που δύνανται να υποστηριχθούν ανάλογα με τα κατά τόπους συγκριτικά πλεονεκτήματα είναι : η (συγγενής με τον τουρισμό) αναψυχή, η παραθεριστική κατοικία, η βιομηχανία κ.ά. [Ευρωπαϊκή Επιτροπή 1995α: πίνακας 4].

Δεν είναι γνωστά λεπτομερή στοιχεία για την παραγωγικότητα των μέχρι σήμερα πολλαπλώς δραστηριοποιηθέντων, όπως και με πιο ρυθμό η μεθόδευση αυτή επιτάχυνε ή επιβράδυνε την απομάκρυνση των αγροτικών πληθυσμών από την κύρια απασχόλησή τους. Σημειώνεται, πάντως, ότι πέραν της αναγκαιότητας για διαρθρωτικές ή άλλες εκσυγχρονιστικές επεμβάσεις πρέπει να θεωρείται βέβαιο ότι **η οιονεί νομοτελειακή συρρίκνωση του αγροτικού (ιδιαίτερα του γεωργικού) τομέα της οικονομίας είναι αναπόφευκτο να προκαλέσει και μεταβολές χρήσεων γης**. Πράγματι, η κατά το 1992 μεταρρύθμιση της γεωργικής πολιτικής περιλαμβάνει την αποζημίωση των γεωργών για την απώλεια του εισοδήματός των από την προσπάθεια μείωσης κατά 15% της γης που χρησιμοποιείται για τα πλεονάζοντα προϊόντα. [Ευρωπαϊκή Επιτροπή & Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο 1998: 46].[300]

Ξεχωριστό ενδιαφέρον για την παρούσα εργασία παρουσιάζει, τέλος, η **αλιεία**, λόγω της εκ των ων ουκ άνευ χωροθέτησης των δραστηριοτήτων της στο θαλάσσιο τμήμα των παράκτιων περιοχών. Σύμφωνα, λοιπόν, με τα στατιστικά στοιχεία για το μέγεθος του στόλου και τη σχετική παραγωγή, η αλιεία δεν είναι ιδιαίτερα αναπτυγμένη στην Ελλάδα. Εξάλλου, και η συμμετοχή της στο ΑΕΠ είναι της τάξης του 3%. [Διυπουργική Ομάδα 1998: 65]. Ως κύριες αιτίες αναφέρονται οι φτωχοί ιχθυοπληθυσμοί της Μεσογείου αλλά και η απουσία δημόσιων και ιδιωτικών επενδύσεων. [Παπαηλίας 1996β: 18, European Commission 1995b: 273].[301]

Από την άλλη πλευρά, οι **υδατοκαλλιέργειες**[302] αναπτύχθηκαν ταχύτατα την τελευταία δεκαετία, με αποτέλεσμα το σχετικό εμπορικό ισοζύγιο να μετατραπεί μετά το 1990 σε πλεονασματικό.[303] Πιο αναλυτικά, μετά το 1985, οι επενδύσεις στις υδατοκαλλιέργειες είναι εντυ-

---

[299] Σημειώνεται ότι ο αγροτικός τουρισμός αντιπροσώπευε το 1992 περίπου το 15% του ευρωπαϊκού τουρισμού, ποσοστό που αναμένεται να έχει αυξηθεί. [ΕΕ 1997: 24]. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, η κοινοτική πρωτοβουλία LEADER μεθόδευσε τη δοκιμή καινοτόμων μεθόδων δραστηριοποίησης ομάδων πληθυσμού σε τοπικό επίπεδο, σε πρώτη φάση μεταξύ 1991-1993. [Ευρωπαϊκή Επιτροπή 1995α: 124]. Σε δεύτερη φάση, η πρωτοβουλία LEADER II επιχειρεί να στηρίξει σχέδια αγροτικής ανάπτυξης, τα οποία τα διαχειρίζονται πληθυσμοί και φορείς ευρείας τοπικής αντιπροσώπευσης. Απώτερος σκοπός είναι να δομηθεί ένας δυναμικός οικονομικός ιστός, ο οποίος θα δημιουργεί νέες δυνατότητες απασχόλησης στις εμπλεκόμενες αγροτικές περιοχές. [Ευρωπαϊκή Επιτροπή 1998: 22].

[300] Σύμφωνα με εκτιμήσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής [1995α: 116], λόγω της μεταρρύθμισης της ΚΑΠ θα παύσουν να χρησιμοποιούνται για καλλιέργειες 17.000 ha ελληνικού εδάφους (170 km^2). Πρόκειται για ουχί ευκαταφρόνητο μέγεθος, αφού αντιστοιχεί στο 4,3% των κατά ΕΣΥΕ καλλιεργούμενων εκτάσεων της χώρας και στο 1,3% περίπου της συνολικής της έκτασης (τα αντίστοιχα μεγέθη για την ΕΕ είναι 4,9% και 2,5%, αντίστοιχα). Εξάλλου, υπενθυμίζεται ότι σύμφωνα με τον πίνακας 4.2 οι καλλιεργούμενες εκτάσεις στην Ελλάδα μειώθηκαν κατά 200 km^2, περίπου, μεταξύ 1971 και 1991.

[301] Χαρακτηριστικά σημειώνεται ότι οι στατιστικές σειρές της ΕΣΥΕ για την αλιεία περιλαμβάνονται ως ολιγοσέλιδο προσάρτημα στην έκδοση *Γεωργική Στατιστική της Ελλάδος*, και μάλιστα μόνο από το 1975 και εντεύθεν. Επίσης, αξιομνημόνευτο είναι το γεγονός της συγκέντρωσης του αλιευτικού στόλου σε σχετικά λίγες παράκτιες περιοχές της χώρας [ΕΣΥΕ : *Γεωργική στατιστική της Ελλάδος*], ενώ αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι το 50% της παραγωγής και το 90% του στόλου ανήκουν στην παράκτια αλιεία [ΕΣΥΕ : *Αποτελέσματα Έρευνας Θαλάσσιας Αλιείας με Μηχανοκίνητα Σκάφη, 1996*].

[302] Πρόκειται για όρο που χρησιμοποιείται εναλλακτικά με όρους όπως θαλασσοκαλλιέργεια και ιχθυοκαλλιέργεια, χωρίς οι ενδεχόμενες διαφορές τους να έχουν διευκρινιστεί πλήρως.

[303] Υπενθυμίζεται ότι ήδη από τη δεκαετία του '60 είχε ξεκινήσει η εκτροφή πέστροφας. Κατά την επόμενη δεκαετία, αφ' ενός αυξήθηκαν τα εκτρεφόμενα είδη ψαριών σε γλυκά νερά, αφ' ετέρου ο παραδοσιακός τρόπος έδωσε τη θέση του στη εντατική καλλιέργεια. Κατά τη δεκαετία του '80, η ζήτηση προϊόντων εκτρε-

ποσιακές, ιδιαίτερα όσον αφορά τον αριθμό των μονάδων τους, τις καταλαμβανόμενες υδάτινες εκτάσεις, τα επενδεδυμένα κεφάλαια, την απασχόληση και τον όγκο παραγωγής. [Παπαηλίας 1996β: 339].

Ταυτόχρονα όμως, οι υδατοκαλλιέργειες αντιμετωπίζουν προβλήματα χωροθέτησης των μονάδων των, λόγω της απουσίας χωροταξικού σχεδιασμού. [Καραμπάτσου-Παχάκη 1996: 101-104]. Εξάλλου, πανθομολογείται ότι η ανάπτυξη των υδατοκαλλιεργειών έγινε ενώ απουσίαζε ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο δράσης και χωροταξικής κατανομής καθώς και με αμφιλεγόμενο ιδιοκτησιακό καθεστώς. [Προβατάς 1997: 121]. Είναι αξιοσημείωτο ότι το ΣΠΑ 2000-2006 διαπιστώνει μεν τη «θετική πορεία της υλοποίησης των δράσεων που αφορούν τις υδατοκαλλιέργειες», αλλά παράλληλα επισημαίνει το μικρό βαθμό «απορροφητικότητας των έργων υποδομής και των ερευνητικών προγραμμάτων». [Διυπουργική Ομάδα ό.π.].

Όσον αφορά τη χωρική τους διασπορά, μεγάλη συγκέντρωση μονάδων τσιπούρας και λαβρακίου (στην καλλιέργεια των οποίων δραστηριοποιούνται τα δύο τρίτα των μελών του Συνδέσμου Ελλήνων Θαλασσοκαλλιεργητών) παρατηρείται στις δυτικές ακτές της Αιτωλοακαρνανίας και της Ηπείρου (αλλά όχι της Πελοποννήσου), στον Αργολικό, τον Σαρωνικό, τον Κορινθιακό, το νότιο και βόρειο Ευβοϊκό κόλπο, στα νησιά Λευκάδα, Χίος και σε μερικά από τα μικρότερα των Δωδεκανήσων, αλλά όχι στην Κρήτη ή στα υπόλοιπα νησιά. [ΣΕΘ].

4.5.2 τουριστική ανάπτυξη και πολιτική

Η ανάπτυξη του τουρισμού στην Ελλάδα δεν αποτελεί φαινόμενο με μικρή ιστορική διαδρομή.[304] Ήδη από την εποχή του μεσοπολέμου αναπτύσσεται ο εσωτερικός τουρισμός, με κύριους προορισμούς οι οποίοι **στην πλειοψηφία τους είναι παράκτιοι**, όπως το Λουτράκι, η Αιδηψός, τα Καμένα Βούρλα και τα νησιά του Αργοσαρωνικού. Παράλληλα, αλλοδαποί επισκέπτονται ακτοπλοϊκώς την Ελλάδα με βασικό δέλεαρ την ιστορία και τους αρχαιολογικούς της τόπους. Κύριο λιμάνι πρόσβασης ήταν ο Πειραιάς και δευτερευόντως το Ηράκλειο, το Κατάκωλο, το Ναύπλιο, και η Ιτέα. [Ραφαήλ 1998]. Είναι προφανές ότι (λόγω και του τρόπου προσπέλασης) **ο εξωτερικός τουρισμός του μεσοπολέμου ήταν προσανατολισμένος προς τις παράκτιες περιοχές της Ελλάδος.**

Από τα τέλη της δεκαετίας του '50 επιλέγεται η στρατηγική της μαζικής προσέλκυσης αλλοδαπών τουριστών, αφού εκτιμήθηκε ότι ένα τέτοιο ενδεχόμενο θα αποτελούσε σημαντική συμβολή στην γενικότερη ανάπτυξη της χώρας. Ως συνέπεια αυτής της επιλογής, το περί τουρισμού κεφάλαιο είναι παρόν στο πρώτο Πρόγραμμα οικονομικής ανάπτυξης (*1960-1964*)

φομένων σε αλμυρά και υφάλμυρα ύδατα οδήγησε στην πειραματική παραγωγή τσιπούρας και λαυρακίου, ενώ παράλληλα αναπτύχθηκε και η οστρακοκαλλιέργεια. Την ίδια εποχή παρασχέθηκαν οικονομικά κίνητρα, αλλά δημιουργήθηκαν και τα πρώτα προβλήματα από αντιδράσεις στο όνομα της προστασίας του περιβάλλοντος. [Παπαηλίας 1996β].

[304] Ακόμα κι αν δεν υπάρχει η τάση αναδρομής σε ακόμα παλαιότερες εποχές, διάσπαρτες αλλά πολυπληθείς πηγές τεκμηριώνουν τη διέλευση περιηγητών από την Ελλάδα του 19ου αιώνα, με αρχαιολογικά, φολκλορικά και άλλα ενδιαφέροντα. Παρ' όλα αυτά, το 1894 δεν υφίστανται ακόμα οι κατάλληλες συνθήκες ώστε, με την ευκαιρία της τέλεσης στην Αθήνα των Α΄ σύγχρονων Ολυμπιακών Αγώνων, να αναζωπυρωθεί το ενδιαφέρον και να διευρυνθεί το τουριστικό ρεύμα προς την Ελλάδα.
Στις αρχές του 20ου αιώνα, ιδρύεται το "Γραφείο Ξένων και Εκθέσεων" (1914) και αργότερα, το 1929, ο ΕΟΤ [Ν. 4377, ΦΕΚ Α΄/16.8.29], ο οποίος πήρε τη σημερινή του μορφή στις αρχές της δεκαετίας του '50. [Κιουσόπουλος 1990]. Έκτοτε, η ελληνική τουριστική πολιτική αποκτά όλο και μεγαλύτερη σημασία και ασκείται από όλο και περισσότερους φορείς, δημόσιους και ιδιωτικούς, ενώ το κεντρικό καθοδηγητικό όργανο του κράτους λαμβάνει κατά καιρούς ποικίλες μορφές -και ταυτόχρονα αυξομειώνεται η τυπική του ισχύς- στα πλαίσια της εκάστοτε κυβερνητικής δομής και ιεραρχίας.

και δεν θα χάσει τη θέση του σε όλα τα επόμενα. Εξάλλου, αυτή η στρατηγική απόφαση συμπίπτει χρονικά με ανακατατάξεις στο διεθνή καταμερισμό εργασίας, οι οποίες ταύτισαν τις μεσογειακές ακτές τις Ευρώπης με τουριστικούς προορισμούς για καλοκαιρινές διακοπές. [Κιουσόπουλος 1990, Γκόλφη κ.ά. 1993].

Στα πλαίσια αυτά προωθείται ήδη από τη δεκαετία του '60 η τουριστική ανάπτυξη προορισμών όπως η Κέρκυρα, η Ρόδος και η Μύκονος. Ακολουθούν η Κρήτη, η Χαλκιδική και η ευρύτερη περιοχή της επαρχίας Ερμιονίδος.[305] **Κοινό χαρακτηριστικό όλων αυτών των τουριστικών προορισμών αποτελεί το γεγονός ότι είναι παράκτιες περιοχές.** Πράγματι, αν και αρχικά είχε προβληθεί ως συγκριτικό πλεονέκτημα των ελληνικών τουριστικών περιοχών η ιστορία και ο μνημειακός τους πλούτος, πολύ σύντομα οι φυσικοί πόροι των παράκτιων περιοχών ανέλαβαν να αποτελέσουν τον κύριο ελκυστικό παράγοντα για τους αλλοδαπούς τουρίστες. Ταυτόχρονα, τα παραδοσιακά τουριστικά κέντρα στην ηπειρωτική Ελλάδα εμφανίζουν μικρότερους ρυθμούς ανάπτυξης, ενώ με την πάροδο των ετών ο καταγραφόμενος τουρισμός ημεδαπών μειώνει συνεχώς το μερίδιό του επί του συνολικού ελληνικού τουρισμού.[306]

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.15 **ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ (1950-1997)**
ΤΟΥ ΠΛΗΘΟΥΣ ΤΩΝ ΑΦΙΚΝΟΥΜΕΝΩΝ ΤΟΥΡΙΣΤΩΝ

ΕΤΟΣ	ΑΦΙΞΕΙΣ	ΜΕΤΑΒΟΛΗ (%)	ΔΕΙΚΤΗΣ (1950 = 100)	ΔΕΙΚΤΗΣ (1997 = 100 %)	ΕΤΟΣ	ΑΦΙΞΕΙΣ	ΜΕΤΑΒΟΛΗ (%)	ΔΕΙΚΤΗΣ (1950 = 100)	ΔΕΙΚΤΗΣ (1997 = 100 %)
1950	33.333		100	0%	1974	1.956.414	-31,3%	5.869	19%
1951	40.118	20,4%	120	0%	1975	2.840.122	45,2%	8.520	28%
1952	68.189	70,0%	205	1%	1976	3.672.054	29,3%	11.016	36%
1953	94.408	38,5%	283	1%	1977	3.961.112	7,9%	11.883	39%
1954	157.618	67,0%	473	2%	1978	4.532.411	14,4%	13.597	45%
1955	195.853	24,3%	588	2%	1979	5.232.973	15,5%	15.699	52%
1956	206.015	5,2%	618	2%	1980	4.795.900	-8,4%	14.388	48%
1957	250.538	21,6%	752	2%	1981	5.094.349	6,2%	15.283	51%
1958	254.250	1,5%	763	3%	1982	5.032.822	-1,2%	15.099	50%
1959	301.830	18,7%	905	3%	1983	4.778.477	-5,1%	14.336	47%
1960	343.913	13,9%	1.032	3%	1984	5.523.192	15,6%	16.570	55%
1961	440.243	28,0%	1.321	4%	1985	6.573.993	19,0%	19.722	65%
1962	541.470	23,0%	1.624	5%	1986	7.024.779	6,9%	21.075	70%
1963	672.920	24,3%	2.019	7%	1987	7.644.868	8,8%	22.935	76%
1964	673.602	0,1%	2.021	7%	1988	7.923.467	3,6%	23.771	79%
1965	846.974	25,7%	2.541	8%	1989	8.081.851	2,0%	24.246	80%
1966	997.628	17,8%	2.993	10%	1990	8.873.310	9,8%	26.620	88%
1967	848.985	-14,9%	2.547	8%	1991	8.036.127	-9,4%	24.109	80%
1968	879.489	3,6%	2.638	9%	1992	9.331.360	16,1%	27.994	93%
1969	1.139.381	29,6%	3.418	11%	1993	9.412.823	0,9%	28.239	93%
1970	1.407.456	23,5%	4.222	14%	1994	10.641.942	13,1%	31.926	106%
1971	1.981.295	40,8%	5.944	20%	1995	10.130.177	-4,8%	30.391	101%
1972	2.436.392	23,0%	7.309	24%	1996	9.233.295	-8,9%	27.700	92%
1973	2.846.549	16,8%	8.540	28%	1997	10.070.325	9,1%	30.211	100%

ΠΗΓΗ : Κιουσόπουλος 1990, ΕΣΥΕ 1999.

[305] Σε πρακτικό επίπεδο λαμβάνουν χώρα κρατικές ενέργειες όπως η δόμηση των πρότυπων ξενοδοχείων "Ξενία", η οργάνωση φεστιβάλ και άλλων πολιτιστικών εκδηλώσεων και τέλος η κατασκευή υποδομών μεταφορών.

[306] Ενδεικτικά σημειώνεται ότι επί του συνόλου των διανυκτερεύσεων ημεδαπών και αλλοδαπών, το ποσοστό των πρώτων υπερέβαινε το 50% προ του 1970 [Singh 1984], ήταν της τάξης του 40% το 1975 [Σταύρου 1984], του 26% το 1980, ενώ μετά το 1990 κυμαίνεται λίγο κάτω από το 25% [ΕΣΥΕ].

Κατά τη δεκαετία του '70, η Ελλάδα καθιερώνεται διεθνώς ως παραθαλάσσιος προορισμός υποδοχής μαζικώς διακινουμένων τουριστών για καλοκαιρινές διακοπές, αν και σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές/μεσογειακές χώρες δεν αποσπά σημαντικό μερίδιο του παγκόσμιου τουρισμού. [OECD 1989, European Commission 1990, European Commission/Eurostat 1995, WTO 1996, WTO 1997]. Ο κεντρικός άξονας προτεραιοτήτων της τουριστικής πολιτικής ήταν (και σε μεγάλο βαθμό εξακολουθεί να είναι μέχρι τις μέρες μας) η ικανοποίηση της διεθνούς ζήτησης. [Κομίλης 1986: 41-42]. Επειδή δε η ζήτηση ερμηνεύεται σχεδόν αποκλειστικά ως ζήτηση για εγκαταστάσεις διαμονής, οι πολεοδομικές ρυθμίσεις συγκροτούν μία από τις κύριες συνιστώσες υλοποίησης αυτής της πολιτικής. Πράγματι, στις παράκτιες περιοχές, το θεσμικό πλαίσιο που σχετίζεται με τις τουριστικές εγκαταστάσεις εστιάζει το ενδιαφέρον του σε θέματα όπως τα ύψη των κτηρίων (ξενοδοχείων), η απόστασή των από το όριο του αιγιαλού, τις δυνατότητες μεταφοράς συντελεστού δόμησης κλπ.[307] Απουσιάζει, δηλαδή, η ευρύτερη χωροταξική θεώρηση, η δε πρόνοια για περιβαλλοντική προστασία εξαντλείται σε ήσσονος σημασίας παραμέτρους.

Πέραν της συμβολής που παρέχει η πολεοδομική νομοθεσία, η ακολουθούμενη τουριστική πολιτική της παντί τρόπω ικανοποίησης της διεθνούς ζήτησης στηρίζεται και με όλα τα διαθέσιμα μέσα περιφερειακής πολιτικής, όπως : κατασκευή υποδομών, επιχορηγήσεις κλπ. Για παράδειγμα, το 1972 καθιερώνονται ξεχωριστά κίνητρα για τις τουριστικές επενδύσεις {κεφάλαιο 3.4.1}, ενώ βέβαια, η απουσία γεωγραφικής εξειδίκευσης από τη γενική αναπτυξιακή στρατηγική συνεχίζει να αποτελεί ευδιάκριτο γνώρισμα. [Γετίμης & Οικονόμου 1992: 35]. Επιπλέον, φορέας υλοποίησης είναι πλέον ο ιδιωτικός τομέας,[308] ο οποίος στηρίζεται «σε μία παραδοσιακά εδραιωμένη πρακτική που συνδυάζει αφ' ενός κρατικές ενισχύσεις, αφ' ετέρου μία απλή και σταθερή επέκταση του κύκλου εργασιών». [Κομίλης 1993]. Έτσι, ενώ το κράτος περιορίζει το ενδιαφέρον του στα συναλλαγματικά οφέλη, οι επιχειρηματίες του τουρισμού εστιάζουν το δικό τους στην αύξηση της προσφοράς ξενοδοχειακών κλινών σε δυναμικές ή ήδη αναπτυγμένες τουριστικές περιοχές της Ελλάδος.

Αποτέλεσμα των προαναφερθεισών εξελίξεων ήταν «να παρουσιαστούν την δεκαετία του '80 τα πρώτα συμπτώματα κόπωσης του ελληνικού τουρισμού : στασιμότητα αλλά και κάμψη» [Γκόλφη κ.ά. 1993]. Οι κλασικοί δείκτες τουριστικής ανάπτυξης παύουν πλέον να εμφανίζουν την καλπάζουσα πορεία της προ του 1980 περιόδου {πίνακας 4.15},[309] ενώ η ανταγωνιστικότητα και η αποδοτικότητα περιορίζεται συνεχώς. [Κατοχιανού 1995]. Η ολοκλήρωση του κύκλου ζωής αρκετών από τους τουριστικούς προορισμούς είναι εμφανής, γεγονός που επιβάλλει την ανάγκη αναδράσεων. [Coccossis & Parpairis 1996].

Η μεθόδευση των αναδράσεων έλαβε τη μορφή είτε της μερικής ενίσχυσης των υποδομών είτε της ενημέρωσης και προσανατολισμού των επενδυτών είτε τέλος της νομοθετικής επιβολής κανονιστικών διατάξεων για την αποτροπή συμπτωμάτων κορεσμού σε τουριστικούς προορισμούς, κυρίως της νησιωτικής Ελλάδος. {κεφάλαιο 3.4.3}. Τα αποτελέσματα, πάντως, δεν εκτιμώνται ως θετικά [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1995: 57], ενώ η επιδείνωση των φαινομένων κορεσμού συνεχίστηκε και κατά την δεκαετία του '90, ενισχυόμενη συνεχώς

---

[307] Ενδεικτική είναι η διαχρονική εξέλιξη (μεταβολή) της ελάχιστης επιτρεπόμενης απόστασης των τουριστικών κτηρίων από το όριο του αιγιαλού. Το 1984 ορίζετο σε 30 μέτρα, το 1985 σε 70 μέτρα, το 1988 σε 50 μέτρα, ενώ λίγα χρόνια αργότερα τα κτήρια ήταν δυνατόν να εφάπτονται του συγκεκριμένου ορίου. [Γκόλφη κ.ά. 1993: 65-66].

[308] Ήδη κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '60 έχει μεταβληθεί η αναλογία του ύψους των κρατικών προ τις ιδιωτικές επενδύσεις που αφορούν τον τουρισμό, από 1,5:1 σε 1:8. [Κιουσόπουλος 1990: 63].

[309] Αξίζει να σημειωθεί ότι ο αριθμός των νυν αφικνουμένων αλλοδαπών τουριστών έχει διπλασιαστεί σε σχέση με το αντίστοιχο μέγεθος γύρω στο 1980. Χρειάστηκαν δηλαδή περίπου 20 χρόνια, ενώ ο προηγούμενος διπλασιασμός είχε ολοκληρωθεί σε λιγότερα από 10 χρόνια (αρχές με τέλη της δεκαετίας του '70) και ο αμέσως προγενέστερος σε 5 περίπου χρόνια. {πίνακας 4.15}.

από τις μη καταγραφόμενες δραστηριότητες και ιδιαίτερα την παραξενοδοχία.[310]

Όσον αφορά, τέλος, τις πιο πρόσφατες εξελίξεις, σημειώνεται ότι και το *ΣΠΑ 2000-2006* διαπιστώνει τις πάγιες αδυναμίες του ελληνικού τουρισμού (εποχικότητα, μείωση του μέσου χρόνου παραμονής των τουριστών, χαμηλή ποιότητα προσφερομένων υπηρεσιών κλπ.). Ταυτόχρονα, χωρίς να αναθεωρεί τους στόχους του Β΄ ΚΠΣ, θεωρεί αναγκαία τη στρατηγική ενίσχυση : α) του πολιτιστικού τουρισμού και των εναλλακτικών μορφών τουρισμού, β) του ποιοτικού εκσυγχρονισμού του ξενοδοχειακού δυναμικού και γ) των ιδιωτικών επενδύσεων (συμπεριλαμβανομένων των ΠΟΤΑ) αλλά και των «δικτύων συνεργασίας μεταξύ τουριστικών μικρομεσαίων επιχειρήσεων». [Διυπουργική Ομάδα 1998: 82-83].

4.5.3 χωρική διασπορά τουριστικών δραστηριοτήτων

Η μετά το 1981 εξέλιξη της απασχόλησης στην Ελλάδα δείχνει μία έντονη τάση τριτογενοποίησης της οικονομίας της χώρας {πίνακας 4.14}, η οποία σε σημαντικό βαθμό οφείλεται στην ανάπτυξη του τουρισμού. [Αθανασίου κ.ά. 1995: 25]. Γενικότερα, οι περιοχές της χώρας που παρουσιάζουν αύξηση του περιφερειακού εισοδήματος είναι αυτές οι οποίες «έχουν αναπτύξει έντονη τουριστική δραστηριότητα», όπως αυτή αποτυπώνεται με το πλήθος των κατ' έτος διανυκτερεύσεων αλλοδαπών στα επισήμως καταγεγραμμένα καταλύματα. [Παυλόπουλος & Κουζέλης 1998: 38].

Με κριτήριο το συντελεστή συμμετοχής της απασχόλησης στον τουρισμό,[311] προκύπτει ότι το μεν 1971 εξειδίκευση στον τουρισμό εμφάνιζαν οι περιφέρειες Αττικής, Ιονίων Νήσων και Νοτ. Αιγαίου. Με το ίδιο κριτήριο, το 1991 προκύπτει ότι η Περ. Αττικής έχασε την σχετική εξειδίκευση, οι άλλες δύο τη διατήρησαν, ενώ εξειδίκευση στο τουρισμό εμφανίζει πλέον και η Περ. Κρήτης. [ό.π.: 34-35].

Τελικά, οι πιο ευνοημένες περιοχές από τους υψηλότατους ρυθμούς τουριστικής ανάπτυξης ήταν **οι νότιες παραλιακές και νησιωτικές περιοχές της χώρας** [Κιουσόπουλος 1990: 138][312], «όπου ο τουρισμός αναπτύχθηκε ως μονοκαλλιέργεια», **αφού η εισοδηματική απόδοση είναι μεγαλύτερη στις τουριστικές από ότι στις γεωργικές επενδύσεις**. [Γετίμης & Οικονόμου 1992: 15, Κομνηνίδης κ.ά. 1993]. Μη διαφωνώντας με τις παραπάνω απόψεις, η Δ. Κατοχιανού [1994β] σημειώνει ότι οι νομοί που ανήκουν στις μειονεκτικές (**κυρίως νη-**

---

[310] Πράγματι, οι (επισήμως) ανύπαρκτες δραστηριότητες έχουν την οικονομικώς ορθή τάση να προσελκύονται από τις ίδιες περιοχές (κατά κανόνα παράκτιες και πιθανόν ήδη κορεσμένες) όπου χωροθετούνται και οι επισήμως καταγραφόμενες τουριστικές δραστηριότητες, επιδεινώνοντας περαιτέρω την εκεί ένταση του τουριστικού φαινομένου. [Κιουσόπουλος 1990: 69].
Επίσης είναι αξιοσημείωτο ότι οι δραστηριοποιούμενοι εκτός της επίσημης οικονομίας του τουρισμού προτιμούν να παραμένουν στο ίδιο καθεστώς, παρά τις όποιες κρατικές ενέργειες προς την αντίθετη κατεύθυνση. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι η νομοθεσία του 1993 για το ειδικό σήμα λειτουργίας των τουριστικών επιχειρήσεων [άρθρο 3 Ν. 2160/1993, ΦΕΚ Α΄118/19.7.93] δεν φαίνεται να προσέλκυσε σημαντικό τμήμα της παραξενοδοχίας, όπως προκύπτει από την σχετικά ισχνή αύξηση του καταγεγραμμένου ξενοδοχειακού δυναμικού που αποτυπώθηκε στις στατιστικές των ετών που ακολούθησαν. [ΕΟΤ 1999].

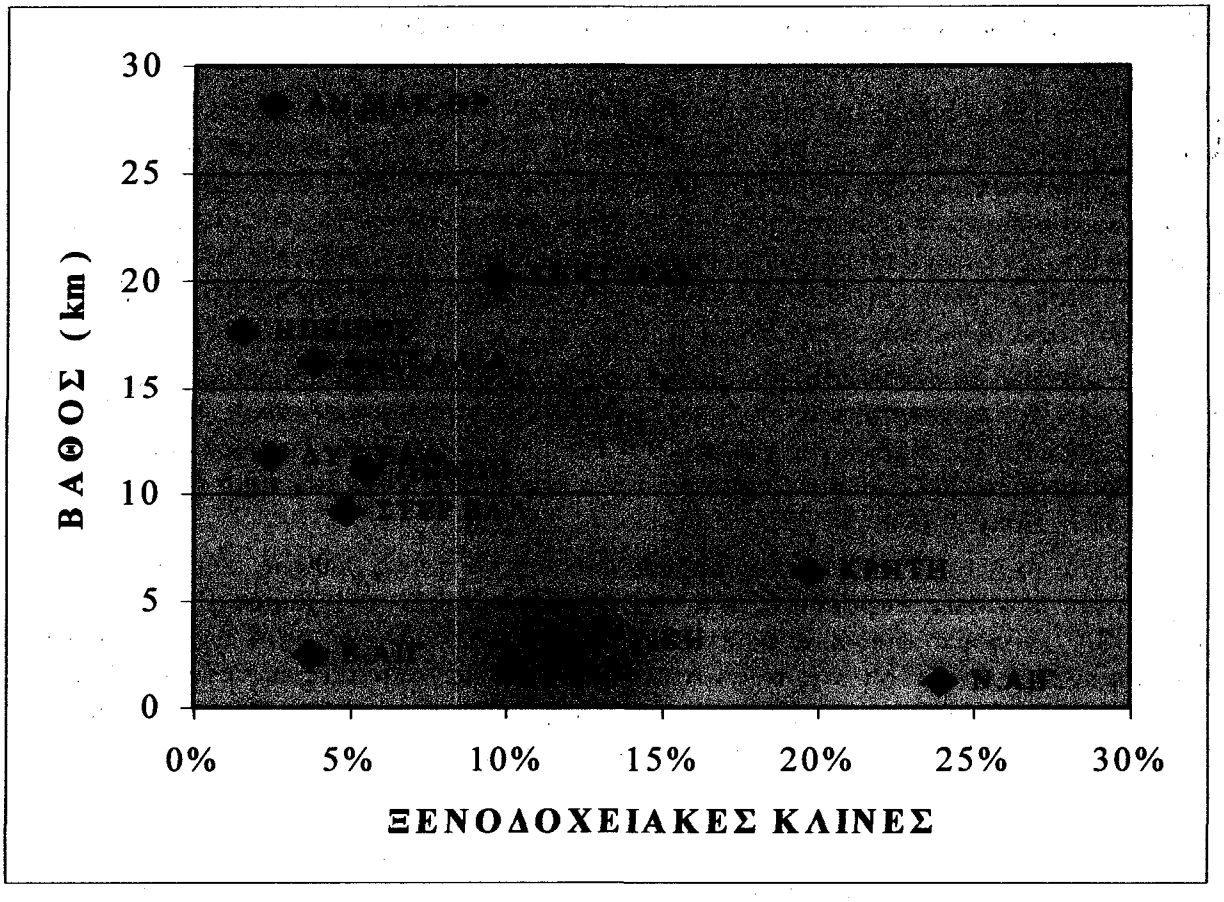
[311] Σε παλαιότερη μελέτη του ΚΕΠΕ [1967: 27] σημειώνεται ότι λόγω της εποχικότητας της τουριστικής ανάπτυξης **δεν απαιτείται η μόνιμη εγκατάσταση όλων των απασχολουμένων** εντός του τουριστικού προορισμού. Η άποψη αυτή έχει μεν μεγάλη ισχύ σε τοπικό επίπεδο (ενδιαφερόντων της πολεοδομίας), αλλά δύσκολα μπορεί να υποστηριχθεί σε επίπεδο περιφέρειας.

[312] Η άνιση κατανομή αφορά κυρίως τη ζήτηση τουριστικών υπηρεσιών από αλλοδαπούς. Πράγματι, εάν εξεταστεί (με τη συνδρομή του συντελεστή GINI) ξεχωριστά η χωροταξική διασπορά των διανυκτερεύσεων ημεδαπών και αλλοδαπών ανά νομό, τότε η κατανομή των διανυκτερεύσεων ημεδαπών παρουσιάζει μεγάλη διασπορά. Αντίθετα, αυτή των αλλοδαπών κατανέμεται ανισομερώς στο χώρο. [Κατοχιανού 1994β: 66].

σιωτικές) περιοχές της χώρας «παρουσίασαν ανοδική εξέλιξη πληθυσμού και διαφόρων οικονομικών δεικτών» μετά την τουριστική τους ανάπτυξη.

Τέλος, ενδεικτική της χωροταξικής προτίμησης των τουριστικών δραστηριοτήτων είναι η επιλογή από την ΕΣΥΕ των 29 "τουριστικών περιοχών" της Ελλάδος (μεγέθους μικρότερου του νομού και κατά περίπτωση διανομαρχιακής συγκρότησης), για τις οποίες δημοσιεύει ανελλιπώς στατιστικά στοιχεία, κατ' εξαίρεση της συνήθως ανά νομό διάκρισης της χώρας που ακολουθεί. Πράγματι, μόνο οι 5 από αυτές θα μπορούσαν να θεωρηθεί ότι δεν ανήκουν στις παράκτιες περιοχές. [για τον κατάλογο των 29 "τουριστικών περιοχών" βλ. τις εκδόσεις της ΕΣΥΕ με τίτλο : *Στατιστική Τουρισμού*].

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.5 **ΣΧΕΣΗ ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑΣ ΑΝΑΛΟΓΙΑΣ ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑΚΩΝ ΚΛΙΝΩΝ (1998) ΚΑΙ ΒΑΘΟΥΣ ΧΕΡΣΑΙΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΣΤΙΣ ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ**

ΠΗΓΗ : πίνακας 4.16.

Από άποψη **πλήθους νομίμως καταγεγραμμένων ξενοδοχειακών κλινών** σε επίπεδο νομού, παρατηρείται κατ' αρχήν η παρατεταμένη στασιμότητα του Ν. Αττικής, ο οποίος είχε άλλοτε πρωταγωνιστικό ρόλο. Ταυτόχρονα, αυξάνει συνεχώς και με αλματώδεις ρυθμούς το προσφερόμενο ξενοδοχειακό δυναμικό σε άλλους νομούς, όπως στους τέσσερις νομούς της Κρήτης και στους δύο της Περ. Νοτ. Αιγαίου. Πιο αναλυτικά, η διαχρονική εξέλιξη της ποσοστιαίας αναλογίας των νομίμως καταγεγραμμένων ξενοδοχειακών κλινών σε νομούς και περιφέρειες ως προς το σύνολο της χώρας φαίνεται στον πίνακα 4.16. Η ταξινόμηση των διοικητικών περιοχών έχει γίνει ως προς το υπόψη ποσοστό τους κατά το τελευταίο έτος αναφοράς (1998), ενώ για κάθε μία από αυτές παρατίθεται και το βάθος του χερσαίου τμήματός των. Πέραν των ενδεικτικώς προαναφερθέντων, από τον πίνακα 4.16 προκύπτουν και τα ακόλουθα αξιομνημόνευτα πορίσματα :

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.16 **ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑΣ ΚΑΤΑΝΟΜΗΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΗΜΩΣ ΠΡΟΣΦΕΡΟΜΕΝΩΝ ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑΚΩΝ ΚΛΙΝΩΝ**

	1975	1980	1985	1990	1995	1996	1997	1998	ΒΑΘΟΣ (km)
Ν. ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ	12,0%	12,8%	14,8%	16,3%	17,8%	18,0%	18,1%	18,0%	1,39
Ν. ΑΤΤΙΚΗΣ	29,0%	24,7%	20,6%	16,5%	12,8%	12,6%	12,2%	11,5%	3,11
Ν. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	3,2%	5,6%	7,4%	8,4%	9,1%	8,8%	8,7%	8,9%	10,96
Ν. ΚΕΡΚΥΡΑΣ	6,0%	6,6%	6,7%	6,8%	6,2%	6,2%	6,3%	6,3%	1,74
Ν. ΚΥΚΛΑΔΩΝ	2,4%	3,5%	4,5%	5,1%	5,7%	5,8%	5,8%	6,0%	1,09
Ν. ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ	2,4%	3,1%	3,0%	3,3%	4,9%	5,0%	5,2%	5,4%	5,23
Ν. ΡΕΘΥΜΝΗΣ	0,3%	1,3%	1,9%	3,0%	3,6%	3,7%	3,8%	3,8%	10,53
Ν. ΛΑΣΙΘΙΟΥ	1,7%	2,5%	3,1%	3,8%	3,8%	3,8%	3,6%	3,6%	4,03
Ν. ΧΑΝΙΩΝ	1,0%	1,2%	1,5%	2,5%	3,2%	3,3%	3,3%	3,4%	5,05
Ν. ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ	1,8%	2,0%	2,7%	2,9%	2,8%	2,7%	2,8%	2,8%	3,24
Ν. ΕΥΒΟΙΑΣ	3,8%	3,9%	3,5%	2,8%	2,5%	2,5%	2,4%	2,3%	3,91
Ν. ΖΑΚΥΝΘΟΥ	0,5%	0,9%	1,2%	1,5%	2,0%	2,1%	2,2%	2,3%	2,43
Ν. ΠΙΕΡΙΑΣ	1,0%	1,6%	1,4%	1,6%	1,9%	2,0%	2,1%	2,3%	16,53
Ν. ΑΡΓΟΛΙΔΟΣ	3,8%	3,6%	3,2%	2,7%	2,2%	2,1%	2,1%	2,1%	8,01
Ν. ΣΑΜΟΥ	0,6%	1,0%	1,4%	1,7%	2,0%	2,1%	2,0%	1,9%	1,82
Ν. ΚΑΒΑΛΑΣ	1,3%	1,6%	1,6%	1,6%	1,7%	1,7%	1,7%	1,7%	7,94
Ν. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ	4,9%	3,1%	2,2%	2,0%	1,5%	1,5%	1,6%	1,6%	25,24
Ν. ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ	2,4%	3,2%	2,8%	2,2%	1,6%	1,6%	1,6%	1,5%	17,11
Ν. ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ	3,6%	2,6%	2,2%	1,8%	1,6%	1,6%	1,6%	1,5%	10,36
Ν. ΛΕΣΒΟΥ	0,8%	0,1%	0,8%	1,0%	1,4%	1,5%	1,4%	1,4%	2,88
Ν. ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ	0,9%	0,6%	0,7%	0,8%	1,0%	1,0%	1,0%	1,1%	1,68
Ν. ΑΧΑΪΑΣ	2,2%	1,9%	1,8%	1,3%	1,0%	1,0%	1,0%	1,0%	22,56
Ν. ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ	1,1%	1,0%	0,9%	0,9%	1,0%	1,0%	1,0%	1,0%	8,76
Ν. ΗΛΕΙΑΣ	1,7%	1,6%	1,4%	1,2%	1,0%	0,9%	0,9%	0,9%	17,16
Ν. ΠΡΕΒΕΖΗΣ	0,6%	0,5%	0,6%	0,6%	0,5%	0,6%	0,6%	0,6%	6,49
Ν. ΛΑΚΩΝΙΑΣ	0,8%	0,7%	0,7%	0,6%	0,6%	0,6%	0,6%	0,6%	7,79
Ν. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	1,0%	0,8%	0,7%	0,6%	0,5%	0,5%	0,5%	0,6%	+ α
Ν. ΦΩΚΙΔΟΣ	1,0%	0,8%	0,7%	0,7%	0,6%	0,6%	0,6%	0,6%	12,11
Ν. ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ	0,7%	0,7%	0,7%	0,6%	0,5%	0,5%	0,5%	0,5%	8,18
Ν. ΛΕΥΚΑΔΟΣ	0,1%	0,1%	0,2%	0,3%	0,4%	0,4%	0,5%	0,5%	1,53
Ν. ΤΡΙΚΑΛΩΝ	0,7%	0,5%	0,4%	0,4%	0,5%	0,5%	0,5%	0,5%	+ α
Ν. ΕΒΡΟΥ	0,6%	0,6%	0,6%	0,6%	0,5%	0,4%	0,4%	0,5%	30,27
Ν. ΛΑΡΙΣΗΣ	1,3%	0,9%	0,8%	0,6%	0,4%	0,4%	0,4%	0,4%	107,11
Ν. ΑΡΚΑΔΙΑΣ	0,8%	0,6%	0,6%	0,4%	0,4%	0,4%	0,4%	0,4%	45,82
Ν. ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ	0,2%	0,2%	0,3%	0,3%	0,3%	0,3%	0,4%	0,4%	9,03
Ν. ΧΙΟΥ	0,4%	0,3%	0,2%	0,3%	0,4%	0,4%	0,4%	0,4%	2,46
Ν. ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ	0,3%	0,2%	0,2%	0,3%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	+ α
Ν. ΚΟΖΑΝΗΣ	0,5%	0,3%	0,3%	0,3%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	+ α
Ν. ΒΟΙΩΤΙΑΣ	0,4%	0,4%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	15,13
Ν. ΚΑΡΔΙΤΣΗΣ	0,3%	0,3%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	+ α
Ν. ΡΟΔΟΠΗΣ	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	44,24
Ν. ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	0,2%	+ α
Ν. ΣΕΡΡΩΝ	0,3%	0,2%	0,2%	0,2%	0,1%	0,2%	0,2%	0,2%	360,07
Ν. ΞΑΝΘΗΣ	0,2%	0,2%	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	46,34
Ν. ΗΜΑΘΙΑΣ	0,3%	0,2%	0,2%	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	267,03
Ν. ΦΛΩΡΙΝΗΣ	0,1%	0,2%	0,2%	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	+ α
Ν. ΠΕΛΛΗΣ	0,3%	0,3%	0,3%	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	+ α
Ν. ΔΡΑΜΑΣ	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	+ α
Ν. ΑΡΤΑΣ	0,2%	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	8,61
Ν. ΓΡΕΒΕΝΩΝ	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	+ α
Ν. ΚΙΛΚΙΣ	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	+ α
ΕΛΛΑΣ	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	7,95
ΠΕΡ. ΝΟΤΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ	14,3%	16,3%	19,3%	21,4%	23,5%	23,8%	23,9%	23,9%	1,22
ΠΕΡ. ΚΡΗΤΗΣ	6,2%	10,5%	13,9%	17,7%	19,7%	19,6%	19,5%	19,7%	6,38
ΠΕΡ. ΑΤΤΙΚΗΣ	29,0%	24,7%	20,6%	16,5%	12,8%	12,6%	12,2%	11,5%	3,11
ΠΕΡ. ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ	7,4%	8,3%	8,7%	9,3%	9,7%	9,7%	9,9%	10,2%	1,77
ΠΕΡ. ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	9,2%	8,6%	7,3%	7,5%	8,7%	9,0%	9,2%	9,7%	20,18
ΠΕΡ. ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ	10,1%	8,5%	7,6%	6,4%	5,7%	5,6%	5,7%	5,5%	11,11
ΠΕΡ. ΣΤΕΡΕΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ	8,0%	8,6%	7,4%	6,2%	5,1%	5,0%	5,0%	4,8%	9,17
ΠΕΡ. ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ	4,1%	3,7%	4,1%	4,1%	3,9%	3,8%	3,8%	3,8%	16,25
ΠΕΡ. ΒΟΡΕΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ	1,7%	1,3%	2,4%	3,0%	3,8%	3,9%	3,9%	3,7%	2,49
ΠΕΡ. ΑΝ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ-ΘΡΑΚΗΣ	2,4%	2,7%	2,6%	2,6%	2,5%	2,5%	2,5%	2,5%	28,19
ΠΕΡ. ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ	4,6%	4,2%	3,8%	3,1%	2,5%	2,5%	2,5%	2,5%	11,76
ΠΕΡ. ΗΠΕΙΡΟΥ	2,1%	1,7%	1,7%	1,5%	1,4%	1,5%	1,5%	1,6%	17,68
ΠΕΡ. ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	0,9%	0,8%	0,7%	0,7%	0,5%	0,5%	0,5%	0,6%	+ α

ΠΗΓΗ : επεξεργασία στοιχείων από ΕΣΥΕ *Στατιστικές Τουρισμού*, ΕΣΥΕ 1999, πίνακες 3.2 & 3.3.

- Τη σημαντικότερη ποσοστιαία αυξητική μεταβολή καταγράφουν οι νομοί Δωδεκανήσου (από 12,0% το 1975 σε 18,0% το 1998), Ηρακλείου (από 3,2% σε 8,9%), Κυκλάδων (από 2,4% σε 6,0%), Χαλκιδικής (από 2,4% σε 5,4%), Ρεθύμνης (από 0,3% σε 3,8%), Λασιθίου (από 1,7% σε 3,6%), Χανίων (από 1% σε 3,4%), Ζακύνθου (από 0,5% σε 2,3%), Πιερίας (από 1,0% σε 2,3%) και Σάμου (από 0,6% σε 1,9%), οι οποίοι είναι όλοι τους παράκτιοι, έχουν δηλαδή γειτνίαση Γ=1.
- **Αν και παράκτιοι, οι νομοί με τα τρία μεγαλύτερα αστικά κέντρα της χώρας** (Αττικής, Θεσσαλονίκης και Αχαΐας) εμφανίζουν σημαντικότατες αρνητικές μεταβολές ως προς τον υπόψη δείκτη.
- **Η προσφορά ξενοδοχειακών κλινών είναι σε γενικές γραμμές αντιστρόφως ανάλογη με το δείκτη του βάθους.** Στην περίπτωση μάλιστα των παράκτιων περιφερειών της χώρας, η αρνητική συσχέτιση είναι αρκετά προφανής. {διάγραμμα 4.5}.
- Σε επίπεδο περιφερειών, η μοναδική περιφέρεια με γειτνίαση Γ>1 (η Περ Δυτ. Μακεδονίας) **κατατάσσεται τελευταία όσον αφορά την υπόψη προσφορά υπηρεσιών διαμονής**, καθ' όλη την επισκοπούμενη χρονική περίοδο, με ποσοστό που ποτέ δεν υπερβαίνει το 0,9%.
- Σε επίπεδο νομών, κανένας από αυτούς που έχουν γειτνίαση Γ>1 (ή βάθος χερσαίου τμήματος ίσο με + ∞) δεν εμφανίζει ποσοστό ξενοδοχειακού δυναμικού μεγαλύτερο από 0,6% του αντίστοιχου πανελλαδικού, κατά το 1998. Επίσης, οι νομοί αυτοί ποτέ δεν ξεπέρασαν το 1,0%, κατά την επισκοπούμενη περίοδο (1975-1998), ενώ είναι εμφανής η διαχρονική μείωση ή στην καλύτερη των περιπτώσεων η στασιμότητα του σχετικού ποσοστού.

Η πολλαπλή χρήση των **δικτύων μεταφοράς** δικαιολογεί τη μη ιδιαίτερη αναφορά τους στις στατιστικές τουρισμού. Κι αυτό παρά την καταλυτική σημασία των μεταφορών σε όλα τα στάδια του κύκλου ζωής ενός τουριστικού προορισμού.[313] {σχήμα 1.3}. [Κιουσόπουλος 1994β, Κιουσόπουλος 1995β]. Εντούτοις, τα μη τακτικά αεροπορικά δρομολόγια κλειστού κυκλώματος (πτήσεις **charters**) αφορούν αποκλειστικά τον τουρισμό και επιπρόσθετα καλύπτουν, πλέον, τις 2 από τις 3 αφίξεις αλλοδαπών τουριστών στην Ελλάδα. Επομένως, τα στατιστικά στοιχεία για την έναρξη λειτουργίας των σχετικών πτήσεων στα ελληνικά αεροδρόμια αποτελούν ασφαλή δείκτη για τη χρονολόγηση της τουριστικής ανάπτυξης σαφώς οριοθετημένων ("κλειστών") περιοχών όπως τα ελληνικά νησιά.[314] [Κιουσόπουλος 1990, Στεφάνου 1998: 125, Leontidou 1988: 86].

Τα πρώτα, λοιπόν, στοιχεία για τις πτήσεις charters καταγράφονται από την Υπηρεσία Πολιτικής Αεροπορίας και την ΕΣΥΕ το 1972. [Δοξιάδης 1980: IV.53, Σταύρου 1984: 36]. Εκείνη τη χρονιά (1972), αναφέρονται 6 μόνο αεροδρόμια υποδοχής τέτοιων πτήσεων, που καλύπτουν το σύνολο της σχετικής κίνησης και **είναι όλα παράκτια**. {πίνακας 4.17}.

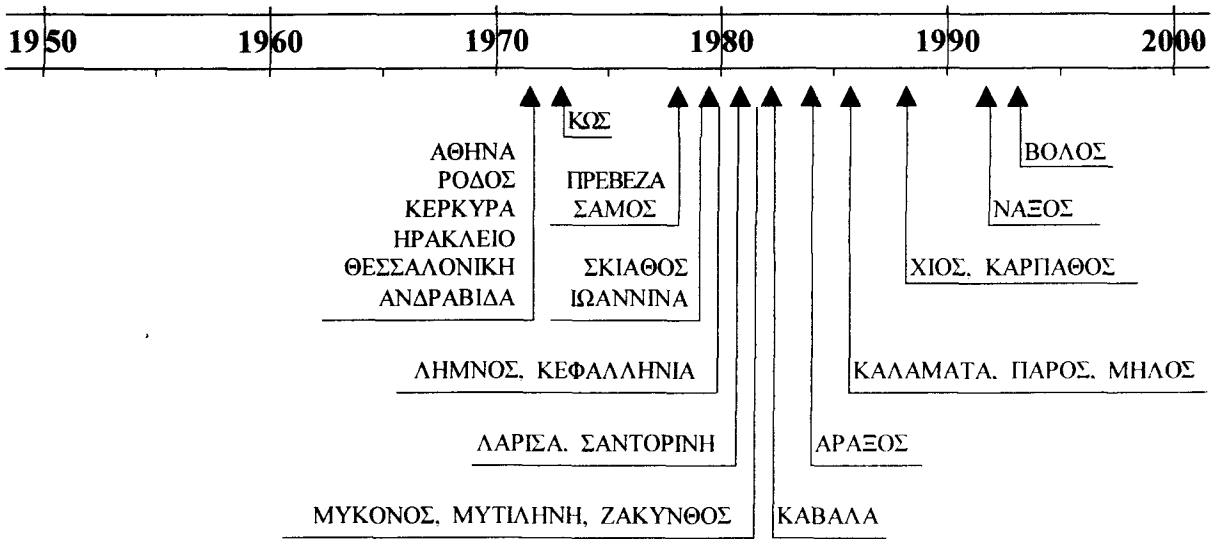
Ένα χρόνο αργότερα προστίθεται στις σχετικές στατιστικές σειρές η Κως, ενώ από το 1975 αναφέρονται απροσδιορίστως και οι "λοιποί σταθμοί εισόδου". Επίσης, σε τακτική ετήσια έκδοση της ΥΠΑ [*Στατιστική Αεροπορικής Κίνησης*] αναφέρονται για το έτος 1978, επιπλέον των ανωτέρω, τα αεροδρόμια της Πρέβεζας και της Σάμου. Έκτοτε, ο κατάλογος των αεροδρομίων που χρησιμοποιούνται για τις μη τακτικές πτήσεις συμπληρώνεται όπως φαίνεται στο διάγραμμα 4.6.

---

[313] Ο Ντερυώ [1976: 376] αναφέρει χαρακτηριστικά : «η τουριστική κίνηση ακολούθησε την εξέλιξη της βιομηχανικής κοινωνίας και τις προόδους του υλικού πολιτισμού. Η επανάσταση στις μεταφορές, πρώτα με τους σιδηροδρόμους και τα ατμόπλοια, έπειτα με ένα πολύ πιο ευέλικτο μέσο, το αυτοκίνητο, διευκόλυνε τις **μετακινήσεις** των ανθρώπων, **πριν ακόμα έλθει η ώρα του τουρισμού σε μακρινά μέρη με το αεροπλάνο.**».

[314] Είναι χαρακτηριστικό ότι σε αρκετές περιοχές της Ελλάδος η ένταση της τουριστικής ανάπτυξης είναι τόσο πολύ μεγάλη, έτσι ώστε η διαβάθμισή της να αποτελεί βασικό κριτήριο ταξινόμησής των. Για παράδειγμα, τα ελληνικά νησιά διακρίνονται σε ένα από τα πιο πρόσφατα επίσημα κείμενα [Διυπουργική Ομάδα 1998: 125] στις δύο ακόλουθες κατηγορίες : α) νησιά που αποτελούν τουριστικούς προορισμούς του διεθνούς κυκλώματος μαζικού τουρισμού και β) νησιά που δεν αποτελούν πόλους τουριστικής ανάπτυξης και εμφανίζουν χαρακτηριστικά οικονομικής και δημογραφικής παρακμής.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.6 **ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΕΝΑΡΞΗΣ ΠΤΗΣΕΩΝ CHARTERS ΣΕ ΚΑΘΕ ΑΕΡΟΔΡΟΜΙΟ**

ΠΗΓΗ : ΥΠΑ, *Στατιστική αεροπορικής κίνησης* (μέχρι το 1997).

Είναι αξιοπαρατήρητο ότι τόσο τα 9 ονομαστικώς προαναφερθέντα όσο και η πλειοψηφία των υπολοίπων αεροδρομίων ευρίσκονται στην κρίσιμη ή τη δυναμική ζώνη των παράκτιων περιοχών. Εξάλλου, με δεδομένο ότι η Ανδραβίδα (μετά το 1990), η Λάρισα (μετά το 1993) και τα Ιωάννινα (μετά το 1995) εμφανίζουν είτε μηδενική είτε ασήμαντη κίνηση πτήσεων charters, συνάγεται ότι με την πάροδο του χρόνου αυξάνεται το ποσοστό του αριθμού των παράκτιων επί του συνολικού αριθμού των αεροδρομίων που εξυπηρετούν έκτακτες πτήσεις.

Εξίσου ενδιαφέρον για την παρούσα εργασία είναι το γεγονός της διασποράς της τουριστικής κίνησης σε περισσότερους περιφερειακούς προορισμούς, όπως αυτή προκύπτει από τα στατιστικά στοιχεία που αφορούν τις πτήσεις charters. Πράγματι, για το 1997 ο κατάλογος των 6 πιο πολύ χρησιμοποιούμενων για πτήσεις charters αεροδρομίων συγκεντρώνει τα τρία τέταρτα της σχετικής κίνησης, σε αντίθεση με τα 6 πρώτα κατά το 1972 τα οποία υποδέχοντο το σύνολο των τότε πτήσεων charters. {πίνακας 4.17}. Τέλος, από τη σύγκριση με τα προ 25ετίας ποσοστά προκύπτει **η ριζική συρρίκνωση της σχετικής κίνησης στο αεροδρόμιο των Αθηνών** και η κατακόρυφη άνοδος της αντίστοιχης στο αεροδρόμιο Ηρακλείου.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.17 **ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΚΑΤΑΝΟΜΗ (ΤΟ 1972 & ΤΟ 1997) ΤΩΝ ΕΠΙΒΑΤΩΝ ΠΤΗΣΕΩΝ CHARTERS ΣΤΑ ΕΚΑΣΤΟΤΕ ΠΙΟ ΠΟΛΥ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΟΥΜΕΝΑ ΑΕΡΟΔΡΟΜΙΑ**

ΑΕΡΟΔΡΟΜΙΟ	1972	1997
ΑΘΗΝΩΝ	45,56 %	7,86 %
ΡΟΔΟΥ	37,77 %	16,29 %
ΚΕΡΚΥΡΑΣ	11,00 %	10,85 %
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	4,12 %	26,32 %
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ	1,02 %	6,76 %
ΑΝΔΡΑΒΙΔΑΣ	0,52 %	0,00 %
ΚΩ	0,00 %	8,46 %
ΣΥΝΟΛΟ	**99,99%**	**76,54%**

ΠΗΓΗ : ΕΣΥΕ, *Στατιστική Τουρισμού*, ΕΣΥΕ 1999.

Προσεγγίσεις ανάλογες με τις αμέσως προηγούμενες πραγματοποιούνται συχνά, με αντικείμενο τη διαχρονική εξέλιξη απλών, αμιγώς τουριστικών δεικτών προσφοράς ή ζήτησης υπηρεσιών στις παράκτιες περιοχές της Ελλάδος. Στο πλαίσιο αυτό, η τουριστική προσφορά ερμηνεύεται, κατά κανόνα, ως σύνολο διατιθέμενων δυνατοτήτων διαμονής, η δε ζήτηση ως σύνολο αφικνούμενων τουριστών ή πραγματοποιούμενων διανυκτερεύσεων.[315] Συμπληρωματικά, χρησιμοποιούνται βέβαια και άλλοι (απλοί ή σύνθετοι) δείκτες τουρισμού, ιδίως από εξειδικευμένες μελέτες και αναλύσεις. {κεφάλαιο 1.3.3}. Είναι, όμως, χαρακτηριστικό ότι οι επίσημες αναφορές στην τουριστική ανάπτυξη (των αρμοδίων υπουργών, για παράδειγμα) τεκμηριώνουν τη χάραξη της εκάστοτε τουριστικής πολιτικής αποκλειστικά στους προαναφερθέντες απλούς δείκτες προσφοράς και ζήτησης τουριστικών υπηρεσιών.

Επιπλέον, οι συνήθως πραγματοποιούμενες αναλύσεις έχουν ως ελάχιστη χωρική μονάδα αναφοράς τις περιφέρειες ή τους νομούς της χώρας. Αξίζει, όμως, να σημειωθεί με έμφαση ότι εντός του ίδιου νομού η κατανομή του τουριστικού φαινομένου κατά κανόνα δεν είναι ισότιμη. Χαρακτηριστική, εν προκειμένω, περίπτωση αποτελούν τα νησιά του Αιγαίου. Πράγματι, αν ως χωρική μονάδα αναφοράς ληφθεί το κάθε ένα από αυτά, τότε παρατηρούνται έντονες διαφοροποιήσεις εντός του ίδιου νομού, τόσο με τους κλασικούς δείκτες προσφοράς και ζήτησης [Κιουσόπουλος 1995α, Κιουσόπουλος 1997α], όσο και με πιο σύνθετους [Kioussopoulos 1998b, Πέτρου & Παπαδόπουλος 1999]. Άρα, **για την ορθή αποτίμηση των χωροταξικών επιπτώσεων του τουρισμού είναι αναγκαία η χρησιμοποίηση χωρικών μονάδων αναφοράς μεγέθους μικρότερου του νομού.**

4.5.4 περιοχές προστασίας

Αν δεν αναζητηθούν νομικά κείμενα και δικαστικές αποφάσεις του προηγούμενου αιώνα, τότε το πρώτο νομοθέτημα που σχετίζεται με την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος είναι ο Ν. 4173/1929, ο οποίος αποτελεί κωδικοποίηση της μέχρι τότε δασικής νομοθεσίας. Ακολούθησε ο Ν. 5351/1932 "περί αρχαιοτήτων" (ο οποίος συμπληρώθηκε με το Ν. 1465/1950), ενώ «η σημαντικότερη καμπή στα θέματα προστασίας της φυσικής μας κληρονομιάς, γίνεται το 1937 με την έκδοση του Α.Ν. 856/1937». Με τον τελευταίο νόμο θεσμοθετήθηκε η έννοια του "εθνικού δρυμού", ενώ με τα κατοπινά νομοθετικά διατάγματα υπ' αρ. 86/1969, 996/1971 και 177/1975 θεσμοθετήθηκαν τα "αισθητικά δάση", τα "διατηρητέα μνημεία της φύσης" και τα "θηραματικά αποθέματα". [Κασιούμης 1994].[316]

Μετά τη Μεταπολίτευση, η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αναβαθμίζεται, αφού το Σύνταγμα του 1975 κάνει μνεία και προνοεί ιδιαιτέρως γι αυτό το θέμα [άρθρο 24]. Επιπλέον, κατ' επιταγήν του Συντάγματος, ένα χρόνο αργότερα ψηφίστηκε ο Ν. 360/1976 "περί χωροταξίας και περιβάλλοντος" και τέσσερα χρόνια αργότερα ο Ν. 998/1979 "περί προστασίας των δασών και των δασικών εκτάσεων της χώρας". Τέλος, η επόμενη σημαντική χρονολογία-σταθμός, όσον αφορά την παραγωγή νόμων που σχετίζονται

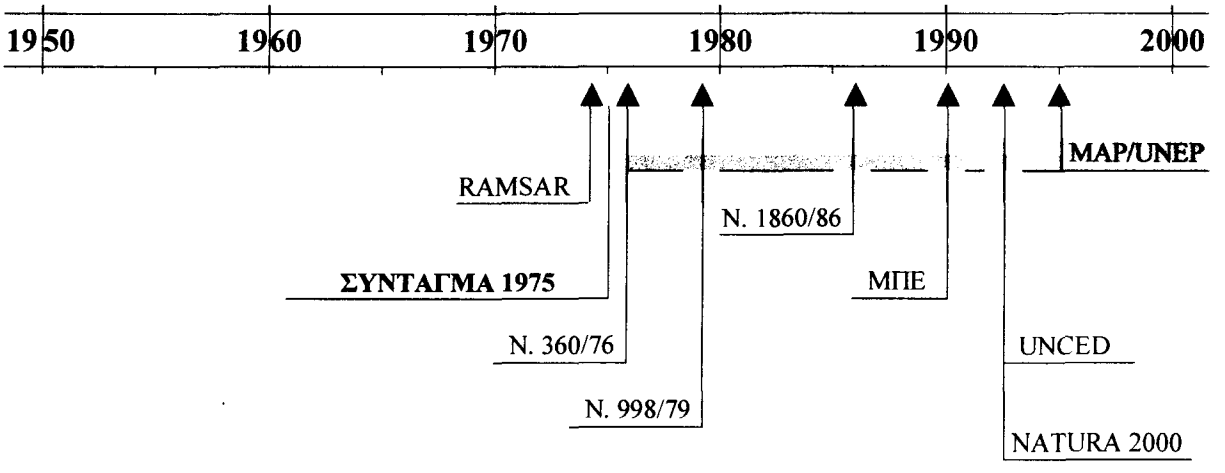
[315] Τη λογική αυτή ενισχύουν με το περιεχόμενο τους τόσο οι διεθνείς στατιστικές τουρισμού [βλ. σχετικές εκδόσεις WTO, OECD, ΕΕ κλπ] όσο και οι αντίστοιχες ελληνικές στατιστικές σειρές που τηρούνται από την ΕΣΥΕ {*Στατιστικές τουρισμού*}.

[316] Ο ακριβής προσδιορισμός των περιοχών προστασίας δεν είναι προφανής ούτε εύκολος, αλλά ούτε και αποτελεί αντικείμενο της παρούσας εργασίας. Σημειώνεται, πάντως, ότι η έννοιά τους ταυτίζεται με τη μικρότερη δυνατή και σε κάθε περίπτωση ελεγχόμενη παρουσία του ανθρώπου και των παραγωγικών δραστηριοτήτων του. {ενδεικτικά βλ. πίνακας 1.5}. Επομένως, χωρικά σχετίζεται περισσότερο με το φυσικό περιβάλλον και με τον εξωαστικό χώρο, παρά με το ανθρωπογενές περιβάλλον των κάθε μεγέθους ανθρώπινων οικιστικών συγκεντρώσεων.

με το περιβάλλον, ήταν το 1986, με την ψήφιση του Ν. 1650/1986 "για την προστασία του περιβάλλοντος", ενώ βέβαια για την προστασία του περιβάλλοντος θεσπίστηκαν και οι μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων που σηματοδοτούν τη δεκαετία του '90. {κεφάλαια 3.4.3 & 3.4.4}.

Σε επίπεδο υπερεθνικών δραστηριοτήτων, υπενθυμίζεται ότι η Ελλάδα είναι από τις πρώτες χώρες που επικύρωσε τη Συμφωνία Ramsar για τους υγροτόπους (1974)[317] και ότι συμμετέχει στο MAP του UNEP από της ενάρξεώς του {κεφάλαιο 3.1.2}. Επίσης, παρακολουθεί και υιοθετεί τις σχετικές με το περιβάλλον πρωτοβουλίες του Συμβουλίου της Ευρώπης[318] και της Ευρωπαϊκής Ένωσης[319]. Τέλος, η Ελλάδα συμμετείχε στη Διάσκεψη Κορυφής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (1992, Ρίο ντε Τζανέιρο) καθώς και στις σχετικές δράσεις που ακολούθησαν. [ΥΠΕΧΩΔΕ 1997β, ΥΠΕΧΩΔΕ 1995]. {διάγραμμα 4.7}.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.7 **ΣΗΜΑΝΤΙΚΕΣ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ**

Σύμφωνα με μία σχετικά πρόσφατη καταγραφή [Κασιούμης 1994], ο συνολικός αριθμός των προστατευόμενων περιοχών στην Ελλάδα είναι εξήντα πέντε (65), όλες δε μαζί καταλαμβάνουν έκταση τουλάχιστον 386.000 ha (ή 3.860 km^2), σχεδόν το 3% της χώρας. Πιο αναλυτικά, οι κατηγορίες περιοχών που έχουν αξιολογηθεί ως άξιες προστασίας είναι οι ακόλουθες [OCDE 1983, Γκόλφη κ.ά. 1993: 119, Κασιούμης 1994, Ευρωπαϊκή Επιτροπή 1994β: 20, ΥΠΕΧΩΔΕ & Γεωπονικό Παν. 1996: 109] :

- Εθνικοί δρυμοί (πάρκα). Οι πρώτοι ιδρύθηκαν το 1938 και οι τελευταίοι το 1974, με λογική που εστιάζει περισσότερο στους ορεινούς όγκους της ενδοχώρας παρά στις παράκτιες περιοχές. Καταλαμβάνουν έκταση 110.000 ha, αν και σε αρκετούς έχει οριστεί μόνο ο πυρήνας τους. Είναι συνολικά δέκα (10), από τους οποίους μόνο τρεις (Σούνιο, Σαμαριά, Αίνος) δύνανται να θεωρηθούν παράκτιοι.[320]

[317] Η επικύρωση έγινε με το Ν.Δ. 191/1974 [ΦΕΚ Α΄350/20.11.74] "περί κυρώσεως της εν Ραμσάϊρ (sic) του Ιράν κατά την 2αν Φεβρουαρίου 1971 υπογραφείσης Διεθνούς Συμφωνίας περί προστασίας των Διεθνούς ενδιαφέροντος υγροτόπων ιδία ως υγροβιοτόπων". Στη συνέχεια, με τη Φ.0546/2454/10.1.1976 [ΦΕΚ Α΄8/16.1.76] ανακοινώθηκε ότι η Συμφωνία τέθηκε σε ισχύ από την 21η Δεκεμβρίου 1975.

[318] Ενδεικτικά αναφέρεται η "Σύμβαση για τη διατήρηση της άγριας ζωής και του φυσικού περιβάλλοντος της Ευρώπης", η οποία υιοθετήθηκε από τα κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης και στην Ελλάδα κυρώθηκε με το Ν. 1335/1983 [ΦΕΚ Α΄32/14.3.83].

[319] Ενδεικτικά αναφέρονται το LIFE, το ENVIREG και το πιο πρόσφατο δίκτυο NATURA 2000.

[320] Εκτός από τον εθνικό δρυμό που έχει περισσότερο έκδηλα τα παράκτια χαρακτηριστικά (αυτόν του Σουνί-

- **Αισθητικά δάση.** Πρόκειται για 19 δάση συνολικής έκτασης 33.000 ha, τα οποία θεσμοθετήθηκαν μεταξύ 1973 και 1979. Σ' αυτά περιλαμβάνονται τα δάση Νικόπολης - Μύτικα Πρεβέζης και Πευκιά Ξυλοκάστρου, αλλά τα περισσότερα ευρίσκονται αρκετά μακριά από την ακτογραμμή.
- Διατηρητέα μνημεία της φύσης. Είναι περίπου 50, με μεγαλύτερο το απολιθωμένο δάσος Λέσβου (15.000 ha) και με συνολικό εμβαδόν 16.500 ha.
- **Περιοχές ελεγχόμενου ή κυνηγιού καθώς και περιοχές πλήρους απαγόρευσής του.** Οι πρώτες καταλαμβάνουν έκταση 160.000 ha. Στις δεύτερες περιλαμβάνονται 7 περιοχές, που θεσπίστηκαν μεταξύ 1968 και 1986, συνολικής έκτασης 11.500 ha. Από τις τελευταίες, οι δύο δεν είναι παράκτιες, αλλά οι υπόλοιπες είναι, αφού πρόκειται για τα νησιά Αντίμηλος, Θοδωρού, Δία, Γιούρα και Σαπιέντζα.
- Θαλάσσια πάρκα. Αναφέρονται αυτά των βορείων Σποράδων (100.000 ha), το οποίο είναι το μοναδικό θεσμοθετημένο θαλάσσιο πάρκο στην Ελλάδα[321] και αυτό της Ζακύνθου (3.500 ha), που αποτελεί περιοχή ωοτοκίας θαλάσσιας χελώνας (χωρίς νομική υπόσταση).
- Υγρότοποι διεθνούς σημασίας (Συνθήκη Ramsar). Έχουν ενταχθεί 10 υγρότοποι συνολικής έκτασης 96.000 ha, από τους οποίους οι οκτώ είναι παράκτιοι.
- Περιοχές παγκόσμιας κληρονομιάς. Η κήρυξή τους έγινε το 1992 και πρόκειται αφ' ενός μεν για τα μη παράκτια Μετέωρα και αφ' ετέρου για το παράκτιο Άγιον Όρος.

Βέβαια, η πιο πρόσφατη δράση σε σχέση με την ελληνική πανίδα και χλωρίδα, και κατ' επέκταση με το φυσικό περιβάλλον είναι η αναγνώριση, καταγραφή, αξιολόγηση και χαρτογράφηση των τύπων των οικοτόπων και των ειδών χλωρίδας και πανίδας, η οποία πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια της Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ και είναι γνωστή με την κωδική ονομασία ΦΥΣΗ 2000 (**NATURA 2000**). Πέραν των ήδη αναφερθέντων στο κεφάλαιο 3.3.3, σημειώνεται ότι το μέγεθος των άνω των 250 προταθεισών περιοχών ποικίλοι ευρύτατα. Ταξινομούνται σε πέντε κλάσεις με διαχωριστικά όρια τα 1.000 ha, 5.000 ha, 10.000 ha και 50.000 ha. Όσον αφορά το μέσο υψόμετρο τους, σημειώνεται ότι οι προταθείσες για ένταξη στο δίκτυο περιοχές περίπου ισοκατανέμονται σε τρεις κλάσεις με διαχωριστικά όρια τα 300 m και τα 1.000 m. Επομένως, το ένα τρίτο των προτεινομένων για ένταξη στο δίκτυο ΦΥΣΗ 2000 περιοχών «έχουν μέγιστο υψόμετρο 300 m περιλαμβάνοντας κυρίως πεδινές, παράκτιες και θαλάσσιες περιοχές». [Dafis 1996: 40-41].

Με το φυσικό περιβάλλον της Ελλάδος και την προστασία του ασχολείται πλειάδα ιδιωτικών οικολογικών οργανώσεων δραστηριοποιούμενων σε τοπική βάση καθώς και μη κυβερνητικές οργανώσεις με ευρύτερο ορίζοντα δράσης. [Κατσακιώρη 1994, Σταματίου 1997, ΥΠΕΧΩΔΕ & ΕΚΚΕ 1998].

Στον ελληνικό θαλάσσιο χώρο δραστηριοποιείται ερευνητικά το Ελληνικό Κέντρο Θαλασσίων Ερευνών (ΕΚΘΕ), το οποίο είναι ο συνεργαζόμενος οργανισμός με το Ευρωπαϊκό Θεματικό Κέντρο για θέματα απτόμενα του θαλάσσιου και παράκτιου περιβάλλοντος. [ΕΟΠ 1997: 36]. Από την άλλη πλευρά, σύμφωνα με το υπουργείο που είναι κατ' εξοχήν αρμόδιο για το περιβάλλον [ΥΠΕΧΩΔΕ 1997β, ΥΠΕΧΩΔΕ 1998γ], η Ελλάδα εφαρμόζει ολοκληρωμένη πολιτική στα πλαίσια των αρχών της βιώσιμης ανάπτυξης, την οποία επιχειρεί να ενσωματώσει πρακτικά σε τομείς όπως η γεωργία, οι μεταφορές, η ενέργεια και ο τουρισμός. Εξάλλου, με δεδομένο ότι η υποχρέωση εφαρμογής της ΚΥΑ 69269/1990 δεν περιλαμβάνει την εξαίρεση καμίας περιοχής, το σύνολο της χώρας αποτελεί αντικείμενο προστασίας.[322] Ει-

---

ου), οι υπόλοιποι περιλαμβάνονται στον κατάλογο των Περιοχών Ειδικής Προστασίας (Special Protection Areas) της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στο πλαίσιο της Οδηγίας 79/409/ΕΟΚ "για την άγρια πανίδα". [Πρωιμάκης]

[321] Ιδρύθηκε με το Π.Δ. της 16.5.1992 [ΦΕΚ Δ'519/28.5.92] περί "χαρακτηρισμού χερσαίων και θαλάσσιων περιοχών βορείων Σποράδων ως θαλάσσιου πάρκου". [βλ. και MEPPPW 1997: 28-29].

[322] Με την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος των παράκτιων περιοχών σχετίζονται ακόμα και καθαρά χωροταξικά ή πολεοδομικά εργαλεία και δράσεις, όπως οι ΖΟΕ {κεφάλαια 3.4.3 & 3.4.4}, καθώς και ειδικές

δικότερα, το ΥΠΕΧΩΔΕ αναπτύσσει έντονη δραστηριότητα για την **προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος και τη βιώσιμη ανάπτυξη των παράκτιων περιοχών και νησιών**. Στο πλαίσιο αυτό, κατά την τελευταία πενταετία :

- Ανέθεσε ερευνητικά προγράμματα με αντικείμενο μελέτης τις παράκτιες περιοχές και οργάνωσε σχετική συνάντηση εμπειρογνωμόνων (Σαντορίνη Απρίλιος 1996). {κεφάλαιο 3.4.4}. [Κιουσόπουλος 1996β].
- Συζητά την επιστημονική διατύπωση ειδικού πλαισίου χωροταξικού σχεδιασμού, προκειμένου να αντιμετωπίσει με ολοκληρωμένο τρόπο τα προβλήματα των ελληνικών ακτών και νησιών. Απώτερος στόχος είναι να συντάξει το «Εθνικό Πρόγραμμα Βιώσιμης Ανάπτυξης των Ελληνικών Ακτών και Νησιών», με τη μορφή "οδηγίας για τη βιώσιμη ανάπτυξη των ελληνικών ακτών". [ΥΠΕΧΩΔΕ 1999].
- Αναπτύσσει δράσεις για την προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος και άλλες που έχουν ενταχθεί και υλοποιούνται στα πλαίσια του Β΄ ΚΠΣ 1994-1999.
- Υλοποιεί προγράμματα καθαρισμού ακτών, ελέγχου της ποιότητας νερού κολύμβησης κλπ.
- Πολύ πρόσφατα οργάνωσε ημερίδα για τον "παράκτιο χώρο και τα νησιά" (Αθήνα, Απρίλιος 1999). Ενδιαφέρουσα ήταν η επικέντρωση της εισήγησης του γενικού γραμματέα του ΥΠΕΧΩΔΕ στα μικρά νησιά, τα οποία τα συσχέτισε με παραμέτρους όπως α) εθνική άμυνα και ασφάλεια, β) ελεύθερη χρήση αιγιαλού και παραλίας, γ) χρήσεις γης και το ιδιοκτησιακό καθεστώς, δ) προστασία της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς και ε) τουριστική ανάπτυξη. Για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που ανακύπτουν στα υπόψη νησιά (που είναι «αντιστρόφως ανάλογα με το μέγεθός τους»), ο ίδιος πρότεινε τη χάραξη κατάλληλης πολιτικής που θα στηρίζεται στους ακόλουθους δύο άξονες. Αφ' ενός μεν στη μεγαλύτερη δυνατή εμπλοκή της τοπικής αυτοδιοίκησης, αφ' ετέρου δε στην «προτεραιότητα της προστασίας του περιβάλλοντος -φυσικού και ανθρωπογενούς- έναντι όλων των άλλων τύπων αξιοποίησης». [Μπεριάτος 1999].

Τέλος, ενδιαφέρουσες είναι οι αναφορές στο περιβάλλον σε ένα από τα πιο πρόσφατα επίσημα κείμενα για την ανάπτυξη στην Ελλάδα, το **ΣΠΑ 2000-2006**. [Διυπουργική Ομάδα 1998: 100-103]. Σ' αυτό αποτιμάται ως θετική η δεκαετία του '90, όσον αφορά την προστασία του υδατικού περιβάλλοντος από τα αστικά και βιομηχανικά λύματα καθώς και τα εν γένει περιβαλλοντικά θέματα. Πιο αναλυτικά, υπογραμμίζεται «η βραδεία αλλά μακροπρόθεσμα πολύ σημαντική εξέλιξη με το Κτηματολόγιο και τις χωροταξικές μελέτες» όπως επίσης και «η ανάπτυξη δικτύων καταγραφής και ανάλυσης των περιβαλλοντικών εξελίξεων καθώς και δικτύων ελέγχου της περιβαλλοντικής συμπεριφοράς». {βλ. και κεφάλαιο 3.4.4}.

Στο ίδιο κείμενο επισημαίνεται, ακόμα, ότι σε σχέση με τα τρέχοντα περιβαλλοντικά προβλήματα, **«η υπέρβαση των προβλημάτων συντονισμού, οργάνωσης και αποφασιστικότητας» είναι το μείζον ζήτημα**. Επιπλέον, καταγράφονται τα ακόλουθα τέσσερα περιβαλλοντικά προβλήματα ως χρήζοντα άμεσης ανάδρασης :

- Βιώσιμη διαχείριση των στερεών απορριμμάτων.
- Περιορισμός της ρύπανσης και της σπατάλης των υδάτινων πόρων από τη γεωργία.
- Προστασία των δασών.
- Έλεγχος της τήρησης της περιβαλλοντικής νομοθεσίας και των πολεοδομικών σχεδίων. («η άσκηση ενεργού πολιτικής χρήσεων γης δεν είναι περαιτέρω αναβλητέα»).

Συμπερασματικά, η χωροταξική εικόνα των οικονομικών δραστηριοτήτων στις παράκτιες περιοχές της Ελλάδος φαίνεται ότι κυριαρχείται από την ανάπτυξη του τουρισμού. Ταυτόχρονα, οι γεωργικές εκτάσεις τείνουν να μειω-

περιβαλλοντικές μελέτες [ΥΠΕΧΩΔΕ 1997: 83].

θούν, στα πλαίσια μίας γενικότερης αγροτικής μεταρρύθμισης, ενώ η βιομηχανία εμφανίζει σχετική (χωροθετική) ευελιξία, έχουσα απαλλαγεί από το μεγάλο μέγεθος των μονάδων του παρελθόντος.

Επιπλέον, ως αποτέλεσμα είτε της έλλειψης χωροταξικού σχεδιασμού είτε των τάσεων για εφαρμογή ολοκληρωμένων προγραμμάτων ανάπτυξης, ο εξωαστικός παράκτιος χώρος τείνει να αποκτήσει μία μεικτή, σύνθετη, πολύπλοκη δομή, η οποία συνδυάζει σχεδόν όλες τις χρήσεις, των οποίων η αναλυτική μελέτη των μεταβολών τους απαιτεί κλίμακες προσέγγισης στα όρια μεταξύ χωροταξίας και πολεοδομίας.

Τεκμηριώνεται επομένως η άποψη σύμφωνα με την οποία οι χρήσεις γης στον εξωαστικό παράκτιο χώρο συγκροτούν ένα εξαιρετικά σύνθετο πλέγμα, το οποίο εκτός των άλλων προκαλεί δυσκολίες στην καταγραφή, ταξινόμηση και αποτίμηση της υπάρχουσας κατάστασης (παρά τις ραγδαία αυξανόμενες σχετικές τεχνολογικές δυνατότητες).

Ιδιαίτερα στην περίπτωση του τουρισμού, η ακριβής καταγραφή των παρά θιν αλός δραστηριοτήτων απαιτεί "εκσυγχρονισμό" των χρησιμοποιουμένων δεικτών και σαφή διαπλοκή των οικονομικών χαρακτηριστικών του φαινομένου με τις γεωγραφικές συνιστώσες του.

4.6 ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΤΟΥ ΠΛΕΓΜΑΤΟΣ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ

4.6.1 συνολικές χωροταξικές επιπτώσεις και συγκρούσεις χρήσεων γης ή η γενικότερη μετεξέλιξη του εξωαστικού (παράκτιου) χώρου

Σε μία πολύ πρόσφατη (επίσημη) επισκόπηση των τάσεων ανάπτυξης του ελληνικού χώρου [ΥΠΕΧΩΔΕ 1999: 18] επισημαίνονται οι χωροταξικές ανισότητες και ειδικότερα η «συγκέντρωση δραστηριοτήτων σε ορισμένα σημεία του χώρου», με ταυτόχρονη υποχώρηση των δραστηριοτήτων σε άλλες περιοχές, καθώς και η «**αύξηση των διαφοροποιήσεων σε ενδοπεριφερειακή ή και ενδονομαρχιακή κλίμακα**». Η άποψη αυτή τεκμηριώνεται με αναφορές σε συγκεντρώσεις πληθυσμού και δραστηριοτήτων, ενώ μεταξύ των άλλων αναφέρεται και «***σημαντική κίνηση από την ενδοχώρα στα παράλια***». [ό.π.].

Στο ίδιο κείμενο, τα απώτερα αίτια της άναρχης οργάνωσης του ελληνικού χώρου αποδίδονται στην απουσία ενός δεσμευτικού πλαισίου ρυθμίσεων, για την κάλυψη δε του συγκεκριμένου κενού προτείνεται το υπό συζήτηση νομοσχέδιο "για το χωροταξικό σχεδιασμό και την αειφόρο ανάπτυξη". Ανεξάρτητα, πάντως, του εάν διαφωνεί κανείς με την πάρα πάνω περιοριστική αντίληψη (για τη συσχέτιση μεταξύ διαπιστούμενης "ασθένειας" και προτεινομένου "ιάματος") δεν μπορεί παρά να συμφωνήσει ότι, όσον αφορά τις χρήσεις γης και τις μεταβολές τους στον ελληνικό χώρο, κατά τις τελευταίες δεκαετίες εντοπίζονται φαινόμενα όπως τα ακόλουθα [ό.π.: 19] :

1. Εγκατάλειψη των αγροτικών γαιών οριακής αποδοτικότητας.
2. Οικοδόμηση μεγάλου αριθμού αγροτεμαχίων.
3. Αύξηση των ενεργειακών εισροών.
4. Πτώση των υδατικών οριζόντων και μείωση των αποδόσεων στις περιοχές εντατικής γεωργίας.
5. Αυξανόμενη διασπορά των τουριστικών μονάδων και άλλων τριτογενών δραστηριοτήτων.
6. Αλλοίωση του τοπίου και φθορά φυσικών και πολιτιστικών πόρων.

Στο θαλάσσιο τμήμα των παράκτιων περιοχών, έστω κι αν δεχθεί κανείς ότι δεν παρατηρούνται φαινόμενα σφοδρής αντιπαράθεσης χρήσεων και δραστηριοτήτων, είναι δεδομένο ότι δημιουργούνται προβλήματα λόγω της εκεί κατάληξης αποβλήτων από χερσαίες πηγές (αστικά και βιομηχανικά λύματα), από πλοία κάθε μεγέθους, από υποθαλάσσιες δραστηριότητες και τέλος από τις δραστηριότητες στα λιμάνια κάθε είδους (των τουριστικών συμπεριλαμβανομένων). [ΥΠΕΧΩΔΕ 1995: 75].

Αν επιδιωχθεί να ομαδοποιηθούν τα παραπάνω φαινόμενα, τότε αναδύονται **δύο κύριοι και συμπράττοντες τομείς**, οι οποίοι με τη διαχρονική μετεξέλιξή τους κατά το πρόσφατο παρελθόν ώθησαν -και συνεχίζουν να ωθούν- προς την κατεύθυνση της μεταβολής των προγενέστερων πλεγμάτων χρήσεων γης σε κάθε (παράκτια) περιοχή. Πρόκειται για την εντατικοποίηση της αγροτικής παραγωγής (σε εκτάσεις μικρότερες από ότι παλαιότερα) και για την τουριστική ανάπτυξη (από κοινού με την ανάπτυξη περιοχών παραθεριστικής κατοικίας). {κεφάλαιο 2.4.2}. Πέραν της παραπάνω άμεσης και καθοριστικής συμβολής των δύο τομέων, εντοπίζονται έμμεσες πλην όμως σαφείς επιπτώσεις στο εκάστοτε προγενέστερο πλέγμα χρήσεων γης **τόσο από τα δίκτυα μεταφορών όσο και από τη θεσμικά κατοχυρωμένη δυνατότητα δόμησης και εκτός των εγκεκριμένων σχεδίων πόλης**.

Με το ρόλο και την καθοριστική σημασία τόσο του αρχικού (κυρίαρχου) δίπολου, όσο και των άλλων δύο (έμμεσης επιρροής) συνιστωσών συμφωνεί πληθώρα μελετητών [πολύ

ενδεικτικά αναφέρονται : Coccossis 1991, Γετίμης & Οικονόμου 1992, Λουκάκης 1994α, ΕΕ 1997, *ΣΑΚΧ*, ΥΠΕΧΩΔΕ, ΕΜΠ & ΕΚΚΕ 1997], ενώ και από την παρούσα εργασία καταβλήθηκε προσπάθεια να τεκμηριωθεί και να καταστεί προφανής η σημασία των παραπάνω παραμέτρων. {κεφάλαιο 3.4 και εφεξής}.

Οι χρήσεις γης που σχετίζονται με τις **πρωτογενείς δραστηριότητες** είναι εκτατικής **μορφής και συνήθως δεν μεταβάλλονται ριζικά (και στο σύνολο της έκτασής των)**, εκτός αν πραγματοποιηθούν ανάλογης έκτασης εγγειοβελτιωτικά έργα[323] ή γενικότερα μεγάλα έργα που αλλοιώνουν άρδην το προγενέστερο φυσικό περιβάλλον. [Λουλούδης 1992]. Επιπρόσθετα, μετρήσιμες μεταβολές (μείωση λόγω εγκατάλειψης) προκαλούνται από την απαξίωση της γεωργικής γης είτε λόγω ερημοποίησης είτε λόγω αλλαγών των συνθηκών παραγωγής. Εναλλακτικά, βέβαια, είναι δυνατόν να επιτευχθεί μεταβολή της καταλαμβανόμενης έκτασης λόγω αύξησης της παραγωγής με την «υπερβολική χρήση λιπασμάτων και γεωργικών φαρμάκων», **τα οποία όμως προκαλούν περιβαλλοντικά προβλήματα στις παράκτιες περιοχές, λόγω της φυσικής ροής των προς τα κατάντη**. [Αθανασίου κ.ά. 1995: 55]. Γενικότερα, η διάβρωση του εδάφους, η ρύπανση των νερών και η μείωση της βιοποικιλότητας είναι συνηθισμένα και συνεχώς επεκτεινόμενα φαινόμενα στα σύγχρονα συστήματα μονοκαλλιεργειών. [ΥΠΕΧΩΔΕ & Γεωπονικό Παν. 1996: 101-102].

Από την άλλη πλευρά, πιο ήπια (δηλαδή με πιο αργούς ρυθμούς) μεταβολή (μείωση) των εκτάσεων που χρησιμοποιούνται στην πρωτογενή παραγωγή είναι δυνατόν να προκύψει **από τη "διάβρωση" των γεωργοκτηνοτροφικών και δασικών περιοχών από τη "διάχυση" των αστικών χρήσεων στον περιαστικό (παράκτιο) χώρο**. Χωρίς αμφιβολία στην όλη διαδικασία της χωρικής επέκτασης των αστικών χρήσεων γης συμβάλλουν και οι πυρκαγιές στα δάση,[324] οι οποίες όμως είναι ενδεχόμενο να ευνοήσουν και εναλλακτικές μεταβολές χρήσεων γης, όπως την επέκταση της γεωργικής γης (συνήθως δενδρώδεις καλλιέργειες) εις βάρος των δασικών εκτάσεων.

Οι πιέσεις, λοιπόν, για οικιστική ανάπτυξη στις περιαστικές και παράκτιες περιοχές οδηγούν σε υποβάθμιση σημαντικών πόρων, όπως η γεωργική γη και τα δάση. [Αθανασίου κ.ά. 1995: 57]. Εξάλλου, **υπό την πίεση της ανάπτυξης του τουρισμού, αναμένεται να εντατικοποιηθεί η γεωργία στις περιοχές όπου θα περιοριστεί**. Επομένως, από την ούτω προκύπτουσα εντατικοποίηση των μεθόδων γεωργικής παραγωγής αναμένεται να προκύψουν **ευρύτερες χωροταξικές επιπτώσεις και ανακατατάξεις χρήσεων γης -και στις παράκτιες περιοχές**.

Σε πολλές αγροτικές περιοχές, λίαν ορατό αποτέλεσμα των παραπάνω μεταβολών αποτελεί η εμφάνιση χαρακτηριστικών που προσιδιάζουν σ' αυτά των αστικών, ενώ παράλληλα συρρικνώνονται δημογραφικά οι ορεινοί οικισμοί που συνεχίζουν να στηρίζονται αποκλειστικά στην πρωτογενή παραγωγή. Επίσης, αξίζει να τονιστεί με έμφαση ότι οι διαρθρωτικές ή άλλες αλλαγές στον ευρύτερο αγροτικό τομέα της οικονομίας ενδιαφέρουν την παρούσα ερ-

---

[323] Υπενθυμίζεται ότι μετά τις αρχές του 20ου αιώνα πραγματοποιήθηκαν ευρείας κλίμακας αποξηράνσεις των παράκτιων ελών [Αριανούτσου-Φαραγγιτάκη κ.ά. 1998: 297, Ψιλοβίκος 1989: 188], για την άρση των προβλημάτων υγείας που προκαλούντο στους κατοίκους των γύρω περιοχών, προφανώς όμως και υπό την πίεση του αιτήματος για οικιστική και όχι μόνον, αποκατάσταση του κύματος προσφύγων που ήλθε στην Ελλάδα μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή.
Η δραστική αυτή ανθρωπογενής μεταβολή της συγκεκριμένης κάλυψης/χρήσης γης επέτρεψε την αναστροφή του προγενέστερου προς την ενδοχώρα ρεύματος εγκατάστασης και τη διεύρυνση του εποικισμού των παράκτιων περιοχών, κυρίως της Μακεδονίας και της Θράκης. Στη σημερινή εποχή, «οι ολοκληρωτικές αποξηράνσεις υγροτόπων δεν αποτελούν σοβαρή απειλή» [Γεράκης 1998: 304]. Αντίθετα, καλλιεργείται η ιδέα του επαναπλημμυρισμού αποξηραμένων λιμνών, στα πλαίσια των ολοένα και περισσότερο διαδιδόμενων αρχών της βιώσιμης ανάπτυξης.

[324] Πρόκειται για φαινόμενο που δεν είναι αποκλειστικά ελληνικό, αφού δασικές πυρκαγιές πλήττουν όλες τις (εύκρατες) περιοχές του πλανήτη, στις οποίες συμπεριλαμβάνεται και η λεκάνη της Μεσογείου. [Stanners & Bourdeau 1995: 563-567].

γασία όχι μόνο όταν λαμβάνουν χώρα σε παράκτια περιοχή αλλά σε κάθε περίπτωση χωροθέτησής των. Κι αυτό αφ' ενός μεν για τους εκτεθέντες περιβαλλοντικούς λόγους (αφού η οποιουδήποτε λαμβάνουσα χώρα υπερεντατική γεωργία παράγει υποπροϊόντα που οδεύουν προς τα κατάντη), αφ' ετέρου δε διότι **οι αγροτικές περιοχές τείνουν να αποσπάσουν ένα μερίδιο από την τουριστική αγορά που σήμερα καλύπτει τις ανάγκες του στις παράκτιες περιοχές.**[325]

Το γεγονός της ύπαρξης χωροταξικών προβλημάτων στις ελληνικές παράκτιες περιοχές από την ευρεία διάδοση του προτύπου των μαζικών καλοκαιρινών διακοπών (αφορά αλλοδαπούς και ημεδαπούς) και την έντονη και μη ελεγχόμενη ανάπτυξη οικιστικών χρήσεων για παραθεριστές (κυρίως ημεδαπούς) **δεν αμφισβητείται.** [ενδεικτικά βλ. Αθανασίου κ.ά. 1995: 55, European Commission 1994b, Γκόλφη κ.ά. 1993: κεφ. 3, Τσεκούρας 1991: 116-122]. Πολύ σχηματικά, οι συνολικές επιπτώσεις στον (ελληνικό παράκτιο) χώρο από τις μαζικής μορφής δραστηριότητες τουρισμού και παραθερισμού ομαδοποιούνται σε τρεις κατηγορίες : περιβαλλοντικές, οικονομικές και κοινωνικές. [ενδεικτικά βλ. Κομίλης 1986: 40. Κιουσόπουλος 1990, Inskeep 1991, ΥΠΕΧΩΔΕ & Γεωπονικό Παν. 1996: 87-88]. Μία προσπάθεια εξειδίκευσής των οδηγεί σε διατυπώσεις παραπλήσιες με τις επόμενες :

- Προϊούσα φθορά και καταστροφή του προϋπάρχοντος προστατευτικού περιβάλλοντος από την ανεξέλεγκτη οικιστική ανάπτυξη. Ιδιαίτερα για το νησιωτικό χώρο, επισημαίνεται η υπερεκμετάλλευση των περιορισμένων φυσικών πόρων, που οδηγεί στην αλλοίωση ή στη ρύπανσή τους.
- Αποσύνθεση ή τουλάχιστον ριζική αλλαγή του παραγωγικού ή λειτουργικού περιβάλλοντος. Υπονοείται η αυξημένη πιθανότητα διολίσθησης των κατοίκων προς την οικονομική εξάρτηση από την μονοκαλλιέργεια του τουρισμού ή η υπέρμετρη διείσδυση των τουριστικών δραστηριοτήτων σε δυναμικές αγροτικές περιοχές.
- Ρηγμάτωση του κοινωνικού περιβάλλοντος, υπό την έννοια της αλλοίωσης των προηγουμένως ισχυόντων προτύπων ζωής, αλλοίωση που με τη σειρά της οδηγεί δευτερογενώς σε περαιτέρω επιδείνωση των δύο προηγούμενων επιπτώσεων.

Όσον αφορά τα ειδικότερα χωροταξικά προβλήματα -πέραν των συγκρούσεων μεταξύ προγενέστερων και νυν χρήσεων γης-, ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την παρούσα εργασία έχουν τα σημαντικά **διαρθρωτικά προβλήματα** (αργούσες δραστηριότητες κατά το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου, αχρησιμοποίητα κελύφη κλπ.) καθώς και τα **προβλήματα επιβάρυνσης των δικτύων υποδομών** (δύσκολες επικοινωνίες, έλλειψη νερού, υπερφόρτωση δικτύων κοινής ωφέλειας κλπ.).

Γενικότερα, σημειώνεται ότι στην Ελλάδα «η έλλειψη ορθολογικής χωροταξικής κατανομής των καταλυμάτων και των συναφών τουριστικών υπηρεσιών, είχε σαν αποτέλεσμα την υπερπροσφορά τους σε λίγες περιοχές, την αλλοίωση του περιβάλλοντος, την επιβάρυνση της υποδομής». [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1995: 54]. Πράγματι, παρά την εκ φύσεως αναμφισβήτητη διασπορά του τουριστικού φαινομένου, οι σχετικές δραστηριότητες συγκεντρώθηκαν σε πολύ περιορισμένες και κατά κανόνα ευαίσθητες γεωγραφικές περιοχές, όπως είναι οι παράκτιες ζώνες. {κεφάλαιο 4.5.3}. Αυτή η υπερκάλυψη της φέρουσας ικανότητας κάθε συγκεκριμένης παράκτιας περιοχής οδήγησε στην εμφάνιση περιβαλλοντικών προβλημάτων. [Κοκκώσης & Παρπαΐρης 1995, Κοκκώσης & Παρπαΐρης 1998]. Με τη σειρά τους, τα τελευταία έδρασαν αλυσιδωτά και παρήγαγαν ποιοτική υποβάθμιση των προσφερομένων του-

[325] Το όλο θέμα σχετίζεται με την ήδη αναφερθείσα όσμωση αστικού και αγροτικού χώρου {κεφάλαιο 4.3.2}. Επιπλέον, υπενθυμίζεται ότι στο περιαστικό σύμπλεγμα γεωργίας και τουρισμού εντοπίζονται σημειακές ή γραμμικές παρουσίες της βιομηχανίας, που προήλθαν από την κατά τις τελευταίες δεκαετίες μετεγκατάσταση βιομηχανικών μονάδων από τα αστικά κέντρα στον εξωαστικό χώρο. [ΥΠΕΧΩΔΕ & ΕΜΠ 1997: κεφ. 6.2]. Ειδικά για την έλλογη και ολοκληρωμένη προσέγγιση του δίπολου μεταποίηση - παράκτιες περιοχές, προτείνεται ο συνδυασμένη μελέτη των εμπλεκομένων τομεακών και γεωγραφικών συνιστωσών, και η συγκρότηση ενός ισχυρού ρυθμιστικού πλαισίου, το οποίο θα συνοδεύεται από προληπτικής φύσεως μηχανισμούς επιθεώρησης, ελέγχου και δεσμεύσεων. [ΥΠΕΘΟ & Αριστοτέλειο Παν. 1995: 185-187].

ριστικών προϊόντων που σχετίζονται με το παράκτιο φυσικό περιβάλλον, μείωση του εισοδήματος των κατοίκων των παράκτιων περιοχών, δευτερογενή υποχώρηση του επιπέδου παροχής υπηρεσιών λόγω της συμπίεσης των εισοδημάτων σε οριακά επίπεδα, κοινωνικές εντάσεις από την παράλληλη ανάπτυξη δραστηριοτήτων (χρήσεων γης) που δεν συμβιβάζονται με τον τουρισμό κοκ.[326]

Στην κλίμακα της πολεοδομίας, η εναγώνια προσπάθεια ικανοποίησης των ζητουμένων υπηρεσιών αστικού χαρακτήρα (διαμονή, εστίαση κλπ.) έχει το εμφανές αποτέλεσμα της παράταξης ξενοδοχείων και άλλων κτηρίων με τουριστική χρήση κατά μήκος των ακτών, των συγκοινωνιακών αξόνων και κοντά σε χώρους με ιστορικό ενδιαφέρον, καθώς και «η συμπαράθεση ασυμβιβάστων χρήσεων γης, η φθορά ή ρύπανση του περιβάλλοντος». [Γκόλφη ό.π.: 52]. Τελικά, με επιπρόσθετο δεδομένο το αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι η διεθνής τουριστική ζήτηση έχει λειτουργήσει έμπρακτα προς την κατεύθυνση του εμπλουτισμού και της διασύνδεσης των συγκοινωνιακών δικτύων της χώρας, ιδίως του αεροπορικού {κεφάλαιο 4.4}, επιβεβαιώνεται ότι **η τουριστική ανάπτυξη συνοδεύεται εκ των ων ουκ άνευ από σημαντική αύξηση της έκτασης του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος**. Ακόμα και οι αποτρεπτικές ή οι κανονιστικές ενέργειες της διοίκησης λειτουργούν στην πράξη ως "οχήματα" αλλαγής χρήσεων γης, αφού στην προσπάθειά τους να αμβλύνουν τα φαινόμενα κορεσμού επιλέγουν την αύξηση της χωρητικότητας των δικτύων υποδομών, τη χωρική επέκταση των οικιστικών συγκεντρώσεων κλπ.

Για πολλά από τα παραπάνω φαινόμενα, η απώτερη αιτία ίσως να πηγάζει από την πολεοδομική νομοθεσία του 1923. [Ν.Δ. της 17.7.1923, ΦΕΚ Α΄228/16.8.23]. Χαρακτηριστική εν προκειμένω είναι η άποψη του καθηγητή Λ. Βασενχόβεν [1995], σύμφωνα με την οποία η διασταλτική εφαρμογή του διατάγματος της 17.7.1923 οδήγησε στη de facto καθιέρωση και διευρυμένη εφαρμογή της **"εκτός σχεδίου" δόμησης**, «του τέρατος που ταλαιπωρεί από τότε την Ελληνική ύπαιθρο, τα βουνά και κάμπους, δάση και ακρογιαλιές της χώρας».

Προβαίνοντας σε παρόμοιες διαπιστώσεις και αναφερόμενος στις περιοχές πέριξ των πόλεων ο καθηγητής Π. Γετίμης [1989: 26] υποστηρίζει ότι αυτές χρησιμοποιήθηκαν για την εξυπηρέτηση ποικίλων αναγκών των μεσαίων εισοδημάτων κατοίκων των πόλεων, όπως της έμμεσης αυτασφάλισης, της λίαν κερδοφόρου αποταμίευσης ή της επίλυσης άμεσων στεγαστικών αναγκών. Στη συνέχεια σημειώνει ότι «αυξημένη ζήτηση γης παρατηρείται σε περιοχές τουριστικής ανάπτυξης στην ύπαιθρο, οι οποίες ήδη από στις δεκαετίες '60 και '70 αναπτύσσονται ραγδαία».

Γενικότερα, οι σημαντικότερες εξωαστικές συγκρούσεις χρήσεων γης προκύπτουν από απαιτήσεις για πρώτη κατοικία, παραθεριστική κατοικία, βιομηχανία και τουριστικές δραστηριότητες. Η έλλειψη σχεδίων χρήσης γης επιτρέπει στον ιδιοκτήτη μίας έκτασης να καθορίζει τη χρήση, με την προϋπόθεση τήρησης ορισμένων στοιχειωδών κανόνων αρτιότητας ή λοιπών όρων δόμησης. [ό.π.: 57]. Τελικά, η ρύθμιση των χρήσεων γης (και στις παράκτιες περιοχές) επηρεάζεται καταλυτικά από το δικαίωμα της "αστικής αξιοποίησης" κάθε γηπέδου απανταχού της Ελλάδος, το οποίο αποτελεί άτυπη επέκταση του συνταγματικά κατοχυρωμένου δικαιώματος της ιδιοκτησίας. «Η διεκδίκηση και άσκηση του δικαιώματος αυτού είναι ιδιαίτερα πιεστική». [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Θεσσαλίας 1994: 2-2]. Πρόκειται για πρακτική που με την πάροδο του χρόνου έχει αποσπάσει τη (σιωπηρή) αποδοχή της διοίκησης, ακόμα και στις περιπτώσεις της μη τήρησης των ισχυόντων κανονιστικών όρων δόμησης.[327]

Σε δεύτερη προσέγγιση, αυτή η στάση ανοχής του κράτους έχει οδηγήσει στη διαμόρ-

---

[326] Αξίζει πάντως να υπογραμμιστεί ότι συγκριτικά με άλλες περιοχές της Μεσογείου, αρκετοί τουριστικοί δείκτες υποδηλώνουν ότι οι ελληνικές παράκτιες περιοχές δεν ευρίσκονται ακόμα σε λίαν ανησυχητικά επίπεδα. [Coccossis & Mexa 1996: 7].

[327] Τα τελευταία χρόνια τείνει να συγκροτηθεί ένα (ισχνό προς το παρόν) ρεύμα με κυρίαρχη άποψη τον περιορισμό της δυνατότητας δόμησης ως αυτονόητου συστατικού στοιχείου κάθε ιδιοκτησίας γης. [ενδεικτικά βλ. ΣΕΠΟΧ 1998].

φωση μίας πεποίθησης στην ισχυρή εν Ελλάδι τάξη των μικροϊδιοκτητών γης, σύμφωνα με την οποία οι κοντά στην ακτογραμμή ζώνες των παράκτιων περιοχών όχι μόνο οφείλουν κατά προτεραιότητα να αποδίδονται στον τουρισμό και στην παραθεριστική κατοικία, αλλά και να αποφεύγεται παντί τρόπω η εκεί χωροθέτηση κάθε είδους δραστηριοτήτων, οχλουσών ή μη συμβατών με την αναψυχή. Ενισχυτική αυτής της διαπίστωσης είναι και η εκτίμηση του καθηγητή Κ. Χατζημιχάλη [1994], ο οποίος χαρακτηρίζει την έλξη των Ελλήνων από τις ακτές ως οιονεί ψύχωση.

Παράλληλα με την ακροθιγώς προαναφερθείσα "διευκόλυνση" που παρέχει το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο για τη σταδιακή μετατροπή των αγροτικών περιοχών σε αστικές, γενικότερη και πιο "υγιής χωροταξικά" είναι η εκ των ων ουκ άνευ **συμβολή των δικτύων μεταφορών** στη διαδικασία μεταβολής των χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές. Ως γνωστόν, τα δίκτυα συνδέουν σημεία (κόμβους) μεγάλης έντασης χρήσεων γης, στην περίπτωση δε που είναι επίγεια ευνοούν την ανάπτυξη των περιοχών που διασχίζουν, πλην όμως ταυτόχρονα συμβάλλουν στον κατακερματισμό του εξωαστικού χώρου. Τελικά, **τα πρότερον υφιστάμενα σημεία μεγάλης έντασης χρήσεων γης τείνουν να ενωθούν και να διαμορφώσουν ευρείες ομοιογενείς περιοχές, με την σταδιακή εξαφάνιση των ενδιάμεσων αδόμητων ή αχρησιμοποίητων εκτάσεων του φυσικού περιβάλλοντος.**

Πρόκειται για μία γενικότερη συμβολή στην επέκταση του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος εις βάρος του προηγουμένως υφιστάμενου καθεστώτος ηπιότερης -και πάντως μη αστικής- χρησιμοποίησης της γης. {κεφάλαιο 1.4.3}. Είναι δε προφανές ότι στην περίπτωση που οι επεκτάσεις των δικτύων μεταφορών χωροθετούνται πλησίον των ακτών, οι εκεί χρήσεις γης επηρεάζονται καταλυτικά σύμφωνα με την παραπάνω διαδικασία.

Ο καθηγητής Π. Λουκάκης, θερμός θιασώτης της άποψης για την ευθεία συσχέτιση αξόνων κυκλοφορίας και ανάπτυξης, σημειώνει [1994α: 227] ότι με την κατασκευή των περισσοτέρων αξόνων μεταφορών «κατά μήκος των παραλιών» έχει συγκεντρωθεί μεγάλος όγκος δραστηριοτήτων στις παράκτιες περιοχές και έχει ενισχυθεί η μετακίνηση «της ενδοχώρας προς τις ακτές». Εξάλλου, ήδη από το 1967 διαπιστώνεται ότι οι μεγάλοι αστικοί πληθυσμοί της χώρας συγκεντρώνονται «**κατά μήκος των αξόνων των παράκτιων πεδιάδων της χώρας**» [ΚΕΠΕ 1967: 34], {πίνακας 4.13}, προφανώς λόγω των εκεί συγκριτικών πλεονεκτημάτων. {κεφάλαιο 3}.

Κι ενώ από την παραπάνω διαδικασία πλήττεται ευθέως το φυσικό (ή έστω το λιγότερο βεβαρημένο από την ανθρώπινη παρουσία) περιβάλλον, ιδιαίτερα αυτό των παράκτιων περιοχών, τα περιβαλλοντικά και οικιστικά προβλήματα των τελευταίων δεν έχουν γίνει μέχρι σήμερα αντικείμενο ολοκληρωμένης και εφαρμοζόμενης πολιτικής σχεδιασμού. [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Θεσσαλίας 1994: 3.2]. Με την άποψη αυτή συμφωνούν και άλλοι μελετητές, αναφερόμενοι ιδιαιτέρα στο πρόγραμμα Envireg της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Πιο αναλυτικά, διαπιστώνουν ότι το τελευταίο δεν κατάφερε να δρομολογήσει ολοκληρωμένες πολιτικές, αλλά περιορίστηκε σε αποσπασματικές παρεμβάσεις. Επομένως, «υπάρχει ανάγκη συνολικού ελέγχου των δραστηριοτήτων και των υποδομών με ρυθμίσεις που **θα κινούνται ταυτόχρονα σε πολεοδομικό και χωροταξικό επίπεδο**». [ΥΠΕΧΩΔΕ & Γεωπονικό Παν. 1996: 107].

4.6.2 δυσχέρειες αποτίμησης των μεταβαλλόμενων χρήσεων γης ή το πρόβλημα των στατιστικών δεδομένων

Σύμφωνα με την επικρατούσα άποψη, η όποια αστοχία όσον αφορά την προστασία του περιβάλλοντος ή τη ρύθμιση των χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές της Ελλάδος χρεώνεται αφ' ενός μεν στην απουσία ενός κατάλληλου νομοθετικού πλαισίου, αφ' ετέρου δε

στις «αποστάσεις που χωρίζουν τα συναρμόδια υπουργεία». Επίσης, επικρίνεται η εφαρμογή μέτρων με αδιαφοροποίητο (ομοιόμορφο) τρόπο σε όλη τη χώρα, χωρίς εξειδικεύεις ανά περιοχή, οι οποίες εάν υπήρχαν θα μπορούσαν να οδηγήσουν στη μακροχρόνια στήριξη της τοπικής ανάπτυξης.

Ο καθηγητής Χ. Κοκκώσης, ένθερμος υποστηρικτής της άποψης για την ολοκληρωμένη διαχείριση των παράκτιων περιοχών, τεκμηριώνει τη συγκεκριμένη πεποίθησή του (και) στην αδυναμία -ή έστω αμφισβήτηση της δυνατότητας- των παραδοσιακών εργαλείων χωροταξικής πολιτικής να ρυθμίσουν τις χρήσεις γης στις παράκτιες περιοχές της χώρας. Παράλληλα, επισημαίνει την ανάγκη «σύζευξης της προστασίας του περιβάλλοντος με την αναπτυξιακή πολιτική και την πολιτική οργάνωσης των ανθρώπινων δραστηριοτήτων στο χώρο της παράκτιας ζώνης». [Κοκκώσης 1994γ: 194].

Αν και δεν πρέπει να ξεχνά κανείς ότι ο χωροταξικός σχεδιασμός και το εκάστοτε πλέγμα των χρήσεων γης εξαρτάται από την πολιτική εξουσία και το πώς αυτή υλοποιείται [Mather 1986: 241], τα χωροταξικά προβλήματα και οι συγκρούσεις χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές είναι φαινόμενα -ως ένα βαθμό- αναπόφευκτα και αναμενόμενα. Κι αυτό γατί η διαπλοκή των χρήσεων είναι σαφώς επιδιωκόμενη, τόσο όταν η προσέγγιση γίνεται σε τομεακό επίπεδο (βλ. τα περί πολυαπασχόλησης των αγροτών), όσο και όταν γίνεται σε χωρικό επίπεδο, όπου τα περί συνδυασμένης χρησιμοποίησης του εδάφους των παράκτιων περιοχών προτείνονται εμφαντικά, έναντι κάθε αντίθετης πολιτικής ενδεχόμενης εφαρμογής zoning. [ενδεικτικά βλ. Clark 1995]. Προς την ίδια κατεύθυνση, άλλωστε, συντείνουν και οι αποσπασματικές χωροθετήσεις που εφαρμόζει το ΥΠΕΧΩΔΕ.

Όλα τα ανωτέρω οδηγούν στη **διαμόρφωση μίας δυσδιάκριτης, συχνά δύσκολα καταγραφόμενης, και πάντως δυσχερώς ταξινομούμενης διαπλοκής χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές της χώρας.**

Η διαπλοκή αυτή είναι ανεπαρκώς ανιχνεύσιμη όταν η προσέγγιση γίνεται σε εθνικό ή ακόμα και σε περιφερειακό επίπεδο, λόγω γενίκευσης των στοιχείων που καταγράφονται και αναπαρίστανται χαρτογραφικά. Αντίθετα, η αναγνώριση (νέων) χρήσεων άρα και η διαπίστωση των μεταβολών φαίνεται να είναι ευκολότερη σε τοπικό επίπεδο, ιδιαίτερα μάλιστα όταν η προσέγγιση γίνεται σε επίπεδο μικρότερο του νομού. Εξάλλου, **στο τοπικό επίπεδο είναι πιο έκδηλες οι συνέπειες και ταυτόχρονα χειραγωγούνται δυσκολότερα οι τάσεις μεταβολών των χρήσεων γης.**[328]

Στο τοπικό, όμως, επίπεδο συχνά **δεν διατίθενται αναλυτικά στατιστικά στοιχεία.** Το πρόβλημα πηγάζει είτε από πρακτικούς λόγους (αδυναμία μέτρησης, η οποία επιτείνεται στο σημερινό καθεστώς αυξημένης κινητικότητας, μείωσης των εθνικών κυριαρχικών δικαιωμάτων και παγκοσμιοποίησης της οικονομίας) είτε από διαρθρωτικούς λόγους (απουσία απόφασης ή ακόμα και βούλησης των αρμοδίων φορέων για μέτρηση των σχετικών πρωτογενών στοιχείων). Πράγματι, τόσο η βασική διάρθρωση των τηρουμένων από την ΕΣΥΕ στατιστικών σειρών, όσο και οι μελέτες αρμοδίων φορέων (για παράδειγμα του ΚΕΠΕ) κατά κανόνα δεν εξειδικεύονται σε επίπεδο μικρότερο του νομού.

Συνήθως οι ελλείψεις καλύπτονται με ad hoc τοπικές έρευνες, στις οποίες γίνεται ευρεία χρήση πηγών όπως η συμπλήρωση ερωτηματολογίων, οι συνεντεύξεις κλπ. [ενδεικτικά βλ. ΥΠΕΧΩΔΕ, ΕΜΠ & ΕΚΚΕ 1997, ΥΠΕΧΩΔΕ, ΚΕΠΕ & Παν. Θεσσαλίας 1997, ΥΠΕΧΩΔΕ & Γεωπονικό Παν. 1997]. Αυτά τα στοιχεία, όμως, εκτός του ότι είναι αμφισβητούμενης και πάντως περιορισμένης εγκυρότητας, δεν παρέχουν πλήρη εικόνα της υφιστάμενης κατάστασης ούτε εξασφαλίζουν συνεχή ροή πληροφοριών. Επίσης, κατά κανόνα δεν είναι

---

[328] Ίσως γι αυτό το λόγο το ΥΠΕΧΩΔΕ έχει επικεντρώσει σε τέτοιου μεγέθους περιοχές το ενδιαφέρον και τις ουσιαστικότερες προσπάθειές του για τη ρύθμιση του χώρου, κατά την τελευταία δεκαπενταετία. Πρόκειται για την κλίμακα στην οποία λειτούργησαν οι ΖΟΕ και οι ΕΧΜ. Με τη νυν διάρθρωση της πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης, η παραπάνω προσέγγιση αντιστοιχεί σε άθροισμα μερικών (νέων) δήμων.

συγκρίσιμα με άλλα, μεταγενέστερα ή προγενέστερα ή με αντίστοιχα άλλων περιοχών, αφού δεν ακολουθούν ενιαίες προδιαγραφές και κριτήρια.

Όσον αφορά, λοιπόν, την τεχνογνωστική υποστήριξη της διαδικασίας αναγνώρισης των μεταβολών των χρήσεων γης σε τοπικό επίπεδο διαφαίνεται εκ προοιμίου μία ένδεια. Η ένδεια αυτή επιτείνεται αν συνυπολογιστεί η **σχετική αδυναμία τυποποίησης και ενσωμάτωσης στα στατιστικά δεδομένα των χωρικών (γεωγραφικών) πληροφοριών καθώς επίσης και η πάγια αδυναμία καταγραφής ροών και (δορυφορικών) σχέσεων, ιδίως μετά τη συνεχώς διευρυνόμενη διευκόλυνση της κινητικότητας ατόμων και αγαθών**. Πρόκειται για εγγενές πρόβλημα που δεν αφορά αποκλειστικά τις παράκτιες περιοχές. Λόγω όμως της εκεί εμπλοκής πολλών οικονομικών δραστηριοτήτων, είναι περισσότερο εμφανές στις παράκτιες περιοχές και προκαλεί παγίως δυσκολίες στην ανάλυση και γενικότερα στο σχεδιασμό γι αυτές τις περιοχές.

Σημειώνεται σχετικά ότι το "**παρατηρητήριο χωροταξίας**" [ΥΠΕΧΩΔΕ & Πάντειο Παν. 1997] δεν ασχολείται ιδιαίτερα με περιοχές μικρότερες του νομού. Κι αυτό γιατί από τη σύστασή του έχει ως απώτερο στόχο την εναρμόνιση μεθόδων και εργαλείων ανάλυσης του χώρου σε πανευρωπαϊκό επίπεδο, άρα σε επίπεδο στρατηγικού σχεδιασμού. Επίσης, δεν διακρίνεται για την τάση του να τροποποιήσει το υφιστάμενο πλέγμα πρωτογενώς συλλεγομένων στατιστικών στοιχείων. Εξάλλου, σε κάθε περίπτωση εμφανίζει γιγαντισμό που δεν επιτρέπει πολλές ελπίδες επίκαιρης και παραγωγικής χρησιμοποίησής του. Επομένως, ούτε το "παρατηρητήριο χωροταξίας" αναμένεται να άρει την υφιστάμενη δυστοκία, όσον αφορά την αξιόπιστη καταγραφή των δυναμικώς μεταβαλλόμενων χρήσεων γης στις κατά τόπους (παράκτιες) περιοχές της Ελλάδος.

Ειδικότερα για την **τουριστική ανάπτυξη**, υπενθυμίζεται ότι οι συνήθως χρησιμοποιούμενοι δείκτες είναι οι αμιγώς οικονομικού περιεχομένου. Πράγματι, πρόκειται για απλούς δείκτες προσφοράς και ζήτησης, οι οποίοι δεν παρέχουν επακριβή και χρήσιμη εικόνα της κατά τόπους έντασης του τουριστικού φαινομένου. [Kioussopoulos 1998b]. Εξάλλου, ο περιορισμός σε επίπεδο νομού της μέγιστης δυνατής χωρικής ανάλυσης δεν είναι επαρκής για χωροταξικές προσεγγίσεις, ιδίως όταν το χωρικό ενδιαφέρον εντοπίζεται σε (παράκτιες) περιοχές, οι οποίες συνήθως έχουν μέγεθος μείζον της πολεοδομικής και έλασσον της χωροταξικής κλίμακας προσέγγισης.[329]

Επομένως, κατά τη χωροταξική προσέγγιση του τουριστικού φαινομένου, ιδιαίτερα στα πλαίσια των αρχών της βιώσιμης ανάπτυξης, αναδύεται η ανάγκη για πιο λεπτομερή τουριστικά (και όχι μόνον) στοιχεία, ιδίως για τις παράκτιες περιοχές -όπως κι αν αυτές οριστούν. Η δημιουργία σύνθετων δεικτών, με στοιχειώδη έστω συμμετοχή παραμέτρων όπως η επιφάνεια αναφοράς ή ο πληθυσμός των χρηστών φαίνεται να αποτελεί αδήριτη αναγκαιότητα.[330] Στην περίπτωση, μάλιστα, των παράκτιων περιοχών ενδείκνυται η συμμετοχή παραμέτρων όπως : το μήκος των ακτών και τα λοιπά φυσικά χαρακτηριστικά τους, ο τρόπος προσπέλασης σ' αυτές κ.ά., ασφαλώς δε και το βάθος του χερσαίου τμήματος της παράκτιας περιοχής, όπως προτάθηκε από την παρούσα εργασία. Οι ακόμα πιο σύνθετοι δείκτες [ενδεικτικά βλ. Κιουσόπουλος 1990] απαιτούν επίμονες και μακροχρόνιες προσπάθειες επιβεβαίωσής των. Αν όμως τούτο συμβεί, τότε μετατρέπονται σε πολύ σημαντικά εργαλεία ανάλυσης.[331]

---

[329] Τα πολύ γνωστά παραδείγματα της διαφορετικής έντασης του τουριστικού φαινομένου **εντός του ίδιου νομού** μεταξύ βόρειας και νότιας Κρήτης, μεταξύ των διαφόρων νησιών των νομών Κυκλάδων και Δωδεκανήσων καθώς και μεταξύ βόρειας και νότιας Ρόδου αποτελούν επαρκή τεκμηρίωση για την παραπάνω άποψη. [Κιουσόπουλος 1995α, Κιουσόπουλος 1997α, Κιουσόπουλος 1997β, Πέτρου & Παπαδόπουλος 1999].

[330] Την αναγκαιότητα αυτή καλύπτουν οι δείκτες που προτείνει το ερευνητικό πρόγραμμα για το "παρατηρητήριο χωροταξίας". [ΥΠΕΧΩΔΕ & Πάντειο Παν. 1997].

[331] Όσον αφορά τη (χωροταξική) μελέτη παράκτιων τουριστικών προορισμών με τη βοήθεια της **ανάλυσης του κύκλου ζωής** των, εκτιμάται ότι απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή προκειμένου να εξασφαλιστεί -κατά το δυνατόν- το ενιαίο των επικρατουσών συνθηκών, καθ' όλη την επισκοπούμενη χρονική περίοδο. Κι αυτό γιατί αν

Όσον αφορά το θέμα της καταγραφής και αποτίμησης των επιπτώσεων στο χώρο, πρέπει επίσης να ληφθεί σοβαρά υπόψη ότι ο ελληνικός τουρισμός είναι έντονα **εποχιακός**, αφού κατά πλειοψηφία αφορά τουρίστες που διακινούνται μαζικά κατά τους καλοκαιρινούς μήνες προς τους παράκτιους προορισμούς της χώρας. [ΥΠΕΧΩΔΕ & Παν. Αιγαίου 1995, ΥΠΕΧΩΔΕ 1995, Κιουσόπουλος 1994α, Κιουσόπουλος 1995α, Κιουσόπουλος 1996α, Κιουσόπουλος 1997α, Κιουσόπουλος 1997β, Leontidou 1988, ΣΕΤΕ 1992, ΙΤΕΠ 1998]. Εισάγεται **επομένως η έννοια του χρόνου**, όχι μόνο ως ιστορική εξελικτική πορεία μίας χρήσης γης, αλλά και ως συχνότητα περιοδικής επανόδου σε -κατά τόπους- ίδιας έντασης φαινόμενα.

Κατά συνέπεια, δικαιολογείται η ανάγκη εισαγωγής και χρησιμοποίησης "**εποχιακών σχεδίων χρήσεων γης**" **για τις παράκτιες περιοχές**, ιδίως αυτές που είναι διάσημοι τουριστικοί προορισμοί καλοκαιρινών διακοπών. Θα πρόκειται για σχέδια με μεταβαλλόμενη ανά εποχή του έτους ένταση των χρήσεων γης, αφού είναι δεδομένο ότι αλλάζει η χρήση των ακτών, **ο πληθυσμός χρηστών και κατοίκων, τα ακτοπλοϊκά και άλλα δρομολόγια**, η διατιθέμενη ποικιλία, οι τιμές και ο βαθμός χρήσης των υπηρεσιών κοινής ωφέλειας κ.ά.

Με τα "εποχιακά σχέδια χρήσεων γης" θα παρέχεται η δυνατότητα τεκμηρίωσης εναλλακτικών προτάσεων στα πλαίσια αναπτυξιακών μελετών για τις παράκτιες περιοχές. Πράγματι, πέραν των εκάστοτε ριζικά διαφοροποιημένων προτάσεων θα είναι δυνατόν να διατυπωθούν παραλλαγές προτάσεων με μεταξύ τους ειδοποιό διαφορά το επιδιωκόμενο ποσοστό κάλυψης της μέγιστης τουριστικής ζήτησης -με ένα έργο μεταφορικής υποδομής, για παράδειγμα.

Τέλος, σημειώνεται ότι η υπονοούμενη διακύμανση της χρήσης στις ελληνικές παράκτιες περιοχές ισχύει όχι μόνο σε σχέση με τον τουρισμό αλλά και όσον αφορά τον παραθερισμό. Σ' αυτήν όμως την περίπτωση, η περιοδικότητα είναι συχνά πολύ μικρή, της τάξης της μία εβδομάδας, επομένως δεν διαφαίνεται η σκοπιμότητα εποχιακών σχεδίων χρήσης γης για της παράκτιες περιοχές παραθεριστικής κατοικίας.

4.6.3 τυπολογικές αναζητήσεις ή τα στάδια εξέλιξης των μεταβολών

Στα προηγούμενα κεφάλαια επιδιώχθηκε να τεκμηριωθεί η άποψη σύμφωνα με την οποία οι μεταβολές των χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές πηγάζουν κυρίως από την εκεί συρρίκνωση της πρωτογενούς παραγωγής και την ταυτόχρονη επέκταση των εγκαταστάσεων τουρισμού, παραθερισμού και γενικότερα αναψυχής. Κατά συνέπεια, οι σχετικές τυπολογικές αναζητήσεις είναι λογικό να έχουν αντίστοιχες κατευθύνσεις.[332]

Με δεδομένο το αμέσως προηγουμένως προδιαγραφέν πρίσμα αφαιρετικής θεώρησης των μεταβολών των χρήσεων γης, **ενδιαφέρον για την παρούσα εργασία παρουσιάζουν** οι **ταξινομήσεις του αγροτικού χώρου** που έχουν προταθεί. Για παράδειγμα, από την έκθεση *Ευρώπη 2000+* έχει προταθεί μία μάλλον αυθαίρετη ταξινόμηση, η οποία όμως διακρίνεται

το αρχικά κλειστό σύστημα (ως προς τα χωρικά του χαρακτηριστικά) επί του οποίου εφαρμόζεται η συγκεκριμένη ανάλυση, καταστεί ανοικτό προ του κορεσμού του {σχήμα 1.3}, τότε αλλοιώνεται η προδιαγεγραμμένη πορεία και οι νέες παράμετροι δεν ενσωματώνονται πάντα με εύκολο τρόπο.

[332] **Ακόμη**, αν και δεν αποτελούσε ζήτημα προς εξακρίβωση, **από την παρούσα εργασία προέκυψε εμμέσως ότι** η παλαιότερα ευδιάκριτη και καθοριστικής σημασίας σχέση αντιπαράθεσης μεταξύ πόλης και υπαίθρου έχει μετεξελιχθεί ποιοτικά και πλέον τείνει να δώσει τη θέση της σε μία διαφοροποίηση της έντασης των χρήσεων γης μεταξύ πόλης και εξωαστικού (δομημένου) χώρου. Στο βαθμό που πρόκειται για παράκτια περιοχή, η νέα αυτή ενδιάμεση κατηγορία χώρου διαφοροποιείται από τις προαστιακές ζώνες στο ότι έχει πολύ πιο σύνθετες λειτουργίες, καταλαμβάνει μεγαλύτερες εκτάσεις και δεν χωροθετείται απαραιτήτως σε επαφή με τις πόλεις.

για τα ισχυρά χωροταξικά χαρακτηριστικά της. [Ευρωπαϊκή Επιτροπή 1995α: 117-121]. Περιλαμβάνει τις ακόλουθες πέντε κατηγορίες περιοχών :

1. Περιοχές κοντά σε έντονα αστικοποιημένες ζώνες.
2. Περιοχές με ισχυρά τουριστικά θέλγητρα.
3. Περιοχές με ποικιλία δραστηριοτήτων.
4. Περιοχές όπου κυριαρχεί η γεωργία.
5. Δυσπρόσιτες περιοχές της υπαίθρου.

Ένα από τα κριτήρια διαχωρισμού που υποκρύπτονται στην παραπάνω ταξινόμηση είναι ο βαθμός παρουσίας του ανθρώπου και του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος. Από την άλλη πλευρά, υπενθυμίζεται ότι πρόκειται για περιοχές της υπαίθρου, επομένως δεν είναι απαραίτητο να αφορούν και οι πέντε τις παράκτιες περιοχές. Εκτιμάται, πάντως, ότι οι τρεις πρώτες παρουσιάζουν αυξημένη πιθανότητα εντοπισμού τους παρά θιν αλός.

Σε χάρτη του ευρωπαϊκού χώρου που περιλαμβάνεται στο *Σχέδιο ανάπτυξης του κοινοτικού χώρου* [ΕΕ 1997], οι (ελληνικές παράκτιες) αγροτικές περιοχές διακρίνονται : α) σε αυτές που αντιμετωπίζουν παρακμή ή εγκατάλειψη, β) σε αυτές που έχουν μέση παραγωγικότητα και γ) σε αυτές που έχουν υψηλή παραγωγικότητα. Παράλληλα, σύμφωνα με τα σχετικά κριτήρια του ΟΟΣΑ, οι αγροτικές περιοχές δύνανται να ταξινομηθούν σε απομονωμένες, ενδιάμεσες και ολοκληρωμένες. [ΥΠΕΧΩΔΕ & Γεωπονικό Παν. 1996: 22-24]. Οι δύο αυτές τριμερείς διακρίσεις έχουν παρόμοια φιλοσοφία συγκρότησης με την τετραμερή του Prosser {κεφάλαιο 1.4.4 και σχήμα 1.5}, στηρίζονται δηλαδή κατά κύριο λόγο στο βαθμό ανάπτυξης των αγροτικών δραστηριοτήτων.

Αν ως βασικό κριτήριο ταξινόμησης ληφθεί η ανάπτυξη ή μη των δευτερογενών και τριτογενών δραστηριοτήτων στον αγροτικό εξωαστικό (παράκτιο) χώρο, τότε διακρίνονται οι ακόλουθες δύο κατηγορίες περιοχών [ό.π.: 92-93] :

1. Περιοχές με δευτερογενείς και τριτογενείς δραστηριότητες εξωθημένες από τα παρακείμενα αστικά κέντρα. Το κύριο χαρακτηριστικό τους είναι η άναρχη και μεγάλης έντασης συγκέντρωση δραστηριοτήτων, η οποία οδηγεί σε ενδοτομεακές συγκρούσεις, ενώ παράλληλα μειώνεται η ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων.
2. Περιοχές με ανεπαρκή ανάπτυξη δραστηριοτήτων, η οποία οδηγεί σε δημογραφική συρρίκνωση, υποβάθμιση τόσο του παραγωγικού συστήματος όσο και του περιβάλλοντος και γενικότερα σε μη επωφελή αξιοποίηση των τοπικών πόρων.

Η τελευταία διμερής ταξινόμηση είναι λιτή και προσαρμοσμένη στα εν Ελλάδι δρώμενα, ιδιαίτερα για τα επερχόμενα στο άμεσο μέλλον. Κρίνεται, λοιπόν, ως κατ' αρχήν κατάλληλη και για τις παράκτιες περιοχές, με μόνη ενδεχόμενη τροποποίηση την άρση του "(αυτό)περιορισμού" της για εφαρμογή της μόνο σε περιοχές παρακείμενες των αστικών κέντρων.

Όσον αφορά την τυπολόγηση των μεταβολών με κριτήρια απτόμενα του **τουρισμού**, υπενθυμίζεται ότι η τουριστική ανάπτυξη επιδρά σταδιακά στο περιβάλλον των αρχικά "παρθένων" ή μη "αξιοποιημένων" ή μη πλήρως αστικοποιημένων (παράκτιων) περιοχών, με μία διαδικασία που προσιδιάζει στα στάδια εξέλιξης του κύκλου ζωής ενός προϊόντος. Πράγματι, σύμφωνα με μία άποψη [European Commission 1994c: 18], διακρίνονται τα ακόλουθα τέσσερα εξελικτικά στάδια :

1. Στο αρχικό στάδιο, όταν ανακαλύπτεται ένας (παράκτιος) τουριστικός προορισμός, δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στα χαρακτηριστικά του φυσικού του περιβάλλοντος.
2. Στο δεύτερο στάδιο εξέλιξης, ο τουριστικός προορισμός εμπλουτίζεται με στοιχεία ανθρώπινων δραστηριοτήτων.
3. Κατά τη διάρκεια του τρίτου σταδίου, τα ανθρωπογενή ελκυστικά χαρακτηριστικά του τουριστικού προορισμού έχουν καταστεί πιο σημαντικά από τα αντίστοιχα φυσικά.
4. Τέλος, κατά το τέταρτο στάδιο, τα ανθρωπογενή χαρακτηριστικά κυριαρχούν πλήρως. Ταυτόχρονα τα φυσικά πλεονεκτήματα του τουριστικού προορισμού έχουν περιοριστεί

τόσο πολύ που έχουν καταστεί εντελώς περιθωριακά.

Παρεμφερής είναι και η προσέγγιση της Σταματίου [1997: 61-62], η οποία αναφερόμενη στις παράκτιες περιοχές της Μεσογείου ονομάζει τα στάδια αυτά ως εξής :

1. Φυσικής ακτογραμμής.
2. Αστικής επέκτασης.
3. **Δημιουργία μόνιμων αστικών περιοχών.**
4. Εντελώς υποβαθμισμένη παράκτια ζώνη.

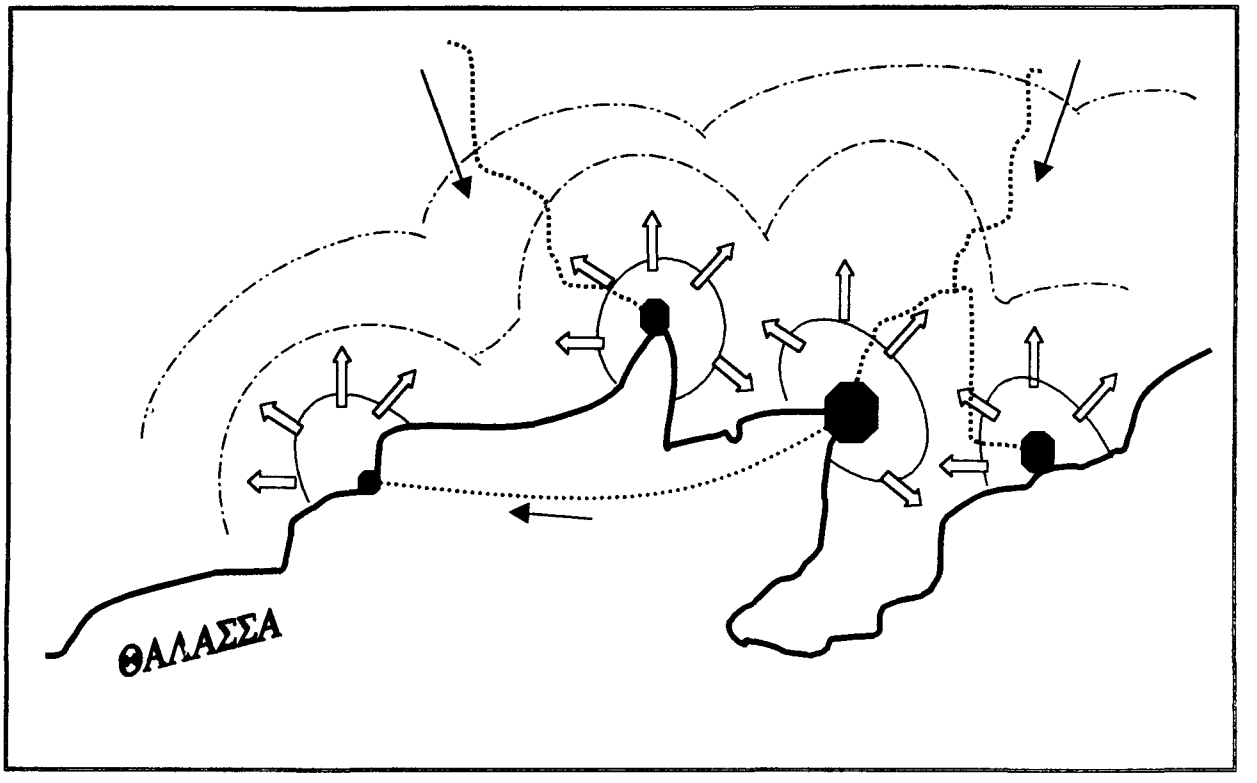
Η αντίστοιχη τυπολόγηση περιοχών **παραθεριστικής κατοικίας** -χωρίς να είναι ξένη προς τα προαναφερθέντα για τις τουριστικές περιοχές- έχει ως επιπλέον (και πιθανόν κύριο) κριτήριο ταξινόμησης τα κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά των χρηστών. [ενδεικτικά βλ. ΥΠΕΧΩΔΕ, ΕΜΠ & ΕΚΚΕ 1997].

Ανεξάρτητα των παραπάνω πιθανών σταδίων εξέλιξης της (τουριστικής) ανάπτυξης, άρα και των μεταβολών των χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές, στην όλη διαδικασία είναι δυνατόν να αναγνωριστούν ποικίλα **χωροταξικά χαρακτηριστικά**, τα οποία μπορούν να αποτελέσουν κριτήρια τυπολόγησης, κυρίως σε τοπικό επίπεδο. Μερικά από αυτά είναι τα ακόλουθα :

- Ο κυρίαρχος τρόπος (συγκοινωνιακής) προσέγγισης. Η συγκεκριμένη ταξινόμηση είναι δυνατόν να κάνει διάκριση των μέσων μεταφοράς, των μεταφορικών δυνατοτήτων, των εποχιακών διακυμάνσεών κ.ά.
- **Η προεξάρχουσα (πλην του τουρισμού) οικονομική δραστηριότητα**, ιδίως όταν συνεπάγεται αντίστοιχα μεγάλης έκτασης χρησιμοποίηση της επιφάνειας της γης.
- Η κυρίαρχη μορφή ανάπτυξης του δομημένου περιβάλλοντος, ιδίως όταν πρόκειται για αρχικό στάδιο εξέλιξής του. Ενδεικτικά σημειώνεται ότι κατ' αρχήν μπορούν να αναγνωριστούν σημειακές, γραμμικές και τυχαίες μορφές. Επίσης, πάντα σε αρχικό στάδιο, είναι δυνατόν να αναγνωριστούν τύποι "διάσπαρτης οικιστικής ανάπτυξης" (σε μία χέρσα έκταση, για παράδειγμα) ή "πλευρικής απομείωσης μεγάλης αδόμητης έκτασης" (ενός δάσους, για παράδειγμα).

Σύμφωνα με όλα τα προηγούμενα, και με δεδομένη την αλήθεια της διαπίστωσης ότι το κυρίαρχο μοντέλο μεταβολών των χρήσεων γης σε τοπικό επίπεδο περιλαμβάνει τη **"διείσδυση" του ανθρωπογενούς στο προϋπάρχον φυσικό περιβάλλον των παράκτιων περιοχών της Ελλάδος**, τα επιμέρους χαρακτηριστικά του μοντέλου μεταβολών περιλαμβάνουν διαδοχικά στάδια, από τα οποία δύνανται να προκύψουν αντίστοιχοι τύποι. Κατά γενικό κανόνα, λοιπόν, η αρχικά σημειακή μεταβολή αναγνωρίζεται εύκολα από την κατάληξη "οδών" προσπέλασης προς την ακτογραμμή -είτε από την πλευρά της ξηράς είτε από την πλευρά της θάλασσας. Με την πάροδο του χρόνου, οι σημειακές μεταβολές εξαπλούνται ακτινοειδώς στο χερσαίο τμήμα των παράκτιων περιοχών. [Boniface & Cooper 1987, Ανδρούτσου & Κιουσόπουλος 1984, Μιχαλίτσιος & Σούρσος 1994]. {σχήμα 4.1}.

Οι κατά τα προηγούμενα διαμορφωθείσες "ημικυκλικές" περιοχές ανθρωπογενούς περιβάλλοντος συνενώνονται κατά την παράλληλη προς την ακτογραμμή διεύθυνση, με πιθανή εξαίρεση τις περιπτώσεις όπου τα στοιχεία του φυσικού χώρου θέτουν εμπόδια (για παράδειγμα, οι ορεινοί όγκοι μεγάλης κλίσης που καταλήγουν στη θάλασσα). Το απώτερο συνολικό αποτέλεσμα είναι η σταδιακή, **μετωπική επέκταση του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος προς την ενδοχώρα** (σε πολύ μικρότερο βαθμό και προς τη θάλασσα), γεγονός που δικαιολογεί πλήρως τις ανάλογες προτάσεις ζωνοποίησης των παράκτιων περιοχών με βασικό κριτήριο την απόσταση από την ακτογραμμή. {σχήμα 2.3}.

ΣΧΗΜΑ 4.1

ΣΧΗΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΤΡΟΠΟΥ ΕΠΕΚΤΑΣΗΣ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΝΩΝ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ ΣΤΙΣ ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ

Συμπερασματικά, οι συγκρούσεις χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές της Ελλάδος είναι αναπόφευκτες, αφού τόσο οι θεωρητικές απόψεις όσο και η επικρατούσα πρακτική δεν υποστηρίζουν πολιτικές διαχείρισής των με διαχωρισμό, αλλά αντίθετα με έλλογη ανάμιξη χρήσεων γης.

Ταυτόχρονα, βέβαια, δεν πρέπει να παραβλέπεται ότι πέραν των όποιων ελλειμματικών σχεδιασμών, η κατανομή των χρήσεων γης στις ελληνικές παράκτιες περιοχές φαίνεται ότι καθοδηγείται όλο και με πιο κυριαρχικό τρόπο από τους κανόνες της ελεύθερης αγοράς. Πρόκειται για εξέλιξη η οποία συνάδει με τη σταδιακή μετάβαση από τα (ιδεολογικά φορτισμένα και τεχνοκρατικά εξοπλισμένα) κανονιστικά πλαίσια χωροταξικού σχεδιασμού σε πιο πραγματιστικά πλαίσια (ανα)δράσης στις σύγχρονες, πολύπλοκες, ρευστές και πάνω από όλα παγκόσμιες επιρροές, ανταγωνισμούς και συγκρούσεις για τη χρησιμοποίηση της γης.

Σε τοπικό επίπεδο, τα σημαντικά συγκριτικά πλεονεκτήματα των παράκτιων περιοχών ευνοούν την κατά προτεραιότητα χωροθέτηση σ' αυτές κάθε χρήσης γης -νέας ή επέκταση παλαιότερης- με υψηλή απόδοση επενδύσεων. Ό-

τον με την πάροδο του χρόνου οι παράκτιες περιοχές εμφανίσουν φαινόμενα κορεσμού ή συγκρούσεων χρήσεων γης ή υπέρμετρης αύξησης των εκεί τιμών γης, οι εκάστοτε ενδιαφερόμενοι (επενδυτές κάθε είδους) καταφεύγουν συμπληρωματικά και σε περιοχές πιο απομακρυσμένες από την ακτογραμμή. Η διαπίστωση αυτή ευρίσκεται σε πλήρη αρμονία με τη (συνήθως) τριμερή ζωνοποίηση των παράκτιων περιοχών, που προτείνουν ως βασικό συστατικό της μεθοδολογίας ανάδρασης οι υποστηρικτές της ολοκληρωμένης διαχείρισης των παράκτιων περιοχών.

Παράλληλα, διαπιστώνεται ότι λαμβάνει χώρα μία εντεινόμενη διάχυση των αστικών πρότύπων στις εκτός των πόλεων (παράκτιες) περιοχές. Το γεγονός αυτό τείνει να ομογενοποιήσει το χώρο, ανεξάρτητα αν η σχετική εξίσωση των χωρικών παραμέτρων επιτυγχάνεται σε χαμηλότερα επίπεδα εξυπηρετήσεων, ανέσεων, συνθηκών περιβάλλοντος κλπ. Από την άλλη πλευρά, οι σφύζοντες τους καλοκαιρινούς μήνες παράκτιοι τουριστικοί προορισμοί μετατρέπονται σε νεκρές πολιτείες το χειμώνα, γεγονός που δεν είναι δυνατόν να παραβλεφθεί στους όποιους σχεδιασμούς. Αναδύεται, λοιπόν, η ανάγκη σύνταξης διαφορετικών σχεδίων χρήσεων γης, για τις διαφορετικές εποχές του έτους.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Η ενασχόληση με τη διερεύνηση ενός θέματος είναι επίπονη και δυσχερής όταν η παράμετρος του χρόνου έχει ιδιαίτερα ισχυρή παρουσία -κι αυτό συμβαίνει εξ ορισμού σε κάθε θέμα που περιλαμβάνει τον όρο "μεταβολή". Εάν, επιπλέον, τα υπό εξέταση δυναμικώς μεταβαλλόμενα φαινόμενα εξαρτώνται από ποικίλες και πάμπολλες συνιστώσες (όπως αποδείχθηκε ότι συμβαίνει με τα κατά τόπους πλέγματα χρήσεων γης), τότε η μελέτη του θέματος εμφανίζει μία **επικοδομητική δυστοκία**. Αν, λοιπόν, αποτελούσε στόχο της παρούσας εργασίας η έλλογη απεμπλοκή από μία πολυπαραμετρική σύνθετη ολότητα και η επαγωγική προσέγγιση γενικών αρχών, τότε πιστεύεται ότι η "*διερεύνηση των μεταβολών των χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές της Ελλάδος*" ανταποκρίθηκε στις επιδιώξεις της.

Ως ένα πρώτο θετικό αποτέλεσμα της κατά τα ανωτέρω διαδικασίας ωρίμανσης και προσέγγισης των τεθέντων στόχων δύνανται να θεωρηθούν οι **προταθέντες δείκτες εκτίμησης των γεωμετρικών χαρακτηριστικών των παράκτιων περιοχών**. {κεφάλαιο 2.3.3}. Όλοι τους, αλλά ιδιαίτερα το βάθος και η γειτνίαση, δύνανται να αποτελέσουν χρήσιμα εργαλεία προκαταρκτικής χωροταξικής αναγνώρισης αλλά και ταξινόμησης συγκεκριμένων (οριοθετημένων) παράκτιων περιοχών. Επιπλέον, μπορούν να λειτουργήσουν σε συνεργασία και προς υποστήριξη της φιλοσοφίας διάκρισης των παράκτιων περιοχών σε ζώνες διαφορετικών προβλημάτων και αντίστοιχα διαφοροποιούμενης ολοκληρωμένης διαχείρισής των. {κεφάλαιο 2.2.4 και σχήμα 2.3}.

Σε επίπεδο απτών συμπερασμάτων, αυτό που κυρίως προέκυψε με αρκετή ενάργεια είναι η γενική κατεύθυνση μεταβολών των χρήσεων γης στις ελληνικές παράκτιες περιοχές. Αυτή χαρακτηρίζεται από τη **"διείσδυση" του ανθρωπογενούς στο προϋπάρχον φυσικό περιβάλλον των παράκτιων περιοχών**. Πρόκειται για μία ευδιάκριτη τάση μετασχηματισμού του παράκτιου χώρου, η οποία συναρτάται αφ' ενός μεν από τους εν εξελίξει διαρθρωτικούς μετασχηματισμούς της πρωτογενούς παραγωγής, αφ' ετέρου δε από κοινωνικές και οικονομικές παραμέτρους που σχετίζονται με εξωαστικές δραστηριότητες τουρισμού και γενικότερα αναψυχής.[333]

[333] Κατά το ύστατο στάδιο συγγραφής της παρούσας εργασίας εκδόθηκε και τέθηκε σε περιορισμένη κυκλοφορία κείμενο εργασίας στα πλαίσια του Προγράμματος επίδειξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την ολοκληρωμένη διαχείριση παράκτιων περιοχών, με τίτλο: *Towards a European strategy for integrated coastal zone management: General principles and policy options.* [European Commission 1999b], όπου μεταξύ των άλλων χαρτογραφούνται και «οι πιο σημαντικές μεταβολές που έλαβαν χώρα σε κάθε παράκτιο τετράγωνο 10

Κατά γενικό κανόνα, η μεταβολή των παράκτιων χρήσεων γης είναι αρχικά σημειακή και αναγνωρίζεται εύκολα από την κατάληξη "οδών" προσπέλασης προς την ακτογραμμή (δια ξηράς ή δια θαλάσσης). Με την πάροδο του χρόνου, η μεταβολή εξαπλούται ακτινοειδώς -κυρίως προς το χερσαίο τμήμα των παράκτιων περιοχών-, το δε απώτερο συνολικό αποτέλεσμα είναι η σταδιακή, **μετωπική επέκταση του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος**, κυρίως **προς τα μεσόγεια {κεφάλαιο 4.6}, γεγονός που δικαιολογεί πλήρως τις ανάλογες προτάσεις ζωνοποίησης για τη βέλτιστη διαχείριση των προβλημάτων που ανακύπτουν στις παράκτιες περιοχές.**

Κατά την εκπόνηση της παρούσας εργασίας προέκυψε, ακόμα, ότι σε ώριμο στάδιο ανάπτυξης των παράκτιων περιοχών, **το πλέγμα των εκεί χρήσεων γης είναι εν γένει δυσδιάκριτο, δύσκολα καταγραφόμενο στατιστικά, και συνεπώς δυσχερώς ταξινομούμενο.** Κατά συνέπεια, η επίλυση των χωροταξικών προβλημάτων των παράκτιων περιοχών είναι εκ **προοιμίου εξαιρετικά δύσκολη. Η δυσκολία αυτή σχετίζεται άμεσα με το (παραμένον αναπάντητο)** ερώτημα όσον αφορά τη **δυνατότητα "επιμερισμού", άρα και υλοποίησης των αρχών της βιώσιμης ανάπτυξης σε πολύ μικρές (παράκτιες) χωρικές μονάδες αναφοράς.**

Σε επίπεδο επιμέρους ελέγχου των αρχικά τεθέντων ερωτημάτων για τις μεταβολές των χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές της Ελλάδος {βλ. εισαγωγή, επιστημονικός στόχος και αναφορά στη μεθοδολογία} σημειώνονται τα ακόλουθα :

- Ισχύει και στην περίπτωση των παράκτιων περιοχών της Ελλάδος **η συνολική αλλαγή του πλέγματος των χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές της Μεσογείου**, όπως σχηματικά έχει αναπαρασταθεί στο σχήμα 3.1. Πράγματι, αστικοποιούνται οι παράκτιες περιοχές {κεφάλαιο 4.3}, ενώ κυριαρχούν πλέον τα παραλλήλως προς τις ακτογραμμές μεταφορικά δίκτυα {πίνακας 4.13}.
- Δρουν και στην περίπτωση των παράκτιων περιοχών της Ελλάδος **οι τρεις κινητήριες δυνάμεις που προκαλούν μεταβολές στο φυσικό περιβάλλον και σχηματοποιούνται στην εξίσωση I = PAT.** {κεφάλαιο 1.4.4}. Πράγματι αυξάνει ο πληθυσμός (συμπεριλαμβανομένων των τουριστών), καταγράφεται αύξηση του βιοτικού επιπέδου (που τεκμηριώνεται και με την αυξημένη απαίτηση για τουρισμό, παραθερισμό και αναψυχή), ενώ τέλος, η τεχνολογική πρόοδος μπορεί να θεωρηθεί παρούσα με την αύξηση του ελευθέρου χρόνου και των δυνατοτήτων μετακίνησης.
- Υφίσταται το σύνολο των παραμέτρων που συμμετέχουν στις διαδικασίες αλλαγής κάθε προγενέστερου πλέγματος χρήσεων γης, όπως σκιαγραφούνται στο **σχήμα 1.6**. Πράγματι, εκτός από τις προαναφερθείσες κινητήριες δυνάμεις (πληθυσμός, ευημερία και τεχνολογία), ο φυσικός χώρος των παράκτιων περιοχών της Ελλάδος είναι πλούσιος σε ελκυστικούς φυσικούς και ανθρωπογενείς πόρους. {κεφάλαιο 3.3}. Παράλληλα, οι επικρατούσες **κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και το υφιστάμενο διοικητικό και θεσμικό πλαίσιο** ευνοούν τη συνεχιζόμενη προσέλκυση χρηστών και χρήσεων στις παράκτιες περιοχές της Ελλάδος. {κεφάλαιο 4.6.1}.
- Υφίσταται το σύνολο των παραμέτρων που **ο van Lier θεωρεί ως θεμελιώδη αίτια μεταβολής του προγενέστερου πλέγματος χρήσεων γης**, κατά το δεύτερο μισό του 20ου αιώνα, στις παράκτιες περιοχές της Ολλανδίας. {κεφάλαιο 2.4.2}. Πράγματι, στη σημερινή

Χ 10 km με γειτνίαση Γ=1. Σ' αυτή την καταγραφή, λοιπόν, οι σημαντικότερες μεταβολές στις ελληνικές **παράκτιες περιοχές είναι : α) η μείωση των παράκτιων δασών, αλλά και η αύξηση των γεωργικών καλλιεργειών** (ιδιαίτερα στην Αττική) και β) η αύξηση των παράκτιων αγροτόπων, αλλά και των εσωτερικών υδάτων.

Πρόκειται για αποτελέσματα του LACOAST {υποσημείωση 21}, τα οποία δεν υπήρχαν τα χρονικά περιθώρια να ελεγχθούν και αξιολογηθούν. Σε πρώτη πάντως ανάγνωση παρατηρείται ότι οι εν Ελλάδι μεταβολές διαφοροποιούνται από τις αντίστοιχες στην υπόλοιπη Ευρώπη, τόσο ποσοτικά (αναλογικά πιο πολλές μεταβολές στην Ελλάδα) όσο και ποιοτικά (στην υπόλοιπη Ευρώπη η συνήθως καταγραφόμενη μεταβολή αφορά την αύξηση των αστικών περιοχών).

Ελλάδα είναι εύκολο να εντοπιστούν τόσο οι γενικές κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές (δημογραφική δυναμική, αύξηση προσδοκώμενης διάρκειας ζωής, αναψυχή εκτός οικίας, αυξημένη κινητικότητα, αυξανόμενο εισόδημα, μεγάλος δείκτης ιδιοκτησίας γης κ.ά.), όσο και οι διαρθρωτικές μεταβολές στο χώρο της πρωτογενούς παραγωγής (μεταρρύθμιση ΚΑΠ κ.ά.).

Από τη συνολική ενασχόληση με την παρούσα εργασία, και με δεδομένη τη διαπιστωθείσα αδυναμία καταγραφής της υφιστάμενης κατάστασης -ιδίως σε επίπεδο μικρότερο του νομού- διαμορφώθηκε η πεποίθηση σύμφωνα με την οποία θα πρέπει να μελετηθεί το ενδεχόμενο υιοθέτησης νέων μορφών χωροταξικής προσέγγισης και διαμόρφωσης νέων δεικτών για την ανάλυση της υφιστάμενης κατάστασης των παράκτιων περιοχών της Ελλάδος.

Στα πλαίσια, λοιπόν, προτάσεων για μελλοντική ερευνητική ανίχνευση, εκτιμάται ότι θα ήταν ενδιαφέρουσα η περαιτέρω επεξεργασία της ιδέας για "**εποχιακά σχέδια χρήσεων γης**". {κεφάλαιο 4.6.2}. Αν και θεωρητικά ίσως να είναι δυνατόν να συντάσσονται περισσότερα, πιο εύχρηστο και ταυτόχρονα επαρκές είναι να δομούνται συνολικά 2 ή το πολύ 3 τέτοια σχέδια, για αντίστοιχους αντιπροσωπευτικούς μήνες (εποχές) του έτους.

Πιστεύεται ότι η καθιέρωση των "εποχιακών σχεδίων χρήσεων γης" θα συνέβαλλε στην απεμπλοκή από την πάγια επιδίωξη για την κατασκευή υποδομών που αντιστοιχούν στην ικανοποίηση της μέγιστης ζήτησης για τη χρήση του χώρου. Ιδιαίτερα στην περίπτωση του τουρισμού, η σύνταξη εποχιακών σχεδίων χρήσεων γης θα βοηθούσε στην επαναφορά στο προσκήνιο της διακηρυγμένης στρατηγικής για στροφή προς πιο "ήπιες και ποιοτικές" εκφάνσεις του.

Επίσης, με δεδομένο ότι από τη διερεύνηση των μεταβολών των χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές της Ελλάδος προέκυψε ως κυρίαρχο μοντέλο η "διείσδυση" του ανθρωπογενούς στο προϋπάρχον φυσικό περιβάλλον, ένας ενδιαφέρον δείκτης αποτίμησης της υφιστάμενης κατάστασης θα ήταν αυτός που θα μετρούσε ανά μονάδα επιφανείας τον καταλαμβανόμενο "όγκο" των κάθε είδους ανοικτών ή κλειστών δομικών στοιχείων, ανεξάρτητα της χρήσης των. Ο δείκτης αυτός μπορεί να ονομαστεί "**όγκος ανθρωπογενούς περιβάλλοντος**", και θα συνυπολογίζει κάθε τεχνικό κατασκεύασμα, ενδεχομένως και με τη χρήση κατάλληλων συντελεστών βάρους. Ο υπολογισμός του δείκτη μπορεί να περιοριστεί στην κρίσιμη, τη δυναμική ή τη ζώνη επιρροής {κεφάλαιο 2.2.4} ή ακόμα να επεκταθεί στο σύνολο του χερσαίου τμήματος μίας παράκτιας περιοχής, αλλά και στη θάλασσα με το συνυπολογισμό των επιπλεόντων ή ακόμα και των βυθισμένων ανθρώπινων κατασκευών.

Η μέτρηση του "όγκου ανθρωπογενούς περιβάλλοντος" μπορεί να προκύψει από την επεξεργασία δορυφορικών εικόνων, και την εν συνεχεία συσχέτιση των στοιχείων με το ψηφιακό μοντέλο του (φυσικού) εδάφους. Πρόκειται για διαδικασία η οποία ευρίσκεται προς το παρόν σε οριακό επίπεδο όσον αφορά μία ενδεχόμενη ανάλυση κόστους-οφέλους, αλλά εκτιμάται ότι με τις συνεχείς τεχνολογικές εξελίξεις θα αποτελεί ελκυστικής απόδοσης έργο στο άμεσο μέλλον. Στην καλύτερη των περιπτώσεων, ο "όγκος ανθρωπογενούς περιβάλλοντος" θα υπολογίζεται κατ' έτος, αλλά και με πιο μικρή συχνότητα υπολογισμού θα δύναται να παρέχει **ακριβή και αξιόπιστη πληροφόρηση για την εξάπλωση των ανθρώπινων δραστηριοτήτων (του τουρισμού συμπεριλαμβανομένου) στις παράκτιες περιοχές της Ελλάδος**.

Πέραν, όμως, των καινοτομιών εργαλειακού χαρακτήρα, είναι χρήσιμο να αναζητηθούν νέοι τρόποι συνολικής προσέγγισης των παράκτιων περιοχών. Η **ολοκληρωμένη διαχείριση των παράκτιων περιοχών** αποτελεί έναν από αυτούς, ιδιαίτερα εάν επιτύχει να εξασφαλίσει τη διαρκή και ενεργή συμμετοχή των εμπλεκομένων ιδιωτών και φορέων. Άλλωστε, η εμπειρία από το βαθμό εφαρμογής άνωθεν επιβαλλομένων κανόνων έχει δείξει ότι η συνέργια όλων αποτελεί την εντελώς απαραίτητη προϋπόθεση για την επίτευξη κάθε στόχου σχετικού με τη ρύθμιση του (παράκτιου) χώρου.

Στο πλαίσιο αυτό κρίνεται ως εντελώς απαραίτητη η συνεχής προσπάθεια διαμόρφωσης "οπαδών" ενσυνείδητα και βιωματικά προσηλωμένων στις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης,

τόσο μεταξύ των πολιτών, όσο και στις τάξεις των οποιοδήποτε φορέων. Άλλως, με την πάροδο του χρόνου θα επιδεινώνεται έτι περαιτέρω τόσο το φυσικό όσο και το ανθρωπογενές περιβάλλον των παράκτιων περιοχών της Ελλάδος. _

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΔΕΝ ΠΕΡΙΛΑΜΒΑΝΟΝΤΑΙ ΑΤΛΑΝΤΕΣ, ΛΕΞΙΚΑ ΚΑΙ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΕΣ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ, ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ, ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΝΟΜΟΘΕΤΗΜΑΤΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΑ ΣΕ ΦΕΚ ΚΑΘΩΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΗΜΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΙ ΧΑΡΤΕΣ, ΓΙΑ ΤΑ ΟΠΟΙΑ ΠΑΡΕΧΕΤΑΙ ΠΛΗΡΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΦΟΡΑ ΕΝΤΟΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ.

Αγγελίδης, Μηνάς, 1991. *Χωροταξικός σχεδιασμός. Μαθήματα θεωρίας – Η ελληνική εμπειρία.* Αθήνα: Συμμετρία.

Αγγελίδης, Μηνάς, 1994. Η χωροθέτηση του τουρισμού στην Ελλάδα. Προβλήματα ανάπτυξης, χωροθέτησης, και περιβάλλοντος. Στα : Πρακτικά Ημερίδας ΤΕΕ "*Τουρισμός και περιβάλλον: Επιλογές και βιώσιμη ανάπτυξη*", *Μάιος 1994.* Αθήνα: Τεχνικά Χρονικά (64°) Σεπτ./Οκτ. 1995: 63-68.

Αγγελίδης, Μ., 1995. Κοινωνία των πληροφοριών, καινοτομία και περιφερειακή ανάπτυξη στην Ελλάδα : Αποτίμηση, προοπτικές, αναγκαίες παρεμβάσεις. Εισήγηση στο Συνέδριο "*Περιφερειακή ανάπτυξη, Χωροταξία και Περιβάλλον στο πλαίσιο της ενωμένης Ευρώπης*", Δεκέμβριος 1995, τμ.Ι: 149-158. Αθήνα: ΣΕΠ/"Τόπος".

Adger, W. Neil & Katrina Brown, 1994. *Land use and the causes of global warming.* Wiley.

Αθανασίου, Λ. Α., Π. Α. Καββαδίας, Δ. Ν. Κατοχιανού & Π. Ι. Τονικίδου, 1995. *Διαπεριφερειακή ανάλυση και πολιτική και βασικά στοιχεία κατά περιφέρεια και νομό.* Αθήνα: ΚΕΠΕ.

Αθανασόπουλος, Κων/νος Γ., 1984. Νομοθεσία περιφερειακής ανάπτυξης. Στον: τιμητικό τόμο *Μνήμη καθηγητού Ιερώνυμου Δ. Πίντου.* Αθήνα: ΠΑΣΠΕ, 1984: 155-242.

Αθανασόπουλος, Κωνσταντίνος ΓΕ., 1993. *Τα χρηματοδοτικά κίνητρα στο θεσμικό πλαίσιο της περιφερειακής ανάπτυξης στην Ελλάδα*, τμ.Ι'. Γ'έκδ. Αθήναι.

Αθανασόπουλος, Κωνσταντίνος ΓΕ., 1995. *Θεσμικό πλαίσιο της περιφερειακής ανάπτυξης*, Περίοδος 1990-1995, τμ.Β'. Γ'έκδ. Αθήναι.

Αθανασόπουλος, Κωνσταντίνος ΓΕ., 1996. *Θεσμικό πλαίσιο της περιφερειακής ανάπτυξης*, Περίοδος 1952-1990, τμ.Α'. Γ'έκδ. Αθήναι.

ALL MEDIA, 1999. *Οι νομοί της Ελλάδος, Η οικονομική και κοινωνική φυσιογνωμία των 52 νομών και των 13 περιφερειών, Σύνθεση εκατό διαχρονικών σειρών βασικών δεδομένων.* Αθήνα: ALL MEDIA - ΕΠΙΛΟΓΗ

AMBER (Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ENVIREG), 1994. *Οικονομική ανάπτυξη και προστασία του περιβάλλοντος σε παράκτιες περιοχές, Οδηγός καλής πρακτικής.* Brussels.

Ανδρικοπούλου, Ελένη, 1995. *Οι περιφέρειες στην Ευρωπαϊκή Ένωση : Η εξέλιξη της περιφερειακής πολιτικής από τη Συνθήκη της Ρώμης έως το Maastricht.* Αθήνα: Θεμέλιο.

Ανδρικοπούλου, Ε. & Γ. Καυκαλάς, 1985. *Η ρύθμιση του περιφερειακού χώρου, Θεωρία και πρακτική.* Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

Ανδρούτσου, Ελίνα & Γιάννης Κιουσόπουλος, 1984. *Σαλαμίνα, Όρμος Βασιλικών.* (διπλωματική εργασία, Σχ. Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ). Αθήνα.

Angotti, Thomas, 1993. *Metropolis 2000 - Planning, poverty and politics.* London and New York: Routledge

Αραβαντινός, Αθανάσιος, 1997. *Πολεοδομικός σχεδιασμός για μία βιώσιμη ανάπτυξη του αστικού χώρου.* Αθήνα: Συμμετρία.

Αριανούτσου-Φαραγγιτάκη, Μ., Α. Λεγάκις & Π. Παναγιωτίδης, 1998. Χερσαία ελληνικά οικοσυστήματα. Στο: *Ελλάς*, β' τμ. Αθήνα, Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος: 296-303.

Archer, A. A., G. W. Lüttig & I. I. Snezhko, eds., 1987. *Man's dependence on the earth, The role of the geosciences in the environment.* Paris: UNESCO.

d' Ayala, Giovanni P., 1996. Report on small islands, Στο: "*Workshop on Policies for Sustainable Development of Mediterranean Coastal Areas", April 1996, Santorini.*

Βαΐου, Ντίνα & Κωστής Χατζημιχάλης, 1997. *Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους πολωνούς στους α-*

γρούς. Πόλεις, περιφέρειες και άτυπη εργασία. Αθήνα: Εξάντας.

Βασενχόβεν, Λουδοβίκος, 1993. Περιφερειακή και χωροταξική πολιτική : Η ευρωπαϊκή στρατηγική της Ελλάδος. Εισήγηση στο Συνέδριο : "*Η Ελλάδα στην Ευρώπη, Χωροταξία και περιφερειακή πολιτική προς το 2000*", Δεκέμβριος 1993. Αθήνα: ΤΕΕ/ΥΠΕΘΟ/ΥΠΕΧΩΔΕ.

Βασενχόβεν, Λουδοβίκος, Κ., 1995. Χωροταξία και η ύπαιθρος χώρα (ή το απαραβίαστο της εκτός σχεδίου δόμησης). Εισήγηση στο Συνέδριο "*Περιφερειακή ανάπτυξη, Χωροταξία και Περιβάλλον στο πλαίσιο της ενωμένης Ευρώπης*", Δεκέμβριος 1995, τμ.Ι: 13-27. Αθήνα: ΣΕΠ/"Τόπος".

Βασενχόβεν, Λουδοβίκος, 1998. Χωροταξία. Λήμμα στο *Ελλάς, Η ιστορία και ο πολιτισμός του ελληνικού έθνους από τις απαρχές μέχρι* σήμερα. Τμ.β΄: 407-411. Αθήνα: Πάπυρος.

Βασιλόπουλος, Γρηγόρης & Αναστασία Μπιλά, 1995. *Περιφερειακές ανισότητες και πολιτικές περιφερειακής ανάπτυξης στην Ελλάδα*. Αθήνα: Κέντρο Έρευνας Περιφερειακής Αναπτύξεως 'Ιερώνυμος Πίντος'.

το ΒΗΜΑ, 1998. *Φως, λιγότερο φως ... για έναν πιο λαμπρό ουρανό*. 25-27 Δεκεμβρίου: Α36-Α37.

Bijlsma, J. W. J., R. E. H. Breuer, H. G. Jansen, H. Posthuma, J. C. van den Roovaart, P. van Schooten & B. Verhoeve, 1991. *European coastal management*. Leiden University / UBM.

Bilsborrow, Richard E., 1992. Population, development and deforestation : Some recent evidence. Στο: United Nations, *Population, environment and development*. New York: 1994: 117-134.

Βλασόπουλος, Θ., Λ. Γρηγοράκη-Μάρθα, Κ. Κασσιός, Π. Κομίλης & Γ. Νικολετόπουλος, 1978. *Τουριστική χωρητικότητα*. Αθήνα: ΤΕΕ.

Βλαντού, Α., 1995. Τουρισμός και χωροταξική πολιτική στην Ελλάδα. Ο ρόλος των ειδικών χωροταξικών μελετών (ΕΧΜ). Στα: Πρακτικά Συνεδρίου "*Τουρισμός και Περιβάλλον στις Νησιωτικές Περιφέρειες*", Μάρτιος 1995, Ηράκλειο Κρήτης: 192-198.

Βλιάμος, Σπύρος Ι., 1988. *Οι βιομηχανικές περιοχές και η βιομηχανική περιφερειακή πολιτική στην Ελλάδα*. Αθήνα: ΕΤΒΑ.

de Blij, H. & Peter Muller, 1996. *Physical geography of the global environment*. 2nd ed. Wiley.

Βοϊβόνδα, Α., Β. Κιζήλου, Ρ. Κλουτσινιώτη, Σ. Κονταράτος & Γ. Πυργιώτης, 1977. Η ρύθμιση του χώρου στην Ελλάδα. *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 11: 128-154.

Boniface, Brian G. & Christopher P. Cooper, 1987. *The geography of travel and tourism*. Heinemann.

Βούλγαρης, Αλ., 1994. Χωροταξικός σχεδιασμός : Προσπάθειες, προβλήματα, προοπτικές. *Τόπος*, 8/94: 215-222.

Brachya, Valerie & Dror Amir, 1996., National report of Israel. Στο: "*Workshop on Policies for Sustainable Development of Mediterranean Coastal Areas", April 1996, Santorini.*

Brouwer, F. M., & M. J. Chadwick, 1991. Future land use patterns in Europe. Στο: F. M. Brouwer, A. J. Thomas and M. J. Chadwick, eds. *Land use changes in Europe : Processes of change, environmental transformations and future patterns*. Kluwer Academic Publishers, 1991: 49-78.

Brouwer, F. M., A. J. Thomas and M. J. Chadwick, eds., 1991. *Land use changes in Europe : Processes of change, environmental transformations and future patterns*. Kluwer Academic Publishers.

Brown, Lester, Michael Renner & Christopher Flavin, 1997. *Vital signs 1997-1998. The enviromental trends that are shaping our future*. London: Earthscan.

Burkart, A. J. & S. Medlik, 1981. *Tourism, Past, present and future*. 2nd ed. Heinemann.

Camhis, Marios & Harry Coccossis, 1982a. Coastal planning and management perspectives. *Ekistics*. Vol.49, No.293: 92-97.

Camhis, Marios & Harry Coccossis, 1982b. The National Coastal Management Program of Greece. *Ekistics*, Vol.49, No.293: 131-137.

Carr, Michael, 1987. *Patterns process and change in human geography*. London: Macmillan.

Γεράκης, Π. Α. συντονιστής έκδοσης, 1990. Προστασία και διαχείριση των ελληνικών υγροτόπων. *Πρακτικά συνάντησης εργασίας για τους ελληνικούς υγροτόπους που έγινε στη Θεσσαλονίκη 17-21 Απριλίου 1989*. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, WWF, IUCN.

Γεράκης, Π. Α., 1998. Ελληνικοί υγρότοποι: Αξίες, απειλές, προστασία. Στο: *Ελλάς*, β΄ τμ. Αθήνα, Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος: 303-304.

Γετίμης, Π., 1984. *Χωροταξία*. Αθήνα: ΠΑΣΠΕΠΑ.

Γετίμης, Παναγιώτης, 1989. *Οικιστική πολιτική στην Ελλάδα, Τα όρια της μεταρρύθμισης*. Αθήνα: Οδυσσέας.

Γετίμης, Π., Γ. Καυκαλάς & Ν. Μαραβέγιας, επιμ., 1994. *Αστική και περιφερειακή ανάπτυξη : Θεωρεία, ανάλυση και πολιτική*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Γετίμης, Π., Γ. Καυκαλάς & Δ. Οικονόμου, 1994. Χωροταξία και περιβάλλον : Νέοι θεσμοί και συμβίωση για το μέλλον. *Τόπος*, 8/94: 5-13.

Γετίμης, Παναγιώτης & Δημήτρης Οικονόμου, 1992. Νέες γεωγραφικές ανισότητες και χωρικές πολιτικές στην Ελλάδα. *Τόπος*, 4/92: 3-44.

Γεωργίου, Γ. Α., 1991. *Χωροταξική κατανομή και κλαδική σύνθεση των επενδύσεων του Ν. 1262/1982*. Αθήνα: ΚΕΠΕ.

Γιαννακούρου, Γεωργία, Κωστής Γκαρτζος, Φανή Μπαζού, Ηλίας Μπεριάτος & Γιώργος Παπαϊωάννου, 1993. *Μελέτη συγκέντρωσης, αξιολόγησης και σχολιασμού του θεσμικού πλαισίου χωροταξίας στην Ελλάδα. Προτάσεις – κατευθύνσεις για ένα νέο θεσμικό πλαίσιο χωροταξίας*. Αθήνα: ΤΕΕ.

Γιαννακούρου, Γεωργία, 1994α. Χωροταξικός σχεδιασμός και διοικητικός δικαστής: από τον έλεγχο της νομιμότητας στη διαμόρφωση της πολιτικής για το χώρο; *Περιβάλλον και Δίκαιο*. No.1: 23-40.

Γιαννακούρου, Τζ., 1994β. Το νέο πλαίσιο άσκησης της χωροταξικής πολιτικής στη δεκαετία του '90 : Θεσμικές ανακατατάξεις και αβεβαιότητες. *Τόπος*, 8/94: 15-40.

Γιαννίτσης, Τάσος, 1996. Βιομηχανική πολιτική, αποβιομηχάνιση και φθίνουσες περιοχές. *Τετράδια του Ινστιτούτου Εργασίας ΓΣΕΕ*, 6-7/1996: 41-48.

Γκόλφη, Π., Κ. Δαγκλή, Δ. Καββαδίας, Κ. Κραντονέλλης & Π. Πασχάλη, 1993. *Επιπτώσεις στο περιβάλλον από την τουριστική ανάπτυξη*. Αθήνα: ΤΕΕ.

Clark, John R., 1992. *Integrated management of coastal zones*. (FAO fisheries technical paper). Rome.

Clark, John R., 1995. *Coastal zone management handbook*. CRC Press, Lewis Publishers.

Γλυτσός, Νικόλαος Π., 1988. *Περιφερειακές ανισότητες στην Ελλάδα: Δημογραφικά και οικονομικά χαρακτηριστικά*. Αθήνα: ΚΕΠΕ.

Coccossis, H.N., 1991. Historical land use changes: Mediterranean regions of Europe. Στο: F. M. Brouwer, A. J. Thomas and M. J. Chadwick, eds. *Land use changes in Europe : Processes of change, environmental transformations and future patterns*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1991: 441-461.

Coccossis, Harry, 1996. Policy issues. Στο: UNEP/MAP, *Workshop on policies for sustainable development of mediterranean coastal areas*. Athens: 1996: 23-63.

Coccossis, Harry & Alexandra Mexa, 1996. National report of Greece. Στο: "*Workshop on Policies for Sustainable Development of Mediterranean Coastal Areas", April 1996, Santorini.*

Coccossis, Harry & Apostolos Parpairis, 1996. Tourism and carrying capacity in coastal areas: Mykonos, Greece. Στο: G. K. Priestley, J. A. Edwards & H. Coccossis eds. *Sustainable tourism? European experiences*. CAB International, 1996: 153-175.

Council of Europe, 1984. Coastal areas, river banks and lake shores : their planning and management in compatibility with the ecological balance. Report presented in the "*4th European Ministerial Conference on the Environment", April 1984, Athens.*

Couper, Alastair, ed., 1989. *The Times Atlas and Encyclopaedia of the sea*. London: Times Books.

CRPM, 1993. *Saint-Malo 1973/1993, The European Community of the sea*. Rennes.

Δαγρές, Δ. & Δ. Λάμπρου, 1982. *Αιγιαλός και παραλία*. Αθήνα: ΠΣΑΤΔΜ.

Dafis, S., Eva Papastergiadou, K. Georgiou, D. Babalonas, T. Georgiadis, Maria Papageorgiou, Thalia Lazaridou & Vasiliki Tsiaoussi, eds., 1996. *Directive 92/43/EEC, The Greek "Habitat" project NATURA 2000 : An overview*. Thessaloniki: Greek Biotope/Wetland Centre.

Davis, John H., 1955. Influences of man upon coast lines. Στο: William L.Thomas, ed., 1956. *Man's role in changing the face of the earth.* (Proceedings of the "Man's role in changing the face of the earth" Symposium, Princeton, New Jersey, 1955). University of Chicago Press, 1956: 504-521.

Déjeant-Pons, Maquelonne, 1997. Council of Europe activities concerning protection of coastal areas. Στο: *26th Int. Symp. Of the European Faculty of Land Use and Development (Strasbourg) "Coastal Zone Management", September 1997, Portsmouth.*

Δεληθέου, Βασιλική Δ., 1996. *Το νομικό καθεστώς προστασίας ξένων κεφαλαίων και επενδύσεων αναπτυξιακού χαρακτήρα στην Ελλάδα*. Αθήναι.

Δελλαδέτσιμας, Π., 1997. Η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης, ο σχεδιασμός του χώρου και η περίπτωση της Ελλάδος. *Τόπος*, 12/97: 31-53.

Δεμαθάς, Ζ., 1994. Κοινωνικοοικονομικές εξελίξεις με προοπτική το 2000. Πρακτικά διεθνούς Συνεδρίου του Επιστημονικού Πάρκου Πατρών "*Μεγάλα έργα υποδομής και περιφερειακή ανάπτυξη", Νοέμβριος 1994*. Πάτρα, 1994: 45-52.

Department of the Environment, 1994. *Sustainable development, the UK strategy*. London: HMSO.

Department of the Environment / Welsh Office, 1992. *Planning policy guidance : Coastal planning, (PPG20)*. London: HMSO.

Department of the Environment & Rendel Geotechnics, 1993. *Coastal planning and management : A review*. London: HMSO.

Department of the Environment & Rendel Geotechnics, 1995. *Coastal planning and management : A review of earth science information needs*. London: HMSO.

Δημαράκης. Αναστάσιος. Ε., 1994. *"Πορτολάνος" σκαφών αναψυχής*. Βουλιαγμένη.

Δημητριάδης (Ι. Δ. Δημητριάδης & Συνεργάτες), 1989. *ΕΧΜ μελέτη Παράκτιας περιοχής ζώνης Ιονίου Πελάγους, Ν. Πρέβεζας & Ν. Θεσπρωτίας*. Α΄ φάση. Αθήνα.

Δημητριάδης (Ι. Δ. Δημητριάδης & Συνεργάτες), 1990. *ΕΧΜ μελέτη Παράκτιας περιοχής ζώνης Ιονίου Πελάγους, Ν. Πρέβεζας & Ν. Θεσπρωτίας*. Συμπληρωματική έκθεση Α΄ φάση. Αθήνα.

Διαμαντόπουλος, Μ., 1993. Περιβάλλον και Χωροταξία. Στις Περιλήψεις Εισηγήσεων του Συνεδρίου : *"Η Ελλάδα στην Ευρώπη, Χωροταξία και περιφερειακή πολιτική προς το 2000"*, Δεκέμβριος 1993. Αθήνα: ΤΕΕ/ΥΠΕΘΟ/ΥΠΕΧΩΔΕ: 233-241.

Διυπουργική Ομάδα (Σχεδιασμού Αναπτυξιακού Προγράμματος 2000-2006), 1998. *Συνοπτικό Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης 2000-2006*. (τελική έκδοση). Αθήνα.

Δοξιάδης (Γραφείο Δοξιάδη - Σύμβουλοι για ανάπτυξη και οικιστική), 1980. *Εθνικό χωροταξικό σχέδιο και πρόγραμμα της Ελλάδος*. Αθήνα: Υπ. Συντονισμού & Προγραμματισμού.

Doxiadis, C. A. (edited by Gerarald Dix), 1977. *Ecology and ekistics*. London: Paul Elek.

ΔΠΠΠ, 1982. *Ευρωπαϊκή χάρτα ακτών*.

Duxbury, Alison & Alyn Duxbury, 1993. *Fundamentals of oceanography*. Wm. C. Brown.

Δωρής, Ευάγγελος, 1995. *Τα δημόσια κτήματα : Αιγιαλός και παραλία, Ρύπανσις θαλασσίου περιβάλλοντος*. Τομ.Β΄, τχ.Α΄. Αθήνα: Αφοί Π. Σάκκουλα.

Economidou, Eva, 1982. The ecological value of coastal ecosystems. *Ekistics*. Vol.49, No.293: 98-101.

Economou, Dimitri, 1997a. The impact of the first community support framework for Greece: The anatomy of failure. *European Urban and Regional Studies*, Vol.4(1): 71-84.

Economou, Dimitri, 1997b. The planning system and rural land use control in Greece : A European perspective. *European Planning Studies*, vol.5, No.4, 1997: 461-476.

ΕΕ, 1997. *ΣΑΚΧ (Σχέδιο Ανάπτυξης Κοινοτικού Χώρου), Πρώτο επίσημο σχέδιο έκθεσης*. (μετάφρ. ΥΠΕΘΟ) Noordwijk: Άτυπη συνάντηση υπουργών χωροταξίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης (9-10 Ιουνίου 1997).

ΕΕΑ (Ευρωπαϊκός Οργανισμός Περιβάλλοντος), 1998. *Το περιβάλλον στην Ευρώπη, Β΄ αξιολόγηση*. (περίληψη). Διαθέσιμο στη διεύθυνση http://www.eea.dk/Document/3-yearly/Dobris2/summary/el/intex.html (04.08.1998).

ΕΕΤΑΑ, 1998. *Καταγραφή των χαρακτηριστικών της τοπικής αυτοδιοίκησης α΄ βαθμού*. (εκτυπώσεις από τα στοιχεία των τεχνικών δελτίων των νέων ΟΤΑ). Αθήνα

ΕΟΠ, 1997. *Ετήσια έκθεση ΕΟΠ 1996*. Λουξεμβούργο.

ΕΟΤ, 1966. *Λουτροπόλεις και Ιαματικαί πηγαί*. Αθήναι: Εθνικό Τυπογραφείο.

ΕΟΤ, 1999. *Αδημοσίευτα στατιστικά στοιχεία για το ξενοδοχειακό δυναμικό κατά τα έτη 1958-1998*. Αθήνα.

ΕΣΥΕ, 1955/1962/1972/1982/1994. *Πραγματικός πληθυσμός της Ελλάδος*. (απογραφές 1951/1961/1971/1981/1991). Αθήνα.

ΕΣΥΕ, 1962/1975/1986/1995. *Κατανομή της εκτάσεως της χώρας κατά βασική κατηγορία χρήσεων*. (απογραφές 1961/1971/1981/1991). Αθήνα.

ΕΣΥΕ, 1983/1985/1987/1990/1993/1995. *Στατιστική τουρισμού*. (έτη 1981/1982-83/1984-85/1986-87/1988-90/1991-93). Αθήνα.

ΕΣΥΕ, 1993. *Στατιστική ταξινόμηση των κλάδων οικονομικής δραστηριότητας, ΣΤΑΚΟΔ-91*. Αθήνα.

ΕΣΥΕ, 1994/1996. *Γεωργική στατιστική της Ελλάδος*. (έτη 1990/1993). Αθήνα.

ΕΣΥΕ, 1995/1997. *Στατιστική εμπορικής ναυτιλίας*. (έτη 1990/1993). Αθήνα.

ΕΣΥΕ, 1997. *Στατιστική επετηρίδα της Ελλάδος 1996*. Αθήνα.

ΕΣΥΕ, 1998α. *Απασχόληση - Ανεργία - Αμοιβή εργασίας, Έτος 1997*. (ειδική ενημερωτική έκδοση). Αθήνα.

ΕΣΥΕ, 1998β. *Μητρώο εθνικών οδών της Ελλάδος*. Αθήνα.

ΕΣΥΕ, 1999. *Αδημοσίευτα στατιστικά στοιχεία τουρισμού για τα έτη 1994-1998*. Αθήνα.

ΕΣΥΕ/Δνση Πληθυσμού, 1997(;). *Έκθεση πάνω στη δημογραφική κατάσταση της χώρας το έτος 1996 με αναφορά στο 1995 και την προηγούμενη δεκαετία (1985-1994)*. (mimeo).

ΕΣΥΕ, Κέντρο Οικονομικών Ερευνών & Κέντρο Κοινωνικών Επιστημών, 1964. *Οικονομικός και κοινωνικός Άτλας της Ελλάδος*. Αθήνα.

ΕΤΒΑ, 1990. *Πρακτικά του Συνεδρίου "Τεχνοπόλεις: Ανάπτυξη και νέα τεχνολογία"*, Μάρτιος 1990, Αθήνα ΒΙΠΕΤΒΑ..

ΕΤΒΑ, 1993. *Οδηγός επενδύσεων*. Β΄ έκδ. Αθήνα.

ΕΤΒΑ, 1994. *Βιομηχανία, Τουρισμός, Ναυτιλία. Προϋποθέσεις, διαδικασίες, βασικοί όροι χρηματοδότησης, επι*

βαρύνσεις. (φυλλάδιο). Αθήνα

ETBA, 1995/96. *Επενδύστε στην Ελλάδα*. Αθήνα.

ETBA (SPEED), 1995. *Ενημερωτικός οδηγός για τις δυνατότητες αξιοποίησης της γεωθερμικής ενέργειας στην Ελλάδα*. Αθήνα.

European Commission, 1990. *Tourism in 1987 – Annual statistics*. (theme 7, series C). Luxembourg.

European Commission, 1991a. *Europe 2000 : Outlook for the development of the community's territory*. Luxembourg.

European Commission, 1991b. *Portrait of the regions, vol.3: Portugal, Spain, Italy, Greece*. Luxembourg.

European Commission, 1993. *Regions, statistical yearbook*. Luxembourg.

European Commission, 1994a. *Corine land cover project – Technical guide*. Luxembourg.

European Commission, 1994b. *Portrait of the islands*. Luxembourg.

European Commission, 1994c. *Taking account of environment in tourism development*. Luxembourg.

European Commission, 1995a. *Development prospects of the central Mediterranean regions (Mezzogiorno-Greece)*. Luxembourg.

European Commission, 1995b. *Europe in figures*. 4th ed. Luxembourg.

European Commission, 1995c. *Europe's environment: Statistical compendium for the Dobříš Assessment*. Luxembourg.

European Commission, 1997a. *Better management of coastal resources, A European programme for integrated coastal zone management*. Luxembourg.

European Commission, 1997b. *The EU compendium of spatial planning systems and policies*. Luxembourg.

European Commission, 1998a. *Caring for our future, Action for Europe's environment*. 2nd ed. Luxembourg

European Commission, 1998b. *Europe's environment: Statistical compendium for the second assessment*. Luxembourg.

European Commission, 1999a. *Lessons from the European Commission's demonstration programme on integrated coastal zone management*. Luxembourg.

European Commission, 1999b. *Towards a European integrated coastal zone management (ICZM) strategy*. Luxembourg.

European Commission /Eurostat, 1995. *Tourism in Europe*. Luxembourg.

European Commission /JRC/SAI, 1996. *Land cover changes in COASTal zones, (LACOAST) project*. Διαθέσιμο στη διεύθυνση http://www.ais.sai.jrc.it/environment/lacoast/workplan.html (11.8.1998).

European Commission /JRC/SAI, 1998. *Preliminary results*. Διαθέσιμο στη διεύθυνση http://www.ais.sai.jrc.it/ environment/lacoast/prelimi.html (11.8.1998).

European Commission & NAGREF, 1996. *Book of abstracts of the "International Conference on Mediterranean Desertification", October 1996*. Crete, Hellas

European Environment Agency, 1995. *Environment in the European Union – 1995, Report for the review of the fifth Environmental Action Programme*. Luxembourg.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1989. *Η Ευρώπη σε αριθμούς*. 2η έκδ. Λουξεμβούργο.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1991. *Οι περιφέρειες κατά τη δεκαετία του '90 – Τετάρτη περιοδική έκθεση για την κοινωνικοοικονομική κατάσταση και την ανάπτυξη των περιφερειών της Κοινότητας*. Λουξεμβούργο.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1993. *Διαρθρωτικά ταμεία της Κοινότητας 1994-1999*. Λουξεμβούργο.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1994α. *Ανταγωνιστικότητα και συνοχή : οι τάσεις στις περιφέρειες – Πέμπτη περιοδική έκθεση για την κοινωνική και οικονομική κατάσταση και την ανάπτυξη των περιφερειών της Κοινότητας*. Λουξεμβούργο.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1994β. *ΕΛΛΑΔΑ – Κοινοτικό πλαίσιο στήριξης 1994-1999. Στόχος 1 : Ανάπτυξη και διαρθρωτική προσαρμογή των αναπτυξιακά καθυστερημένων περιφερειών*. Λουξεμβούργο.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1995α. *Ευρώπη 2000+ - Συνεργασία για τη χωροταξία στην Ευρώπη*. Λουξεμβούργο.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1995β. *Η νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το περιβάλλον. Τομ.1 – Γενική πολιτική*. Λουξεμβούργο.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1996. *Στόχος η αειφορία*. Λουξεμβούργο.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1997. *Πρώτη έκθεση για την οικονομική και κοινωνική συνοχή 1996*. Λουξεμβούργο.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1998. *Οδηγός των κοινοτικών πρωτοβουλιών 1994-1999*. Τμ. 2. Λουξεμβούργο.

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο & Ευρωπαϊκή Επιτροπή (γραφείο και αντιπροσωπία στην Ελλάδα), 1998. *Η ευρωπαϊκή Ένωση, Ένα σύντομο οδοιπορικό στην ιστορία, τους θεσμούς και τις βασικές πολιτικές της*. Β΄ έκδοση. Αθήνα.

Ζαλίδης, Γεώργιος & Αντώνιος Μαντζαβέλας, συντονιστές, 1994. *Απογραφή ελληνικών υγροτόπων ως φυσικών πόρων (Πρώτη προσέγγιση)*. Ελληνικό Κέντρο Βιοτόπων – Υγροτόπων.

Ζαχαράτος, Γεράσιμος, 1995. Φύση, λειτουργία και προβλήματα πολιτικής του ελληνικού τουρισμού. *Σύγχρονα Θέματα*, Β΄-τχ.55: 72-76.

Ζαφειρόπουλος, Γιάννης Γ. (διευθυντής σύνταξης), '90. *Χρονικό του 20ου αιώνα*. Αθήνα: Τέσσερα Έψιλον.

Ζέκκος, Κ., 1994. Μεταφορές : Η ελληνική άποψη. Πρακτικά διεθνούς Συνεδρίου του Επιστημονικού Πάρκου Πατρών "*Μεγάλα έργα υποδομής και περιφερειακή ανάπτυξη*", *Νοέμβριος 1994*. Πάτρα, 1994: 91-102.

Falkenmark, M, 1991. Perspectives on a changing hydroclimate: Land use implication. Στο: F. M. Brouwer, A. J. Thomas and M. J. Chadwick, eds. *Land use changes in Europe : Processes of change, environmental transformations and future patterns*. Kluwer Academic Publishers, 1991: 127-151.

FAO, 1987/1995/1996. *FAO, Production yearbook*. Vol.40/49/50. Rome.

Fawzi, Mohamed A., 1996. National report of Egypt. Στο: "*Workshop on Policies for Sustainable Development of Mediterranean Coastal Areas*", *April 1996, Santorini*..

Georgiades, Nicos & Michael Kyriakides, 1996. National report of Cyprus. Στο: "*Workshop on Policies for Sustainable Development of Mediterranean Coastal Areas*", *April 1996, Santorini*.

Goudie, Andrew, 1993a. *The human impact on the natural environment*. 4th ed. Oxford: Blackwell.

Goudie, A. S, 1993b. Land transformation. Στο: R. Johnston, ed. *The challenge for geography, A changing world: A changing discipline*. Oxford: Blackwell, 1993: 117-137.

Gratton, Chris & Peter Taylor, 1988. *Economic of leisure services management*. Longman.

Grenon, Michel & Michel Batisse, eds., 1989. *Futures for the Mediterranean basin, The Blue Plan*. Oxford University Press.

Grübler, Arnulf, 1991. Technology. Στο: William Meyer & B. L. Turner II, eds. *Changes in land use and land cover : A global perspective*. (Proceedings of the "workshop of the Global Change Institute, Office for Interdisciplinary Earth Studies", 1991). Cambridge University Press, 1994: 287-328.

Hardy, Sally & Greg Lloyd 1994. An impossible dream? Sustainable regional economic and environment development. *Regional Studies*, Vol.28.8: 773-780.

Hager, W., 1994. Επενδύσεις υποδομής και ευρωπαϊκή ευημερία. Πρακτικά διεθνούς Συνεδρίου του Επιστημονικού Πάρκου Πατρών "*Μεγάλα έργα υποδομής και περιφερειακή ανάπτυξη*", *Νοέμβριος 1994*. Πάτρα, 1994: 33-41.

Haggett, Peter, 1983. *Geography, A modern synthesis*. 3rd ed. Harper Collins.

Harris, James, Paul Birch & John Palmer, 1996. *Land restoration and reclamation : Principles and practice*. Longman.

Headrick, David R., 1987. Technological change. Στο: B. L. Turner II, et al, eds, 1990. *The earth as transformed by human action : Global and regional changes in the biosphere over the past 300 years*. Cambridge University Press, 1990: 55-67.

Ηλιοπούλου, Πολυξένη, 1994. Ποσοτική Γεωγραφική Ανάλυση. Στο: Γετίμης, Π., Γ. Καυκαλάς & Ν. Μαραβέγιας, επιμ. *Αστική και περιφερειακή ανάπτυξη : Θεωρεία, ανάλυση και πολιτική*. Αθήνα: Θεμέλιο, 1994: 167-196.

Ηλιοπούλου, Π. & Κ. Κουτσόπουλος, 1994. Μεθοδολογία αξιολόγησης υπάρχουσας υποδομής στις ελληνικές περιφέρειες. Στο : Κ. Κουτσόπουλος, επιμ. *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στον περιφερειακό σχεδιασμό*. Αθήνα: ΕΜΠ, 1995: 46-60.

Hoyle, B. S. & R. D. Knowles, eds., 1992. Modern Transport Geography. Belhaven Press.

Θεοδωρή-Μαρκογιαννάκη, Ε., Π. Καββαδίας & Δ. Κατοχιανού, 1986. *Βασικά στοιχεία κατά νομό και περιφέρεια*. Αθήνα: ΚΕΠΕ.

Ingmanson, Dale & William Wallace, 1985. *Oceanography, An introduction*. 3rd ed. Wadsworth.

Inskeep, Edward, 1991. *Tourism planing, An integrated and sustainable development approach*. New York: Van Nostrand Reinhold.

Instituto del Tercer Mundo, 1997. *The world guide 1997/98, A view from the South*. Oxford: New Internationalist Publications.

Intergovernmental Panel of Climate Change. 1994. Preparing to meet the coastal challenges of the 21st century *Conference report of the "World Coast Conference 1993", Noordwijk, the Netherlands, 1993.*

IPCC, 1994. Preparing to meet the Coastal Challenges of the 21st Century. *Conference Report of the "World Coast Conference", November 1993, Noordwijk*. The Hague: MINVENW.

ΙΤΕΠ, 1998. *Ελληνική οικονομία και τουρισμός*. (περιοδική έκδοση). Τχ.6, Νοέμβριος 1998. Αθήνα.

IUCN, UNEP & WWF, 1991. *Caring for the earth, A strategy for sustainable living*. Gland, Switzerland.

Izzo, Giulio, 1997. *Annual summary report 1996 of the European Topic Centre on Marine and Coastal Environment.* Copenhagen: European Environment Agency.

Ιωακειμίδης, Π. Κ., 1998. *Η Συνθήκη του Άμστερνταμ, Νέο πρότυπο ολοκλήρωσης ή σύμπτωμα αποολοκλήρωσης.* Αθήνα: Θεμέλιο.

Johnsson, B., 1992. Production technology forces driving land use change in Sweden. Στο: M. C. Whitby, ed. *Proceedings of the Institute of Terrestrial Ecology Symposium No.27 : Land Use Change, the Causes and Consequences.* London: HMSO, 1992: 37-41.

Johnston, R., ed., 1993. *The challenge for geography, A changing world: A changing discipline.* Oxford: Blackwell.

Καββαδίας, Παναγής, 1992. *Δείκτες περιφερειακής ανάπτυξης της Ελλάδας. Κατάρτιση, αξιολόγηση και εφαρμογές.* Αθήνα: ΚΕΠΕ.

η Καθημερινή, 1960-1976. *Ιστορικό λεύκωμα 1960/.../1976.* Αθήνα: Καθημερινή.

Καλοκάρδου, Ρέα, 1995. Δομημένο περιβάλλον και τουρισμός: Μια δύσκολη σχέση. *Σύγχρονα Θέματα*, Β'-τχ.55: 81-87.

Καλοκάρδου, Ρέα, Κώστας Κραντονέλης, Γιάννης Πατέλης, Γ. Μ. Σαρηγιάννης, Αντ. Τορτοπίδης & Λ. Χλέπα, 1981. *Προβληματικές περιοχές. Περιφερειακή πολιτική και δημόσιες επενδύσεις.* Αθήνα: ΤΕΕ.

Καμχής, Μ. (Γραμματεία ΕΣΧΠ, ΕΠΔΑ), 1981. Η ανάπτυξη και η προστασία της παράκτιας ζώνης στην Ελλάδα. Στο : Συνέδριο "*Ανάπτυξη της Ελλάδος*". Αθήνα: ΤΕΕ, τμ.ΙΙΙ: 152-156.

Καμχής, Μ., 1994. Προς μια ευρωπαϊκή χωροταξική πολιτική. *Τόπος*, 8/94: 207-214

Κανελλόπουλος, Α.Π., (χωρίς χρονολογία). *Η οικονομική της αναπτύξεως. Ανάλυση και πολιτική.* Τομ.1. Αθήνα: Καμπερόπουλος.

Καραβέλλας, Δ. & Χ. Πατέρας, 1996. Το θαλάσσιο περιβάλλον. Στο : Παπασπηλιόπουλος, Σπ., Θ. Παπαγιάννης & Σπ. Κουβέλης, επιμ. *Το περιβάλλον στην Ελλάδα, 1991-1996.* Αθήνα: Ίδρυμα Μποδοσάκη: 35-67.

Καραμπάτσου-Παχάκη, Κ., 1996. *Θέματα γεωργίας, αγροτικής και τοπικής ανάπτυξης.* Αθήνα: ΚΕΠΕ.

Karka, Helen, 1997. Spatial planning and mining industry in the littoral zone, The importance of the land factor. Εισήγηση στο διεθνές συνέδριο: *Πολεοδομικός, χωροταξικός, περιβαλλοντικός σχεδιασμός και η πληροφορική στο σχεδιασμό σε μία μεταβατική εποχή.* Αθήνα: Τομέας Πολεοδομίας-Χωροταξίας ΕΜΠ.

Καρύδης, Δημ. Ν., 1988. *Συγκρότηση και εξέλιξη των ελληνικών πόλεων ($15^{ος}$ - $19^{ος}$ αι.).* Αθήνα: ΕΜΠ.

Κασιούμης, Κων. Ν., 1994. Η προστασία της φύσης στην Ελλάδα. Θεσμικό πλαίσιο, προστατευόμενες περιοχές και αρμοδιότητες προστασίας. *Γεωτεχνικά Επιστημονικά Θέματα*, τμ.5, τχ.3: 58-74.

Kates, Robert W., B. L. Turner II & William C.Clark, 1987. The great transformation. Στο: B. L. Turner II. et al, eds, 1990. *The earth as transformed by human action : Global and regional changes in the biosphere over the past 300 years.* Cambridge University Press, 1990: 1-17.

Κατοχιανού, Δ., 1992. Οικονομικές και δημογραφικές αναδιαρθρώσεις στον ελληνικό χώρο. Στο: Β. Κοτζαμάνης & Λ. Μαράτου-Αλιπράντη, επιμ. *Οι δημογραφικές εξελίξεις στη μεταπολεμική Ελλάδα.* Αθήνα: Νέα Σύνορα, 1994: 195-202.

Κατοχιανού, Δ., 1993. Το ελληνικό δίκτυο αστικών κέντρων. Στις Περιλήψεις Εισηγήσεων του Συνεδρίου : "*Η Ελλάδα στην Ευρώπη, Χωροταξία και περιφερειακή πολιτική προς το 2000*", Δεκέμβριος 1993. Αθήνα: ΤΕΕ/ΥΠΕΘΟ/ΥΠΕΧΩΔΕ: 209-229.

Κατοχιανού, Δ., 1994α. Ανάπτυξη στο χώρο και περιβάλλον στην Ελλάδα. *Τόπος*, 8/94: 285-301

Κατοχιανού, Δ., 1994β. Η συμβολή του τουρισμού στην περιφερειακή ανάπτυξη. Στο : Κ. Κουτσόπουλος, επιμ. *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στον περιφερειακό σχεδιασμό.* Αθήνα: ΕΜΠ, 1995: 61-69.

Κατοχιανού, Δήμητρα, 1995. Οικονομική και χωροταξική ανάπτυξη του τουρισμού στην Ελλάδα: μια πρώτη εικόνα. *Σύγχρονα Θέματα*, Β'-τχ.55: 62-71.

Κατοχιανού, Δ. & Ε. Θεοδωρή-Μαρκογιαννάκη, 1989. *Το ελληνικό σύστημα αστικών κέντρων.* Αθήνα: ΚΕΠΕ.

Κατσακιώρη, Μαρία, 1994. *Κατάλογος περιβαλλοντικών οργανώσεων της Ελλάδος, χωρών της Ευρώπης και της λεκάνης της Μεσογείου.* Θεσσαλονίκη: Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας.

Κατσικάτσος, Γεώργιος, 1992. *Γεωλογία της Ελλάδος.* Αθήνα.

Katsifarakis, K. L., G. P. Korfiatis, Y. A. Mylopoulos & A. C. Demetracopoulos eds., 1998. *Proceedings of the International Conference "Protection and Restoration of the Environment IV" July 1998.* Sani. Halkidiki.

Κάϋζερ, Μπερνάρ, 1964. *Ανθρωπογεωγραφία της Ελλάδος.* (μετάφρ. Τ. Τσαβέα & Μ. Μερακλή). Αθήναι: ΕΚΚΕ (1968).

Καυκαλάς, Γρηγόρης, 1992. *Περιφερειακή ανάπτυξη και χωρική ολοκλήρωση.* Θεσσαλονίκη.

Κένεντι, Πολ, 1993. *Προετοιμασία για τον $21^{ο}$ Αιώνα.* (μετάφρ. Δ. Βενέτη). Αθήνα: Νέα Σύνορα (1994).

ΚΕΠΕ, 1967. *Χωροταξική μελέτη εθνικού δικτύου αστικών κέντρων.* Αθήναι.

ΚΕΠΕ (Γ. Μ. Βελένης), 1972α. *Επισκόπησις και αξιολόγησις πολιτιστικών μνημείων της Ελλάδος, Σχέδιον προτύπου μακροχρονίου αναπτύξεως της Ελλάδος 1973-1987.* Αθήναι.

ΚΕΠΕ, 1972β. *Προστασία του περιβάλλοντος εκ της ρυπάνσεως, Πρόγραμμα μακροχρονίου προοπτικής 1970-1985.* Αθήναι.

ΚΕΠΕ, 1972γ. *Χωροταξικαί και πολιτιστικαί απόψεις του περιβάλλοντος, Σχέδιον προτύπου μακροχρονίου αναπτύξεως της Ελλάδος 1973-1987.* Αθήναι.

ΚΕΠΕ, 1976. *Χωροταξική πολιτική, Πρόγραμμα αναπτύξεως 1976-80.* Αθήνα.

ΚΕΠΕ, 1977. *Πρόγραμμα οικονομικής και κοινωνικής αναπτύξεως 1976-1980 (περίοδος 1977-1980), Προκαταρκτικά.* Αθήναι.

ΚΕΠΕ, 1979. *Πρόγραμμα οικονομικής και κοινωνικής αναπτύξεως 1978-1982, Προκαταρκτικά.* Αθήναι.

ΚΕΠΕ, 1980α. *Πολιτική χρήσεων γης, Πρόγραμμα περιφερειακής αναπτύξεως 1981-1985.* Αθήνα.

ΚΕΠΕ, 1980β. *Πρόγραμμα περιφερειακής αναπτύξεως 1981-1985.* Αθήνα.

ΚΕΠΕ, 1985. *Πρόγραμμα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης 1983-1987, Προκαταρκτικά-Τελική Εισήγηση.* Αθήνα.

ΚΕΠΕ, 1989. *Μεταφορές (Εκθέσεις για το πρόγραμμα 1988-1992).* Αθήνα

ΚΕΠΕ, 1990. *Η ανάπτυξη της Ελλάδας, Παρελθόν, παρόν και προτάσεις πολιτικής.* Αθήνα.

ΚΕΠΕ, 1991. *Περιφερειακή πολιτική (Εκθέσεις για το πρόγραμμα 1988-1992).* Αθήνα.

ΚΕΠΕ, 1997. *Μελέτη αξιολόγησης των ΠΕΠ του ΚΠΣ 1994-1999.* Αθήνα.

Kindleberger, Charles P. & Bruce Herrick, 1977. *Οικονομική ανάπτυξη.* (μεταφρ. Φ. Διαμαντόπουλος). Αθήνα: Παπαζήσης (1982).

King, Russell, Lindsay Proudfoot & Bernard Smith, eds., 1997. *The Mediterranean, Environment and society.* London: Arnold.

Κιουσόπουλος, Γιάννης, 1990. *Προτάσεις για την αξιολόγηση της επίδρασης του μαζικού τουρισμού στην πολεοδομική εξέλιξη των ελληνικών οικισμών.* (MSc, Πάντειο Παν.). Αθήνα.

Κιουσόπουλος, Γιάννης, 1993. *Σημεία υδρογραφίας και ωκεανογραφίας*, 2η έκδ, (σπουδαστικές σημειώσεις). ΤΕΙ/Α: Αθήνα.

Κιουσόπουλος, Γιάννης, 1994α. Νησιά της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Τα ενώνουν κοινά προβλήματα και ο ... τουρισμός. *Τουριστική Αγορά*, 65/1994: 74-79.

Κιουσόπουλος, Γιάννης, 1994β. Τουρισμός και μετακίνηση, Δύο αλληλένδετες έννοιες. *Τουριστική Αγορά*, 64/1994: 68-75.

Κιουσόπουλος, Γιάννης, 1995α. Κυκλάδες, Less is more! *Τουριστική Αγορά*, 72/1995: 94-108.

Κιουσόπουλος, Γιάννης, 1995β. Ταξιδεύειν στην Ελλάδα του 21ου αιώνα. *Τουριστική Αγορά*, 75/1995: 76-84.

Κιουσόπουλος, Γιάννης, 1996α. Κως, Αειφόρος ανάπτυξη και τουρισμός ή περί ευκταίου και εφικτού ο λόγος. *Τουριστική Αγορά*, 9/1996: 38-42.

Κιουσόπουλος, Γιάννης, 1996β. Παράκτιες περιοχές, Οι αρένες του τουρισμού. Η συνάντηση της Σαντορίνης για τη βιώσιμη ανάπτυξη. *Τουριστική Αγορά*, 7/1996: 54-56.

Κιουσόπουλος, Γιάννης, 1997α. Δωδεκάνησα, Το δόρυ του ελληνικού τουρισμού. *Τουριστική Αγορά*, 19/1997: 58-80.

Κιουσόπουλος, Γιάννης, 1997β. Ο κρητικός τουρισμός στο μικροσκόπιο. *Τουριστική Αγορά*, 18/1997: 58-78.

Kioussopoulos John, 1997. Database to estimate changes of land uses along the Hellenic coast. Στο: *26th Int Symp. Of the European Faculty of Land Use and Development (Strasbourg) "Coastal Zone Management", September 1997, Portsmouth.*

Κιουσόπουλος, Γιάννης, Τάσος Γκίκας και Κλεάνθης Οικονόμου, 1997. Παράκτιες περιοχές : Μία προσέγγιση με συστήματα γεωγραφικών πληροφοριών. Στη: *Β΄ Επιστημονική Συνάντηση του Τμ. Τοπογραφίας ΤΕΙ/Α "Από την Τοπογραφία στη Γεωπληροφορική" Μάϊος 1997.* Αθήνα.

Kioussopoulos John, 1998a. Hellenic tourism : Some notes about its spatial distribution and its relationship with culture according to the official statistics. *Proceedings of the 1st International Scientific Congress "Tourism and Culture for Sustainable Development" May 1998*, (on compact disc). Athens.

Kioussopoulos John, 1998b. The intensity of tourism along the Hellenic coastal areas. In: K. L. Katsifarakis, G. P. Korfiatis, Y. A. Mylopoulos and A. C. Demetracopoulos, eds. *Proceedings of the International Conference "Protection and Restoration of the Environment IV" July 1998.* Sani, Halkidiki: Vol.II: 887-894.

Κοκκώσης, Χάρης, 1994α. Αξιολόγηση προγραμμάτων : Η περιβαλλοντική διάσταση. *Τόπος*, 7/94: 45-56.

Κοκκώσης, Χ., 1994β. Μεγάλα έργα υποδομής και περιβάλλον. Πρακτικά διεθνούς Συνεδρίου του Επιστημο

νικού Πάρκου Πατρών "*Μεγάλα έργα υποδομής και περιφερειακή ανάπτυξη", Νοέμβριος 1994*. Πάτρα, 1994: 189-195.

Κοκκώσης, Χ., 1994γ. Το περιβάλλον στη χωροταξία : Η πολιτική για τη διαχείριση ακτών. *Τόπος*, 8/94: 191-205.

Κοκκώσης, Χάρης, 1995. Τουρισμός και βιώσιμη ανάπτυξη. *Σύγχρονα Θέματα*, Β΄-τχ.55: 21-27.

Κοκκώσης, Χ. & Α. Παρπαΐρης, 1994. Φέρουσα ικανότητα: Καταλύτης διαμόρφωσης αρμονικών σχέσεων τουρισμού και περιβάλλοντος. Στα : Πρακτικά Ημερίδας ΤΕΕ "*Τουρισμός και περιβάλλον: Επιλογές και βιώσιμη ανάπτυξη", Μάιος 1994*. Αθήνα: Τεχνικά Χρονικά (64°) Σεπτ./Οκτ. 1995: 68-79.

Κοκκώσης, Χάρης & Απόστολος Παρπαΐρης, 1995. Τουριστική ανάπτυξη στα παράκτια οικοσυστήματα. Προβλήματα σχεδιασμού και διαχείρισης. Στα: Πρακτικά Συνεδρίου "*Τουρισμός και Περιβάλλον στις Νησιωτικές Περιφέρειες*", Μάρτιος 1995, Ηράκλειο Κρήτης: 310-318.

Κοκκώσης, Χάρης & Απόστολος Παρπαΐρης, 1998. Περιβαλλοντικά προβλήματα τουριστικών περιοχών: Εισαγωγή εργαλείων σχεδιασμού και διαχείρισης. Στο: Α΄ Συμπόσιο ΑΠΘ/Τμ. Οικονομικών Επιστημών "*Προβλήματα Ελληνικής Περιφερειακής Ανάπτυξης*", Μάρτιος 1998, Θεσσαλονίκη.

Κομίλης, Π., 1986. *Τουριστικές δραστηριότητες*. Αθήνα: ΚΕΠΕ.

Κομίλης, Παναγιώτης, 1993. Στρατηγικές επιλογές χωροταξικής διάρθρωσης του τουρισμού. Στις Περιλήψεις Εισηγήσεων του Συνεδρίου : "*Η Ελλάδα στην Ευρώπη, Χωροταξία και περιφερειακή πολιτική προς το 2000*", Δεκέμβριος 1993. Αθήνα: ΤΕΕ/ΥΠΕΘΟ/ΥΠΕΧΩΔΕ: 155-172.

Κομίλης, Παναγιώτης, 1994α. Τουρισμός και περιβάλλον – η μεσογειακή διάσταση. Στα : Πρακτικά Ημερίδας ΤΕΕ "*Τουρισμός και περιβάλλον: Επιλογές και βιώσιμη ανάπτυξη", Μάιος 1994*. Αθήνα: Τεχνικά Χρονικά (64°) Σεπτ./Οκτ. 1995: 31-33.

Κομίλης, Π. Ε., 1994β. *Χωροταξική ανάλυση*. Αθήνα: ΚΕΠΕ.

Κομίλης, Παναγιώτης, 1995. Τουριστική πολιτική και Περιοχές Ολοκληρωμένης Τουριστικής Ανάπτυξης. *Σύγχρονα Θέματα*, Β΄-τχ.55: 77-80.

Κομνηνίδης, Νίκος, Ηλίας Μπεριάτος, Γιώργος Παπαϊωάννου, Γ.Ν. Πυργιώτης & Χρήστος Σπυρόπουλος, 1993. Εισήγηση της οργανωτικής επιτροπής του συνεδρίου. Στο Συνέδριο : "*Η Ελλάδα στην Ευρώπη, Χωροταξία και περιφερειακή πολιτική προς το 2000*", Δεκέμβριος 1993. Αθήνα: ΤΕΕ/ΥΠΕΘΟ/ΥΠΕΧΩΔΕ.

Κομνηνός, Νίκος, 1994. Ενιαία ευρωπαϊκή αγορά και χωροταξική αναδιάρθρωση της ελληνικής ανάπτυξης. *Τόπος*, 8/94: 97-116.

Κόνσολας, Νικ., 1997. *Σύγχρονη περιφερειακή οικονομική πολιτική*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Κουρλιούρος, Ηλίας & Κων/νος Λάσκαρις, 1992. *Προοπτικές και στρατηγική ανάπτυξης τεχνολογικού πάρκου του Ε. Μ. Πολυτεχνείου στο Λαύριο. Προκαταρκτική Διερεύνηση*. Αθήνα: ΕΜΠ.

Κούρος, Θανάσης, Νίκος Μίχος & Λίλα Ωραιοπούλου, 1984. *Τεχνική υποδομή και περιφερειακή ανάπτυξη στην Ελλάδα, Μία προσέγγιση στον καθορισμό προβληματικών περιοχών*. (διπλωματική εργασία, Δημοκρίτειο Παν.). Ξάνθη.

Κούρτελη, Χρυσούλα & Αθανάσιος Οικονόμου, 1989. Συνοπτική περιγραφή των οικολογικά πολυτιμότερων ελληνικών υγροβιοτόπων. Στο : Π. Α. Γεράκης, συντονιστής έκδοσης, *Προστασία και διαχείριση των ελληνικών υγροτόπων, Πρακτικά συνάντησης εργασίας για τους ελληνικούς υγροτόπους που έγινε στη Θεσσαλονίκη, Απρίλιος 1989*. ΑΠΘ, WWF, IUCN, 1990: 231-254.

Κουτίτας, Χριστόφορος, 1994. *Εισαγωγή στην παράκτια τεχνική και τα λιμενικά έργα. Θεωρία*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Ζήτη.

Κουτσόπουλος, Κωστής, 1990. *Γεωγραφία, Μεθοδολογία και μέθοδοι ανάλυσης του χώρου*. Αθήνα: Συμμετρία.

Κυριαζή-Άλλισον, Ελισάβετ, 1992. Ημιαστικός χώρος – Μεταπολεμική εξέλιξή του. Ο ρόλος του στην εσωτερική μετανάστευση. Στο: Β. Κοτζαμάνης & Λ. Μαράτου-Αλιπράντη, επιμ. *Οι δημογραφικές εξελίξεις στη μεταπολεμική Ελλάδα*. Αθήνα: Νέα Σύνορα, 1994: 277-296.

Λαγόπουλος, Α.-Φ., 1981. Το διοικητικό και νομικό πλαίσιο του συστήματος φυσικού σχεδιασμού στην Ελλάδα. *Πόλη και Περιφέρεια*, 1/1981: 47-66. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

Lamour, Philippe, 1957. *Διευθέτησις της περιοχής της Ηπείρου*. Αθήνα: ΕΛΚΕΠΑ.

Λαμπριανίδης, Λόης, 1993. *Στοιχεία οικονομικής γεωγραφίας*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

Laws, Eric, 1995. *Tourist destination management, Issues, analysis and policies*. Routledge.

Lee, J., 1991. Land resources, land use and projected land availability for alternative uses in the EC. Στο: F. M. Brouwer, A. J. Thomas and M. J. Chadwick, eds. *Land use changes in Europe : Processes of change, environmental transformations and future patterns*. Kluwer Academic Publishers, 1991: 1-20.

Leontidou, Lila., 1988. Greece: Prospects and contradictions of tourism in the 1980s. Στο: Allan M. Williams & Gareth Shaw, eds., *Tourism and economic development, Western European experiences*. Belhaven

Press, 1991, 2nd ed.: 84-106.

Λεοντίδου-Γεράρδη, Κλειτώ, 1979. Προβλήματα διάρθρωσης του δικτύου των αστικών κέντρων της χώρας. *Σύγχρονα Θέματα*, τχ.6: 17-32.

Levinson, David, 1995. *Human environments, A cross-cultural encyclopedia*. ABC-CLIO.

Λιβιεράτος, Ευάγγελος, 1998. *Χαρτογραφίας και χαρτών περιήγησις, 25 αιώνες από τους Ίωνες στον Πτολεμαίο και τον Ρήγα*. Θεσσαλονίκη: Εθνική Χαρτοθήκη.

van Lier, H. N., 1991. Historical land use changes: The Netherlands. Στο: F. M. Brouwer, A. J. Thomas and M. J. Chadwick, eds. *Land use changes in Europe : Processes of change, environmental transformations and future patterns*. Kluwer Academic Publishers, 1991: 379-401.

Λουκάκης, Παύλος, 1976α. Περιφερειακές σχέσεις και τάσεις εξέλιξης του δικτύου αστικών κέντρων της Ελλάδας. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 28/1976: 363-388.

Λουκάκης, Παύλος, 1976β. Προβλήματα της περιφερειακής δομής του ελληνικού χώρου. Προοπτικές αναδιάρθρωσης. *Ο πολίτης*, 3-4/1976: 21-30.

Λουκάκης, Παύλος, 1993α. Οι ακτές της Ανατ. Μακεδονίας και Θράκης : Προβλήματα, δυνατότητες, προοπτικές ανάπτυξης. Στο Meeting της EUR-Consultans Ltd : *Coastal Zone Management Exchange Network*. Θάσος.

Λουκάκης, Π., 1993β. Τάσεις μεταβολών στην χωροταξική διάρθρωση της Ελλάδος. Στις Περιλήψεις Εισηγήσεων του Συνεδρίου : "*Η Ελλάδα στην Ευρώπη, Χωροταξία και περιφερειακή πολιτική προς το 2000*", Δεκέμβριος 1993. Αθήνα: ΤΕΕ/ΥΠΕΘΟ/ΥΠΕΧΩΔΕ: 116-122.

Λουκάκης, Π., 1994α. Επιπτώσεις των μεγάλων έργων υποδομής στις χρήσεις εδάφους. Πρακτικά διεθνούς Συνεδρίου του Επιστημονικού Πάρκου Πατρών "*Μεγάλα έργα υποδομής και περιφερειακή ανάπτυξη*", *Νοέμβριος 1994*. Πάτρα, 1994: 221-229.

Λουκάκης, Π. Κ., 1994β. Ζητήματα σχετικά με τα χωρικά επίπεδα εφαρμογής του χωροταξικού προγραμματισμού και σχεδιασμού στην Ελλάδα. *Τόπος*, 8/94: 71-95.

Λουκάκης, Π., 1995. *Σημειώσεις Χωροταξίας (βασικές έννοιες, τομείς ανάλυσης, μεθοδολογία μελετών, πλαίσιο προτάσεων)*. Αθήνα: Πάντειο Παν.

Λουκάκης, Παύλος Κ., 1999. Μεθοδολογία για δείκτες υπολογισμού φέρουσας δυναμικότητας των ακτών του νομού Καβάλας. Στη *Συνάντηση Δικτύου Terra - CZM* του Ευρωπαϊκού Προγράμματος TERRA. Καβάλα.

Λουκάκης, Π., Ν. Κωτσοβίνος, Ζ. Δεμαθάς, Α. Κούρος, Ν. Μίχος & Λ. Ωραιοπούλου, 1987. *Διερεύνηση κριτηρίων τεχν. Υποδομής για τον προσδιορισμό προβληματικών περιοχών Μακεδονίας - Θράκης*. (ερευνητικό πρόγραμμα, Δημοκρίτειο Παν.). Ξάνθη.

Λουκάκης, Παύλος, Μάρω Γιαννοπούλου, Ζαχαρίας Δεμαθάς, Θανάσης Κούρος, Νίκος Μίχος & Αλέκος Καράκος, 1991. *Εξειδίκευση δεικτών τεχνικής και κοινωνικής υποδομής για μία συστηματική κατάταξη προβληματικών περιοχών, Η περίπτωση της περιφέρειας Αν. Μακεδονίας - Θράκης*. (ερευνητικό πρόγραμμα, Δημοκρίτειο Παν.). Ξάνθη.

Λουλούδης, Λεωνίδας Π., 1992. Γεωργικός εκσυγχρονισμός και μεταβολή του αγροτικού τοπίου. *Τόπος*, 4/92: 135-155.

Lozato-Giotard, Jean-Pierre, 1990. *Méditerranée et tourisme*. Masson.

Λυκούδης, Σπ., 1998. Σεισμικότητα και σεισμική επικινδυνότητα του ελληνικού χώρου. Στο: *Ελλάς*, β΄ τμ. Αθήνα, Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος: 265-269.

Λυμπεράκη, Αντιγόνη, 1991. *Ευέλικτη εξειδίκευση; Κρίση και αναδιάρθρωση στη μικρή βιομηχανία*. Αθήνα: Gutenberg.

Mackenzie, Fred & Judith Mackenzie, 1995. *Our changing planet, An introduction to earth system science and global environment change*. New Jersey: Prentice Hall.

Manning, E. W., 1991. Analysis of land use determinants in support of sustainable development. Στο: F. M. Brouwer, A. J. Thomas and M. J. Chadwick, eds. *Land use changes in Europe : Processes of change, environmental transformations and future patterns*. Kluwer Academic Publishers, 1991: 485-514.

Μανούρης, Γεώργιος Κ., 1995. Θεσμός εκτίμησης περιβαλλοντικών επιπτώσεων και προστασία του περιβάλλοντος, σε Ευρώπη και Ελλάδα. Εισήγηση στο Συνέδριο "*Περιφερειακή ανάπτυξη, Χωροταξία και Περιβάλλον στο πλαίσιο της ενωμένης Ευρώπης*". Δεκέμβριος 1995, τμ.ΙΙΙ: 74-82. Αθήνα: ΣΕΠ/"Τόπος".

Μαντουβάλου Μαρία & Γιάννης Πολύζος, 1980. *Αστικοποίηση στην Ελλάδα*. (σπουδαστικές σημειώσεις). Αθήνα: ΕΜΠ. (mimeo).

Μαντουβάλου Μαρία & Γιάννης Πολύζος, 1981. *Αστικοποίηση στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1920-1940* (σπουδαστικές σημειώσεις). Αθήνα: ΕΜΠ. (mimeo).

Mather, A.S., 1986. *Land Use*. Longman.

Mather, A.S. & K. Chapman, 1995. *Environmental resources*. Longman.

McNeill, John, rapporteur, 1991. Towards a typology and regionalization of land-cover and land-use change. Στο: William Meyer & B. L Turner II, eds. *Changes in land use and land cover : A global perspective*. (Proceedings of the "workshop of the Global Change Institute, Office for Interdisciplinary Earth Studies", 1991). Cambridge University Press, 1994: 55-72.

MEPPPW, 1993. Greece: Country description on coastal zone management. Εθνική αναφορά στο : *"World Coast Conference", Noordwijk, the Netherlands, November 1993.*

MEPPPW, 1997. *Coastal Management in Greece*. Athens.

MEPPPW, 1999. *Report for CSD VII 1999*. Athens.

Merryman, John Henry, 1965. Προβλήματα αναπτύξεως παρακτίων περιοχών της Ελλάδος. (διάλεξη). Αθήνα: ΚΕΠΕ.

Meyer, William. & B. L. Turner II, eds., 1994. *Changes in land use and land cover : A global perspective*. (Proceedings of the "workshop of the Global Change Institute, Office for Interdisciplinary Earth Studies", 1991). Cambridge University Press.

Μιγκάρδου, Α., 1998. Ιαματικές πηγές. Στο: *Ελλάς*, β΄ τμ. Αθήνα, Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος: 279-281.

MINVENW, 1996. *A guide to integrated coastal zone management*. Διαθέσιμο στη διεύθυνση http://www.minvenw.nl/projects/netcoast/index.htm (22.8.1998).

Μιχαλίτσιος, Παναγιώτης & Κωνσταντίνος Σούρσος, 1994. *Χρήσεις γης σε τουριστικές περιοχές. Μελέτη περιπτώσεων Τυρού Αρκαδίας και Χώρας Μυκόνου Κυκλάδων*. Αθήνα: ΤΕΙ/Α (πτυχιακή εργασία, επίβλεψη: Ι. Κιουσόπουλος).

Μπαζού, Φ., Ι. Ράμμος & Ζ. Δεμαθάς, 1985. *Ειδική χωροταξική μελέτη νήσου Πάρου*. Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ.

Μπαζού, Φανή, Θύμιος Παπαγιάννης & Γιάννης Πυργιώτης, 1996. Αστικοποίηση και φυσικό περιβάλλον. Στο : Παπασπηλιόπουλος, Σπ., Θ. Παπαγιάννης & Σπ. Κουβέλης, επιμ. *Το περιβάλλον στην Ελλάδα, 1991-1996*. Αθήνα: Ίδρυμα Μποδοσάκη: 229-249.

Μπάτσης, Δημ., 1977. *Η βαρειά βιομηχανία στην Ελλάδα*. 3η έκδ. Αθήνα: Κέδρος.

Μπεριάτος, Η., 1994α. Η διοικητική αναδιάρθρωση σε τοπικό επίπεδο: η πολιτική της ανακυττάρωσης των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης (1984-1994). *Τόπος*, 8/94: 41-70.

Μπεριάτος, Ηλίας, 1994β. Θεσμικές και οργανωτικές όψεις της περιβαλλοντικής πολιτικής στο διεθνή χώρο (1972-1994): Μία κριτική και συγκριτική διερεύνηση. *Περιβάλλον και Δίκαιο*. No.1: 125-164.

Μπεριάτος, Ηλίας, 1999. Ο ελληνικός νησιωτικός χώρος και τα προβλήματα των μικρών νησιών. Στην Ημερίδα: *Παράκτιος χώρος και νησιά*. Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ.

Μπουναζούντας, Μάρκος, επιμ., 1995. *Επιλεγμένα θέματα διαχείρισης του περιβάλλοντος*. Αθήνα: Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας.

Μπούρα, Α. & Μ. Μουσιόπουλος, 1998. Η ανάλυση του κύκλου ζωής (LCA) ως εργαλείο περιβαλλοντικής διαχείρισης. Στην Ημερίδα: *Περιβαλλοντική διαχείριση και οικολογικός έλεγχος*. Αθήνα: ΤΕΕ.

Μπυρζέλ, Γκυ, 1976. *Αθήνα, Η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*. (μετάφρ.: Πέτρος Ρυλμόν). Αθήνα: Εξάντας.

Μπριασούλη, Ελ., 1997. Δείκτες αειφορίας : Κριτική ανασκόπηση της βιβλιογραφίας. *Τόπος*, 12/97: 55-75.

Μυλωνάς, Α., 1997. *Τουρισμός : Πολιτική, εξελίξεις, προοπτικές και συμβολή στην οικονομία*. Αθήνα: ΚΕΠΕ.

Mumford, Lewis, 1961. *The City in history - Its origins, its transformation and its prospects*. Penguin.

Munton, R. J. C., P. Lowe & T. Marsden, 1992. The social, economic and political context. Στο: M. C. Whitby, ed. *Proceedings of the Institute of Terrestrial Ecology Symposium No.27 : Land Use Change, the Causes and Consequences*. London: HMSO, 1992: 15-27.

Murcott, Susan, 1997. Indicators of sustainable development. (*American Association for the Advancement of Science Annual Conference, "Sustainable indicators Symposium", Seattle, February 1997).* Διαθέσιμο στη διεύθυνση http://www.sustainableliving.org/appen-d.htm (13.8.1998).

Μωυσίδης, Αντώνης & Ντίνα Ζιώγα, 1996. Περιαστικός αγροτικός χώρος : Λειτουργίες, μεταμορφώσεις, προοπτικές. Αθήνα: Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος.

Narli, Fatma, 1997. Conditions d' aménagement du littoral en Turquie. Στο: *26th Int. Symp. Of the European Faculty of Land Use and Development (Strasbourg) "Coastal Zone Management", September 1997, Portsmouth.*

National Research Council, 1992. Research activities on population, environment and land use of the National Research Council. Στο: United Nations, *Population, environment and development*. New York: 1994: 278-279.

Naveh, Zev & Arthur Lieberman, 1994. *Landscape ecology : Theory and application*. 2nd ed. New York:

Springer-Verlag.

Νεγρεπόντη-Δελιβάνη, Μαρία 1981. *Ανάλυση της ελληνικής οικονομίας, Προβλήματα-επιλογές*. Β΄ έκδ. Αθήνα: Παπαζήσης.

Νένου, Ευαγγελία & Άννα Σαμαρίνα, 1995. *Θεσμικό πλαίσιο χωροταξίας : Απολογισμός και προοπτικές*. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας (διπλωματική εργασία, επίβλεψη: Δ. Οικονόμου & Γ. Γιαννακούρου).

NOAA, 1998a. *State of the coast : Managing coastal resources*. Διαθέσιμο στη διεύθυνση http://state-of-coast.noaa.gov/bulletins/html/crm_13/crm.html (18.09.98).

NOAA, 1998b. *State of the coast : Monitoring the coastal environment*. Διαθέσιμο στη διεύθυνση http://state-of-coast.noaa.gov/bulletins/html/mcwq_12/ mcwq.html (18.09.98).

Ντερυώ, Μαξ, 1976. *Ανθρωπογεωγραφία*. (μετάφρ. Γ. Πρεβελάκη). Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (1987).

OCDE, 1983. *Politiques de l' environement en Grèce*. Paris.

OECD, 1989. *National and international tourism statistics 1974-1985*. Paris.

OECD, 1993a. *Coastal zone management : Integrated Policies*. Paris.

OECD, 1993b. *Coastal zone management : Selected Case Studies*. Paris.

OECD, 1994a. *Environmental indicators*. Paris.

OECD, 1994b. *Global change of planet earth*. (Megascience Forum). Paris.

OECD, 1994c. *Oceanography*. (Megascience Forum). Paris.

OECD, 1994d. *Tourism policy and international tourism in OECD countries, 1991-1992. Special feature: tourism strategies and rural development*. Paris.

OECD, 1996. *OECD tourism statistics, Design and application for policy*. Paris.

OECD, 1997a. *Environmental indicators for agriculture*. Paris.

OECD, 1997b. *Environmental performance reviews : France*. Paris.

OECD, 1997c. *Sustainable Development : OECD Policy Approaches for the 21st Century*. Paris.

Οικονόμου, Δ., 1994α. Προβλήματα σχεδιασμού και υλοποίησης του πρώτου ΚΠΣ για την Ελλάδα. *Τόπος* 7/94: 57-91.

Οικονόμου, Δημήτρης, 1994β. Σύστημα χωροταξικού σχεδιασμού και ειδικές χωροταξικές μελέτες. *Περιβάλλον και Δίκαιο*. No.1: 41-86.

Οικονόμου, Δημήτρης, 1995. *Χρήσεις γης και δόμηση στον εξωαστικό χώρο*. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

ΟΚΧΕ, 1999. *Διοικητική διαίρεση από το 1991 μέχρι και την εφαρμογή του νόμου 2539/97 για το σύνολο της χώρας*. (ψηφιακός χάρτης σε compact disc). Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ.

O'Reilly, A. M., 1991. Tourism carrying capacity. Στο: S. Medlik ed. *Managing tourism*. Butterworth Heinemann, 1994: 301-306.

Παναγιωτάτου, Ελίζα, 1983. *Θέματα ανάπτυξης του χώρου*. Αθήνα: ΕΜΠ.

Παναγιωτάτου, Ε., 1988. *Συμβολή σε μια ενιαία θεώρηση του χώρου και σε μια άλλη σχεδιαστική πρακτική*. Αθήνα: ΕΜΠ.

Παναγιωτίδης, Π., 1998. Θαλάσσια οικοσυστήματα. Στο: *Ελλάς*, β΄ τμ. Αθήνα, Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος: 305-308.

Παναγιωτοπούλου, Λίζα, 1998. Το πρόγραμμα LACOAST (LAnd cover changes in COASTal zones) για την Ελλάδα. Εισήγηση στη: *Συνάντηση Εργασίας "Χρήση της δορυφορικής τηλεπισκόπησης για τις ανάγκες του δημόσιου τομέα στην Ελλάδα", Πανεπιστήμιο Αθηνών, Ιανουάριος 1998*. Αθήνα.

Πανταζής, Α., 1994. Χωροταξικές και πολεοδομικές προοπτικές στο δομημένο περιβάλλον τουριστικών περιοχών. Στα : Πρακτικά Ημερίδας ΤΕΕ "*Τουρισμός και περιβάλλον: Επιλογές και βιώσιμη ανάπτυξη*", *Μάιος 1994*. Αθήνα: Τεχνικά Χρονικά (64°) Σεπτ./Οκτ. 1995: 59-62.

Παπαγιάννης, Θ., 1989α. Ελληνικοί υγρότοποι: Παράγοντες αλλαγής. Στο : Π. Α. Γεράκης, συντονιστής έκδοσης, *Προστασία και διαχείριση των ελληνικών υγροτόπων, Πρακτικά συνάντησης εργασίας για τους ελληνικούς υγροτόπους που έγινε στη Θεσσαλονίκη, Απρίλιος 1989*. ΑΠΘ, WWF, IUCN, 1990: 209-229.

Παπαγιάννης, Θ., 1989β. Ελληνικοί υγρότοποι: Πολιτιστικές αξίες και δραστηριότητες του τριτογενούς τομέα. Στο : Π. Α. Γεράκης, συντονιστής έκδοσης. *Προστασία και διαχείριση των ελληνικών υγροτόπων, Πρακτικά συνάντησης εργασίας για τους ελληνικούς υγροτόπους που έγινε στη Θεσσαλονίκη, Απρίλιος 1989*. ΑΠΘ, WWF, IUCN, 1990: 155-174.

Παπαγιάννης, Θ., 1990. Διαχείριση του χώρου και αειφορία. Στο: Μάρκος Μπονάζούντας, επιμ. *Επιλεγμένα θέματα διαχείρισης του περιβάλλοντος*. Αθήνα: Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας, 1995: 86-91.

Παπαγιάννης, Θ., 1994. Αειφορία και διαχείριση του χώρου. *Τόπος*, 8/94: 273-283.

Παπαδάκης, Μιχαήλ, 1992. Μορφολογικά χαρακτηριστικά του εθνικού αστικού δικτύου. Στο: Β. Κοτζαμάνης

& Λ. Μαράτου-Αλιπράντη, επιμ. *Οι δημογραφικές εξελίξεις στη μεταπολεμική Ελλάδα*. Αθήνα: Νέα Σύνορα, 1994: 203-219.

Παπαδασκαλόπουλος, Αθ., 1995α. *Μέθοδοι περιφερειακής ανάλυσης*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Παπαδασκαλόπουλος, Αθ., 1995β. *Πρότυπα και πολιτικές περιφερειακής ανάπτυξης*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Παπαζάχος, Βασίλης & Κατερίνα Παπαζάχου, 1989. *Οι σεισμοί της Ελλάδας*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Ζήτη.

Παπαηλίας, Θεόδωρος, 1996α. *Ελληνική οικονομία 1948-1995, Μύθοι και πραγματικότητα*. Αθήνα: Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος.

Παπαηλίας, Θεόδωρος, 1996β. *Υδατοκαλλιέργειες. Υφιστάμενη κατάσταση και προοπτικές (1980-1996)*. Αθήνα: Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος.

Papaioannou, Dimitris, 1987. Ecological management in the coastal area at Heraklion on the island of Crete. *Ekistics*. Vol.54, No.323/324: 180-187.

Παπασπηλιόπουλος, Σπ., 1996. Νέα οργανωτικά σχήματα. Στο : Παπασπηλιόπουλος, Σπ., Θ. Παπαγιάννης & Σπ. Κουβέλης, επιμ. *Το περιβάλλον στην Ελλάδα, 1991-1996*. Αθήνα: Ίδρυμα Μποδοσάκη: 93-105.

Παπασπηλιόπουλος, Σπήλιος, Θύμιος Παπαγιάννης & Σπύρος Κουβέλης, επιμ., 1996. *Το περιβάλλον στην Ελλάδα, 1991-1996*. Αθήνα: Ίδρυμα Μποδοσάκη.

PAP/RAC (edited by V. Brachya et al.), 1994. *Guidelines for integrated management of coastal and marine areas, With special reference to the Mediterranean basin*. Split.

PAP/RAC, 1997a. *Guidelines for carrying capacity assessment for tourism in Mediterranean coastal areas*. Split.

PAP/RAC (edited by Jure Margeta), 1997b. *Integrated approach to development, management and use of water resources*. Split.

Παρπαΐρης, Απόστολος, 1993. *Μεθοδολογικό πλαίσιο εκτίμησης της χωρικής φέρουσας ικανότητας για τουριστική Ανάπτυξη (ΦΙΤΑ)*. (διδακτορική διατριβή, Παν. Αιγαίου). Μυτιλήνη.

Parpairis, Apostolos D., 1998. Introducing the concept of carrying capacity of recreation and tourism in the small island's environment: Perspectives and implications. *Proceedings of the 1st International Scientific Congress "Tourism and Culture for Sustainable Development" May 1998*. (on compact disc). Athens.

Παυλόπουλος, Παναγιώτης Γ. & Ανδρέας Κ. Κουζέλης, 1998. *Περιφερειακή ανάπτυξη της Ελλάδος και τουρισμός*. Αθήνα: ΙΤΕΠ.

Pethick, John, 1984. *An introduction to coastal geomorphology*. London: Arnold.

Πετμεζίδου, Μ., 1993. Θεωρίες για την ανάπτυξη και την κοινωνικο-οικονομική αναδιοργάνωση των περιφερειών. Στο: Λ. Τσουλουβής, επιμ. *Χωροταξία και περιφερειακή ανάπτυξη*. Θεσσαλονίκη: ΤΕΕ, 1993, Τομ.1.

Πετράκος, Γ., 1995. Η νέα γεωγραφία των Βαλκανίων: Επιπτώσεις και προοπτικές της συνεργασίας Ελλάδας, Αλβανίας και Βουλγαρίας. *Τόπος*, 10/95: 3-41.

Πετράκος, Γ. & Π. Μαρδάκης, 1997. Οι πρόσφατες μεταβολές στο ελληνικό σύστημα αστικών κέντρων. *Τόπος*, 12/97: 77-103.

Πέτρου, Παναγιώτης & Κωνσταντίνος Παπαδόπουλος, 1999. *Δείκτες τουριστικής ανάπτυξης για τα νησιά του Αιγαίου*. Αθήνα: ΤΕΙ/Α (πτυχιακή εργασία, επίβλεψη: Ι. Κιουσόπουλος).

Pickering, Kevin & Lewis Owen, 1997. *An introduction to global environmental issues*. 2nd ed. Routledge.

Πρεβελάκης, Γ., 1984. Πρόσφατες προσπάθειες για την οργάνωση του αστικού χώρου στην Ελλάδα. Στο: Αθ. Αραβαντινός, *Πολεοδομικός σχεδιασμός*. Αθήνα: ΕΜΠ, 1984: 285-320.

Πρεβελάκης, Γιώργος, 1997. *Γεωπολιτική της Ελλάδας*. (μετάφρ. Τίνα Πλυτά). Αθήνα: Libro (1998).

Προβατάς, Δημήτρης, 1997. *Αγροτική πολιτική, Θεσμικός εκσυγχρονισμός - Νέοι προσανατολισμοί για τη γεωργία του 2000*. Αθήνα: Ινστιτούτο Αγροτικών Ερευνών.

Prosser, Robert, 1992. *Human systems and the environment*. Nelson.

Πρωιμάκης, Ζαχαρίας, (χωρίς χρονολογία). *Εθνικοί δρυμοί της Ελλάδος*. (φυλλάδιο). Αθήνα: Υπουργείο Γεωργίας.

Πυροβέτση, Μ., 1993. Διαχείριση και προστασία περιβάλλοντος. Στο: Λ. Τσουλουβής, επιμ. *Χωροταξία και περιφερειακή ανάπτυξη*. Θεσσαλονίκη: ΤΕΕ, 1993, Τομ.1.

Ραφαήλ, Μάριος, 1998. Τουρισμός. Λήμμα στο *Ελλάς, Η ιστορία και ο πολιτισμός του ελληνικού έθνους από τις απαρχές μέχρι* σήμερα. Τμ.β': 374-377. Αθήνα: Πάπυρος.

Rayner, Steve, rapporteur, 1991. A wiring diagram for the study of land-use/cover change. Στο: William Meyer & B. L. Turner II, eds. *Changes in land use and land cover : A global perspective*. (Proceedings of the "workshop of the Global Change Institute, Office for Interdisciplinary Earth Studies", 1991). Cambridge

University Press, 1994: 13-53.

Republic of Tunisia, Ministry for the Environment and Land use Planning, 1996. *National report, The state of the environment 1996.*

Richards, John F., 1987. Land transformation. Στο: B. L. Turner II, et al, eds, 1990. *The earth as transformed by human action : Global and regional changes in the biosphere over the past 300 years.* Cambridge University Press, 1990: 163-178.

Ρίφκιν, Τζέρεμι, 1995. *Το τέλος της εργασίας και το μέλλον της : Η δύση του παγκόσμιου εργατικού δυναμικού και το χάραμα της Μετά-την-αγορά Εποχής.* (μετάφρ. Γ. Κοβαλένκο). Αθήνα: Νέα Σύνορα (1996).

Ρόκος, Δημ., 1979. *Φυσικά διαθέσιμα, Κτηματολόγιο και ολοκληρωμένες αποδόσεις.* Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής

Ryan, Chris, 1991. *Recreational tourism, A social science perspective.* Routledge.

Sage, Colin, 1991. Population and income. Στο: William Meyer & B. L. Turner II, eds. *Changes in land use and land cover : A global perspective.* (Proceedings of the "workshop of the Global Change Institute, Office for Interdisciplinary Earth Studies", 1991). Cambridge University Press, 1994: 263-285.

Σαλαμαστράκης, Δημήτριος, Μανόλης Μακρής, Αχιλλέας Κωνσταντινίδης & Ιωάννης Παντελίδης, 1998. *Κτηματολογικός κανονισμός Ρόδου και Κω και εισηγητική έκθεση στην ιταλική γλώσσα και σε μετάφραση.* Αθήνα: Αντ. Σάκκουλας.

Σαρηγιάννης, Γεώργιος, 1987. *Εισαγωγή στην ιστορία και θεωρία της πόλης.* 2η έκδ. Αθήνα.

Σαρηγιάννης, Γεώργιος, 1995. Οικονομική πολιτική και χωροταξικός σχεδιασμός, από το Σχέδιο Marshall στο Maastricht. Στο: Δημήτρης Γεωργουλής, επιμ. *Κείμενα στη θεωρία και στην εφαρμογή του πολεοδομικού και του χωροταξικού σχεδιασμού.* Αθήνα: Παπαζήσης, 1995: 83-155.

Σβορώνος, Νίκος Γ., 1972. ***Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας.*** **(μετάφρ. Αικ.. Ασδραχά). β΄ έκδ. Αθήνα: Θεμέλιο (1981).**

ΣΕΘ, (χωρίς χρονολογία). *Η γεωγραφική διασπορά των μονάδων ιχθυοκαλλιέργειας.* (κατάλογος και χάρτης).

ΣΕΠΟΧ, 1998. Προτάσεις για την αναθεώρηση του Συντάγματος σε θέματα πολεοδομίας-χωροταξίας. *Τόπος,* 14/98: 165-171.

ΣΕΤΕ, 1992. *Η θέση του ελληνικού τουρισμού και η συμβολή του στην εθνική οικονομία.* Αθήνα.

Singh, Brij Pal, 1984. *The impact of tourism on the balance of payments.* Athens: Centre of Planning and Economic Research.

Σιούτη, Γλυκερία, 1994. Βασικές αρχές του χωροταξικού ελέγχου στη νομολογία του Συμβουλίου Επικρατείας. *Περιβάλλον και Δίκαιο.* No.1: 9-22.

Σκάγιαννης, Παντελής, 1994. *Πολιτική προγραμματισμού των υποδομών.* Αθήνα-Πειραιάς: Σταμούλης.

Σκιαδαρέσης (Γ. Α. Σκιαδαρέσης και Συνεργάτες), 1981. *Μελέτη οργανώσεως οικιστική περιοχής Πατρών-Αιγίου.* Μέρος Α΄. Αθήνα: ΥΧΟΠ.

Skinner, Brian & Stephen Porter, 1995. *The blue planet, An introduction to earth system science.* Wiley.

Skole, David L., 1991. Data on global land-cover change: Acquisition, assessment and analysis. Στο: William Meyer & B. L. Turner II, eds. *Changes in Land Use and Land Cover : A Global Perspective.* Cambridge University Press, 1994: 437-471.

Smith, Bruce H., 1994. Coastal setback and the impact of water amenities. *Geographical Analysis.* Vol.26, No.4: 364-369.

Smith, Stephen L. J., 1989. *Tourism analysis, A handbook.* Longman.

Σπανού, Καλλιόπη. 1994. Διοικητικά Δίκτυα για την Πολιτική του Περιβάλλοντος. *Περιβάλλον και Δίκαιο.* No.1: 95-124.

Σταματίου, Ελένη, 1997. *Διαχείριση περιβάλλοντος : Πολιτικές για την προστασία των ακτών της Ελλάδας, η εμπειρία από το χώρο της Μεσογείου.* (διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο). Αθήνα.

Stanners, David & Philippe Bourdeau, eds., 1995. *Europe's environment, The Dobříš Assessment.* Copenhagen: European Environment Agency.

Σταύρου, Σπύρος Λ., 1984. *Η ανάπτυξη του τουρισμού στην Ελλάδα την περίοδο 1969-82.* Αθήνα: ΕΟΤ.

Steins, Nathalie, 1996a. ***A framework for the study of resource governance in a multiple-use scenario : A case study of commercial and recreational activities in Cowes harbour (Isle of Wight).*** **(working paper). Portsmouth: Centre for Coastal Zone Management.**

Steins, Nathalie, 1996b. *From single use to multiple use : Co-operation and conflict in marine resource management in North West Connmara (Ireland).* (working paper). Portsmouth: Centre for Coastal Zone Management.

Στεφάνου, Ι. & Α. Αυγεροπούλου, 1977. Δραστηριότητες ελευθέρου χρόνου. Στη σειρά: *Έρευνα πολεοδομικών*

προτύπων, αρ. 9, μέρος Α'. Αθήνα: ΕΜΠ, Σπουδαστήριο Πολεοδομικών Ερευνών.

Στεφάνου, Π., 1998. Στρατηγική θεώρηση του ελληνικού συστήματος αεροπορικών μεταφορών. *Τόπος*, 14/98: 105-140.

Strahler, Arthur & Alan Strahler, 1987. *Modern physical geography*. 3rd ed. Wiley.

Στρατή, Αναστασία, 1994. Το διεθνές νομικό πλαίσιο προστασίας της υποβρύχιας πολιτιστικής κληρονομιάς. *Περιβάλλον και Δίκαιο*. No.2: 7-34.

Stutz, Frederick & Anthony de Souza, 1998. *The world economy. Resources, location, trade and development*. 3rd ed. New Jersey: Prentice Hall.

Συμεωνίδης, Ν. Κ., 1998. Γεωλογική εξέλιξη, στρωματογραφία, παλαιοντολογία της Ελλάδος. Στο: *Ελλάς*, β' τμ. Αθήνα, Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος: 257-265.

Συριόπουλος, Κ., Λ. Λαμπριανίδης & Δ. Αστερίου, 1997. Σύγκλιση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ στους νομούς της Ελλάδος. *Τόπος*, 13/97: 63-76.

Τακούδης, Βασίλης, 1996. Πολιτική-οικονομική οριοθέτηση και ιστορικό πλαίσιο του χρόνου εργασίας. *Τετράδια του Ινστιτούτου Εργασίας ΓΣΕΕ*, 5/1996: 13-37.

Tarbuck, Edward & Frederick Lutgens, 1982. *Earth science*. 3rd ed. Bell & Howell.

Taussic, Jane, 1994. *Planning in the coastal zone : Development plans and the interpretation of the coastal zone*. (working paper). Portsmouth: Centre for Coastal Zone Management.

Taussic, Jane, 1996. Development plans and the coastal zone. *TPR*, 67 (4): 397-420.

Taussic, Jane, 1997. The influence of institutional systems on planning the coastal zone : Experience from England/Wales and Sweden. .*Planning Practice & Research*. Vol.12, No.1: 9-19.

Thomas, William L., ed., 1956. *Man's role in changing the face of the earth*. (Proceedings of the "Man's role in changing the face of the earth" Symposium, Princeton, New Jersey, 1955). University of Chicago Press.

Tivy, Joy & Greg O'Hare, 1981. *Human impact on the ecosystem*. Oliver & Boyd.

Τσαούσης, Δ. Γ., 1986. *Κοινωνική δημογραφία*. Αθήνα: Gutenberg.

Τσεκούρας (Γ. Θ. Τσεκούρας και Συνεργάτες, Σύμβουλοι αναπτυξιακού προγραμματισμού & περιβαλλοντικής προστασίας), 1991. *Μεταβολή του προτύπου του μαζικού τουρισμού - Νέες μορφές τουρισμού*. Αθήνα: ΕΤΒΑ.

Τσέτσης, Σταύρος Χρ., 1996. *Προς μία ευρωπαϊκή χωροταξική πολιτική, Αστικοί μετασχηματισμοί σε μία μετεξελισσόμενη Ευρώπη*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Τσέτσης, Στ. Χρ., 1994. Η κοινή ευρωπαϊκή πολιτική μεταφορών και τα διευρωπαϊκά δίκτυα μεταφορών. *Τόπος*, 8/94: 259-272.

Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, 1987. *Κράτος, κοινωνία, εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Turner II, B. L., William Clark, Robert Kates, John Richards, Jessica Mathews & William Meyer, eds., 1990. *The earth as transformed by human action : Global and regional changes in the biosphere over the past 300 years*. (Proceedings of the "Earth as Transformed by Human Action" Symposium, Clark University, Worcester, Massachusetts, 1987). Cambridge University Press.

Turner II, B. L. & William Meyer, 1991. Global land-use and land-cover change: An overview. Στο: William Meyer & B. L. Turner II, eds. *Changes in land use and land cover : A global perspective*. (Proceedings of the "workshop of the Global Change Institute, Office for Interdisciplinary Earth Studies", 1991). Cambridge University Press, 1994: 3-10.

Υδρογραφική Υπηρεσία, 1971. *Ναυτιλιακαί οδηγίαι των ελληνικών ακτών, «Πλοηγός»*. Τόμ. Α' : Δυτικαί ακταί. Γ'έκδ. Αθήνα.

Υδρογραφική Υπηρεσία, '80. (Αδημοσίευτα στοιχεία για το μήκος των ελληνικών ακτογραμμών και την κατανομή τους ανά νομό). Αθήνα.

Υδρογραφική Υπηρεσία, 1987. *Σύμβολα και Επιτμήσεις που χρησιμοποιούνται στους Χάρτες Ελληνικής Έκδοσης (ΧΕΕ.64)*. 3η έκδ. Αθήνα.

Υδρογραφική Υπηρεσία, 1991. *Στοιχεία παλίρροιας ελληνικών λιμένων*. Δ' έκδ. Αθήνα.

Υδρογραφική Υπηρεσία, 1996. *Ναυτιλιακές οδηγίες των ελληνικών ακτών, «Πλοηγός»*. Τόμ. Α' : Δυτικές ακτές. Δ'έκδ. Αθήνα.

Υδρογραφική Υπηρεσία, 1998. Έγγραφο (*171.801/9/98 / 1658 / 9.9.1998*) με στοιχεία για τις ελληνικές ακτογραμμές. Αθήνα.

UNDP, 1996. *Human development report 1996*. Oxford University Press.

UNEP, 1995. *Poverty and the environment*. Nairobi.

UNEP, 1996. *Groundwater: A threatened resource*. Nairobi.

UNEP/MAP, 199(;). *The Mediterranean action plan, Saving our common heritage.* Athens.

UNEP/MAP, 1996a. *State of the marine and coastal environment in the Mediterranean region.* Athens.

UNEP/MAP, 1996b. *Workshop on policies for sustainable development of Mediterranean coastal areas, Santorini, April 1996.* Athens.

UNEP/MAP, 1997. *Mediterranean action plan and Convention for the protection of the marine environment and the coastal region of the Mediterranean and its protocols.* Informal document (revised). Athens.

UNEP/GEMS, 1992. *Climate change.* (dossier). Geneva: IUCC/UNEP.

UNESCO, 1996. *Historical background of the "Environment and Development in Coastal Regions and in Small Islands" (CSI).* Διαθέσιμο στη διεύθυνση http://www.unesco.org/csi/historic.htm (22.8.1998).

UNESCO, 1997. Planning for coastline change. Guidelines for construction setbacks in the Eastern Caribbean Islands. *CSI info 4.* Paris.

UNFRA, 1997. *Population issues.* (briefing kit). New York.

United Nations, 1990. *International standards industrial classification of all economic activities.* (statistical paper). New York.

United Nations, 1991. *Concepts and methods of environment statistics of the natural environment.* (technical report). New York.

United Nations, 1992. *The environment in Europe and North-America : Annotated statistics 1992.* New York.

United Nations, 1994. Population, environment and development. *Proceedings of the "United Nations Expert Group Meeting on Population, Environment and Development", January 1992, New York.* New York.

United Nations, 1995. *Social development.* (notes for speakers). New York.

United Nations, 1996. *Indicators of sustainable development : Framework and methodologies.* New York.

United Nations, 1997a. *Glossary of environment statistics.* New York.

United Nations, 1997b. *World statistics pocketbook.* New York.

United Nations, 1998. *Earth Summit +5, Programme for the further implementation of Agenta 21.* (booklet). New York.

ΥΠΑ, 1978-1997. *Στατιστική αεροπορικής κίνησης.* (ετήσια έκδοση).

Υπ. Δημ. Έργων, 1978. *Μελέτη οργανώσεως χώρων παραθεριστικής κατοικίας, Περιοχές Αθηνών - Θεσσαλονίκης, Γενικές αρχές πολιτικής και σχεδιασμού.* Αθήνα.

ΥΠΕΘΟ, 1988. *Πρόγραμμα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης 1988-92, Προκαταρκτικά.* Αθήνα.

ΥΠΕΘΟ, 1998. *Η ελληνική οικονομία 1960-1997, Μακροχρόνιες μακροοικονομικές στατιστικές σειρές.* Αθήνα.

ΥΠΕΘΟ (ΔΡΟΜΟΣ & Α. Ρογκάν), 1994. *Ελλάδα 2010, Στρατηγικό σχέδιο ανάπτυξης της συγκοινωνιακής υποδομής.* Αθήνα.

ΥΠΕΣΔΔΑ, 1996. *Διοικητική διαίρεση της Ελλάδος.* Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.

ΥΠΕΣΔΔΑ, 1998. *Συγκρότηση της πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης.* Τμ. Α' & Β'. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.

ΥΠΕΧΩΔΕ, 1992. *Εξειδίκευση προδιαγραφών Ειδικών Χωροταξικών Μελετών για το κοινοτικό πρόγραμμα Envireg.* Αθήνα.

ΥΠΕΧΩΔΕ, 1995. *Η Ελλάδα οικολογικό και πολιτιστικό απόθεμα – Δεδομένα, δράσεις και προγράμματα για την προστασία του περιβάλλοντος.* Αθήνα.

ΥΠΕΧΩΔΕ, 1997. *Κλιματική αλλαγή, 2η εθνική έκθεση της σύμβασης-πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών.* Αθήνα.

ΥΠΕΧΩΔΕ, 1997α. *Προδιαγραφές χωροταξικών σχεδίων των περιφερειών (ΧΣΠ).* Αθήνα.

ΥΠΕΧΩΔΕ, 1997β. *Στον δρόμο για την αειφορία. Ελληνικές δράσεις για το περιβάλλον και τη βιώσιμη ανάπτυξη, Agenda 21 – 5 χρόνια μετά.* (φυλλάδιο). Αθήνα.

ΥΠΕΧΩΔΕ, 1998. Διεθνείς συμβάσεις για το περιβάλλον. Αθήνα.

ΥΠΕΧΩΔΕ, 1998α. *Η οδηγία των οικοτόπων 92/43/ΕΟΚ και το δίκτυο NATURA 2000.* (φυλλάδιο). Αθήνα

ΥΠΕΧΩΔΕ, 1998β. *Χωροταξικός σχεδιασμός και βιώσιμη ανάπτυξη (εισηγητική έκθεση και σχέδιο νόμου).* Αθήνα.

ΥΠΕΧΩΔΕ, 1998γ. *Χωροταξία.* Διαθέσιμο στη διεύθυνση http://www.minenv.gr (29.3.99).

ΥΠΕΧΩΔΕ, 1999. *Σχέδιο νόμου: Χωροταξικός σχεδιασμός και αειφόρος ανάπτυξη.* Αθήνα.

ΥΠΕΧΩΔΕ/ΤΕΟ, 1996. Έγγραφο (*Δ.568 /22.2.1996*) με στοιχεία για το χρόνο έναρξης λειτουργίας των σταθμών διοδίων. Αθήνα.

ΥΠΕΧΩΔΕ & Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, 1995. *Χωροταξική διαχείριση και προστασία περιβάλλοντος από τη συγκέντρωση βιομηχανικών δραστηριοτήτων σε παράκτιες περιοχές.* Θεσσαλονίκη.

ΥΠΕΧΩΔΕ & Γεωπονικό Πανεπιστήμιο, 1996. *Μελέτη - έρευνα του αγροτικού χώρου.* (πρώτη έκθεση προό

δου). Αθήνα.

ΥΠΕΧΩΔΕ & Γεωπονικό Πανεπιστήμιο, 1997. *Μελέτη - έρευνα του αγροτικού χώρου.* (δεύτερη έκθεση προόδου: τμ. Α΄ & τμ. Β΄). Αθήνα.

ΥΠΕΧΩΔΕ & ΕΚΚΕ, 1998. *Φορείς που έχουν σχέση με το περιβάλλον.* Αθήνα.

ΥΠΕΧΩΔΕ & ΕΜΠ, 1996. *Ανάλυση αναγκών του συστήματος πληροφορικής για το χωροταξικό σχεδιασμό,* (α΄ έκθεση). Αθήνα.

ΥΠΕΧΩΔΕ & ΕΜΠ, 1997. *Το οικιστικό δίκτυο στην Ελλάδα. Υπάρχουσα κατάσταση, πρότυπο πολιτικής, χωροταξική εξειδίκευση.* Αθήνα.

ΥΠΕΧΩΔΕ, ΕΜΠ & ΕΚΚΕ, 1997. *Παραθεριστική κατοικία και οικιστική ανάπτυξη στην Ελλάδα.* (α΄ φάση, τόμος 1). Αθήνα.

ΥΠΕΧΩΔΕ, ΚΕΠΕ & Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 1997. *Παραθεριστική κατοικία και οικιστική ανάπτυξη στην Ελλάδα,* πορίσματα πρώτης φάσης της μελέτης). Αθήνα: ΚΕΠΕ.

ΥΠΕΧΩΔΕ & Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 1995. *Διαχείριση ακτών - Επιπτώσεις τουρισμού.* Μυτιλήνη.

ΥΠΕΧΩΔΕ & Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 1997. *Πρόγραμμα για τη βιώσιμη ανάπτυξη των ελληνικών ακτών και νησιών,* (4 τεύχη). Αθήνα.

ΥΠΕΧΩΔΕ & Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 1994. *Κωδικοποίηση και μηχανισμοί ελέγχου των χρήσεων γης στον εξωαστικό χώρο : Συνοπτική διερεύνηση της εμπειρίας άλλων χωρών. Πρόταση για την Ελλάδα.*

ΥΠΕΧΩΔΕ & Πάντειο Πανεπιστήμιο, 1996. *Κατευθύνσεις και πλαίσιο προδιαγραφών Ειδικών Χωροταξικών Μελετών (Παράκτιες Περιοχές).*

ΥΠΕΧΩΔΕ & Πάντειο Πανεπιστήμιο, 1997. *Οργάνωση παρατηρητηρίου χωροταξίας.* Αθήνα.

Υπ. Συντονισμού (Γραμματεία Εθνικού Συμβουλίου Χωροταξίας και Περιβάλλοντος), 1981. *Εθνικό πρόγραμμα διαχειρίσεως ακτών.* Τόμοι: 1 (Οδηγός πολιτικής), 2 (Προβλήματα και δυνατότητες κατά διοικητικό διαμέρισμα), 5 (Παράκτιοι βιότοποι, τχ.1) και 7 (Παράκτια αλιεία, τχ.1). Αθήνα.

USGS, 1998. *USGS Land use and land cover data.* Διαθέσιμο στη διεύθυνση http://edcwww.cr.usgs.gov /glis/hyper/guide/1_250_lulc (31.07.98).

ΥΧΟΠ, 1994α. *Πρόγραμμα αναγνώρισης των ακτών της χώρας, 20 Ιούλη – 10 Αυγούστου.* Αθήνα.

ΥΧΟΠ, 1994β. *Προτάσεις χωροταξικής οργάνωσης (συνοπτικό σχέδιο παρεμβάσεων).* (τεύχη ανά νομό). Αθήνα.

Varvaressos, K., 1952. *Varvaressos report.* Athens.

Viles, Heather & Tom Spencer, 1995. *Coastal problems : Geomorphology, ecology and society at the coast.* Edward Arnold.

Walker, H. Jesse, 1987. The coastal zone. Στο: B. L. Turner II, et al, eds, 1990. *The earth as transformed by human action : Global and regional changes in the biosphere over the past 300 years.* Cambridge University Press, 1990: 271-294.

Waugh, David, 1990. *Geography, An integrated approach.* Nelson.

WCED, 1987. *Our common future.* Oxford University Press.

Whitby, M. C., ed., 1992. *Proceedings of the Institute of Terrestrial Ecology Symposium No.27 : Land Use Change, the Causes and Consequences.* London: HMSO.

Williams, Michael, ed., 1990. *Wetlands: A threatened landscape.* Oxford: Blackwell.

Williams, Peter W. & Alison Gill, 1994. Tourism carrying capacity management issues. Στο: William Theobald ed. *Global tourism, The next decade.* Butterworth-Heinemann, 1994: 174-187.

World Bank, 1997. *World bank atlas 1997.* Washington.

World Bank, 1998. *World development indicators 1998.* Washington.

WRI, UNEP, UNDP & World Bank, 1996. *World resources 1996-97.* Oxford University Press.

WRI, UNEP, UNDP & World Bank, 1998. *World resources 1998-99.* Oxford University Press.

WTO, 1996. *Compendium of tourism statistics 1990-1994.* Madrid.

WTO, 1997. *Tourism market trends: Europe, 1986-1996.* Madrid.

Χατζημικές, Φ. 1990. Ο θεσμός εκτίμησης περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Στο: Μάρκος Μπαναζούντας, επιμ. *Επιλεγμένα θέματα διαχείρισης του περιβάλλοντος.* Αθήνα: Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας, 1995: 791-799.

Χατζημιχάλης, Κωστής, 1988. Νεοελληνικό κράτος, περιφερειακή πολιτική και κοινωνικός έλεγχος. Στο: Θωμάς Μαλούτας & Δημήτρης Οικονόμου, επιμ., *Προβλήματα ανάπτυξης του κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα.* Αθήνα: Εξάντας, 1988: 115-148.

Χατζημιχάλης, Κωστής, 1994. Ακτές και "ανάπτυξη". *Η Καθημερινή,* 1 Φεβρουαρίου1994.

Χόουκς, Τζακέττα & Λέοναρντ Γούλλεϋ, 1963. *Ιστορία της ανθρωπότητος : Η προϊστορία και οι αρχές του πο-*

λπισμού, Τομ.1. Αθήνα: Ελληνική Παιδεία (1966).

Χριστοφιλόπουλος, Δημ. Γ., 1990. *Αστικός και χωροταξικός σχεδιασμός - προγραμματισμός, Τεχνική διαδικασία ή κοινωνική επιστήμη; Αθήνα:* Αφοί Π. Σάκκουλα.

Χρυσουλάκης, Ι. & Π. Παπαδάκος, 1993. Οι χερσαίες, σιδηροδρομικές και συνδυασμένες μεταφορές και η ελληνική ναυτιλιακή πολιτική στα πλαίσια της διαμορφούμενης νέας κοινοτικής πραγματικότητας. Στις Περιλήψεις Εισηγήσεων του Συνεδρίου : *"Η Ελλάδα στην Ευρώπη, Χωροταξία και περιφερειακή πολιτική προς το 2000"*, Δεκέμβριος 1993. Αθήνα: ΤΕΕ/ΥΠΕΘΟ/ΥΠΕΧΩΔΕ: 125-145.

Ψιλοβίκος, Αντώνιος, 1989. Μεταβολές στους ελληνικούς υγροτόπους κατά τον εικοστό αιώνα: Οι περιπτώσεις των εσωτερικών υδάτων της Μακεδονίας και των ποταμίων δέλτα των ακτών του Αιγαίου και του Ιονίου πελάγους. Στο : Π. Α. Γεράκης, συντονιστής έκδοσης, *Προστασία και διαχείριση των ελληνικών υγροτόπων, Πρακτικά συνάντησης εργασίας για τους ελληνικούς υγροτόπους που έγινε στη Θεσσαλονίκη, Απρίλιος 1989.* ΑΠΘ, WWF, IUCN, 1990: 179-208.

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Βιβλιογραφική αναφορά :

Κιουσόπουλος, Γιάννης, 1999. *Διερεύνηση των μεταβολών των χρήσεων γης στις παράκτιες περιοχές της Ελλάδος*. (διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο). Αθήνα.

Λέξεις κλειδιά :

παράκτιες περιοχές, χρήσεις γης, περιφερειακή ανάπτυξη, χωροταξία, Ελλάς.

© 1999 ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ
Ναυαρίνου 7, 151 22 Αθήνα
kionas@teiath.gr